

Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України
Національної академії наук України
при Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка

*30-річчю незалежності України
присвячується*

В.С. Прокопчук

**ТВОРЦІ ІСТОРІЇ
ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ**

Дунаївці – Кам'янець-Подільський
Видавець ПП Зволейко Д.Г.
2021

УДК 908 (477.43 /.44+477.82)(092)
П80

Рецензенти:

Баженов О.М., доктор історичних наук, професор
Лучкіна Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент
Чумаченко О.А., кандидат історичних наук, доцент

*Рекомендовано до друку вченою радою Центру дослідження історії
Поділля Інституту історії України Національної академії наук України
при Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка
(протокол №1 від 5 лютого 2021 р.)*

Прокопчук В.С.

П80 Творці історії Подільського краю: персоналії. – Дунаївці;
Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2021. –
552 с.: іл.

ISBN 978-617-620-334-6

Книга є збіркою статей і нарисів про конкретних осіб, які жили і творили в різних галузях суспільного буття головним чином на терені Поділля, роблячи свій внесок в історію краю, у наближення, здобуття і розбудову української незалежної держави. Дослідження присвячене 30-річному ювілею незалежності України.

Розрахована на широкий читацький загал – науковців, краєзнавців, учителів, студентів, учнів і просто шанувальників минулого краю.

УДК 908 (477.43 /.44+477.82)(092)

© В.С. Прокопчук, 2021

ISBN 978-617-620-334-6

ПЕРСОНАЛІСТИКА ПРОФЕСОРА В.С. ПРОКОПЧУКА

Доба незалежності нашої країни відкрила широкі можливості для об'єктивного пізнання минулого народу, з'ясування багатьох важливих складових його політичного, економічного і культурного розвитку упродовж століть. Важливе значення має створення незаангажованих, справді вартісних наукових досліджень, які наповнюють національний історіографічний масив фундаментальними працями про складний і водночас значущий як для вітчизняної, так і світової історії шлях одного із найбільших європейських народів.

Якщо з історії України загалом нині є змога послуговуватися багатотомними виданнями, які широко розкриваються різні історичні проблеми, дають синтетичне бачення усього пройденого багатоаспектного шляху, то у регіональному вимірі вітчизняної історії існує чималий запит на подібні праці, що мало б врегулюватися через прийняття відповідної державної програми. Окрему увагу варто приділити регіональним елітам, що залишили яскравий подвижницький, професійний слід у минулому чи активно працюють у різних сферах діяльності в наші дні, постійно дбаючи про загальнонаціональний інтерес. Ця робота, на наш погляд, потребує невідкладного системного осмислення і узагальнення.

А тим часом, не чекаючи прийняття на державному рівні відповідної комплексної науково-дослідної програми, у регіонах вже приступили до роботи із вивчення цієї надзвичайно цікавої і різноманітної проблематики. Значні напрацювання зроблено і на Хмельниччині. Стараннями трудових колективів, громадських активістів, окремих вчених створено чималу літературу, яка вдало заповнює існуючу лакуну. Зокрема, опубліковано дві книги історичних нарисів “Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини” (2003; 2007); три книги “Кам'янець-Подільський державний університет в особах” (2003; 2005; 2007), “Хто є хто на Хмельниччині” (2004), “Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.)” (йдеться переважно про подільський регіон) (2005), “Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія в особах” (2006), “Кам'янчани – заслужені працівники України. Розповіді

про кам'янчан, які працею, трудовими досягненнями уславили місто над Смотричем, Подільський край” (2011), “Доктори наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка” (2013), “Митці Кам'янця-Подільського: архітектори, мистецтвознавці, художники” (2016), “Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України” (2016), “Енциклопедія освіти Хмельниччини” (2017), “Заслужені працівники України – уродженці Дунаєвеччини” (2019). Названі видання не вичерпують усього надзвичайно широкого спектра зазначеної проблеми, представляють постаті переважно сучасної доби. Разом з тим, опубліковано десятки статей, присвячених керівникам вишів регіону, окремим найбільш талановитим ученим. Із зрозумілих причин, поза увагою дослідників все ще залишається чимало імен як з історичної глибини, так і сучасності, які вже залишили чи продовжують впевнено торувати свій оригінальний, незабутній слід в історії краю, зробили чи нарощують свій внесок у різні регіональні процеси і, безперечно, заслуговують на гідну пам'ять нинішніх і майбутніх поколінь.

Комплексну науково-дослідну тему “Видатні і відомі постаті в історії, культурі й науці Хмельниччини” давно уподобав для своїх студій відомий вчений, поділлєзнавець, доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук Віктор Прокопчук. Цю роботу він розпочав ще наприкінці 1980-х рр., коли узагальнив бібліографію про славетних людей Дунаєвеччини. Відтоді, крок за кроком, йшов уперед і на основі доступних йому джерел творив портрети своїх знаменитих земляків. Так, уже в 1991-1993 рр. друкує низку нарисів одноосібно (“З народних глибин. Славетні подоляни” і “Просвітителі з Поділля”) чи у колективних виданнях (“Подільської землі сини”). Тоді ж вийшла його ґрунтовна праця, присвячена уродженцю Дунаєвеччини, професору-медику М.П. Чорнобривому. Згодом з'явився широкий бібліографічний довідник “Дунаєвеччина в іменах” (2006-2007, вип.1, 2, у співав.). Окремі статті (одноосібні і у співавторстві) присвятив відомим сучасним українським вченим, краєзнавцям: академіку Петру Троньку, професорам Федору Шевченку, Іону Винокуру, Леву Баженову, Івану Рибаку, Василеві Струманському, Петру Брицькому, Стефанії Баженовій, Івану Конету, Юрію Телячому, Юрію Хоптяру, Анатолію Сваричевському.

Чималу увагу приділив знаковим постатям в історії Поділля й України XV-XIX ст., таким як Данило, Герасим і Мелетій Смотрицькі, Устим Кармелюк, Тарас Шевченко, Стефан Маковецький, Йосип Ролле, Владислав Заремба, Микола Яворовський, діячам кінця XIX – середини XX ст. Василю Завойку, Юхиму Сіцінському, Іполиту Зборовському, Івану

Огієнку, Павлу Богацькому, Петру Болбочану, Остапу Вишні, Василеві Сочинському, Володимирі Затонському, Федору Кондрацькому, Леоніду Лупану, Францу Лендеру.

Автор виявив чималий інтерес до долі захисників Вітчизни у Другій світовій війні. Так з'явилися його цікаві, сповнені драматизму і торжества незламності, сили людського духу, готовності до самопожертви в боротьбі з ворогом нариси про Степана Суліменка, Миколу Дударя, Валентина Сапуна, Євгена Маруняка, Володимира Анцута, Віктора Качура, Віру Назарчук та багатьох інших, розповіді про яких уміщено у меморіальній книзі-реквіємі “Кам'янець-Подільський державний учительський інститут у роки Великої Вітчизняної війни” (2010, у спів.).

Крім того, опубліковано ґрунтовні розвідки про представників освіти, науки, культури, керівників вишів і управлінської сфери другої половини ХХ – початку ХХІ ст., зокрема Микиту Годованця, Івана Зеленюка, Івана Іваха, Павла Цикру, Олександра Степенка, Семена Вайнтруба, Ені Розенштейн, Євгенію Гінзбург, Анатолія Гаврищука, Івана Гарнагу, Івана Кордонського, Івана Сварника, Афансія Коляновського, Макара Починка, Миколу Магєру, Октавіана Коханка, Анатолія Копилова, Віталія Шайногу, Петра Слободянюка, Семена Абрамовича, Євгенію Сохацьку, Івана Прокоф'єва, Миколу Дарманського, Віктора Федорчука.

Як добре відомий професіонал бібліотечної справи, автор не обійшов увагою високодостойних працівників цієї сфери, таких як Іван Сливка, Степан Сірополко, Левко Биковський, Михайло Ясінський, Валентина Пархоменко, Любов Філінюк, Тамара Опря, Надія Крючкова. Зацікавився долею наших земляків в еміграції, розповів про кількох із них – Іллю Онуфрійчука, Михайла Боровського, Левка Богацького та Євгена Паранюка.

Усі ці різні за обсягом нариси, незалежно від масштабу особистостей, що стали об'єктом дослідження, пронизує сумлінне прагнення автора якомога повніше представити читачеві їхній родовід, основні етапи сходження до зрілості в конкретних історичних умовах життя країни і набуття комплексу цінних людських і професійних якостей, а особливо прикладне служіння обраній справі, Батьківщині, незалежно від посадового рангу і місця роботи. Попри це, дослідник мав і певні обмеження, пов'язані з наявною джерельною базою, особливо, коли йшлося про діячів попередніх століть.

Щодо нарисів про сучасників, то тут він послуговувався, з одного боку, архівними і опублікованими матеріалами, а з іншого, усними джерелами (зокрема й своїми), які, як прийнято вважати, мають переважно

суб'єктивний характер. Утім це зовсім не применшує заслуг вченого, який зумів створити загалом досить багату, різноманітну за професійним і творчим спрямуванням галерею портретів більше сотні діячів краю, які збагатили його інтелектуальний, духовний, професійний потенціал, зробили значний внесок в українську науку і культуру, прославивши тим самим свою малу Батьківщину в Україні, а інколи й поза її межами.

Для формування більш повного розуміння ролі регіональної еліти в житті краю, збільшення науково-інформаційного ресурсу в сучасній історичній освіті та патріотичному вихованні школярів і студентської молоді, на нашу думку, важливо, щоб про ці та багато інших відомих постатей знало якомога більше сучасних і майбутніх педагогів, краєзнавців, науковців. Збільшення цього кола зацікавлених фахівців сприятиме популяризації своїх незабутніх земляків, які наполегливо творили історію, збагачували свій регіон, робили внесок у розвиток місцевих громад, даватиме змогу поширити механізм формування їхніх особистостей, набуття ними високих професійних умінь та навичок, появи нестримної жадоби до самореалізації, а відтак і повному служінню улюбленій справі, людям загалом, своїй країні.

Сподіваємося, що рано чи пізно побачить світ ґрунтовне багатотомне видання “Славні імена Поділля: український вимір”, яке узагальнить усі нинішні й майбутні напрацювання дослідників та ентузіастів і дасть змогу цілісно якомога повніше представити плеяду вчених, освітян, діячів культури і медицини, політико-управлінської, військової й виробничої сфер. Корисних для сучасників уроків, наданих багатьма сотнями відомих людей, що нині не з нами, – безліч, і усі вони мали б працювати на розвиток нашої спільноти, задовольняти її широкий пізнавальний інтерес, сприяючи моральному і культурному вдосконаленню нині суущих.

На шляху до цієї мети історик Віктор Прокопчук, враховуючи традиційний інтерес людей різного віку до питання про роль особи в історії країни, не чекаючи вказівок згори, а з власної ініціативи взявся за узагальнення в одній об'ємній книзі, присвяченій 30-річчю незалежності України, раніш написаних ним біографічних нарисів про переважно згадані нами постаті, а також подав нові імена молодих і старших, які взяли найактивнішу участь у Революції Гідності і навіть віддали своє життя за європейський вибір свого народу, його краще майбутнє, торжество добра над злом.

Для зацікавлення читача, праця вміло структурована, містить назви нарисів, які більше відповідають популярному жанру, читається з інтересом, а найголовніше – має великий науково-виховний потенціал, що безперечно прислужиться і в наші, і в прийдешні дні, за що автору складаємо глибоку вдячність.

Видання буде корисним для науковців, освітян, архівних, музейних, бібліотечних працівників, представників управлінської сфери, депутатів різних рівнів, як народних, так і тих, що представляють місцеві громади й осередки політичних структур, школярів, студентів і ветеранів-краєзнавців, усіх, кому не байдужа доля Вітчизни, хто любить мандрувати сторінками історії і отримує від того велике задоволення.

Завальнюк О. М., доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка,
заслужений працівник освіти України,
академік Української академії історичних наук
та Національної академії наук вищої
освіти України, член президії Національної
спілки краєзнавців України

Конет І. М., доктор фізико-математичних наук,
професор, проректор з наукової роботи
Кам'янець-Подільського національного
університету ім. Івана Огієнка,
заслужений діяч науки і техніки України,
академік Академії наук вищої школи
України, член Національної спілки
краєзнавців України

ПЕРЕДМОВА

— А я передмов не читаю, — якось поділилася моя давня знайома. — Навіщо мені читати розповідь про структуру книги, якщо я сама можу побачити це в змісті та й книзі, полиставши її.

Звичайно, я з нею не погодився, бо передмова — це не тільки інформація про побудову видання, його допоміжний апарат, особливості сприйняття, хоча і це є не чим іншим, як спробою автора полегшити читачеві роботу з книгою. На мій погляд, передмова — це розмова автора з читачем з приводу того, як виник задум книги, що спонукало до її написання, як і чого автор хотів досягти оприлюдненням наукової інформації, чому саме таку структуру обрав. З передмови краще проглядає й особа автора, з яким читачеві все-таки захочеться познайомитись ближче.

Мене до творення книги типу “парад особистостей” підштовхнув телефонний дзвінок колишнього впродовж чверть століття редактора дунаєвецької районної газети “Ленінським шляхом” Тадеуша Адамовича Михайловського. Прочитавши в “Дунаєвецькому віснику” (таку назву газета надбала в добу незалежності) мій нарис “Викликаю вогонь на себе...” про смотричанина Героя Радянського Союзу полковника Д.Г. Бачинського, він раптом запропонував:

— А чому б вам не видати книгу про яскравих особистостей краю!

У міркуваннях 95-літнього ветерана було раціональне зерно. Адже персоналістика вже давно стала одним із напрямів моїх наукових занять. Я не раз задавався питанням про роль мас та особи в історії. І хоча розумів, що саме багатолюддя своєю мирною чи ратною працею створює умови, які приводять до змін, все ж був переконаний і в тому, що історичний факт — подію і явище — творять конкретні люди. На жаль, дуже часто ті події і явища історії подаються як процес, обезлюднений і безособовий. Візьміть, скажімо, події першої російської революції 1905-1907 рр. у нашому краї, і ви будете читати про вирубку лісів, випас посівів, страйки в тому чи іншому селі, про кількість страйкуючих, і лише десь там прогляне прізвище поміщика, губернатора, мирового посередника, зрідка одного — двох селян. І — все, адже історію творять маси...

Так применшується й затушовується роль особи в історії. А саме вони, конкретні люди, генерують ідеї, проводять у маси, готуючи їх до усвідомлення необхідності і способу здійснення змін, і коли умови дозріють, стають попереду і ведуть людей шляхом змін. Від особи багато залежить.

Свіжий приклад: серпневі 2020 року сфальсифіковані вибори президента Білорусії стали приводом до вибуху народного гніву, однак не отримали розвитку і не досягли мети, оскільки на той час не було особи, здатної повести маси – Світлана Тихановська виявилася слабким лідером, у силу обставин ще й опинилася за межами країни.

Я ще й до того спонукального дзвінка думав над подібним виданням. Навіть обговорювали це питання з професором Л.В. Баженовим під час поїздки в Хмельницький на засідання президії обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Зійшлись на тому, що сотні наших наукових статей, у тому числі й про видатних осіб України, залишаються розпорошеними в наукових збірниках та журналах, є доступними лише окремим дослідникам, а мали б працювати на ширший загал. Тим більше, що приклад таких наукових “вибраних творів” вже показав дехто з колег. Професорка Є.І. Сохацька окремою книгою видала раніш опубліковані статті про засновника Кам’янець-Подільського державного українського університету Івана Огієнка, професор О.М. Завальнюк – про видатних науковців і освітян Подільського краю, колишній директор Хмельницького обласного державного архіву П.Я. Слободянюк – 57 різноматематичних статей збіркою під назвою “Україна – моя доля”.

І ось пропоную Вам, шановний Читаче, свій варіант персоналій – матеріалів про видатних осіб, трансформованих у форму статей, нарисів. Мені можна зразу ж дорікнути, мовляв, чому тут не представлено багатьох дунаївчан, відзначених державним нагородами. Випереджуючи такий докір, повідомлю, що 2019 року подібне видання вже відбулося (Заслужені працівники України – уродженці Дунаєвеччини. Дунаївці; Кам’янець-Подільський, 2019. 344 с.), воно присвячене п’ятьом Героям Соціалістичної Праці та 47 заслуженим працівникам України. Тому видання, яке Ви тримаєте в руках, можна вважати другим томом персоналій, виданих мною. Хоча і цим проблема не вичерпується...

Книга видається в ювілейний для України та нашого народу рік. Українська незалежна держава в боях відстоює своє право на суверенітет і самостійне існування, яке триває утричі довше, ніж козацька держава часів Богдана Хмельницького і в п’ятнадцять разів – порівняно з функціонуванням Української Народної Республіки та Української Держави у 1918-1920 рр.

Українську незалежність наближали багато поколінь. Смотрицькі Герасим і Мелетій відстоювали православ’я, яке в умовах тотального ополячення і окатоличення було маркером боротьби за національну ідентичність, опинилися біля витоків національної ідеї своєю подвижницькою

працею в царині полемічної літератури, освіти, науки і церковного служіння ширили цю ідею в маси. Перед загрозою втрати незалежності її відстоювали тисячі українців на євромайданах у столиці та інших містах України в грудні 2013 – лютому 2014 рр., вже восьмий рік на Донбасі за неї воюють наші сини і дочки. Вона, українська незалежність, творилася в усіх сферах людської діяльності. Тому логічно у відповідних цій діяльності розділах книги представлено 53 статті і нариси про наших земляків і співвітчизників – творців незалежності, справжніх синів і дочок України. Звідси стає зрозумілим і те, чому книга присвячена 30-річчю незалежності України. Це і мій невеликий науковий кетяг у вінок Ювілярки.

Тішу себе й тим, що моя праця матиме не тільки теоретичну, а й практичну цінність. Бо нагадає кожному читачеві, що в житті скрізь і всюди є місце для подвигу. Що кожне покоління, переймаючи естафету від попередників, бере на себе відповідальність за стан справ сьогодні, за те, якою передасть цю естафету наступникам. І якщо доля героїв моєї книги поверне думку у минуле, сколихне історичну пам'ять читача, дасть можливість усвідомити роль кожної людини в історичному процесі, спонукатиме до дій, то це вже буде висока нагорода за багаторічні зусилля з дослідження, написання і видання книги про життя і подвижницьку діяльність багатьох наших попередників і сучасників.

Деякі матеріали готувалися в співавторстві, що зазначено астериском у назві і відповідними даними про співавтора в кінці статті чи нарису. У зборі матеріалів спирався на допомогу багатьох людей. Зокрема військовий комісар підполковник В.В. Жураковський та працівниця райвійськкомату Р.А. Долішняк, в.о. директора історико-краєзнавчого музею І.В. Куриловська, директори Зеленчанської та Залісецької загальноосвітніх шкіл В.І. Сенюк і В.І. Воловцов, працівниця Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти О.А. Солоцька-Кошка, археолог і пам'ятоохоронець В.А. Захар'єв надали підтримку у зборі фактів про участь жителів Дунаєвеччини в АТО-ООС, героїзм конкретних осіб. Директор Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки кандидат історичних наук І.І. Сварник виступив першим рецензентом статті про свого батька і нашого земляка з Лисогірки письменника Івана Івановича Сварника. Отримував автор консультативну допомогу професора О.М. Завальнюка, який раніше оприлюднив подібне видання. Чимало вміщених в книзі матеріалів пройшли апробацію на сторінках районної газети, викликали оцінку і пропозиції з боку її працівників різних поколінь та читачів.

Бласне, у такому доопрацьованому, доповненому, уточненому, вважаю другим виданні передаю ці матеріали Вам, шановний Читачу.

В ІМ'Я НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Важко перелічити, скільки мільйонів українського люду наклало головами, відстоюючи незалежність своєї землі, своєї держави. Цей шмат земної кулі з її чорноземами, лісами, ріками, озерами, багатими надрами як магніт притягував всіляких зайд, скалкою в оці був найближчим сусідам. Як порахувати втрати, яких завдав перський цар Дарій ще 513 року до н.е., готи – у II-IV ст., гуни, авари, хозари, печеніги. Це їх експансія заставляла наших пращурів об'єднуватися в племена і племінні союзи, спільними зусиллями зводити оборонні споруди – обносити свої поселення валами з частоколом, каналами з водою та оборонними вежами, виготовляти зброю і захисне спорядження, аби протистояти нападникам. Залишки тих давніх городищ знаходяться ще й сьогодні: на Київщині – 400, Чернігівщині – 150, на Волині – 350, Поділлі – 250, у Галичині – більше сотні. Варяги, що згодом вторглись у землі слов'ян, називали їх “країною городів”. Полянський князь Кий пагорби над Дніпром ще задовго до приходу туди норманів обрав державним центром Київської держави, огородив, розбудував, давши початок Києву. Літопис згадує й такі потужні племінні центри, як древлянський Іскоростень, Пересічен – в уличів, Волинь над Бугом – у дулібів.

Відстоювала свою незалежність Київська Русь у боротьбі з половцями, монголо-татарами. А була й Литовська доба в історії нашого народу. І – 350-річне перебування в складі Речі Посполитої. Звільнення з-під гніту її магнатів забрало сотні тисяч життів, серед перших – Северина Наливайка, Григорія Лободи, Матвія Шаули (1596 р.) та ін.

На жаль, найбільше потерпала Україна від Московщини, заснованої князями-ізгоями – вихідцями з Київської Русі, особливо від сина Юрія Долгорукого Андрія Боголюбського з Суздаля. Коли 1169 року вторгся він у Київ, то залишив після себе руїни і тисячі жертв, “не було милосердя нікому нізвідки, церкви горіли, християн убивали, інших брали в неволю”, пограбував Десятинну церкву, Софію, забрав ікони, книги, дорогоцінності (Крип'якевич І.П. *Історія України. 2-ге вид., переробл. і доп. Львів: Світ, 1992. С. 175*). У XV ст. московські князі та їх оточення вважали колишню територію Київської Русі своєю і мислили приєднати до московських земель. Тому, скориставшись труднощами, в яких опинилася козацька держава в останні роки життя Богдана Хмельницького,

спочатку “возз’єднали” її з Росією, 1667 року за умовами Андрусівського миру поділили з Польщею, а наприкінці XVIII ст. і решту земель приєднали до Російської імперії. У роки Української революції 1917-1921 рр. за надуманим приводом вже наприкінці 1917 року Москва оголосила війну Україні і 1920 року повністю окупувала українські землі. Жорстоко розправлялась з будь-якими порухами в бік незалежності в 1920-1930-і, та й повоєнні роки.

З розпадом Радянського Союзу й перетворенням колишніх республік у незалежні держави, імперське мислення шовіністично налаштованих росіян не змінилося: путінське керівництво заставляє новостворені незалежні держави йти у фарватері їх економічної, внутрішньої і зовнішньої політики, вбиває клин у стосунки сусідів, поглиблює протиріччя між політичними силами всередині цих держав – власне, діє за принципом “поділяй і володарюй”. Звідси – Придністров’я, як протизага Молдові, Крабах і ворожнеча між Азербайджаном та Вірменією, новостворена “республіка” Абхазія на території Грузії. І, нарешті – боротьба з Україною, яка, щоб урятувати свою незалежність, задекларувала курс і зробила низку кроків по шляху до Європи: інформаційна війна, неймовірний паливно-енергетичний терор, підтримка проросійських сил-провідників політики утримання України в статусі російської напівколонії, нарешті – відмова тодішнього Президента України В. Януковича під тиском Президента Російської Федерації від підписання угоди про асоціацію України з Європейським Союзом.

Відповіддю на таку політику української владної еліти став другий Майдан (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) у Києві. Він засвідчив наявність в Україні змушеного після першого переможного оранжевого Майдану (2004 р.) громадянського суспільства, здатного суттєво впливати на внутрішню і зовнішню політику влади.

З хроніки Майдану-2, названого Євромайданом:

– **22 листопада 2013 р.** – у дев’яту річницю початку першого зібрався другий Майдан з вимогою повернення України на шлях до Європи, інтеграції в її правовий та економічний простір;

– **1 грудня 2013 р.** – жорстоке побиття учасників Євромайдану підняло народ на боротьбу із злочинним корумпованим режимом, зібрало на центральну площу в Києві півтора мільйона осіб з усіх кутків України, привело до створення Майданів практично в усіх обласних та районних центрах;

– **16 січня 2014 року** – парламент, в якому більшість склали представники Партії регіонів, прийняв низку так званих “законів про диктатуру”, що засвідчувало перехід влади у наступ;

– **18 лютого** – бійці спеціального підрозділу “Беркут” жорстоко розігнали мирний мітинг під Верховною Радою, що заставило майданівців забарикадуватися;

– **20 лютого** – беркутівці відкрили вогонь по беззбройних учасниках Євромайдану. Зіткнення мітингуючих з силовиками відбувалися і в деяких містах, зокрема – у Хмельницькому.

У боротьбі з корумпованим проросійським політичним режимом Україна втратила 107 своїх синів і дочок, названих Небесною Сотнею, у тому числі й представників білоруського, вірменського та грузинського народів. Серед них – вісім Героїв Небесної Сотні з Хмельниччини.

Сергій Боднарчук – уродженець с. Губин Старокостянтинівського району, 52 роки, вихованець Кам'янець-Подільського державного педінституту, фізик, учитель-методист Старокостянтинівської гімназії, громадсько-політичний діяч, просвітник, керівник міської організації ВО “Свобода”. Посмертно нагороджений хрестом “За козацьку мужність на Майдані”.

8 грудня 2013 року супутник нарахував на Євромайдані 240000 учасників

17 лютого 2015 року, напередодні річниці розстрілу Майдану, за ініціативи побратимів-свободівців на лівому крилі центрального корпусу Кам'янець-Подільського національного університету була відкрита

меморіальна дошка. Палке слово про Сергія Михайловича мовили перший заступник голови Хмельницької ОДА Олександр Симчишен, народний депутат України від ВО “Свобода” Ігор Сабій, доцент фізико-математичного факультету Сергій Кріль. Мене, та й усіх учасників мітингу, глибоко схвилювало щире й пристрасне слово Тетяни Володимирівни, дружини, учительки української мови та літератури, поетеси, авторки книги “Кохання, розстріляне снайпером”.

Микола Дзявувський – 55-річний учитель з Шепетівки,

громадський діяч. 20 лютого, коли він виносив пораненого земляка із зони обстрілу, куля снайпера влучила йому в серце.

Олександр Клітинський – 26-річний слюсар із с. Чернелівці Деражнянського району. На Майдані – з грудня 2013 року, оборону тримав у Будинку профспілок, 19 лютого підпаленому силовиками. Обгоріле тіло, згодом знайдене під завалами, було ідентифіковане і 5 квітня 2014 року поховане на Аскольдовій могилі.

Анатолій Корнеев – голова Рудянської сільської ради на Кам'янецьчині, фермер, 53 роки. З одностумцями поїхав до Києва підтримати майданівців у їх протистоянні з силовиками і на другий день, 20 лютого, загинув від кулі снайпера.

Артем Мазур – автослюсар з Хмельницького, 26 років. На Майдані був два місяці, приїжджав додому, але повертався назад, до побратимів, незважаючи на умовляння батьків. Бо був, за спогадами матері, чутливим до несправедливості. 18 лютого 2014 р. біля Верховної Ради опинився в центрі кривавого побоїща, вчиненого “своїми” і, можливо, й зайшлими силовиками, отримав осколкове поранення, був жорстоко побитий. Його знайшли з проломаним черепом, доставили в лікарню, де 3 березня він помер.

Дмитро Пагор – 21-річний студент з м. Хмельницького. Був поранений біля будинку управління СБУ у Хмельницькій області, помер 19 лютого 2014 року.

Олександр Подригун – 42-річний робітник із с. Залужжя Білогірського району. 21 лютого 2014 року був жорстоко побитий, знайдений з розбитою головою на вул. Лісовій у Києві, доставлений до лікарні, 23 лютого помер від важких ран.

Людмила Шеремет – 71 рік, до виходу на пенсію – лікар-гінеколог, активна учасниця хмельницького Майдану. Смертельно поранена під стінами СБУ в Хмельницькому, померла 22 лютого 2014 року в міській лікарні.

Вічна пам'ять борцям за свободу!

А тим часом, скориставшись ситуацією в Україні (втеча президента та його “команди” до Москви, зміна влади, розвал в армії тощо), Росія перекинула до Криму війська без розпізнавальних знаків, блокувала та захопила стратегічні об'єкти і в лютому – березні 2014 року окупувала більшу частину Кримського півострова.

Анексія Криму готувалася заздалегідь і старанно. Пригадую липень 2012 року. Ми з дружиною були в санаторії “Лівадія”. З екскурсією від-

відали Лівадійський палац, кожного дня кілька разів проходили повз, оскільки жили за якихось 100 метрів, ввечері відпочивали на лавочках біля нього, милуючись рукотворним чудом. А 12 липня всі підходи до палацу перекрила міліція, цивільні, курсанти, вказівники відводили відпочиваючих подалі від палацу на їх шляху до пляжу, подовжуючи віддаль

Пам'ятник героям Небесної сотні в м. Суми

удвічі. Бо там відбувався саміт за участі В. Януковича і В. Путіна. Ввечері, коли облогу було знято, ми зайняли улюблену лавочку й міркували про те, що там того дня діялося.

– *Мабуть, скреготав зубами Путін, споглядаючи таку перлину мистецької творчості, – зауважив я. – Думаю, що в нього вже давно є план окупації Криму – хто і що має захопити, хто очолить той чи інший район, місто...*

На жаль, через два роки так і сталося. Анексії передували організовані антиукраїнські виступи у містах Криму, спецслужбами Російської Федерації було створене збройне формування з російських “козаків”, яке називало себе “самообороною Криму”, врешті здійснена блокада і захо-

плення стратегічних об'єктів півострова й українських військових частин підрозділами російської армії, що поклато початок окупації Криму Росією.

Тим часом президент-утікач В.Ф. Янукович, хапаючись за соломинку, закликав президента РФ В.В. Путіна ввести війська в Україну, таким чином давши привід не тільки окупувати Крим, а й згодом і Донбас.

16 березня 2014 на території Криму і міста Севастополя відбувся референдум про статус півострова, за результатами якого Росія 18 березня проголосила включення до складу Російської Федерації на правах суб'єктів федерації “Республіки Крим” та

Текст заяви В.Ф. Януковича до Президента Російської Федерації В.В. Путіна від 01.03. 2014 р.

“міста федерального значення Севастополь”. Так відбулася анексія й розпочалася окупація Криму, яка вже триває восьмий рік. Ні Україна, ні ЄС, ні США не визнали незаконний референдум, сфальсифіковані військовим керівництвом результати голосування й початок тимчасової окупації Криму. Адже за даними Ради при президентові Російської Федерації з розвитку громадянського суспільства і прав людини фактична явка на референдум складала лише 30 відсотків, і тільки від 50 до 60 відсотків із них, а не 97 відсотків, як було офіційно заявлено, проголосували за входження до РФ (Paul Roderick Gregory (5 May 2014). Putin's 'Human Rights Council' Accidentally Posts Real Crimean Election Results. Forbes). А так званий “голова” “Ради міністрів Республіки Крим” Сергій Аксьонов у серпні 2014 р. проговорився, що ініціатором анексії Криму був російський президент Володимир Путін (*От первого лица” – но лица не увидать. Крым. Реалии (ru)*), у березні 2019 р. зізнався, що захопленням Криму керував особисто Путін (*Аксьонов про анексію Криму: нічого б не вийшло, якби Путін не керував цією операцією. Радіо Свобода. 17 берез. 2019; Українська правда. 16 берез. 2019*).

Та і медаль міністерства оборони Російської Федерації “За возвращение Крыма. 20.02.14-18.03.14” чітко фіксує суб’єкт агресії і точні дати початку і кінця операції.

Паралельно з цим, щоб відволікти увагу від Криму, з березня 2014 року Росія розпочала підривні дії на сході України. 12 квітня загін на чолі з московським полковником Ігорем Гіркіним взяв Слов’янськ, Краматорськ та низку менших населених пунктів. 13 квітня в Україні оголошено початок антитерористичної операції із залученням Збройних Сил України.

Вже тоді багатьох дивував формат операції. При явному вторгненні РФ в територіальний простір раптом оголошується всього антитерористична операція. Згодом відповідь на це питання дав Олександр Турчинов, тоді голова Верховної Ради України, а після втечі В. Януковича в Росію

і виконуючий обов'язки Президента України, а 16 березня 2018 року – і п'ятий Президент України Петро Порошенко. Де-факто то була війна, якій надали юридичної форми АТО, щоб мінімізувати вплив на суспільство, забезпечити легітимність української влади шляхом проведення президентських, парламентських та місцевих виборів, які б повністю відповідали європейським демократичним стандартам.

14 квітня 2014 року Олександр Турчинов підписав Указ “Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України”. А вранці 15 квітня розпочалися бойові дії – український спецназ звільнив від російських сепаратистів аеропорт Краматорська. 26 травня відбувся бій за Донецький аеропорт. 4 червня звільнено Лиман, 13-го – Маріуполь. На початку липня українські війська розпочали наступ: 5 липня були звільнені Слов'янськ і Краматорськ, 6 липня – Красногорівка, 5 серпня – Мар'їнка. Силам АТО вдалося оволодіти стратегічним об'єктом м. Іловайськ. Однак РФ ввела свої війська й оточила іловайське угруповання. А коли домовленим коридором почався вивід українських військ з міста, ворог підступно зусебіч відкрив вогонь. Загинули сотні українських воїнів.

У той час новообране українське керівництво оперативно почало відновлювати фактично зруйновану так званими “реформами” українську армію. Не вистачало не тільки бронезилетів, а й касок. Допомагав, як міг, народ – через волонтерів на схід пішли бронезилети, каски, продукти харчування і товари першої необхідності, формувались добровольчі батальйони, на фронт пішли тисячі українських хлопців і чоловіків.

У той час Росія, захопивши 400 км українського кордону, гнала на Донбас так званий “гумконвой”, ешелонами доставляла озброєння, боеприпаси, військове спорядження. Прикриваючись якоюсь “конторою Вагнера”, мобілізувала на Донбас тисячі головорізів, які за гроші вбивали українців.

У січні-лютому 2015 року ситуація загострилася в районі Донецького аеропорту і вузлової залізничної станції Дебальцево. Бойовики за підтримки збройних сил РФ намагались будь-якою ціною ліквідувати Дебальцевський виступ і захопити Донецький аеропорт. Щоб уникнути оточення і людських втрат, не дати ворогові просунутись вглиб української території, наші війська були відведені на нові позиції. 12 лютого 2015 року було досягнуто перемир'я, закріплене в “Комплексі заходів по виконанню Мінських угод”. Ці домовленості зупинили активну фазу АТО. Бойові дії набули здебільшого позиційного характеру.

У відповідності із Законом України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” було оголошено завершення Антитерористичної операції і початок з 14-ої години 30 квітня 2018 року Операції об’єднаних сил. У результаті повноваження з управління військовими і правоохоронними підрозділами на Донбасі були передані від СБУ до Генштабу Збройних Сил України. Введена посада Командувача об’єднаних сил. На території проведення ООС запроваджений особливий порядок – військовослужбовці отримали розширені права. Командувачем ООС був призначений генерал-лейтенант Сергій Наєв.

Війна на Донбасі триває ось уже восьмий рік, вона забрала життя більше 13 тисяч громадян України, у тому числі – понад 3 тис. військових службовців. А Росія, намагачись перед світовою громадськістю робити гарну міну при поганій грі, все наполегливіше натягує на себе тогу миротворця на тлі нібито громадянської війни в Україні. На захист української незалежності стали і сотні жителів Дунаєвеччини. На початок 2021 року їх число складало 365, у тому числі 232 – жителі Дунаєвської міської громади, 66 – Новодунаєвської, 24 – Смотрицької селищних і 43 – Маківської сільської громад. Шестеро із них віддали життя, відстоюючи суверенітет і незалежність нашої держави, п’ять із них є представниками Дунаєвської міської ОТГ.

22 травня 2014 року в районі селища Благодатне Волновахського району на Донеччині між 5-ою і 6-ою ранку група бойовиків на двох інкасаторських машинах та двох позашляховиках несподівано ввірвалась на блокпост, де ніс службу взвод лейтенанта **Володимира Борисовича Овчарука**, відкрила вогонь з кулеметів, гранатометів і ПЗРК. Один із зарядів влучив у бойову машину, що стояла на блокпосту, стався вибух. Внаслідок бою загинуло 17 військовослужбовців, чимало поранено. Згинув і командир. Трагічна звістка про загибель на Донбасі першого жителя Дунаєвеччини моментально облетіла увесь район. А 27 травня в Лисці відбувся похорон.

У ті дні його згадували, про нього розповідали і вчителі Лисецької СШ, в якій він навчався у 1985-1994 рр., і однокласники, односельчани і побратими з 51-ої Володимир-Волинської механізованої бригади, які приїхали провести свого командира в останню дорогу, батьки і сусіди. Володя народився 8 вересня 1979 року в селі Велика Кужелева, де мати Лідія Михайлівна читала математику і фізику, а батько Борис Степанович – хімію і біологію. Володя був другою дитиною – мав старшу на вісім років сестру.

А коли йому виповнилося 3 роки, батьки переїхали в с. Лисець. Тут він зростав, учився. Класний керівник Л.С. Горобняк згадувала: *“Відмінник у навчанні, зразкова поведінка проявлялася і в школі, і вдома. Користувався авторитетом і був прикладом для однокласників та учнів школи. Надзвичайно працьовитий, ввічливий, охайний хлопець, був гордістю батьків та вчителів. Обдарований, мав багато цікавих захоплень, гарно малював. Батьки зуміли привити любов до рідної землі, рідного села. У ньому була життєдайність, стійкість духу і сила волі”*.

Після закінчення школи навчався в Новоушицькому технікумі механізації сільського господарства. Очолював лисецьку колгоспну тракторну бригаду, набираючись управлінського досвіду. Згодом вступив на механічний факультет Хмельницького національного університету. Надалі пов'язав життя з містом Хмельницьким. 2003 року одружився з Тетяною із сусіднього Соکیلця, став батьком Вадима і Ліани. А отже міг і не піти на службу. *“Як я буду потім дивитись в очі дітям, як поясню відмову?”* – задав собі питання.

*Лейтенант В.Б. Овчарук
(08.09.1979 – 22.05.2014)*

Його призвали в 51-у Володимир-Волинську механізовану бригаду. По скороченій програмі пройшов підготовку на Львівщині, потім – на Рівненщині й опинився на передовій біля міста Волноваха. Його взводу було доручено облаштувати блокпост. Командир сподівався, що, як і було домовлено, підступи до нього будуть охоронятися. Однак цього не сталося, група залишилися без зв'язку, без приладів нічного бачення...

Указом Президента України від 4 червня 2015 року *“за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі”* лейтенант В.Б. Овчарук нагороджений медаллю

“Захиснику Вітчизни” (посмертно). А 8 вересня 2014 року, якраз у 35-ий день народження, на приміщенні Лисецької ЗОШ І-ІІІ ст. була відкрита меморіальна дошка, у музеї – експозиція, присвячена героїчному учневі та односельчанину. У ній зберігається і спогад Василя Михайловича Бугая з Білогірщини – бойового побратима В.Б. Овчарука: “З самого початку нашого знайомства мене вразила доброта цієї людини. Я не розумів, що така людина збирається робити на війні. Уже згодом мене вразила його сміливість, готовність віддати життя за Батьківщину, за свою родину, за щастя своїх дітей. Я пишаюся, що знав Володю, розказуватиму своїм дітям і ставитиму його в приклад. Ми повинні завжди пам’ятати, що він своїм тілом закрит нас від агресії лютого ворога. Світла йому пам’ять! Пам’ятайте: Герої не вмирають! 22.05.2017 р.”.

Рішенням сесії Хмельницької міської міської ради від 16 березня 2016 року В.Б. Овчарук посмертно нагороджений почесною відзнакою “Мужність і відвага”. А згодом йому присвоєно й звання “Почесний громадянин м. Хмельницького”.

Рівно через два місяці район знову облетіла чорна звістка – війна на сході забрала життя ще одного уродженця Дунаєвщини, на цей раз – капітана **Анатолія Михайловича Романчука**, начальника розвідки 1-ої гаубичної самохідно-артилерійської батареї 72-ої окремої механізованої бригади.

Він народився в Дунаївцях 17 січня 1981 р. Навчався в Залісецькій ЗОШ І-ІІ ст., повну середню освіту і спеціальність здобув у Балинському вищому професійно-технічному училищі №36. 1999 року вступив до Військового двох орденів Бойового Червоного Прапора інституту ракетних військ і артилерії імені Богдана Хмельницького Сумського державного університету. По

Капітан А.М. Романчук
(17.01.1981- 27.07.2014)

закінченні був направлений на службу в Білу Церкву. Звідти в складі 72-ої ОМБ був перекинутий на Донбас. Вдома залишилася дружина Вікторія з сином Сашком. Почалися бойові будні. У начальника розвідки 1-ої артбатареї турбот вистачало і вдень, і вночі. У червні вирвався в коротку відпустку – всього на 5 днів з дорогою. Ніби попроситись...

27 липня 2014 року отримав завдання розвезти на блокпости боєприпаси і продовольство. Зателефонував дружині: “Їду на завдання. Телефон вимикаю, передзвоню завтра!”. А вдосвіта, десь о 5-ій, у його телефоні прозвучав чужий голос. Згадує дружина: *“Вы понимаете, кто это звонит. Нас еще называют сепаратистами...”* (Храбуст В. *Ангели плачуть. Дунаєвецький вісник. 2019. 25 лип. (№30)*).

...Неподалік села Тарани Шахтарського району Донецької області їх чекала засідка. Ворог накрив мінометним вогнем, осколок влучив капітану в трахею. І навіть у цій ситуації терористи намагались вибити в полоненого необхідну їм інформацію. А коли він відмовився говорити, хтось з ворогів, можливо і той, що згодом телефонував дружині, зробив постріл. Куля зі зміщеним центром порвала внутрішні органи і застрягла в хребті. У Сніжному його прооперували, але врятувати не змогли. У рядні на підлозі іржавого кузова за чималі гроші на дев'ятий день хтось із тих, що з невідконтрольної території, доставив тіло до Білої Церкви.

5 серпня прощалися з капітаном А.М. Романчуком у Білій Церкві, а 6 серпня – у Залісцях. 29 вересня 2014 року за особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності України, Анатолій Романчук був нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ст., йому посмертно присвоєно звання майора. 14 жовтня 2014 року міськвиконком своїм рішенням присвоїв йому звання “Почесний громадянин міста Біла Церква” У рідних Залісцях ім'ям майора А.М. Романчука назвали вулицю, на школі, в якій здобував неповну середню освіту, відкрили меморіальну дошку.

4 вересня 2014 року під час виконання бойового завдання в зоні АТО на Луганщині був важко поранений 24-річний сержант з Дунаївців **Євген Михайлович Добровик**. 8 вересня у Львівському військовому госпіталі, де йому була надана оперативна допомога, помер від важких ран.

Євген Добровик – уродженець м. Дунаївці. Навчався в міській ЗОШ І-ІІІ ст. №2. У Подільському державному аграрно-технічному університеті отримав ступінь бакалавра за спеціальністю “Фінанси і кредит”. Для здобуття повної вищої освіти перевівся на заочне відділення і 2011 року за контрактом став бійцем 8-го полку спецпризначення Головного

управління розвідки Міністерства оборони України. З початком АТО сержант Є.М. Добровик – командир відділення захищав рубежі України на Луганщині. 4 вересня 2014 року виявилось для нашого героя-земляка фатальним. Він лише місяць не дожив до свого 24-ліття. Похований на міському кладовищі.

Указом Президента України від 4 червня 2015 року нагороджений орденом “За мужність” III ст. (посмертно). Відзначений нагрудними знаками “За зразкову службу” та “За оборону Луганського аеропорту” (посмертно). На Дунаєвецькій ЗОШ I-III ст. №2 на його честь відкрита пам’ятна дошка. Районна рада присвоїла Євгену Михайловичу Добровику звання “Почесний громадянин Дунаєвецького району”.

Сержант Є.М. Добровик
(12.10.1989 – 08.09.2014)

Олег Анатолійович Угринович загинув у районі Донецького аеропорту. Цей стратегічний об’єкт наші кіборги обороняли з вересня 2014 по січень 2015 року, 109 бійців і командирів віддали своє життя, 466 отримали поранення, 6 пропали безвісти (*korespondent.net /ukraine /4318292*). І вже згодом, 12 червня 2015 року, по дорозі з села Водяне до селища Опитне БТР, в якому їхав Олег Угринович, підірвався на протитанковій міні. П’ятеро бійців отримали поранення, а троє – О. Угринович, С. Загребельний, О. Цисар – загинули.

Олег родом із с. Зеленче. Народився 25 квітня 1977 року в сім’ї Анатолія Гавриловича і Тетяни Михайлівни, гарних сільських трудівників. Дошкільну підготовку проходив у сільському дитсадку. Колишня завідувачка Любов Дмитрівна Виногородська пам’ятає його, як “милого біленького хлопчика, слухняну, турботливу, дружелюбну дитину”.

1984 року сім’я переїхала в Дунаївці, і Олег розпочав навчання в міській №4 загальноосвітній школі I-III ст. Був активним, займався спортом, любив читати книги, власне – розвивався всесторонньо. 1992 року, після

закінчення 9 класів, став учнем Дунаєвецького профтехучилища, здобув середню освіту і спеціальність слюсаря. 1995 року призваний в армію. Після демобілізації працював будівельником.

Його турбувала доля незалежної України, бо розумів, що це і його майбутнє, і доля батьків та сім'ї. Працюючи за межами області, щоразу просив, як тільки прийде повідомлення з військкомату, негайно дати йому знати.

*Молодший сержант О.А. Угринович
(25.04.1977-12.06.2015)*

Повістка прийшла 29 січня 2015 року. Олег став розвідником 2-го батальйону 93-ої окремої механізованої бригади з позивним “Змій”, адже народився в рік змії. І почались напружені воєнні будні. Спочатку було навчання в “Десні” на Чернігівщині. А там, на Донбасі, у командира розвідувального відділення молодшого сержанта О.А. Угриновича ті будні стали і непростими, і тривожними. Бойові завдання виконував справно і відповідально. Аж до того рокового непередбачуваного моменту...

З належними почесними Олега Анатолійовича Угриновича поховали в рідному селі Зеленче, де народився, де і сьогодні живуть батьки. Залишилася дружина і дві доньки. Указом Президента України від 22 вересня 2015 року

нагороджений орденом “За мужність” III ст. (посмертно). 13 жовтня 2015 року на приміщенні Дунаєвецької ЗОШ I-III ст. №4 на його честь встановлена меморіальна дошка. У с. Зеленче, біля пам’ятника односельчанам, що загинули у Другій світовій війні, є пам’ятна плита, присвячена герою-земляку. Йому також присвоєно звання “Почесний громадянин Дунаєвецького району”.

Дмитро Юрійович Філімонов загинув 9 липня 2015 року, за місяць до демобілізації.

Він пройшов типовий для його покоління життєвий шлях. Народився 11 листопада 1986 року в с. Залісці. Ріс сиротою під опікою старшого брата. Був добрим і щирим хлопцем. Після закінчення місцевої дев'ятирічки навчався в Балинському ВПТУ-36. Працював трактористом у Залісецькому сільськогосподарському підприємстві, був дисциплінованим, вчасно і якісно виконував наряди, дані директором підприємства. Користувався повагою односельців.

Був мобілізований у серпні 2014 року. Служив у 95-ій окремій аеромобільній бригаді, у званні молодшого сержанта командував мінометним розрахунком у 2-му батальйоні. За участь у боях за Донецький аеропорт відзначений нагрудним знаком “За оборону Донецького аеропорту”. За гарну службу отримав відпустку. Зустрічався з учнями та учителями, був упевнений в близькій перемозі над терористами. Однак 9 липня 2015 року потрапив під артобстріл і зазнав смертельних ран.

Ховали в рідних Залісцях. Оплакували усім селом. Пусткою залишилася хата, куплена Дмитру – колишньому трактористу місцевого сільгосп-підприємства напередодні його демобілізації за ініціативою керівника підприємства Костянтина Олеговича Іванова.

Указом Президента України Д.Ю. Філімонов посмертно нагороджений орденом “За мужність” III ст. 10 травня 2016 року на приміщенні Залісецької ЗОШ I-II ст. відкрито пам'ятну дошку. Рішенням 29 сесії районної ради йому присвоєно звання “Почесний громадянин Дунаєвецького району”.

*Молодший сержант Д.Ю. Філімонов
(11.11.1986-09.07.2015)*

Віталій Петрович Пасічник родом із с. Стара Гута Смотрицької селищної ОТГ. Народився 4 листопада 1993 року в сім'ї Петра Едуардовича і Галини Іванівни Пасічників.

1 вересня 2001 року став першокласником. *“Пам'ятаю Віталіка доброзичливим і ввічливим хлопчиком, який міг підтримати товариша, розвеселити, – згадує класовод Тетяна Антонівна Сіра. – У Віталіка була дуже розвинута фантазія і кмітливість. Дуже важко повірити,*

*В.П. Пасічник
(04.11.1993 – 19.11.2017)*

що його вже не має серед нас...”. Ці ж риси ще рельєфніше окреслились у 5-11 класах. “Віталій запам'ятався мені веселим, дружлюбним, життєрадісним, відповідальним і артистичним учнем, – твердить класний керівник Людмила Йосипівна Лиманюк. – Жоден виховний захід не проходив без нього. Де він знаходився, завжди були жарти, веселий сміх. Він був душею компанії, міг згуртувати навколо себе...”.

Можливо й тому обрав для продовження навчання Кам'янець-Подільський коледж культури, отримав фах режисера. Одружився, і з дружиною Зоєю мали донечку Катрю та синочка Тимофія.

Строкову службу з 2015 року проходив у 208-ій гвардійській зенітно-ракетній бригаді, яка охороняла повітряний простір на півдні України. По закінченні підписав контракт і став бійцем 25-ої Дніпропетровської повітряно-десантної бригади. Життя Віталія та ще двох його однополчан забрала пожежа. Це сталося 19 листопада 2017 року поблизу с. Кам'янка Ясинуватського району. Два тижні до того йому виповнилося лише 24 роки.

Поховали В.П. Пасічника в Старій Гуті. Там, на приміщенні школи, 14 жовтня 2018 року, у День захисника України, відкрили пам'ятну дошку на честь свого випускника. Його ім'я викарбовано на меморіалі воїнам АТО в Миколаєві. Посмертно він нагороджений медаллю “За військову службу Україні”.

Вранці 17 червня 2014 року група десантників на чолі з старшим лейтенантом **Владиславом Омеляновичем Файфуру** терміново виїхала на допомогу бійцям добровольчого батальйону “Айдар”, які вели бій з терористами на північній околиці Луганська. У бою терористи з гранатомета підбили бронетранспортер, в якому загинуло 9 бійців і їх командир. Поховали офіцера в Чернівцях, де він жив і служив на посаді командира взводу 80-ї аеромобільної бригади.

Владислав Файфура мав подільське коріння – у селі Сивороги й досі проживає його бабуся, тут народилася мама й дядько-офіцер, за прикладом якого хлопець обрав військову професію. Оксана Анатоліївна Солоцька-Кошка пам’ятає, що літні канікули він завжди проводив у Сиворогах, пас корову, допомагав бабусі по господарству, серед сільських хлопчаків мав багато друзів. Не забули вони свого товариша. Коли трагічна звістка дійшла до Сиворіг, зібрали кошти, виготовили і в центрі села встановили пам’ятну дошку.

На фронті гинуть не тільки від куль, є й так звані небойові втрати.

Кулеметник 14-ої окремої механізованої бригади 47-річний сержант-морозівчанин **Андрій Анатолійович Попов**

19 червня 2015 року на блокпосту в районі м. Попасна, що на

Старший лейтенант В.О. Файфура
(10.10.1982 – 17.06.2014)

Сержант А.А. Попов на передовій

Луганщині, помер від тромбозу легеневої артерії. Похований у Мелітополі.
У Морозові залишилася мати, сестра та донька від першого шлюбу.

У Білій Церкві трагічно скінчилося життя 27-річного залісчанина
Євшана Ровсановича Захар'єва.

Поки інші живуть,
Щось купують, міняють,
Поки ранок дарує сьогоднішній день,
Десь там, у степу, стільки хлопців лягають
Мертвим птахом
На землю ланів та пісень.
Не пробачим!!!
Не станемо ми на коліна!
Нехай крик матерів аж до неба дійде.
З нами Честь! З нами Бог!
Хай живе Україна!
Не вмирають Герої! Ніколи! Ніде...

РОЗДІЛ І. З ЧАСІВ ДАВНІХ, ПРИЗАБУТИХ

Герасим Смотрицький у духовних і культурно-освітніх проєктах князя Костянтина Острозького

Життя і діяльність Герасима Смотрицького знайшли фрагментарне відображення в працях багатьох авторів [5; 9; 12; 13; 16]. Професор І.Д. Пасічник присвятив йому окрему статтю в збірнику наукових і науково-популярних статей та нарисів “Острозькі просвітники XVI-XX ст.”, автор цієї статті – в “Енциклопедії освіти Хмельниччини” [11]. Мета цієї статті – представити Герасима Смотрицького через його внесок у реалізацію духовних і культурно-освітніх проєктів князя Костянтина Острозького.

Народився Герасим Смотрицький на Поділлі, а закінчив земне життя на Волині. Рік народження встановити не видається можливим, у жодному джерелі він не вказаний, відсутній навіть натяк на вік. Можна лише без сумніву стверджувати, що його життя припало на XVI ст., коли українці усіма методами відстоювали свою ідентичність в умовах наступальної полонізації та окатоличення.

Малою батьківщиною Герасима був Смотрич [17], відомий в джерелах з 1362 року, часу відвоювання краю у татар. Князі Коріатовичі зробили Смотрич своїм адміністративним і політичним центром, власне – столицею Подільської землі. 1444 року в Смотричі ще був замок, а в ньому “чорна хата” – дитинець з брамою, що оборонялася двома гарматами, “спіжарня” – склад боєприпасів (пороху, ядер, куль), продуктів. До замку належали

*Смотрицький Герасим Данилович
(Р.н. невід.- 1594)*

млин, ставок, фільварок, села Біла, Чорна, Окнина, Татарський Мукарів, Трихівці, Лосківці. Схоже згодом замок був зруйнований, бо 1518 року король дав згоду смотричанам на його відбудову зусиллями мешканців [15]. 1448 року місто отримало магдебургію – право на самоврядування. Згодом, як королівське, ввійшло до Кам'янецького староства.

На території замку був дерев'яний костел, а недалеко від нього, на захід – православна Миколаївська церква, яку називали замковою або приградською. Діяла, мабуть, і школа – Смотрич потребував грамотних людей. Отже, було де докласти сили дрібному шляхтичеві Данилові Смотрицькому, священнослужителю-дяку, людині книжній, грамотній, переписувачеві книг, учителю. У рукописному збірнику середини XVI ст., до якого ввійшли “Пасії Христові”, “Сказаніє Афродитяна”, “Менандрові мудрості” та інші твори, засвідчено, що *“писал дяк Данило в богоспасаимом граде Смотриче жеби сеса книга рекомая Пасия жеби не отдалена била от отца Василия”* [8, с. 120]. У Києві був знайдений ще один рукопис “дяка Данила”, переписаний многогрішним Герасимом [7].

Саме під його началом син отримав ґрунтовну домашню освіту. А культ знань і книги сформував таку домашню атмосферу, яка визначила подальші його інтереси, як і інших дітей та онуків. Чи завершилася батьковою наукою освіта Герасима? Сам Герасим у передмові до острозької “Біблії” зауважив, що училища не бачив, тобто знання нібито здобув удома та шляхом самоосвіти. Дехто з дослідників відносить це твердження на рахунок особистої скромності Герасима, яка помітно виокремлювала його особистість, надавала їй ще більшого авторитету, і не погоджується з таким твердженням. Бо бути Кам'янецьким писарем за трьох старост, згодом очолити Острозьку академію, в якій викладачами працювали навіть люди з університетською освітою, здійснити так вправно складне редагування “Біблії” як з мовного, так і змістового боку, писати полемічні трактати, вірші, передмови могла тільки людина з великими задатками та добротною освітою, можливо й здобутою на Заході. Доктор педагогічних наук, професор Бабишен Степан Дмитрович свого часу схилився до думки, що Герасим зі Смотрича навчався щонайменше в Кам'янецькій школі, закладі підвищеного типу, де викладались також граматики, риторика і філософія [1]. Без сумніву можна твердити, що Герасим Смотрицький для свого часу був досить грамотною й інтелектуально багатою людиною.

Деяку інформацію про ранній період життя і діяльності батька можна почерпнути з брошури “Оборона верифікації”, написаної сином Мелетієм і виданої 1621 року. У ній опонує він авторові “Подвійної вини”, який закидає йому не тільки нестійкість і неусталеність релігійних поглядів, а й низьке

соціальне походження. Зважаючи на фактологічну цінність, наведу цей уривок повністю: *“...назвав еси Герасима попа і називаєш його батьком Смотрицького – ей, лицемірний русине, думаєш, що тим засоромиш і образиш Смотрицького? Але тільки за добро, між іншими свого чесного походження прикметами вважав би то собі отець Смотрицький, якби родився від мужа, на службу Божу поставленого! Але коли ти сказав це на зневагу йому, то не вадить тобі вказати, що ти в тім розминувся з правдою! Хто сидить в льоху, може так само слушно сказати, що сонце не світить, бо він його не бачить. Так і шляхетській повазі того чоловіка високих чеснот не пошкодить, що він невідомий тобі, покутному чоловікові! Знало ж Герасима Даниловича Смотрицького Поділля, що його родило і виховало, і писарем гродським Кам'янецьким за трьох старост кам'янецьких мало. Знала Волинь, де він мешкав, наділений, попри свій подільський зем'янський ґрунтець, неабиякою маєтністю від покійного князя Острозького, воеводи Київського, в окрузі Константинівській”* [3, с. 180]. Отже, Мелетій підкреслив, що його батько народився на Поділлі, був шляхтичем – власником невеликого зем'янського маєтку на Поділлі, Кам'янецьким міським писарем за трьох старост, свого часу великою людиною в народі руським, таланти якої помітив воевода Київський князь Костянтин Острозький, коли збирав в Острозі мужів грамотних, учених для оборони віри православної, а отже – народу руського. Цю біографічну інформацію не заперечив у своїй “Історії української літератури” і Михайло Грушевський [2, с. 64-65].

У біографії Герасима Смотрицького більше “ймовірно”, “можливо”, “мабуть”, “можна припустити” аніж “доведено”, “без сумніву”, “можемо стверджувати”. Причина відома – часова відстань, джерельний дефіцит. Не встановити, яким чином відбулося запрошення Герасима Даниловича до Острога, яким сімейним складом переїхав на Волинь, якими були перші кроки на новому місці. Однак відомо, що сталося це 1576 року, коли Костянтин Острозький остаточно оформив свою власність на місто. До 1574 року резиденцією князя було м. Дубно. Острог передала йому племінниця Гальшка – дочка брата Іллі ще 1573 року, але фактичним володарем міста був король, якому подарував ці маєтності вітчим Гальшки О. Ласький. Новий король Генріх Валуа 1574 року відмовився від них на користь К. Острозького. Але зрікся престолу, і новий король Стефан Баторій підтвердив грамоту аж у листопаді 1576 року [8, с. 28].

На той час князь Костянтин Острозький, воевода Київський, був у зеніті слави. Від свого батька, гетьмана Великого князівства Литовського, успадкував чималі багатства, згодом примножив їх у кілька разів і

вважався найбільшим після короля магнатом Речі Посполитої. Йому належала третина Волині, а ще маєтки на Поділлі, Київщині, Малопольщі, всього – 59 міст, містечок, замків, 857 сіл, 111 фільварків [8, с. 23]. А Острог став його родинним, адміністративно-політичним, оборонним, культурно-освітнім і релігійним центром. 1583 року місто мало 283 будинки, 1585 року отримало магдебурзьке право, поступово стало важливим ремісничим і торговим центром, по кількості населення було рівним Дубну [8, с. 19-20].

У протистоянні полонізації й окатоличенню князь використовував дозволені методи, головним чином – просвітництво та підтримку православ'я. Ще 1572 року надав він землю дяку Д. Митуричу в Турові, де народився, аби той школу тримав. Збудував 6 храмів, заснував 10 монастирів. У волосних містах діяли школи. В Острозі – іконописна майстерня, духовні хори, 1583 року в документах згадується Лаврентій – музика князя К. Острозького. Засновано шпиталь – благодійний заклад для православних. Тут до появи Івана Федоровича, проводилося переписування книг. Були й бібліотеки. 1576 року з ініціативи князя започатковано академію острозьку. Назріла потреба дати православному світові й Біблію тогочасною церковнослов'янською мовою. Для цього потрібні були високоосвічені люди, яких князь шукав не тільки в землях литовських і польських, а й у зарубіжжі. Герасим Смотрицький виявився таким, що відповідав запитам князя.

Починав Г. Смотрицький з посади підскарбія, власне, посадовця, що займався фінансовими справами князя. Князь щедро винагороджував потрібних людей, надаючи їм оплачувані посади, маєтки. Наприклад, друкар Іван Федорович з березня 1575 року був настоятелем Дерманського монастиря, мав у володінні селян викладач Ян Лятош, Герасим Данилович став власником сіл Борисівка і Баклаївка при Костянтинівському тракті. Чи не село це Баглаї, яке в XVI ст. під назвою “Баглеевка” відносилось до маєтностей Острозьких? Можливо Борисівка – це село Борисів за 18 верст від Острога, що відносилось до Острозької волості і також було князівською власністю [4, с.344, 134]. У будь-якому випадку сім'я Смотрицьких була забезпеченою і пошуками хліба щоденного не займалася. А була родина чималою – тільки в пом'янику Мижигірського монастиря згадується 13 осіб, серед черниць – *“Мавра, отця Смотрицького мати”* та *“род ієрея Стефана з Острога Смотрицького ... Герасим, Данило, Антоній, Євфросинія, Марія, Меланія, Христіна, Анастасія, Анастасья, Іоан, Марія”* [8, с. 112]. Юрист князя Ян Прилепський володів селами

Доросином, Княжим, Немиром [8, с. 107]. Ректору Мартину належало село Коптевичі [8, с. 100].

Потрапив Герасим Данилович до Острога, коли почались роботи зі створення навчального закладу. До питання його ректорства в тій школі науковці майже без винятку підходять обережно. Автор монографії “Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636)” Ігор Зіновійович Мицько говорить: *“Першим острозьким ректором традиційно вважається письменник-полеміст, редактор острозької “Біблії” 1581 р. Герасим Данилович Смотрицький”* [8, с. 39]. Сучасний дослідник життя і діяльності Мелетія Смотрицького професор П.М. Кралюк зауважує, що редактор “Біблії” “водночас міг працювати ректором заснованої в Острозі академії” [6, с. 13]. У такому ж ключі звучить думка з цього питання професора Ігоря Демидовича Пасічника, ректора Національного університету “Острозька академія”: *“Очевидно, що по приїзді в Острог Смотрицький стає викладачем і першим ректором Острозької школи”*. При цьому всі посилаються на твердження про ректорство Герасима Даниловича першого біографа Мелетія Смотрицького уніатського єпископа Холмського Якуба Сушу [11, с. 45]. Ця обережність пояснюється насамперед відсутністю документального підтвердження факту і, мабуть, надією, що такий документ можливо ще десь чекає свого відкривача. Однак ніхто навіть і не натякає на присутність на цій посаді на початковому етапі іншої особи. Згодом, 1592 року, у документах згадується ректор острозької школи Мартин, у 1594-1600 рр. з перервами – ректор Кирило Лукарис, у пом’янику Межигірського монастиря – рід інок “Самоїла ректора острозького” – Сави Фляка (Флячича) [8, с. 115]. Але все це – потім, пізніше.

Чи міг Герасим претендувати на таку посаду? Звичайно, міг. Бо мав добротну домашню освіту, яка на той час шляхетними родинами визнавалася більш ґрунтовною і всесторонньою, ніж знання, які могли дати навіть організовані шкільні колективи. У даному випадку ще й учителем був “книжник” і зацікавлена особа батько Данило. Герасим Смотрицький добре володів старослов’янською, тогочасною українською книжною, а ще польською і латинською мовами, знав чеську, грецьку та арабську [6, с. 13-14]. З 1560-х років очолюючи в Кам’янці старостинську канцелярію, писар Г. Смотрицький, а дехто прирівнює його посаду до статусу підстарости кам’янецького, пройшов велику управлінську школу і приїхав до Острога зі значним досвідом. Управляючи фінансами князя, підскарбій мав прямий стосунок до усіх проєктів К. Острозького, у тому числі й до створення академії – контролю і фінансування будівництва приміщень,

придбання обладнання, книг учительних, а далі – й добору дидакалів, формування навчального плану, організації навчального процесу.

Дискутується й питання назви, власне – статусу острозького навчального закладу. Найдавніша згадка про нього в передмові до видрукованого 1578 року в Острозі “Букаря” фіксує назву “детищного училища”. 1600 року, ще в час функціонування закладу, Семен Пекалід у поемі “Про острозьку війну” називає його “тримовним лицеем”, “тримовною гімназією”. Водночас у тогочасних документах йдеться про “грецьку колегію”. Назва “академія” згадується у вихідних даних книги Герасима Смотрицького “Ключ Царства небесного” (1587). Іпатій Потій назвав Клірика Острозького “студентом славної академії острозької”, Я. Велєвіцький вжив термін “схизматицька академія” [8, с. 25]. Така подвійність у визначенні статусу закладу побутує і тепер. І.З. Мицько свою працю пономінував “Острозька слов'яно-греко-латинська академія”, а в назвах розділів зустрічаємо і “колегію”, і “академію”.

У закладі ж насправді вивчали кілька мов – старослов'янську, грецьку, латинську, без яких неможливо було працювати з тогочасною літературою – рукописною і друкованою та спілкуватися із західним світом, а ще польську, арифметику, геометрію, астрономію, катехізис, музику і хоролий спів, а далі – поезику й риторику, граматику, філософію (діалектику і логіку). Власне, відрізнявся він від діючих на землях Острозьких шкіл вищим рівнем як структурою (сім класів), так і змістом навчання і рівнем викладання. Працювали в ньому греки Никифір Кантакузен і Кирило Лукарис, згодом – ректор, візантійський патріарх, поляк Ян Лятош, білорус Андрій Римша, Тимофій Анич та ін. Варто наголосити, що при закладі діяв науково-літературний гурток, який підготував до друку “Біблію” та інші книги, продемонструвавши таким чином зачатки українського наукового дослідництва, і друкарня.

Формально острозька школа не дотягувала до статусу академії, бо не мала 8-го богословського класу, але була новим типом колегії – слов'яно-греко-латинської, яка за змістом навчальної праці наближалася до рівня вищого навчального закладу – академії. Доказом тому є визнання її заслуг тогочасниками – як прихильниками православ'я, так і його противниками, а також функціонування саме цієї назви в народній пам'яті та сучасних наукових виданнях.

За твердженням І.З. Мицька, за 60 років функціонування академія дала освіту близько 500 вихованцям. Серед них і багатьом громадським, політичним, військовим, освітнім і релігійним діячам, зокрема синам першого ректора Стефану і Максиму (Мелетію – у чернецтві) Смотрицьким,

митрополиту Київському Іову Борецькому, Єлисею Плетенецькому, засновнику Києво-Печерської друкарні (1615 р.), Іову Княгницькому, братам Дем'яну і Северину Наливайкам, гетьману Петру Сагайдачному та ін. А біля її витоків стояв наш земляк Герасим Смотрицький.

Важливу роль у культурно-освітньому житті Острога, особливо – у протистоянні польській ідеологічній експансії, відіграв діючий при академії літературно-науковий гурток, який нерідко називають просто “гуртком учених”, а також “культурно-освітнім центром”. Серед його активних діячів – педагоги Герасим Смотрицький, Зизаній Тустановський, Кирило Лукарис, Ян Лятош, Никифір Кантакузен, Андрій Римша, анонімний полеміст Клірик Острозький, Мотовило, Євстахій Натаніель, Георгій Паламід, Симон Пекалід, Діонісій Раллі, Василь Суразький, Дем'ян Наливайко, Мартин Броневський (Христофор Філалет), Стефан Смотрицький та інші. Керівне становище в гуртку займали найперше Герасим Смотрицький, а потім – Василь Малюшицький, Дем'ян Наливайко. Центр не мав документально укладеної програми, однак діяльність науковців, педагогів, письменників – членів гуртка була чітко зорієнтована на підготовку “Біблії” церковно-слов'янською мовою та іншої літератури – навчальної, духовної, полемічної. Тільки в Острозькій друкарні зусиллями літературно-наукового гуртка було видано, за підрахунками академіка Я. Ісаєвича, 28 книг [8, с. 31].

Потреба в “Біблії” для православного світу визначалася низкою факторів, передовсім – необхідністю протистояти полонізації і окатоличенню, зберегти в цих умовах хоч якусь автономію українського та білоруського народів. Католики ще з 1561 року мали свою Біблію, мали її й протестанти, а в православних слов'ян ще не було її повного тексту старослов'янською мовою.

Взявши курс на підготовку Біблії для православних християн, острожани задумалися, якою мовою її надрукувати – національною, тобто тогочасною українською, чи старослов'янською, яка єднала православні народи Європи. На останній і зупинилися. Хоча варто зразу ж зауважити, що в Біблію непоодинокі проникли й зразки тодішньої української лексики.

Не менш складними питаннями виявилися пошук текстів та їх переклад з інших мов. Спочатку користувалися церковнослов'янським перекладом Біблії з грецької, який ще 1573 року привіз із Москви писар Великого князівства Литовського Михайло Гарабурда. Але, як відмітив у передмові Г. Смотрицький, виявивши методом порівняння різних текстів “не токмо разствия, но и развращения” в ньому, почали шукати нові тексти

в Римі, Константинополі та інших місцях. Посланці князя виїжджали в різні країни – Грецію, Болгарію, Італію, Сербію, Кандійські острови, відвідували православні центри, де, благо, знаходили підтримку одновірців. До пошуку текстів міг долучатися Дерманський монастир. Діонісій Раллі список Біблії привіз із Риму [8, с. 107]. Врешті вирішили взяти за основу грецький переклад з єврейської, так звану Септуагінту. Перекладацьке навантаження лягло на плечі знавців грецької, зокрема – Євстахія Натаніела, учителя острозьких княжат [8, с. 104] та інших грецистів.

Координував роботу членів гуртка Герасим Смотрицький, контролював виконання ними визначених доручень, особисто звіряв переклади з оригіналами, увів до Біблії нові розділи, написав дві передмови. І хоча автором першої, де йдеться про історію підготовки і надрукування Біблії, зазначено князя Костянтина Острозького, однак за стилем письма бачимо, що то робота ректора – керівника редакційного колективу. Друга передмова “Предисловие к благоверному и православному всякого чина, возраста и сана читателеви” присвячена боротьбі з єресю. Закінчується вона віршем – одою князю – великому поборнику православної віри і захиснику православних вірян:

*Владимер бо свой народ крещением просветил,
Константин же благоразумия писаним осветил.
Ярослав зиданием церковным Киев и Чернигов украси,
Константин же едину соборну церков писанием возвеси.*

Острозькі редактори ввели у Біблію на наступній після титульної сторінки – зображення герба Острозьких, своєрідну данину вдячності князю за його внесок у зміцнення церкви православних слов'ян, та вірш Герасима Даниловича “Зри сия знамення...”, в якому він прирівняв князя, що відстоював православну віру в боротьбі з її ідеологічними противниками, до візантійського імператора Костянтина Великого, який у IV ст. узаконив християнську віру.

Острозький літературно-науковий гурток виконав роль видавництва, яке дало православному світові Біблію – потужну зброю для зміцнення віри, відстоювання інтересів православного слов'янства і, передовсім – українського і білоруського народів. Однак його робота, як і друкарні при ньому, на тому не припинилася. Як уже зазначалося, острозькі друкарі видали 28 книг. Першим – “Буквар” (1578), 1581 року – “Біблію” та “Хронологію” – поетичну книжку А. Римші.

Наступним був збірник творів Герасима Смотрицького “Ключ царства небесного” (1587). Появу збірника обумовило посилення агресивності польської влади та католицьких ідеологів по відношенню до православних

вірян – українців і білорусів. 1584 року львівський католицький біскуп Д. Соліковський намагався ввести серед українців новий календар папи Григорія XIII, а 1586 року львівський єзуїт Бенедикт Гербест надрукував у Кракові книгу “Віри костелу римського висновки”, в якій образливо висловився на адресу православних, їх традицій. Це викликало реакцію захисників православної віри, зокрема – Герасима Смотрицького. До збірника ввійшли присвята нащадкові князя Костянтина сімнадцятирічному Олександрові Острозькому, єдиному серед синів, хто тримався батькової віри, передмова до читача на 9 сторінках та два полемічних трактати – “Ключ царства небесного и наше христианское духовное власти нерушимый узел” і “Календар римський новий”.

У присвяті він благає княжича Олександра йти слідами батька, триматися віри, в якій хрестився. Просить перечитати книгу, присвячену йому, укріпитися в православ'ї. Слід зауважити, що князь Олександр, молодший син Костянтина Острозького, до кінця свого короткого життя залишався вірним батьком закладеним духовним традиціям. Ставши 1593 року воєводою Волинським, активно протистояв католицькій експансії, разом з батьком брав участь у Брестському антикатолицькому соборі 1596 року, не раз виступав на сеймах на захист православних. Усі вважали, що після батька саме він мав очолити антикатолицький табір. Однак 1603 року тридцятирічний князь був отруєний [8, с. 105].

У передмові “До народов Руских короткая и пилная предмовка, з напомниманием и молением прилежным” він виступає проти апологетів католицизму, звинувачує не тільки українську феодальну знать, яка ради свого збагачення та благополуччя ополячувалася та окатоличувалася, а й окремих православних владик та отців у духовному убозстві, бездарності й аморальності. Нагадує їм патріотичні традиції предків (*“Про што на предки свои не паметаете, о котрых полн увесь поднебесный свет великое славы и дивное справи...”*), закликає ратні досягнення попередників примножити перемогами в боротьбі з ідейними противниками. Він звертається до народів Руских: *“Повстанте, почувите ся и поднесете очи душ ваших а обачте с пильностью, як спротивник ваш, диявол, не спит, и не толко як лев рыкаючи шукает кого пожерти, але явнее в пащеки ему разными способы многие от крови и повинных ваших впадают”* [Цит. за: 2, с. 69]. І закликає нагострити “меч духовний”, очистити з нього “ржу недбалства” і перемогти духовних супостатів.

У полемічній статті “Ключ царства небесного и наше христианское духовное власти нерушимый узел” йдеться про ключ царства небесного, наданий Ісусом Христом апостолу Петру, як владу “в'язати і розв'язувати”,

і переданий Петром його наступникам. Герасим Смотрицький пов'язує цей євангельський текст з іншим, де Ісус обіцяє бути там, де буде “два або три зібрані в ім'я його” і сповнити те, що два або три попросять у Бога. І стверджує, що Христос не обіцяв ніякої влади одному, зокрема – папі, а тільки двом-трьом. Відповідно до цього церква згодом обрала трьох, а врешті п'ятьох апостольських намісників (головних єпископів), серед яких був і папа. Однак з часом папа відступив з правильного шляху і від рівного собі братства, намагаючись стати єдиним апостольським намісником у піднебесі. А Скарги і Гербсти почали його “катедру носити аж под небеса”. Г. Смотрицький доводить, що це величання протилежне євангельському духові. Бо Христос дав приклад покірливості, омиваючи ноги своїм учням, а папа *“мнящий ся наместник ученика его, протягает тленные и не нескверные ноги в целование гордостное всем приходящим к нему”* [2, с. 72]. Силою цих аргументів автор трактату виступає проти католицького монархізму, розвінчує ідею божественного походження папи, а отже засуджує експансіоністську політику Ватікану та її апологетів у тогочасній Україні.

Не менш дошкульним є другий полемічний трактат “Календар римський новий”, в якому Герасим Смотрицький, застосувавши відповідний набір художніх засобів (елементи фольклору, логічність викладу, гостру насмішку, дотепи, приповідки, афоризми тощо), обрушився на календарну реформу, 5 жовтня 1582 року запроваджену папи Григорія XIII і введену в межах Речі Посполитої королем Стефаном Баторієм [18]. Він побачив в ній вияв чергового насильства папи над православним світом, зняряддя подальшого окатоличення українців і білорусів й аргументовано показує, яких проблем православним українцям і білорусам він додає: *“Пан ему кажет у дни святые, богу ко чти и хвале ведле звичаю церковного давного належачие, робити. Боится и бога, боится и пана, мусит болшого опустити, а меньшему служити...Панское теж свято прийдет, рад бы бедный убозтво свое работою подмог, боится пана, мусит лишити. А часом за теми бедами не только панского нового свята не памятает, але своего старого забывает, в чем и богу и пану не прав бывает... Мусит нареканем, вздыханем и слезами часто беду свою нагорожати...”* [2, с. 77-78].

Крім того, у “придатку” – так Г. Смотрицький у передмові називає дещо окрему своїм змістом частину Календаря, яку М.С. Грушевський сприймав як ще один окремих “трактатик”, показано корінні на той час *“причины грецких патриархов и римського папежа незгоды”*: походження св. Духа і од Сина; “опреснок жидовский мертвый” в причасті; целібат

священників; гоління вусів і борід; скасування йорданського свята. Автор критично розглядає кожну з причин, доводячи цілковиту непослідовність і самочинність пап у справах церковних.

Невелика понадсорокасторінкова брошура Герасима Смотрицького завдала дошкульного удару католицькій ідеології, стала потужним каталізатором антикатолицького руху й визначила її автору почесне місце серед зачинателів української полемічної літератури.

Скудність джерел, а отже оцінка життя і діяльності Герасима Смотрицького здебільшого за масштабом острозьких важливих проєктів, до яких він був причетний, не дає можливості детальніше оглянути його життєвий шлях і діяння. І все ж крізь завісу часу проглядає потужна постать видатного діяча свого часу – писаря – представника місцевої влади; педагога – організатора і керівника навчального закладу підвищеного типу; вченого – координатора літературно-наукового гуртка, який підготував до друку низку навчальних і церковних книг; творця Біблії для тогочасного православного слов'янства; просвітника; провідного учасник антикатолицьких і антиполонізаційних ідеологічних проєктів князя Костянтина Острозького; одного з основоположників української полемічної літератури.

Список використаних джерел

1. Бабишен С.Д. Нове про рід учених Смотрицьких // Рад. Поділля. 1989. 26 квіт.
2. Грушевський М.С. Початок нової літератури. Герасим Смотрицький і Василь Острозький // Грушевський М.С. Історія української літератури. Київ :Либідь. 1995. Т.5, кн.2. С. 60-85.
3. Його. Історія української літератури. Київ : Либідь, 1996. Т.6, кн.1: Літературний і культурно-національний рух першої половини XVII ст. 264 с.
4. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю.Й. Сіцинського і М.І. Теодоровича): навч. посібн. / упорядн. Тимощук О. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. 560 с.: іл.
5. Кобуд. Старий Костянтинів: іст. нарис / автор тексту Т. Скрижевська. 2-ге вид. Тернопіль : Вид-во “Чарівниця”, 2008. 71 с.: фотоіл.
6. Кралуок П.М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVII ст. Острог : Вид-во НУ “Острозька академія”, 2007. 208 с.
7. Мицько І.З. Промовляє рукописний збірник // Жовтень. 1985. №2. С. 133.
8. Його. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). Київ : Наук. думка, 1990. 192 с.
9. Німчук В.В. Мелетій Смотрицький. Граматика / підг. факсим. вид. та дослідж. пам'ятки В.В. Німчук. Київ : Наук. думка, 1979. 111 с.

10. Новоселецька С.В. Мелетій Смотрицький (поч. 1557-1633) // Острозькі просвітники XVI-XX ст. Острог, 2000. С. 84-93.

11. Пасічник І. Герасим Смотрицький (р. н. невід.-1594 або 1597) // Острозькі просвітники XVI-XX ст. Острог, 2000. С. 44-55.

12. Просвітителі з Поділля. Дунаївці : Райдрукарня, 1992. 24 с.

13. Прокопчук В.С., Прокопчук Т.К. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі України). Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2008. 64 с.: іл.

14. Прокопчук В.С. Смотрицький Герасим Данилович // Енциклопедія освіти Хмельниччини. Хмельницький : Мельник А.А., 2017. С. 379.

15. Сіцінський Є. Смотрицький замок / передм. та упоряд. А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2003. С. 14-16.

16. Susza J. Vita M. Smotriski. 1666.

17. Селище міського типу Смотрич 24 грудня 2017 року стало центром територіальної громади, до складу якої ввійшло 5 сілрад – 9 населених пунктів з населенням 6371 особа. Територія нового адміністративн-територіального утворення – 155,96 квадратних кілометрів. У Смотричі на час утворення об'єднаної територіальної громади проживало 1866 осіб. У Смотрицькій імені Мелетія Смотрицького ЗОШ І-ІІІ ст. є музей Смотрицьких.

18. Юліанський календар запроваджений Юлієм Цезарем наприкінці 46 р. до н.е. За ним тривалість року складає $365\frac{1}{4}$ діб, ця чверть доби враховується кожного четвертого високосного року, який складає 366 діб. На зміну юліанському календарю 5 жовтня 1582 року папою Григорієм XIII було запроваджено астрономічно точний календар, названий іменем реформатора. В Україні на григоріанський календар перейшли 1918 року, а відлік діб за юліанським календарем, якого дотримуються православна і греко-католицька церкви, називають старим стилем. Юліанський календар використовується шістьма з п'ятнадцяти автокефальних Східних православних церков, Українською греко-католицькою церквою. А отже католики відзначають Різдво Христове 25 грудня, православні і греко-католики – 7 січня. З цього приводу в суспільстві шириться дискусія і, за словами митрополита Православної церкви України Єпіфанія, вже 60 відсотків православних схиляються до думки про перехід церкви на новий календар.

Мелетій Смотрицький

Майже всі біографи місцем його народження визнають Смотрич, де дяком-церковнослужителем, дитинонаучителем служив дід, дрібний шляхтич, знавець кількох мов, книжник. У рукописному відділі Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі зберігається рукописний збірник XVI ст., написаний “дяком Данилом у граді Смотричі”. Культ знань, культ книги сформував домашню атмосферу, яка визначила подальші інтереси дітей та онуків.

Син Герасим став ученим, педагогом, письменником – одним з перших українських полемістів. Початкову освіту здобув удома від батька, продовжив у Кам’янецькій школі (за твердженням С.Д. Бабишена). У 1860-і – сер. 1870-х рр.- був у Кам’янці за трьох старост кам’янецьких міським писарем. 1576 року на запрошення воєводи Київського Костянтина Василя Острозького переїхав до Острога, став підскарбієм князя, отримав від нього маєтність у складі сіл Баклаївки та Борисівки. А далі – викладач і перший ректор Острозької слов’яно-греко-латинської академії. Очолив гурток інтелектуалів, який зайнявся перекладом і редагуванням “Біблії”, надрукованої 1581 року старослов’янською мовою, написав до неї віршовану і прозову передмову. Добре володів старослов’янською, тогочасною українською книжною мовами, знав грецьку, латину, арабську, польську, можливо, чеську.

Став автором низки творів. Нам відомі: передмова до Острозької “Біблії” (1581); збірка полемічних творів (1587), до якої ввійшли присвята Костянтину Острозькому, звернення “До народів руських коротка й пильная передмовка”, трактати “Ключ царства небесного” і “Календар римський новий”; вірші на герб князів Острозьких та ін.

Достойно примножив досягнення династії Смотрицьких син Герасима Максим (з прийняттям постригу відомий під іменем

Мелетій). І досі не має єдності щодо дати його народження. Десятий том Української радянської енциклопедії (К., 1983, с. 280) дає 1572 рік, дослідник життя і творчості М. Смотрицького П.К. Яременко називає 1575-ий, автор праці “Мелетій Смотрицький. Граматика” В.В. Німчук – 1578-ий. Є й інші дати – “1577-1579”, “1579”. Головна причина розбіжностей – відсутність достовірних джерел. Однак більшість прийняла роком народження нашого славетного земляка 1578 рік. І вже восени 1979 року саме за цією датою видатні лінгвісти колишнього Радянського Союзу відзначили 400-літній ювілей М. Смотрицького і 380-річчя з часу виходу його “Граматики” науковим симпозиумом “Граматична думка в східних слов'ян у XVI-XVII ст.”, який відбувся в Кам'янець-Подільському педінституті, та відкриттям на приміщенні Смотрицької СШ в Дунаєвецькому районі меморіальної дошки, яка теж зафіксувала саме цю дату. 27 квітня 2007 року Президент України В.А. Ющенко видав указ “Про увічнення пам'яті Мелетія Смотрицького” “у зв'язку з відзначенням у 2008 році 430-річчя від дня народження” автора першої слов'янської “Граматики”.

Читати, писати, рахувати вчився вдома. У 1587-1594 рр. навчався в Острозькій академії, яка поєднувала початкову, середню школу з елементами вищої, вивчав “курс семи наук” – граматику, риторичку, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Високий науковий рівень викладання, батькові наукові та літературні заняття, наближеність до родини Острозьких створювали сприятливі умови для інтелектуального і культурного становлення юного Максима, формування його світоглядних і моральних устоїв. У 1594-1600 роках освіти продовжив у Віленській єзуїтській академії, згодом з сином князя Соломирецького в статусі його домашнього вчителя слухав лекції у Лейпцізькому, Віттенберзькому і Нюрнберзькому університетах.

У 1608-1610 рр. жив у Вільно (нині – Вільнюс), викладав у Віленській братській школі. Тут включився у національно-релігійну боротьбу, видав анонімний трактат “Відповідь” та полемічний твір “Тренос” (“Плач”) (1610). Критика католицької ієрархії, зображення важкого становища православного населення, заклик постояти за свої права не залишилися непоміченими. Король Сигізмунд III заборонив продавати книги, доручив вилучити і знищити увесь наклад, а видавців і автора Теофіла Ортолога (псевдонім М. Смотрицького) ув'язнити. Врятувався виїздом в Україну. Викладав в Острозі, ректорував у Київській братській школі.

1617 року повернувся у Вільно, поселився у Святодухівському православному монастирі, прийняв постриг під іменем Мелетій (народне – Мелентій). Викладав у братській школі, розпочав написання граматики

слов'янської мови. До цього спонукали його не тільки філологічні зацікавлення, але й інші обставини. Як викладач, бачив невідкладну потребу колег у підручнику, який упорядкував би знання про мову, зафіксував правила її вживання. Була й причина ідейно-політичного характеру. У той час на Заході науку і культуру обслуговувала латинська, у Речі Посполитій – польська мови. В Україні і Білорусії подібні функції належало виконувати мові церковно-слов'янській. Єзуїт Петро Скарга іронізував: “За допомогою слов'янської мови ніхто вченим не стане. Власних правил і граматики мова не має і мати не може”. А мова чи не найважливіша ознака нації. За відправну точку взяв граматики класичних мов – грецької і латинської, вчення про мову поділив на чотири частини (орфографію, етимологію – розділ про частини мови, синтаксис, просодію – правила віршування), на початку вмістив звернення до учителів сіяти в школах, у народі мовні знання і під назвою “Грамматіки словенския правильное синтагма” пустив у світ. Граматика пережила автора на кілька століть, 1648 і 1721 року перевидавалася в Росії, стала основою написання граматик для болгар, сербів, хорватів, підручником для багатьох поколінь. М.В. Ломоносов називав її “воротами своєї вченості”.

Мелетію Смотрицькому судилося відіграти важливу роль у церковному житті українського та білоруського народів. В основному періоді свого життя він палко захищав затиснуту зусебіч католиками й уніатами православну церкву. Своїх владик православна церква не мала – кафедри засіли уніати, підтримувані польською владою. 1620 року під час перебування в Україні єрусалимський патріарх Феофан у числі небагатьох ієрархів висвятив М. Смотрицького на архієпископа полоцького, єпископа вітебського і мстиславського. Польський король не визнав нових владик. Виступ православних проти утисків, що посилювались, закінчився трагічно – загинув уніатський архієпископ Йосафат Кунцевич, який займав цю кафедру. Виступ був жорстоко придушений, а Мелетій Смотрицький знову вимушений був покинути Вільно.

Після подорожі до святих місць, зустрічі з патріархом і колишнім своїм острозьким учителем, а після смерті батька Герасима і ректором Острозької академії Кирилом Лукарисом та довгих роздумів вирішив прийняти унію. Рішення далось не просто: свої погляди виклав в “Апології”, потім привселюдно зрікся її, а згодом відмовився і від зречення.

Це можна пояснити складністю ситуації, в якій опинився український народ під час майже двохстолітнього перебування в складі Речі Посполитої, боротьбою і кровопролиттям, з якого, здавалося, виходу не було, грубістю і безтактністю, з якою вище православне духовенство

намагалося повернути його у свої лави, а також і важким моральним і матеріальним становищем, в якому опинився сам. Це підмітив і влучно відобразив у своєму творі Валентин Бендюг, який вклав в уста Мелетія Смотрицького передсмертну сповідь:

Я спасення шукав
не собі – для народу,
Що сліпцем серед зрячих
блукав.
Я в освіті його бачив ключ
до свободи.
Тож, себе ув'язнивши,
“Граматику” склав.
Причасті і прости,
мамо, блудного сина –
бо ж не був я безгрішним
святим.
Та коли тяжкий хрест свій
несла Батьківщина,
Я підставив плече, щоб той
Хрест донести.

1627 року уніатський митрополит Вельямін Рутський офіційною церемонією, що відбулася в Дубно на Волині, прилучив Мелетія Смотрицького до унії. Незабаром він очолив Дерманський уніатський монастир, де 27 грудня 1633 року (9 січня 1634 року за новим стилем) закінчив земне життя. Похований в монастирській Троїцькій церкві, що засвідчує меморіальна дошка.

Залишив чималу науково-літературну спадщину (*Антиграфи. Вільно, 1608; Тренос або плач східної церкви. Вільно, 1610; Грамматіки словенския правильное синтагма: факсим. вид. “Граматики” 1619 р. / урядн. і автор дослідж. В.В. Німчук. Київ :Наук. думка, 1979. 388с.; Казання на погреб о. Леонтія Карповича. Вільно, 1620; Виправдання невинності. Вільно, 1621; Оборона виправдання. Вільно, 1621; Спростування писань ущипливих. Вільно, 1622; Юстифікація невинності. Вільно, 1622; Уклінне прохання. Вільно, 1623; Апологія. Львів, 1628; Протестація. Львів, 1628; Умовляння. Краків, 1629; Розправа абр поквитання між “Апологією” і “Антидотумом”. Львів, 1629).*

Життєвий і творчий подвиг Смотрицьких, що стояли біля витоків української національної ідеї, зберігається в історичній пам'яті народу. Його ім'я з 1991 року носить Смотрицька ЗОШ I-III ст., у ній обладнано

музей Смотрицьких. 1989 року відділ освіти Дунаєвецької районної ради встановив премію імені Мелетія Смотрицького, якою протягом 1989-2004 рр. було відзначено 36 учителів-гуманітаріїв. 1993 року Хмельницька обласна рада та облдержадміністрація ім'ям М. Смотрицького найменувала премію, якою щороку 24 серпня відзначаються подвижники бібліотечної справи. У Дунаївцях одна з вулиць носить його імя.

Список використаних джерел

1. Кралюк П.М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. / Петро Кралюк. Острог : Вид-во НУ “Острозька академія”, 2007. 206 с.
2. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636) / І.З. Мицько. Київ : Наук. думка, 1990. 190 с.
3. Німчук В.В. Мелетій Смотрицький. Граматика. Київ : Наук. думка, 1979. 112 с.
4. Прокопчук В.С. Просвітителі з Поділля. Дунаївці, 1992. 24 с.
5. Його. Про деякі аспекти біографії Смотрицьких / В.С. Прокопчук // Острогіана в Україні і Європі: матер. міжнар. наук. симп. 29-30 черв. 2001 р. Старокостянтинів, 2001. С. 154-159.
6. Його. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі народу) / Прокопчук В.С., Прокопчук Т.К. Кам'янець-Подільський : ПП “Мошак М.І.”, 2008. 64 с.
7. Яременко П.К. Мелетій Смотрицький. Життя і творчість / П.К. Яременко. Київ : Наук. думка, 1986. 160 с.

Пам'ятна дошка засвідчує надання Смотрицькій СШ постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. імені Мелетія Смотрицького

Стефан Францішек Маковецький: роль і місце в історії краю

Стефан Францішек Маковецький – власник блищанівсько-михайлівського маєтку в Ушицькому повіті, скарбник червоногородський. У літературі його особа зазнала різнопланової оцінки, насамперед – в історичних оповіданнях Й. Ролле.¹ Автори відзначають господарські якості, що особливо проявилися під час відбудови михайлівського замку, Кам'янецької фортеці й благоустрою Кам'янця-Подільського, патріотичне ставлення до Подільського краю, який став його новою батьківщиною, до долі Речі Посполитої, за незалежність якої був готовий життя віддати в роки Барської конфедерації, а також – палкий, нестримний, повний непередбачливості й несподіванок характер, що приводив його до ризикованих дій, затяжних кривавих процесів з сусідами.

Отримавши в спадок Блищанівку та Михайлівку, він перебрав у свої руки й містечко Шатаву². Багато зусиль доклав до закінчення михайлівського замку, перетворивши його в досить сильне укріплення, обвалував, обмурував. З трьох боків замок омивала вода, роблячи малодоступним. Стіни мали достатню товщину, бійниці та вузькі вікна, а сам замок – башту-донжон, систему складів та підземних ходів, сліди яких збереглися до нашого часу.

С. Маковецький був активним і в громадському житті. У вересні 1760 року став маршалком Подільського сеймику. У помічники шляхта дала йому авторитетних представників з усіх трьох повітів – Кам'янецького, Летичівського і Червоногородського, що входили до складу воєводства. Шляхта потребувала надійного захисту від нападів татар та гайдамаків. А цей захист могли дати кам'янецькі оборонні мури, стіни фортеці з чисельною залогою. Тому й поклала на С. Маковецького, як людину з конкретним досвідом, керівництво роботами щодо відбудови фортеці та оборонних мурів.

І хоч сеймик 1761 року виділив на відбудовні роботи 15 тис. злотих, все ж керівник відбудови не опустив можливості звернутися з проханням до короля, великого коронного гетьмана та воєводи Подільського. І за рахунок зібраних коштів відновив оборонні мури, в'їзну браму. Шляхта загорілася вдячністю і любов'ю до маршалка, бажанням продовжити роботи, а він зумів спрямувати енергію на реальні справи. З весни 1762 р. зайнявся фортецею. Велику допомогу в організації робіт надавав йому комендант фортеці – підполковник Ян Вітте та його син Юзеф, поручик артилерії, коли не вистачало робочої сили (а основні роботи виконували місцеві ремісники, селяни), виділяв жовнірів. Поступово на баштах з'явився дах, набули попереднього вигляду стіни. Замість дерев'яного був збудований кам'яний склад боєприпасів та військового майна³.

Складним питанням для кам'янецького військового гарнізону було постачання провіанту, який поступав нерегулярно, перетворився в складну проблему вибивання продовольства у місцевої шляхти. Для налагодження справи потрібен був авторитет та енергія маршалка. І сеймик упросив Стефана Маковецького взяти на себе нелегкі обов'язки провіантмайстра. Погодившись, той розгорнув таку бурхливу діяльність, що *“за його господарювання, яке тривало п'ять років, військо жодного разу не чуло браку”*⁴.

Весна 1762 року принесла нове лихо. Талі води наповнили Смотрич до критичної межі, бурхливий потік вирвав склепіння Турецького мосту, виникла загроза його руйнації. Довелося перенацілити зусилля і кошти на спішний ремонт мосту. І він у короткий термін він був здійснений, загроза фортеці бути відрізаною від міста знята. Ці роботи теж очолював Стефан Маковецький.

Закінчивши відбудову фортеці, мурів, маршалок, підтриманий передовою громадськістю, задумався над іншими проблемами міста. У плачевному стані перебувала ратуша, ринкова площа та вулиці вкриті вибоїнами, непроїзними калюжами, місто не мало ні водопроводу, ні освітлення. Накресливши план робіт, визначивши їх вартість, Стефан Маковецький звернувся до воєводи – генерала землі Подільської, аби частину податку пустити на упорядкування міста. А коли розпочав роботи, то зіткнувся з консервативною позицією міських властей. Вони побачили в його діях посягання на свої права і спокійне безпроблемне життя, тому почали вишукувати будь-які причини, аби усунути сеймик та його голову від міських справ. *“Бруку не треба, бо болота немає. Без ліхтарів можна обійтись, бо порядні люди вночі не ходять, а сидять у себе вдома,”* – навіть такі аргументи пускалися в хід. У відповідь С. Маковецький домігся створення незалежної комісії, яка актом засвідчила сумну картину: брами в'їзні обшарпані, обдерті, ями з болотом біля них не давали ні пройти, ні проїхати, вулиця до ринку – повна вибоїн, бруду, гною, дороги без бар'єрів, хоч йшли стрімко вниз, до річки і т. п.⁵

Незважаючи на перешкоди, маршалок заплановане довів до логічного кінця – було забруковано ринкову площу і головну вулицю, відремонтовано ратушу, на ній встановлений годинник, місто освітлене, закінчено роботи з реставрації фортеці. Йосип Ролле, оповідаючи одисею Маковецького, зазначав: *“Але витривалість перемогла все – вже в 1767 році фортеця виглядала, як цяцька...”*⁶

У серпні 1767 року господарський сеймик отримав чергові пропозиції неспокійного маршалка – меморіал про облаштування нового мосту, який з'єднав би Старе місто і фортецю з Новим планом *“ze scaly na skale”*. А разом з ним – план водогону. І все це мало обійтися в 100 тис. злотих, зібраних за рахунок розповсюдження серед шляхти 20 акцій по 5 тисяч злотих. Будівництво планувалося здійснити за один рік. А потім із збору за проїзд та водокористування погасити акції у трирічний термін. проєкт палко підтримав О. Орловський та інші магнати.⁷ Однак здійснити цей задум С. Маковецькому не вистачило часу. Слід зазначити, що проєкт мосту був настільки продуманий і обґрунтований, що через

100 років інженери-будівельники, не знайшовши нічого оригінальнішого, прийняли рішення будувати міст на визначеному колись Стефаном Маковецьким місці. Різниця була лише в тому, що будівництво зайняло не рік, як планувалося, а п'ять і обійшлося не в 100 тис., а в 13 разів дорожче⁸.

А тим часом у Речі Посполитій розгорталися події, що загрожували втягнути країну в громадянську війну. Під тиском Росії, і в першу чергу російського посла князя Репніна, король урівняв православних і лютеран у правах з католиками. Це рішення стало приводом для потужного виступу шляхти, зокрема біскупів кам'янецького Адама Красинського та краківського Солтика. Король наказав арештувати їх і видати Репніну. Це викликало ще більше невдоволення, нові арешти, що в підсумку привело до консолідації антиросійських сил, незадоволених політикою короля, створення в різних кінцях держави об'єднань шляхти, що отримали назву конфедерацій, у тому числі – Барської⁹. С. Маковецький в числі перших ще 23 червня 1767 року від імені подільської шляхти підписав у Радомі акт, в якому була висловлена недовіра королю та незгода з його рішенням.

24 серпня цього ж року на кам'янецькому сеймику він зініціював акт протесту в зв'язку з арештом Репніним Щенного Чацького – зірвав ритуал відкриття засідання, з групою прихильників зібрав свій сеймик, де піддав князя, політику російською царя та польського короля нищівній критиці. У відповідь Репнін наказав розмістити підрозділи російської армії в михайлівському маєтку і утримувати вояків за рахунок власника С. Маковецького. А той, отримавши від Барської конфедерації повноваження надзвичайного посла до кримського хана, перенацілив зусилля на те, щоби схилити його до участі в боротьбі з Росією – осади певних територій, диверсій на кордонах. Це була спроба залучити до своєї справи татар, відтягнути на боротьбу з ними значні частини російських військ, а згодом втягнути у війну з російським царем і Туреччину – покровительку татар.

29 лютого 1768 року в Барі був підписаний акт, яким рішення польського сейму про дисидентів (зрівняння в правах представників різних релігійних конфесій) було визнано недійсним, а король оголошувався позбавленим корони. Керівництво конфедерації – Юзеф Пуласький, граф Міхал Красинський – підкоморій Рожанський, власник Дунаївців, Адам Красинський, що відповідав за дипломатичні зв'язки – направило С. Маковецькому в Крим додаткові інструкції. Дипломатична місія п. Стефана мала успіх, активізувала антиросійську діяльність татар.

Після повернення з Криму пан Стефан отримав від керівництва конфедерації чин полковника, зайнявся вербуванням біля Могильова татар-ліпків на бік конфедератів. 12 травня 1768 р. з полковниками Поповським

та Любковським привів під Кам'янець-Подільський 1500 конфедератів. Він мав завдання, користуючись близькими стосунками з Вітте, добитися передачі конфедератам частини гармат, озброєння, та, можливо, й переходу гарнізону на бік королівської опозиції. Але досягти домовленості з комендантом не вдалося. Він надалі зайнявся створенням бойових загонів і за порівняно короткий термін сформував полк воєводської міліції.¹⁰

Однак 19 червня 1768 року російські війська під команду генерала Апраксина та полковника Вейсмана і загін коронного гетьмана Ксаверія Браницького штурмом взяли Бар. 23 червня Стефан Маковецький у районі Могильова перейшов через Дністер на турецьку територію.¹¹

У часи конфедерації михайлівський замок був місцем дислокації повстанських загонів – тут вони формувались, відпочивали після бойових операцій, а на переломі 1768-1769 рр. і переховувались. Звідси 6 грудня 1768р. він вчинив збройний напад на княжпільського сусіда – Бартоломея Гіжицького.

Шляхетські наїзди XVI-XVII століть були нормою взаємовідносин шляхти. Так звані “домові війни” були характерною рисою тогочасного життя. Мали вони форму спонтанного грабіжницького набігу ватаги збуджених шляхтичів, а часто й чітко спланованого, організованого походу. Так вирішувалися питання землеволодіння, відстоювання своїх або прихоплення сусідніх земель, знищення чийогось маєтку і переселення мешканців до свого, просто грабежу чи й демонстрації сили. Сприяло цьому порубіжне становище, яке обумовлювало войовничість шляхти, необхідність тримати постійні збройні загани. Нерідко до таких операцій залучалися волохи, татари, козаки. Загани налічували від десятка до кількох тисяч вояків. Вибирався час нападу, і тоді проливалася кров. Ці дикі традиції згасали надто повільно. С. Маковецький не раз брався за шаблю при виясненні земельних питань і з маківським власником Войцехом Раціборовським. І цього разу в Княжполі був убитий 86-річний поміщик та ще 18 чоловік, нанесено збитків на 200 тис. злотих. Виникла кримінальна справа, яка переросла в затяжний судовий процес.

На початку березня 1769 року разом з головою Барської конфедерації Ю. Пулаським брав участь в обороні Жванця від натиску російських військ. Наприкінці місяця був оточений в михайлівському замку, заарештований і відправлений до Києва.

Після шестирічного заслання до Казані, на початку 1775 року, повернувся до Михайлівки, зайнявся впорядкуванням справ. Продовжив будівництво кам'яної церкви, розпочате ще 1759 року. Щасливо для нього закінчився й процес у справі нападу на Княжпіль – Кам'янецький суд

не знайшов доказовими аргументи Гіжицьких і виправдав підсудного. 1800 року знову звернувся в Санкт-Петербург із заявою про повернення йому 7 тис. злотих з 16 тисяч особистих заощаджень, вкладених у ремонт кам'янецької фортеці, та 28918 злотих, внесених Юрієм Володийовським на утримання загону угорців при обороні фортеці 1672 року¹³.

Помер Стефан Францішек Маковецький 1801 року і був похований у михайлівському костьолі.

Список використаних джерел

1. Dr. Antoni J. Gospodarstwo pana skarbnika Czerwonogródzkiego w Kamienieckiej warowni // Opowiadania historyczne. Serya czwarta. Warszawa, 1884. S. 150; Polski Słownik biograficzny. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. S.229-230. У наш час деяку інформацію про Стефана Францішека Маковецького дав у 9-му томі “Історії резиденцій на давніх кресах Речі Посполитої (Wrocław, 1996) академік Роман Афтаназі: С. Маковецький у статтях “Podolskie korzenie Makowieckich rogną”(Głos Podola. 1999. №4-5); “Рід Маковецьких у доли Подільського краю” (Дунаєвецький вісник. 1998. № 91); Прокопчук В.С. у книзі “Два села – одна доля” (Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С. 25-30) та ін.

2. Aftanazi Roman. Dzieje rezydecyj na dawnych kresach Rzeczy Pospolitej. Wrocław, 1996. T. 9. S. 240.

3. Dr. Antoni J. Gospodarstwo hana skarbnika czewonogrckiego... S. 127-133.

4. Там само. С. 137.

5. Там само. С. 139-140.

6. Там само. С. 145.

7. Там само. С. 147.

8. Там само. С. 149. Роль С. Маковецького у відбудові Кам'янецької фортеці, благоустрої Кам'янця-Подільського в 60-х роках ХVІІІ ст. у силу різних причин не знайшла достойного місця в хроніці подій, що можна зрозуміти: і характер маршалка, і його участь у конфедерації не знаходили симпатій у тогочасних правителів, а отже й преси, підпорядкованої їм. На жаль, малознана вона й тепер, і причини, швидше всього, у відсутності джерел. У статті Данілова І.В. “Польські архітектори і будівничі в Кам'янці” (Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: зб. наук. праць за матер. міжнар. конф. (23-24 червня 1999 року). Хмельницький: Поділля, 1999. С. 442), зазначено: “... Ян де Вітте не тільки командував військовим гарнізоном міста, але й брав активну участь у розбудові міста та фортеці”. А про внесок С. Маковецького – жодної згадки.

9. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. Каменец-Подольский, 1901. С. 116.

10. Polski Słownik biograficzny. S.229.

11. Гульдман В. К. Вказ. праця. С. 1 17.

12. . Polski Słownik biograficzny. S. 229.

13. Там само. С. 230. Юрій Володийовський за власний кошт найняв загін і утримував його під час оборони Кам'янця-Подільського від турків. Після його загибелі сестра Ганна та її чоловік Станіслав Маковецький стали спадкоємцями Ю. Володийовського і виставили претензію королівській скарбниці про повернення затрат в сумі 31918 злотих. 1677 року комісія, створена у Львові, розглянула заяву і визнала за потрібне борг повернути, поділивши його на чотири частини. 1685 року Станіслав Маковецький отримав 3000 злотих – менше наміченої четвертини. Тяжба навколо боргу перейшла до наступних поколінь. Займався цим і Стефан Маковецький, але 1800 року отримав відмову російських властей у задоволенні його заяви.

Природодослідник, дендролог і ботанік з Михайлівки

Виповнилося 160 років від дня народження Стефана Маковецького, останнього власника Михайлівки, Блищанівки і Гути Блищанівської, відомого вченого, дослідника природи, паркознавця, ботаніка, продовжувача відомого в Польщі та Україні польського роду.

Поляки Маковецькі на Поділлі мали глибоке – близько 500-річне коріння, міцний родинний стовбур і багатовіття, що вмістило понад 250 членів родини. Вони сповна черпнули з благодатної криниці подільського життя й водночас залишили помітний слід в економічній, політичній і духовній сферах краю.

1444 року Мартін із землі Добринської на Куявах, поранений в битві під Варною, лікувався на Поділлі і тут залишився назавжди. Станіслав Маковецький в другій половині XVII ст. вже був стольником Летичівським, підстаростою Кам'янецьким, дружив з власником Ступенців Єжи Володичевським – захисником Кам'янецької фортеці, оспівав його подвиг у творі “Гектор Кам'янецький”, одружився з його сестрою Анною Володичевською, а та, як посаг, принесла йому багаті ступенецькі та сусідні з ними землі Блищанівки і Свистівки. Воював проти турків під Віднем, 1683 року отримав графський титул. Ця гілка Маковецьких 1745 року дала Ступинцям назву Маків. 1720 року Михайло Маковецький, скарбник червоногородський, на пагорбі у Свистівці почав будувати замок і перейменував Свистівку в Михайлівку.

Його син Стефан Францішек Маковецький унаслідував від батька не тільки блищанівсько-михайлівські маєтності і посаду скарбника в Червоногороді, а й досвід зодчого, господаря – завершив будівництво михайлівського замку, як маршалок подільської шляхти очолив відбудову після турецької окупації Кам'янецької фортеці, міських мурів, забрукував

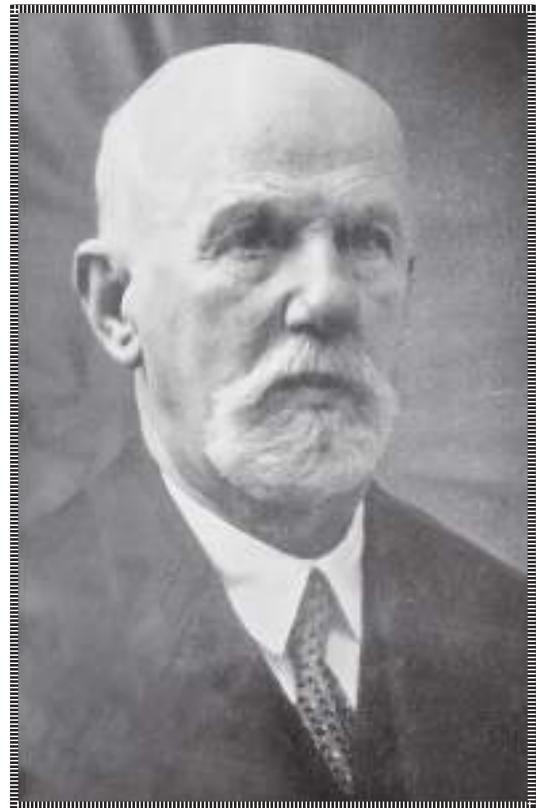
ринкову площу і вулиці Старого міста, освітив їх ліхтарями, реставрував Ратушу, встановив на ній годинник. Мав проєкт будівництва мосту з Нового плану в Старе місто, але не встиг зреалізувати, бо, як патріот своєї країни і полковник, взяв активну участь у Барській конфедерації, був засуджений російською владою і висланий до Казані. Помер у Михайлівці, похований там у родинному склепі.

Згодом від його сина Яна успадкував михайлівсько-блищанівський маєток власник Проскурівки та побудованої ним Проскурівської паперової фабрики племінник Нарциз Едвард Маковецький, маршалок Ушицького повіту, голова суду.

Його син Миколай Ксаверій Маковецький (1820-1868) перебудував замок на палац готичного стилю, звів оранжерею, старий запущений сад перетворив у парк англійського зразка, посадивши там більше ста реліктів.

Справу батька довів до класичного зразка син Стефан Леон Маковецький (1860-1949). Він народився 23 квітня 1860 року в Михайлівці. Тут в оточенні барвистої подільської природи й проходило його дитинство. Середню освіту здобув у Варшаві. Удосконалював її на природничому факультеті Варшавського університету. Вибір факультету засвідчив генетичну схильність Стефана до ботаніки, садівництва, яким, власне, присвятив усе наступне життя. Завершити навчання не зумів, бо після передчасної смерті батька вимушений був 1881 року взяти на себе управління маєтком з трьох сіл – Михайлівки, Блищанівки і Гути Блищанівської.

Попри нелегкі господарські турботи знаходив час для улюбленої справи – садівництва, квітникарства. 106-річна Текля Підпригора з Блищанівки, яка доглядала в панському палаці ще одного хворого панського сина,

розповідала авторові цього нарису, що пан був виключно доброю людиною, любив ходити босим, косив, не цурався й сапи. Йому допомагали спеціально навчені ним же жителі Блищанівки і Михайлівки. А роботи в п'ятнадцятигектарному парку вистачало. Він збагатив його придбаними за кордоном квітами, рідкісними видами кущів і дерев, які розводив експериментальним шляхом. Процвітала й оранжерея. У Михайлівку їхали, писали, аби придбати саджанці плодкових і декоративних дерев, кущів, насіння квітів та овочів. Свої знання постійно удосконалював шляхом самоосвіти. Зібрав цінну бібліотеку, де переважали книги та наукова періодика з природничих питань. У його бібліотеці та архіві працювали видатний польський романіст Генріх Сенкевич та краєзнавець і лікар Юзеф Ролле, матеріали знайшли місце в романі “Пан Володичівський” першого та історичних оповіданнях “На кордоні”, “Господарство пана скарбника Червоногородського” другого.

1881 року заявив про себе і як науковця, вмістивши в “Городнику польському” перші свої наукові статті. Вони привернули увагу редакції ґрунтовністю наукової інформації, знанням предмета дослідження, ясністю і логічністю викладу, і Стефан Маковецький був зарахований постійним співробітником журналу – спеціалістом по квітах. Його статті друкувались у “Пам'ятнику фізіографічному”, “Матеріалах для ознайомлення з флорою околиць Варшави”. Все це посилювало його авторитет у наукових колах. І – не тільки.

1890 року князі Щербатови запросили його до Немирова для упорядкування закладеного ще Потоцьким парку, і впродовж дев'яти років він планомірно розширював і покращував його, пересаджуючи інколи й десятирічні дерева.

1911 року Стефан Маковецький виступив одним із співзасновників Товариства подільських природодослідників, очолюваного професором Петром Бучинським. 1913 року в другому томі “Записок” Товариства вмістив “Список рослин Подільської губернії – дикоростучих і деяких здичавілих” та алфавітний покажчик на 736 рослин і 51 вид грибів.

1917 року покинув Михайлівку і деякий час жив у Львові, працював у бібліотеках Києва, Чернівців, Кам'янця-Подільського над своєю основною працею “Латинсько-український ботанічний словник”. З 1920-го по 1937 рік жив і працював у Львові, Фрідрові, Неслухові під Львовом. Був інспектором господарського товариства, з 1921 року – керівником курсів садівників, заступником голови малопольського садівничого товариства, редактором “Огляду садівничого”. У цей період опублікував чотири брошури, понад 300 статей, 1927 року – підручник “Квіти городні”

для студентів, перевиданий 1936 року. 1936 року в Кракові видав один з найбільших українських ботанічних словників “Латинсько-український ботанічний словник”, над яким працював протягом 1877-1932 рр. У ньому записано 21 253 народні назви рослин.

1937 року замешкав у Любліні, видав “Декоративні дерева і чагарники, що підходять для вирощування в Польщі”, “Ботанічний словник”, підручник “Дерева і кущі декоративні”, “Список рослин південно-західної частини зазбручанського Поділля”, ілюстровані власними фотографіями. 1940 року переїхав на Садівничу станцію біля Варшави, експериментував, досліджував, публікував наукові праці. Був обраний членом-кореспондентом Польської академії наук, нагороджений польським орденом Полонія Реститута і чеським орденом Білого Льва. Помер 1949 року і похований на Варшавському кладовищі.

Епіграфом до книги “Дерева і кущі декоративні” він поставив слова: “Kto sadzi drzewa, ten za życia stawia sobie pomniki”. Пам’ятником українському і польському вченому – природодосліднику, ботаніку, дендрологу Стефану Леону Маковецькому є михайлівський і немирівський парки, а також кількості наукових праць, більшість з яких не втратила своєї актуальності і сьогодні.

Сторінками одного життя

(до 150-річчя О.Г. Лотоцького)

Різностороння і плідна діяльність в Україні та еміграції Олександра Лотоцького малознана. Понад 70 років ім’я його замовчувалося, літературна і наукова спадщина вилучена з обігу. І лише в добу незалежності його ім’я і твори, здебільшого в електронному варіанті, повертаються до українців. Дві статті присвячені О. Лотоцькому та його дітищу – Українському науковому інституту у Варшаві в “Довіднику з історії України”, з’явилася коротка інформація у “Вікіпедії” та збірнику статей [3-5; 16; 18-19]. Інтерес до постаті знаменитого земляка посилюється у зв’язку із 150-річчям від дня народження, з’явилося кілька публікацій та брошура професора П.П. Брицького [2], у с. Бронниця Могилів-Подільського району Вінницької області, на батьківщині О.Г. Лотоцького, відкрито пам’ятну дошку.

Мета цієї статті – торкнувшись основних віх життя, глибше дослідити його наукову діяльність як в Україні, так і в еміграції.

Виходячи з цього, наведемо лише хроніку основних подій життя і діяльності Олександра Лотоцького:

21 березня 1870 року – народився в с. Бронниця біля Могилева-Подільського в сім'ї православного священника о. Ігнатія і вихованки приватного польського пансіону шляхетних дівчат дочки протоієрея Северина Дложевського. Лотоцькі належали до давнього боярського і військово-землянського роду, відомого з XV ст. та спорідненого з князями Друцькими, Соколинськими, Юрагами-Гедройцями;

1879-1880 н. р. – навчався у першому класі Шаргородської

повітової духовної школи, де в 1841-1849 рр. здобував початкову освіту Степан Руданський;

1881 року – батько переїхав на нову парафію в с. Білоусівку за 5 км від Тульчина, і Олександр у другий клас пішов вже в Тульчинську повітову духовну школу. “Жалко мені було мальовничої Брониці з її гірськими краєвидами, з поезією її історичних легенд та й моїх переживань особистих”, – пізніше згадував в мемуарах село свого дитинства [9, с. 17]. Тут вперше доторкнувся до поезій Т. Шевченка, коли брат Віктор позичив у лісничого німця Курца двотомник “Кобзаря”, виданий в Празі 1876 року;

1884-1889 рр. – навчання в Подільській духовній семінарії;

1896 року – одружився з Німфодорою Руденко, з якою мали дочку Оксану (згодом – секретар українського посольства в Туреччині, дружина Яна Токаржевського – Карашевича, громадський і культурний діяч в українській діаспорі, зокрема – у Польщі, Франції, де і померла 1950 року);

1889-1890 рр. – навчався в Тифліській духовній семінарії, в якій викладачем після закінчення Київської духовної академії працював брат Віктор. Після невдалої операції брат почав сліпнути і домашня рада прийняла рішення перевести туди молодшого Олександра, аби допомагав йому;

1890-1891 рр. – після п'яти років викладацької роботи Віктор отримав мінімальну пенсію, виїхав у Білоусівку, а Олександр – у Київську духовну семінарію. Перша прогулянка Києвом привела його до книгарні Ф. Йогансона: “Серце моє втішилося, коли на Прорізній вулиці вгледів на вітрині книгарні Ф. Йогансона в мережаній українській обкладинці “Кобзаря” Шевченкового. Я миттю купив се видання, що друкувалося т.зв. Старою громадою, і серце моє стиснулося болем, коли я на лавочці Михайлівського бульвару нетерпляче почав розглядати сю дорогу книжку. Як її немилосердно було пошкальовано, коли порівняти з моїм двохтомовим “Кобзарем” празького видання” [9, с. 49];

1891-1892 рр. – один навчальний рік по закінченні семінарії жив у Білоусівці, після запалення легенів відновлював здоров'я, багато читав, проводив заняття в церковній школі, де учителював брат;

1892-1896 рр. – навчався в Київській духовній академії, брав активну участь в українській громаді, в українському національному русі;

1896-1900 рр. – праця в Контрольній палаті, літературна та історико-дослідницька діяльність, співпраця з періодичними виданнями, протягом 1898 – 1900 рр. – член ради Товариства українських поступовців, до якої входили Михайло Грушевський, Євген Чикаленко, Людмила Старицька-Черняхівська, Сергій Єфремов, Петро Стебницький, Симон Петлюра, Володимир Винниченко та ін.;

1900-1917 рр. – товариш генерального контролера Центральної контрольної палати в Петербурзі. Використовуючи своє службове становище, ходив до цензурного комітету виключно в мундирі Державного контролера з погонями військового зразка, “пробивав” до друку твори І. Нечуя-Левицького, А. Кримського, численні твори Грінченків та ін. Особливо багато працював з виданнями рідного для нього видавництва “Вік” (70 книг для народного читання, 23 томи “Української бібліотеки”, 9 томів творів українських письменників, 21 книга з серії “Наші справи”, 13 томів інших друків). 1917 року – один з організаторів Української Національної Ради в Петрограді (голова О. Лотоцький, з травня – П. Стебницький, заступник М. Керченський, члени М. Славінський, Г. Голоскевич, П. Зайцев, Ф. Слюсаренко);

1917 року – з травня до вересня – був губернським комісаром Тимчасового уряду на Буковині та Покутті, з вересня – Генеральним писарем Генерального секретаріату УЦР, у січні 1918 р. зайняв посаду Державного контролера УНР;

24 жовтня 1918 – січень 1919 рр. – міністр ісповідань Української держави та уряду Директорії, довів справу до проголошення автокефалії Української православної церкви;

З січня 1919 до березня 1920 рр. – на правах надзвичайного і повноважного посла і повноважного міністра уряду очолював місію УНР у Туреччині, вів переговори з вселенським патріархом про визнання української автокефалії;

1920 року – емігрував до Відня, потім до Праги і Варшави;

1922-1929 рр. – доцент, професор церковного права Українського вільного університету;

1927-1930 рр. – міністр внутрішніх справ в екзильному уряді УНР;

З 1929 року – професор історії церкви у Варшавському університеті;

1930-1939 рр. – засновник і впродовж 8 років директор Українського наукового інституту у Варшаві й водночас заступник голови уряду;

22 жовтня 1939 року – помер, похований на кладовищі св. Андрія у Варшаві.

Упродовж всього життя він вивчав минуле Поділля та України – фольклор, побут українців, православного духовенства, історію церкви та внесок духовенства в організацію початкової народної освіти. Його потяг до наукового пошуку обумовлений низкою факторів. Насамперед – середовищем, в якому жив. Батько Олександра Лотоцького отець Ігнатій навчався разом із Степаном Руданським та Анатолієм Свидницьким, був свідком та учасником їх фольклорних занять і перших літературних проб. Знав і сам немало переказів, легенд, пісень та казок Подільського краю, які зимовими вечорами переповідав дітям – старшому Віктору, молодшим Олександрові та Орисі. Ще в дошкільний період Олександр навчився читати і надалі пошук цікавих книг, особливо рідкісних в царські часи україномовних, та їх читання стали улюбленим заняттям. Вдома була гарна книгозбірка, яку суттєво поповнив князь Вітгенштейн, місцевий дідич, власник багатой домашньої бібліотеки, що займала кілька кімнат. Він спілкувався з парохом, як грамотною та інтелігентною людиною, часто на літературні теми, і, дізнавшись, що отець Ігнатій захоплюється книгою, що вдома читає дружина, вихованка пансіону шляхетних дівчат, та діти, подарував йому частину своєї бібліотеки – кілька сотень книг з галузі богословської, гуманітарної та белетристичної. Олександр Гнатович пізніше підкреслив, що “ті книжки в розкішній оправі були невичерпним джерелом, з якого я на протязі всього часу моєї середньої освіти широко черпав скарби духовної поживи” [9, с. 11].

Окрім того в нього був чудовий приклад наукових занять в умовах провінції. У родині по маминій лінії відомими краєзнавцями були дід Северин Дложевський і його син, Сашків дядько Степан, а також родич Микола Яворовський, викладач і бібліотекар Подільської духовної семінарії, дійсний член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, редактор “Подольских єпархиальных ведомостей”. 1894 року, вступивши до Подільської духовної семінарії, він опинився в середовищі таких дослідників минулого краю, як Митрофан Симашкевич, Михайло Багинський, Микола Яворовський, Степан Дложевський, Віктор Якубовський, Кирило Стиранкевич, Юхим Сіцінський та ін. “Ся група дослідувачів Поділля, – згадував О. Лотоцький, – на протязі десятків літ непомітно, але послідовно описувала рідну старовину” [9, с. 24]. Він уважно слідкував за їх працею, знайомився із здобутками, вміщеними в “Подольских єпархиальных ведомостях” і перших випусках “Трудов Подольского єпархиального историко-статистического комитета”. Семінарист Олександр Лотоцький відчував природній поклик до інтелектуальних занять, наполегливо шукав своє місце в цій царині – то писав вірші (один із ранніх 1889 року в “Подольских єпархиальных ведомостях” опублікував редактор М.І. Яворовський), то в Тифлісі, де рік навчався в духовній семінарії, зробив переклад низки поезій Іллі Чавчавадзе та Акакія Церетелі. Під час канікул цікавився місцевим фольклором, пробував охудожнити почуті казки, передання.

Грунтовніші наукові заняття розпочав у Києві, навчаючись на останньому курсі Київської духовної семінарії, а згодом – у духовній академії. Вони також мали своє підґрунтя. “На поріг вищої школи вступив я вже національно свідомим... Родинне суто українське оточення, стихійний вплив українського села дали ті підсвідомі підстави, на яких виросла національна думка” [9, с. 98]. Шукати однодумців практично не довелося. Квартирував з Олександром Дзбановським і той, зважаючи на українофільські погляди О. Лотоцького, ввів його в український гурток, де роль організатора виконував Лука Скочковський. Олександр почав знайомитись з україномовною політичною літературою, зокрема відбитком промови Володимира Барвінського на роковинах Т. Шевченка. А вже наступного року виступив із своїм дослідженням “Політично-суспільні ідеали Тараса Шевченка”, позитивно сприйнятим учасниками слухань, представниками української громади В.Б. Антоновичем, О.Я. Кониським, І.С. Нечуєм-Левицьким, М.С. Грушевським [9, с. 62].

Закінчення семінарії з групою однокашників відзначив гулянням по Дніпру, попав під дощ і захворів запаленням легенів. Наступного дня

горів у високій температурі. Терміново був викликаний батько, плакав над своїм улюбленцем. І не важко було догадатися, чим хвороба могла б закінчитися, якби не випадок. Якраз по сусідству проживав “добрий лікар, після – знаменитий професор Ф. Яновський, земляк (уродженець Миньківців, що на Дунаєвеччині. – В.П.) і навіть знайомий” [9, с. 68]. Він і виходив Олександра.

Вдома вирішили вступ до духовної академії відтермінувати на рік, аби син відпочив, а, головне, набрався здоров’я. У Білоусівці збирав фольклор, писав дитячі казки та оповідання, знайомився зі станом початкової освіти в повіті, допомагав братові – учителю, не раз промовляв разом з ним перед селянами, які цікавилися думкою молодих і грамотних священникових синів. За ті їх “бесіди по-мужицьки”, тобто – українською мовою, батько отець Ігнатій мав догану від повітового шкільного начальства.

1892 року став студентом Київської духовної академії (КДА), знову прилучився до близького йому середовища. Роки проходили в спілкуванні з видатними діячами українського руху, зокрема Олександром Кониським, мав гарні стосунки з професором КДА С.Т. Голуб’євим, видатним ученим творцем академічного Давньосховища, автором історичного нарису “Поділля”, “Очерков по истории украинской литературы” та багатьох інших праць, одним з перших академіків новоствореної Української академії наук Миколою Івановичем Петровим [17].

Під час канікул подорожував Вінниччиною, відвідував родичів, знайомих, а то і просто цікавих людей, знайомився з їх домашніми книгозбірками, архівами. Пізніше згадував: “По тих подорожах розшукав я, між іншим, розпорошену по руках літературну спадщину С. Руданського. Пощастило знайти мені кілька незнаних поезій, дещо видрукувалося у свій час в “Киевской старине”, а кілька поезій увійшло у зредаговане мною до друку кількатомове видання творів поета” [9, с. 133]. Рукопис передав у кам’янецьке видавництво “Дністер”, де він в ході воєнних дій та закриття видавництва загубився.

Перебуваючи в селі Павлівка, де священником був швагер Володимир Цапукевич, знайшов діда – сучасника У. Кармалюка, який свого часу постраждав за якусь співучасть у русі ватага, але вважав Устима “великим чоловіком”, бо “він багатих розбиває, але бідним дає”, записав і його спогади [9, с. 135]. У “Правді” під заголовком “На Поділля”, “На Поділлю” вмістив опис своїх подорожей, а також художні твори для дітей “Про що дзвонив дзвінок” та оповідання “Батьків гріх”.

На останньому четвертому курсі працював над дисертацією про моральний стан православного духовенства у XVIII ст., вивчив низку літературних

і наукових праць, архівних документів. Дисертацію успішно захистив, отримав ступінь кандидата богослов'я. А матеріали дисертації у вигляді статей друкував у “Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка”, а також російських виданнях “Русская старина”, “Исторический вестник”.

1896 року закінчив духовну академію, але “за українофільство” був позбавлений права викладати в школах. Влаштувався в Київській філії Контрольної палати, з книг і практики опанував фах економіста й фінансиста і згодом досяг на цьому поприщі чималих успіхів – попав у Центральний столичний апарат, а в роки Української революції 1917-1921 рр. був Державним контролером УНР.

У 1898-1900 рр. був членом ради Товариства українських поступовців, яке ще задовго до Української Центральної Ради намагалося об'єднати і координувати діяльність українських політичних і громадських організацій. Співпрацював з періодичними виданнями, а з появою 1898 року “Літературно-наукового вісника” став його співробітником, вміщав огляди українського життя під псевдонімом “Spektator”, у “Записках НТШ” та “Киевской старине” – рецензії. Його праця з церковної історії “Суспільне становище білого духовенства Росії і на Україні” була опублікована в “Записках НТШ”, а статті про стан народної освіти на Поділлі – у петербурзькому журналі “Образовании” та московському “Вестнике воспитания”. Співпрацював із заснованим 1895 року в Києві за його участі видавництвом “Вік”, яке до 1914 року випустило 140 назв книг, зокрема три томну “Антологію української літературм”, енциклопедію “Украинский народ в его прошлом и настоящем”, редагував рукописи книг для народного читання, томи “Української бібліотеки”, добивався цензурного дозволу для друку цих та інших творів, зокрема й І.С. Нечуя-Левицького, Агатангела Кримського. Значну роль відіграв О. Лотоцький і у виданні україномовного Євангелія, яке побачило світ

Державний контролер О.Г. Лотоцький

1906 року. Організував повне видання “Кобзаря”, за яке його редактор В. Доманицький зазнав переслідувань і вимушений був виїхати за кордон [2, с. 4-5]. Не полишав і літературних занять. 1916 року в Петрограді побачив світ його “Колобок” – “співана казочка” на 3 дії [6], 1921 року у Львові – ілюстровані О. Кульчицькою “Пригоди вовка ненаситого” [1], уклав хрестоматію дитячої літератури “Вінок”, яка видавалася двічі – 1905 і 1911 рр.

З початком революції став її безпосереднім і досить дієвим учасником. На посаді міністра ісповідань у гетьманському уряді, а згодом і в уряді УНР глибоко вивчив історію церкви, законодавчо закріпив автокефалію української православної церкви, умотивовано добивався її визнання константинопольським патріархом. І ця практика визначила подальший розвиток такого напрямку його наукових зацікавлень, як церковна історія.

Найвищого піднесення його наукова діяльність зазнала під час еміграції. 1920 року поселився у Відні, де після поразки Української революції купчились українські емігранти, переїхав до Праги і протягом 1920-1928 рр. працював на посаді доцента права в Українському вільному університеті. У ці роки побачили світ його праці “Церковна справа в Україні” (1923) і “Церковний Устав князя Володимира Великого” (1925).

Особливо плідним у різносторонній діяльності О.Г. Лотоцького був варшавський період життя. Впродовж 1929-1939 рр. працював на посаді професора історії церкви Варшавського університету. Протягом 1927-1938 рр. був членом українського екзильного уряду, міністром внутрішніх справ, заступником голови уряду. Брав активну участь у церковно-громадському житті, був членом групи, яка готувала собор православної церкви на теренах Польщі. На запрошення керівників створеного в листопаді 1931 року в Луцьку Товариства імені митрополита Петра Могили взяв участь у його засіданні, виголосив доповідь про церковну соборність.

Мав високий авторитет, 1937 року польські урядові кола пропонували йому місце в сенаті за умови прийняття польського громадянства. Однак він не прийняв такої пропозиції і залишився й надалі вірним українській справі. Водночас вів науково-дослідницьку роботу в колективі Українського воєнно-історичного товариства, виступив ініціатором і організатором у Варшаві Українського наукового інституту, який став своєрідним апофеозом його наукової діяльності.

Відлік історії цього закладу почався з 7 лютого 1930 року, коли польський уряд своїм розпорядженням схвалив створення Українського наукового інституту при Міністерстві релігійних віровизнань і народної освіти і в параграфах 3 і 6-му цього розпорядження чітко визначив

рамки його діяльності: підготовка доповідей українською чи польською мовами для оголошення у вищих школах, наукових установах і товариствах; проведення курсів українською мовою у Варшаві та інших містах Речі Посполитої; видання власного друкованого органу [5]. Діяльність УНІ – його керівні органи, структура, основні напрями, зміст і форми діяльності – регулювалася статутом.

Управлявся він науковою колегією, директором (у 1930-1938 рр. – О.Г. Лотоцьким, у 1938-1939 рр. – А. Яковлівим), вченим секретарем Р. Смаль-Стоцьким, було створено 3 відділи – українського господарського і громадського життя; української політичної історії та історії культури; історії церкви, а 1932 року в складі відділів – 4 кафедри (теорії права і духовних течій, завідувач О. Лотоцький; філології – Р. Смаль-Стоцький; історії літератури – Б. Лепкий; економічних наук – В. Садовський). Серед звичайних і почесних членів колективу крім названих були В. Біднов, Д. Дорошенко, П. Зайцев, Б. Іваницький, І. Кабачків, М. Кордуба, Б. Крупницький, В. Кубійович, К. Мацієвич, Є. Маланюк, С. Наріжний, С. Слонський, В. Томкевич, Л. Чикаленко, П. Шандрук, І. Шовгенів та ін. [3]. Співпрацювали з інститутом і польські науковці Л. Василевський, М. Гандельсман, С. Слонський, О. Халецький, Г. Яблонський, С. Шобер та ін. Наукова діяльність велася і в складі комісій, семінарів, створюваних для розгляду важливих наукових проблем.

Інститут шляхом обміну і придбань сформував наукову бібліотеку з 10 тис. томів, якою завідував Є. Гловінський. В умовах еміграції вона стала справжнім зібранням україніки у Варшаві.

За неповних 10 років колектив інституту опублікував понад 70 томів наукових праць та важливих документів. Починаючи з 1932 року, за редакцією Павла Зайцева видав 13 академічних томів творів Тараса Шевченка із 16 задуманих [18, с.442-443]. Більшість наукових розвідок були укладені в 13 серіях Праць УНІ. О.Г. Лотоцький вів правничу серію, в якій були опубліковані його “Українські джерела церковного права” [8] та “Українсько-московські договори в XVII-XVIII ст.” А. Яковліва, у серії мемуарів побачили світ його спогади “Сторінки минулого” та “У Царгороді” [9-10, 15]. За роки діяльності інституту зайнятий державною, викладацькою і різноманітною громадською роботою Олександр Гнатович видав шість фундаментальних праць, у тому числі двотомне дослідження “Автокефалія” (1935, 1938), “Симон Петлюра” (1936), збірник статей “На ріках вавилонських” (1938) [11-14].

Розділяю думку Стефана Козака про те, що “що О. Лотоцький без сумніву заслуговує на те, щоб його пам’ятали нащадки, особливо з уваги

на його величезний науковий доробок і значення та роль, яку він відіграв в українському державно-політичному, науковому та релігійному житті, у формуванні тривалих підвалин польсько-українських стосунків у XX столітті” [5]. Тим більше, що навіть в Україні багато хто не знає про дійсно титанічну і різносторонню – громадсько-політичну, дипломатичну, державницьку, церковну, письменницьку, викладацьку і наукову – діяльність Олександра Лотоцького. Організатор краєзнавчого руху на Могилів-Подільщині В.В. Войтович, готуючи відкриття в Бронниці меморіальної дошки на честь славетного земляка, а також круглий стіл, з гіркотою констатував, що в Бронниці та Могилеві-Подільському нерідко його запитують: “А хто такий О.Г. Лотоцький?”. Час, а головне

Меморіальна дошка О.Г. Лотоцькому,
11.03.2020 р. відкрита в рідній Бронниці

політика радянської влади щодо борців за незалежність України, віднесених до “українських буржуазних націоналістів” – ледь не головних ворогів народу, відсутність у ближчих до населення обласних, районних та сільських масових бібліотеках його творів віддалили цю видатну постать від свого народу.

Було б добре крім меморіальної дошки, видати хоча б його мемуари, які відображають не тільки особисте життя, а й події і дух епохи.

Список використаних джерел

1. Білоусенко О. Пригоди вовка ненаситого / О. Білоусенко; іл. О. Кульчицької. Львів : Світ дитини, 1921. 67 с.: іл.
2. Брицький П.П. Лотоцький Олександр Гнатович (9.03.1870-22.10.1939). Чернівці : Яворський С.Н., 2020. 20 с.
3. Зашкільняк Л., Павлишен О. Український науковий інститут // Довідник з історії України : посібн. для середн. загальноосв. навч. закл. / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид, доопр., доп. Київ : Генеза, 2001. С. 968.
4. Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович; НТШ у Львові. Львів, 1994. Т.4. С. 1379.
5. Козак С. Український науковий інститут у Варшаві (1930-1939) // Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. 2012. С. 59 – 68 [Електронний ресурс]. URL: resource.history.org.ua/publ/graf (дата звернення: 10.03.2020).

6. Колобок : співана казочка на 3 дії / написав О. Білоусенко; завів пісні на голос П.Б.; з мал. Е.Е. Петроград: Друк. А.Ф. Дреслера, 1916. 35 с.: іл.
7. Його. Церковний Устав князя Володимира Великого / Олександр Лотоцький. Львів : НТШ, 1925. 44 с.
8. Його. Українські джерела церковного права / Олександр Лотоцький; [ред. Р. Смаль-Стоцький]. Варшава : [б.в.], 1931. 320 с. Праці Українського наукового інституту. (Серія правнича; т.5, кн. 1).
9. Його. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. Варшава, 1932. Ч.1. 288 с. Праці УНІ. (Серія мемуарів; т.6, кн.1).
10. Його. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. Варшава, 1934. Ч.3. 396 с. Праці УНІ. (Серія мемуарів; т.21, кн.4).
11. Його. Автокефалія. Засади автокефалії / Олександр Лотоцький. Варшава: [б.в.], 1935. Т.1. 208 с.
12. Його. Автокефалія. Нариси історії автокефальних церков / Олександр Лотоцький. Варшава: [б.в.], 1938. Т.2. 560 с.
13. Його. Симон Петлюра / Олександр Лотоцький. [Б.м.] : Накладом ком. для вшанування Х річниці смерти Симона Петлюри, 1936. 118 с.: портрет.
14. Його. На ріках вавилонських : зб. статей. Львів, 1938. 194 с.
15. Його. У Царгороді / Олександр Лотоцький. Варшава, 1939. Ч.3. 182 с. Праці УНІ. (Серія мемуарів; т.40, кн.5).
16. Лотоцький Олександр // Довідник з історії України : посібн. для середн. загальноосв. навч. закл. / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид, доопр., доп. Київ : Генеза, 2001. С. 422.
17. Подолия: ист. описание / издано П.Н. Батюшковым. Санкт-Петербург : Типогр. т-ва "Общественная польза", 1891. XXXI+264+98 с.
18. Прокопчук В.С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ - початку ХХІ століття: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту : монографія / Ін-т історії України НАН України, Кам'янець-Поділ. нац. у-т ім. І. Огієнка, Центр дослідж. іст. Поділля. Кам'янець-Поділ. : Абетка-Нова, 2005. 600. С. 442-443.
19. Безсмертний-Анзіміров А. Олександр Лотоцький [Електронний ресурс]. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/oleksandr-lotoczkiy.html> (дата звернення: 1.03.2020).

Спроба В.С. Завойка добитися Дунаївцям статусу міста (1904 – 1907 рр.)

1891 року Дунаївці стали власністю Василя Степановича Завойка. Разом з Січенцями, Панасівкою, Заставлям, Мушкутинцями, Антонівкою та Вінцентівкою (а це – близько 2000 дес. землі) він купив їх у Броніслава Скибневського.¹

1905 року в містечку разом з Могилівкою, що зрослася з Дунаївцями, проживало біля 15 тис. жителів, дві третини складала євреї. Містечко мало 2 православних, лютеранську й католицьку церкви, 6 навчальних закладів, 2 бібліотеки з читальнею, 3 медичних заклади, 2 пожежних товариства, діяли волосне правління, нотаріальна контора, 2 транспортних контори, мировий суддя, судовий слідчий, поліцейський наглядач. Головним заняттям дунаївчан і жителів навколишніх сіл було фабрично-заводське виробництво. Тільки суконні фабрики 1903 року виробили продукції майже на 2 млн руб. Крім того в містечку працювали механічні, шкіряний заводи. Друге місце в економіці Дунаївців займала торгівля хлібом, лісом, мануфактурними виробами. Транспортні контори забезпечували перевезення товарів і пасажирів.² Важливу роль відіграло і сільськогосподарське виробництво. Волосні Дунаївці за кількістю населення й господарському розвитку переважали деякі повітові міста. Однак дальший їх розвиток сковував статус.

Не вистачало коштів для благоустрою, у містечку майже не було тротуарів і мостових, освітлення. Поліцейський нагляд – незадовільний, санстан бажав кращого, не існувало навіть місця вивозу нечистот. Розвиток промисловості й торгівлі гальмувався неможливістю користуватись довготерміновими кредитами Земельного банку, які видавалися тільки в містах під заклад нерухомості. Страхувальні товариства брали в містечках більшу премію за страхування будівель ніж у містах. Не мали Дунаївці свого банку, казначейства.³

Все це досить скоро зрозумів новий землевласник В.С. Завойко і почав готувати громадську думку й документи для зміни статусу Дунаївців з містечка на місто.

При цьому виникла низка проблем. Як бути з Могилівкою – селом, що фактично зрослося з містечком? Адже на його землях вже розміщувались фабрики, торгові та інші заклади. Селяни Могилівки після реформи 1861 року за викупними документами отримали 95 десятин 1229 сажнів надільної землі та ще 19 десятин 679 сажнів різних прирізків. Без селянської общини, яка мала великі повноваження, переміна статусу

була неможливою, як і, скажімо, без рішення дунаєвецької селянської общини, що налічувала 83 двори, мала 148 десятин 1155 саженів землі.⁴ У своєму клопотанні перед губернською владою В.С. Завойко просив при вирішенні статусу Дунаївців врахувати необхідність їх об'єднання, оскільки *“отделитъ с. Могилевку от м. Дунаевец при преобразовании последнего в город ни по надзору, ни в натуре не представляется физически возможным, так как обе эти местности слились в одно общее целое”*.⁵

31 липня 1905 року могилівська й дунаєвецька селянські громади, а це – 301 домогосподар з правом голосу, вирішили не давати згоду на включення їх земель і будівель у межі майбутнього міста, мабуть, побоюючись у його складі зазнати утисків, втратити повністю чи частково землю. Велика робота, яку проводив В.С. Завойко зі своїми прихильниками серед селян Дунаївців, особистий приклад – він обіцяв безкоштовно передати міським властям у разі позитивного вирішення питання зміни статусу 200 десятин власної землі – все це привело до певної нейтралізації настроїв дунаєвецьких селян. У результаті тільки 16 власників залишилися на старих позиціях, решта опору не чинила.⁶ З Могилівкою виявилось складніше. Тому В.С. Завойко вирішив змінити попереднє клопотання й погодився на осібне існування села. Його клопотання підтримала губернська адміністрація і сам подільський губернатор Ейлер.

Однак опір зміні статусу Дунаївців, як не дивно, вчинила частина єврейського населення – власники будинків, торгових лавок, розміщених на старій містечковій площі. Вони побоювалися, що зі зміною статусу почнеться зміна архітектурного обличчя Дунаївців, буде виділено новий адміністративний центр, торгові ряди переміщені в інше місце. А це принесло б додаткові витрати. Опір був упертий і послідовний. Спочатку вони звернулись із заявою до В.С. Завойка, 17 листопада 1904 року – до Ушицького повітового начальства, а згодом – і до самого губернатора. Вони просили відхилити клопотання власника містечка. У губернських властей це звернення підтримки не отримало, бо губернатор та його адміністрація добре розуміли, якого поштовху розвитку Дунаївців надав би перевід їх у статус міста.

Тяганина затягнулася майже на три роки, дійшла до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора – правителя Південно-Західного краю, Міністерства внутрішніх справ Російської імперії. Врешті це негативно позначилося на бажаннях і настрої власника містечка, який змінив своє рішення щодо безплатної передачі Дунаївцям 200 десятин землі, обіцявши передати майбутнім міським властям у

безкоштовне користування торгіві площі й вулиці, а 200 десятин залишав за собою з перспективою продажу забудовникам, аби стимулювати розширення міста.

З огляду на ситуацію Міністерство внутрішніх справ 7 травня 1907 року поставило крапку в цій справі. *“Со своей стороны Министерство внутренних дел затрудняется дать дальнейшее движение делу в установленном порядке, – повідомляв міністр генерал-губернатора Київщини, Волині і Поділля. – Имею честь уведомить о сем Ваше Высокочество с покорнейшей просьбой не отказать в объявлении об изложенном просителя”*.⁹

У червні 1908 року Дунаївці називались містечком і числилось у ній 12658 жителів, у тому числі – 8822 євреї.¹⁰ Питання надання Дунаївцям статусу міста було вирішене аж через 50 років.

Список використаних джерел

1. Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под. ред. Е. Сецинского, Н. Яворовского. Каменец-Подольск, 1911. Вып.11. С. 33.
2. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф.442. Оп.568. Спр.195. Арк. 1 зв.
3. Там само. Арк. 1.
4. Там само. Арк. 2.
5. Там само. Арк. 1 зв.-2.
6. Там само. Арк. 2 – 2 зв.
7. Там само. Арк. 9-10.
8. Там само. Арк. 8.
9. Там само. Арк. 11-11 зв.
10. Там само. Оп.638. Спр.140. Арк.3.

Полковник П.Ф. Болбочан: трагічні сторінки життя

Про військову діяльність полковника армії УНР Петра Болбочана написано чимало. Найперші спогади, потрактування дали учасники національно-визвольних змагань В. Винниченко, Б. Мартос, І. Мазепа, М. Середа, С. Шемет, Я. Штендера, В. Верига, Б. Монкевич.¹ Оцінки різні: ті, хто служив з П.Ф. Болбочаном, бачать у ньому зразок відданості українській справі, мудрого військовика, хороброго й винахідливого. Представники державного керівництва, зокрема В. Винниченко, Б. Мартос, навішали йому ярлики анархіста, реакціонера, у такий спосіб віддячуючи за пряму й відкриту критику на їх адресу. Більш помірковану

оцінку діяльності полковника дано в “Енциклопедії українознавства”: “Болбочан Петро (1883-1919), полк. Армії УНР, здібний організатор і визначний стратег... 9.6.1919 у Проскуріві зробив спробу самовільно стати на чолі Запор. корпусу і за вироком Воєнно-Польового суду був розстріляний біля ст. Балин на Поділлі”.² У роки незалежності з’явилося два глибоких дослідження – монографія В. Сідака, Т. Осташко, Т. Вронської “Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника”³ та монографія П. Брицького, Є. Юрійчук “Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана”.⁴ Базуючись на архівних документах, автори глибоко проаналізували життєвий шлях і військову діяльність полковника Болбочана П.Ф., довели відсутність підстав для розстрілу й таким чином піддали науковій і моральній реабілітації його чесне ім’я.

Автор ставить мету висвітити останні сторінки життя полковника Болбочана П.Ф. – українотворчу діяльність у 1917-1919 рр., зв’язок з нашим краєм, події трагічного для нього червня 1919 року.

Петро Федорович Болбочан – виходець з сусіднього з Кам’янцем-Подільським Хотинського району, народився 5 жовтня 1883 року в с. Гіджеу (нині – с. Ярівка) у сім’ї священника. Послужний список капітана 38-го піхотного Тобольського генерала графа Милорадовича полку в колонці 6-ій “Где воспитывался” фіксує два навчальних заклади: Кишинівську духовну семінарію, де навчався 2 роки, і Чугуївське піхотне юнкерське училище, в якому навчався протягом 1905-1909 рр. Ще в училищі демонстрував українські симпатії, зорганізувавши гурток для поширення рідного слова. Начальник училища полковник Фок заборонив діяльність гуртка, обмежившись стосовно здібного юнкера лиш усною доганою.

У лавах 38-го Тобольського пішого полку, заснованого ще 1703 року, пройшов фронтовими дорогами Першої світової, дослужившись до чину підполковника

царської армії й отримавши п'ять бойових нагород, у тому числі – ордени Св. Анни і Св. Станіслава 2 і 3 ступенів кожен. Він командував кулеметним і розвідувальним підрозділами полку, завідував школою прапорщиків, був полковим ад'ютантом-керівником полкової канцелярії, командував запасним полком.⁵

Революційні події 1917 року застали його в нашому краї. Підполковник П.Ф. Болбочан відав обозом 5-го корпусу російської армії. Захоплений підйомом національної свідомості, як українець, взявся за непопулярну серед російського корпусного командування справу українізації, намагаючись з офіцерів і солдатів – українців створити окрему національну військову частину. Після тривалих зносин з Генеральним секретарем військових справ Центральної Ради 22 листопада 1917 року був призначений командиром сформованого ним 1-го Українського республіканського пішого полку з 5 тис. бійців. На початку грудня вживав заходів до українізації всього 5-го корпусу, що дислокувався в Проскуріві, заходів, які, на жаль, зазнали невдачі. З одного боку справу зруйнувала вимога комісара Центральної Ради П. Макаренка приймати до українського війська лише тих старшин, що добре володіли українською мовою, з іншого удару завдав Корпусний солдатський комітет, який видав наказ розпустити український полк. П.Ф. Болбочан вдався до арешту Комітету і його ближчого оточення, але полк все ж був роззброєний, а казарми підірвані. Вцілілі сили на чолі з командиром і його заступником сотником І. Коржем направились до Києва.⁶ Так визначився шлях Болбочана П.Ф. у революцію.

На базі групи, яку привів він до Києва напередодні наступу М. Муравйова, був сформований Республіканський курінь – близько 500 бійців і старшин у складі Сердюцької дивізії. Підрозділ брав активну участь у боях з наступаючим противником. Невдовзі Республіканський курінь був реорганізований у 2-ий Запорізький піший курінь і приєднаний до Окремого Запорізького загону генерала К. Прісовського. У ніч з 8 на 9 лютого 1918 року під час відступу українських військ у с. Гнатівка недалеко Києва відбулася нарада командного складу з метою об'єднання військових частин для спільних дій. Однак С. Петлюра зі своїм гайдамацьким підрозділом відмовився ввійти до складу Окремого Запорізького загону, на що П. Болбочан зауважив С. Петлюрі, що він *“зі своїх персональних дрібних мотивів став на перешкоді тому об'єднанню, яке могло врятувати останки української збройної сили від знищення”*.⁷ Звідси бере початок недружелюбне ставлення С. Петлюри до П. Болбочана, яке згодом усугубилося й привело до розправи над прямолінійним полковником.

У Житомирі, де тимчасово осіла Центральна Рада та її уряд, П.Ф. Болбочан очолив губернську військову комендатуру, взявся за наведення порядку. Після визволення Києва окремий Запорізький загін був реорганізований у Запорізьку дивізію під командуванням генерала З. Натієва. У її складі воював Запорізький піший полк П. Болбочана. Під час визволення Полтавщини, Харківщини підполковник П.Ф. Болбочан проявив високі командирські якості, наявність бойового досвіду. За його голову більшовицьке командування обіцяло 50 тис. крб., вчинило два замаху. А російські добровольці заочно винесли йому смертний вирок. 6 квітня 1918 року запорожці взяли Харків, а 9 квітня дивізія була розгорнута в корпус, 1-у Запорізьку дивізію якого очолив П.Ф. Болбочан.

За таємним усним наказом військового міністра О. Жуковського спеціально виділена зі складу корпусу група військ під командуванням П. Болбочана за період 10-27 квітня 1918 року, випереджуючи 15-у німецьку дивізію генерала фон Коша, з боєм взяла Крим, 24 квітня вступила у Сімферополь. Однак після німецького ультиматуму за наказом з Києва вимушена була повернутися в район Мелітополя.⁸

Під час Гетьманату Запорізький корпус підтримував дії П. Скоропадського, спрямовані на утвердження незалежної Української держави. У своїх “Спогадах” гетьман тричі згадує П.Ф. Болбочана. Свого часу група самостійників запросила його на нараду, де йшлося про виступ проти Порша, який доручалося здійснити “*некоему капитану Болбочану*”. Генерал-лейтенант П.П. Скоропадський тоді порахував П.Ф. Болбочана “*совершенно неподходящим*”.⁹ З приходом до керівництва Українською державою, коли німці не могли справитися з більшовицьким наступом на півночі України, П.П. Скоропадський направив на Чернігівщину полк з бригади генерала Борковського. У мемуарах згодом підкреслив, що “*этот полк дрался очень недурно под командой Болбочана*”.¹⁰ У результаті 5 листопада 1918 року підполковник Болбочан П.Ф. отримав чин полковника армії Української держави. Про його становище й роль у той час свідчить факт неодноразових аудієнцій, які мав у Гетьмана. Під час останньої зустрічі намагався повернути П. Скоропадського до співпраці з українськими партіями, пропонував очолити повстання проти окупантів, що назріло. Але коли Гетьман не прийняв пораду, П. Болбочан відверто заявив, що “*в разі повстання не буде його підтримувати*”. Пізніше у “Спогадах” Гетьман зафіксує, що в ході повстання “*кроме Киева приходилось отражать наступление полка украинцев, сформированного австрийцами, и Болбочана, шедшего с Харькова*”.¹¹ Хід цей був фатальним

для гетьманців, а роль підрозділів П.Ф. Болбочана в долі повстання – чи не вирішальною.

За Директорії полковник П.Ф. Болбочан, а згодом і отаман, що в Армії УНР прирівнювалося до генеральського звання, став командувачем Лівобережного фронту. Відносини з керівництвом Директорії, зокрема В. Винниченком, склалися у П.Ф. Болбочана не кращим чином. Він критикував їх за хитання в бік більшовицької Росії, дезорганізацію місцевої влади, анархію у війську, відсутність підтримки живою силою і озброєнням. І коли П.Ф. Болбочан під тиском російських і німецьких сил відступив спочатку із Харкова, потім – з Полтави, його противники, знаючи характер цих відносин, скористалися моментом. 22 січня 1919 р. о 5-ій ранку наблизений до С. Петлюри сотник О. Волох – командир Богданівського полку заарештував отамана П.Ф. Болбочана і його штаб. У телеграмі Головному отаману С. Петлюрі О. Волох повідомив: *“Сучасне становище примусило мене заарештувати отамана Болбочана з його штабом і вступити в тимчасове керування Запорізьким корпусом. Арешт був зроблений у зв’язку з невдачами під Полтавою, а також недовір’ям запорізьких військ до нього за орієнтацію на Дон...”*¹² Ця витівка сотника була прийнята С. Петлюрою спокійно. А коли через п’ять місяців П.Ф. Болбочан з наказу Державного інспектора М. Гавришка вирішив взяти на себе командування своїм же Запорізьким корпусом, то це коштувало йому життя. Але розглянемо хід подій послідовно і повернемося до січневих подій.

П.Ф. Болбочан відкинув пропозицію відбити у О. Волоха штаб, намагаючись не допустити кровопролиття, і зажадав негайно доставити його до Києва, щоб розібратися в ситуації. 24 січня 1919 року він вже був у Києві, перебував під домашнім арештом у готелі “Континенталь” у кімнаті №22. Поруч знаходились апартаменти С. Петлюри, членів уряду, але ніхто “не знайшов часу” прийняти опального отамана. Тим часом у його київській квартирі був проведений обшук, вилучено майна, гроші, коштовності вартістю 90 тис. крб.

26 січня П.Ф. Болбочан надсилає Головному отаману С. Петлюрі першого відкритого листа, який характеризує його прямоту, запальність, глибоке вболівання за долю армії, за долю України: *“За що я заарештований? Може за те, що по першому заклику Директорії енергійно піднявся до повстання і своїми діями рішив судьбу повстання на всій Україні? Може, за мої гучні перемоги? Може за те, що я передбачав, що за повстанням буде анархія і вимагав організованості, а не демагогії і не боявся це Вам в вічі казати... Я потребував кинути балачки, проводити міцну владу і діло робити. Я знаю, Києву це було не по нутру..., бо, бачите, всіх діячів*

може скомпрометувати в очах народу, і вони, бідні, можуть свої посади втратити... Скажіть, будь-ласка, що Ви зробили доброго за весь час? Скажіть, чи було хоть одно Ваше розпорядження з самого початку повстання, а не популяризація Вашого імені, що не руйнувало би армію, з чим я боровся весь час?... Ви всі винуваті, бо Ви не можете розбиратися в самих простих життєвих питаннях, а лізете в Міністри, лізете в керівники Великої Держави, лізете в законодавці...”¹³ Підстав до арешту, а тим більше суду цього разу не виявилось, окрім однієї – розумних, чесних і відвертих ніколи не любили. Тому й “проковтнув” С. Петлюра виходку О. Волоха, як і цього листа П. Болбочана.

Спочатку його направили в Станіславів. Під час кількомісячного перебування під домашнім арештом П.Ф. Болбочану поступила пропозиція галичан влитися в їх армію, з чим не погодився Головний отаман. Галичани дали йому повноваження і засоби для формування в районі Мікулин-Скала військових загонів. Але наступ поляків завадив здійсненню і цих повноважень.

Зі Ставкою П.Ф. Болбочан переїхав до Тернополя, зустрівся з С. Петлюрою і отримав пропозицію відбути до Італії для формування з військовополонених українських підрозділів. Перед від’їздом до Італії вирішив попрощатися із запорожцями, які кликали його до себе. 6 червня 1919 р., у день визволення Проскурова військами Запорізького корпусу, через Волочиськ прибув до міста. А далі справи розгорталися блискавично, некеровано і фатально для отамана П.Ф. Болбочана. Наведемо хроніку подій:

7 червня

– У Проскурові, в ресторані, відбулася зустріч з комдивом Осмолівським, державним інспектором Гавришком, командирами полків Зельницьким, Дяченком та ін.

– Цього дня зібрання полковників Запорізької групи військ Дієвої армії УНР звернулося до державного інспектора М. Гавришка із заявою: “... Рішуче вимагаємо аби на нашу групу був негайно призначений от. Болбочан – людина чисто військова, це наше вимагання ми будемо підтримувати усіма маючимися в наших руках засобами”.¹⁴

– Державний інспектор Запорізької групи полковник М. Гавришко листом за номером 45 звернувся до командуючого цією групою військ отамана В. Сальського: “Аби спасти єдину надію України запоріжців від розвалу на підставі §1 закона від 13 травня с/р про Державну Інспектуру я цим пропоную Вам негайно здати свої обов’язки отаману Болбочану, а щоб уникнути неізбїжного кровопролиття, наказую

Вам не перечити наказам командуючого військами групи отамана Болбочана, позаяк Ви мною усуваєтесь з займаної Вами посади".¹⁵

– Листом Ч. 46 Державний інспектор М. Гавришко наказав П. Болбочану *"... негайно вступити в командування військами Запорозької групи"*.¹⁶

– Листом Ч. 47 М. Гавришко доповів Головному отаману Армії УНР про віддані ним накази: *"Доношу, що сьогодні до мене, як представника державного уряду, звернулися полковники полків дорученої моїй інспектурі Запорозької групи з заявою, копію якої додаю... Аби охоронити армію від розпаду, призначив отамана Болбочана Командуючим Запорозькою групою, до якого козаки та старшини відносяться з великою любов'ю і кожний гаразд життя за його положити... Війська впевнені, що у Вас залишиться таке ж відношення до них як і раніш і ви їм ствердите це призначення"*.¹⁷

8 червня

– О 7-й ранку В. Сальському було вручено наказ державного інспектора М. Гавришка.

– О 9-й до штабу в готелі "Венеція" на Олександрівській вулиці (нині – Проскурівська) прибув отаман Болбочан, а з ним начдив 7-ої дивізії Осмолівський, кінний полк, інші підрозділи, оркестр. У цей час 6 і 8 дивізії вели бій між Проскуровим і ст. Богданівкою. Відбулися переговори про передачу командування. В. Сальський не згоджувався, зателефонував у Чорний Острів, де знаходилася Ставка, і отримав усний наказ Головного отамана С. Петлюри почекати приїзду Головного державного інспектора Кедровського.

– Біля 15-ої після переговорів з Кедровським Болбочан покинув штаб.

– Увечері Кадровський мав зустріч з полковниками, які підписали звернення про призначення П. Болбочана, і отримав запевнення, що вони *"... будуть виконувати накази вищого командування"*.¹⁸

9 червня

– Отаману В. Сальському, командувачу Запорізької групи військ, надійшла телеграма Головного отамана С. Петлюри. У ній зазначалося: *"Сьогодні вранці Державний інспектор Запорізької групи Гавришко самовільно і незаконно усунув з посади Командуючого Запорізькою групою Отамана Сальського, призначивши на його місце Балбочана... Пан Гавришко мною усуюється з посади Інспектора з відповідальністю перед судом за зроблений ним злочин, Отаман Сальський ... залишається і надалі Командуючим ... Рахуючи вчинок Балбочана, як*

самовільний захват власти, я призначаю слідство над ним, наказуючи йому негайно прибути до Ставки".¹⁹

– Цього ж дня Головний отаман підписав наказ Ч.70256, яким оголосив П. Болбочана і М. Гавришка поза законом, і наказав начальнику контррозвідувального відділу штабу Дієвої армії УНР полковнику М. Чеботаріву заарештувати їх.²⁰

10 червня

– У рапорті Головному отаману С. Петлюрі начальник розвідувального відділу штабу Дієвої армії УНР полковник М. Чеботарів доповів, що *"... при активній допомозі другої сотні Дорошенківського полку Запоріжської дивізії арештован між 11-ою і 12-ою годиною сего місяця Отаман Болбочан, який під охороною направляється в Чорний Острів в розпорядження Штабу армії Дієвої"*.²¹

– Наказний отаман О. Осецький наказом Ч. 207 для розгляду справи отамана П. Болбочана призначив надзвичайний суд у складі голови осаула Кліма, коменданта штабу Дієвої армії, секретаря хорунжого Лінкевича, членів сотника Вербицького, сотника Бартоша, ройового півсотні Гусака, слідчого Подільського, прокурора Певного, оборонця рядового козака Дідуха.²²

– Об 11 год. 15 хв. у Чорному Острові розпочався суд над П. Болбочаном, який з перервою на 2 год. тривав до 20 год. 20 хв. Вирок гласив: *"Отамана Болбочана Петра за его злочинну акцію, завдяки якій сталась дезорганізація військ УНР ведучих наступ, позбавити усіх прав стану і покарати смертю через розстріл..."*²³

– Маючи можливість протягом 6 годин після оголошення вироку просити помилування, П.Ф. Болбочан звернувся листом до Наказного отамана О. Осецького. Він просив помилування, вважав, що *"не такий я винувний, аби нести таку сувору кару"*, або *"о зменшенні суворой карі"*, заявляв про готовність служити навіть простим козаком. Просив прийняти і вислухати. На тексті листа О. Осецький поставив резолюцію: *"Негайно. Штаб армії Дієвої. Представити на догляд п. Головному Отаману прохання отамана Болбочана. 11.VII. 1919 р. Отаман Осецький"*.²⁴

11 червня

– Наказний отаман О. Осецький надіслав листа Міністру юстиції А. Лівницькому й повідомив, що при розгляді справи отамана Болбочана виявилось, що в подіях замішані цивільні, і просив призначити нове слідство (що зупиняло виконання вироку – В.П.), допитати П. Болбочана.

Міністр дав розпорядження заступнику голови державної слідчої комісії В.В. Лихопою негайно допитати Болбочана.²⁵

12 червня

– У війська пішов наказ Ч. 210, в якому Наказний отаман О.В. Осецький повідомив суть справи і своє рішення “затвердити засуд надзвичайного військового суду, присудившого Отамана Болбочана до смертної кари через розстріл” й попередження, “що всяка спроба самочинного захоплення військової влади і руйнування фронту буде безпощадно каратися”.²⁶

– Член Державної слідчої комісії Лихничий у Чорному Острові допитав знову П.Ф. Болбочана. Зламаний фізично і психічно Петро Федорович показав, що ще в Станіславові в гуртку, який фактично очолював Шемет, велася мова про виступ проти уряду, перебрання влади, у чому він, П. Болбочан, мав зі своїм Запорізьким корпусом зіграти вирішальну роль. При цьому додавив: “Але я всім зазначив, що проти Головного Отамана я не виступлю, і так і зробив”.²⁷

15 червня

– Запорожці знову звернулися листом на захист П. Болбочана: “Ми, запорожці, по старому історичному звичаю обібрали нашим командуючим старого запорожця отамана Болбочана, якого від нас в м. Кременчузі вирвано було ... Отамана Болбочана ніхто не має права одірвати від нас, бо він є наш старий працівник, людина освічена і заплямованість його честі не доказана. Хай буде над ним самий строгий контроль, але працю продовжувати він мусить і повинен”.²⁸

17 червня

– Зважаючи, що рядовий козак ролі адвоката на суді не виконував, а лише числився, П. Болбочан звернувся до О. Осецького “допустити до розгляду моєї справи, яко оборонця, полковника Наркевича”.²⁹

26 червня

– Наказний отаман звернувся листом до начальника канцелярії Головного отамана: “Прохаю повідомити, чи не буде яких-небудь розпоряджень від п. Головного Отамана по справі Петра Болбочана, маючи на увазі два прохання Болбочана на ім'я п. Головного Отамана... По одержанні відповіді, що таких розпоряджень не буде, ділу буде дано дальший хід”. Того ж дня канцелярія письмово повідомила: “... Відповіді Головний Отаман давати не буде”. На цьому ж документі О. Осецький поставив резолюцію: “Наказую негайно виконати вирок суду по ділу Петра Болбочана від 10 червня 1919 р.”³⁰

30 червня

– Листом на адресу голови суду при Штабі Дієвої армії комендант Ставки осаул Клим доповів: “Вирок згаданого (отамана П. Болбочана – В.П.) виконано 28 червня 1919 року в 22 годині на станції Балін”.³¹

Скупі рядки документів не можуть передати того, що пережив і пере-ніс улюбленець фронтовиків, особливо запорожців, отаман П.Ф. Болбочан. У 20-х числах червня 1919 року Ставка перебувала неподалік Кам'янця-Подільського у вагонах, на колесах. За штабними вагонами тягли й арештантський, набитий отаманами, полковниками, власне – старшинами Дієвої Армії. За спогадами багатьох сучасників планувалася не одна спроба визволити Петра Федоровича. Полковник П. Дяченко підготував ударну групу старшин, яка мала вчинити напад на станцію Балін. Але без згоди ув'язненого ніхто не наважувався на цей крок. На всі пропозиції, як згадував С. Цап, він відповідав: *“Не бажая і не дозволю, щоб через мене розвалився фронт, пролилася даремно кров і прийшов кінець України”*.³² П.Ф. Болбочана жорстоко катували. “У часі перебування Болбочана в Балині, крім усіх інших тортур, його два рази виводили на розстріл..., викопували яму й екзекуційна чота стріляла в нього сліпими патронами (набоями без куль)”. *“В арешті його страшенно мучили, – зазначає невідомий автор статті, спираючись на свідчення близьких та рідних отамана, – сусіди, як і його жінка, яка шукала за ним, чули його крики з того вагону, в якому він був замкнений..., його вже божевільного тайно вбито під вагоном...”*³³

Невинна людина, патріот, який зробив для України так багато в самий відповідальний переломний період, не міг нормальним розумом сприйняти жорстокість і безглуздя, яке чинилося за мовчазної згоди С. Петлюри. Він був і фізично, і психічно зламанний. *“Стан, в якому вже перебував полковник Болбочан, – писав сотник С. Цап, – примусив припинити вже справу його визволення з “в'язниці на колесах”, бо ж це не принесло б жодної користі... – полковник Болбочан вже був мертвий духовно і фізично, скалічений на душі й тілі”*.³⁴

В останні дні свого життя секретар державної слідчої комісії, що займалася справою П. Болбочана, Я. Кривицький, розкаюючись і в такий спосіб знімаючи гріх з душі, у лікарні надиктував своєму лікарю сповідь про останні дні, фізичні й психічні муки П. Болбочана, про його смерть від руки начальника контррозвідки полковника М. Чоботаріва. Він твердив, що півчота стрільців з охорони двічі відмовилася стріляти і *“тоді розлючений начальник охорони Чоботарьов (соціал-демократ-марксист) добув нагана і двічі вистрелив полковнику Болбочанові в голову, по тому вхопив агонізуючого за комір і поволик, копаючи ногами, до ями...”*³⁵

Розстріл П.Ф. Болбочана викликав широкий резонанс і негативну реакцію в українських колах. 6 липня 1919 року група старшин, підстаршин і козаків різних частин Запорізької групи передала В. Сальському заяву з вимогою *“негайної ревізії процесу над страченим Болбочаном”* й передання до суду Міністрів і *“всіх осіб, що спричинилися до мордування й ганебного замучення Болбочана”*. Посол УНР в Австрії В. Липинський засудив цей вчинок, заявив, що уряд УНР *“став виразно на шлях партійного терору”*, і на знак протесту подав у відставку.

1920 року в Україні було засновано Товариство запорожців імені полковника П. Болбочана, діяльність якого особливо розгорнулася у вигнанні. Першим головою Товариства став полковник І. Дубовий, командир 1-ої Запорізької стрілецької бригади, заступником – підполковник С. Зоценко, командир 1-ої Запорізької гарматної бригади. Центральна управа базувалася в Парижі, філії – у Франції, Німеччині, Чехословаччині, Маньчжурії, Америці, Канаді. У Польщі, де дислокувався уряд УНР в екзилі, діяльність Товариства була заборонена.

29 червня 1921 року після таємної панахиди *“по убієнному воєнові Петрові”* сам С. Петлюра прибув у табір інтернованих у Вадовицях. Була проведена серія допитів, колишнього Державного інспектора Запорізької групи полковника М. Гавришка побито і разом з іншими організаторами панахиди відправлено до карного табору в Домб'є...

На процесі в справі С. Шварцбарта, який вбив С. Петлюру, М. Гавришко був запрошений адвокатом убивці, як свідок. Гавришко, як і багато інших колишніх старшин Дієвої армії УНР, *“були загнані до більшовиків”* самим Головним отаманом та його оточенням.³⁶

13 квітня 1934 року в Празі на спеціальному засіданні Товариства були розглянуті наявні документи у справі П. Болбочана, заслухані повідомлення свідків і таким чином здійснена спроба офіційно омити чесне ім'я полковника П. Болбочана...

Прошли роки. З Українською незалежністю відкрилися архіви, доступ до закордонних джерел, до нащадків повертається правда про українських героїв. У серпні 2005 року за підтримки фонду імені Євгена Чикаленка на ст. Балин у Дунаєвецькому районі на Хмельниччині неподалік обеліска загиблих односельчан з'явилася гранітна плита з надписом: *“Біля цього місця 28 червня 1919 року трагічно загинув визначний український воєначальник полковник Петро Болбочан”*. А далі – рядки з його першого відкритого листа С. Петлюрі: *“Ми перед батьківщиною свій обов'язок виконали чесно. Як хто нас буде в чім-небудь обвинува-*

*чувати, хай зробить це той, хто більше нас зробив для батьківщини...
П. Болбочан, 10 січня 1919 р.”.³⁷*

16 травня 2009 року, у день 90-річчя розстрілу на ст. Балин (з 2017 року відноситься до Смотрицької селищної об'єднаної територіальної громади Дунаєвецького району) полковника Дієвої армії УНР Петра Федоровича Болбочана, біля меморіальної плити на його честь відбувся мітинг-реквієм.

*Учасники мітингу-реквієму біля меморіальної плити полковнику П.Ф. Болбочану
на ст. Балин. 16.05.2009 р.*

Мітинг вступним словом відкрив заступник голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України В.С. Прокопчук, повідав жителям села, учням початкової школи і гостям про події 90-річної давності. Хвилюючими були виступи учнів, які продемонстрували знання української історії доби національно-визвольних змагань, суть трагедії полковника-патріота, заступника голови Дунаєвецької райдержадміністрації Г.І. Отрубчак та начальника відділу освіти районної державної адміністрації Ф.П. Поліщук.

З великим інтересом сприйняли учасники мітингу слово доктора історичних наук, професора кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Петра Павловича Брицького, який разом з донькою Євгенією Петрівною Юрійчук, тоді кандидатом історичних наук, а нині доктором політичних наук, у числі

Бюст полковнику П.Ф. Болбочану в Києві

перших дослідили трагічну історію П.Ф. Болбочана, уродженця Хотинщини, видали монографію “Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана” (2005), піддав його науковій та моральній реабілітації. Він повідав чимало цікавих фактів з життя і військово-політичної діяльності П.Ф. Болбочана, подарував школярам Балинської та Станційнобалинської шкіл вказану книгу. До меморіальної плити лягли квіти.

А в жовтні 2020 року в Києві, у сквері, де колись був бюст С. Косіора, першого секретаря ЦК КП(б)У, причетного до організації голодомору і репресій

проти мільйонів українців, був урочисто відкритий пам’ятник полковнику П.Ф. Болбочану роботи скульпторів Михайла Горового та Олександра Фурмана. Україна віддає належне своєму славному синові.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції, марець 1917 р. – грудень 1919 р.). Київ, 1990. Ч. III; Мартос Б. Болбочан й Оскілко: Спогади. Мюнхен, 1958; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. Київ, 2003; Середа М. Отаман Болбочан // Літопис Червоної Калини. 1930. Березень; Шемет С. Полковник Петро Болбочан (замітки до історії Запорозького Корпусу 1917-1919 рр.) // Хліборобська Україна (Відень). Кн. 4. 1922 /23; Штендера Я. Засуджений до розстрілу. Львів, 1995; Верига В. Визвольні змагання в Україні, 1914-1923 рр.: У 2-х т. Т.1. Львів, 1998; Монкевич Б. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956.

2. Енциклопедія українознавства: Перевид. в Україні. Львів, 1993. Т.1. С. 152.

3. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: наук. видання. Київ :Темпора, 2004. 416 с.: іл.

4. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана. Чернівці : Знання, 2006.

5. Центральний державний військово-історичний архів Російської Федерації. Ф.409. Оп.1. Спр. 160429. Арк. 1-14 зв.
6. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С. 10 –11.
7. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Вказ. праця. С. 14.
8. Там само. С. 24 –29.
9. Скоропадський П.П. Спогади. Київ; Філадельфія, 1995. С. 102.
10. Там само. С. 296.
11. Там само. С. 318.
12. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С. 59.
13. Там само. С. 195.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф.2279. Оп.1. Спр.3. Арк. 17.
15. Там само. Ф.381. Оп.1.Спр.2. Арк. 69-69 зв.
16. Там само. Ф.2279. Оп.1. Спр.3. Арк. 16.
17. Архів С. Цапа (СГД). Спр.3. Арк. 160.
18. ЦДАВО України. Ф.2279. Оп.1. Спр. 3. Арк. 24 –29.
19. Український козак. 1919. Ч.4. 11 черв.
20. ЦДАВО Україн. Ф. 2279. Оп.1. Спр. 3. Арк. 15.
21. Там само. Арк. 20.
22. Там само. Арк. 22.
23. Там само. Арк. 13 –13 зв.
24. Там само. Арк. 14 –14 зв.
25. Там само. Ф.3810. Оп.1. Спр.2. Арк. 28.
26. Архів С. Цапа (СГД). Спр.3.
27. ЦДАВО України. Ф.3810. Оп.1. Спр.2. Арк. 16 –21.
28. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С. 147.
29. ЦДАВО України. Ф.2279. Оп.1. Спр.3. Арк. 6.
30. Там само. Арк. 10.
31. Там само. Арк. 8.
32. Архів С. Цапа (СГД). Спр.1. Арк.181.
33. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С. 136.
34. Архів С. Цапа (СГД). Спр.1. Арк.181.
35. Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. С. 152.
36. Там само. С. 156.
37. Інформацію про встановлення меморіальної плити полковнику Петру Болбочану й мітинг з цієї нагоди помістили газети “Голос України” та “Дунаєвецький вісник” за 18 серпня 2005 року.

РОЗДІЛ II

ВІЙСЬКОВІ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ДІЯЧІ

Терниста стежка родини Богацьких

Її простелили рядками маніфестів і програм про класову боротьбу й диктатуру пролетаріату класики комунізму, а кістками мільйонів співвітчизників – політичні невігласи радянської доби. Вона, ця стежка, й привела тоталітарну систему до розвалу – ганебного закономірного фіналу.

Незалежність України наближали тисячі й тисячі патріотів, а серед них – і родина Богацьких. Її глава священник Олександр Григорович Богацький – виходець з чернігівських козаків. Невідомо, як доля занесла його на Поділля, але 1881 року, після закінчення Подільської духовної семінарії, він був рукопокладений,¹ а 1882 року обслуговував купинську, згодом – грицівську та гуківську парафії. 1894 року отримав сан протоієрея і був переведений до Нестерівців.² Парафія ця була однією з найбільших і добре знаних у Подільській єпархії. Тут 42 роки чесної служби віддав нестерівчанам отець Матвій – дід Михайла Коцюбинського, привів у порядок церковне господарство.³ Примножував традиції попередників і отець Олександр. Зі своєю великою сім'єю (з матушкою Ганною дали життя 16 дітям) трудився на двадцятип'ятигектарному полі, названому Поповою долиною, тепер – поруч із залізницею, подавав приклад благочестя, високої моралі, турботи про дітей.

Високо цінуючи знання, батьки прагнули дати дітям ґрунтовну освіту. Десятеро вцілілих хлопчиків і дівчаток пройшли, як правило, єпархіальне училище, Подільську духовну семінарію. Дехто здобув і вищу освіту. Павло закінчив офіцерську школу у Вільно, став підпоручиком⁴, а згодом – журналістом, літератором, ученим. Микола завершив повний курс Санкт-Петербурзької духовної академії, служив помічником інспектора Кишинівської та Подільської духовних семінарій⁵. Григорій навчався у Варшавському університеті, брав активну участь в діяльності української земляцької громади, її драмгуртка, працював у різних державних установах УНР, редколегіях журналу “Село”, газети “Вісти”, розділяв погляди соціалістів-федералістів.⁶ 1921 року на педкурсах у Кам'янці-Подільському навчався Михайло. Педагогами стали дочки Ліда та Олена.

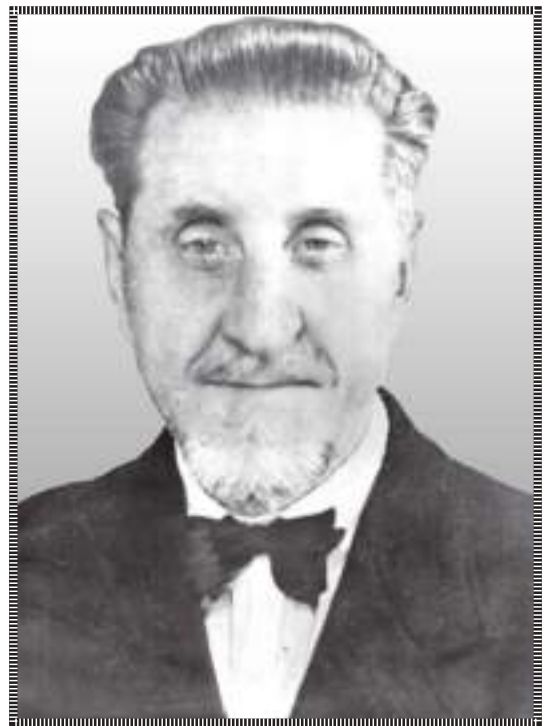
Виховані в душі поваги до національних традицій Богацькі досить швидко прийняли ідею української незалежності, пропагували її. А коли настала пора практично втілювати цю ідею в життя, кожен зайняв своє місце в шерензі борців.

Павло Богацький з Микитою Шаповалом видавали в Києві журнал “Українська хата”, гуртували навколо нього й публікували твори В. Винниченка, М. Вороного, М. Євшана, Г. Журби, О. Коваленка, О. Кобилянської, Б. Лепкого, О. Олеся, М. Рильського, П. Тичини, Г. Чупринки, С. Черкасенка. 1914 року Павло Олександрович був заарештований і засланий до Наримського краю.

А в квітні 1917 року вже секретарював на першому Українському національному конгресі. Як військовий, очолив київську столичну міліцію, 1919 року – Кіш охорони республіканського ладу. У Кам'янці-Подільському працював архіваріусом новоствореного українського державного університету. В еміграції здобув ступінь доктора наук, став літературознавцем, активним членом австралійського Наукового товариства імені Шевченка.⁷

1922 року чекісти стратили Бориса і Лїду “за участь у петлюрівських організаціях”.⁸ Учителька Могилівської початкової школи (с. Могилівка 1958 року ввійшло до складу м. Дунаївці) Лідія Олександрівна брала активну участь в дунаєвецькій “Просвіті”, 1919 року – у роботі просвітницького гуртка українських галицьких вояків, пропагувала книгу, українську пісню.⁹ І цього виявилось достатньо, щоб засудити її до смертної кари. Та ж “участь у петлюрівських організаціях” була причиною арешту братів Михайла, Миколи, Дмитра. 1929 року репресій зазнала вчителька Дунаєвецької школи фабрично-заводського навчання при фабриці “Дунсукно” Олена Олександрівна Богацька.¹⁰

Яскравий слід у науково-краєзнавчому житті Поділля залишив старший син

Павло Олександрович Богацький (1883-1962)

Богацьких – Дмитро. Він також навчався в Подільській духовній семінарії, 1909 року закінчив природничий факультет Дерптського університету. Брав участь у Першій світовій війні. З 1918 року працював перекладачем київської газети “Останні вісті” та в Бюро української преси.¹¹

У грудні 1920 року поселився в Кам'янці-Подільському. Працював помічником завідуючого земельним відділом міськкомунгоспу, викладав географію й природничі науки в школі для дорослих, 1921 року – ботаніку на педкурсах, 1922-го – обраний асистентом кафедри етнології новоствореного сільськогосподарського інституту. 1924 року читав лекції на робфаці СГІ, педкурсах, у школі для дорослих, реорганізованій згодом у лісову профшколу.

Поступово прийшло визнання. За Дмитром Олександровичем закріпився авторитет одного з чільних природознавців-дослідників. Брав участь у підготовці статуту Товариства любителів і дослідників природи, публікувався. Ввійшов до складу ініціативної групи з 10 осіб – професори Полонський, Храневич, Неселовський, краєзнавці Сіцинський, Філь, Зборовець, Недужий та інші, яка готувала проєкт Статуту й відкриття Наукового товариства ВУАН у Кам'янці-Подільському. Завідував природничо-математичною секцією, був заступником голови, казначеєм і протягом 1926-1928 рр. очолював Товариство.¹² Він не тільки вів спільні засідання, а й координував роботу краєзнавчої, історико-філологічної, природничо-математичної, педагогічної й соціально-економічної секцій, очолив редакційну колегію “Записок”¹³, перший том яких побачив світ 1928 року, часто виступав з науковими доповідями, повідомленнями, публікувався в наукових виданнях. Був прийнятий до Українського ботанічного товариства, науково-дослідної кафедри при сільгоспінституті. Головував у надзвичайно важкий період. Прес репресій – ідеологічних і фізичних – немилосердно затискував будь-яку ініціативу і творчість. Арештів зазнали й були звинувачені в контрреволюційній діяльності викладачі та учні педкурсів, ІНО. Комісії – одна за одною – вивчали обстановку в лісовій профшколі, вичищаючи небажаних радянській владі осіб. 1929 року одна із них визнала Д.О. Богацького таким, *“що веде агітацію серед учнів, завжди відстоює ретельно тих учнів, відносно яких з ініціативи осередку ЛКСМУ та старостату ставилося питання про виключення зі школи як соціально чужого елементу”*, й рекомендувала звільнити з роботи.¹⁴

Все частіше в “Червоному кордоні” піддавалися критиці представники наукової інтелігенції, у тому числі – члени Наукового товариства ВУАН, яке очолював Дмитро Олександрович. З початком арештів у справі Спілки

визволення України Ю.Й. Сіцинського, Ю.П. Філя, Є.Г. Кондрацького та інших Товариство перестало існувати. 31 січня 1930 року заарештували й Дмитра Олександровича. Проти нього було і соціальне походження, і перебування за кордоном братів Павла та Георгія з сім'ями, розстріл молодших брата і сестри “за належність до контрреволюційної організації”. Йому приписували ініціативу в створенні Наукового товариства, “в яке ввійшла шовіністично налаштована інтелігенція з контрреволюційним минулим”, і яке “поширювало вузьконаціоналістичні ідеї, готувало кадри для боротьби з Радвладю”. Звинувачували у зв'язках з членами СВУ Ю.П. Філем і Ю.Й. Сіцинським, через яких нібито “вів боротьбу проти прийому в Товариство комуністів, підтримував зв'язки з правими колами ВУАН”. А ще – у зв'язках зі студентським підпіллям хімічному, у підтримці в Кам'янецькій лісопрофшколі “дітей позбавленців-куркулів, ігноруванні при цьому учнів з пролетарського середовища”.¹⁵

І хоч Д.О. Богацький винним себе не визнав, уповноважений Бріччі за погодженням з начальником секретного особливого відділу Гросманом направив справу на розгляд судової трійки при колегії ДПУ УСРР “з клопотання про ув'язнення Богацького Дмитра Олександровича в концтабір строком на 8 років”. З висновком погодились заступник начальника загону Євгенєв і сам Грозний, начальник Кам'янецького 23-го прикордонного загону ДПУ.¹⁶ 25 лютого 1930 року судова трійка колегії ДПУ УСРР постановила: “Богацького Дмитра Олександровича – ув'язнити в концтабір строком на п'ять років, рахуючи строк з 30 січня 1930 року”.¹⁷

А братові професору Павлу Богацькому після Другої світової війни дорога простелилася до Австралії. З дружиною Валерією і сином Левком жили в Тиролі. 1953 року в числі інших українців-науковців брав участь у заснуванні австралійського відділу Наукового товариства імені Т. Шевченка. Досліджував творчість Кобзаря, підготував “Малу літературну енциклопедію”, яку професор-подолянин Володимир Січинський визнав “оригінальною і цікавою літературною працею”¹⁸, видав більше сотні інших наукових видань, статей, розвідок. Помер 22 грудня 1962 р.

Його син Левко Богацький народився 11 листопада 1927 року в Празі. Він ніколи не бачив Поділля, Нестерівців, які стали життєвою пристанню Богацьких, не бачив дідуся, бо помер той ще 1926 року і похований у Нестерівцях. Не бачила свого онука й матушка Ганна, яка пережила чимало родинних втрат, а після смерті чоловіка знайшла прихисток у Кам'янці-Подільському, стала свідком арешту Дмитра й суду над ним, терпляче чекала синових листів звідти, з неволі...

Левкові випало рости на чужині. Навчався в Українській гімназії у Празі. Але головну школу проходив удома, де батько Павло і мати Валерія віддавали єдиному синові увесь вільний час, свої знання і любов до України. Строгим учителем була й дійсність – життя на чужині, у поневіряннях воєнної і повоєнної доби.

У час “великого ісходу” першим поїхав до Австралії. За контрактом змушений був протягом двох років працювати на роботах, визначених міграційними органами, на прокладанні залізничних колій за 750 км на захід від Сіднею. Жити доводилося в бараках, палатках, по десять днів працюючи без вихідних. 4 квітня 1949 року в листі до батьків писав: *“Ви, напевно, очікуєте довшого, подрібнішого листа..., але вірте мені, що писати можу лише в суботу або неділю! В робочі дні я приходжу змучений, треба ще варити вечерю і завтришній обід і поки це все зроблю (9-та год.) й треба кластись спати...”*.

У той же час батько і матір з нетерпінням чекали виклику від сина. *“Сила людей вже виїхала з табору – більшість до США”,* – хвилювалася мати.

14 липня 1949 року писала до Австралії: *“Вийшло, що ти у нас голова родини, ти визволяєш нас з німецької неволі. Не ламай собі голову приготуванням до нашого приїзду. Ми можемо жити в таборі, у шатрі, як ти, або на місці нашої праці, головне, щоб ми були на одному континенті з тобою”*. Левко звернувся до уряду

Австралії дозволити йому переселитися ближче до центру, щоб знайти житло для батьків, які, нарешті, отримали право переїхати до сина. Вибір упав на місто Вуллонгонг за 70 км від Сіднею. Сюди згодом прибули й батьки.

Уявлення про еміграцію, як райське життя за кордоном “українських буржуазних націоналістів”, нав’язане радянською пропагандою, далеко не відповідає дійсності. Переважній більшості наших співвітчизників доводилося терпляче вживатися в інший світ, у важкій праці створювати елементарні побутові умови, здобувати засоби для

*Мати Левка Валерія Львівна
Павловська-Богацька*

життя. Зокрема, Левку Богацькому випало працювати на сталеварні, а потім – на гідроелектричному проєкті в Снігових Горах. Розрадою була зустріч з литовкою Констанцією, яка стала його дружиною – супутницею життя. Та ще батьки, які вкотре починали все спочатку. Доктор соціології, письменник, журналіст П.О. Богацький, лише зменшивши за документами свій вік на 10 років, зумів влаштуватися робітником на фабрику в м. Тірулі. Але головне – тепер усі були разом.

Моє знайомство з паном Левком започаткувалося в 1990-і. Вже покинули світ земний батько з матір'ю. З дружиною Констанцією, створивши умови для нормального життя, дбав про увічнення пам'яті батька, доведення його наукового й літературного скарбу до українського читача, навів контакти з доктором філології киянином Федором Погребенником, відвіз до київського музею Тараса Шевченка та Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського батьків архів. З великою радістю сприйняв вістку з Дунаєвеччини – отчого краю, надіслав копії документів, що стосувалися батькової діяльності в Австралії. Про це повідав я українському читачеві кількома публікаціями, надіслав їх панові Левкові до Австралії. Стаття “Павло Богацький – повернення в Україну” побачила світ у газеті “Вільна думка” (Сідней, 2000, ч. 1-2, с. 14-15). Окремі факти використав у системі аргументів про краєзнавчу діяльність західної української діаспори в дисертації та відповідній монографії.

Левко Богацький спрямував свій вільний час, інтелектуальні, організаційні й фінансові зусилля на підтримку української молоді – студентів, школярів, учених. 1998 року обійняв посаду секретаря Української громади та Австралійсько-українського клубу в місті Вулонгонзі. Учителював в українській суботній школі, передавав молоді знання про Україну, амортизуючи згубний вплив асиміляційних процесів, характерних для

Нарешті – разом: батьки Павло і Валерія Богацькі з сином Левком біля першого помешкання в Тіролі (Австралія). 1950 р.

іншомовного середовища. Певний час працював у Фундації українознавчих студій в ролі директора-скарбника, підтримував українські видавничі проекти, обдарованих студентів національного університету “Кієво-Могилянська академія” в Києві. 1994 року до “Альманаху” українського часопису “Вільна думка” та Фундації українознавчих студій в Австралії вмістив нарис “Павло Богацький” про життя і наукову діяльність батька. Ввійшов до редакційної колегії енциклопедичного довідника “Українці Австралії”, в якому зафіксовано імена майже 16 тис. українців, доля яких закинула на цей далекий континент, вміщено низку довідок про українські громадські, наукові, творчі інституції в Австралії, зокрема – Товариство волинян ім. Лесі Українки в Сідней, 1993 року відновлене з ініціативи Наталії Тиравської, Українську громаду у Вулонгонзі. 22 грудня 1999 року повідомляв : “Я їжджу до Сіднею не менше одного разу в тиждень (140 км в обі сторони) і помагаю, як можу. Найбільше копітка робота – це складати поазбучні списки всіх імен”. 2001 року довідник був опублікований. До нього пан Левко підготував список українців околиці Вулонгонгу. Того ж року і я отримав можливість познайомитися з “Альманахом” та “Українцями Австралії”.

За підтримки Фундації українознавчих студій в Австралії Левко Богацький опублікував батьків архів (*Архіви. Сідней, 2003. 432 с.*).

Левко Павлович Богацький

До збірника ввійшло більше 20 матеріалів. Серед них – “Життєпис П.О. Богацького”, його повість “Мій дім, мій край, моє життя”, повість-хроніка “На горбах Поділля”, спогади “З пережитого”, наукова розвідка “До історії видання великої книги. Проблеми видання поетичних творів Тараса Шевченка”, епістолярія Богацьких – листи Левка Богацького до батьків з Австралії і листи батьків до нього з Німеччини, стаття “Павло Богацький” Володимира Січинського з приводу 70-річчя П.О. Богацького з оцінкою його літературної і наукової діяльності, а також дві статті автора

цих рядків – “Павло Богацький – повернення в Україну” і “Трагічна доля Дмитра Богацького”. “Архів”, упорядкований Левком Богацьким, осів не тільки в приватних, а й деяких масових і наукових бібліотеках України, став важливим джерелом дослідження літературних процесів в українській діаспорі.²⁰

У музеї Нестеровецької ЗОШ І-ІІІ ст. Дунаєвецького району, на батьківщині Богацьких, створено куток про життя й патріотичний внесок у незалежність України цієї національно відданої родини, жорстоко понівеченої тоталітарною системою.

Список використаних джерел

1. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н.И. Яворовского, Е.И. Сецинского (Приложение к “Подольским епархиальным ведомостям” за 1892-1893 гг.) Каменец-Подольский, 1893. Вып.6. С. 50.
2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н.И. Яворовского. Каменец-Подольский, 1895. Вып. 7. С. 492, 479.
3. Труды Подольского церковного историко-археологического общества. / под ред. Е. Сецинского и Н. Яворовского. Каменец-Подольский, 1911. Вып. 11. С. 27.
4. Енциклопедія української діаспори. Австралія, Азія, Африка. Київ, Нью-Йорк, Чикаго, Мельборн, 1995. Т. 4. С. 45.
5. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). Ф.Р. 6193. Оп.12. Спр. П – 30428. Арк. 156-158.
6. Там само. Спр.П-30340, Т.1. Арк. 13.
7. Див. Віктор Прокопчук. Павло Богацький – повернення в Україну //Вільна Думка. Австралія. 2000. Ч. 1-2. С. 14-15.
8. ДАХО. Ф.Р. 61936. Оп.12. Спр. П- 18562. Арк.4.
9. О.М. Завальнюк, С.В. Олійник. Українська Галицька Армія на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2001. С. 106.
10. ДАХО. Ф.Р. 6193. Оп.12. Спр. П – 19094. Арк.1.
11. Там само. Спр. П – 18562. Арк. 4.
12. Там само. Арк. 5 зв.
13. Записки. Кам'янець на Поділля, 1928. Т.1. С. 94.
14. ДАХО. Ф.Р. 61936. Оп.12. Спр. П – 18562. Арк. 18-19.
15. Там само. Арк.21.
16. Там само. Арк.22.
17. Там само. Арк.27.
18. Віктор Прокопчук. Вказ. стаття.
19. Українці Австралії: енциклоп. довідн. Сідней, 2001. 672 с.
20. Архіви / упрядн. Л. Богацький. Сідней (Австралія), 2003. 360 с.: іл.

“Викликаю вогонь на себе...”

9 листопада 2020 року минуло 100 років від дня народження Героя Радянського Союзу подолянина генерал-майора Дмитра Григоровича Бачинського.

Його батьківщиною є Смотрич – другий після Бакоти адміністративно-політичний, економічний і духовний центр Поділля, впродовж 1362-1385 рр. – його столиця із замком, чиновницьким апаратом князів Юрія, Олександра і Костянтина Коріатовичів, господарів землі Подільської, православними і католицьким храмами, домініканським монастирем, добре розвинутим гончарним ремеслом, торгівлею. Смотрич дав слов'янському світові династію Смотрицьких: дяка Данила – священнослужителя, книжника, начителя, Герасима Даниловича – Кам'янецького міського писаря, вченого, письменника – полеміста, ректора Острозької слов'яно-греко-латинської академії, творця Острозької Біблії (1581 р.),

перекладеної тогочасною церковно-слов'янською мовою, Мелетія Герасимовича – вченого, письменника, педагога, церковного діяча. Саме тут, у Смотричі, 9 листопада 1920 року в родині хліборобів побачив світ Дмитро Бачинський.

Протягом 1928-1938 років у рідному селищі здобував середню освіту. Вже в школі проявляв лідерські здібності, інтерес до професії педагога. За зразок брав наставників директора С.А. Нікітіна, класного керівника С.А. Сірого, учителя фізкультури Смолянського, військового керівника Чукова. Однокласниця, а згодом учителька Надія Григорівна Атаманчук згадувала: “Дмитро був активним учнем, доброзичливим і товариським, хлопець з гумором – міг

Дмитро Григорович Бачинський (1920-2007)

розвеселити клас гострим жартом, співав, танцював”. Після закінчення десятирічки без вагань обрав педагогічну ниву і був відданий їй впродовж усього життя. Його та Григорія Бродзянського, як кращих випускників, Смотрицький райком комсомолу направив на учительські курси, після яких обоє в ролі учителів початкових класів попали в Чечельницьку семирічну школу. Пропрацював один навчальний рік.

У цей час активізували агресивні дії в Європі гітлерівські нацисти, а японські мілітаристи – на Далекому Сході. Під впливом потужної пропагандистської машини молодь кинулася здобувати військові професії. 1939 року Дмитро Бачинський вступив до Київського артилерійського училища, яке свого часу закінчив подолянин І.Д. Черняхівський, згодом командир дивізії, командарм 60-ої, командувач 3-го Білоруського фронту, та багато інших воєначальників часів Другої світової війни.

1941 року став кадровим офіцером і для проходження служби був направлений в Лїду, що в Білорусії. Там зустрів війну – його 152-мм гаубиці вже в перші дні стримували натиск ворога. З боями відступав, зазнав гіркоти втрат. Були бої за Москву, на Курській дузі, битва за Київ. Його батарея в складі 116-ої важкої гаубичної артилерійської бригади 3-ої артилерійської дивізії 7-го артилерійського корпусу прориву визволяла Правобережну Україну, зокрема Житомир, Старокостянтинів, сусідні зі Смотричем Чемерівці. На кілька годин вирвався додому, але батька не застав – польовий військкомат забрав його для поповнення пошарпаних у боях частин. Знайшов його в 38-ій армії. З тих пір і до кінця війни рядовий Григорій Васильович Бачинський служив пліч-о-пліч з сином – капітаном, командиром батареї.

Спільна служба підтримувала дух обох. Але не обійшлося і без кур-йозів. Дмитро Григорович згадував, як одного разу батько задрімав на посту. На це натрапив син, перевіряючи несення служби. Побачивши неподобство, забрав гвинтівку й подав команду:

– Боєць, підйом!

Батько почав нишпорити кругом, шукаючи гвинтівку.

– Мітьку, віддай ружжо, бо... Ти мене знаєш, я не подивлюся, що ти вже великий!

– Товаришу боєць! Тут не має батька і сина! Як ти посмів! Адже в руках постового десятки життів...

– Мітю, товаришу капітан, – усвідомив батько, якого промаху допустився. – Вибач, винен. Не сором перед солдатами, це – наука на все життя...

Чимало складних ситуацій приносив мало не кожен день

Січневої ночі 1945 року, під час форсування Вісли, наші бійці на протилежному березі захопили в населеному пункті шмат землі – вулицю і кілька будинків. Командир батареї в одному із них облаштував спостережний пункт і два дні та дві ночі коригував вогонь своїх гармат. Тим часом гітлерівці готували контратаку. Щоб бачити ворога, перебіг у ближчий будинок. І тільки вибрався на дах, як почався наступ. І знову, виконуючи наказ командира, артилеристи перенесли вогонь на скупчення техніки і живої сили. Важкі снаряди лягали в ціль. 6 підбитих танків і більше 80 знищених фашистів добавилося до бойового рахунку батареї.

А 26 січня того ж року в бою біля населеного пункту Лінден (Липки), що за 7 км від польського міста Бжег, коли гітлерівці обійшли спостережний пункт командира батареї, дав команду:

– Вогонь – на мене!

Оглушений ледь вибрався з-під уламків. Але атака була відбита і становище в цій частині фронту вдалося врятувати.

– Найважчим для мене, – згадував Дмитро Григорович, – був день п'ятого лютого. Німці великими силами рвалися до Одера, щоб розрізати навпіл наш плацдарм і знищити авангард по частинах. Вогневі позиції батареї виявилися відрізнаними від спостережного пункту, а в мене до того ж вийшла з ладу рація. Що робити? Адже батарея в критичний момент без командира. Незважаючи на інтенсивний вогонь, кидаюся напереріз атакуючим до ліщини. А в голові думка: “Якщо тільки бійці запанікують, батареї кінець”.

А тим часом командир гармати старший сержант Граньов, як і вчив комбат, взяв командування на себе. Розвернув гармати вліво і вправо. Чітко діяли старший сержант Федоров, навідники Михайлов і Магомедов, заряджаючі Хатарбаєв і Рожков, батько комбата та й інші бійці. Вони розстрілювали німців, що лізли з усіх боків, прямою наводкою. Коли добіг до позиції, бій був у розпалі.

– Комбат з нами! – пронеслося від обслуги до обслуги. Це була найщасливіша хвилина і для Дмитра Григоровича. Він переконався, що бойовий дух бійців, у виховання яких вкладав усе своє вміння, зламати не можливо. Батарея вистояла, атака була відбита.

Брав участь у Берлінській операції. Перемогу зустрів у Празі.

10 квітня 1945 року Указом Президії Верховної Ради СРСР “за зразкове виконання бойових завдань командування на фронті боротьби з німецько-фашистськими загарбниками і проявлені при цьому мужність і героїзм” капітану Д.Г. Бачинському було присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі Золота Зірка. Серед бойових

нагород Дмитра Григоровича – ордени Вітчизняної війни I і II ступеня, два ордени Червоної Зірки, медалі “За відвагу”, “За бойові заслуги” та ін.

Після війни пройшов об’єднані курси офіцерського складу, 1960 року закінчив Військову академію імені М.В. Фрунзе, командував дивізіоном, полком. 1971 року, віддавши службі в Збройних Силах 33 роки, полковник Д.Г. Бачинський звільнився в запас.

І повернувся до педагогічної праці. Викладав теорію стрільби в Сумському артилерійському училищі. У Львівському політехнічному інституті очолював військову кафедру.

Вів велику громадську роботу. З 26 березня 1989 року по 26 грудня 1991 року був народним депутатом СРСР, входив до Комітету в справах ветеранів та інвалідів. В останні роки очолював Львівську обласну організацію ветеранів України. В умовах постійного протистояння ветеранів Радянської та Української повстанської армій це було не просто. Президент України своїм указом присвоїв полковнику Д.Г. Бачинському звання генерал-майора, а 3 травня 2006 року “за особисту мужність та відвагу в боротьбі з фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., активну діяльність у ветеранських організаціях” нагородив орденом “За заслуги” III ст.

Успіхи і труднощі чоловіка розділяла дружина Марія Федорівна, з якою побралися 1947 року. Мали дві дочки – Галину та Олю, а відтак – і четверо внуків.

Підтримував тісні зв’язки з Дунаєвеччиною, жодного запрошення не проігнорував. Часто приїжджав разом із письменником і головним редактором видавництва “Каменяр” уродженцем с. Лисогірка Дунаєвцького району Іваном Івановичем Сварником, виступали перед школярами і дорослими. Офіційного промовця полковника Героя Радянського Союзу Д.Г. Бачинського доповнював письменник-гуморист Іван Сварник. Їх дует звучав у рідних Смотричі і Лисогірці, зі сцени районного будинку культури, у літературно-музичній вітальні райбібліотеки, у кінотеатрі “Мир”.

Допомагав Дмитро Григорович у створенні районного музею, у Львові звернувся в штаб військового округу, щоб домовитися про зразки зброї та інші реліквії для музею, передав для експонування свій мундир та низку інших особистих речей. У травні 1985 року, перебуваючи в Москві, був на аудієнції в генерала Павловського, передав листа з проханням виділити гармату для встановлення при в’їзді в Дунаївці. І така гармата довгий час стояла на площі навпроти меморіалу загиблих воїнів.

А якось зателефонував: “Немає мого друга, поховав я Івана Івановича Сварника...”. Невдовзі відійшла у вічність дружина. Останні роки важко хворів. Помер 30 листопада 2007 року, похований у Львові на Голосківському кладовищі.

Пам’ятає свого славетного земляка Дунаєвеччина. 9 травня 1986 року на полі смотрицького колгоспу “Прогрес” був урочисто відкрито пам’ятний знак з написом “Поле імені нашого земляка Героя Радянського Союзу Д.Г. Бачинського”. Призом героя-артилериста відзначали переможців змагання. Про його подвиг розповідають експозиції Дунаєвечького і Смотрицького історичних музеїв. Подвиг героя-земляка знайшов відображення в низці видань.

Про Д.Г. Бачинського:

1. Герои Советского Союза : краткий биограф. словарь. У 2-х т. Москва: Воениздат, 1987. Т.1. С. 131.

2. День первый, день последний // Бугай Е.М., Макухин М.Е. Из когорты мужественных : сб. очерков и зарисовок. Львов: Каменяр, 1978. С. 164-167.

3. Макухин М.Е. Бачинский Дмитрий Григорьевич // Гордость и слава Подолии : очерки о Героях Советского Союза – уроженцах Хмельницкой области / составитель М.Е. Макухин. Львов : Каменяр, 1985. С. 36-38.

4. Вогонь на себе // Прокопчук В.С. З народних глибин. Славетні подоляни. Хмельницький, 1991. С. 50-57.

5. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина: край і люди : монографія. Дунаївці; Кам’янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2013. С. 128-129.

Макар Іванович Починок

До постаті відомого партійного і радянського керівника, члена ЦК Компартії України, депутата Верховної Ради УРСР, голови Хмельницького облвиконкому, Героя Соціалістичної Праці Макара Івановича Починка за деяким винятком [3; 4] дослідники історії краю звертаються все рідше – час віддаляє нас від доби, в якій він жив, думав, творив. Мета цієї статті – актуалізувати внесок М.І. Починка у розвиток економіки, освіти і культури краю, у тому числі – обласного центру Хмельниччини.

Народився він 16 березня 1921 року у с. Вільхівці Чемеровецького району в сім’ї колгоспників. 1936 року поїхав до Ленінграда освоювати професію кораблебудівника і протягом 1936-1937 рр. навчався в школі фабрично-заводського навчання заводу № 196. Рік працював на заводі. У грудні 1938 р. став інструктором тієї ж школи фабрично-заводського навчання, яку нещодавно закінчив. Керівництву школи

імпонував сімнадцятилітній український хлопець, його відповідальність, виваженість, витримка і такт – власне те, що було потрібне для виконання педагогічних функцій. За два роки роботи завоював гарний авторитет, кар'єра набирала висхідного вектора [1, арк. 3].

Але у вересні 1940 року був призваний на дійсну службу і зарахований до Кронштадської електромеханічної школи Балтійського флоту. З початком війни перший батальйон 7-ої бригади морської піхоти, в якому служив Макар Починок, був кинутий на оборону Ленінграда. Не вистачало військових кадрів, і він був зарахований на короткотермінові офіцерські курси, де навчався протягом березня-серпня 1942 року. Був призначений заступником командира батареї 65-го стрілецького полку, у квітні 1943-го – командиром батареї 532 мінометного полку, обороняв блокадний Ленінград. На фронті став комуністом.

Німці намагалися прорвати лінію оборони в районі Пулковських висот. І коли назріла критична ситуація – фашист викосив піхоту, Макар Починок повів в атаку своїх мінометників, намагаючись закрити місце ворожого прориву. У бою був важко поранений. З січня по серпень 1944 року лікувався у військовому госпіталі № 1081 у м. Фрунзе [1, арк. 3].

Воювати вже не довелося – лікарі встановили інвалідність, а командування демобілізувало його. Але до Ленінграда кликала сама доля. Її уособлювала миловидна ленінградка Діна. З початком війни вона пройшла курси санінструкторів, служила в сандружині, вносячи свою частку в оборону рідного міста. Застав Діну на посаді старшої піонервожатої Ленінградської середньої школи № 400. У вересні 1944 року побралися і переїхали в Україну.

Батьки радо зустріли сина з невісткою. На жаль,

Макар Іванович Починок (1921-1982)

від Кіндрата – молодшого і єдиного брата Макара – звістки не було. Як забрали поліцаї на роботу до “німецького раю”, так і пропав слід. Пізніше вияснилося, що невдала втеча привела Кіндрата спочатку до одного, а потім іншого концтабору. Власне, допивав брат гірку чашу війни, замішану на крові, потові й сльозах.

М.І. Починок влаштувався на роботу в Кам’янці-Подільському. Міськком компартії України направив фронтовика на пивзавод, де з листопада 1944-го працював начальником відділу постачання і збуту, згодом – директором. У червні 1945 року став заступником завідуючого промислово-транспортним відділом міськкому партії, у лютому 1948 року – завідуючим відділом господарства і будівництва, а 30 грудня того ж року повернувся у промислово-транспортний відділ, але вже на посаду завідуючого.

У напруженій праці пройшли перші повоєнні роки – час відбудови зруйнованого війною міста. Господарське життя, побут кам’янчан поступово налагоджувалися, вищі навчальні заклади дали повоєнний випуск – було ким замінити перший повоєнний ешелон партійців. Без серйозної освіти просування вперед ставало неможливим. Тому 1950 року М.І. Починок прийняв пропозицію обкому партії і був зачислений до Одеської дворічної партійної школи. Наступного року заочно вступив і до Одеського технологічного інституту харчової і холодильної промисловості на факультет холодильних машин. У такий спосіб одночасно навчався у двох закладах. 1952 року успішно завершив партшколу, а також здав 7 іспитів і 3 заліки в інституті.

Обком партії направив Макара Івановича в Славути, де він 15 серпня 1952 року був обраний секретарем райкому партії. У зв’язку з цим питання повної вищої освіти ще більше актуалізувалося. Прийняв рішення вступити заочно на історичний відділ історико-філологічного факультету Кам’янець-Подільського державного педінституту. Вибір закладу був не випадковим – одеська партшкола у відповідності з наказом Міністерства вищої освіти СРСР від 13 серпня 1947 року за № 1177 прирівнювалася до учительського інституту. Отже в пору було продовжити і логічно завершити вищу педагогічну освіту. 25 жовтня 1952 року порядком переводу з Одеського технологічного інституту харчової і холодильної промисловості був зарахований на перший курс історичного відділення Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту. Наказ підписав заступник директора із заочного навчання М.Г. Фещук [1, арк. 3 зв.].

В особовій справі студента-заочника М.І. Починка, що зберігається в архіві Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана

Огієнка, є чимало свідчень його кропіткої чотирьохрічної студентської праці. І – жодних спроб скористатися посадовим становищем. Біля двох десятків рецензій на контрольні носять позитивні оцінки. “Контрольна робота тов. Починка М.І. змістовна і обширна. Студент у достатній мірі висвітлив усі питання теми “Возз’єднання українського народу в єдину Українську радянську державу”, – писав в рецензії І.Ф. Слизький. Серед його викладачів – Є.М. Гінзбург, А.А. Грицюк, Є.Ф. Єлінецький, П.Ф. Лаптін, М.М. Магден, П.А. Трень, П.А. Цикра та інші. Оцінки були різні, але зароблені особисто і чесно.

Нелегко давалася граматика – диктанти з мови. Студював правила, писав й аналізував контрольні, щоразу удосконалюючи знання, уміння й навички. Адже секретар райкому партії має вільно володіти усною і письмовою мовою. Тематика контрольних та курсових відбиває добу – початок холодної війни. Скажімо, курсова, яку писав Макар Іванович під науковим керівництвом П.А. Цикри, стосувалася агресивної політики американського імперіалізму.⁴ Акуратно виконав студент усі завдання педагогічної практики, яку проходив у Славутській вечірній школі робітничої молоді в досить серйозного директора, учасника партизанського руху. Провів три уроки – “Перша світова війна”, “Крах II Інтернаціоналу”, “Лютнева революція в Росії”. Старанність підготовки до них відображають три учнівських зошити – конспекти поурочних планів. Зберігся зошит з планом виховної бесіди “Радянський патріотизм – рушійна сила розвитку радянського суспільства”. Позитивну характеристику з відмінною оцінкою підписали директор школи Баженов та керівник практики Волкова.⁵

У той час навчання було платним – 75 крб. за семестр. Гроші вносив своєчасно, посвідченням інваліда війни III групи, а отже правом на звільнення від плати, скористався тільки в останньому семестрі. За чотири роки склав 27 іспитів і отримав лише 2 задовільних оцінки. Число п’ятірок і четвірок, паритетне як під час семестрових, так і державних екзаменів, засвідчило напружену працю і отримання ґрунтовної гуманітарної освіти, яка добре прислужилася йому в подальшій роботі з людьми [1].

15 грудня 1956 року був обраний першим секретарем Грицівського райкому компартії України. Життєвий досвід, уміння добирати кадри, раціонально розставляти їх, ростити стали основою господарських успіхів. 1961 року покидав район з черговою нагородою – орденом Трудового Червоного Прапора [4, с. 70].

Талант керівника М.І. Починка яскраво розкрився в час його роботи у Волочиському районі на посаді першого секретаря райкому партії. Саме за нього Волочиськ все впевненіше набирив характеру добре розвинутого

промислового центру: були побудовані плодоконсервний, маслосирзаводи, трикотажна фабрика, хлібозавод, бібліотека, будинок культури, музична і загальноосвітня школи, два дитсадки, століжкова лікарня, поліклініка. У Волочиськ прийшов газ, водопровід, каналізація. 1971 року на карті Хмельниччини з'явилося нове місто – ним стало селище Волочиськ.

Множились і господарські успіхи: 1963 року Волочиський район удостоєний диплома першого ступеня ВДНГ за найвищий врожай пшениці, а 1964-й порадував урожаєм цукрових буряків. Район справився з усіма вісьмома показниками в галузі сільського господарства. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 31 грудня 1965 року Починку Макару Івановичу “за успіхи, досягнуті в підвищенні врожайності, збільшенні виробництва і заготівлі цукрових буряків” було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці [2].

14 березня 1972 року Макар Іванович був обраний другим секретарем Хмельницького обкому партії, 1974-го – головою облвиконкому. На всіх ділянках, які йому доручалися, працював з повною віддачею сил, проявляючи таланти організатора, доброго, чуйного і, водночас, – принципового керівника. У 70-80-і роки минулого століття, працюючи на різних посадах у районній ланці, я не раз спостерігав, як поважали і любили голову облвиконкому керівники Дунаєвецького району, директори підприємств, голови колгоспів, трудівники промислових і сільськогосподарських колективів.

Добру пам'ять залишив Макар Іванович у середовищі працівників освіти і культури, зокрема – бібліотечних. Можливо повагою до них переймався, спостерігаючи за самовідданою працею дружини Діни Тимофіївни, яка очолювала Волочиську районну бібліотеку, а потім обласну для юнацтва. Саме в час роботи Макара Івановича обласні будівельні ліміти спрямовувались не тільки на будівництво господарських об'єктів, а й закладів освіти, культури. У Хмельницькому був побудований музично-драматичний театр, обласна бібліотека для юнацтва, Палац творчості дітей і юнацтва і, навіть, багатоповерховий будинок для працівників культури.

За роки трудової діяльності М.І. Починок був делегатом чотирьох з'їздів компартії України, обирався членом ЦК, двічі – депутатом Верховної Ради УРСР. До бойового ордена Червоної Зірки добавились ордени Леніна, Жовтневої революції, два ордени Трудового Червоного Прапора, медалі. Його іменем названі вулиці у Грицеві, Волочиську і Хмельницькому [4, с. 72].

А чи не найбільша гордість Макара Івановича – його сім'я. Діна Тимофіївна все трудове життя віддала Хмельниччині, бібліотечній роботі, вихованню юної зміни. Ще у Волочиську 1968 року удостоїлась почесного

звання Заслуженого працівника культури Української РСР. Батькову справу продовжують дочка Ірина та син Володимир. Гордився би дідусь онуками Сергієм і Наталкою, Маріанною і Діаною, правнуками.

Але 4 серпня 1982 року, на 62 році життя, Макар Іванович відійшов у пам'ять, залишивши гарний слід на рідній українській землі.

Список використаних джерел

1. Архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Спр. 2257. 110 арк.

2. Посвідчення Героя Соціалістичної Праці Починка М.І., 8 січня 1966 року підписане Підгорним М.В. та Георгадзе М.П.

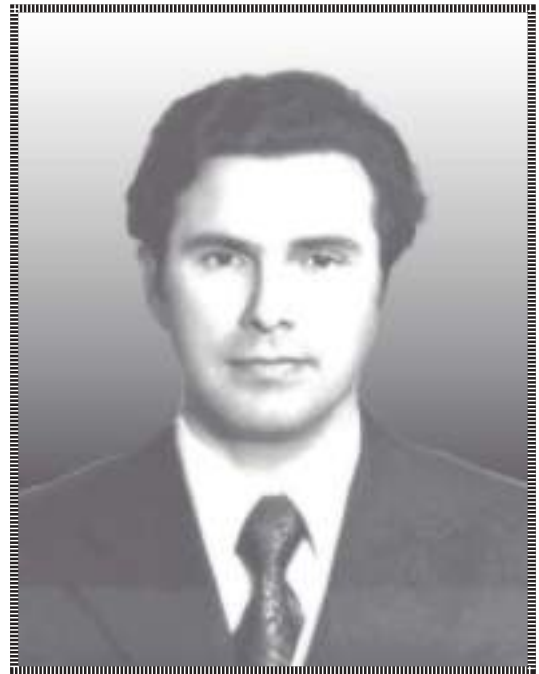
3. Прокопчук В.С. Макар Іванович Починок / Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. Т. 2. С. 734 –739.

4. Тарчевська В. Макар Починок / Віра Тарчевська // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997): м-ли всеукр. наук. істор.-краєзн. конф. 26 вересня 1997р. Хмельницький: Доля, 1997. С. 69-72.

Життя, віддане людям

Саме такої атестації заслугоує Едуард Сергійович Лазаркевич, людина радянської доби, доби, яка ще й нині зазнає масованої критики, як явище, в якому нібито криються причини ось уже тридцятилітньої економічної стагнації, а звідси – й низького добробуту та соціальної напруги в українському суспільстві.

У першу чергу критикують і засуджують ті, хто прибрав до рук матеріальні блага, створені важкою працею тих же попередників, критикують засоби інформації, які теж прибрала до

Едуард Сергійович Лазаркевич (1935-2013)

рук купка олігархів, а також ті, хто, отримавши від народу владні повноваження, не може дати їм ради.

Під дією цієї чорної критики, нове покоління сприймає радянську добу тільки як скопище зла, навіть не задумуючись, що поряд з кричущими зловживаннями сталінського керівництва – голодомором, репресіями – було й інше життя – самовіддана праця мільйонних мас, яка двічі – після Першої, а згодом і Другої світових воєн – підняла країну з руїн, при цьому забезпечила розвиток індустрії, сільськогосподарського виробництва, добробуту народу, корінні перетворення в сфері охорони здоров'я, освіти, науки і культури. Скажімо, династія Романових за понад 300 років правління не спромоглася ввести навіть загальну обов'язкову початкову освіту, а та, радянська доба, прийнявши суспільство з 84 відсотками неграмотних, всього за сім десятків літ, витримавши дві руйнівних війни, створила матеріальні і кадрові передумови і спочатку ввела загальну обов'язкову початкову, потім – семирічну, ліквідувала неписьменність і в 1970-х запровадила обов'язкову середню освіту, створила розгалужену мережу вищих навчальних закладів і наукових установ, що зробило державу конкурентноздатною майже в усіх сферах життя серед держав – лідерів світу.

Ніхто з нас не вибирає час – такого вибору нікому не дано. Ми приходимо в нього і стаємо заручниками суспільного устрою, обставин і подій, притаманних історичній добі. Вони накладають відбиток на наше життя, об'єктивно справляючи вплив на поведінку, спосіб дій, а також на той скромний слід, який залишаємо на відміряному долею відрізку. Це стосується і радянської, і нинішньої доби відстоювання і розбудови незалежності України, було до нас й очікує наступні покоління.

Але в будь-яких умовах людина, що володіє історичною пам'яттю, критичним мисленням, робить урок з минулого – відкидає негатив, підхоплює прогресивні тенденції, об'єктивно оцінює внесок попередників й бере на себе відповідальність за долю країни, суспільства, щоб розвинути його і передати свій доробок наступникам – нашим дітям та онукам – у максимально вивершеному стані.

Таке усвідомлення було присутнє в світогляді і діях Едуарда Сергійовича Лазаркевича. Впродовж 14 років я працював з ним пліч-о-пліч, мав можливість бачити і в праці, і в побуті, щоб мати своє враження й дати максимально об'єктивну оцінку. А наше знайомство відбулося в березні 1973 року.

Офіс завідуючого парткабінетом, а саме таку посаду я займав з серпня 1972 року, знаходився на першому поверсі і ділив я його з О.Ф. Дармограй, оплачуваним відповідальним секретарем районної організації товариства

“Знання”. Колишній секретар райвиконкому Олександра Филімонівна користувалася повагою, добре знала кадри і могла детально охарактеризувати кожного керівника. А це на перших порах для мене мало чимале значення. Першою знала й новини.

– Кажуть, Михайло Гнатович Ротко йде від нас у “Союздрук”, – якось почала розмову.

Я тим мало цікавився, бо, маючи чималу ділянку роботи, намагався оперативно вирішувати питання. Не відриваючись від паперів, запитав, хто ж планується. Але відповіді не отримав. Підняв голову і побачив, що моя співбесідниця пильно вдивляється у вікно, з якого нам завжди було видно, хто заходить чи виходить з приміщення райкому партії.

– А ви самі подивіться – ось іде наш новий другий секретар.

Через площу в напрямку райкому партії з модним тоді коричневим саквоюжем прошкував високий худорлявий з чорною хвилястою чуприною молодий чоловік. І поки він йшов, я встиг отримати інформацію, що це інструктор обкому партії Едуард Сергійович Лазаркевич, родом з Нової Ушиці.

Не встигла Олександра Филімонівна закінчити, як двері кабінету відчинилися, і гість постав перед нами. Привітався, запитав для годиться, чим займаємось, залишив у нас свою сумку і піднявся на другий поверх до першого секретаря райкому партії В.І. Храмова. А через кілька днів зайняв кабінет другого секретаря. З першої зустрічі Едуард Сергійович сподобався мені – приємний, комунікабельний, інтелігентний. Старший на 9 років він багато в чому був для мене прикладом, особливо – ставленням до людей в умовах жорсткої адміністративної системи управління.

Звичайно, всі ми хотіли більше дізнатися про людину, під началом якої випало працювати. Однак Едуард Сергійович ніколи не розповідав про своє життя, родину, сім’ю, не афішував і свою особу. І все ж поступово з різних джерел до нас проникала його біографічна хроніка, і з цих інформаційних пазликів поступово вимальовувалась картина його дорайкомівського життя.

Народився 6 липня 1935 року другою дитиною в сім’ї голозубинецьких учителів Сергія Костянтиновича і Олени Андріївни Лазаркевичів. Батьки спочатку працювали в Руді Гірчичнянській, де 1933 року народилася старша сестричка Майя. Згодом, як часто водилося в довоєнні часи, були переведені в Голозубинці – батько читав історію і географію, а мати вела клас початкової ланки.

Передвійною сім’я опинилася в селі Вишеньки Бориспільського району, за 18 км від Києва. Поселились у пришкільному будиночку. Гарне і цікаве

село. Коли розливався Дніпро, вода на певний час заливала й Вишеньки. Місцеві жителі, звиклі до таких перемін, тримали човни і ними добиралися до магазину, медпункту, у сільраду чи контору колгоспу. Там проходило дитинство, там отримував перший життєвий досвід і враження Едуард. А вчитись було в кого, насамперед – вдома. Майя – першокласниця-відмінниця була для брата прикладом старанності і відповідальності. Цікавими особистостями були тато й мама. Часто в учительському мешканні лунав спів під батькову балалайку, якою володів досконало. Сюди заглядали колеги й сусіди, хто поспілкуватись, поділитись наболілим, або й пограти з батьком у шахи. Малий Едік прислухався до тих розмов, до дорослих проблем, розділяв турботи батьків і разом з сестричкою допомагав, чим міг. А, головне, старався ні в чому не підвести їх. Все частіше чув розмови про можливу війну з гітлерівською Німеччиною, батьки з тривогою міркували, як їм бути в далекому від власної домівки, що в Новій Ушиці, краї, якщо та війна насправді почнеться.

З початком війни батько по броні, як і всі чоловіки – учителі, не був мобілізований на фронт, а відтак опинився на окупованій території. 1942 року із закриттям школи сім'я залишилася без засобів існування і вирішила добиратися до Нової Ушиці. Майя Сергіївна згадує, що подорож та була дуже важкою – під'їжджали чим попало, йшли пішки, ночували де прийдеться. Додому добралися аж на десятий день.

З визволенням краю батько пішов на фронт і того ж таки 1944 року загинув у бою біля села Мшана Зборівського району. Селянин, на городі якого зустрів смерть рядовий С.К. Лазаркевич, поховав воїна. А після війни останки перенесли в братську могилу у Зборові. Кожного 9 травня, як тільки новоушицькі музики біля пам'ятника загиблим починали “Степом, степом...”, плакала і вдова Олена Андріївна, і її дочка Майя. 1965 року, коли Едуард завершував навчання у Львівському сільськогосподарському інституті, всією сім'єю побували і в Мшані, і в Зборові...

Едуард, залишившись єдиним чоловіком в сім'ї, ще учнем Новоушицької СШ брав на себе в домашньому господарстві всілякі чоловічі турботи. Та й після успішного закінчення школи, продовжив навчання в Новоушицькому технікумі механізації сільського господарства, щоб бути поруч з мамою і сестрою, надавати їм і надалі максимальну підтримку. Однак 1955 року, після закінчення технікуму, довелося покинути Нову Ушицю. Так розпорядилася доля.

Направлення отримав у Сатанівську МТС, де з 1 по 21 жовтня 1955 року, всього три тижні, працював на посаді механіка і був призваний в армію.

Служив у Саратові, старшим сержантом приїжджав у відпустку. Це була подія не тільки родинного масштабу.

А після трирічної служби, з 21 липня 1958 року, розпочав педагогічну кар'єру спочатку на посаді майстра виробничого навчання, а через рік – викладача спецдисциплін сільського професійно-технічного училища в Плужному на Ізяславщині. Тут познайомся з Тамарою Ботвин, яка стала його дружиною і матір'ю синів Сергія, Ігоря та Юрія. 1960 року перейшов на роботу в Новоушицький технікум механізації сільського господарства і знову опинився поруч з рідними. Водночас вступив на заочне відділення Львівського сільгоспінституту.

11 травня 1962 року розпочав партійну кар'єру – став інструктором оргвідділу Новоушицького райкому компартії України. З Дунаєвчиною був знайомий не з розповідей. До обрання другим, а згодом і першим секретарем він після ліквідації Новоушицького району два роки (з 1 січня 1963 по 14 січня 1965 року) працював інструктором – парторганізатором парткому Дунаєвцького виробничого колгоспно-радгоспного управління. А коли це хрущовське нововведення відмінили і був відновлений також Новоушицький район, повернувся на ту ж посаду інструктора оргвідділу Новоушицького райкому партії. 1965 року закінчив Львівський сільськогосподарський інститут, здобувши вищу освіту і фах інженера.

Дорогою знань йшов, можна сказати, усе життя. 1966 року його, інструктора Новоушицького райкому партії, направили на навчання

М. Ткач, О. Білаш, Б. Олійник, І. Вільде та В. Женченко в Дунаївцях. У другому ряду – Е. Лазаркевич, перший секретар РК КПУ, і В. Шинкарчук, головний лікар району. 1971 р.

у Вищу партійну школу в м. Київ, де протягом двох років стаціонарно опановував не тільки політичні дисципліни, а й основи управління, у тому числі – економікою.

Повернувся на початку серпня 1968 року в розпорядження Хмельницького обкому партії і зразу ж був направлений в Дунаївці на посаду завідуючого відділом пропаганди і агітації райкому партії.

Через три роки був відкликаний на посаду інструктора відділу пропаганди і агітації обкому партії. Так крок за кроком впродовж кількох років на практиці осягав досвід партійної роботи. А коли прийшла пора, на початку березня 1973 року, був висунутий на посаду другого секретаря Дунаєвецького райкому партії, 20 листопада того року на посаді першого секретаря замінив Володимира Івановича Храмова.

Райком партії був школою управління й підготовки управлінських кадрів для висунення на самостійну роботу. Тут кожен мав коло своїх питань, а отже – людей з різних структур, з якими треба було контактувати і взаємодіяти, добре знати колективи, стан справ, аналізувати складові успіхів і причини недоліків, бачити перспективу, прогнозувати розвиток, планувати, організовувати виконання, контролювати, координувати, власне здійснювати ті дії, які складають цикл управлінських функцій і знання, необхідні для самостійної роботи. З переходом П.С. Пашковського на посаду директора суконної фабрики – провідного колективу району секретарем райкому партії, згодом і другим секретарем був обраний Степан Федорович Репецький, а секретарем – Віра Кирилівна Колендзян, до того – заступник директора з виховної роботи і секретар парторганізації Дунаєвецької СШ №1. Віктор Іванович Пукас очолив районний комітет народного контролю, мене ж на пленумі обрали завідуючим відділом.

З цього часу мої контакти з Едуардом Сергійовичем стали майже щоденними. Часто по внутрішньому телефону викликав у кабінет, як правило, для надання чергового доручення, нерідко у кабінет першого заходив і я, доповідаючи про виконання поставленого ним завдання або труднощі й проблеми його виконання і, звичайно, з відповідними пропозиціями. Воно, це спілкування, не переривалося й після мого переходу 1980 року на посаду завідуючого районним відділом освіти і набрало систематичного характеру після обрання мене 1982 року секретарем, а 1985 року – другим секретарем райкому партії. У 1980-і наші стосунки набули взаєморозуміння, належної співпраці і повного довір'я. У цьому спілкуванні я все більше пізнавав Едуарда Сергійовича, особливості його характеру, інновації його управлінського стилю.

Він з повагою ставився до людей, і турбота про людину була серцевиною його життєвого та управлінського кредо. Більше часу тратив на роз'яснення суті того чи іншого завдання, його місця в стратегії розвитку. Ви можете сказати, що ж тут такого інноваційного, так воно й повинно було бути. І це – вірно. Але в умовах, коли критика і самокритика, були своєрідним тотемом, коли стосунки державної влади з народом трималися на жорсткому адмініструванні, такий стиль вважався не просто демократичним, а й ліберальним. Навіть деякі керівники, звиклі до постійних нагінок, вважали такий стиль ознакою слабкості, а вищі партійні органи – серйозним недоліком управлінської практики. Треба сказати, що таке спілкування першого секретаря з керівниками, у першу чергу, та і наше, хто брав приклад з нього, вимагало більших затрат часу, розумової та нервової енергії, зате виконання поставлених завдань набувало характеру усвідомлених дій, де кожен розумів свою роль і місце в їх вирішенні, і давало кращі результати.

Оскільки основу економіки району складало сільське господарство, особливої уваги перший секретар надавав різносторонній підтримці працівників полів і ферм. Він щодня особисто бував у різних колективах, у пік сезонних робіт – на фермах, тракторних станах, у полі, і вимагав від голів колгоспів, партійних, комсомольських і профспілкових керівників створення для людей належних умов праці і відпочинку, організації змагання, морального і матеріального стимулювання передовиків виробництва. За його каденції посилилась механізація виробничих процесів, на фермах, тракторних станах почали з'являтися сучасні Будинки тваринників і Будинки механізаторів з комплексом безкоштовних послуг. Скажімо, на тваринницькому комплексі в Михайлівці, де мені довелося бути куратором та й помічником голови колгоспу В.Я. Федоришеного в обладнанні типового Будинку тваринника, облаштували баню, магазин, зубний кабінет, кімнату відпочинку з телевізором, зручними сучасними меблями і стендами, на яких регулярно поміщали інформацію про виконання кожною дояркою, телятницею, відгодівельником намічених завдань. І кожен працівник уважно вивчав цю інформацію, намагався не відставати від інших, у разі потреби ставив вимоги перед керівництвом вирішити проблеми, які заважали успішно виконувати завдання. У день підведення декадних, щомісячних, тим більше річних підсумків, перед ними виступали аматори сцени. Не обминав Едуард Сергійович шкіл, закладів торгівлі, побутового обслуговування, культури, охорони здоров'я, знав працівників і проблеми, які їх турбують, вимагав від нас, районних та місцевих керівників, уважно ставитися до потреб людини.

Наведу один приклад такої турботи, типовий для стилю його управління. Якимось із Зеленча надійшов анонімний лист про жахливі побутові умови в сім'ї однієї старенької жінки. Такі листи на вимогу ЦК тоді розглядалися, як і підписані звернення. Голова сільради Г.Т. Кріль підтвердив факти, але повідомив, що старенька має сина в Хмельницькому, відомого й авторитетного керівника. Едуард Сергійович доручив мені переговорити з ним. Досить непросте доручення потребувало делікатного підходу, аби не образити й шановану в області людину.

Його відповідь була категоричною: *“У мене в Зеленчі мами ніколи не було і немає”*.

Тоді в райком запросили голову колгоспу ім. Орджонікідзе Михайла Болюха і голову сільради Григорія Кріля. Розмова була не вельми приємною. Керівникам нагадали, що вони відповідальні за стан справ у селі і до подібної ситуації допускатись не варто, бо наступного разу вона знайде більш категоричну оцінку. І до кінця тижня названі в листі недоліки були усунуті – дах перекритий, стеля поштукатурена, жінці надана допомога продуктами.

І – ще один приклад. Директор Малокужелівської НСШ пожалілася, що коли вона, постукавши, зайшла до кабінету голови колгоспу, щоб вирішити якесь важливе для школи питання, він вилаяв її в присутності людей, та ще й нецензурними словами, і відправив з кабінету. Такого кричущого факту, щоб керівник, та ще й чоловік, так повівся з педагогом-жінкою, у районі ще не було. У той час голова колгоспу був першою особою в селі, у його підпорядкуванні були всі матеріальні і фінансові можливості для вирішення практично всіх питань життєдіяльності населеного пункту. Серед голів були справжні господарі, які забезпечували розвиток виробництва й вирішення соціально-побутових питань – будівництво доріг, фельдшерсько-акушерських пунктів і, навіть, дільничних лікарень, закладів культури, шкіл і дитячих садків, харчування дітей, надавали підтримку як працюючим, так і ветеранам. Це посилювало їх авторитет і значимість, з цією елітою рахувалися й районні керівники. Але не в такій ситуації. Я доповів Едуарду Сергійовичу про звернення директорки. До розгляду питання на засіданні бюро райкому не дійшло. Але за годину голова колгоспу вже був у кабінеті першого секретаря. За моєї участі відбулася серйозна розмова, голова розкаювався у вчиненому і поїхав назад з тим, щоб до кінця дня так само привселюдно принести вибачення директорці і негайно вирішити шкільні питання, з якими вона хотіла звернутися. Ввечері я отримав дзвінок директора школи – конфлікт був

вичерпаний. А на черговому пленумі цей факт був оприлюднений, голова колгоспу підданий критиці.

Таке піклування про людину було постійним і гарантувало жителям району підтримку і захист. Недарма ще й сьогодні можна почути від старших людей: “Не має райкому – не має до кого й звернутися ...”.

Попри свій демократичний стиль Едуард Сергійович був керівником і вимогливим, і наполегливим. Саме за його ініціативи напередодні Олімпійських ігор, які 1980 року проходили в Москві, був створений організаційний комітет з керівників району, колгоспів і сіл, дотичних до траси проходження олімпійського вогню, вироблено детальний план робіт, що включав не тільки благоустрій траси – ремонт доріг, автобусних зупинок та інших об’єктів, що прилягали до дороги, а й – приватних житлових та господарських будівель. З власниками таких будівель доводилося проводити різноманітну роз’яснювальну роботу, а також надавати необхідну допомогу, як правило, будівельними матеріалами, які тоді були в дефіциті. За селами на трасі та крупними об’єктами були закріплені представники району, які мали забезпечити виконання намічених робіт. Час від часу в кабінеті першого відбувалися наради, заслуховувались звіти працівників райвиконкому, підприємств, організацій, колгоспів та сільрад. І, незважаючи на труднощі і стислі терміни, увесь обсяг намічених робіт був виконаний. А 8 липня 1980 року трасою Кам’янець-Подільський – Дунаївці був урочисто пронесений факел олімпійського вогню, отриманий від кам’янчан і переданий ярмолинчанам. Водночас – це був досвід і рівень, який надалі став нормою для нарощування культури утримання доріг і придорожних територій.

Таку ж наполегливість проявив Едуард Сергійович, коли назріла потреба перепоховати останки віньковецьких підпільників, заритих на місці розстрілу у воронці за лікарняним ставком. Оскільки на те перепоховання був потрібний дозвіл обкому партії, він доручив мені підготувати листа з обґрунтуванням заслуг підпільників та причин переносу останків. У листі ми доводили, що підпілля у Віньківцях налічувало 18 осіб і почало діяти вже восени 1941 року. Його організаторами і керівниками були І.Й. Цимбалюк та В.М. Гудований. Підпільники слухали радянське інформаційне бюро і поширювали повідомлення серед населення району, підтримуючи дух і віру в перемогу, збирали і переховували зброю для майбутніх бойових дій. Однак таких дій не встигли розгорнути, бо були видані зрадником, заарештовані і відправлені в дунаєвецьку окружну жандармерію. Молоді підпільники зазнали катувань і 5 червня 1942 року були розстріляні. На жаль, відповідь на наш лист була негативною,

зателефонувавши, секретар обкому партії В.С. Бебко, не пояснюючи причин, рекомендував зайнятися іншими важливими справами...

Ми ними і так предметно займалися, адже йшлося про урочисте відзначення 40-річчя Перемоги. Було оголошено змагання на честь ювілею, для відзначення переможців виготовлено пам'ятні призи – вази з портретом Героя Радянського Союзу полковника Д.Г. Бачинського, а ще одну – з фотографією учасників партизанського руху на Дунаєвеччині.

Перший секретар райкому партії Е.С. Лазаркевич оглядає ювілейні призи. Травень 1985 р.

Встановили зв'язок з визволителями – командиром 320 гв. стрілецького полку Героєм Радянського Союзу полковником А.П. Фокіним, та іншими бійцями й офіцерами, запросили їх на святкування. Власне, підготовка йшла по усіх напрямках.

І все ж вирішили наполягати на перенесенні останків підпільників у більш престижне місце. Там, на полі, яке відносилось до воробіївського колгоспу ім. Т. Шевченка, могила не була належним чином благоустроєна – невеликий пам'ятник із вапнякового каменю, відсутність парадного підходу. Та й поле це, прилягаючи до міста, мало бути передане під індивідуальне будівництво. Мав я повторну розмову з Василем Степановичем,

на жаль, безрезультатну. Не знаю чому, але обкомівці боялися брати на себе відповідальність. Тоді Е.С. Лазаркевич вийшов на першого секретаря обкому партії, пояснив причину нашого наполягання. І ми отримали відповідь: “Робіть. Але на свою відповідальність”. І ми, у першу чергу Едуард Сергійович, взяли її на себе. Був виготовлений пам’ятник і напередодні ювілейного переможного дня останки віньковецьких підпільників з усіма почеснями були перепоховані біля районної бібліотеки.

Скільки гарних справ здійснено за керівництва Дунаєвецьким районом Е.С. Лазаркевича. У його активі – сотні збудованих господарських об’єктів, шкіл, дитячих садків, будинків культури, медичних закладів. Він чимало доклав зусиль до будівництва комплексу споруд районної лікарні – лікувального, поліклінічного, патологоанатомічного корпусів, їдальні, що діють дотепер. З 275-ліжкової центральна районна лікарня перетворилася у 490-ліжкову. Район з року в рік виконував планові показники, а той підвищені зобов’язання, удостоювався високих нагород, у тому числі Червоного прапора ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ. А він, перший секретар, 1977 року був відзначений орденом Знак Пошани.

Він був прекрасним сином і братом, жив турботами матері Олени Андріївни і сестри Майї Сергіївни, завідуючої новоушицькою бібліотеки для дітей, надавав їм усіляку допомогу. А також вірним чоловіком і турботливим батьком. Усім трьом синам дав вищу освіту, підтримував їх життєвому становленні. На жаль, переніс і важкі випробування – спочатку померла дружина Тамара.

А згодом трагічно загинув і син Ігор.

Е.С. Лазаркевич та Герой Радянського Союзу полковник Д.Г. Бачинський перерізають стрічку, відкриваючи Дунаєвецький районний краєзнавчий музей. 6.11.1986 р.

І залишився з трьома синами-Ігорем, Сергієм та найменшим Юрком. 1982 р.

Важливу роль у житті Едуарда Сергійовича відіграла іванківчанка учителька математики Підлісномукарівської СШ Лідія Сергіївна Алексеєва. Її спіткала така ж біда – молодим помер чоловік також учитель Підлісномукарівської СШ. 1985 року вони створили нову сім'ю, і Лідія Сергіївна розділила радощі і труднощі його життя, особливо – останніх років. Замінила матір синам і бабусю онукам. А для сестри Майї Сергіївни стала духовною опорою на дев'ятому нелегкому десятку її життя. Не полишають увагою тітку Майю й племінники Сергій, Юрій та їх діти.

Заключний етап роботи Е.С. Лазаркевича співпав з періодом стагнації в історії радянського суспільства. Падали темпи економічного розвитку, з'явилися серйозні труднощі в забезпеченні населення продуктами і товарами підвищеного попиту. Аналіз причин не входить у завдання цього нарису. В дуже узагальненому плані можна сказати: загальнонародна, точніше державна власність – не спрацьовувала, економіка потребувала докорінних реформ, при збереженні економічних висот – допуску до засобів виробництва, хоча б у групі "Б", зацікавленого і ефективного приватного власника. Партія шукала способів активізувати економічне життя, однак на кардинальні зміни не відважувалася. Невдоволення

народу намагалася нейтралізувати тотальною кадровою чисткою, яка тоді отримала назву “кадрового валу”.

Він дійшов і до Дунаївців. Посипалася масована критика на райком партії. У службовій записці оргвідділу обкому партії “О некоторых вопросах стиля и методов работы секретарей Дунаевецкого райкома партии тт. Лазаркевича Э.С., Прокопчука В.С., Романюк Н.А.” попри позитивне наведено й критичні зауваження. Першого секретаря звинуватили у відсутності “достатньої вимогливості до керівників і наполегливості у використанні резервів”, другий “не завжди проявляє ділову наполегливість в усуненні формалізму у виховній роботі, організації соціалістичного змагання”, від третього вимагалось “бути більш вимогливою до господарських керівників”. І тут же, як на сміх, лунала засторога – не підміняти партійну роботу “методами господарського керівництва”. З’явилася замовна стаття в “Радянському Поділлі”, де наведені критичні зауваження знайшли журналістський переспів. Перший секретар був викликаний в обком, де написав заяву про звільнення.

Його цінували і любили в районі. 22 серпня 1987 року учасники пленуму райкому партії подякували йому за роботу вставанням і тривалими та гучними оплесками. Тепло попрощались і ми, адже працювали у повному взаєморозумінні і, як кажуть, душа в душу.

У Хмельницькому ще 18 років Едуард Сергійович пропрацював в структурах обласного агропромислового комітету – завідував відділом, був відповідальним секретарем, головним спеціалістом – державним службовцем. З досягненням як держслужбовець граничного віку вийшов на пенсію. Однак його управлінський досвід, досвід партійної роботи виявився запитаним і після того. Він був запрошений на посаду керівника апарату Хмельницької обласної організації Народної партії і пропрацював ще 12 років.

Загалом віддав країні 50 років самовідданої праці на важливих і відповідальних ділянках. Все життя трудився чесно, жив скромно, не залишив ні маєтків, не мав навіть авта. Зате отримав заслужену шану і повагу жителів як Дунаєвецького району, так і всієї Хмельниччини.

1998 року висунув свою кандидатуру в народні депутати по Дунаєвецькому виборчому округу. По району зразу ж поширилась думка, що він і є тією кандидатурою, яка і надалі сумлінно служила б людям. І, без сумніву, він був би обраний народним депутатом. Однак обласне і районне керівництво працювало на іншу кандидатуру, працювало грубо і безтактно. Едуард Сергійович, як досвідчений управлінець, зумів вчасно оцінити цю “брудну демократію” і зняв свою кандидатуру.

З Дунаївцями пов'язані кращі роки його життя. Тут спочиває дружина і син. Сюди повернувся і він, після тривалої хвороби покинувши світ земний. Щоб бути з тими, з ким працював, творив, дбаючи про краще життя і добробут усіх жителів Дунаєвеччини. Він за кілометр, зовсім недалеко від будинку, в якому працював 14 років, де пульсувало життя, звідки енергія його думок і дій за відсутності приватного інтересу і матеріальної мотивації приводила в рух діяльність майже вісімдесятитисячної районної громади.

З плеяди творців

Мова – про Анатолія Григоровича Роздобудька, який протягом 80-90-х років минулого століття помітно впливав на розвиток Славутичини, а 2000-2005 років вніс свою частку зусиль у розбудову гуманітарної сфери всієї Хмельницької області.

Всі ми – з дитинства, там наші витoki – генетика, оточення, перші інтелектуальні та емоційні надбання, що складають фундамент особистості. Народився він 20 жовтня 1946 року в м. Лубни Полтавської області в сім'ї службовців. Дитинство Анатолія Роздобудька позначене труднощами повоєнної доби, які ускладнювали процес становлення покоління дітей війни, але й гартували, формували характер, інтелектуальні та моральні устої. Батьки часто міняли місце проживання, спочатку переїхали в с. Плужне на нове місце роботи матері, потім – у Бар, а згодом – у с. Юрківці Могилів-Подільського району Вінницької області.

Анатолій Григорович Роздобудько

Тут 1954 року пішов у перший клас. Вчився добре, легко давалася математика, любив фізику, зцікавістю вивчав географію, історію. З роками інтерес до цих предметів не пропав, а навпаки – наповнився глибокою любов'ю до свого краю, до драматичної минувшини України. Можливо саме від тому пізніше виникло бажання зібрати відомості про своїх пращурів з козацької Чигиринщини. Як і більшість сучасників, позбавлених таких інформаційних джерел як радіо, телебачення, Інтернету, у

місцевій бібліотеці перечитав все, що було з історичного та пригодницького жанрів. У старшому шкільному віці цікавився політичними подіями, слідкував за їх перебігом по газетах, знав головні з них, імена політиків. Верховодив серед ровесників у дитячих іграх, які здебільшого зводилися до військових дій між “нашими” і “фашистами”, при цьому використовувались саморобні дерев’яні “гвинтівки”, “автомати”, нерідко самопали і боєприпаси з покинутих дотів.

1960 року, у зв’язку з черговим переводом матері, сім’я переїхала в с. Довжок біля Кам’янця-Подільського. У 1960-1962 роках навчався в Довжоцькій середній школі, потім – у восьмій міській. Відвідував радіотехнічний та шаховий гуртки міського будинку піонерів. Завершив повний курс музичної школи по класу баяна. 1964 року, навчаючись у десятому, самостійно освоїв програму одинадцятого класу, екстерном склав іспити за середню школу і вступив на вечірнє відділення Кам’янець-Подільського загальнотехнічного факультету Київського автомобільно-дорожнього інституту, заощадивши таким чином цілий рік. Вдень – робота на електромеханічному заводі, увечері – заняття в інституті. А коли почалася позмінна робота, що заважало навчання, перейшов на консервний завод. Збивав ящики в тарному цеху, потім в електроцеху набув спеціальності електрика. Перебування в робітничому середовищі стало хорошою життєвою школою. Усвідомлював, що вечірнє навчання не дасть повноцінної вищої освіти. Тому після першого року навчання перевівся до Києва на другий курс автомобільно-дорожнього інституту.

Між навчальними програмами вечірнього та денного відділення була невелика різниця. Інтенсивно надолужував прогаяне. Активно включився в громадську роботу в студкомі. Знаходив час на столичні театри, музеї. Визначився зі спортивними заняттями – захопився плаванням, згодом був включений до збірної команди інституту.

1969 року, отримавши кваліфікацію інженера-механіка автомобільного транспорту, працевлаштувався у відділі експлуатації Кам’янець-Подільської автоколони № 2232. У листопаді був призваний на військову службу. На пропозицію командирів та за їх рекомендаціями став кандидатом у члени партії.

Після демобілізації працював на Кам’янець-Подільському заводі “Електроприлад”, що будувався. На зданих площах зразу ж розпочиналося виробництво продукції. Завод приваблював молодь і розмахом, і перспективою отримати житло, і порівняно високою оплатою праці. Працював інженером відділу головного механіка, потім – майстром дільниці нового цеху, де переважала молодь. Досяг взаєморозуміння, пішла

дружня робота. Налагодження зв'язків з суміжними цехами, усунення технічних та конструкторським неув'язок, контроль якості роботи, виконання планових завдань доповнювала громадська робота в бюро цехової комсомольської організації, у комсомольському політгуртку. З'явилися й привабливі пропозиції.

Якогось дня запросили в міськком партії й запропонували посаду завідувача організаційним відділом міськкому комсомолу. Анатолій Григорович на той час тільки освоївся на дільниці й не бажав залишати колектив. Через деякий час йому запропонували посаду інструктора Кам'янець-Подільського райкому партії. У ті часи партія ще мала значний авторитет, мільйони комуністів сумлінно виконували службові обов'язки, дбали в першу чергу про суспільні інтереси. Робота в партійному комітеті вважалася досить престижною й Анатолій Григорович у червні 1972 року став інструктором оргвідділу Кам'янець-Подільського райкому партії, був куратором парторганізацій промислових підприємств, транспортних і будівельних організацій району, зокрема – цукрового заводу, Нігинського кар'єроуправління, комбінатів будматеріалів та хлібопродуктів, молокозаводу, Гуменецько-Вербецького заводууправління, Староушицького промкомбінату, лісгоспзагу, міжколгоспбуду. Перевагу надавав товариському спілкуванню з людьми, часто відвідував колективи, виступав на зборах, нарадах секретарів парторганізацій. Вивчав людей, пропонував кандидатури до резерву кадрів партійних, господарських керівників у закріплених організаціях.

Досить швидко утвердився як здібний і перспективний працівник, і в червні 1975 року був обраний заступником голови Кам'янець-Подільського райвиконкому з питань підготовки водосховища Дністровської ГЕС й водночас – головою районної комісії з оцінки будівель, споруд, які потрапляли в зону затоплення. А в Кам'янець-Подільському районі під повне чи часткове затоплення потрапляли майже тридцять населених пунктів, понад 3,5 тисячі садіб, переселенню підлягало декілька тисяч чоловік. Цими питаннями і займався. Часто виїжджав в села зони затоплення, давав жителям необхідні роз'яснення, допомогу. Багато часу віддавав роботі з проєктувальниками, відпрацюванню генпланів забудови сіл Стара Ушиця, Колодіївка, Сокіл та інших, узгодженню проєктів житлових будинків, об'єктів соціально-культурного призначення.

Часто спілкувався із заступником голови облвиконкому В.В. Крикливим, вчився в нього діловитості, вимогливості, уміння оперативно розв'язувати найскладніші завдання. Доброю школою управління стала співпраця з такими авторитетними керівниками, як перший

секретар райкому партії, депутат Верховної Ради УРСР В.М. Смирнов, голова райвиконкому А.Я. Михайлик.

У вересні 1976 року Хмельницький обком партії направив А.Г. Роздобудька на стаціонарне навчання до Вищої партійної школи при ЦК Компартії України в м. Києві, де він отримав ґрунтовні знання з політекономії, основ законодавства, економіки промисловості, філософії, історії, державного будівництва, познайомився з роботою багатьох державних та місцевих органів влади.

1978 року повернувся в область на посаду інструктора організаційного відділу Хмельницького обкому партії, за розподілом обов'язків був куратором Дунаєвської та Полонської районних партійних організацій. Часто бував у Дунаївцях, у колгоспах, на підприємствах району. Мені – завідувачому відділом Дунаєвського райкому партії доводилося контактувати з Анатолієм Григоровичем, бачити його уміння в умовах жорсткої партійної дисципліни і вимогливості вибудовувати толерантні, поважливі відносини з партійцями нижчої ієрархічної сходинки.

У березні 1980 року А.Г. Роздобудько був направлений у Славутський міськком партії, обраний секретарем. Працювати було не легко, але цікаво. У підпорядкуванні Славутського міськкому партії були партійні організації як міста, так і району. Славутчина – розвинутий край, за обсягами промислового виробництва поділяла з Шепетівкою 3-4 місця в області, на її території велося будівництво Хмельницької атомної електростанції. Тому вже на другий день після обрання знайомився з будовою.

Обласний та міський комітети партії трималися принципової позиції щодо будівництва Хмельницької АЕС, вимагаючи від керівників будівельних та монтажних управлінь створення належних умов праці робітникам і службовцям, дбали про те, щоб будівництво житла та об'єктів соціально-культурного призначення велося випереджуючими темпами. Тому в місті енергетиків побудовані всі передбачені генпланом школи, дитячі садки, культосвітні та спортивні споруди, торгові центри, 90 відсотків житла. Не раз гостро ставив питання прискорення будівництва цих об'єктів на засіданнях парткому управління будівництва Хмельницької АЕС, на нарадах з планування і виконання будівельних робіт. А коли не вистачало робітників, допомагав будівельниками з Славути, залучав до роботи добровольців. Добре знав стан справ на головних будівельних майданчиках, особливо соціально-побутового призначення, володів проблемними питаннями і домагався їх вирішення, брав участь у зборах трудових колективів, партійних організацій, постійно контактував з бригадами, майстрами, від яких і залежало виконання виробничих

завдань. Не упускав з поля зору умов проживання будівельників у гуртожитках, контролював забезпечення приміщень водою, теплом, кімнат відпочинку – телевізорами. А нагородою за всі ці зусилля стало введення в дію 1987 року першого енергоблоку Хмельницької АЕС.

Водночас відповідав за промислову галузь міста та району, роботу будівельних, транспортних організацій. А займатись було чим, у 80-і в місті будувалися житлові будинки, дитячі садки, корпуси центральної районної лікарні, солодовий, руберойдовий заводи, маслоробний комбінат, комбінат “Естафета”, цех силікатної цегли заводу силікатних стінових матеріалів, новий виробничий корпус заводу “Будфарфор”, імпортна лінія сушки та обжарки на цикорієсушильному заводі, міські водоочисні споруди.

Проявляв особисту ініціативу щодо благоустрою скверу, спорудження пам’ятника Герою Радянського Союзу Ф.М. Михайлову, дитячого ігрового майданчика “Фортеця” в житловому мікрорайоні. Займався будівництвом шляхопроводу через залізничну лінію Київ-Львів, переїзд автомобільного транспорту через яку був закритий 10-12 годин на добу. У листопаді 1983 року по шляхопроводу пішов транспорт.

У грудні 1984 року був обраний другим секретарем Славутського міськкому партії. Коло обов’язків розширилося. У день 40-річчя Перемоги в місті був відкритий історичний музей, внутрішнє оформлення якого здійснювалося за концепцією і загальним керівництвом лауреата премії ім. Т.Г. Шевченка архітектора А.Ф. Ігнаценка. Наступного 1986 року брав активну участь у створенні Пантеону Слави на братській могилі воїнів, полеглих у роки Другої світової війни, вирішував питання художнього оздоблення пам’ятника, благоустрою прилеглої території.

Доклав чимало зусиль до будівництва великого спортивного комплексу з двома плавальними басейнами і двома спортивними залами площею 1608 та 680 квадратних метрів. Скористався гарними взаєминами з керівниками Хмельницької АЕС, залучив спеціалістів монтажного управління “Теплоенергомонтаж” до монтажу ферм перекриття, монтажного управління № 8 – до монтажу та випробування вентиляційного обладнання, монтажного управління № 13 – до монтажу електричної схеми, управління механізації – до благоустрою території литим бетоном, польських будівельників з Хмельницької АЕС – до художнього оформлення подарованою ними ж плиткою приміщень басейнів, душевих кімнат. Спільними зусиллями райкому партії, райвиконкому 1989 року унікальний спорткомплекс став до ладу. Подібної споруди, крім Хмельницького, немає в жодному районі чи місті області.

У березні 1990 року Анатолій Григорович був обраний головою виконкому Славутської районної ради. З перших днів почав вишукувати внутрішні резерви для дальшого розвитку району. Ось один із прикладів. Ряд підприємств будівельних матеріалів виробляли продукцію – залізо-бетонні конструкції, цеглу, силікатні блоки, шифер, цемент – з піску та глини, що видобувалася в районі. Але цієї на той час дуже дефіцитної продукції району не відпускали, посилаючись на відсутність нарядів. З великим труднощами з підключення обласних і центральних органів вдалось добитися, аби району щорічно виділялося кілька тисяч тонн цементу, десятки тисяч штук шиферу, 3 тисячі кубометрів силікатних блоків, 2 мільйони штук умовної цегли, плити перекриття тощо. Цими матеріалами й були “закриті” всі будови в районі. Значно зменшилася черга на них серед індивідуальних забудовників. На прохання релігійних громад цеглу виділили на спорудження церков в селах Жуків, Манятин, Клепачі та ін. За рахунок цього ж цементу, переданого управлінню механізації будівництва Хмельницької АЕС та міжколгоспбуду, було відліто майже 200 кілометрів бетонних шляхів у 46 селах району. Такої протяжності доріг за короткий термін у Славутському районі ще не будували ніколи та й навряд чи коли ще стільки буде зроблено.

Посилили зв'язки з галузевими міністерствами, зокрема – агро-промислового комплексу України з питання державного фінансування будівництва об'єктів соціально-культурного призначення, розвитку сільськогосподарського виробництва в районі. За підтримки міністерства була реалізована районна програма створення репродуктивної ферми чистопорідної великої рогатої худоби м'ясних напрямів. За допомогою міністерства зв'язку України, де заступником міністра працював земляк М.І. Горбатюк, вдалося реалізувати програму розширення і поліпшення якості телефонного зв'язку шляхом заміни 26 застарілих АТС координатно-аналогового типу на цифрові й прокладання під землею 250 кілометрів телефонного кабелю замість повітряних дротяних ліній.

Чимало задумів залишилися нереалізованими. В економіці країни, особливо в сільськогосподарській галузі, починався розвал. Державне керівництво оголосило відхід від адміністративно-планової системи (а на ділі її не позбулося) й перехід до ринкової економіки. Стару систему надломали, вона почала давати збої – втрата ринків збуту, стабільних зв'язків з суміжниками, зміна цінового паритету, а нова – просто не діяла. Місцеві органи влади виявилися безсилими щось протиставити цьому: адміністративні важелі впливу скасували, економічні – не діяли. На верху бачили, що відбувається розвал, але нічого не робили для порятунку

країни. Розхвалена система приватизації державного майна виявилася вигідною купці спритних ділків, які швидко перетягнули народне добро до своїх кишень, видавши громадянам України відчіпне у вигляді сертифікатів. Люди самі почали рятуватися: возили на собі закордонний товар, мільйони співвітчизників подалися на заробітки. Наростали борги по зарплаті, не було чим вчасно виплачувати й жалюгідні пенсії. А заручниками ставали керівники колгоспів, підприємств, органи влади. Почався кадровий вал – керівників міняли по кілька разів на рік, кадровий потенціал мілів, як ті річки в спекотне літо.

Усі ці проблеми повною мірою зачепили й голову Славутської районної ради. А.Г. Роздобудько робив усе можливе, щоб підтримати жителів району, забезпечити збереження мережі і функціонування закладів гуманітарної сфери – освіти, охорони здоров'я, культури. І робив це старанно, самовіддано й результативно, наскільки це було можливо в тих умовах.

У квітні 1992 року президентським Указом був призначений представником Президента України в Славутському районі, у червні 1994 року жителями району на альтернативній основі обраний головою Славутської районної ради, у липні 1995 року розпорядженням Президента України призначений головою Славутської районної державної адміністрації.

У серпні 2000 року голова облдержадміністрації В.М. Лундишев запросив здібного керівника району на вищу посаду – заступником голови ОДА з гуманітарних питань. Анатолій Григорович і в цю галузь обласного життя привніс чимало нового, бо знав роботу на рівні районної ланки, бачив звідти стиль керівництва обласних управлінь, які тепер були підпорядковані йому. Застосував вивірений на практиці принцип системності й послідовності в роботі, вимогливості. Вникав у стан справ та проблемні питання гуманітарної сфери.

Запровадив щоквартальні наради з заступниками голів райдержадміністрацій та міських голів з гуманітарних питань і проводив їх, як правило, на базі районів, міст. Одна з таких нарад-семінарів відбулася і в Дунаєвецькому районі. Її підготовка, що тривала кілька місяців, суттєво вплинула на стан об'єктів соціально-культурного призначення як у райцентрі (Будинок культури, райлікарня, музей, будинок школярів, школи), так і в селах Лошківці, Томашівка, Балин, Маків, Шатава. Незважаючи на дефіцит часу, Анатолій Григорович водив заступників голів, начальників управлінь і відділів по всіх об'єктах, вимагаючи поставити на такий рівень роботу в усіх містах і районах.

Систематично брав участь у засіданнях колегій обласних управлінь гуманітарної сфери, вникав у проблеми, сприяв їх вирішенню як на

обласному, так і місцевому рівні. У той час в освіті вдалося не тільки зберегти мережу закладів, особливо – у селі, але й вийти на перше місце в Україні по кількості закладів нового типу, охопленню дітей дошкільною підготовкою.

До його вагомих здобутків слід віднести створення в містах і районах області центрів ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, хворих на ДЦП. Перший такий заклад був створений у Деражнянському районі, а 2005-го, в останній рік роботи Анатолія Григоровича, в області було вже 14 таких центрів.

Активно домагався поповнення комп'ютерної бази загальноосвітніх шкіл за рахунок різних джерел фінансування. На виконання програми комп'ютеризації шкіл області було придбано більше двох тисяч сучасних комп'ютерів, десятки шкіл приєднані до мережі Інтернет, а в Красилівському районі вперше в області була створена районна освітянська комп'ютерна мережа.

Всіляко сприяв медичній галузі, яка зазнала серії скорочень, реорганізацій під дією елементарної формули – “приведення мережі і штатів у відповідність з бюджетом”. Від цього нормативного винаходу часів спікерства О.О. Мороза стогнала освіта, медицина, конала культура. При формуванні бюджету 2003 року не без зусиль А.Г. Роздобудька вдалося закласти помітну для того часу суму – 1 мільйон гривень на придбання медичного обладнання. У наступні роки обсяги фінансування на ті цілі зростали. Для забезпечення фельдшерсько-акушерських пунктів області телефонним зв'язком, нормативним медичним обладнанням, холодильниками, спільно з управлінням охорони здоров'я підготував розпорядження голови облдержадміністрації, в якому кожному району були визначені конкретні завдання і строки виконання. Через деякий час стан справ на ФАПх став поліпшуватися. Жорстко контролював рейтингові показники міст та районів з питань освіти, культури, медицини. Охорона здоров'я області за 2001 – 2004 роки за рейтинговими показниками піднялася з 13 місце в Україні на 8.

У галузі культури ставив завдання зберегти мережу і кадри. В умовах незадовільного фінансування 2002 року все-таки вдалося створити обласний симфонічний оркестр, розпочати реставрацію й розширення експозицій заповідників “Межибіж” та “Самчики”. Були організовані муніципальні художні колективи в містах Хмельницький, Кам'янець-Подільський, у Ярмолинецькому, Хмельницькому, Білогірському та Летичівському районах.

Власне покидав посаду з почуттям виконаного обов'язку. Не раз обирався депутатом Кам'янець-Подільської районної, Славутської міської, Хмельницької обласної рад. 2004 року нагороджений орденом “За заслуги” III ст., а також орденами Української Православної Церкви: Святого Рівноапостольного Великого князя Володимира III ст. та Преподобного Нестора-Літописця II ст. за указами тепер вже вікопомного нашого земляка Митрополита Київського і всієї України Блаженнішого Володимира. Отримував подяки Прем'єр-Міністра України, удостоєний Почесної відзнаки Міністерства культури і мистецтв України (2002), нагороджувався Почесними грамотами обласної державної адміністрації та обласної ради (1996, 1999, 2001, 2016). Відзначили його і славутчани, присвоївши 2016 року звання Почесний громадянин Славутського району.

З Світланою Миколаївною створив гарну сім'ю: син Андрій – менеджер у торговій сфері, донька Олена – юрист.

Завершивши державну службу, Анатолій Григорович знайшов своє місце у краєзнавчому русі Хмельниччини. Він активно долучився до розбудови обласної організації Національно спілки краєзнавців України, з 2008 по 2017 рік був її відповідальним секретарем на громадських засадах, займався підготовкою звітно-виборних конференцій, пленумів правління, засідань президії обласної організації краєзнавців, питаннями прийому в члени НСКУ кращих дослідників області тощо. У його творчому доробку понад 60 статей краєзнавчої тематики, опублікованих у наукових збірниках та періодичній пресі. Він бере активну участь у регіональних, всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях, нагороджений грамотою правління НСКУ. Але головним своїм творчим здобутком вважає те, що за останні роки підготував рукопис під назвою “Історія роду Роздобудьків від XVIII до початку XXI століття” обсягом понад 500 сторінок. Анатолій Григорович особисто зібрав матеріали про своїх предків у десяти центральних та обласних державних архівах, розробив на основі архівних документів родовід Роздобудьків у восьми поколіннях. І сьогодні він живе інтересами обласної організації краєзнавців, своїми засобами працює на її зміцнення.

Примітки:

1. Роздобудько А.Г. Вічна скорбота і пам'ять // Книга Скорботи України. Хмельницька область : іст.-мемор. вид. у 4 т. Хмельницький : Поділля, 2003. Т.1. С. 8-18.

2. Його ж. З історії запровадження акцизних зборів у винокурній галузі Росії в XIX ст. // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. Нетішен, 2003-2004. №2-3. С. 67-71.

3. Його ж. До родинних зв'язків Яблоновських (Гербу Прус III) // Житомиру – 1120 (884–2004) : наук. зб. “Велика Волинь” : праці Житомирського наук.-краєзн. Т-ва дослідників Волині. Житомир : Косенко, 2004. С. 154 –157.

4. Його ж. Юркевицький спиртовий завод у 1951-1960 рр. // II Могилів-Подільська краєзн. конф. Могилів-Подільський; Кам'янець-Подільський : ОЮМ, 2006. С. 196 –199.

Славний син селища Дунаївці

Селище Дунаївці (з жовтня 2020 року – Кам'янець-Подільського району), яке готується відзначити 110-річну відмітку свого функціонування, своєю появою має завдячувати залізниці Проскурів – Кам'янець-Подільський і залізничній станції Лошківці (згодом – Дунаївці), відкритій 1914 року. За свою порівняно недовгу історію воно дало країні чимало знаменитих людей – робітників, колгоспників (у 1930-і роки на базі селища діяв колгосп імені Сталіна), службовців, керівників різних рівнів. Серед них яскравою постаттю вирізняється Сигізмунд Михайлович Чоловський, типовий представник покоління дітей війни, яким випало непросте дитинство, швидке дорослішання і необхідність змалку брати на себе недитячі обов'язки і відповідальність.

Народився він на Городоччині, у селі Левада, 10 березня 1936 року. Там пройшли перші дитячі роки. Життя в селі було нелегким – робота в колгоспі від світання до смеркання і... жодної копійки для вирішення найневідкладніших справ. Хтось приніс у село звістку, що різні бази та пункт “Заготзерно” на станції Дунаївці потребує робочих рук, що там щомісяця платять грошми. У “розвідку” подався батько Михайло Йосипович. Усе підтвердилося. Головна проблема – немає житла.

*Сигізмунд Михайлович Чоловський
(1936-2020)*

Довго радились з дружиною Вінцентиною Климентіївною – зірватись з насидженого місця та ще й з двома малолітніми синами було непросто. І все ж відважились. Так почався станційнодунаєвецький період життя героя нашого нарису.

Першу зиму перебули в наспіх зробленій землянці, а з літа наступного року почали збір будівельних матеріалів. До початку війни перейшли в свою хату. Маленькі хлопчики, як могли, допомагали батькам у домашніх справах. Сигізмунд був допитливим і досить відповідальним – двічі повторювати йому не потрібно було, хіба що пояснити, як те чи інше завдання краще виконати. Але дитинство досить швидко й передчасно закінчилося – у мирне життя ввірвалася війна. Батько пішов захищати рідну землю. А на долю дружини та малолітніх синів випали всі незгоди окупації. Були розстріляні і засипані у вирві від вибуху боєприпасів усі станційні євреї. Податки, важка фізична робота, час від часу голосіння родичів тих, кого зі станції відправляли на роботу до Німеччини – все це відбувалося на очах хлопчика і залишало незгладимий карб у його душі. 1 вересня 1943 року семирічний Сигізмунд пішов у перший клас Станційнодунаєвецької початкової школи. Життя зазнало відчутних змін – зранку – школа, потім – обов'язки по дому, уроки і ввечері – книги. І так – день за днем – аж до кінця березня 1944 року, коли нарешті прийшло визволення.

Окупація завдала селу чималих збитків. У відомості про збитки населенню Станції Дунаївці (вартість майна і знищених помешкань, грошові платежі і штрафи, збитки у зв'язку з депортацією громадян до Німеччини) внесено 115 сімей, які зазнали втрат на суму 994 107 крб., у тому числі від зруйнованих приміщень – на суму 784951 крб., втраченого майна в ході воєнних дій – 17992 крб., грошових платежів і штрафів – 93769 крб., від угону до Німеччини – 97397 крб. [1, арк.8]. Скажімо, збитки сім'ї Якова Івановича Каштана склали 12965 крб., у тому числі за відрив від сім'ї на роботу до Німеччини Володимира Яковича Каштана – 7200 крб. (300 крб. місячної платні у довоєнний час помножені на кількість місяців перебування в неволі). Акт підписали голова комісії В.М. Грондецький, члени Броніслав Рудковський та Іван Ковальський, свідки Марія Чернецька, Наталя Чайківська і Марія Музика [1, арк.17-17 зв.]. Збитки сім'ям Б. Кшановського склали 3500 крб., Г. Нагулянського – 4530 крб., Л. Костриби – 9730 крб. Та ж комісія за участі свідків Тетяни Хамардюк та Фросини Фалюш заактувала, що під час відступу німці забрали у Вінцентини Чоловської ялівку, чоботи і всі наявні гроші, загальні втрати склали 4350 крб. [1, арк. 6, 14, 61, 78, 93]. Найбільшою радістю для сім'ї

стало повернення з фронту батька – пораненого, покаліченого, але живого. З'явилася батьківська опора і надія на те, що все владнається, усе буде добре. Внесок Михайла Йосиповича Чоловського в перемогу був оцінений державою – крім медалей 1985 року він був нагороджений і орденом Вітчизняної війни II ст.

Головне завдання, яке батьки поставили перед собою, – дати дітям освіту. Середню школу Сигізмунд закінчив у райцентрівській Солобковецькій середній школі (до 1957 року Станція Дунаївці входила до Солобковецького району, а з 1957 року – до Дунаєвського). Країна піднімалася з руїн – відновили роботу колгоспи, підприємства, організації та установи. З'явилися товари першої необхідності. 21 грудня 1947 року відбулися вибори до місцевих рад, які надали цим органам легітимності, а владі – ознак демократичності. Перша сесія Станційнодунаєвської сільської ради, яка відбулася 2 січня 1948 року, головою обрала Катерину Іванівну Пояркову, заступником – Захара Юхимовича Стадника, секретарем сільради – Григорія Івановича Маковея, сформувала комісії. До фінансово-бюджетної, наприклад, увійшли М.Ю. Бицюк, І.І. Бідний, Л.В. Зіньковська. Депутатом була обрана і Вінцентина Климентіївна, передовик виробництва, активістка, увійшла до торгово-заготівельної комісії разом із завідуючим яйцебазою І.Д. Кострибою та учителькою, згодом зав. початковою школою Н.А. Лозюк [2, арк.24].

Після смерті Й. Сталіна в життя суспільства прийшло потепління, у першу чергу – зниження податкового тиску. На підставі рішень листопадового пленуму ЦК ВКП(б) 1950 року з урахуванням пропозицій, висловлених на партзборах, сесіях, зборах колгоспників, розпочався процес укрупнення колгоспів. 1951 року кількість колгоспів в області зменшилася більш ніж вдвоє – з 1272 до 506 [4, с. 54]. Але 1950 року в Україні валова продукція с/г становила лише 91% – 20,4 млн тонн проти довоєнного показника 26,4 млн тонн, урожайність зернових за п'ятирічку склала 8, 3 ц/га проти 12,4 ц/га в 1940 році. Не повністю було відновлено поголів'я худоби [3, с. 388]. У країні відчувалася нестача хліба, а відтак і інших харчових продуктів. Основними причинами були не тільки засуха 1946 року, а й занижені в кілька разів порівняно з промисловістю капіталовкладення, надмірне стягування коштів з села в інтересах розвитку промисловості, низька матеріальна зацікавленість працівників села. Важливе значення для розвитку аграрного сектора мали рішення вересневого 1953 року пленуму ЦК КПРС про зменшення розмірів обов'язкових поставок с/г продукції, у кілька разів підвищення закупівельних цін, списання з колгоспів заборгованості за обов'язкові поставки продукції

тваринництва, дозвіл видавати колгоспникам грошовий аванс – 25 відсотків коштів від реалізації худоби та продукції тваринництва. Все це дало значний поштовх розвитку сільськогосподарського виробництва. Однак не зняло проблему забезпечення держави хлібом.

Лютнево-березневий (1954 р.) пленум ЦК КПРС прийняв рішення освоїти максимально можливу кількість цілинних і перелогових земель у східних регіонах країни, зокрема Казахстану, Західного Сибіру та Північного Кавказу. На цілину за направленням комсомолу в 1954-1955 роках з України виїхало 93 тис. хлопців і дівчат, 60 відсотків випускників сільськогосподарських інститутів, технікумів, училищ механізації [3, с. 428]. Серед цілинників були і жителі селища Дунаївці Людвиг Станіславович Воевуцький, Володимир Степанович Ластовський, Валентина Іванівна Мот, Людмила Войцехівна Наваківська, Альберт Омелянович Навроцький, Володимир Михайлович Радецький.

За направленням райкому комсомолу на цілину поїхав і випускник Солобковецької СШ комсомолец Сигізмунд Чоловський. Цей період життя став школою гарту – утвердження самостійності, позиції людини, здатної аналізувати, приймати рішення, втілювати їх у життя. Протягом 1955-

1958 рр. в Актюбинській області працював водієм, трактористом, бригадиром тракторної бригади, за що держава відзначила юнака медаллю “За освоєння цілинних і перелогових земель [5, с. 175].

Школою змужніння стала й служба в армії. Чотири роки – 1958-1962- Сигізмунд служив на флоті моряком-підводником. На останньому році служби взявся за підручники – вирішив продовжити обраний ще на цілині шлях у механізацію.

1961 року, скориставшись пільгами для демобілізованих, вступив до Мелітопольського інституту механізації сільського господарства. А літні канікули проводив на Станції Дунаївці, яка 1948 року набула статусу

Під час служби на флоті

селища, але поки що – сільського типу [5, с. 161]. Тут одного разу під час канікул зустрів своє кохання – лошківчанку Сузанну Гіджеліцьку. 1963 року побралися. Вона працювала в Ганнівській семирічці, а він продовжував здобувати спеціальність інженера сільського господарства.

Тому логічно, що після випуску шукав роботу по фаху і зупинився на посаді головного механіка тинянського колгоспу “Поділля”. Його постійні контакти з Дунаєвецьким відділенням “Сільгоптехніки”, коректне і успішне вирішення проблем ремонту колгоспної техніки, механізації сільгоспробіт не залишилися непоміченими як з боку керівництва “Сільгосптехніки”, так і Дунаєвецького райкому партії. 1968 року молодому спеціалісту довірили очолити колектив ремонтної майстерні “Сільгосптехніки”. Ця управлінська робота, а від майстерні залежала технічна підтримка всього комплексу сільськогосподарських робіт як у полі, так і на фермах колгоспів Дунаєвецького та частково і сусідніх районів, стала стартовим майданчиком кар’єрного росту Сигізмунда Михайловича.

Не покидала думка про роботу в селищі Дунаївці, де в школі працювала дружина й росло двійко дітей – Валентина, 1964 року народження, та Віктор, 1968 р.н. Така нагода трапилася 1971 року, коли на Дунаєвецькій нафтобазі з’явилася вакансія головного інженера. Він обійняв її і впродовж трьох років успішно забезпечував виконання всього комплексу покладених на нього обов’язків. Це була перша спроба закріпитися в рідному селищі. Однак – не остання.

1976 року в Дунаєвецькому райкомі партії було утворено промислово-транспортний відділ і 40-річному комуністові С.М. Чоловському, людині з управлінським досвідом, було запропоновано очолити його. Він знав усіх головних інженерів та керівників підприємств по попередній роботі, тому знайомитись потреби не було. Інша справа контактам з ними треба було надати нового характеру, забезпечити взаємодію і вирішення перспективних питань. Протягом трьох років він неодноразово бував на усіх підприємствах, вивчав роботу кадрів, дбав про раціональне використання їх можливостей, будівництво, реконструкцію, впровадженням нової техніки і технологій. Зарекомендував себе знаючим і перспективним керівником, тому 1979 року був висунутий на першу самотійну посаду – директором Дунаєвецького арматурного заводу, якому віддав шість років життя і праці.

1985 року, саме у розпал кардинального будівництва різних об’єктів виробничого та соціально-культурного призначення на Дунаєвецькому комбінаті хлібопродуктів, його директор Петро Семенович Присяжний заявив про перехід на пенсію – колишнього фронтовика серйозно турбувало здоров’я. У райкомі партії сумнівів щодо наступника не було – кращої

кандидатури як Сигізмунд Михайлович не знайти. І так він вдруге повернувся додому, як кажуть, на “круги своя”, цього разу – вже назавжди.

Комплекс будівельних робіт був настільки об’ємним, що на завершальному етапі до їх виконання підключився і район. Кожного дня в комбінаті був присутній представник районного керівництва, який відповідав за поставку на будівництво по графіку техніки та робочої сили з інших підприємств і колгоспів району для виконання різних робіт з фарбування, благоустрою території, перевезення матеріалів, необхідних для завершення робіт і вчасної здачі млина. Автору цих рядків не раз доводилося бути в ролі такого координатора і бачити, як нелегко доводилося директору комбінату забезпечувати виробничий процес і водночас допомагати будівельникам і монтажникам здійснювати свій обсяг робіт. Його, як кажуть, розривали на всі кінці, а тут ще й щоденні приїзди керівників різного рангу з району та області. Сигізмунд Михайлович демонстрував при цьому витримку, поважливе ставлення як до приїжджих, так і своїх працівників, чітко управляючи цим непростим і різноплановим процесом. І вже 1986 року млин був зданий, а за ним – й інші об’єкти. У результаті місткість усіх складських приміщень зросла до 173 тис. тонн, кількість працюючих – до 509 осіб. Комбінат успішно виконував увесь комплекс робіт. Наприклад, план товарообігу 1988 року був суттєво перевиконаний, об’єм реалізованої продукції при плані 26837 тис. крб. склав 28274 тис. крб. [5, с. 220]. За роки діяльності талановитий керівник вивів Дунаєвецький комбінат хлібопродуктів на високий рівень. Його борошно славилось на всю Україну і мало високий попит.

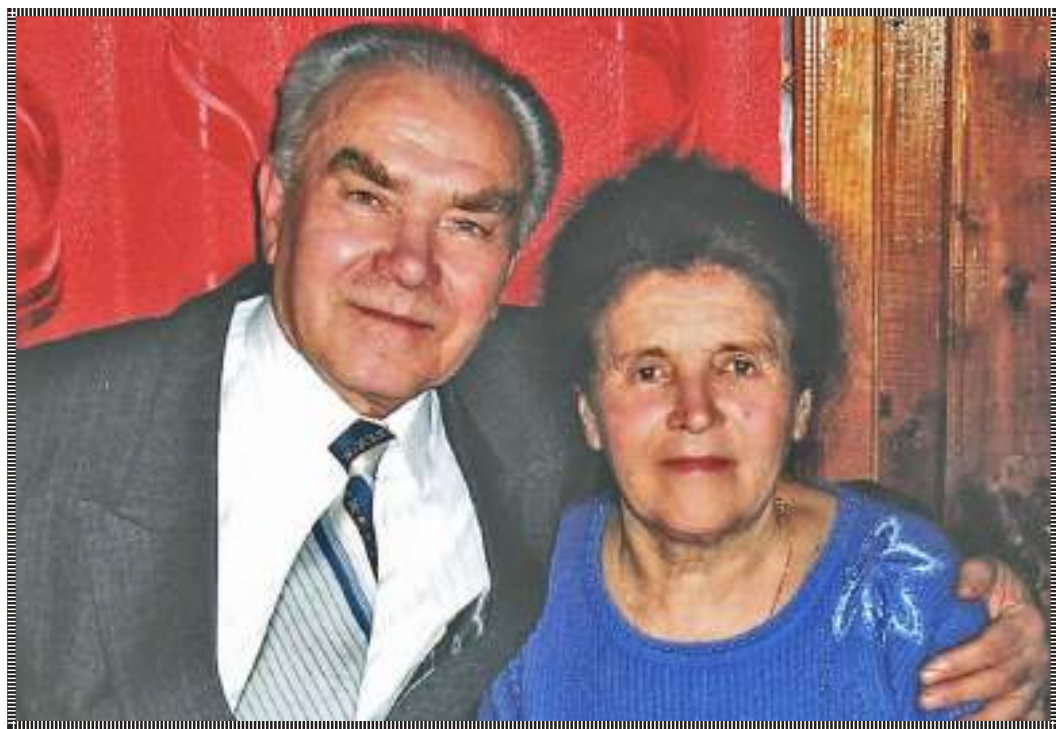

Не раз на різних сценах виступала вокальна група Дунаєвецького КХП

На той час на комбінаті працювало 510 осіб. Із здачею нових об'єктів колектив поповнювали молоді спеціалісти, створювалися нові родини, народжувались дітки, потрібне було житло. Далекоглядний директор ставив питання: здається млин, потрібні висококваліфіковані спеціалісти, їх треба у першу чергу забезпечити житлом. У результаті було збудовано. Не забував директор і про спорт – побудував спортивно-оздоровчий комплекс із стадіоном, про розвиток художньої самодіяльності, адже не хлібом єдиним живе людина. Автобусом підприємства працівники з родинами їздили відпочивати на море.

Турбувався С.М. Чоловський і про всіх жителів. У рідному селищі Дунаївці провів газ, допомагав у ремонті доріг. Підтримував соціально-незахищених людей – хто б до нього не звернувся, жодній людині не відмовив. У нових житлових будинках, крім працівників комбінату, квартири отримали і працівники освіти та медицини. Неодноразово обирався депутатом селищної та районної рад. Був помічником народного депутата України А.В. Чикала. За високі досягнення у виробництві не раз нагороджувався грамотами, почесними грамотами різного рівня.

1998 року вийшов на заслужений відпочинок. Ще був повен сил і енергії, і всю увагу переніс на дім і родину, ніби компенсуючи недодане за час

Сигізмунд Михайлович з Сузанною Іванівною в любові і злагоді прожили 57 років

роботи. Бо, як висловились дочка Валентина Сигізмундівна, працював у режимі 7 на 24, тобто сім днів тижня мало не всі двадцять чотири години, адже підприємство велике і щоразу, навіть у будь-яку годину ночі, могли виникнути форсмажорні обставини.

Допомагав дружині – учительці, яка віддала дітям 45 років напруженої праці. Дітям Валентині та Віктору, які подарували дідусеві чотирьох онуків, дочекалися і трьох правнуків.

1 червня 2020 р., на 85 році життя, відійшов у вічність. Його поважали, наслідували, на нього рівнялися, цінували колеги, друзі та близькі. Жителі селища й досі згадують його лише добрим словом.

Список використаних джерел

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р-863. Оп.2. Спр.21. 93 арк.
2. Там само. Ф.Р-2171. Оп.4. Спр.11. 24 арк.
3. Економічна історія України: іст-екон. дослідж. У 2-х т. / [ред. рада: В.М. Литвин, голова, та ін.; відп. ред. В.А. Смолій; авт. кол.: Т.А. Балабушевич, В.Д. Баран та ін.]. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т.2. 608 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 706 с.: іл.
5. Прокопчук В.С., Камінська А.І. Селище Дунаївці в сузір'ї громад: іст.-краєзн. нарис. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2019. 560 с.: іл.

Голова Новодунаєвецької територіальної громади

Мова про одного з авангардистів кардинальних адміністративно-територіальних змін в Україні Антона Петровича Камінського. 2015 року під час виборів до місцевих рад він отримав більшість голосів і право очолити Дунаєвецьку селищну об'єднану територіальну громаду. Вона була однією із 159 територіальних громад, які першими ступили на незвіданий в Україні шлях реформ, названих інтегруючим поняттям “децентралізація”. До складу ОТГ увійшла одна селищна та 11 сільських рад, а це – територія у 26077 га з 18 населеними пунктами (сmt Дунаївці, села Малий Карабчіїв, Тинна, Тернова, Харитонівка, Томашівка, Удріївці, Лошківці, Міцівці, Ставище, Підлісний Мукарів, Варварівка, Маліївці, Слобідка-Малієвецька, Сприсівка, Морозів, Гута-Морозівська, Гамарня), в яких проживало 10679 осіб. У цьому разі в розпорядження селищної ради пришов не тільки солідний бюджет, спектр прав, а й відповідальність за життя об'єднаної спільноти, обов'язки, які до цього можна було поділити з районними владними структурами, а також низка проблем, які давно чекали свого розв'язання.

Пройшло перших 5 років, і в усіх галузях життя усіх 18 населених пунктів ОТГ сталися зміни, яких не було до того впродовж 25 років незалежності. Достатньо сказати, що за рахунок різних джерел фінансування вдалося мобілізувати на потреби громади 357 млн грн., у тому числі 2016 року – 59,2 млн грн., 2017- 66,5 млн, 2018 – 78,2 млн, 2019 – 82,5 млн, 2020 – 70,6 млн грн. Збалансований бюджет забезпечив вирішення впродовж п'ятирічки усіх основних питань: забезпечення стабільної виплати зарплат, вчасну оплату використаних енергоносіїв, вирішення невідкладних проблем благоустрою населених пунктів. Не дивно, що на наступних виборах до місцевих рад, які відбулися 25 жовтня 2020 року і на посаду голови ОТГ балотувалося три претенденти, громада обрала своїм очільником на наступних 5 років знову Антона Петровича, віддавши йому переконливу більшість голосів.

Звідки виток цих успіхів?

Аналіз життєдіяльності двох найближчих поколінь його роду чітко вказує, що черпнув він чимало з благодатної генетики сумлінних і успішних хліборобів як по маминій, так і батьковій лініях. Дідусі й бабусі чесно трудились, користувалися авторитетом в односельчан і сусідів, трудівників колгоспу. Обидва дідусі – Йосип та Антон – захищали рідну землю від німецьких нацистів, перший пролив кров за свободу Батьківщини, а другий – віддав найдорожче – життя.

Нелегко було прокласти життєву стежку батькам Любові Йосипівні Павліковській та Петру Антоновичу Камінському – дітям війни. А це значить – дітям, позбавленим багатьох дитячих радощів. Кожен день – це була думка про те, чим

Антон Петрович Камінський

допомогти мамі, як замінити її вдома, коли вона від світанку до смерканку буде трудитися на колгоспному полі, чим допомогти їй там, у полі чи на току, у пік робіт, щоб полегшити тягар нерідко непосильної праці. І батьки, і діти бачили вихід із становища в отриманні освіти і професії. І попри доконечну потребу в парі роботящих рук, відправили своїх дітей на навчання до сільськогосподарського технікуму.

Так і Петро Камінський з Лошківців Солобоковецького району і Любов Павліковська з Голенищева Чемеровецького опинилися в Івано-Франківському сільськогосподарському технікумі – вона на агрономічному відділенні, а він – на зоотехнічному. Там переплелися життєві стежки двох студентів, і 1960-го з'явилася нова молода сім'я. Мати Любов Йосипівна все трудове життя пов'язала з полем, точніше – з лошковоцьким полем, працювала агрономом колгоспу “Перемога”. Петро Антонович, згодом здобувши вищу освіту, з грудня 1969 і до лютого 1987 року очолював це господарство. Ось так у парі, вона – фахівець рослинного цеху, а він – зоотехнік і колишній завідувачий лошковоцькою фермою, охоплювали своїм впливом два головних напрями колгоспного виробництва, мобілізували людей і з року в рік добивалися переможних результатів. А хіба можна було інакше в колгоспі, який взяв на свій прапор переможний заклик!

У цій хліборобській родині 31 серпня 1962 року побачив світ Антон Камінський. Жив життям села, своїх однолітків і друзів – пас корову, виконував посильну домашню роботу. До факторів успішності будь-якої людини, у тому числі й Антона Петровича, слід віднести й знання, які, як правило, починаються зі школи. 1969 року і він став першокласником. Чотири роки школярська стежка вела до “Червоної школи” (таку назву отримало одноповерхове з червоної цегли приміщення початкових класів на відміну від приміщення 5-8-х, побіленого вапном, яке всі називали “Білою школою”). А там своїх вихованців чекала класовод Ольга Григорівна Кулаковська. Свою першу вчительку Антон любив і поважав, як і її чоловіка Сергія Васильовича, учителя історії. А з їх сином Миколою змалку були нерозлучними друзями. Вчився добре, старанно виконував домашні завдання. А коли з'являвся вільний від роботи та виконання учнівських домашніх завдань час, спішив до них, своїх друзів Миколи Кулаковського, Станіслава Шкварелюка, Леоніда Сінкевича та інших, щоб зайнятись спортом, або й просто погратись в одну з тогочасних дитячих ігор. Особливо любив футбол.

У дитячих турботах непомітно збігав час. Згодом став учнем “Білої школи”, а це – вже статус, авторитет. І нові обов'язки та підвищена відповідальність. Адже збільшилась кількість навчальних дисциплін та учителів, кожен вимагав знання його предмета. Подобалися уроки історії С.В. Кулаковського, фізики – завуча Тараса Петровича Хамардюка.

Але особливо любив математику, яку викладала Галина Степанівна Шкварелюк. Учителька була не тільки вимогливою, але й уміла зацікавити математикою – вела гурток “Цікава математика”, організовувала вечори з математичною складовою, конкурси. А це співпадало з природною схильністю Антона до точних наук, тому віддавався цьому циклу предметів повністю, з інтересом та відповідальністю. Запам’ятався й директор Іван Федорович Онишко – “грізний страж” шкільних порядків. Не один бешкетник потирив вухо, коли до нього доторкалася рука директора...

А в Дунаївці в день вступу до комсомолу повезла лошковецьких старшокласників піонервожата Н.Т. Барбарук. Вона ще й читала англійську мову. Школярі любили її молоду, ближчу їм по віку Нелю Тадеушівну, організаторку цікавих заходів – різних змагань, учнівських вечорів. У той день хвилювався, адже мав тримати іспит перед членами бюро райкому комсомолу. Питання задавали секретарі райкому ЛКСМУ Володимир Грабовський та Леонід Місінкевич. Відповідав впевнено та успішно. Отримав комсомольський білет. З’їв кілька упаковок смачного морозива. Щасливим повертався додому, не думаючи і не гадаючи, що то був визначальний день в його житті. Що він, той день, започаткував його шлях до управлінських вершин. Але сталось те пізніше. Попереду була Станційнодунаєвецька середня школа і кілька років, відданих змушнінню й здобуттю повної середньої освіти.

1977-1979-ий – роки навчання в Станційнодунаєвецькій школі. Вони залишили помітний слід в житті Антона Камінського. Нові обличчя не тільки місцевих, а й навколостанційних хлопців і дівчат, кілька десятків педагогів, напружена навчальна праця, участь у різноманітних заходах школи та учнівської комсомольської організації, а ще військова підготовка – вивчення зброї, кидання гранат, стрільба із малокаліберної гвинтівки, спортивні змагання, гра у футбол, – все це не могло не подобатись хлопцеві, спраглому активного життя. З вдячністю згадує Антон Петрович насамперед класного керівника Василя Семеновича Шумила, вимогливого педагога і добру турботливу людину, для якої учні його класу були своїми, близькими, рідними. З ними він переживав успіхи і невдачі, й прикрі помилки. Директор В’ячеслав Йосипович Козюк, завуч Володимир Леонтіївич Костриба, учителька біології Алла Іванівна Проскурякова – цей ряд можна продовжити щонайменш десятком імен педагогів, які справили значний вплив на становлення юнака. Їм вдячний дотепер і робить усе, аби сьогоденішнє покоління учителів та учнів Лошковецької і Станційнодунаєвецької шкіл, як і інших в об’єднаній громаді, мали всі умови для надання і отримання якісної базової освіти.

Вищим рівнем знань і професією економіста з 1979 року опановував у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті. З віддалі мало не 40 років згадує своїх талановитих однокурсників Нелю з Михайлівки, Галину з Тинної, Ігоря Малика, тепер викладача технікуму, Колю Мисюка, нині кандидата економічних наук, доцента кафедри економіки, декана Валерія Веніаміновича Бабаніна. Багато часу забирало навчання на військовій кафедрі. 30 квітня 1984 року більшість однокурсників, закінчивши інститут, поїхала за призначенням до місць своєї праці, а йому довелося ще проходити польові збори, щоб завершити військову освіту і здобути офіцерське звання. Нині капітан запасу А.П. Камінський з приємністю згадує і військові заняття, і неодноразові військові збори, під час яких учився мистецтву захищати Батьківщину.

Після короткого відпочинку в рідних Лошківцях 17 липня 1984 року, саме у розпал жнив, приступив до обов'язків головного економіста колгоспу "Росія" в сусідньому з Лошківцями селі Міцівці. Зрадів поповненню голова колгоспу Олександр Семенович Гула та головний бухгалтер Віктор Миколайович Попель – адже в бухгалтерсько-економічну службу влився молодий фахівець з вищою освітою. Привітали парторг й водночас заступник голови колгоспу Ольга Семенівна Заїзжена, головний агроном Володимир Євдокимович Кучерявий, головний зоотехнік Володимир Олексійович Деркач. Особливо радів секретар комсомольської організації Володимир Захар'єв, сподіваючись залучити Антона до комсомольських справ та спортивної роботи, адже зарплату комсорг отримував саме за виконання обов'язків інструктора по спорту. Так почалася дуже важлива складова успіхів нинішнього голови Новодунаєвецької ТГ – набуття, а згодом удосконалення досвіду управлінської роботи.

Поглиблене знайомство з виробничою структурою господарства, економічний аналіз успіхів і виробничих проблем, пошук причин і внесення пропозицій – це було саме те, чого бракувало економічній службі міцівецького колгоспу до приходу нового спеціаліста. І воно не могло бути не поміченим. І коли в господарство в лютому 1985 року приїхав новообраний перший секретар Хмельницького обкому партії Володимир Григорович Дикусаров у супроводі секретаря обкому партії по сільському господарству Миколи Аксентійовича Рудюка до розмови партійних керівників області з колгоспними керівниками і спеціалістами долучили й молодого економіста. Відповіді на кілька поставлених секретарем питань Антон Петрович дав впевнено і правильно. І коли зайшла мова про діяльність партійної, комсомольської і профспілкової організацій, труднощі в роботі з молоддю, присланого з Дунаївців секретаря комсомольської організації Володимир Григорович, зауважив, показуючи на Антона:

– А навіщо вам присланого? Ось у вас готовий свій секретар.

На наступних комсомольських зборах молодь Міцівців обрала його своїм ватажком. Вміло поєднуючи обов'язки економіста і комсорга, працював він у колгоспі ще півтора року. Так несподівано започаткувався новий восьмирічний етап життя, присвячений роботі з комсомольцями. Для молоді комсомол був серйозною школою управлінського досвіду. Успішно пройшов свій курс і Антон Камінський.

18 липня 1986 року був запрошений на роботу в Дунаєвецький райком комсомолу на посаду завідуючого відділом комсомольських організацій. Заворг встановив тісний контакт з секретарями первинних осередків, часто він та інструктори відділу бували в комсомольських організаціях, брали участь у зборах, різних молодіжних акціях. Первинні комсомольські організації активізували свою роботу, а “почерк” нового заворга був помічений не тільки в районі, а й в обкомі комсомолу. Він був взятий до резерву і 21 січня 1987 року став інструктором оргвідділу обкому комсомолу. Знову ж та сама робота, але на вищому витку пізнання: відрядження в райкоми і міськкоми комсомолу, знайомство зі стилем роботи їх апаратів, перших секретарів, кращих первинних організацій, написання різноманітних документів – довідок, виступів, доповідей, проєктів постанов бюро і пленумів. І так – до 1 серпня того ж року, власне, до пленуму Дунаєвецького райкому комсомолу.

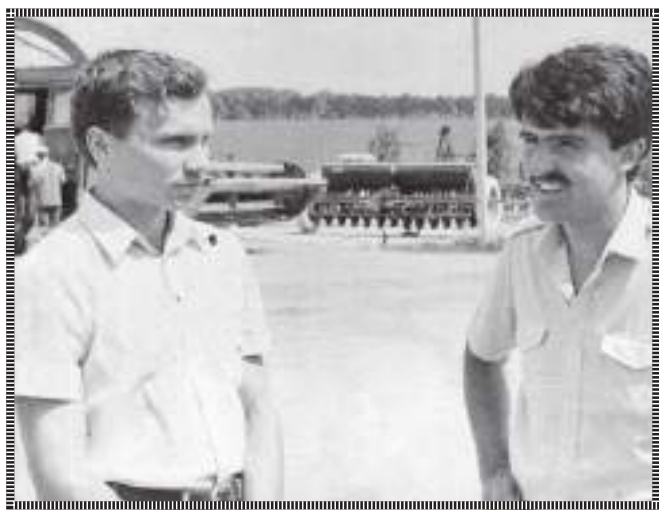
Я пам'ятаю той пленум, бо в його роботі брав безпосередню участь, виступав. У фойє і залі засідань на третьому поверсі, де розташовувався апарат райкому комсомолу, того дня було людно й гамірно, адже зібрались на свій пленум 48 членів, 10 кандидатів у члени райкому комсомолу, члени ревізійної комісії – переважна більшість обраних до їх складу. Впізнаю знайомі обличчя – заворг РК ЛКСМУ Володимир Баранюк, передовий будівельник і афганець Олег Блазій, Людмила Богуш, Галина Гловінська, секретар комсомольської організації районної бібліотеки, Василь Дзюбак, перший секретар райкому комсомолу, Юрій Костриба, Валерій Кучерявий, Віктор Мельник, секретар райкому комсомолу по роботі з шкільною молоддю, Аксинія Скорупська, очільниця комсомольців міських дитсадків, Анатолій Нівенгловський, Віктор Мартинов, Микола Наталюк, другий секретар райкому комсомолу, Тетяна Шлапакова. Були запрошені секретарі комсомольських організацій. Власне, набралось 120 осіб – повний зал. Хлопці і дівчата обступили Антона Петровича – розмовляли, запитували, розповідали, перекрикуючи одне одного. А говорити було про що, бо вже ширився слух, що приїхав він в Дунаївці не тільки як інструктор вищого комсомольського органу, а вже висуванець на посаду першого секретаря. Тут зустрівся я з Костянтином Мальченком,

другим секретарем обкому комсомолу, забрали Василя Дзюбака, що вже перейшов працювати поперехом нижче, Миколу Наталюка, на плечі якого лягло проведення того відповідального пленуму, Антона Камінського. Оскільки обком комсомолу і райком партії були єдині у висуванні Антона Петровича на посаду першого, то, уточнивши деякі деталі ведення пленуму, зразу ж пішли в зал.

На пленум виносилося чотири питання. Але всі, як завжди, чекали першого, організаційного. Пояснив ситуацію, без того відому усім присутнім, другий секретар обкому комсомолу Костянтин Іванович Мальченко, подякував Василю Васильовичу Дзюбаку за його внесок у життя комсомольців і молоді Дунаєвеччини, побажав успіхів на новій роботі, охарактеризував Антона Петровича за сім місяців праці на посаді інструктора обкому комсомолу, підкреслив його готовність очолити Дунаєвецьку районну комсомольську організацію і вніс пропозицію обрати його першим секретарем. Коротке обговорення засвідчило повну підтримку кандидатури. Одноголосно пленум прийняв постанову: *“1. Звільнити т. Дзюбака Василя Васильовича від обов’язків члена бюро і першого секретаря райкому ЛКСМУ в зв’язку з переходом на партійну роботу (інструктором райкому партії). 2. Обрати членом бюро і затвердити першим секретарем райкому ЛКСМУ т. Камінського Антона Петровича”*.

Рішення було прийняте одноголосно, учасники пленуму оплесками вітали новообраного секретаря. Особливо раділа і переживала секретар

Антон Камінський з Віктором Мельником у перші дні роботи на посаді першого секретаря Дунаєвецького РК ЛКСМУ. 1987 р.

комсомольської організації працівників дошкільних закладів Акси́нія Скорупська, з 5 липня того року Скорупська-Камінська, молода дружина Антона Петровича. Раділа, бо вже щодня буде чоловік поруч, удома, а переживала, бо взяв він на свої плечі важку ношу...

Знайомитись з районом потреби не було – він його добре знав, і, навіть, як інструктор ОК ЛКСМУ

був куратором Дунаєвецької районної комсомольської організації, часто бував в первинних організаціях. Тому на перших порах звернув особливу увагу на добір і розстановку кадрів секретарів первинних комсомольських організацій та апарату райкому комсомолу. Вже на наступному IV пленумі були здійсненні кардинальні перестановки: у зв'язку з призивом М.В. Наталюка на військову службу другим секретарем райкому комсомолу був обраний Володимир Баранюк, оскільки В.О. Мельник став директором Старогутянської СШ, секретарем – завідуючою відділом учнівської молоді й водночас головою районної ради Всесоюзної піонерської організації стала Тетяна Тошак.

У той час велика увага надавалася створенню і функціонуванню комсомольсько-молодіжних колективів (КМК) – бригад, ланок, екіпажів. Ці питання на місцях вирішувалися на комсомольських зборах. Перший секретар, та і увесь апарат райкому комсомолу, бували на таких зборах, вели переговори з керівниками колгоспів, підприємств та організацій про всіляку підтримку молодіжних колективів. Райком проводив семінари керівників КМК, у період посівної та збиральної кампаній намагався створити всі умови – побутові, змагання, відзначення переможців, зльоти передовиків тощо. І ця робота давала чималі результати – молодь у складі таких виробничих підрозділів працювала ефективно, задавала тон усім працівникам. Наприклад, серед будівельників славилася комсомольсько-молодіжна бригада ПМК-224, яку очолював Петро Терепенчук. Вона виконувала виробничі завдання на 120-130 процентів. Колектив знаходив підтримку керівника пересувної механізованої колони Володимира Стадника. А бригадира завжди можна було бачити в президії різних зборів, він виступав на пленумах, про досвід колективу писали газети. Врешті Петро Терепенчук став лауреатом премії імені Миколи Островського.

Райкомівці організовували і не раз брали особисту участь у суботниках. Зароблені гроші спрямували на обладнання дитячого ігрового майданчика біля фабричного клубу.

А скільки пам'ятних подій – участь в роботі пленумів обкому комсомолу, з'їздів, зльотів, республіканських нарад. 1989 року Антон Петрович на чолі делегації побував у Болгарії, знайомився з формами і напрямками болгарського молодіжного руху. На початку самостійного життя то був значний досвід управлінської роботи.

Антон Петрович, як і переважна більшість молоді Дунаєвеччини, з радістю зустріли проголошення акту про незалежність України, а в грудні на референдумі проголосував за неї. Водночас розумів, що в нових умовах молодіжний рух потребує реформування, деполітизації і деідеологізації. Він

міг перейти на роботу за фахом, отриманим у виші, і відійти від нагальних і непростих молодіжних проблем. Однак цього не зробив, а з утворенням “Подільської спілки молоді” з 1 листопада 1991 року до 3 березня 1993 року очолював координаційну раду її Дунаєвецької районної організації.

У наступні роки і десятиліття Україна перебувала і перебуває й досі в процесі перманентного реформування, пошуку ефективних форм реконструкції суспільства на нових засадах. І в цю перехідну добу Антон Камінський не поїхав за кордон у пошуку щастя, а працював і працює в Україні, разом з усім народом розбудовує державну незалежність. Звернемось до його життєвої хроніки цієї непрості доби:

- 03.03.1993 – 16.02.2001 рр. – робота в Дунаєвецькому відділенні контрольно-ревізійного управління Міністерства фінансів України в Хмельницькій області: контролер-ревізор II категорії, провідний, головний контролер-ревізор, заступник начальника КРВ. Міг обійняти й посаду начальника відділення, але доля розпорядилася по-іншому;

- 17.02.2001 р. – став начальником управління економіки Дунаєвецької районної державної адміністрації;

- 21.08.2001 р. – заступник голови райдержадміністрації;

У штаб-квартирі Ради Європи в Страсбурзі. 26.04.2009 р.

- 02.07.2002 – 15.04.2005 рр., до закінчення повноважень голови РДА – перший заступник голови райдержадміністрації;
- 01.07.2005 – 27.04.2006 рр. – заступник голови Дунаєвецької районної організації Народної партії;
- 27.04.2006 – 23.11.2010 рр. – заступник голови Дунаєвецької районної ради. У квітні 2009 року з офіційним візитом відвідав у Страсбурзі (Франція) штаб-квартиру Ради Європи;
- 11.03.2014 – 24.11.2015 рр. – голова Дунаєвецької районної ради аж до обрання головою Дунаєвецької селищної ради.

Отже наступні 23 роки Антон Петрович осягав різні ділянки суспільного життя як у царині економіки, так і в сфері політики й управління на найвищому в районі адміністративному рівні, удосконалюючи і збагачуючи досвід управлінської діяльності, який ось уже шість років успішно реалізує в новому адміністративно-територіальному утворенні, яке з жовтня 2020 року носить назву Новодунаєвецька територіальна громада.

А результати його діяльності чималі. Взяти саму бюджетоемку сферу життя громади – освіту, яка з 2016 року перебуває в управлінні селищної ради. На 1 січня 2021 року освітні потреби ОТГ обслуговували 8 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалось 868 учнів і утримувалося 63 вихованці дошкільних підрозділів, та 7 дошкільних закладів – 236 вихованців. Негативна демографія призвела до реорганізації низки закладів, ліквідації деяких і викликала гостру потребу в підвозі дітей до базових шкіл, організації харчування усіх вихованців шкіл та закладів дошкільної освіти. За п'ять років головування А.П. Камінського придбано 3 нових шкільних автобуси і сьогодні дев'ятьма автобусами за визначеними маршрутами підвозиться до шкіл 260 учнів. Організовано харчування всіх школярів і дошкільників, у тому числі безкоштовне для 55 відсотків учнів (початкові класи і пільговики) та 35 відсотків дошкільників. Здійснено капітальні ремонти харчоблоків Дунаєвецької селищної, Томашівської, Міцівецької шкіл, Дунаєвецького селищного дитсадка, оновлено кухонне обладнання, посуд. Відбувається літнє оздоровлення дітей – для учнів придбано понад 400 путівок в оздоровчі табори “Кабельник” в Одеській області та “Подільські джерела” (с. Маліївці).

Основна увага відділу освіти і педколективів спрямована на забезпечення якісних освітніх послуг, втілення в життя реформи “Нова українська школа”. З цією метою придбано необхідне обладнання та меблі для учнів 1-3 класів, закуплено 13 навчальних кабінетів, 10 мультимедійних комплексів – у кожному ноутбук, проектор, екран, а ще окремо – 50 ноутбуків

та низку іншої техніки. За успіхи в навчанні та спорті учні отримують стипендії селищної ради.

Удосконалюється спортивна база закладів освіти. Обладнано 11 спортивно-ігрових майданчиків у дитсадках, накрито підлогу в спортзалі Лошковецької школи євроліноліумом.

Щороку здійснюються якісні капітальні і поточні ремонти шкіл і дитсадків – утеплено фасад Міцівецької гімназії, Тинянського дитсадка, ремонтуються система опалення, водопостачання, замінено вікна, двері на сучасні пластикові. За вказаний період на придбання паливно-мастильних та будівельних матеріалів, навчального і технологічного обладнання, меблів витрачено більше 4 млн грн.

Того ж 2016 року на баланс селищної ради передано 3 амбулаторії та 8 фельдшерсько-акушерських пунктів, а з ними й турботу про охорону здоров'я членів ОТГ. Ця галузь також утримується за рахунок державної субвенції, яка, на жаль, не забезпечує усі потреби медичних закладів. Тому за попередню п'ятирічку із місцевого бюджету на їх вирішення затрачено більше 4 млн грн. Проведено капітальний ремонт Дунаєвецької селищної амбулаторії, у Маліївецькій встановлено електроопалення, придбано комп'ютерне обладнання, підключено до мережі Інтернет, чимало медичного обладнання, зокрема – гематологічний аналізатор, меблі тощо. Селищна рада бере дольову участь у підтримці Дунаєвецької районної лікарні, яка надає спеціалізовані послуги й жителям Новодунаєвецької ТГ.

У полі зору голови – соціальний захист членів громади. За п'ять років на лікування поранених учасників бойових дій на сході України, у вигляді допомоги учасникам АТО та їх дітям, онкохворим, інвалідам 1 і 2 груп, на ліквідацію наслідків пожеж та підтоплення витрачено 1,8 млн грн. Допомогу отримували ветерани Другої світової війни, учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та інші категорії. 4,1 млн виділено на утримання штату соціальних працівників, які обслуговують більше 250 людей похилого віку.

У віданні Дунаєвецької селищної ради 11 бібліотек і 9 будинків культури та клубів, селищний і сільські стадіони. Упродовж 2016-2020 рр. проведено поточний ремонт Дунаєвецької селищної бібліотеки, облаштовано танцювальний майданчик, придбано музичну апаратуру.

Здійснено реконструкцію частини Міцовецького сільського будинку культури під спортивний зал. На селищному стадіоні збудовано сучасний спортивний майданчик зі штучним покриттям, встановлено вуличні тренажери, лавки і брукувку на трибунах, електричне опалення в тренажерному залі. Відкрито спортивний клуб “Спорт-Лідер”, в якому

працюють секції футболу, волейболу, східних єдиноборств для дітей та дорослих, придбано спортивний інвентар. Профінансовано участь команд в районних та обласних змаганнях і турнірах з різних видів спорту. Організовувались різні спортивно-масові та культурні заходи з участю дітей та дорослих жителів громади.

Не легка, але не менш необхідна для нормальної життєдіяльності всіх населених пунктів громади є підтримка всієї інфраструктури. А вона чимала: у підпорядкуванні Дунаєвецької селищної ради 214 км доріг у населених пунктах, 80 км під'їзних доріг, 168 км вуличного освітлення, 95 км водогону. Усі роботи в населених пунктах проводилися відповідно до плану соціально-економічного розвитку громади за кошти місцевого та обласного бюджетів, Державного фонду регіонального розвитку, державної субвенції, а також за підтримки народного депутата О.В. Гереги та представників місцевого бізнесу. Роботи здійснювали створені для цього два комунальних підприємства: “Господар ОТГ” і “Добробут-водоканал”, перше займається благоустроєм, друге – водоканалізаційним господарством. Для їх потреб за п'ять років придбано трактори ХТЗ, МТЗ, Фотон, екскаватор, смітєвоз, причіп, навісне обладнання. Все це дало можливість:

- реконструювати будівлю селищної ради під Центр надання адміністративних та соціальних послуг для жителів громади;
- заасфальтувати в селищі вулиці Травневу, Грушевського, частково – Кармалюка, зробити тротуар по вул. Травневій;
- реконструювати під'їзну дорогу до с. Харитонівка;
- за виділені районному ДЕД Хмельницького облавтодору кошти здійснювати ямковий ремонт під'їзних доріг до населених пунктів;
- провести роботи з підсипання відсівом з щебенем, вирівнювання та каткування доріг в усіх населених пунктах громади;
- провести розчистку русла р. Студениця та збудувати міст у с. Лошківці;
- низку заходів з ліквідації підтоплення ґрунтовими водами житлового масиву в смт Дунаївці;
- збудувати, реконструювати 17, 7 км водопровідної мережі в селищі, 12, 8 км – у с. Томашівка, 11, 7 км – у с. Тернова, 5, 6 км – у с. Малий Карабчіїв, 3, 1 км – у с. Підлісний Мукарів;
- встановити водонапірні башти в смт Дунаївці та с. Малий Карабчіїв, придбати каптаж джерельних вод у с. Лошківці;
- здійснити 98 км вуличного освітлення в усіх населених пунктах громади;
- встановити 18 зупинок для громадського транспорту;

– збудувати дитячий майданчик в с. Міцівці, гаражі для шкільних автобусів в с. Томашівка та селищі Дунаївці.

У громаді організовано збір та вивіз сміття із кожного населеного пункту, придбано 23 контейнери для відходів. Проведено благоустрій кладовищ, пам'ятників, парків, придорожних смуг, громадських криниць.

У полі зору Антона Петровича політичне і громадське життя об'єднаної спільноти, співпраця з іншими зацікавленими організаціями.

Спільно з Національною поліцією України відкрито поліцейську станцію та реалізовано проєкт “Поліцейський офіцер громади”. З опорою на ГО “Асоціація розвитку села” реалізовано проєкт “Формування добровільних пожежних дружин”. На засадах співфінансування утримуються Центр первинної медико-санітарної допомоги, Територіальний центр соціального обслуговування, дитяча школа мистецтв, методичний кабінет, трудовий архів.

Антон Петрович є членом партії “За конкретні справи”, яку очолює народний депутат України Олександр Володимирович Герєга. Партія на своєму прапорі задекларувала конкретні справи і послідовно, з року в рік, а не напередодні виборів, як це роблять інші політичні партії та їх лідери, втілює в життя цей лозунг. Це підтверджують вище перелічені справи, здійсненні в ОТГ під керівництвом її голови.

Чималу допомогу надає О.В. Герєга. Тільки в Станційнодунаєвецькій ЗОШ провів якісний сучасний ремонт їдальні, харчоблоку, актового залу, санвузлів, душевої, у Тинній перекрито й утеплено приміщення дитсадка, виділив 10 км водогінних труб для сіл Малий Карабчіїв та Удріївці, в усіх селах у бюджетних закладах та установах замінено вікна і двері на пластиківі. Допомагає храмам, міцівецькому костелу, наприклад, виділив 200 кв. м. плитки на підлогу.

Антон Петрович Камінський має чимало прекрасних якостей. Він – вимогливий керівник і, водночас, доброзичливий, готовий допомогти і підтримати членів своєї команди, та і будь-яку людину. У скарбниці його нагород, що засвідчують етапи життя й важливі події, є, наприклад, Подяка голови Хмельницької обласної організації УТОГ М.С. Адамчука від 17 вересня 2009 року за постійну турботу про дітей-інвалідів.

З дитинства захоплювався футболом, грав у школі, в інституті, був захисником футбольної команди “Нива” лошковецько-удрівецького об'єднаного колгоспу, яку фінансував батько Петро Антонович Камінський, голова господарства.

Футбольна команда "Нива". 1985 р.

І вже обтяжений високими посадовими обов'язками першого заступника голови Дунаєвської райдержадміністрації взяв участь у футбольних змаганнях серед керівних працівників області і привіз Почесну грамоту за II місце, виборене в них. У Дунаївцях голова райради А.П. Камінський надавав постійну допомогу футбольним командам і був обраний головою районної федерації футболу. Дев'ять Почесних грамот, Грамот, Дипломів і Подяк, підписаних директором районного центру спорту для всіх М. Куликом, головою обласної федерації футболу І. Хіблиним, начальником управління фізичної культури і спорту Є. Костіним, головою обласної ради Анатолієм Онисимовичем Овчаруком, є свідченням його постійного вболівання та підтримки спорту в громаді. А президент Міжнародної конфедерації майстрів гирьового спорту (Італія) Т. Піццикеми надіслав Антону Петровичу Подяку за фінансування участі чемпіона Європи маківчанина В.В. Копиченського в чемпіонаті світу та всесвітній олімпіаді майстрів-гирьовиків у Вітебську.

А ще Антон Петрович – прекрасний сім'янин. Його ось уже 35 років підтримує і розділяє погляди дружина Аксинія Іванівна, начальник архівного відділу Дунаєвської райдержадміністрації, одна з кращих архівісток Хмельниччини. Гордиться подружжя сином Антоном 1989 року народження, вихованцем фінансово-економічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, невісткою Юлією та двома онуками Владиславом і В'ячеславом, що мешкають у столичному Києві.

Дбають про маму Любов Йосипівну – вона у них залишилася єдиною на двох, а також улюбленою і єдиною бабусею та прабабусею.

Любить і цінує Антон Петрович рідний край, знає його історію і зміцнює історичну пам'ять членів об'єднаної територіальної громади, розуміючи, який світоглядний, патріотичний та консолідуючий заряд вона несе. І коли прийшла пора відзначити 105-у річницю відкриття залізничної станції Дунаївці і селища, що виникло на її базі, в основу ювілейних урочистостей поклав всеукраїнську наукову історико-краєзнавчу конференцію, в роботі якої взяли участь дослідники з Дунаєвеччини, та з ОТГ, зокрема, Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Вінниці та інших населених пунктів області. А нинішньому та наступним поколінням своєї громади залишив зініційовану і профінансовану ним і виконану автором цієї статті у співавторстві з А.І. Камінською книгу “Селище Дунаївці в сузір'ї громад” – перший на Хмельниччині історичний нарис про нове в умовах децентралізації адміністративно-територіальне об'єднання.

У селище Дунаївці вже їдуть за досвідом, зокрема – вінничани, які у червні 2018 року прискіпливо допитувались, оглядали. А голові громади було про що розповісти, було що показати і чим поділитися, бо гості поїхали задоволені і вдячні. На згадку про цю подію залишилася Подяка голови Вінницької ОДА.

Антон Петрович та Аксинія Іванівна Камінські з сином Антоном. 2006 р.

А.П. Камінського цінують жителі громади за поважливе ставлення, діловитість і конкретність у роботі. Під час виборів до місцевих рад 25 жовтня 2020 року вони віддали йому на 1600 голосів більше, ніж його конкуренту, підтвердивши його цілковиту легітимність на посаді голови і велику підтримку громади. Цінують і керівники району та області. Ще у вересні 2015 року *“за сприяння розвитку місцевого самоврядування, високий професіоналізм, активну громадську діяльність, вагомий внесок у здійснення асоціацією заходів із захисту прав і спільних інтересів територіальних громад”* президент Асоціації органів місцевого самоврядування відзначив його Подякою. У грудні того ж року за перші, але правильні і впевнені кроки на посаді голови ОТГ Антон Петрович був нагороджений Почесною грамотою Дунаєвецької районної ради, 23 березня 2018 року – Почесною грамотою облдержадміністрації.

Він бачить проблеми і вузькі місця в житті громади, передбачив їх вирішення у Плані соціально-економічного і культурно-освітнього розвитку на нову каденцію, розглянутому, доповненому і затвердженому сесією селищної ради, і з досвіду попередньої п'ятирічки маємо підстави вірити, що вони будуть втілені в конкретні справи.

РОЗДІЛ III

ПОСЛІДОВНИКИ НЕСТОРА-ЛІТОПИСЦЯ

Микола Іванович Яворовський: учитель Ю.Й. Сіцінського по Кам'янець-Подільській семінарії, соратник по краєзнавчій праці

Минуло 90 років з дня смерті Миколи Івановича Яворовського – подолянина, педагога, краєзнавця. Однак його життя і діяльність залишаються малодослідженими. Найбільший внесок зробив професор Л.В. Баженов. Розрізнені факти знаходимо в нарисі історії Подільського церковного історико-археологічного комітету О.М. Кошеля, у контексті вивчення історії подільського краєзнавства роль М.І. Яворовського прослідковується в працях В.С. Прокопчука¹. Тому ставиться мета на основі віднайдених матеріалів, у першу чергу – статей, хронік, вмішених у “Подольських епархиальних ведомостях”, “Трудах комітета для историко-статистического описания Подольской епархии”, дати системний погляд на роль і місце М.І. Яворовського в науково-педагогічному, культурно-освітньому житті Поділля, його внесок у вивчення історії, етнографії, фольклору краю, охорону пам'яток старовини.

Микола Іванович Яворовський (1842-1919)

Наведемо на початку біографічну хроніку М.І. Яворовського. У літературі зустрічається дві дати його народження – 1842-ий і 10 січня 1843 року. Первинного документа, який би засвідчив цей факт, поки, що не знайдено. Але є в “Подольських епархиальних ведомостях” два матеріали, приурочених 25 і 35-річчю його службової діяльності. Події, описані в них, відбувалися 24 листопада 1892 і 1902 років, схоже в ювілейні

день і рік². Це дає підстави датою народження М.І. Яворовського вважати 24 листопада 1842 року.

Народився він на Вінниччині в селі Голубече Ольгопільського повіту. Яворовські походили з династичної священницької родини. Дід Віссаріон і батько Іван були людьми освіченими, шанували книгу, думки і спостереження викладали письмово. У “Подольских епархиальных ведомостях” зустрічаються публікації батька Миколи, зокрема, 1863 року одинадцятий номер часопису вмістив його повідомлення “Благодарственное молебствование, совершенное крестьянами Голубеческой волости Ольгопольского уезда по случаю введения Уставной грамоты”³.

Достеменно відомо, що М. Яворовський закінчив Подільську духовну семінарію і, як кращий випускник, був направлений в Київську духовну академію для здобуття вищої богословської освіти. Навчався старанно, пізнавав не тільки богословську, але й світську літературу. 1867 року завершив навчання й отримав ступінь кандидата богословських наук.

Цього ж року приступив до обов'язків помічника інспектора Подільської духовної семінарії в приміщенні на Новому плані, куди семінаристи 1865 року перебралися зі Старого міста. 1868 року почав викладати гомілету і літургіку. Досконало володів кількома мовами. 1870 року вже викладав грецьку, 1885-го – словесність та історію російської літератури⁴. Його любов до книги, знання мов, літератури дали підстави ректору запропонувати молодому викладачеві посаду завідувача фундаментальною семінарською бібліотекою, яку він обіймав упродовж 15 років, суміщаючи з викладацькою роботою.

У ці роки в семінарії навчався Юхим Сіцінський, здібний і дуже зацікавлений семінарист, який потягнувся до свого учителя Миколи Івановича Яворовського, під його впливом почав дослідницьку роботу, підготував етнографічну розвідку “Народное предание о полозе”⁵. Між учнем і учителем склались гарні стосунки, Ю. Сіцінський бував удома в М.І. Яворовського, користувався бібліотекою, отримував консультації. І ці відносини витримали перевірку часом, бо їх єднала любов до Поділля, вивченню якого присвятили все життя.

Свою педагогічну і бібліотечну діяльність успішно поєднував з науково-дослідницькою. Вже в перші роки перебування в Кам'янці-Подільському в “Подольских епархиальных ведомостях” опублікував етнографічний нарис про побут подільських сільських священників та історичну розвідку про спробу католицького єпископа ще в XIII ст., у час княжіння Данила Галицького, підпорядкувати собі православну церкву в південно-західному регіоні⁶. Цілком ймовірно, що талановитий

дослідник, який до того ж вправно володів пером, вже 1868 року був залучений до праці в Подільському єпархіальному історико-статистичному комітеті, бо на цьому початковому етапі діяльності, після П. Гліщинського й М. Орловського, зайняв одне з провідних місць у підготовці нарисів – описів церков і парафій, зокрема, рідного села Г'олубече на Вінниччині, міст Гусятина, Бару та Барського Свято-Покровського монастиря⁷. У першому випуску “Трудов Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии”, що побачили світ 1876 року, представив ґрунтовні історико-статистичні описи м.Жванця, сіл Ісаківці, Устя з приписаними до нього Цвіклівцями і Кізіям, які зайняли більше половини збірника⁸.

1883 року серед семи членів Комітету – М. Симашкевич, С. Струменський, М. Доронович, С. Лобатинський, О. Длугопольський, М. Багинський – був і М. Яворовський⁹, у другій половині 80-х обраний керуючим справами і казначеєм Комітету – фактичним координатором роботи колективу дослідників подільської старовини.

Окремо треба сказати про редакторську діяльність Миколи Івановича. Його талант дослідника, помножений на знання кількох мов, і в першу чергу російської загальноживаної у той час, логічно привів його до обов'язків редактора “Подольских епархиальных ведомостей”, які він виконував протягом 1883-1892 років¹⁰. “Подольские епархиальные ведомости” виходили в книжковому форматі, річне видання складало 120 друкованих аркушів – більше 2500 сторінок тексту. Отже за 9 років праці йому довелося відредагувати більше 25 тис. сторінок офіційних документів, наукових, науково-популярних, бібліографічних матеріалів, щоразу брати на себе відповідальність за граматичний, фактологічний і технічний рівень видання.

Цілком логічно перебрав він на себе й обов'язки редактора додатків до “Подольских епархиальных ведомостей” – збірників наукових праць під назвою “Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии”. Третій випуск “Трудов” (1887), за ним четвертий (1889) і п'ятий (1891) вже вийшли під редакцією М.І. Яворовською. Вони представили краєзнавчому активу – творцям історико-статистичних описів церков і парафій багатий джерельний матеріал-результат багаторічної праці членів Комітету над розробкою історичних рукописних матеріалів, які стали документальною базою підготовки, доопрацювання і публікації у наступних шостому, сьомому, дев'ятому, одинадцятому випусках “Трудов” історико-статистичних описів церков і парафій усіх 62 благочинницьких округів Подільської єпархії. Окрім 3, 4 і 5 Микола Іванович редагував і наступні п'ять випусків – шостий, сьомий, восьмий, десятий,

одинадцятий, два із них – 10 і 11-й видані в співпраці з Ю.Й. Сіцінським. Власне, до восьми випусків "Трудов" із дванадцяти він доклав зусиль як творець збірників – організатор матеріалів, їх редактор.

1886 року стався крутий поворот у долі М.І. Яворівського – 11 лютого він очолив Кам'янецьке духовне училище для хлопчиків. Дев'яте число "Подольских епархиальных ведомостей" в офіційній хроніці, як тоді водилося, повідомило громадськість про переміщення колишнього смотрителя училища ієромонаха Климента на посаду інспектора Вологодської духовної семінарії і призначення на вакантне місце викладача Подільської духовної семінарії колежського радника М.І. Яворівського¹¹. Так закінчилася дев'ятнадцятилітня його праця в семінарії і розпочалася кар'єра керівника одного з провідних духовних навчальних закладів Поділля, яка тривала 16 років, до виходу Миколи Івановича, як державного службовця, у відставку.

Училище мало на той час майже 70-річну історію і в своєму розвитку пройшло кілька етапів. 1817 року за рахунок нижчих класів Подільської духовної семінарії виділилося в окремих духовний навчальний заклад¹², мета якого полягала в підготовці учнів до вступу в семінарію. Вони вивчали катехізис, церковну історію, арифметику, географію, правопис, мови російську, грецьку. Вивчення цих предметів відбувалося в нижчому і вищому відділеннях протягом 4 років. Очоловав училище смотритель, якого, як і всіх учителів, призначало правління семінарії, воно ж і контролювало діяльність колективу. 1837 року училище через тісноту перейшло в орендований будинок Генрієти Фрейгенової, що знаходився на Польських фільварках внизу при підйомі дороги від річки наверх¹³. За відсутності приміщень 1847 року два нижчих парафіяльних класи були переведені в с. Привороття, згодом у Бар, а вищі класи – у Дунаївці, в приміщення закритого католицького монастиря, і пробули там до 1855 року – часу з'єднання з Приворотським. Врешті 1859 року училище знову повернулося до Кам'янця-Подільського, воно налічувало 183 учні¹⁴.

До 1865 року розташовувалося в будинку Блінштейна на Польських фільварках і перебралося в Старе місто, як тільки семінарія перейшла в побудований на Новому плані просторий корпус. У ході духовно-навчальної реформи 1867 року училище змінило своє обличчя: покращилося фінансування, зріс рівень зарплати як смотрителя, так і учителів, зміцніла матеріальна база, поліпшився благоустрій, стан класних кімнат, гуртожитку, їдальні, училищна бібліотека щороку отримувала 150 крб. на комплектування фонду, була встановлена платня лікарю училищної лікарні, що функціонувала з 1861 року, 1872 року почала діяти училищна

домо́ва церква. Відбулося й адміністративне перепідпорядкування училища з-під влади семінарського правління – духовно-навчальному Комітету. Училище почало обирати своє правління в складі смотрителя, його помічника, двох учителів і двох представників місцевого духовенства, самостійно вирішувало питання внутрішнього життя, а більш складні, які стосувалися пошуку коштів, виносили на розгляд єпархіальних училищних з'їздів¹⁵. На долю Миколи Івановича випало скористатися можливостями, які давала реформа, щоб привести училище в зразковий стан. Вже 1887 року ревізор С.І. Миропольський констатував: *“Учебная часть училища находится в состоянии настолько удовлетворительном, что училище по успехам обучения занимает первое место в ряду других училищ Подольской епархии, почти все оканчивающие курс в сем училище воспитанники в последние годы были достаиваемы перевода в семинарию, где также занимали и занимают высшие места по успехам. Этим училище обязано и хорошему в общем составу преподавателей, и особенно заботливости правления об устранении причин малоуспешности учащихся... Воспитательная часть поставлена в училище удовлетворительно. Ученики вообще скромны и религиозны...”*¹⁶.

1886 року М.І. Яворовський прийняв училище в складі чотирьох основних і одного підготовчого класів: у підготовчому 15 учнів, I-му – 36, II – 22, III – 23, IV – 14, всього 110 учнів. Із зростанням авторитету закладу зростала й кількість вихованців: наступного 1887 року їх було вже 149, 1889 – 164, 1891 – 172. Постало навіть питання про будівництво нового приміщення для училища, чим досить діяльно зайнявся новий його керівник, на Польських фільварках була придбана садиба, складений проєкт і кошторис будівництва, почалося накопичення коштів¹⁷. Питання будівництва неодноразово порушував він на засіданнях Подільської єпархіальної училищної ради, членом якої був, на єпархіальних з'їздах.

Авторитет Миколи Івановича засвідчив і факт делегування його від Подільської єпархії до Києва на святкування 900-річчя хрещення Русі й обрання членом-кореспондентом церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії. Як учасник ювілейних святкувань у Києві, М.І. Яворовський зробив усе, щоби пам'ятно відзначити цю подію і в стінах свого училища. Святкування відбулося дещо пізніше, 30 вересня, після повернення учнів з канікул. Про рівень заходу може свідчити факт участі в ньому глави Подільської єпархії преосвященнішого Доната, а також ректора Подільської семінарії та кафедрального протоієрея. Після доповіді учителя К.С. Добровольського, виступу архієрея Доната учням були роздані книги про життя і діяльність святого Володимира,

учнівський хор виконав кантату на честь Кирила і Мефодія – просвітителів слов'ян “Славяне! Песню високой...”, урочисті піснеспіви “Достойно есть” і “Боже, царя храни”. Смотровитель училища організував для гостей святковий прийом¹⁸.

Питання освіти знайшли також відображення в його науково-педагогічній творчості, низці публікацій. 1877 року він порушив питання діяльності братської школи в Кам'янці-Подільському¹⁹. 1879-го висловив ряд думок щодо минулого освіти в Росії і ходу її реформування в 70-х роках ХІХ ст., 1883 року, напередодні з'їзду Кам'янецького училищного округу, висловився з приводу постановки духовної освіти в єпархії, вніс пропозиції щодо її удосконалення²⁰. 1888 року на сторінках “Подольских епархиальных ведомостей” торкнувся історії приміщень Кам'янецького духовного училища, спрямовуючи думку її читачів, у першу чергу єпархіального духовенства, на пошук коштів для будівництва нового училищного приміщення²¹. Не полишав своєю увагою проблем освіти, виховання і в наступні роки²², активно впроваджував у навчально-виховний процес елементи історії, етнографії Поділля, залучаючи викладачів, кращих вихованців до краєзнавчого пошуку. Училищний лікар Й. Ролле, а 1890 року помічник смотрителя І. Олесницький та викладач К. Добровольський були обрані дійсними членами Подільського єпархіального історико-статистичного комітету²³.

До 50-річчя від дня народження і 25-річчя службової діяльності підійшов з чималим доробком, заслугами й високим авторитетом. Був нагороджений орденом св. Анни 2-го ст. і після ревізії училища членом-ревізором Учебного комітету при Синоді С.І. Миропольським за розпорядженням обер-прокурора представлений до ордена св. Володимира 4 ст. Ювілей був урочисто відзначений 24 листопада 1892 року, з дозволу єпископа Димитрія в училищній церкві відбулися подячні моління, ювіляру піднесена ікона святителя Миколая Чудотворця, на його честь виголошені промови, виконані духовні пісенні твори²⁴.

Важливе місце в житті М.І. Яворовського займала духовно-громадська діяльність. Він був членом Кам'янець-Подільського православного Св. Іоанно-Предтеченського братства, всіляко допомагав братській ремісничій школі, в якій діти селян, міщан, духовенства вивчали як загальноосвітні предмети, так і оволодівали професіями. 1910 року, наприклад, із 66 учнів 21 хлопчик навчався столярної, токарної, чоботарної справи²⁵.

Увесь вільний від службової діяльності час віддавав історико-краєзнавчим дослідженням, роботі в Подільському єпархіальному історико-статистичному комітеті. Саме М.І. Яворовський на засідання

Комітету 29 жовтня 1889 року вніс пропозицію облаштувати єпархіальне Давньосховище, де можна було б зберігати предмети старовини, архівні матеріали, рукописи, книги. Пропозиція була прийнята з високим ентузіазмом, кафедральний протоієрей М.З. Доронович навіть запропонував розмістити музей у лівій галереї кафедрального собору. Була обрана комісія з трьох осіб – М.З. Доронович, В.С. Якубович та Ю.Й. Сіцінський – для підготовки проекту облаштування Давньосховища. 15 грудня 1889 року глава Подільської єпархії Донат затвердив проект резолюцією *“Господь да благословит доброе и полезное для науки дело”*, завідувачем призначив В.С. Якубовича, секретарем Комітету в справах Давньосховища – Ю.Й. Сіцінського. Сам єпископ Подільський Димитрій взявся керувати облаштуванням музею. 30 січня 1890 року, у день загального зібрання Комітету, відбулося урочисте відкриття єпархіального Давньосховища. Спочатку в церкві Троїцького монастиря відбувся молебен. А далі засідання продовжилося в покоях єпископа Димитрія його ж промовою про значення збирання, збереження і популяризації пам'яток старовини, був прочитаний *“проект облаштування в Кам'янці-Подільському єпархіального церковного Давньосховища”*, власне – правила його діяльності, свого роду перший статут, і проголошено створення в Кам'янці музею церковної старовини²⁶.

Ця подія знайшла відгук у пресі – *“Киевлянин”*, *“Новом времени”*, *“Свете”*. *“Киевская старина”* підкреслила: *“Преветствуя новое учреждение и желая ему полного процветания, не можем не высказать пожелания, чтобы в других городах края завелись подобные музеи, где бы сохранялись исчезающие теперь бесследно памятники прошлого”*²⁷.

Того ж року відбулося удосконалення структури Комітету, він був поділений на почесних, дійсних і членів-змагальників, яких 1890 року було 53.

Микола Іванович не тільки ініціював добрі справи, але й власним прикладом заохочував членів Комітету до науково-громадської діяльності, 1889 року завершив редагування IV випуску *“Трудов”*, у 9-му числі *“Подольских епархиальных ведомостей”* вмістив статтю з історії колишньої Миколаївської церкви. З гонорару за редагування IV випуску *“Трудов”* 50 руб. пожертвував на вікна для Давньосховища²⁸. Того ж 1889 року окремою книгою опублікував документальні матеріали про парафію свого батька під назвою *“Церковно-приходские документы XVIII и начала XIX вв. с. Голубече Ольгопольского уезда”*. А 18 вересня, дізнавшись, що в Бакоті знайдено старовинні печери, разом з Ю.Й. Сіцінським виїхав на місце. Вони обслідували розкопані селянами входи, коридори, гробниці,

окремі пам'ятки привезли до Кам'янця, а інформацію про Бакоту повідомили В.Б. Антоновичу, який в наступні роки організував розкопки монастиря²⁹.

Микола Іванович сприяв поширенню в єпархії виданих П.М. Батюшковим книг “Подолія”. Як фактичний керівник Комітету, дбав про налагодження контактів з дослідниками, науковими й навчальними закладами. Побувавши в Одесі, встановив зв'язок з викладачем Одеської духовної семінарії Львом Степановичем Мацевичем, залучив його до пошукової діяльності, поповнення Давньосховища та бібліотеки при ньому предметами старовини, книгами, 18 вересня 1892 р. зініціював прийняття його в дійсні члени³⁰.

Після створення 1890 року Давньосховища, 1892 року – Єпархіальної бібліотеки, змін у структурі членства виникла потреба відобразити це в статуті. 27 січня 1894 року на засіданні Комітету була створена комісія з підготовки проекту статуту, яку очолив М.І. Яворовський. 6 лютого на річних загальних зборах членів Комітету проект був обговорений, доповнений і згодом представлений Св. Синоду на затвердження, яке в жовтні того ж року відбулося. “Устав Подольського єпархиального историко-статистического Комитета и состоящих при нем церковного Древнехранилища и Епархиальной библиотеки” у 23 параграфах зафіксував зміни, що сталися, унормував діяльність згаданих структур, визначив мету і завдання їх функціонування, права та обов'язки, став каталізатором діяльності на наступні десять років³¹.

Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет великої уваги надавав веденню церковних літописів – важливого джерела фактів³². 1896 року Комітет запросив від благочинних інформацію про те, як і чи в усіх парафіях вони ведуться. Оскільки не всі священники знали, яку інформацію в них поміщати, 1897 року були підготовлені і направлені в кожную церкву друковані програми – анкети, а згодом – спеціальні бланкові книги для літописів, які треба було заповнити по розділах на основі документів, переказів і повернути до Комітету. Планувалося на основі тих записів, а також за рахунок напрацьованого членами Комітету і опублікованого джерельного матеріалу завершити складання коротких описів усіх парафій, здійснити їх публікування³³. 1898 р. розподілили цю роботу між членами Комітету. У результаті 1901 року описи побачили світ у редактованому Ю.Й. Сіцінським з допомогою М.І. Яворовського ІХ випуску “Трудов” на 80 друкованих аркушах³⁴.

5 лютого 1895 року відбулися річні збори, на яких Микола Іванович оголосив доповідь “Религиозная жизнь Подолии перед воссоединением

с Россией”. Відповідно до § 17-го нового статуту, відбулися вибори: керуючим справами, редакційною частиною і казначеєм знову був обраний М.І. Яворовський, секретарем Комітету і завідуючим Давньосховищем – Ю.Й. Сіцінський, завідуючим єпархіальною бібліотекою – священник П.Ф. Вікул³⁵. Того ж року М.І. Яворовський і Ю.Й. Сіцінський були обрані делегатами XI археологічного з’їзду, який 1899 року мав відбутися в Києві, сконцентрували свої зусилля на відборі для експонування під час роботи з’їзду близько 100 пам’яток подільської старовини³⁶.

1902 рік змінив звичний ритм життя Миколи Івановича. 24 листопада виповнилося 60 років від дня народження і 35 років службової діяльності, і він, як службовець, пішов у відставку в чині статського радника з трьома високими відзнаками – орденами Станіслава 2 ст., св. Анни 2 ст., св. Володимира 4 ст.³⁷ У звіті Комітету за 1903 рік, де подано й список його членів, посада “смотритель Каменецкого духовного училища” проти його прізвища вже закреслена. Цю посаду посів Опанас Захарович Неселовський – викладач Подільської духовної семінарії. У звіті Комітету за 1904 рік у списку чітко видруковано новий статус обох: М.І. Яворовський – статський радник, О.З. Неселовський – смотритель Кам’янецького духовного училища. Микола Іванович ще з більшим запалом віддався улюбленій справі – краєзнавству.

Наприкінці 1902 року гостро постало питання реорганізації Комітету в історико-археологічне товариство з ширшими можливостями досліджувати не тільки церковну, але й світську історію. Був вироблений проєкт статуту з пропозицією перейменувати Комітет. У квітні 1903 року проєкт був переправлений до Синоду, а 29 вересня затверджений. Синод постановив: *“Діючий в м. Кам’янці-Подільському Єпархіальний історико-статистичний комітет реорганізувати в Церковне історико-археологічне товариство і статут цього Товариства затвердити”*³⁸. 26 жовтня відбулися загальні збори, оголошений указ Синоду, прийнята постанова. В результаті виборів головою Товариства і завідуючим Давньосховищем був обраний Ю.Й. Сіцінський, його заступником і казначеєм М.І. Яворовський, секретарем і завідуючим єпархіальною бібліотекою – М.І. Бичковський. На цей час у складі Товариства налічувалося 157 осіб – 8 почесних, 72 дійсних і 77 членів-змагальників³⁹.

Чимало зусиль забирали організаційно-господарські питання. 1903 року Давньосховище та 2 бібліотеки – наукова і єпархіальна – перенеслися в піддомініканські приміщення, місця стало більше, вдалося оформити ширші експозиції, виділити кімнату для читальні⁴⁰. Однак і ці приміщення були тимчасовим притулком музею, вони не забезпечували

його достатньою для експонування зібраних музейних предметів площею. Був взятий курс на побудову окремого приміщення для Товариства, Давньосховища і Єпархіальної бібліотеки. З 1903 року за постановою єпархіального з'їзду почалося відрахування одного відсотка з прибутку свічкового заводу на побудову музею, що за 1903-1904 рр. дало 1765 руб.⁴¹

Події 1905-1907 рр. посилили сподівання на демократизацію життя в Україні і Микола Іванович зайняв своє місце в цих процесах, одним з перших вступивши до подільської “Просвіти”. Віктор Приходько в книзі “Під сонцем Поділля” згадує М.І. Яворовського цієї доби як “старенького, маленького і загальновідомого на Поділлі”, великого просвітника, історика-краєзнавця⁴².

Микола Іванович був талановитим дослідником. Його наукові інтереси відзначалися широким діапазоном. Насамперед, він – церковний історик як за освітою, службовою діяльністю, так і сімейним вихованням. Починав з етнографічних замальовок про традицію скликання на церковну службу з допомогою дзвонів, клепал, билів⁴³, деякі церковні обряди. В історичному минулому шукав уроки для удосконалення тодішнього церковного життя⁴⁴. Чимало уваги надавав історії унії, переходу від унії до православ'я після приєднання краю до Росії, ролі митрополита Литовського Й. Семашка в об'єднанні уніатів 1839 року⁴⁵. Серед його розвідок чимало місця зайняла історія конкретних церков і парафій, окрім раніш згаданих Кам'янецької Хресто-Воздвиженської на Карвасарах, Миколаївської церков, печерної церкви в с. Берізки-Бершадські Ольгопільського повіту⁴⁶. Його “Исторические сведения о Каменце-Подольском и его православных церквах в связи с гражданской и церковной жизнью Подолии” публікувалися протягом 1889-1891 рр. у восьми випусках “Подольских епархиальных ведомостей”⁴⁷. 1897 року в 11-му випуску “Трудов” вмістив статтю про церковно-релігійне життя на Поділлі перед воз'єднанням з Росією⁴⁸. Як член Комісії брав активну участь у підготовці і відзначенні 100-річчя Подільської єпархії, виступав на ювілейних урочистостях з промовою, опублікованою в “Подольских епархиальных ведомостях” і збірнику “Святкування сторіччя Подільської єпархії”.

Його наукові дослідження вирізняло вміле поєднання церковної і світської історії краю. Це прослідковується в ранніх історико-статистичних описах Жванця, Ісаковець, Устя, Цвіклівців, Кізя, Голубечого, Бара, Гусятина, нарисі “Подолия 100 лет тому назад и в настоящее время”⁴⁹. І, особливо, у праці “История гражданской и церковной жизни Подолии” (1912)⁵⁰.

Вона написана на основі праць М. Симашкевича, Ю. Сіцінського, виданої П.М. Батюшковим “Подолии” та інших джерел. Виклад логічний,

гарна дещо охудоженена мова, чітка структура: три розділи, які в свою чергу діляться на підрозділи й послідовно розкривають історію церковно-релігійного життя на Поділлі за князів Коріатовичів, литовсько-польської доби, після приєднання краю до Росії. Історичне полотно складає фон церковної історії, написаної тенденційно, з проросійських позицій. Достатньо зауважити, що в книзі на 88 сторінок автор жодного разу не вжив термінів “Україна”, “українець”, “український”, натомість скрізь і всюди – “Юго-Западный край”, “русский народ Подолии”, “малорусский язык” тощо. Це відповідало духові часу й було наслідком жорсткої цензури і контролю з боку російської адміністрації за друкованим словом, гонінь, яких зазнавали прихильники українського відродження, зокрема, викладач Кам'янецької гімназії Трохим Ілліч Біленький, який за українофільські настрої “удостоївся” переводу на Кавказ, де і помер.

Данину уваги віддав Микола Іванович етнографічним дослідженням. Знав усну народну творчість краю, збирав легенди, перекази, думи і, як водилося тоді, використовував фольклорно-етнографічні матеріали в своїх творах. 1878 року в одинадцяти подачах “Подольских епархиальных ведомостях” повідав про традицію медоваріння, дав історію появи й аналіз змісту різдвяних колядок⁵¹. 1891 року опублікував народний переказ з с. Маньківка про самітника – аскета, на 38 журнальних сторінках оповів про католицький відпуст і народний ярмарок у м. Тинна Ушицького повіту⁵², у замітці про задунайські (нігинські) печери ґрунтовно описав їх стан, повідав легенду про розправу татар над жителями сіл Залуччя і Нігина, які сховалися в них. Ця легенда стала ще одним свідченням жорстокого характеру й нелюдських наслідків татарських набігів, способів порятунку й протистояння, які застосовувало подільське населення⁵³. Великий резонанс мали опубліковані М.І. Яворовським нариси з побуту сільських священників Поділля⁵⁴.

Історія – це події, факти в просторі і часі, творцями яких є люди. Тому Микола Іванович, як дослідник, не обійшов увагою цікаві постаті подільської історії. Серед його публікацій – легенда про П.Х. Вітгенштейна, нарис діяльності митрополита Й. Семашка, подільського архієрея Дмитрія⁵⁵. Варто підкреслити особливий характер тогочасних некрологів. Вони писалися не як формальна данина “групи товаришів” пам'яті покійного, а як добротний, досить об'ємний нарис, в якому ґрунтовно висвітлювався його життєвий шлях, досягнення – творчі, наукові, господарські, політичні чи військові, особистість залишилася надовше в пам'яті, в історії. Такою повнотою, людською добротою і щирістю відзначаються написані М.І. Яворовським некрологи М.З. Дороновича⁵⁶,

кафедрального протоієрея, церковного історика, пам'яткоохоронця, С.М. Лобатинського однолітка і земляка Миколи Івановича, який одночасно з ним навчався в Подільській духовній семінарії, Київській духовній академії, згодом працював у Подільській духовній семінарії, жіночому духовному училищі, був настоятелем Петропавлівської церкви і, водночас, діяльним членом Комітету, опублікував історико-статистичні описи Тульчина, Тиврова, парафій і церков Брацлавського повіту, десятки інших статей, розвідок, заміток, передав історико-археологічному товариству свою бібліотеку⁵⁷. Документальною добротою позначені спогади Миколи Івановича і про Й.Й. Ролле з приводу десятиріччя його смерті, М.Ф. Багинського, М.С. Гогоцького. Такі публікації зберігають джерельну цінність і використовуються сучасними науковцями навіть у дисертаційних дослідженнях.⁵⁸

У полі зору М.І. Яворовського була бібліотечна справа. Їй віддав він 15 років праці на посаді завідувача семінарської книгозбірні, разом з Ю.Й. Сіцинським був творцем Єпархіальної бібліотеки, а також – наукової бібліотеки Комітету й Товариства, сприяв їх комплектуванню. У ряді статей обґрунтував важливе значення книги для подолання неграмотності, неучтва, темноти, аморальних проявів і пияцтва у першу чергу. У статті “О церковно-приходских библиотеках” твердив, що головним засобом проти “народної недуги” є піднесення інтелектуального і морального рівня народних мас з допомогою освіти, а “важливим засобом і зброєю для досягнення цієї мети може бути читання книг”. Він закликав пастирів взяти на себе облаштування народних бібліотек, організувати голосні читки і в такий спосіб пробудити інтерес пастви до книги, до навчання. Більше того, у статті він виступив не тільки як просвітник, а як бібліотекознавець, дав низку рекомендацій священникам щодо формування книжкового фонду, читацького репертуару, ведення каталогу, організації роботи бібліотеки⁵⁹.

М.І. Яворовський був не тільки дослідником, організатором подільського краєзнавства, а і його першим істориком. За участі Миколи Івановича з 1890 року готувалися й публікувалися в “Подольских епархиальных ведомостях” та окремими брошурами щорічні звіти про роботу Подільського єпархіального історико-статистичного комітету та Подільського церковного історико-археологічного товариства, особливо та їх частина, що стосувалася надходжень до Комітету, Давньосховища, бібліотек, поповнення і витрачення фінансових засобів. Не раз робив повідомлення на засіданнях Товариства про науково-краєзнавчу діяльність його членів. Великий інтерес дослідників історії подільського

краєзнавства викликають його публікації “Несколько слов о деятельности Комитета для историко- статистического описания Подольской епархии” (1883), “Очерк научной деятельности историко-статистического комитета за прежнее время с 1866 г. по 1903 г. ” (1903), доповідь на засіданні ПЦІАТ “О деятельности Общества в деле изучения истории Подолии и собирания памятников местной старины” (1906)⁶⁰.

На жаль, ми мало знаємо про М.І. Яворовського як поета. А він писав, писав з нагоди важливих подій, ювілеїв. В оді на честь Олександра II – визволителя славив царя, що зняв окови з народу:

*Затем избавленье от тяжкого рабства
И горькой неволи миллионов народа,
Который, как узник, сняв бремя цепей.
Воспрянул для жизни. Воскресла свобода!*⁶¹

Ідея єдності слов'ян і першості серед них росіян проходить через “Стихотворение к юбилею просветителей славянских”, поетичний твір, присвячений пам'яті Кирила і Мефодія⁶¹. Побачив світ вірш-присвята Подільській духовній семінарії з нагоди її 100-річчя⁶². Були й інші поезії, і не тільки патріотичного, а й ліричного характеру, але їх ще треба віднайти.

1914 року відбулися останні вибори ради Товариства. Микола Іванович і надалі, до кінця свого земного життя, залишався товаришем голови і казначеєм, разом зі своїм учнем і соратником Юхимом Йосиповичем Сіцінським очолював одну з кращих краєзнавчих інституцій Поділля в екстремальний для краю час – роки Першої світової війни, національно-визвольної боротьби, утвердження Української Народної Республіки⁶³. У списку членів Подільського церковного історико-археологічного товариства на 22 червня 1919 року Микола Іванович числиться ще заступником голови і казначеєм⁶⁴. У тому складі Товариства з'явилися прізвища викладачів відкритого 22 жовтня 1918 року Кам'янець-Подільського державного українського університету: серед почесних членів – ректора професора І.І. Огієнка, серед дійсних – професорів А.Г. Білецького, В.О. Біднова, П.Г. Клепатського, П.В. Клименка, І.А. Любарського. К.В. Широцького, доцента Л.Б. Бялковського.

З приходом більшовицьких військ для членів Товариства настала пора важких випробувань, вони були потиснуті більшовицькою владою на задній план наукового й суспільного життя, чимало з них зазнало репресій. М.І. Яворовський вже не був ні учасником, ні свідком тих подій – 8 грудня 1919 року він покинув світ земний. Похований на руськофільваровецькому кладовищі в Кам'янці-Подільському.

Колоритна постать М.І. Яворовського потребує подальшого вивчення, пошуку нових джерел, у тому числі – в архівах Російської Федерації.

Список використаних джерел

1. Яворовський Микола Іванович Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX- XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. міськ. друк., 1993. С. 409; Його. Подвижник на тлі історії Поділля Микола Яворовський / Л. Баженов // Kamieniec Podolski: studia z dziejów miasta i regionu / pod red. Feliksa Kiryka. Krakow : Wyd-wo naukoweAP. 2000. S. 279-281; Кошель О.М. Між церквою і наукою: іст. нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865-1920). Київ; Кам'янець-Поділ. : Центр поділезнавства, 1998. 69 с.; Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В.С. Прокопчук. Київ : Рідний край. 1995. С. 29-30; Його. Під егідою Українського комітету краєзнавства / В.С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова. 2004. С. 14-15.

2. Двадцятипятилетие служебной деятельности смотрителя Каменецкого духовного училища Н И. Яворовского // ПЕВ. 1893. № 1. С. 13-16; 35-летие духовно-учебной деятельности смотрителя Каменецкого духовного училища Николая Ивановича Яворовского // ПЕВ. 1903. № 8. 22 февр. С. 195-197.

3. Яворовский И. Благодарственное молебствование, совершенное крестьянами Голубеческой волости Ольгопольского уезда по случаю введения Уставной грамоты / свящ. Иоанн Яворовский // ПЕВ. 1863. № 11. С. 477.

4. 35-летие духовно-учебной деятельности... С. 195.

5. Сецинский Е.И. Народное предание в полозе / Е.И. Сецинский // Подольский листок. 1881. №58.

6. Яворовский Н И. Очерки из быта сельских священников Подольской епархии / Н.Я. // ПЕВ. – 1867. – № 24. – С. 829-837; 1868. – № I. – С. 16-27; Його. Попытка римского епископа подчинить своей власти юго-западную русскую церковь в XIII столетии, во время княжения Даниила Романовича Галицкого / И. Яворовский // ПЕВ. 1869. № 3. С. 91-100; № 4. С. 141-155.

7. Его. С. Голубече: историко-статистическое описание церкви и прихода с. Голубече Ольгопольского уезда / Н.И. Яворовский // ПЕВ. 1872. № 8. С. 280-303; № 9. С. 318-246; Його. Историко-статистическое описание Бара и заштатного Барского Свято-Покровского монастыря / Н. Яворовский // ПЕВ. 1875. №12. С. 356-369; № 16. С. 473-484; № 17. С. 502-5 12; № 8. С. 533-548; Його. Историко-статистическое описание м. Гусятина и церквей его / Н. Яворовский // ПЕВ. 1876. № 19. С. 206-208; № 20. С 209-216; №21. С. 217-224, № 23; № 24; 1877. № 1, 4, 5, 6.

8. Его. Историко-статистическое описание м. Жванца, его церкви и прихода / Н. Яворовский // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. Каменец-Подольский : Тип. наслед. Д. Крайза, 1876. Вып. I. С. 90-151; Його. Историко-статистическое описание церкви и прихода с. Исаковец / Н. Яворовский // Там само. С. 174-283; Його.

Историко-статистическое описание церкви и прихода с. Устья с приписанными к нему с. Цвикловцами и деревней Козей / Н. Яворовский // Там само. С. 321-360.

9. Его. Несколько слов о деятельности Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии // ПЕВ. 1883. №44. С. 838.

10. Пятидесятилетие епархиальных периодических изданий Подольской епархии (1862-1912 г.) // Православная Подолия. 1912. № I. С. 6.

11. Распоряжения по духовно-учебному ведомству // ПЕВ. 1886. № 9. С. 85.

12. Олесницкий И.А. Исторические сведения о Каменецком и Барском духовных училищах / И.А. Олесницкий. Каменец-Подольский: Типогр. Под. губ. правл., 1891. С. 3.

13. Там само. С. 4.

14. Там само. С. 40.

15. Там само. С. 44-51.

16. Там само. С. 52.

17. Там само.

18. Креминский П. Празднование Каменецким духовным училищем 900 – летия крещения Руси / П. Креминский // ПЕВ. 1892. 26 сент. (№ 39). С. 1043-1044.

19. Яворовский Н. И. О средствах к поддержанию братской школы и приюта в г. Каменце-Подольском / Н.Я. // ПЕВ. 1877. №17. С. 512-520.

20. Его.. По поводу предстоящего съезда Каменецкого училищного округа 18 апреля сего года / Н. Яворовский // ПЕВ. 1883. № 11. С. 223-233.

21. Его. Существующие ныне задания Каменецкого духовного училища в их прошедшей судьбе / Н.И. Яворовский // ПЕВ. 1888. №38. С. 87 – 89.

22. Его. Обединение духовенства с народом посредством школы / Н.Я. // ПЕВ. 1897. № 2. С. 25-31.

23. Заседания Подольского епархиального историко-статистического комитета и поступления в епархиальное Древнехранилище // Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1890 год. Каменец-Подольский : Типогр. Под. губ. правл., 1891. С. 7.

24. Двадцатипятилетие служебной деятельности ... С. 13-14.

25. Отчет о деятельности православного Св. Иоанно-Предтеченского братства за 1910 год (47-й год существования) // Православная Подолия. 1912. 8 янв. (№ 1). С. 15.

26. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1890 год. Каменец-Подольск : Тип. Под. губ. правл., 1891. С. 2-3.

27. Киевская старина. 1890. Июнь. С. 552.

28. Заседание Подольского епархиального историко-статистического комитета и поступления в епархиальное Древнехранилище (апрель-июнь 1891 г.) // Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и

учрежденного церковно-исторического Древнехранилища за 1891 год. Каменец-Подольск: Тип. Под губ. правл., 1892. С. 1.

29. Матеріали поїздки і наступних розкопок знайшли відображення в статті Ю.Й. Сіцінського “Розкопки Бакотського монастирища в 1892 году”, опублікованій у 39 номері Подольських епархиальних ведомостей”. 1892. С. 706-708

30. Собрание Подольского епархиального историко-статистического комитета и поступления в церковно-историческое Древнехранилище // Отчет Подольского епархиального историко-статистического Комитета и учрежденного им церковного Древнехранилища за 1892 год. Каменец-Подольский : Типогр. Под. губ. правл.. 1892. С. 1 .

31. Устав Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки. Каменец-Подольск: Типогр. Под. губ. правл., 1895. С. 1-4

32. Предписание духовенству завести в приходах церковные летописи // ПЕВ. 1868. №22. С. 418.

33. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897-1900 гг. Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1907. С. 5-6.

34. Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Е. Сецинского, Н. Яворовского. Каменец-Подольск : Типогр. Св. Троиц, братства, 1911. Вып. 11. 529 с.: илл.

35. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1895 год. Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1896. С. 3.

36. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета и состоящих при нем Древнехранилища и Епархиальной библиотеки за 1897-1900 гг. С. 7.

37. 35-летие духовно-учебной деятельности смотрителя Каменецкого духовного училища Николая Ивановича Яворовского ... С. 195.

38. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1903 год. Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1904. С. 1.

39. Там само. С. 2-3.

40. Там само. С. 4-5.

41. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1905 год. Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1906. С. 3.

42. Приходько В. Під сонцем Поділля / В. Приходько. Вид. 4-е. Нью-Йорк; Мюнхен : Криниця, 1967. Ч. 1. С. 116.

43. Яворовский Н.И. О созывании к богослужению в древности: о церковных билах, клепалах и колоколах / Н. Яворовский // ПЕВ. 1871. № 14. С. 605-614; № 15. С. 645-654.

44. Его. Уроки для настоящего из прошедшей церковно-приходской практики в нашем крае / Н. Я-го // ПЕВ. 1877. № 17. С. 507-512; № 18. С. 532-541.

45. Его. О митрополите Литовском Иосифе Семашко и воссоединении униатов в 1839 году / Н. Я. // ПЕВ. 1894. № 18-19. С. 311-317; № 20. С. 339-347; № 21. С. 367-372.

46. Его. Каменецкая Кресто-Воздвиженская церковь на Карвасарах / Н. Я. // ПЕВ. 1892. № 20. С. 335-348; Його. Заметка о пещерной церкви в с. Березках Бершадских Ольгопольского уезда / Н. Я. // ПЕВ. 1891. № 18. С. 364-369.

47. Его. Исторические сведения о Каменце-Подольском и его православных церквях в связи с гражданской и церковною жизнью Подолии / Н. Яворовский // ПЕВ. 1889. № 19. С. 407-419; № 21. С. 463-471; № 24. С. 555-563; № 27. С. 628-637; № 30. С. 701-711; № 51. С. 1299-1313; 1890. № 9-10. С. 211-214; 1891. № 32. С. 759-764.

48. Его. Религиозная жизнь в Подолии в конце прошлого века, перед воссоединением ее с Россией / Николай Яворовский // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н. И. Яворовского, Е. И. Сицинского. Каменец-Подольский: Типогр. Под. губ. правл., 1897. С. 195-209.

49. Его. Подолия сто лет тому назад и в настоящее время / Н. Я // ПЕВ. 1892. 4 янв. (№ 1). С. 10-16.

50. Его. История гражданской и церковной жизни Подолии / Н. Яворовский. Каменец-Подольск: Типогр. Св. Троиц, братства, 1912. 88 с.

51. Его. Медоварение на Руси и остатки его при церквях Подольской епархии / Николай Яворовский // ПЕВ. 1878. № 6. С. 247-251; № 7. С. 277-285; № 8. С. 311-317; № 9. С. 324-331; № 10. С. 359-366; № 11. С. 405-412; № 12. С. 448-459; № 13. С. 483-489; № 15. С. 555-565; № 18. С. 643-650; № 19. С. 673-685; Його. Старинная Рождественская колядка / Н. Я. // ПЕВ. 1882. № 52. С. 644-645.

52. Его. Народное предание с. Маньковки об отшельнике XVIII столетия / Н. Я. // ПЕВ. 1891. № 34. С. 838-840; Його. Католический отпуст и народная ярмарка в м. Тынной Ушицкого уезда Подольской губернии / Н. Яворовский // ПЕВ. 1884. № 39. С. 829-838; № 40. С. 851-866; № 41. С. 873-866.

53. Его. Заметки о залучанских пещерах / Н. И. // ПЕВ. 1890. № 38. С. 878-884.

54. Его. Дом зажиточного подольского священника и комнатные украшения во вкусе прошлого века / Н. Яворовский // ПЕВ. 1880. № 3. С. 34-36; Беленький Т. По поводу сообщения Н. И. Яворовского "Дом зажиточного священника и комнатные украшения во вкусе прошлого столетия" / Т. Беленький // ПЕВ. 1880. № 39. С. 470-472; № 40. С. 480-482.

55. Его. Подольская старина: посмертная легенда о Петре Христиановиче Витгенштейне / Н. Яворовский // ПЕВ. 1881. № 20. С. 244-246; № 21. С. 257-259; Его. О митрополите Литовском Иосифе Семашко и воссоединении униатов в 1839 г. (по поводу 25-летия со дня смерти митрополита Иосифа) // ПЕВ. 1894.

№ 18-21; Его. Воспоминания о высокопреосвященном Димитрии, бывшем Архипастыре Подольском / Н. Яворовский // Труды... Вып. 11. С. 392-400.

56. Его. Памяти о кафедрального протоиерея М. Дороновича // ПЕВ 1891. №41-42.

57. Его. Созонт Михайлович Лобатинский / Н. Яворовский // Труды... Вып. 11. С. 404-407.

58. Его. Воспоминания об Иосифе Иосифовиче Ролле / Н. Яворовский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Н.И. Яворовского. Каменец-Подольск : Типогр. Под. губ. правл., 1895. Вып. 7. С. 506-517; Его. Михаил Федорович Багинский / Н. Яворовский // Труды... Вып. 11. С. 407-411; Его. Николай Сильвестрович Гогоцкий / Н. Яворовский // ПЕВ. 1900. № 6. С. 212-218; Баженова С.Е. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість: наук. вид. / С.Е. Баженова. Кам'янець-Поділ. : Центр поділлезнавства, 2001. 224 с.

59. Его. О церковно-приходских библиотеках / Н. Я. // ПЕВ. 1883 № 7. С. 131-136; Его. Несколько слов по поводу статьи "О церковно-приходских библиотеках" / Н. Я. // ПЕВ. 1883. № 11. С. 246-249.

60. Его. Несколько слов о деятельности Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии / Н. Я. // ПЕВ. 1883. № 44. С. 840; Его. Очерк научной деятельности историко-статистического комитета за прежнее время с 1866 г. по 1903 г. / Н. Я. // ПЕВ. 1903. № 46.

61. Его. 19 февраля 1880 года (стихи) / Н. Яворовский // ПЕВ. 1880. № 8. С. 94.

62. Его. Стихотворение к юбилею просветителей славянских / Н. Яворовский // ПЕВ. № 11. 1885. С. 209-210.

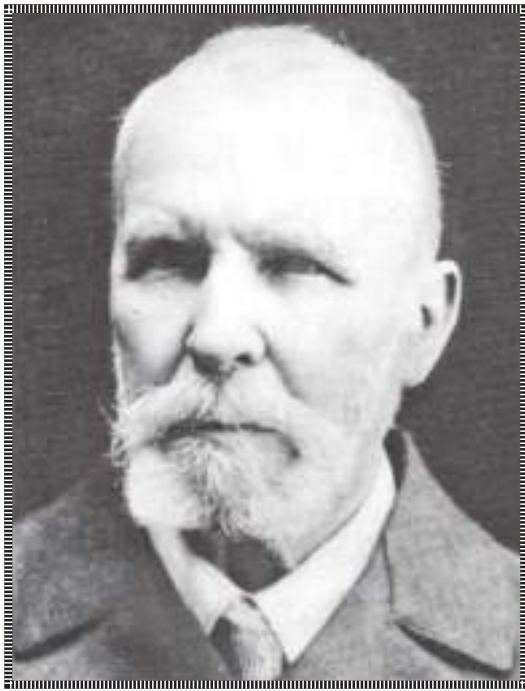
63. Отчет Подольского церковного историко-археологического общества за 1914 год. Каменец-Подольский : Типогр. Под. губ. правл., 1915. С. 1.

64. Кошель О.М. Між церквою і наукою... С. 65-68.

Феномен краєзнавця Ю.Й. Сіцінського

Його називають патріархом подільського краєзнавства, батьком подільської історії, визнаючи таким чином великий його внесок у регіональне дослідництво. Діяльність Ю.Й. Сіцінського припала на час високого піднесення краєзнавчого руху в другій половині XIX – на початку XX століття, викликаного низкою обставин. Насамперед – пробудженням після падіння кріпосного права в ході реформ 60-70-х років національної самосвідомості народу, який після приєднання Правобережжя до Росії намагався реанімувати історичну пам'ять, реконструювати минуле. А воно, історичне минуле, було замулене ідеологічними нашаруваннями польської історичної науки, багатьма міфами й легендами, за яких українське національне обличчя ледь проглядало.

Була й інша об'єктивна обставина. Це – засилля польського елемента як в економіці, політиці, так і культурно-освітньому житті приєданого до Росії краю. Спроба поляків повернути втрачені на Правобережжі позиції вилилась у повстання 1830-1831 і 1863-1864 рр. І, незважаючи на обмеження й витіснення польської шляхти з економічного, політичного й духовного життя шляхом конфіскації, секвестрування землі, заборони

Юхим Йосипович Сіцінський (1859-1937)

займати посади в апараті місцевого управління, закриття ряду монастирів, костьолів, навчальних закладів, все ж її вплив залишався відчутним. Ще 1887 року поляки володіли на Поділлі 55 відсотками земель.¹ Тому ставилась мета нейтралізувати наміри польської частини подільського населення повернути край в лоно Речі Посполитої, на основі історичних досліджень довести “братам-полякам”, що Поділля – здавна руська земля, а їх наміри – “нездійснена мрія розпашілої уяви”, такі собі “дитячі витівки поляків-католиків, що тішать себе надією бути повними панамі в нашій чисто руській стороні”.²

У цей час краєзнавчий порив подільської інтелігенції співпав з потребою російської влади посилити виховання населення Південно-Західного краю на засадах теорії “офіційної народності”, яка передбачала на службу політиці поставити й науку. Тому 1834 року в Києві з’явився університет, 1843 року – Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, посилилась краєзнавча діяльність губстаткомітетів, губернських та єпархіальних органів, преси. Ідеолог офіційної російської історіографії в Україні професор Устрялов закликав вирвати з-під польського впливу історію Малоросії, влити її до єдиної руської історії. Власне, у середині XIX ст., як справедливо зазначають деякі сучасні вчені, об’єктивно інтереси офіційної російської історичної науки збіглися з потребами українського суспільства, його наукової еліти.³

1855 року подільське єпархіальне керівництво у відповідь на розпорядження Синоду доручило сільським священникам здійснити історико-статистичний опис церков і парафій. Узагальнення матеріалів було покладене на викладача і бібліотекаря духовної семінарії П.А. Гліщинського. Але завершити працю йому не дала смерть.⁴ Немало зробив для вивчення історії населених пунктів Поділля М.Я. Орловський⁵. Краєзнавчу роботу розгорнуло Товариство подільських лікарів, очолене О. Кремером і Й. Ролле.⁶

1865 року розпорядженням архієпископа Леонтія, глави Подільської православної єпархії, була започаткована діяльність Комітету для історико-статистичного опису церков і парафій.⁷ Комітет вніс організованість і планомірність у краєзнавчу працю, зробив її системною і цілеспрямованою. Вже протягом 1865-1875 рр. на сторінках “Подольских епархиальных ведомостей” був вміщений 61 історико-статистичний нарис⁸. 1876 року вийшла перша книга праць “Подільського єпархіального історико-статистичного комітету”, схвально зустрінута науковою громадськістю.⁹ Побачив світ “Історико-географічний та етнографічний нарис Поділля М.В. Симашкевича¹⁰, ряд праць М.І. Яворовського¹¹, Й.Й. Ролле¹², Н.В. Молчановського¹³ та інших дослідників. За прикладом Київської археографічної комісії посилити джерелознавчу роботу й подільські історики, їх напрацювання знаходили місце в наступних томах праць.

У такій обстановці розпочав активну краєзнавчу діяльність Юхим Йосипович Сіцинський, 1889 року повернувшись з Катеринославщини на Поділля. Поле діяльності було широким, воно відповідало інтересам і здібностям дослідника, і він, спираючись на свіжі знання й деякий власний досвід, взявся до роботи.

Говорячи про винятковість краєзнавчого успіху Ю.Й. Сіцінського, його витоки варто шукати в соціальному походженні та родинній генетиці. Сіцінські були династичними священнослужителями. А це вимагають неабиякого хисту. Священник на селі був чи не єдиною грамотною людиною. Нерідко треба було і прочитати, і написати листа чи заяву, дати юридичну консультацію, медичну допомогу, знати, хоча б елементарно анатомію, фізіологію, психологію. Так з покоління в покоління передавався досвід, шліфувались моральні якості сільського інтелігента. Держава бачила в священниках свою духовну опору в масах, до певної міри сприяла освіті представників цього стану. Тому і Юхим Йосипович отримав ґрунтовну освіту. Спочатку разом з старшим братом Володимиром і сестрою Степанидою – в домашніх умовах. Батьки наймали вчителів. Запам'ятались Георгій Компанський, пані Клара, дочка летичівського священника, учитель музики Микола Вікентійович Руновський.¹⁴

А коли прийшла пора вступати до училища, батько відвіз Юхима до Калюсика, де після духовної семінарії працював відомий в окрузі просвітник, етнограф і фольклорист Олександр Андрійович Руданський,

двоюрідний брат Степана Васильовича Руданського. Пробув там від весни до серпня, не раз з учителем відвідував селян, слухав їх казки, повір'я, бачив, як той записував зразки усної народної творчості.¹⁵

1870 року вступив до Кам'янець-Подільського єпархіального училища, по закінченні якого перейшов на навчання до Подільської духовної семінарії. Домашню й початкову освіту отримали сестри Юлія, Олександра, Лізовета, а Степанида навіть виховувалась у приватному жіночому пансіоні Ліневської.¹⁶ У ході навчання під впливом учителя М.І. Яворовського зацікавився історією та фольклором Поділля. Мав намір поступити

Пам'ятний знак у с. Мазники на місці будинку, де народився і провів дитячі роки Ю.Й. Сіцінський

до Київського університету на історико-філологічний факультет, але 1879 року було відмінено право вступу до університету з семінарій. Необхідно було здавати іспити за увесь курс гімназії.

Навчання продовжив у Київській духовній академії, де під впливом своїх учителів, особливо професора М.І. Петрова, займався і дослідницькою роботою. 1881 року побачила світ перша краєзнавча розвідка¹⁷. Чотири роки викладацької праці в Бахмутському духовному училищі на Катеринославщині лише загострили почуття любові до Поділля, бажання прислужитися рідному краю в царині духовності – освіти і науки.

Важливим фактором, що посилив феномен краєзнавця Ю.Й. Сіцінського, була його близькість до народу, знання життя простого селянина. Часто бував у Мазниках, де осіла сестра Лізовета, дружина священника Всеволода Добея, в с. Кормильче на Кам'янецьчині, де жила Степанида з чоловіком – місцевим священником Анатолієм Монастирським, у Бубнівці, де сестра Юлія розділила життєву долю священника Костянтина Колінського¹⁸. Ю.Й. Сіцінського запрошували священники Поділля для консультацій при складанні описів церковів і парафій, для вивчення виявлених ними курганів, печер, археологічних та архітектурних об'єктів. Він бачив непросте життя земляків, безпросвітну нужду й неписьменність.

Можливо це й спонукало талановитого подолянина до різних видів діяльності: вивчав історію, вів археологічні розкопки, досліджував історію православної церкви, оборонних замків, архітектуру, редагував “Подольские епархиальные ведомости”, видання історико-статистичного комітету¹⁹, членом якого був з часу повернення до Кам'янця-Подільського, а з 1906 року – журнал “Православная Подолия” і газету “Подолия”²⁰. Був одним з ініціаторів і організаторів створення Давньосховища – першого на Поділлі історико-краєзнавчого музею²¹, займався викладацькою роботою, входив до подільської “Просвіти”, різних науково-краєзнавчих товариств, прилучився до перекладу українською мовою Святого Письма, у числі перших перейшов на богослужіння рідною мовою.

Його працездатність приносила помітні результати, статті і розвідки знаходили місце у всеукраїнських і, навіть, загальноросійських виданнях. 1899 року на XI археологічному з'їзді зробив дві доповіді – “Декілька пояснень до археологічної карти Поділля” і “Характерні особливості стародавніх церковів Поділля”²². Його археологічна карта Поділля була опублікована в Трудах XI археологічного з'їзду.²³

Великим стимулом активної діяльності був патріотизм. Юхим Йосипович не тільки прийняв українську національну ідею як кредо свого життя,

а й вірно служив їй, всіма можливими засобами втілював у життя. З відкриттям Кам'янець-Подільського державного українського університету працював приват-доцентом богословського та історико-філологічного факультетів, до 1922 року, першої масової чистки професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського ІНО, читав курс церковної археології, історії краю, історії українського мистецтва, був помічником бібліотекаря, настоятелем університетської Миколаївської церкви, завідувачим Кабінетом-музеєм.²⁴ 1919 року став членом Українського Червоного Хреста, який очолював І. Огієнко. Допомігав йому у виконанні обов'язків міністра ісповідань, входячи до складу Ради цього міністерства.

Поразка національно-визвольного руху не паралізувала духу і працездатності Ю.Й. Сіцінського. В умовах повоєнної розрухи докладав зусиль до музейного будівництва, намагався продовжити діяльність Подільського церковного історико-археологічного товариства, яке очолював, посилив досить актуальну для того часу пам'ятоохоронну працю, домігся визнання Кам'янецької фортеці заповідником, був її хранителем. Входив до наукового товариства ВУАН – очолював краєзнавчу секцію, співпрацював з вінницьким Кабінетом виучування Поділля.

Надгробний пам'ятник Ю.Й. Сіцінському на Руськофільваровецькому кладовищі в Кам'янці-Подільському. 2010 р.

Починаючи з 1922 року неодноразово зазнавав всіляких утисків і репресій з боку радянської влади. 1930 року був заарештований в справі “Спілки визволення України”. Залишився без роботи і засобів для прожиття. Виїхав до Києва, працював у Лаврському музейному містечку. Важко захворів. А коли наприкінці 1933 року повернувся до Кам'янця-Подільського, то вимушений був наймати квартиру на Підзамчі, бо побудований ним будинок був переданий іншим. 7 грудня 1937 року помер, розбитий паралічем.

Як дослідник та організатор подільського краєзнавства залишив феноменальний слід – близько 200 своїх наукових

робіт²⁵, які не втратили джерельної цінності й чекають видавця, тисячі аркушів відредагованих ним томів Праць церковного історико-археологічного товариства, “Подольских епархиальных ведомостей”, журналу “Православная Подолия”, газети “Подолия”, сформував власну науково-краєзнавчу школу, досвід якої актуальний дотепер.

Список використаних джерел

1. Малий В.В. Становище поляків на Поділлі в 30-90-х роках ХІХ // Поляки на Хмельниччині, погляд крізь віки: зб.наук.пр. за матер. наук. конф.(23-24 червня 1999 року). Хмельницький Поділля, 1996. С. 196.

2. Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). 1886. №2. С. 61, 63.

3. Зокрема – О.І. Киян з Кіровограда, автор статті “М.Д. Іванишев як історик й організатор історичної науки” (Див. УІЖ. 2002. № 2. С. 84-89).

4. Рукопис Глішинського П.А. опрацювала редакція ПЕВ й опублікувала в числах 7, 8, 11, 13, 14, 20, 22 за 1862 рік.

5. Його перу належать історичні нариси про міста і містечка Поділля – Вінницю, Летичів, Літин, Меджибіж, Ольгопіль, Проскурів, Сатанів, Смотрич, Чорний Острів, Ямпіль, Сатанів, опубліковані в ПЕВ у № № 8, 14, 17, 20, 23 за 1864 р.

6. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ : Рідний край, 1995. С. 24-26.

7. *“Настойт надобность в историко-статистическом описании Подольской епархии, согласно давно уже последовавшему распоряжению Святейшего Синода, – гласило розпорядження владики Леонтія правлінню Подільської духовної семінарії. – И я нахожу нужным образовать Комитет для сего при семинарии. Предлагаю Правлению предоставить мне проект состава Комитета с программой самого описания. Председателем Комитета имеет быть ректор семинарии архимандрит Феоно́ст”*.

8. Вінюкова В.М. Подільський історико-статистичний комітет в історико-географічному дослідженні Поділля // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля: наук. зб. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 20.

9. Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. Каменец-Подольск: Типогр. наслед. Д. Крайза, 1876. Вып. 1. VIII, XIII, 362 с.

10. Историко-этнографический очерк Подолии. Каменец-Подольск., 1875. Ч. I; 1876. Ч. II, III.

11. Див. Прокопчук В.С. Вказ. праця. С. 29-30.

12. Там само. С. 30-34.

13. Молчановський Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. Киев : Типогр. Киевского у-та, 1885. 345 с.

14. Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА). Ф.Р. 3333. Оп.1. Спр.26. Арк.25-26.

15. Там само. Арк.28.

16. Там само. Арк. 25.
17. Сецинский Е. Народные предания о полозе // Подольский листок. 1881. № 58.
18. КПМДА. ФР.3333. Оп.1. Спр. 38. Арк. 53 зв.
19. Сіцінський Ю.Й. був редактором 6, 8, 9, 10, 11 і 12 випусків Праць.
20. У жовтні 1905 року єпархіальний з'їзд ухвалив припинити випуск "Подольских єпархіальних ведомостей". З січня 1906 року замість них почали видавати журнал "Православная Подолия" і газету "Подолия".
21. Створення Давньосховища було проголошено 30 січня 1890 року на засіданні Комітету, завідування покладене на священника Віктора Якубовича, обов'язки секретаря – на Ю.Й. Сіцінського.
22. КПМДА. ФР.3333. Оп.1. Спр. 37. Арк. 10.
23. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI археологического съезда в Киеве. Москва, 1901. Т.І. С. 197-365.
24. Університетський період діяльності Ю.Й. Сіцінського найбільш повно досліджений професором Завальнюком О.М. (див. Завальнюк О.М. Вихідці з Поділля – викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного у-ту. Іст. науки. Кам'янець-Подільський, 2001. Т.6(8). С. 304, 306-309.
25. Винокур І.С., Корнілов В.В. Визначний літописець Поділля (Ю.Й. Сіцінський) // Репресоване краєзнавство. Київ : Рідний край. С. 93.

Роль академіка М.Н. Тихомирова в установленні времени основания г. Каменца-Подольского*

Кінець 50-х – початок 60-х років ХХ століття в СРСР відзначені печаттю хрущовської оттепелі, благоприятно впливаючої на розвиток історичної науки. 29 травня 1962 г. ЦК Компартії України під натиском времени, численних пропозицій наукової громадськості прийняв постановлення "Об издании истории городов и сел Украинской ССР", ставшее каталізатором історико-краєведческого руху, створення 26-томної літописи населених пунктів України. Для наукових сил Каменца-Подольського – некоегда губернского, згодом областного центра постановлення стало своєобразним сигналом.

---

* Дослідження у співпраці з доктором історичних наук, професором О.М. Завальнюком було проведено на замовлення академіка РАН С.О. Шміта і опубліковане у вигляді статті в "Археографическом ежегоднике" Російської академії наук за 2005 рік (Москва, 2007. С. 387-393)

Город-памятник имел богатую историю, многолетний опыт историко-краеведческих исследований, которыми занимались Подольский епархиальный историко-статистический комитет (1865-1903), Подольское церковное историко-археологическое общество (1903-1920), Каменец-Подольский государственный украинский университет (1918-1920), Институт народного образования, научно-исследовательская кафедра, научное общество Всеукраинской академии наук, окружной комитет краеведения, кружки. Были изданы 12 томов Трудов ПЕИСК, монографии Батюшкова П.Н., Ролле И.И., Молчановского Н.В., Сецинского Е.И.¹ После репрессий конца 20-х – начала 30-х годов и почти четвертьвекового молчания историки, краеведы искали повод для возрождения краеведения. Такие возможности предоставлял 900-летний юбилей города.

Год основания Каменца-Подольского подсказала грамота. Она гласила: *“Вот от великого князя Федора Дмитриевича косогацким армянам (те), которые пожелают сюда придти (и) придут мне на помощь, и я дам волю на три года, а коли будете мне подчинятся, поселится кто де пожелает”*¹⁰. 1641 года эта грамота была вписана в Коронную метрику с датой 1062 г. Эта дата стала отправной точкой в праздновании юбилея города.

Бюро горкома партии, исполком городского Совета создали комиссию по подготовке празднования во главе с секретарем горкома партии Возняком Ф.П. В начале октября 1962 г. подготовительная работа активизировалась. На расширенном заседании комиссии были рассмотрены и конкретизированы мероприятия, распределены обязанности, руководителям и секретарям парторганизаций предприятий, учреждений поставлены конкретные задачи³.

Особую роль организаторы юбилея отводили научной конференции, которая должна была четко определиться с датой основания города. Тем более, что в разгар подготовки юбилея неожиданно возникла дискуссия, начало которой положил львовский историк Ярослав Романович Дашкевич. В статье “Грамота Федора Дмитриевича (очерк с украинской дипломатики)” он высказал сомнение в правдоподобности указанной грамоты, а таким образом – в целесообразности празднования 900-летия. Он утверждал, что грамота сфальсифицирована львовскими армянами, которые в конфликте с польской общиной Львова таким образом доказывали легитимность и давность своего присутствия в Украине, приводил соответствующие аргументы⁶. Мнение историков Каменца-Подольского тоже разделилось: одни видели древнерусские

истоки возникновения города, другие придерживались зафиксированной летописью версии о его литовском происхождении в 70-е годы XIV в.

Сейчас трудно установить, кто подал мысль обратиться к авторитетному ученому – знатоку летописей, истории древнерусских городов академику союзной Академии наук Михаилу Николаевичу Тихомирову. Может быть ректор Каменец-Подольского государственного пединститута, историк Зеленюк И.С., а может – заведующий кафедрой истории СССР, доцент Коваленко Л.А., или директор краеведческого музея археолог Хотюн Г.Н. Прошло более 50 лет, не осталось в живых организаторов пребывания академика в городе, не были опубликованы материалы научной конференции, какой-то свет проливают газетные публикации. Ясно одно – приглашение поддержало партийно-советское руководство города, заинтересованное в научном обосновании юбилейной даты.

Конференция готовилась тщательно. Об этом свидетельствует сообщение в городской газете под заглавием “Подготовка к научной конференции”¹⁴.

Главным на конференции должен был стать доклад академика Тихомирова М.Н., который откликнулся на приглашение. По воспоминаниях И.С. Винокура, в 1962 году заведующего музеем Черновецкого госуниверситета, Михаил Николаевич поездом Москва-Черновцы сперва приехал в Черновцы. Был тепло принят руководством университета, состоялась беседа. Ректор Луцкий К.М. дал свою “Волгу”, и примерно через час академик был в Каменце-Подольском.

Винокур И.С. помнил встречу в горкоме партии. Все ждали, что скажет известнейший ученый, исследователь русских летописей, в 1953-1957 гг. академик-секретарь Отделения исторических наук АН СССР, с 1956 года – председатель Археографической комиссии, возродившей публикацию серии “Полного собрания русских летописей”, автор монографий о древней Руси, “Русской правде”, о России XIV в. и других работ. К тому времени М.Н. Тихомиров имел всеславянскую известность. Польская Академия наук избрала его действительным членом, а Советское государство отметило труд высокими наградами².

– Нет сомнения, что ваш город имеет древнерусские корни, – ответил академик на прямой вопрос кого-то из местных руководителей. – Но детальнее об этом поговорим на конференции.

В Каменце-Подольском академик Тихомиров М.Н. был сравнительно долго – более недели. Время использовал весьма интенсивно. Состоялась экскурсия по Старому городу. Он буквально изучал его топографию, интересовался названиями улиц, площадей, особенно – старыми названиями,

предшествующими возможным переименованиям. Обратил внимание на проулок Пятницкий, примыкавший к рыночной площади. Несколько часов осматривал Каменецкую крепость.

В один из дней побывал в Бакоте – столице древнерусского Понизья. Его сопровождали директор музея-заповедника Г.Н. Хотюн, доцент пединститута Р.П. Ростикус и И.С. Винокур. *“Во время осмотра скального монастыря, – вспоминает И.С. Винокур, – мы обратили внимание Михаила Николаевича на надпись на южной стене, попросили определить время написания. Он внимательно вчитывался, разбирал буквально по слогам сначала первую надпись “Благослови Христос Григория Игумена давшего силу святому Михаилу”, а затем – вторую “Григорий воздвиг место се”. Знания и опыт палеографа, возглавляющего коллектив по разысканию и описанию древних рукописей, дали ему возможность заметить отличие в орфографии и высказать мнение, что вторая надпись сделана примерно лет на 100 позже первой, относящейся к концу XI – началу XII века¹³.*

Осмотрел М.Н. Тихомиров исторический музей-заповедник. Директор музея Григорий Николаевич Хотюн и научный сотрудник Нина Кирилловна Козлова познакомили гостя с копией грамоты Кориатовича, фиксирующей дату предоставления городу магдебургского права. Чувствовалось, что Михаил Николаевич знал все летописные записи о Каменце, но все-таки внимательно слушал, иногда уточнял детали, касающиеся экспозиционных материалов. Академик подарил музею томик “Ученых записок” Московского госуниверситета за 1946 год, в котором опубликован его фундаментальный труд “Древнерусские города”¹⁵. Сборник до сих пор хранится в музейной библиотеке.

В один из дней состоялась встреча с архивными работниками. В то время областной исторический архив еще находился в Каменце-Подольском. Иван Владимирович Гарнага, тогда заместитель директора архива, рассказал: *“Академик Тихомиров М.Н. был в Каменце-Подольском много дней. В один из них приехал в архив. Состоялась беседа с работниками архива. Его интересовали фонды судебных материалов. С центрального корпуса мы пошли в Тринитарский костел, где хранились судебные дела XV-XVII вв. Он спрашивал, нет ли дополнений в виде древних грамот, актов, договоров, завещаний к судебным искам. Полистал одно из древних дел. С академиком было очень просто общаться. Он не давил ни знаниями, ни авторитетом. Несмотря на то, что у меня была своя точка зрения на дату основания города, М.Н. Тихомиров не вступил в дискуссию, лишь поинтересовался аргументацией, спросил, нет ли в*

фондах какого-либо обращения армянской общины к польскому королю. Нашли копию письма по вопросу землепользования, относящегося к концу XVIII века и написанного русским...”¹²

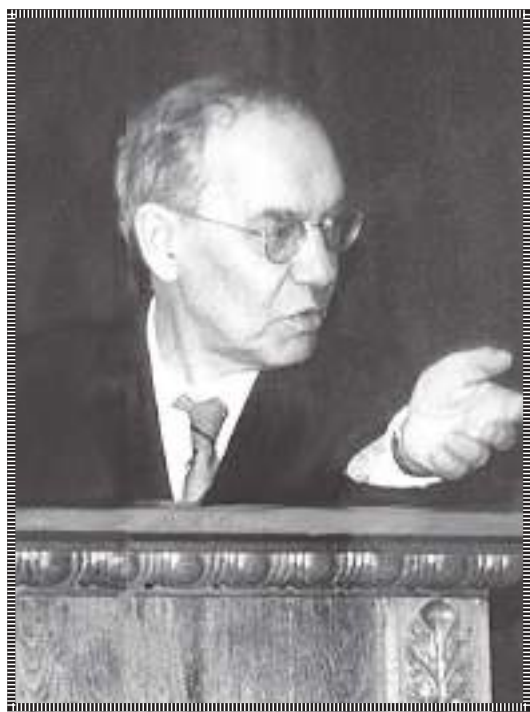
Научная конференция, как свидетельствует единственный экземпляр программы, хранящейся в фондах музея-заповедника, организованная ректоратом, партбюро и профкомом пединститута, состоялась 18 октября 1962 года в его актовом зале.

Академик Тихомиров М.Н. раскритиковал Дашкевича Я.Р., отрицающего факт существования Каменец-Подольского девять веков назад. Мне, тогда студенту первого курса историко-филологического факультета Каменец-Подольского государственного пединститута, выпало счастье слушать доклад академика. Помнится, он не раз прерывался аплодисментами патриотически настроенных каменчан, особенно после слов: “Я считаю, что мы с вами находимся в чудесном древнерусском городе, который берет начало со времен могучей Киевской Руси...”. Интересными были выступления Ланевского В.П., Хотюна Г.Н., Ростикуса Р.П., Тищенко В.И., Козловой Н.К., Коваленка Л.А., Гарнаги И.В. 25 октября была опу-

бликована стенографическая запись доклада, сделанная секретарем редакции газеты Ефимом Альпериным¹¹.

На следующий день, в пятницу, состоялась встреча академика со студентами пединститута, главным образом – историко-филологического факультета. Он ответил на многие вопросы, касающиеся и конкретных научных проблем, и перспектив дальнейших научных исследований. Академик выразил надежду, что и он, и местные историки, особенно – археологи, еще сделают много открытий, связанных с Каменцем-Подольским.

По окончании встречи было сделано несколько снимков. Пять из них хранятся в фондах

На конференции центральным был доклад академика АН СССР Михаила Николаевича Тихомирова

Каменец-Подольского исторического музея-заповедника: Тихомиров М.А. в кабинете беседует с преподавателями; с трибуны конференции академик делает доклад; у входа в институт с участниками конференции, отдельно – с преподавателями; прощание у вагона.

*Академик М.Н. Тихомиров с преподавателями Каменец-Подольского пединститута.
19.10.1962 г.*

Живая связь академика Тихомирова М.Н. с каменчанами имела своеобразное продолжение. Осенью 1963 года археологи Хотюн Г.Н. и Винокур И.С., уже кандидат исторических наук, доцент Каменец-Подольского пединститута, возвращаясь из научной конференции в Минске, заехали в Москву и были приняты академиком на квартире. Он интересовался, как идет дальнейшее исследование истории Каменца-Подольского, настоятельно рекомендовал заняться раскопками в зоне крепости. *“Подолія – край интересный в археологическом отношении, там многое можно найти”*, – наставлял он.

Раскопки, проведенные экспедицией пединститута под руководством И.С. Винокура на территории замка, а также Старого города, дали возможность установить наличие двух частей города времен Галицко-Волынского государства – детинца и посада XII-XIII вв., к которым тянулась значительная сельскохозяйственная округа⁴.

Критика академика Тихомирова М.Н. в адрес Я.Р. Дашкевича стимулировала и его научный поиск. Он опубликовал более 50 научных работ, касающихся истории Каменца-Подольского, оставаясь на своей позиции: город основан в 70-ые годы XIV века⁸.

Киевские исследователи архитекторы Е. и О. Пламеницкие, выдвинули версию основания города еще во II-III веках нашей эры, т.е. – в дако-римский период⁹.

Дискуссия продолжается до сих пор. В нее включилась последующая генерация ученых.¹⁴ Как-то утих спор вокруг конкретной даты основания. Незыблемым осталось утверждение академика Тихомирова М.Н. о древнерусском происхождении Каменца-Подольского, подкрепленное археологическими открытиями историка-археолога И.С. Винокура.

Список використаних джерел

1. Батюшков П.Н. Подолия: ис. описание. СПб., 1891. 264 с.; Dr Antoni J. Zameczki Podolski na kresach multanskich. Warszawa, 1872. 560 s.; Молчановский Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года. К., 1885; Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский: ист. описание. Киев, 1895.

2. Большая советская энциклопедия / гл. ред. Прохоров А.М.: Изд. 3. Москва: Издат. “Советская энциклопедия”, 1976. Т.25. С. 595.

3. В міськкомі КП України // Прапор Жовтня. 1962. 9 жовт.(№120).

4. Винокур И.С., Петров Н.Б. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект // Краєзнавство. 1999. №14. С. 16.

5. Воспоминания И.С. Винокура, И.В. Гарнаги записаны в апреле 2006 г.

6. Дашкевич Я.Р. Грамота Федора Дмитриовича (нарис з української дипломатики) // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1962. №4. С. 9-14.

7. Диссертационное исследование топографии Каменца-Подольского скрупулезно ведет докторант Петров Николай Борисович, не так давно опубликовавший очередную монографию “Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII – XVIII ст.: Історіографія. Джерела”. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. 383 с.

8. Петров М.Б. Кам'янець-Подільський епохи середньовіччя та ранньої нової доби в науковому доробку Я.Р. Дашкевича // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2006. Т.6. С. 231.

9. Пламеницкая О.А. Особенности средневековой застройки центра Каменец-Подольского // А.Н. 1985. №33. С. 52-61; Пламеницька Є., Пламеницька О. Фортечний міст Кам'янця-Подільського: хронологічна і типологічна атрибуція // АСУ. 1995. №2. С. 21-33; Пламеницька О., Пламеницька Є. Дако-римський період в історії Кам'янця-Подільського (до постановки проблеми) // II Міжнародна конференція “Проблеми і методики – в історичній археології”.

Торонто-Львів, 1992. С. 26-27; Пламеницька О., Пламеницький Є. Нова концепція формування системи фортифікацій Кам'янця-Подільського в аспекті вивчення віку міста // Фортифікація України: між нар. конф. з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 22-23.

10. Текст грамоти взят со статъи Винокура И.С., Петрова Н.Б. "Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект", помещенный в журнале "Краєзнавство" (1999. №1-4. С. 11).

11. У нас в гостях академік М.М. Тихомиров. Про початок Кам'янця-Подільського // Прапор Жовтня. 1962. 25 жовт.(№127).

12. Хвилююча розмова: ювілейна наукова конференція в педагогічному інституті // Прапор Жовтня. 1962. 23 жовт.(№126).

13. Этот эпизод профессор Винокур И.С. отразил в монографии, написанной совместно с известным украинским археологом П.А. Горишным под названием "Бакота. Столица давньоруського Пониззя" (Кам'янець-Подільський, 1994. 362 с.: карты, ил.). На стр. 201 отмечено: "Академик М.Н. Тихомиров, который посетил в 1962 г. Бакотский монастырь и ознакомился на месте с древнерусской надписью, считал, что за палеографией основной текст следует отнести к концу XI – началу XII в. Что касается приписки, то она, по мнению ученого, по палеографии относится к концу XII – началу XIII в. За М.Н. Тихомировым, скальный печерный монастырь в Бакоте мог возникнуть в конце XI – начале XII в."

14. Ювілею назустріч. Підготовка до наукової конференції // Прапор Жовтня. 1962.13 жовт.(№122).

Академік НАН України П.Т. Тронько і Хмельниччина

Деякі факти про державно-політичні, наукові, краєзнавчі, пам'яткоохоронні та інші зв'язки академіка НАН України П.Т. Тронька з Хмельниччиною у своїх дослідженнях наводили професори Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук та інші [1; 5-7]. Мета цієї статті – піддати комплексному аналізу увесь спектр виявлених фактів, щоб встановити багатогранність і плідність його контактів з хмельниччанами.

Петро Тимофійович поширював свою діяльність на всі регіони України. По-синівськи любив рідну Харківщину, Богодухівщину, де за його підтримки побудовано десятки закладів освіти, будинок культури, професійно-технічне та медичне училища, меморіальний комплекс загиблим воїнам-односельчанам, клуб і бібліотеку в рідному селі Заброди, газифіковано с. Кручик, де народився В.Н. Каразін. Він підтримував сільську молодь краю в намаганні здобути вищу освіту та здійснив багато інших добрих справ. Недарма колектив Харківського національного

університету імені В.Н. Каразіна обрав П.Т. Тронька своїм почесним членом, головою наглядової ради, а харків'яни 2000 року – головою громадської організації “Харківське земляцтво”.

Подоляни також любили академіка П.Т. Тронька, вважали його своїм, а він завжди відповідав взаємністю і потужною підтримкою їх добрих починань.

У біографії Петра Тимофійовича є такий рядок: *“У ніч з 2 на 3 липня 1941 року біля Залісецького лісу, що в Дунаєвецькому районі Кам'янець-Подільської області, попав під сильне вороже бомбардування, зазнав перших військових випробувань”*. 1994 року побувавши в Залісцях, розповідав, що наліт ворожої авіації був несподіваним, потужним бомбардуванням ворог завдав великих втрат, навкруги лежали вбиті, поранені... [8, с. 11].

У 1961-1978 рр. заступник голови Ради Міністрів Української РСР П.Т. Тронько не раз бував у Хмельницькій, Вінницькій областях, допомагав у вирішенні самих різноманітних справ. У санаторії Міністерства оборони, що в м. Хмільник на Вінниччині, є пам'ятна плита про заснування 1970 року санаторного парку головним лікарем Дмитром Тимофійовичем Троньком. Левову долю зусиль до облаштування цієї пам'ятки природи доклав і Петро Тимофійович.

Очолюючи в 1967-1988 рр. Українське товариство охорони пам'яток історії і культури, надав значну допомогу в збереженні та реставрації Кам'янецької і Меджибізької фортець, дослідженні ставки Гітлера під Вінницею, встановленні пам'ятника розстріляним полоненим, що будували її, відкритті пам'ятників М.О. Некрасову в Немирові, В.П. Затонському – у Хмельницькому, У. Кармалюку – у Летичеві, реставрації будинку Пестеля в Тульчині.

Свого часу, у період войовничого походу проти церков і соборів, схвалив ідею збереження унікальної пам'ятки церковного зодчества – Маківської церкви на Дунаєвеччині, її реставрації і перетворення в картинну галерею. З відкриттям галереї побував у Макові, допоміг поповнити виставочні експозиції полотнищами відомих художників. Так була врятована від знесення ще одна архітектурна пам'ятка.

Академік П.Т. Тронько причетний до відкриття Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування.

У книзі “Подвиг твоїх батьків” (1968) торкнувся подій Другої світової війни в нашому краї, становлення Проскурівського партійно-комсомольського підпілля на чолі з Миколою Храновським, боротьби проти фашистських окупантів підпільних комсомольських

організацій Городоцького, Меджибізького, Сатанівського районів Кам'янець-Подільської, Літинського – Вінницької областей, героїзму підпільників офіцера Порфирія Цапка з Сатанова й учителя Федора Цісаря з Турчинців, самопожертви їх матерів, які загинули, не видавши місця знаходження синів. У монографії є розповідь про партизанське з'єднання Одухи, Кузовкова на Славутчині, участь подолян Маші Пилипчук, Івана Солодковського, Василя Порика та Василя Колесника в русі Опору у Франції, про внесок комбата Івана Тоткайла у врятування Риги від зруйнування фашистами [13].

Підтримував Петро Тимофійович краєзнавців Поділля. Уважно стежив за ходом підготовки вінницького і хмельницького томів історії міст і сіл, надавав організаційну і методичну допомогу, тримав тісний контакт з головами обласних редколегій Л.Ф. Олійником, М.І. Мехедою, їх помічниками Г.А. Лютвортом, Д.М. Галаєм. У своїх книгах “Летопись дружбы и братства”, “Шляхами народного подвигу” високо оцінив внесок подолян у видання двадцятишеститомника [14]. На квартирі, у робочому кабінеті П.Т. Тронька, є полиця томів “Історії міст і сіл Української РСР” з пам'ятними надписами. Висловили вдячність голові Головної редколегії видання за постійну допомогу і підтримку і хмельничани, написавши: *“Шановний Петро Тимофійович! На знак глибокої поваги даруємо Вам книгу, в якій розповідається про героїчне минуле і сучасне орденоносної Хмельниччини”*.

27 березня 1990 року в приміщенні тоді ще музею В.І. Леніна (нині – Український народний дім) відбувся установчий краєзнавчий з'їзд. Делегати заслухали та обговорили доповіді академіка НАН України П.Т. Тронька “Досвід та проблеми розвитку історичного краєзнавства в Україні”, члена-кореспондента НАН України А.П. Непокупного “Роль краєзнавства в дослідженні культури”, президента Географічного товариства О.М. Маринича “Географічне краєзнавство, наукові основи і напрями дослідження” й проголосили створення Всеукраїнської спілки краєзнавців – спадкоємці репресованого на початку 30-х років Українського комітету краєзнавства. Були обрані керівні органи Спілки – правління, президія, ревізійна колегія, очільники – П.Т. Тронько, голова правління, Г.С. Косян, Л.Л. Макаренко, А.П. Непокупний, заступники голови, Ю.З. Данилюк, відповідальний секретар, Є.М. Складенко, голова ревізійної комісії. З'їзд прийняв звернення *“До всіх, хто закоханий у рідний край, хто шанує його минуле й вірить у його майбутнє”*. Серед фундаторів Всеукраїнської спілки краєзнавців були і делегати з Хмельниччини

І.С. Винокур, Е.Р. Лалетін, С.П. Пилявський, В.С. Прокопчук, А.В. Сваричевський [10, с. 142-143].

У співпраці з академіком 1991 року в Кам'янці-Подільському побачила світ книга “Репресоване краєзнавство”, в якій вміщено 6 нарисів про подільських літописців, які стали жертвами сталінських репресій. Їх готували викладачі нашого університету, а редакційну колегію фоліанту очолював П.Т. Тронько [11].

Петро Тимофійович був різностороннім ученим, організатором історичної науки і краєзнавства не тільки на рівні республіки, Союзу, а й міжнародному, керівником авторських колективів і редколегій низки видань. Збірник документів і матеріалів про державну і громадську діяльність та наукову працю академіка НАН України, Героя України П.Т. Тронька “Що ми залишаємо нащадкам?” станом на 2007 рік зафіксував у його бібліографії 788 публікацій [17, с. 437-492].

Його позицію як науковця-дослідника визначала поміркованість, вдумливий підхід до переосмислення історії. Її чітко задекларував він у доповіді на III з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців: *“Сьогодні ми багато говоримо про переосмислення нашої історії, про її нове бачення, нові підходи. Головне тут не піти хибним шляхом механічної заміни плюсів на мінуси, і навпаки. Мистецтво пізнання минулого у тому й полягає, щоб розуміти ту психологічну ауру, в якій та чи інша подія відбувалася. Малопродуктивно мазати дьогтем усе, що відбувалося в радянські часи – адже мільйони людей жили в певному, беззаперечно вкрай політизованому й заідеологізованому суспільстві і діяли відповідно до своїх переконань. У тому, що зроблено ними і що перейшло нам у спадок, далеко не все заслуговує осуду. Покоління, які вступають у життя, повинні знати минуле у всій його складності та неоднозначності. Жодна із складних і трагічних сторінок нашої історії не повинна стертися з народної пам'яті. Очорнювання минулого, як і замовчування фактів, які на нинішньому відтинку часу уявляються не вигідними з погляду політичної кон'юнктури – злочин перед прийдешніми поколіннями. Від нас з вами залежить, яким уявлятимуть ХХ століття люди, котрі житимуть через 100 або 200 років. І наш обов'язок – показати їм не один суцільний негатив. Головне – чесно і правдиво відтворити події і факти, а оцінки наші нащадки зроблять самі з висоти свого історичного досвіду. Історію потрібно бачити такою, якою вона була, а не переписувати її, як то кажуть з нуля, що, на превеликий жаль, роблять нині деякі політики і навіть окремі вчені”* [12, с. 28].

Пригадується, як 13 серпня 2000 року, під час чергового приїзду Петра Тимофійовича з дружиною Валентиною Іванівною в Маківський санаторій “Україна” на Дунаєвеччині, ми – Петро Тимофійович, професор Іон Ізраїльович Винокур та автор цієї статті – обговорювали сучасний стан історіографії, проблеми переосмислення подій і явищ української історії. Розмова тривала довго, кожен висловлював свої міркування. Петро Тимофійович жартома кинув: *“Ось ми і виробили наш меморандум... Лишилося зафіксувати його”*. Я запропонував зробити це в родинному пам’ятному альбомі. Іон Ізраїльович своїм красивим почерком записав: *“Історіографія і розвиток історичної науки в Україні на рубежі III-го тисячоліття тісним чином пов’язані з сумлінністю вчених-істориків. Основна засада – спокійно і розважливо розглянути історичний процес у його конкретній динаміці. Це означає, що історики повинні об’єктивно, не політизуючи, розглядати події історії і сучасності. Фальсифікаціям, пов’язаним з політичними віяннями, не повинно бути місця в історії. Одне слово, одну неправду не потрібно замінити другою. Тільки за цих умов можна наблизитися до об’єктивного висвітлення конкретних подій і до їх дійсно наукового узагальнення”*. Спочатку підпис поставив Іон Ізраїльович, потім Петро Тимофійович, а за ними і я.

До речі, вчений П.Т. Тронько вирішував ці питання в динаміці власних поглядів і переконань. Скажімо, у спогадах про возз’єднання Західної України з Радянською, 1989 року опублікованих у газеті “Молодь України”, не маючи документальної інформації про домовленості Гітлера – Сталіна щодо поділу сфер впливу, він кількома рядками ще картав *“представників іноземних газет”*, які твердили не про звільнення, а окупацію західних областей [15]. А 2009 року в брошурі під однойменною із статтею назвою “Було це так...”, залишаючись при думці, що возз’єднання було *“актом історичної справедливості, важливим кроком на шляху консолідації української нації”*, не обійшов увагою таємний протокол – додаток до “Пакту Молотова – Ріббентропа”, називав його результатом *“брудної політичної гри”*, *“символом нечесної політики”*, засудив і необґрунтовані репресії у Західній Україні [16, с. 5, 39].

Застереження академіка П.Т. Тронька набирають особливої актуальності в наш час, в умовах дії закон про так звану декомунізацію, ставлення до подій радянсько-німецької війни, аби знову не сталося замовчування або перекручення історії.

Петро Тимофійович – організатор V-ої всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства, яка восени 1991 року проходила в Кам’янці-Подільському, та XI-ої, яка 2004 року відбулася в Хмельницькому,

відкривав їх, виступав з доповідями. Також брав участь у краєзнавчих конференціях “Поділля в роки Визвольної війни українського народу 1648 –1654 рр.” (1992) та “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій” (1997), які проходили в Дунаївцях, в установчих зборах краєзнавців Дунаєвцького району, на яких 1992 року була створена одна з перших в Україні районна організація ВСК, дав настанови, вручив посвідчення за своїм підписом першим 55 членам.

У полі зору голови Спілки завжди була турбота про поповнення краєзнавчих рядів за рахунок студентської та шкільної молоді. Спілка була серед фундаторів руху учнівської молоді за збереження і примноження традицій, звичаїв та обрядів народу під назвою “Моя земля – земля моїх батьків”, низки експедицій історико-краєзнавчого характеру, у тому числі “Сто чудес України”, “Краса і біль України”, “Свята спадщина”, “Історія міст і сіл України”, започаткованої 2010 року, акції “Пам’ять”, підтримувала діяльність Малої академії наук.

У квітні 1992 року разом з дунаївчанином Ф.П. Шевченком, членом-кореспондентом НАН України, приїхавши на науково-краєзнавчу конференцію, побував у Маківській середній, Михайлівській і Слобідкоракнівській неповних середніх школах, цікавився постановкою шкільної краєзнавчої роботи, її формами і напрямками, конкретними результатами і проблемами. І навіть тоді, коли Спілка його ж стараннями отримала статус національної, на IV з’їзді НСКУ наголошував на необхідності взаємодії професійних істориків-краєзнавців з учнівською і студентською молоддю в питаннях краєзнавства.

Петро Тимофійович прагнув створити універсальний підручник або навчальний посібник з краєзнавства, мав предметну розмову з цього питання з професорами І.С. Винокуром, Л.В. Баженовим та автором цієї статті. Ми розробили проєкт підручника, однак обставини в країні, які щоразу ускладнювались, відтерміновували реалізацію задуму. Мені вдалося здійснити частину ідеї – підготувати і видати рекомендований МОН України до вжитку у ВНЗ та школах навчальний посібник “Шкільне краєзнавство” [9]. А вже наступники Петра Тимофійовича, у першу чергу О.П. Реєнт і Р.В. Маньківська, довели справу до логічного кінця – сформували авторський колектив, до якого ввійшли і подоляни професори Л.В. Баженов, В.С. Прокопчук, очолили підготовку і видання посібника з основ краєзнавства [3].

Важливе місце в пам’яткоохоронній діяльності П.Т. Тронька зайняло відродження видатних пам’яток минулого, зокрема Михайлівського та Успенського соборів у Києві. 1995 року разом з письменником О. Гончарем

та архітектором О.Силіним підготував на ім'я Президента України доповідну записку з цього питання. У результаті 9 грудня того ж року вийшов Указ Президента України “Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури”, була створена комісія з питань відтворення видатних пам'яток на чолі з академіком П.Т. Троньком. Кабінет Міністрів України за участі Комісії розробив і затвердив у квітні 1999 року Програму відтворення 56 видатних пам'яток, як першу чергу прикладання зусиль, серед них і Ринкова площа Старого міста в Кам'янці-Подільському, яка завдяки цьому помітно змінила обличчя.

Дбав голова Спілки про достойне поцінування праці краєзнавців. У зв'язку із 70-річчям Українського комітету краєзнавства професору Кам'янець-Подільського державного педінституту І.С. Винокуру було присвоєно звання “Почесного члена Всеукраїнської спілки краєзнавців”, ректору цього інституту професору А.О. Копилу і завідувачому Дунаєвцьким райвідділом освіти, голові районної організації ВСК В.С. Прокопчуку – заслуженого працівника народної освіти України. Відзнак удостоїлись тодішній голова Хмельницької обласної організації ВСК І.Т. Буб'яков, активісти краєзнавчої справи С.С. Оліневич, В.І. Соха.

Академік П.Т. Тронько з учасниками II міжнародного конгресу українських істориків у Кам'янці-Подільському. 17.09.2003 р.

Згодом з подачі академіка П.Т. Тронька почесні звання “Заслужений працівник народної освіти України” було присвоєно ректору Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка професору О.М. Завальнюку, “Заслужений працівник культури України” – В.О. Савчуку, премією імені Д.І. Яворницького відзначені Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, І.В. Рибак, В.О. Савчук.

Велику підтримку надавав академік НАН України П.Т. Тронько науково-педагогічному колективу Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, насамперед – у підготовці наукових кадрів. За його наукового консультування науковий ступінь доктора історичних наук здобули Л.В. Баженов, В.С. Прокопчук, кандидата історичних наук – А.М. Каньоса, Н.Л. Кротік, В.О. Савчук. Він був також науковим консультантом доктора історичних наук Л.Л. Місінкевича, науковим керівником кандидатів історичних наук кам’янчан О.А. Шевчука й В.Й. Жезицького.

Він спряв стажуванню наших викладачів у відділі регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України, розміщенню наукових статей здобувачів, аспірантів і докторантів у фахових виданнях відділу та Національної спілки краєзнавців України.

Не раз брав участь у різних наукових форумах, що проходили на базі університету, зокрема у II міжнародному конгресі українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку” (2003), відкритті читального залу природничо-економічного факультету (2006), очолював редакційну колегію наукового збірника “Освіта, наука і культура на Поділлі”, консультував викладачів з питань теорії і методики вузівського краєзнавства, був науковим редактором навчального посібника В.С. Прокопчука “Шкільне краєзнавство” (2011). Тому вчена рада присвоїла академіку П.Т. Троньку звання почесного професора університету, а сесія міської ради – “Почесного громадянина міста Кам’янця-Подільського”.

У своїх роздумах про академіка П.Т. Тронька професор Л.Л. Місінкевич відмітив: “Петро Тимофійович Тронько став для мене науковим батьком, який щедро ділився своїми знаннями, багатим життєвим досвідом та мудрістю. Його земні справи та задуми належить продовжувати всім нам – його вихованцям та учням”. Цю думку розділяють усі, до кого благодатно доторкнувся своєю людською високістю академік П.Т. Тронько.

Діяльність академіка П.Т. Тронько знайшла високе визнання в Україні та за рубежом. Голова Радянського фонду культури академік Д.С. Лихачов так охарактеризував свого київського колегу: “Важко уявити собі на Україні іншу людину, яка так уміло і органічно поєднувала б у собі досвід ученого,

талант організатора, невичерпну енергію молодого людини”. Цю рису підмітив і багатолітній помічник Петра Тимофійовича провідний науковий співробітник відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України Ю.З. Данилюк: *“Бути молодим, коли тобі двадцять, – легко. Але бути молодим завжди, хоч скільки б сповнилось літ, вдається не кожному. Це – справжній талант, це – горіння неспокоїного серця, пошук, постійне прагнення йти вперед – таку вдачу має Петро Тимофійович Тронько”*. Саме це тримало його впродовж 96 років і дало можливість зробити сотні вікопомних справ.

18 жовтня 2002 р. вчена рада Кам'янець-Подільського педуніверситету присвоїла академіку П.Т. Троньку звання Почесного професора

15 вересня 2011 року Україна прощалася зі своїм високодостойним сином. До клубу Кабінету Міністрів України на Інститутській, 7 пролягли дороги з усіх кутків України. Без перебільшення наймасовішою була хмельницька делегація. З Кам'янця-Подільського прибули ректор національного університету імені Івана Огієнка професор О.М. Завальнюк, доктори історичних наук, професори Л.В. Баженов, В.С. Прокопчук, декан педагогічного факультету професор П.С. Каньоса, кандидати історичних наук А.М. Каньоса, Н.Л. Кротік, В.О. Савчук, О.А. Шевчук, з Хмельницького – начальник управління освіти і науки облдержадміністрації

В.І. Очеретянко, проректор Хмельницького університету управління і права доктор історичних наук Л.Л. Місінкевич, кандидат історичних наук Н.В. Титова, М.І. Баюк, М.М. Немов, С.В. Білошицький [1].

Україна віддала своєму Героєві останні почесні. Для організації похорону була створена урядова комісія. У клубі Кабінету Міністрів України останній поклін йому склали прем'єр Кабінету Міністрів України, голова Верховної Ради України, міністр освіти і науки, соратники Петра Тимофійовича по службі, науковій, пам'яткоохоронній діяльності, його учні. Він похований на центральній алеї Байкового кладовища.

На пропозицію хмельничан Національною спілкою краєзнавців України встановлена премія імені Героя України академіка П.Т. Тронька. У числі перших лауреатів є представники Хмельниччини професори В.С. Прокопчук (2013), Л.В. Баженов (2015), Л.Л. Місінкевич (2019).

Квіти до погруддя академіка П.Т. Тронька покладають дочка Лариса Петрівна Тронько і голова НСКУ член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор Олександр Петрович Реєнт. 12.07.2019 р.

З кінця 90-х років все настирливіше звучала ідея перевидання історії міст і сіл України в новій історіографічній редакції. У доповіді на III з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців 29 жовтня 2003 року Петро Тимофійович визначив її як головний напрям прикладання краєзнавчих сил, зазначивши: *“Найпріоритетнішим, найголовнішим завданням нашої творчої організації, безумовно, є виконання президентського розпорядження про підготовку на основі вимог сучасної української історичної науки багатотомного енциклопедичного видання “Історія міст і сіл України”*. Адже від часу виходу в світ попередньої фундаментальної історії міст і сіл України в 26 томах, яка досі не має аналогів у світі, уже минуло вже пів століття. За цей період в нашій країні відбулися величезні зміни. Наш почесний обов'язок – із залученням нових архівних документів докласти всіх зусиль до видання нової багатотомної “Історії міст і сіл”. Ця праця повинна красномовно засвідчити перед народами планети, що ми – велика нація, що, незважаючи на жорстокі удари долі упродовж минулих тисячоліть, український народ зберіг свою ментальність, культуру, правічні традиції, зробив вагомий внесок у розвиток світової цивілізації [12, с. 41].

На з'їздах, пленумах ВСК, всеукраїнських конференціях і, передусім, на десятиї, яка 2001 року відбулася в Донецьку, вироблялася концепція видання, його методологічні засади. Вони поглиблювалися на аналогічних регіональних науково-методичних, науково-краєзнавчих форумах, проходили апробацію на місцях. Досвід напрацьовувався в усіх регіонах. На Хмельниччині, наприклад, краєзнавець І.А. Стасюк, керівник пошуково-видавничої групи, ще 1996 року видав книгу нарисів про 55 населених пунктів Теофіпольського району в новій історіографічній редакції. Державний архів Хмельницької області на чолі з директором кандидатом історичних наук П.Я. Слободянюком 2004 року презентував перші томи історії місцевих громад Білогірського, Віньковецького, Деражнянського і Ярмолинецького районів. У відповідності з вимогами часу опубліковані книги з історії сіл Лисець, Блищанівка і Михайлівка, м. Дунаївці в Дунаєвецькому районі [5-7]. Практично в кожній області окремими виданнями або в наукових збірниках, журналах друкуються нариси історії міст, селищ і сіл, в яких поглиблюється, доповнюється, переоцінюється раніш опубліковане.

12 червня 2009 року в залі Київського національного університету імені Тараса Шевченка за участі директора Інституту історії України НАН України академіка В.А. Смолія, заступника голови Національної спілки краєзнавців України члена-кореспондента НАН України О.П. Реєнта під головуванням

академіка П.Т. Тронька відбувся пленум НСКУ, який обговорив першочергові завдання краєзнавчого руху і окремим 3-ім пунктом постанови доручив президії Спілки звернутися з цих питань до державних органів влади, для розробки методичних рекомендацій з підготовки енциклопедичного видання “Історія міст і сіл України” створити науково-методичний підрозділ [4, с. 13]. Того ж дня після пленуму відбулася нарада, на якій були обговорені концептуальні засади організаційно-методичної роботи з підготовки енциклопедичного видання “Історія міст і сіл України” [2]. Однак після смерті академіка П.Т. Тронька, мабуть, з огляду й на серйозні проблеми в державі, у першу чергу фінансового характеру, практичні дії загальмувалися. Це непокоїть краєзнавчу громадськість, готову до втілення задуманого. Реалізація ідеї голови НСКУ академіка П.Т. Тронька щодо видання історії населених пунктів України в новій редакції була б найкращим пам’ятником патріархові українського краєзнавства.

Список використаних джерел

1. Завальнюк О. М. Пам’яті академіка Петра Тимофійовича Тронька / О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук // Освіта, наука та культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2011. Т. 17: Пам’яті академіка П.Т. Тронька. С. 3-11.
2. Матеріали пленуму та наради з питань підготовки енциклопедичного видання “Історія міст і сіл України” 12 червня 2009 р. Київ : НСКУ, 2009. 51 с.
3. Основи краєзнавства: підручник для студентів ВНЗ / Міністерство освіти і науки України, Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна; Нац. спілка краєзн. України; автор. колектив: Л.В. Баженов, Г.В. Бондаренко, В.С. Прокопчук [та ін.]; за ред. О.П. Реєнта. Харків, 2015. 332 с.
4. Пленум правління Національної спілки краєзнавців України : матер. і док. Київ : НСКУ, 2010. 42 с.
5. Прокопчук В.С. Лисець: іст.-краєзн. нарис / Прокопчук В.С., Телячий Ю.В. Київ : Рідний край, 1998. 96 с.: іл.
6. Його. Два села – одна доля. Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2001. 272 с.: іл.
7. Його. Дунаєвеччина: край і люди : монографія / Віктор Прокопчук. – Дунаївці; Кам’янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. 352 с.: іл.
8. Його. Академік НАН України Тронько П. Т. і Дунаєвеччина (до 90-річчя від дня народження) / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. Дунаївці, 2005. 20 с. : фото.
9. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навч. посіб. / В.С. Прокопчук. Київ : Вид-во “Кондор”, 2011. 338 с.
10. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність : монографія. 2-ге вид., доповн. Кам’янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2014. 312 с.

11. Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки) / Л.Л. Бабенко, С.С. Бабенко, Г.П. Білоус, П.Т. Тронько та ін. ; АН України, Ін-т іст. України. Київ : Рідний край, 1991. 478 с. : іл.
12. III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29-30 жовтня 2003 року) : матер. та док. / редкол.: П.Т. Тронько (голова) ; упорядн.: О. Бажан, В. Дмитрук, А. Ситник. Київ : Видавн. центр "Академія", 2004. 160 с.
13. Тронько П. Т. Подвиг твоїх батьків / П. Тронько. Київ : Вид-во "Молодь", 1968. 434 с. : фото.
14. Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: из опыта создания "Истории городов и сел Украинской ССР" в 26 т. Киев : Наук. думка, 1981. 128 с.
15. Тронько П. Т. Було це так / Петро Тронько // Молодь України. 1989. 16, 17, 22 серп.
16. Тронько П. Т. "Було це так...". До 70-річчя Народних Зборів Західної України. Спогади депутата / Петро Тронько. Київ : НСКУ, 2009. 40 с : іл.
17. Що ми залишимо нащадкам? : зб. матер. і док. про державну, громадську діяльність та наук. роботу акад. НАН України, Героя України Петра Тимофійовича Тронька / за ред. акад. НАН України В.А. Смолія. Київ : Ін-т іст. України НАН України, 2008. 552 с. : іл..

Вшанування пам'яті Ф.П. Шевченка на його батьківщині в м. Дунаївці

Федір Павлович Шевченко – дунаївчанин. Він народився 11(24) серпня 1914 р. в селі Дунаївці, яке 1958 року було приєднане до міста Дунаївці і стало його південно-західною окраїною. Мати давала лад домашньому господарству, батько – ремісник-кустар чинив взуття. Жили бідно. Але Павло і Ганна Шевченки прагнули дати дітям Федору і Надії освіту.

Федір навчався в трирічній початковій школі, що знаходилась за суконною фабрикою, недалеко нинішньої інкубаторної станції. Там, на досить просторій площі, що прилягала до садиби лікаря Румянцева, була школа, її завідуючий, Микола Никанорович з дружиною Марією Іванівною впродовж 1922-1926 рр. навчали Федора писати, читати, рахувати. Четвертий і п'ятий класи майбутній історик проходив у семирічці, котра теж знаходилася біля суконної фабрики, але вже з протилежного боку, у двоповерховому будинку Тайбера. Оскільки ця школа була реорганізована в єврейську, Федору довелося перейти в приміщення колишнього лютеранського двокласного училища. Двоповерхова кам'яниця прилягала до шосейної дороги. Тут у першій третині ХІХ століття на пропозицію графа Красинського поселилося кілька німецьких

родин, а згодом утворився німецький квартал зі своєю кірхою, магазинами, школою, у роки Української революції реорганізовано в гімназію, а з приходом більшовицької влади – у трудову семирічну школу, потім – у фабрично-заводську семирічку.

Федір зі своїми однолітками Миколою Повивайлом, Леонідом Лупаном, Василем Білянським, Петром Кепком особливо полюбили уроки В.К. Гушла, учителя української мови та літератури, бібліотекаря і керівника шкільного хору, математика Ф.І. Поляка, географа Е.В. Шабльовського, директора школи В.М. Дуткевича. Трудову і професійну орієнтацію проходили в цехах суконної фабрики. Федір Шевченко переживав за Леоніда Лупана, бо його вітчима, нестеровського вчителя Івана Федоровича Піщанюка, було заарештовано у справі Спілки визволення України. Тоді ж почався погром дунаєвських церков.

Одного разу став свідком вивезення церковного архіву. Підібрав залишені документи, відніс додому, започаткувавши, сам того не відаючи, створення власної збірки рукописів та літератури, яка надалі служила йому в науковій праці.

Федір Павлович Шевченко (1914-1995)

З утворенням на землях, що прилягали до села Дунаївці, колгоспу “Спільна праця” в канікулярний час разом з батьками обробляв колективний лан, здобуваючи хліб щоденний.

Семирічку закінчив 1930 р. Отримав випускну фотографію, на якій дбайливо надписав прізвища своїх учителів, однокласників. На більшість з них чекало фабрично-заводське училище, що розмістилося поблизу школи. Сусід і товариш Федора Микола Повивайло опановував там професією слюсаря-ремонтника ткацьких верстатів. А Федору довелося піти до колгоспу – життя ставало дедалі важчим, треба було допомагати батькам вчити молодшу сестричку.

Лише 1932 р. відірвався від рідного гнізда, став студентом робфаку Київського інституту шкіряної промисловості та робітником 8-ї взуттєвої фабрики.

Упродовж 1933-1937 рр. навчався в Московському державному історико-архівному інституті, у 1937-1940 рр. був аспірантом цього інституту. Проте, незважаючи на брак часу, з домом і рідними Дунаївцями зв'язку не поривав. Тут проводив канікули. Листувався з друзями, що вціліли під час голодомору 1932-1933 рр. та жахливих репресій. З великим обуренням, згадував М. Повивайло, дізнався Федір про репресії щодо своїх учителів Гушла, Поляка, директора ФЗН Буженка, інспектора райвідділу освіти Барановського, відомих у Дунаївцях педагогів Левандовського, Трояновської. Не міг ніяк повірити, що “ворогом народу” став Леонід Лупан, однокласник, студент літфаку Київського державного університету, поет, відомий своїми публікаціями в періодиці та літературних збірниках, лауреат кількох премій. Важкого удару 1939 р. завдала смерть батька.

Не поривав зв'язків з батьківщиною і в наступний час. Особливо активізувалися вони в 90-ті рр. 1992 р. взяв участь у науковій краєзнавчій конференції “Поділля в роки визвольної війни українського народу 1648-1654 рр.”. У залі Будинку школярів, що зібрав більше 200 учасників конференції, виголосив доповідь про міжнародне значення Визвольної війни 1648-1654 рр. Акцентував на міжнародних зв'язках новоствореної Української козацької держави з навколишнім світом. Розглянув проблеми формування української дипломатичної системи, впливу українських подій на національно-визвольну боротьбу в Білорусії, Росії та інших слов'янських країнах.

Протягом кількох квітневих днів разом з академіком Петром Тимофійовичем Троньком, відповідальним секретарем правління Всеукраїнської спілки краєзнавців Анатолієм Андрійовичем Ситником, членом правління Галиною Сергіївною Косян знайомився з науково-краєзнавчою роботою Маківського колегіуму, Михайлівської та Слобідорахнівської неповних середніх шкіл, Дунаєвецького райвідділу освіти, центральної районної бібліотеки.

Був учасником першої організаційної конференції, на якій створено дунаєвецький районний осередок Всеукраїнської спілки краєзнавців (ВСК). Тоді ж голова правління ВСК академік П.Т. Тронько вручив 55 краєзнавцям членські квитки, а Федір Павлович тепло привітав дунаєвецьких дослідників із створенням районного осередку.

Того ж дня голова Дунаєвецької міської ради народних депутатів І.І. Казев вручив славетному землякові посвідчення Почесного

громадянина міста Дунаївці. Це звання присвоєно йому рішенням виконкому міськради від 31 березня 1992 р. Районний часопис “Дунаєвецький вісник” вмістив фотографію Ф.П. Шевченка та виклад його доповіді на конференції.

З хлібом-сіллю зустрічали в Михайлівці академіка П.Т. Тронька і члена-кореспондента НАН України Ф.П. Шевченка. 22.04.1992 р.

На наукову краєзнавчу конференцію “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”, яку провели ми 27 травня 1993 р. під егідою Інституту історії України НАН України, Всеукраїнської спілки краєзнавців та з участю викладачів Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту, Федір Павлович приїхати не зміг. Зателефонував: *“Вибачте, Вікторе Степановичу, не можу прибути, серце підводить. Передайте землякам мою любов і повагу”*. Зате надіслав статтю “Історичне краєзнавство у взаємозв’язках з іншими спеціальними історичними дисциплінами”, яка й була опублікована в збірнику матеріалів конференції.

Зв’язки з дунаєвчанами Федір Павлович підтримував і надалі, їх активувала жива співпраця в період підготовки і захисту мною кандидатської

дисертації. Федір Павлович був призначений офіційним опонентом. Його доброзичливі зауваження, рекомендації і побажання були враховані мною під час написання дисертації та підготовки до друку монографії “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”, яка побачила світ 1995 р. з вступним словом мого наукового керівника академіка П.Т. Тронька.

Зв'язки з Дунаївцями несподівано обірвала трагічна дата – 1 листопада 1995 року Федора Павловича не стало. Його фото в траурній рамці та некролог, підписаний тодішніми керівниками району і міста, вмістила районна газета. А до Києва на похорони відбула делегація земляків, щоб поклонитися Федору Павловичу за його подвиг у науці та в житті, за любов і добрі справи на рідній землі.

Тоді ж Валерій Андрійович Смолій, академік і директор Інституту історії України, та Петро Тимофійович Тронько, академік і товариш Федора Павловича, висловили побажання увічнити його пам'ять і в Дунаївцях. Довго міркували ми, що зробити. Найкраще б найменувати вулицю його ім'ям, але вулиця Шевченка, Тараса Григоровича, вже була. Зійшлись на думці встановити на міській школі № 2 меморіальну дошку. І хоча те приміщення, де навчався Федір Шевченко, як і будинок, де він жив, були зруйновані фашистами, ідея отримала підтримку більшості. Дошку привіз з Житомирщини районний архітектор Володимирович Оникійчук, вибив фото і текст.

19 листопада 1997 р. стали в Дунаївцях Днем краєзнавця. До міста на урочистості прибула делегація Інституту історії України НАН України в складі академіка П.Т. Тронька та завідуючого відділом цього Інституту доктора історичних наук Ю.А. Пінчука, приїхала дружина Ф.П. Шевченка Розалія Карпівна з онуком, науковці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету на чолі з проректором А.Г. Філінюком, краєзнавці м. Хмельницького, Дунаєвецького району, керівники краєзнавчих підрозділів обласних центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді на чолі із заступником директора Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Дмитром Омельченком. Гості стали учасниками наукової краєзнавчої конференції “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”, матеріали якої поповнили джерельну базу нової редакції історії населених пунктів Дунаєвеччини, яка готувалася дослідниками. Ознайомились з організацією краєзнавчої роботи в Балинській середній школі та Смотрицькій загальноосвітній школі імені Мелетія Смотрицького I-III ст., взяли участь в інших краєзнавчих заходах.

Центральною подією, звичайно, було відкриття меморіальної дошки Федору Павловичу Шевченку на міській середній школі № 2. Площа перед школою ледь умістила бажаючих взяти участь в урочистостях. Голова міськради С.Б. Небельський надав почесне право відкрити дошку академіку П.Т. Троньку. У ту незабутню мить, коли спало покривало і площа вибухнула оплесками, з нами знову був Федір Павлович. Як завжди – спокійний, ледь усміхнений, підпер голову рукою в задумі про життя, про долю України. А меморіальна таблиця повідомляла: “1930 року Дунаєвецьку семирічну школу закінчив Федір Павлович Шевченко – видатний учений, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України”.

Слово про земляка мовили голова державної адміністрації району, професор Кам'янець-Подільського державного педуніверситету, академік Академії вищої школи Іон Ізраїлевич Винокур. Однокласник і товариш Федора Павловича Микола Михайлович Повивайло поділився своїми дитячими спогадами. Він, зокрема, відзначив, що свого часу жили вони поруч, недалеко Кам'яної криниці, разом ходили до школи. Їх сусідство розвела війна, коли німці, плануючи прокласти дорогу через річку Тернаву, спалили з десятків хат, у тому числі і їхні. Він подякував організаторам відкриття меморіальної дошки за пам'ять про їх покоління, їх життя і працю.

Зворушливою була розповідь академіка П.Т. Тронька про спільну з Федором Павловичем працю, про його науковий доробок (а це – близько 700 наукових праць), різнобічність досліджень, душевну щедрість і людську порядність. Разом з тим підкреслив, що меморіальна дошка і музейна кімната Федору Павловичу – то відзнака й заслуг історичної науки в суспільному житті, вихованні українців-патріотів.

Меморіальна дошка на Дунаєвецькій ЗОШ I-III ст. №2, відкрита 19.11.1997 р.

З великою увагою сприйняли учасники мітингу вітання віце-прем'єр-міністра України з питань гуманітарної політики, академіка НАН України Валерія Андрійовича Смолія. У ньому відзначено:

“Учасникам урочистостей з нагоди відкриття у м. Дунаївці меморіальної дошки і музейної кімнати члену-кореспонденту НАН України Ф.П. Шевченку.

Вельмишановне товариство!

Сьогодні в Дунаївцях відбувається знаменна подія в культурному житті краю і, без перебільшення, в усій українській історичній науці. Ми шануємо пам'ять видатного вітчизняного історика, полум'яного патріота, людини благородної душі і великого серця, нашого земляка члена-кореспондента Національної академії наук України Федора Павловича Шевченка. Своїми численними фундаментальними науковими працями він зробив величезний внесок у розвиток української історіографії. Федір Шевченко – піонер у вивченні багатьох тем і проблем вітчизняної і зарубіжної історії, творець нових напрямків в українській історичній науці. Непересічним був і науково-організаційний та педагогічний талант вченого. Він створив декілька наукових шкіл, підготував і виховав десятки висококваліфікованих науковців. Серед його учнів академіки і члени-кореспонденти Національної академії наук України, численні доктори і кандидати наук.

Учений користувався високим і заслуженим авторитетом серед науковців зарубіжних країн. Без сумніву, Федір Павлович належав до найбільш яскравих, колоритних і благородних фігур української науки другої половини ХХ століття.

Тому відкриття на його честь меморіальної дошки і музейної кімнати в школі, де він навчався, є не лише даниною пам'яті видатному земляку, а й наш громадський обов'язок.

Щиро вітаю усіх дунаївчан з видатною подією в житті міста і як один з учнів Федора Павловича Шевченка, висловлюю сердечну подяку усім причетним до шанування його імені”.

З великою теплотою і сердечністю було сприйняте звернення до дунаївчан Розалії Карпівни Шевченко. Вона висловила щиру вдячність за високу оцінку внеску Федора Павловича у розвиток історичної науки, передала школі комплект книг з історії міст і сіл України, а школярам – відеоплеєр “Самсунг”.

Директор школи Микола Володимирович Федорчук запевнив гостей, усіх учасників свята, що надалі біографія, творчість колишнього випускника школи Ф.П. Шевченка буде не тільки служити прикладом громадянського подвигу, а й використовуватись у навчальній роботі, вихованні наступних поколінь.

Попередньо планувалося кількома стендами в коридорі чи кабінеті історії відобразити хроніку життя Федора Павловича. Однак родина покійного передала в Дунаївці понад 100 експонатів, у т. ч. й особисті документи, нагороди, відзнаки праці історика, 50 фотографій, особисті речі (вишита сорочка, авторучка, лупа і т. п.). Ці матеріали явно не вкладались у задуманих два стенди. Тоді був зроблений новий тематико-експозиційний план музейної кімнати, який втілила в життя керівник гуртків Будинку школярів Неля Прокопівна Михайлова.

Музей відобразив історію школи за 160 років її існування, діяльність багатьох педагогів, досягнення її кращих випускників. Дві третини експозицій присвячені Федору Павловичу Шевченку, випускнику, котрий пройшов через усі випробування, суспільні експерименти, не заплямувавши ні себе, ні своєї рідної землі. Це – стенди “Роки навчання”, “У вирі Другої світової війни”, “Наукова діяльність”, “Педагогічна праця”, “Красознавча, пам’яткоохоронна робота”, “Участь у науково-красознавчому житті рідних Дунаївців”. У вітринах – Посвідчення № 3 У-460 начальника відділу Українського державного архіву при НКВС УРСР від 20 лютого 1945 р. Військовий квиток майора запасу, Посвідчення члена-кореспондента АН УРСР від 26 грудня 1969 р., Посвідчення № 125 директора Інституту археології АН УРСР від 2 листопада 1970 р., членські квитки УТОПІК, товариства “Знання”, копії дипломів про закінчення Московського історико-архівного інституту, отримані наукові ступені кандидата і доктора історичних наук, вченого звання професора, Державної премії УРСР.

Окремо експонуються нагороди, відзнаки. Серед них – медалі, грамоти, дипломи, нагрудні знаки лауреата премії імені Дмитра Яворницького, Відмінника народної освіти. У музеї є деякі книги Федора Павловича, журнали з його статтями. Тут чимало пам’ятних адресів з нагоди різних дат і подій. Увагу відвідувачів привертають особисті речі, вірш “Діду”, написаний онучкою Ганною 24 серпня 1994 р. на 80-річчя Федора Павловича, та вірш Р.І. Кравченко “На світлу пам’ять Федора Павловича”. Власне, в усіх цих стендах, фотографіях, анотаціях, документах і розкривається життєвий шлях й діяльність історика.

Першу екскурсію провели учні-екскурсоводи Жанна Мала, Олександр Шевчук, Віталій Войтків, Оксана Виноградська, підготовлені завідувачкою новоствореного музею Л.Г. Семенчук. Їх розповідь доповнювали своїми спогадами Петро Тимофійович Тронько, Розалія Карпівна Шевченко, фотографії яких у товаристві Федора Павловича та інших друзів і колег експонуються на стендах.

Музей поповнився новими експонатами-подарунками перших відвідувачів. Академік П.Т. Тронько передав музею свої книги “Навічно в пам'яті народній”, “З любов'ю до України”, “Краєзнавство у відродженні духовності та культури”. Дарчий надпис засвідчує: *“Організаторам музею свого земляка, члена-кореспондента Національної академії наук України Федора Павловича Шевченка з глибокою повагою і вдячністю академік НАН України П.Т. Тронько. 19 листопада 1997 р., м. Дунаївці”*.

Відомий український історик, завідуючий відділом української історіографії Інституту історії України НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, доктор історичних наук, професор Ю.А. Пінчук від імені колег – наукових працівників Інституту історії України подарував “Малий словник історії України”, монографію Ф.П. Шевченка про Лук'яна Кобилицю з екслібрисом автора, працю В.А. Смолія та В.С. Степанкова “Богдан Хмельницький”, а також автореферат своєї кандидатської дисертації “Н.И. Костомаров как историк Украины” з автографом: “Дунаївці, 19.XI.1997 р. До музею-кімнати Ф.П. Шевченка в день відкриття. Цей твір побачив світ чверть століття тому завдяки підтримці Федора Павловича, видатного історика України. Сьогодні твір, звичайно, не відповідає рівню сучасної науки, але відображає стан історіографії кінця 60-х – поч. 70-х років. З глибоким почуттям пам'яті про Ф.П. Шевченка один з його учнів і автор”.

У книгу відгуків лягли перші записи: “Вражений любов'ю громадян Дунаївців до історії, зокрема, – вшануванням свого земляка, видатного історика України Ф.П. Шевченка, у день відкриття музею учень Федора Павловича Юрій Пінчук 19.XI.1997 р.”.

А Федір Павлович зі стендів музею, з меморіальної таблиці ніжним поглядом ласкав своїх земляків, друзів, родичів. Він і надалі служить рідній Україні.

Життя в ім'я освіти і науки

4 липня 2020 року Іону Срулевичу (Ізраїлевичу) Винокуру виповнилося б 90. Однак вже більше 14 років його немає серед нас. Залишились добрі справи, тисячі фахівців-істориків, за його участі підготовлені на історичному факультеті Кам'янець-Подільського державного університету, десятки монографій, підручників і навчальних посібників з археології, кілька музеїв, створених під його безпосереднім науковим керівництвом і, звичайно, – наукова школа археологів, які й сьогодні розвивають ідеї, дослідження і традиції професора І.С. Винокура. Її живучість – у вірності історичній правді, яку сповідував Іон Срулевич й

зробив своїм науковим кредо. Про це вже чимало писалося.¹ У кожного автора своє бачення, свої акценти.

Однак усі єдині в твердженні – все почалося з рідної хати. Його першими учителями були батьки – Сруль Гершкович, житель Ружина, що на Житомирщині, відомий в окрузі майстер бляхарської справи, та Марія Хаїмівна, добра господиня, привітна, лагідна людина. Вони й формували в своїх дітей Євгенії та Іона любов до праці, повагу до людей, уміння долати труднощі й перешкоди. А скільки їх було на життєвій дорозі...

Тридцять роки принесли і голодомор, і страх репресій. 1936 року батьки переїхали до Житомира, щоб дати дітям ґрунтовну освіту. Багато в чому сім'ї треба було починати спочатку – обживатись, вrostати в нове середовище. Тут майбутній учений розпочав шкільну сторінку біографії, досить скоро закриту страхіттями Другої світової. Від них рятувалися в евакуації, у м. Ашґабаті, що в Туркменії. 1941-1944 роки стали часом нових випробувань, школою посиленої праці, виживання в екстремальних умовах, де малолітній хлопчик був активним помічником батька й матері.

З визволенням Житомира сім'я повернулася на попереднє місце. 1948 року Іон Винокур завершив середню освіту в школі №25. Добрий

*Іон Срулевич Винокур
(4.07.1930-20.09.2006)*

слід у пам'яті залишив учитель історії Михайло Дмитрович Дунаєвський, знавець історії Азії, Китаю. Його розповіді про Далекий Схід, події в Маньчжурії будили уяву школярів, романтику, викликали інтерес до історії.

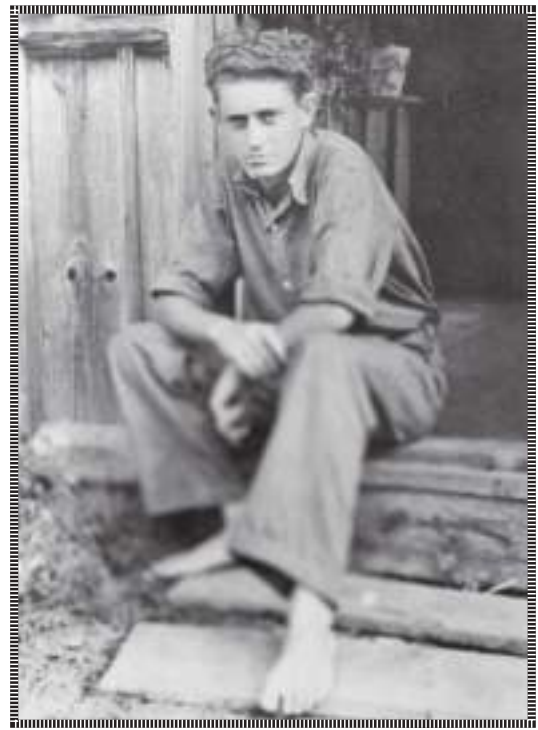
Того ж 1948 року став студентом історичного факультету Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича. Сумлінно вчився, а ще – практикував у ролі керівника гуртків – краєзнавчого, фотографічного в Дитячій екскурсійно-туристичній та технічній станціях Чернівців. Юнака підтримав відомий археолог і педагог Борис Тимошук, тоді музейний працівник і викладач

університету. Іон Срулевич вважав Бориса Онисимовича одним з чільних своїх учителів, хто зацікавив археологією, прилучив до пошуку, і, як кажуть, поставив руку. Він брав допитливого студента на археологічні розвідки по Буковині, дослідження давньоруського Василева Заставнівського району, 1951-1952 рр. включив до складу Галицької археологічної експедиції Академії наук України, яку очолював В.Й. Довженок.

Два сезони археологічних робіт у літописному Галичі дали значний досвід, склали основу дипломної роботи “Нові археологічні матеріали з історії Галицько-Волинської Русі”.

Цікавою школою для молодого фахівця став Житомирський обласний краєзнавчий музей, куди 1953 року повернувся після закінчення університету. Тут набував досвіду музейника, організатора археологічних досліджень. Стаціонарні роботи на Пряжівському і Слободищенському (1955-1957), Маркушівському й Іванівському (1959) черняхівських поселеннях II-V ст. н.е., розвідки по р. Тетерів в околицях Житомира та вздовж течії р. Случ – все це давало матеріал для аналізу, узагальнень, нових висновків і, звичайно, – праць, що з’являлися в пресі – газетах, журналах та в збірниках.

Ще 8 січня 1954 р. у газеті “Радянська Житомирщина” побачила світ перша стаття “Пам’ятник часів війни 1648-1654 років”, а згодом – публікації про гетьманщину, декабристів Житомирщини, історичні події на Волині XIX – початку XX ст., про учасника повстання на броненосці “Потьомкін” І.П. Некрашевича. Під рубриками “Сліди древніх культур”, “Цікаві знахідки” вмістив статті та замітки “Про давньоруські пам’ятки”, “Пам’ятки первісної історії Житомирщини”, “Новоград-Волинський скарб римських монет”, “Відкриття Радомишльської палеолітичної стоянки”, “Літописний Колодяжин”, “Стародавній Житомир”, “Стародавній Коростень”, “Стародавній

Студент Іон Винокур під час археологічних розкопок

Овруч” та ін.² Наукове співробітництво зав’язав і з республіканським журналом “Україна”, де опублікував низку нарисів про овруцьких каменерізів, композитора В.С. Косенка, письменника Ю. Крашевського та ін.³

У Житомирі під благодотворним впливом завідувача кафедри педінституту доцента Л.А. Коваленка, який запросив Іона Срулевича читати на істфаці курс археології, проходив школу викладацької майстерності. Дебют був вдалим, що пізніше засвідчив доктор історичних наук Б.А. Кругляк – колишній студент І.С. Винокура: “Відданий своїй науці молодий археолог “заразив” любов’ю до археології чимало студентів, разом з ними проводив розкопки, які дали цікаві наукові результати”⁴. У роботі спирався на широкий краєзнавчий актив, зокрема – Г.Г. Богуна (1901-1981), вчителя, археолога з Бердичівщини, та С.А. Липка (1931-1991), дослідника історії Болохівської землі з Любара. На цьому етапі становлення неоціненний внесок у розвиток дослідницького таланту молодого вченого-археолога вніс Леонід Антонович Коваленко. У Житомирі І.С. Винокур видав першу брошуру “Археологічні пам’ятки Житомирщини”⁵. Тут окреслились наукові пріоритети дослідника, зокрема – старожитності Східної Волині першої половини I тис. н.е.

1957 року у зв’язку з переносом історичного факультету Житомирського державного педінституту до Луцька за порадою свого вчителя і земляка, уродженця с. Лука Житомирського району Б.О. Тимощука Іон Срулевич повернувся до Чернівецького держуніверситету, але вже в якості організатора і завідувача університетського музею та викладача курсу “Музеєзнавство” на історичному факультеті. Цей етап у становленні науковця й педагога І.С. Винокура був вирішальним. Багаторічні археологічні дослідження 1962 року вивершились захистом у Ленінградському відділенні Інституту археології АН СРСР дисертації “Старожитності Східної Волині першої половини I тис. н.е.”, виходом монографії⁶, здобуттям наукового ступеня кандидата історичних наук. Тут з Надією Григорівною Литовченко, кандидатом біологічних наук, започаткували сім’ю.

Удосконалював археологічні знання, уміння й навички в археологічних експедиціях по Чернівеччині, Середньому Подністров’ю, Поділля й Волині, у співавторстві з Б.О. Тимощуком видав низку нарисів, методичні розробки “Що повинен знати юний турист про археологічні пам’ятки Буковини” (1958), “Слов’янські пам’ятки Буковини” (1961), “Пам’ятки епохи полів поховання на Буковині” (1962)⁷.

У березні 1963 року на запрошення ректора Кам’янець-Подільського державного педінституту І.С. Зеленюка та завідувача кафедри історії все того ж Л.А. Коваленка, доктора історичних наук, професора, І.С. Винокур

з дружиною і дочкою Танею переїхав до Кам'янця-Подільського. Місту над Смотричем віддав 42 роки життя. Увесь цей час посилено працював над собою, розширенням, поглибленням теоретичних знань, освоєнням нових курсів, удосконаленням археологічної практики. Пройшов усі сходи науки науково-викладацької роботи: у березні 1963 року призначений асистентом, у листопаді того ж року – старшим викладачем, 1966 року став доцентом, 1980-го – професором.

У навчальний процес привніс високу якість викладання археології та інших історичних дисциплін, упорядкування студентської археологічної практики, заснував єдину в педагогічних ВНЗ України археологічну лабораторію, нав'язав плідні наукові контакти з Інститутом археології, Інститутом історії АН України та іншими академічними установами, музейними закладами як України, так і зарубіжжя.

Своїм учителем по Кам'янцю-Подільському вважав, насамперед, Леоніда Антоновича Коваленка – колишнього співробітника Інституту історії АН УРСР, свого часу звинуваченого в проукраїнській позиції, викладача кількох ВНЗ, визнаного історіографа. Часто згадував його, цитував, декларував наукові і моральні принципи вченого й сам сповідував їх. Високо оцінював організаторський й науково-педагогічний досвід Івана Степановича Зеленюка, Івана Вікторовича Іваха, Петра Фроловича Лаптіна, Анатолія Олексійовича Копилова.

1963 року І.С. Винокур започаткував археологічну експедицію для стаціонарного дослідження давніх поселень, могильників, курганів, жертovníків, капищ та інших пам'яток.

Не можна сказати, що до 60-х років на території краю не велись археологічні роботи. Ще на початку 90-х років XIX ст., дізнавшись, що в Бакоті, колишній столиці Пониззя, виявлено скельний монастир, професор Київського університету Володимир Боніфатійович Антонович здійснив туди дві археологічні експедиції. На очищеному від завалу майданчику було знайдено зброю, предмети культу, побуту, знаряддя праці, що в поєднанні з літописними даними дозволили датувати монастир, визначити його роль і місце в історії Пониззя⁸.

Чимало для археологічного вивчення краю зробив Юхим Йосипович Сіцінський. Він регулярно проводив археологічні розвідки, обстеження, розкопки, публікував наукові матеріали, що суттєво доповнили археологічну карту Поділля⁹.

Певний внесок в археологію Поділля вніс В.К. Гульдман¹⁰.

Археологічні дослідження краю активізувались у другій половині 20-х років XX ст. з появою Кам'янець-Подільського окружного бюро

краєзнавства, районних краєзнавчих товариств. Але зводились вони здебільшого до розвідок, обстежень. Знайдені матеріали поповнювали археологічний музей, яким завідував Ю.Й. Сіцінський, а з об'єднанням кам'янецьких музеїв в історико-археологічний – експозицію і фонди нового закладу.

У 1927-1929 рр. Шепетівське наукове товариство ВУАН провело обстеження й облік археологічних пам'яток округи, здійснило під керівництвом С.С. Гамченка розкопки курганних груп біля станції Полонне та станції Шепетівка і поповнило фонди Шепетівського окружного краєзнавчого музею¹¹.

У 30-40 рр. Подністров'я стало об'єктом археологічного обстеження експедицій, якими керували В.П. Петров, Е.Ю. Кричевський, М.Я. Рудинський¹².

Протягом 1946-1950 рр. Подністров'я досліджувала комплексна археологічна експедиція під керівництвом професора М.І. Артамонова. До її складу входило чимало відомих російських і українських учених. Була відкрита одна з найдавніших в Україні палеолітична стоянка поблизу с. Лука-Врублівецька, низка трипільських поселень, у тому числі й періоду раннього трипільля. Результати проведених досліджень знайшли відображення в працях М.І. Артамонова, П.Й. Борисковського, С.М. Бібікова, Т.С. Пассек, С.О. Семенова, М.О.Тиханової¹³.

Однак велась ця робота епізодично. І тільки з початку 60-х років набрала глибокого і послідовного характеру й триває ось уже більше 50 років.

І.С. Винокур вивчав поселення і могильники черняхівської культури в Ружичанці, Рідкодубах (Хмельницький район), Усті (Кам'янець-Подільський район). У ці ж роки ним були відкриті надзвичайно важливі матеріали слов'янських язичницьких капищ-жертвників з кам'яними антропоморфними ідолами (Ставчани, Бакота, Кременна та інші). У середині 60-х років разом з Є.М. Пламеницькою досліджував залишки давньоруського городища на території пізньосередньовічної фортеці в Кам'янці-Подільському. Це дозволило поставити питання про існування дитинця стародавнього Кам'янця XII-XIII століть.

70-ті роки були присвячені вивченню комплексу старожитностей літописної Бакоти на Дністрі, а також східнослов'янських пам'яток V-VIII ст. н.е. У ці роки вдалося зафіксувати східнослов'янські житла V ст. н.е. – перехідні від черняхівської культури до культури східних слов'ян V-VIII ст. н.е. Це знайшло також відображення у типологічній та історико-культурній інтерпретації антропоморфних кам'яних ідолів Середнього Подністров'я першої і другої половини I тис. нової ери. Цей типологічний

ряд, як показав І.С. Винокур, завершується відомим Збруцьким ідолом IX-X століть.

Отже, було встановлено, що східнослов'янське населення лісостепового Дністро-Дніпровського межиріччя було автохтонним за своїм походженням і пройшло протягом I тис. нової ери великий еволюційний шлях від рубежу нової ери – до давньоруського часу й доведено, що ніякої перерви в заселенні Лісостепу Південно-Східної Європи в V ст. н.е., як вважали деякі вчені, у реальній історії не існувало. Це довів своїми дослідженнями саме І.С. Винокур.

1978 року Іон Срулевич захистив докторську дисертацію “Історія та культура черняхівських племен лісостепового Дністро-Дніпровського межиріччя (перша половина I тисячоліття н.е.)” в Інституті археології АН Української РСР. Основні положення докторської дисертації були викладені в монографії¹⁴.

1980 року І.С. Винокуру присвоєно вчене звання професора, а 1981-го – почесне звання Заслуженого працівника вищої школи Української РСР. 1985 року побачила світ монографія про давню та середньовічну історію лісостепового Подністрів'я і Південного Побужжя¹⁵.

70-90-ті роки були пов'язані з широкими стаціонарними дослідженнями поселення східних слов'ян V-VIII ст.н.е. поблизу с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області. Одним з важливих результатів цих досліджень стало відкриття першої в Європі ювелірної майстерні слов'ян середини I тис. нової ери. За матеріалами цих досліджень опублікована спеціальна монографія “Слов'янські ювеліри Подністрів'я” (Кам'янець-Подільський, 1997).

1994 року побачила світ монографія про літописну Бакоту на Дністрі¹⁶. У цій праці синтезовано матеріали багаторічних археологічних досліджень з використанням даних давньоруського літопису. Книга користується широким попитом серед істориків, археологів, краєзнавців. Цього ж року І.С. Винокур у співавторстві з Д.Я. Телегіним опублікував навчальний посібник для історичних факультетів вузів з археології України¹⁷, присвячений безпосередньо старожитностям України. Книга користується популярністю, про що свідчать відгуки колег, а також рецензії, опубліковані в журналі “Археологія”¹⁸.

Давньоруській тематиці присвячені археологічні дослідження 80-90-х років у Кам'янці-Подільському, Полонному, Ізяславі. 1981 року І.С. Винокуру разом з М.Б. Петровим пощастило дослідити і зафіксувати залишки двоповерхового міського будинку XII-XIII ст. у Старому місті Кам'янця-Подільського. Цим було підтверджено функціонування

міського давньоруського посаду XII-XIII ст. у місті над р. Смотрич. Роботи в Полонному в 90-х роках підтвердили версію давньоруського літопису про 1000-ліття міста над Хоморою, дослідження Ізяслава – довести, що місто виникло понад 900 років тому.

1996 року вийшла друком у Києві книга І.С. Винокура і С.В. Трубчанінова “Давня і середньовічна історія України”¹⁹. Цей навчальний посібник визнаний одним з кращих в Україні, автори отримали грант Міжнародного фонду “Відродження”. 1997 року в Києві видана колективна монографія “Археологія доби українського козацтва XVI-XVIIIст.” Одним з авторів цієї праці є Іон Срулевич. Книгу використовують у ВНЗ і шкільних закладах України.

Протягом 1997-2006 років І.С. Винокур разом зі своїми учнями В.І. Якубовським, О.І. Журком, В.П. Мегеєм вів розкопки на місці городища літописного болохівського міста Губин, що в Старокостянтинівському районі Хмельницької області, і виявив надзвичайно цінні й цікаві матеріали щодо історичної топографії, конструкції фортифікаційних споруд, житлових будинків і т.п. XII-XIII століть. Результати археологічного дослідження одного з важливіших центрів Болохівської землі знайшли глибокий аналіз у колективній монографії (І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський) “Літописний Губин XII-XIII ст. Болохівська земля” (2004), написані за матеріалами археологічних досліджень 1997-2003 рр.

Основними наслідками польових експедиційних досліджень та наукових пошуків І.С. Винокура стали:

- дослідження та узагальнення археологічних матеріалів черняхівської культури Східної Волині (видано спеціальну монографію);
- вивчення та узагальнення пам'яток черняхівської культури Північної Буковини;
- дослідження черняхівських старожитностей Середнього Подністров'я;
- відкриття на території Середнього Подністров'я слов'янських пам'яток V ст. н.е.
- перехідного етапу від черняхівської культури до старожитностей ранньосередньовічних східних слов'ян V-VII ст. н.е.;
- дослідження й узагальнення матеріалів про історію та духовну культуру черняхівських племен (видано спеціальну монографію);
- відкриття, дослідження й узагальнення матеріалів язичницьких слов'янських святилищ з кам'яними антропоморфними ідолами в Середньому Подністров'ї та створення типологічної класифікації

кам'яної язичницької скульптури першої і другої половини I тис. н.е., що завершується відомим Збруцьким ідолом і святилищем;

- узагальнення поховальної обрядовості черняхівських племен лісостепового Дністро-Дніпровського межиріччя;

- дослідження проблеми походження та історичної долі черняхівської культури та її носіїв (видано спеціальну монографію);

- дослідження Бернашівського східнослов'янського селища V-VIII ст.;

- відкриття та узагальнення матеріалів ювелірного комплексу середини I тис. у селищі Бернашівка в Середньому Подністров'ї (видано спеціальну монографію);

- дослідження та узагальнення матеріалів Бушанського скельного храму в Середньому Подністров'ї та вивчення пізньосередньовічної історії м. Буша (видано колективну монографію);

- стаціонарні дослідження й узагальнення матеріалів черняхівських могильників Раковець – Чеснівський і Ружичанка;

- відкриття давньоруських матеріалів у Старому місті Кам'янця-Подільського (дитинець і посад);

- узагальнення відомостей про археологічні пам'ятки від кам'яного віку до середньовіччя на території історичного Поділля (видано спеціальну монографію);

- дослідження та узагальнення матеріалів історії літописної столиці Пониззя – м. Бакота (видано спеціальну монографію в співавторстві з П.А. Горішнім);

- археологічні дослідження в літописних містах Південно-Східної Волині – Полонному та Ізяславі;

- археологічне вивчення літописного міста Болохівської землі XII-III століть – Губина;

- узагальнення матеріалів фортечних замків XIV-XVII ст. Поділля та Волині;

- підготовка та видання навчальних посібників: Археологія України (у співавторстві з Д.Я. Телегіним); Давня і середньовічна історія України (у співавторстві з С.В. Трубчаніновим); Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. (у співавторстві з Д.Я. Телегіним, І.К. Свешніковим, О.М. Титовою та ін.).

Наукові досягнення вченого характеризує не тільки кількість проведених археологічних експедицій, відкриттів, обсяг виданих монографій, підручників, навчальних посібників і статей, а й підготовка ним своїх послідовників. Іон Срулевич доклав чимало зусиль до становлення

багатьох науковців, викладачів, краєзнавців. Чимало з них об'єднані зі своїх учителем спільністю наукових інтересів, підходів до розв'язання наукових проблем, спільністю наукового мислення, ідей, стилю й методів реалізації наукових завдань, що складає неформальну творчу співдружність, яку прийнято називати науковою школою, а за ім'ям лідера – науковою археологічною школою професора І.С. Винокура. Серед визначальних ознак наукової школи – наявність наукового лідера – видатного ученого, здатного гуртувати творчу молодь, вчити її мистецтва дослідництва, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу; значущість отриманих результатів; високий науковий авторитет; висока наукова кваліфікація дослідників, згуртованих навколо лідера. Усі вони властиві науковій археологічній школі І.С. Винокура.

Серед його послідовників – М.Б. Петров, колишній завідуючий кафедрою історії України Кам'янець-Подільського державного університету, доценти А.Ф. Гуцал, О.Л. Баженов, колишній завідуючий археологічною лабораторією В.П. Мегей. Гордістю учителя був послідовник його справ доктор історичних наук Олег Михайлович Приходнюк, кандидати історичних наук Л.В. Вакуленко, О.І. Журко, Б.С. Строцень, А.І. Мусевич та ін.

Як член спеціалізованої вченої Ради при Інституті археології Національної академії наук України професор І.С. Винокур опонував понад 20-ти кандидатам і 15-ти докторам історичних наук, а отже – благодатно доторкнувся і до їх наукової долі.

Досить швидко вписався Іон Срулевич у колектив Славістичного університету, до якого влився 2005 року після переїзду до Києва, очолив кафедру країнознавства.

І у цей дуже короткий в часі київський період життя і науково-педагогічної діяльності він не збавляв темпів. Щоб не так різко розірвати з Кам'янцем-Подільським, вів курс археології на історичному факультеті, а на запрошення Житомирського державного університету імені Івана Франка – аналогічний курс і там, опублікував низку наукових праць.

Науковий діапазон професора І.С. Винокура характеризували і його міжнародні наукові зв'язки, участь у різноманітних міжнародних наукових форумах з питань археології. З 1965 по 1996 рр. він був учасником семи міжнародних наукових конгресів (Варшава, Берлін, Братислава, Софія, Прага, Київ, Новгород), ряду симпозіумів (Софія, Рила, Псков), читав спецкурс “Черняхівська культура” для студентів кафедри археології Люблінського університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської, опублікував у виданнях цього ВНЗ кілька своїх статей з проблем слов'янської археології. Тому 1992 року

був нагороджений медаллю “Другу Люблінського університету ім. Марії Кюри-Склодовської” за плідну співпрацю з кафедрою археології Польщі цього університету. Чимало наукових праць І.С. Винокура опубліковані в Москві, Санкт-Петербурзі, Кракові, Берліні, Софії.

Іон Срулевич – один із зачинателів повоєнного краєзнавства на Волині, Буковині і Поділлі. У 60-ті роки опрацював археологічну частину всіх нарисів і довідок хмельницького тому “Історії міст і сіл Української РСР”²⁰, був співавтором нарисів про м. Кам’янець-Подільський, Чемерівці²¹. 1964 року разом із С.К. Гуменюком очолив обласне історико-краєзнавче товариство. А 1965 року започаткував проведення подільських історико-краєзнавчих конференцій, які за його різносторонньої участі збирались 12 разів. Цього 2020 року вже відбулася наступна шістнадцята наукова історико-краєзнавча конференція.

1990 року І.С. Винокур був серед фундаторів Всеукраїнської спілки краєзнавців від Хмельниччини²², делегатом усіх наступних з’їздів, обирався членом правління ВСК. Тільки в 90-ті роки брав участь у науково-краєзнавчих конференціях у Києві, Житомирі, Харкові, Луцьку, Хмельницькому, Меджибожі, Старій Синяві, Дунаївцях. Тому заслужено Іону Срулевичу присвоєно звання Почесного члена Всеукраїнської спілки краєзнавців.

*У президії всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції в Дунаївцях.
19.11.1997 р.*

Професор І.С. Винокур – талановитий педагог. До нього тягнулися студенти. І якщо не кожен обирав нелегку в плані просування до наукового ступеня спеціалізацію археолога, все ж щоразу в кабінеті археології – офісі кафедри, яку очолював, було завжди людно – дипломники, виконавці курсових робіт, рефератів, повідомлень просили консультацій, порад.

Характеризувати Іона Срулевича як людину, громадянина ніби й не важко: доброзичливий, толерантний, патріот України – він не тільки бажав, а й робив усе від нього залежне для розвитку науки і культури нашої держави, для того, щоб представникам усіх національностей в Україні було затишно, жилось добре. Його оцінки історичних подій – завжди виважені, позбавлені політизації. Це засвідчують його книжки та статті, написані на основі об'єктивних оцінок археологічних і письмових історичних джерел. У науковій та викладацькій діяльності він не піддавався політичним миттєвостям, і цього вчив студентів та нас – колег.

Як людину, педагога й ученого Іона Срулевича високо цінували й цінують студенти й викладачі, учителі, краєзнавці, науковці багатьох ВНЗ України, інститутів НАНу, представники влади.

Він брав активну участь у загальнодержавних науково-організаційних заходах. Був членом спеціалізованої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій Інституту археології НАН України, членом редакційної колегії журналу “Археологія”, Ради Українського національного комітету Міжнародної унії слов'янської археології.

1997 року І.С. Винокура обрали академіком Академії наук вищої школи України, того ж року став він лауреатом Хмельницької обласної премії ім. Ю.Сіцінського за значну науково-дослідницьку, викладацьку, археологічну діяльність, розвиток історичного краєзнавства, збереження і популяризацію пам'яток історії та культури. Новостворена Українська академія історичних наук 1999 року обрала його своїм дійсним членом.

Востаннє приїжджав до Кам'янця-Подільського він 2006 року, у березні відчитав теоретичний курс, а влітку очолив чергову 43 археологічну експедицію для продовження розкопок губинського городища.

З Староконстантинівської лікарні Тетяна Іонівна і Віктор Миколайович забрали його до Києва. Важка хвороба вже не піддавалася й операційному лікуванню, хоча операція все ж була зроблена.

У перші післяреанімаційні дні зробив низку дзвінків – ніби прощався. А через кілька днів покинув світ земний. Кам'янчани віддали данину пам'яті Іону Срулевичу – на похорон приїхали викладачі, студенти, магістранти, щоб сказати щире слово, попрощатись з Учителем, колегою. Однак вогонь пам'яті не гасне – у кожного, хто мав контакти з ним, свій Іон Срулевич.

*Після роботи по дорозі до гуртожитку №5 зустріли Ірину Володимирівну, спілкувались.
Фото останнього приїзду, зроблене автором статті. Березень 2006 р.*

Список використаних джерел

1. Біографічні дані й науково-педагогічна діяльність професора Винокура І.С. знайшли відображення в багатьох публікаціях: Іон Срулевич Винокур: бібліогр. показ. / уклад. С.К. Гуменюк. Хмельницький, 1989. 30 с; Іон Срулевич Винокур: бібліогр. показч. (до 70-річчя від дня народження) / уклад. С.Л. Карван, автор передмови В.С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. 80 с; Баженов Л.В. Вчений європейського рівня: І.С. Винокур / Л.В. Баженов, М.Ю. Костриця, В.С. Прокопчук. Житомир: Косенко, 2005. 40 с., іл. (Серія: Вчені Житомирщини; вип. 3); Баженов Л.В. Історія Волині і Поділля в працях професора І.С. Винокура / Л.В. Баженов, А.Г. Філініук // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. Хмельницький, 1995. С. 303-306; Баженов Л.В. Іон Винокур / Л.В. Баженов // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура. Хмельницький; Шепетівка, 1995. С. 43-47; Прокопчук В. С. Подільський історик, археолог І.С. Винокур / В.С. Прокопчук // VII Всеукр. наук. конф. "Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність". Київ, 1995. Ч. I. С. 39-40; Петров М.Б. До ювілею І.С. Винокура / М.Б. Петров // Археологія. 1997. №2. С. 141-142; Прокопчук В.С. 70-річчя доктора історичних наук, професора І.С. Винокура / В.С. Прокопчук // Укр. істор. журн. 2000. №5.

С. 153-156; Його ж. Іон Срулевич Винокур – археолог, педагог, громадянин / В.С. Прокопчук // Іон Срулевич Винокур: бібліогр. покажч. (до 70-річчя від дня народження). Кам'янець-Подільський: Абека, 2000. С. 4-15; Костриця М.Ю. Академік І.С. Винокур – дослідник і краєзнавець Волині-Житомирщини / М.Ю. Костриця // Житомирщина на зламі тисячоліть: наук. зб. “Велика Волинь”. Житомир: МАК, 2000. С. 365-366; Баженов Л.В. Винокур Іон Срулевич (Ізраїлевич) / Л.В. Баженов // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2003. С. 67-80 та ін.

2. Див.: Радянська Житомирщина. 1954. 8 січ., 18 берез., 19 жовт.; 1955. 1 берез., 24 квіт., 25 квіт., 10 верес., 13 листоп., 21 груд.; 1956. 26 лют., 1 квіт., 20 трав., 18 серп., 17 жовт.; 1957. 13 січ., 24 лют.

3. Винокур І.С. Древні овруцькі каменерізи / І. Винокур // Україна. 1956. №22; Його ж. Житомирці шанують пам'ять земляка (про встановлення меморіальної дошки композитору В.С. Косенку) / І. Винокур // Там само. 1955. №12; Медаль на честь Крашевського (Й.І. Крашевський-польський письменник (1812-1887)) / І. Винокур // Там само. 1957. №19.

4. Кругляк Б.А. Л.А. Коваленко і його учні-дослідники історії Волині і Житомирщини / Б.А. Кругляк // Academia на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка. Кам'янець-Подільський. 1997. Т. I : Історичні дослідження. С. 48.

5. Винокур І.С. Археологічні пам'ятки Житомирщини / І.С. Винокур. Житомир, 1956. 28 с.

6. Його. Старожитності Східної Волині першої половини I тисячоліття н.е. / І.С. Винокур // Старожитності Східної Волині. Чернівці, 1960. 130 с.

7. Тимощук Б.О. Історико-архітектурний пам'ятник в Чернівцях – колишня резиденція буковинських митрополитів: короткий довідник / Б.О. Тимощук, І.С. Винокур. Чернівці, 1958. 22 с.; Їх же. Що повинен знати юний турист про археологічні пам'ятки Буковини / Б.О. Тимощук, І.С. Винокур. Чернівці, 1958. 19 с.; Їх же. Слов'янські пам'ятки Буковини / Б.О. Тимощук, І.С. Винокур // Наукові записки Чернівецького державного університету. Серія: Іст.і науки. Чернівці, 1961. Т. 54, вип. 3; Їх же. Пам'ятники епохи полей погребених на Буковині / Б.О. Тимощук, І.С. Винокур // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Вып. 90. Москва, 1962. С. 73-77.

8. Див. статтю В.Б. Антоновича “Бакотський скельний монастир” // Киевская старина. 1891. сент.).

9. Див. праці Ю.Й. Сіцінського: Раскопки древнего скального монастыря в с. Бакота Ушицкого уезда // Подольские епархиальные ведомости. 1891. № 46. С. 1213-1221; Раскопки Бакотского монастырища в 1892 году // ПЕВ. 1892. №39. С. 705-708; Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI археологического съезда. Москва, 1901. Т. I. С. 197-365.

10. Пам'ятники старини в Подолии: матер. для составления археолог. карты Подольской губернии собрал и издал В.К. Гульдман. Каменец-Подольский, 1901.

11. Павлюк В. Шепетівське наукове товариство та його дослідження на територіях Південно-Східної Волині в 20-х рр. ХХ ст. / Віктор Павлюк // Дивокрай. Хмельницький, 1995. Вип. 1. С. 97-98.

12. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. / Л.В. Баженов. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 61.

13. Артамонов М.І. Південно-подільська експедиція / М.І. Артамонов // Археологічні пам'ятки УРСР. Київ, 1949. Т. І. С. 257-262; Борисковский П.И. Палеолит Украины: ист.-археол. очерк / П.И. Борисковский. Москва; Ленинград, 1953; Бибиков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре: К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на Юго-Востоке Европы / С.Н. Бибиков. Москва; Ленинград, 1953; Пассек Т.С. Итоги работ Трипольской (Днестровской) экспедиции в 1950 г. / Т.С. Пассек // КСИИМК. Вып. 45. С. 3-18; Семенов С.А. Жатвенные кремневые ножи из поселения Лука-Врублевецкая на Днестре / С.А. Семенов // СА. 1949. Т. 2. С. 151-154; Тиханова М.О. Розкопки верхніх горизонтів поселення Луки-Врублівецької / М.О. Тиханова // Археологічні пам'ятки УРСР. Київ, 1949. Т. 1. С. 177-184.

14. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен / І.С. Винокур. Київ, 1972. 180 с.

15. Його. Історія лісостепового Подніпров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя / І.С. Винокур. Київ; Одеса, 1985. 128 с.

16. Його. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І.С. Винокур, П.А. Горішній. Кам'янець-Подільський, 1994. 364 с.

17. Його. Археологія України / І.С. Винокур, Д.Я. Телегін. Київ, 1994. 318 с.

18. Приходнюк О.М. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України. Київ : Вища школа, 1995. 318 с. // Археологія. 1996. № 1. С. 151; Макєєв Ю.М. Гортаючи сторінки нашої історії: рец. на книгу Винокура І.С., Телегіна Д.Я. Археологія України. Київ : Вища школа, 1994. 318 с. // Археологія. 1996. №2. С. 121-124.

19. Винокур І.С. Давня і середньовічна історія України / І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов. Київ, 1996. 220 с.

20. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ, 1971. 706 с. Том вмістив 50 нарисів про міста, районні центри і села, 459 довідок про центри селищних і сільських Рад, 275 фотоілюстрацій, 22 карти, 12 кольорових вкладок. Обсяг – 76 ум. друк. арк., тираж – 15 тис. прим.

21. Там само. С. 297-323, 576-583; 22. На І установчому з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців Хмельниччину окрім І.С. Винокура представляли Е.Р. Лалетін, директор обласного краєзнавчого музею, С.П. Пилявський, заступник голови Хмельницького обласного відділення Українського фонду культури, В.С. Прокопчук, завідувач Дунаєвечким райвідділом освіти, заступник голови обласного відділення та член правління Українського фонду культури, А.В. Сваричевський, зав. кабінетом Хмельницького обласного інституту удосконалення вчителів.

"Через терни – до зірок..."

Ця вистраждана людством формула буття чи не найбільше підходить до оцінки життєвого подвигу подолянина за походженням і буковинця за осідком, доктора історичних наук, професора кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Петра Павловича Брицького.

Народився він 5 лютого 1931 року в мальовничому подільському селі Лисанівка за 10 км від містечка Меджибожа, тодішнього райцентру. Селянська родина Брицьких помітно відрізнялася від багатьох інших. Батько Павло Олексійович тягнувся до знань – після церковно-парафіяльної школи закінчив однорічну бухгалтерську, передплачував періодику, зібрав чималу домашню бібліотеку, до якої ще змалку прикипіли сини Григорій, Петро, згодом – Василь та дочка Надія. А ще батько любив шахи. До Брицьких вечорами тягнулись сусіди, односельці: хто книгу почитати, хто пограти в шахи, хто просто поспілкуватись з цікавими людьми, дізнатись, що робиться в світі. У родинній книгозбірні були твори українських класиків Т. Шевченка, Л. Українки, М. Коцюбинського, І. Франка, П. Мирного, П. Грабовського. Співомовки подолянина Степана Руданського знали напам'ять і батьки, і діти. Петро любив оповіді Льва

*Петро Павлович Брицький
(05.02.1931-20.09.2020)*

Толстого про Кримську війну (ще третьокласником захопився повістю "Козаки"), читав оповідання В. Короленка, дуже любив поезії та прозу М. Лермонтова, приваблювало хлопця художнє оформлення "Полного собрания сочинений" поета, ілюстрації, сповнені романтики й героїки вірші, поеми. Серед улюблених зарубіжних класиків – Фенімор Купер, Марк Твен, Майн Рід, Даніель Дефо, Джонатан Свіфт, Проспер Меріме та інші. Бібліотеку згодом поповнював брат Григорій, який 1940 року, після закінчення середньої школи, вступив до Вінницького педінституту.

Матері Мотрі Степанівні через сімейні обставини вчитися випало лише одну зиму, але вона могла і читати, і писати, зимовими вечорами довгенько просиджувала за книгою, розповідала дітям повчальні історії, виховувала в повазі до старших, до людей праці.

1938 року, вже знаючи літери та вміючи читати по складах, вступив до першого класу. Допитливий хлопчик користувався прихильністю вчительки, був душею колективу. Однак з ранніх літ жив у атмосфері невпевненості в завтрашньому дні, страхові перед сільською владою. Зимовими вечорами на посиденьках, коли жінки-сусідки сходилися прясти пряжу, упівголоса, при зачинених дверях й зашторених вікнах, вели розмови про страшний голод 1932-1933 років, що забрав життя сили-силенної селян. Не раз рахували померлих з голоду по вулицях, звучали знайомі прізвища... У селі навіть певний час діяв притулок для дітей, батьки яких померли з голоду. Дехто з них навчався в одному з Петром класі.

Йшлося й про “чорного ворона”, що забирав односельчан на якісь “Соловки”. А якось став свідком, як “чорний ворон” завітав і до їх домівки. Поділений на дві половини селянський будинок був притулком сімей двох братів Павла і Йосипа Брицьких. Любив Петро бувати на дядьковій половині, гратися з двоюрідними Діною, Андрієм і Тамарою. Та й дядько був цікавим оповідником, адже воював у роки Першої світової, у 1918-1920 рр. служив в армії Української Народної Республіки, 1930 року був висланий до Сибіру як “підкуркульник”, звідти утік і кілька років працював на Донбасі.

21 лютого 1938 року дядько був напрочуд веселим, затіяв гру з дітьми. І раптом – стук у двері, і на порозі показався голова сільради й міліціонер з наганом. Дядько зник на довгі роки, пізніше дізнались, що 2 жовтня 1938 року був засуджений до “вищої міри” і страчений з нагоди чергової річниці революції... Згодом клеймо племінника “ворога народу” не раз ставало на заваді на життєвій дорозі. У школі за відмінне навчання був удостоєний премії, а коли директор Фаїна Львівна хотіла її вручити, завгосп прошипів: “Кому? Племіннику “ворога народу?” І подарунок знову ліг на стіл. Відгомін 30-х відчував і під час навчання у фельдшерській школі, служби в армії... До війни вдалося закінчити лише 3 класи – усі на “відмінно” з Похвальними листами. Вони й досі лежать у сімейному архіві Брицьких як свідчення потужної генетики й непересічних можливостей їх власника.

Петрові Брицькому випало бути свідком багатьох інших подій – мобілізації до Червоної армії, як вияснилося пізніше, для походу в Західну Україну. Відчутну тривогу в сільське життя внесла Фінська війна.

Мобілізовані писали про великі морози, холод, хвороби. Приходили й похоронки.

Несподівано ввірвалася в його життя війна з німецькими фашистами. Велась до неї підготовка й на Летичівщині, до якої після війни відійшли Лисанівці. Залишились доти, дзоти так званого Летичівського укріпленого району, що мав у межах 125 км прикривати рух ворожих сил до залізничних вузлів Жмеринка, Вінниця, вінницького аеродрому. Це підтримувало віру жителів краю в захищеність їх домівок. І раптом, коли пригнав корів з пасовиська, побачив, що село було мов би в траурі. Чоловіків викликали до сільради, де офіцер з військкомату відбирав до війська. Село заголосило. Воднораз спохмурніли й подорослішали діти, залишаючись за батьків. А 12 липня 1941 р. в село на мотоциклах прибули завойовники – горді, випещені...

1 жовтня пішли до школи, але через кілька тижнів навчання припинилося. Згодом в ній німці облаштували конюшню. Їм потрібна була тільки робоча сила як на окупованій землі, так і в Німеччині. Брата Григорія, який перед війною працював учителем, забрали в остарбайтери, а після невдалої втечі запроторили до Бухенвальду. Нічого не знали про нього до 1946-го. Повернувся додому після тривалого лікування інвалідом. А Петро, позбавлений можливості ходити в період окупації до школи, допомагав батькам, у вільний час читав книги, писав диктанти, вирішував задачі, які пропонував батько.

Школу відкрили в селі з приходом наших. Але батько був призваний на фронт, хоч чоловіків його віку вже й не брали, вдома залишалися мати – інвалід III групи, шістнадцятирічна сестра Надя, яка після риття окопів у прифронтовій смузі захворіла на тиф, та малолітній Василько. Уся важка робота лягла на плечі 13-літнього Петра.

Діти війни не знали дитинства. Не зазнав його і Петро Брицький. Весна 1944 року була складною за погодними умовами – 13-15 квітня вдарив мороз і насипало до 1, 5 метра снігу, а через 3 дні сонце розтопило його, все довкруг перетворилося в суцільну багнюку, в якій навіть танки грузли по башню. Як тільки випогодилось, сільський дідусь організовував у колгоспній бригаді весняно-польові роботи: виловлювали по полях поранених і підбитих коней, залишених військовими, ремонтували вози, жінки збирали по дворах зерно для посіву. Петро став їздовим – орав, сів, перевозив хліб як і всі його ровесники і ровесниці. І так упродовж трьох років у колгоспі, і вдома. У село приходили похоронки. Діти, підбираючи “трофеї”, нерідко підривалися. Міна розірвала на шматки й Петрового

товариша-однолітка. Знову навалились податки, грошові і хлібні збори, “добровільна” позика – все для фронту, все для перемоги.

Одного разу, повернувшись з колгоспної праці, застав розламані сокирою хатні двері. Братів однокласник з партгоргом колгоспу Коцюбою вкрали найцінніший статок Брицьких – бібліотеку. Душа кров'ю облилася, сів до столу й вилив біль у листі до батька. А незабаром отримав трикутник з фронту, датований 26 серпня 1944 року, останній батьків лист, його заповіт синові: “Любий, милий синку Петрусь! Я твого листа одержав учора. Дуже тобі вдячний, що ти мене не забуваєш. Отже, прошу надалі пиши до мене – часто і побільше! Як робиш у колгоспі? Який врожай? Яка рілля – чи суха, чи хороша? Про всяку дрібничку пиши...” – просив батько. Він розрадив сина, просив не побиватись, мовляв книги купимо, головне повернутися додому живим. І наставляв: “Не впадай у відчай, а будь завжди веселий, бо твої літа теперішні – найкращі... Будеш ходити в школу – вчись добре, не лінуйся... Тобі наказую: образи не прощай. Сам ніколи нікого не ображай, а будь справедливим... Ти ще малий і тому не знаєш, які зрадливі бувають люди... Раджу тобі, хлопче, будь правдивий з гарними людьми, будь гарним у ділі...”

2 вересня 1944 року, десь у той день, коли лист прийшов у Лисанівці, батька смертельно поранили осколки міни. А Петро в істинності батькових слів переконувався не раз. І тоді, коли запопадливі активісти з міліціонером вийшли з-за кущів й зловили з торбинкою зерна тринадцятирічну ровесницю й засудили на 4 роки тюрми. І тоді, коли колгоспний парторг Коцюба вчинив неймовірну несправедливість щодо сім'ї фронтовика. З труднощами 1947 року Брицьким все-таки вдалося отримати довідку з архіву про те, що батько не пропав без вісти, а загинув на фронті й нагороджений двома медалями “За відвагу”. Це звільнило сім'ю на 50 відсотків від податків. Коцюба на очах в уповноваженого району порвав довідку, забрав корову, ковану скриню, пальто, яке обміняли на вівцю, щоб сестра мала в чому ходити до школи... У відповідь на скаргу прокурор району викликав маму до сільради, ображав, погрожував, ніч протримав у підвалі. А на ранок відвезли її до Вінницької психіатричної лікарні, де вона відновлювала здоров'я цілий рік...

1 жовтня 1944 року пішов до школи. Батькові уроки в час окупації оправдалися – був зачислений зразу до 5-го, минувши 4-й клас. 1946 року з госпіталю після Бухенвальда обізвався брат Григорій, а восени дістався додому. Здавалося, буде легше, аж тут насунувся голод. Урожай на Поділлі був такий, що можна було прохарчуватися, але держава вимітала все до крихти, нерідко прямо з поля зерно відвозили до залізничної станції.

Сім'я, як і інші в селі, голодувала. Міліціонери, облава за облавою, виловлювали хлопців 16 і більше років і відправляли в гірничі заклади ФЗН. Як представник родини “ворога народу” через пів року мав бути в числі перших відправлений на шахту й Петро. Тому, за порадою брата, вирішив не чекати, а пошукати щастя в “хлібному” Львові. У грудні 1946 р., залишивши навчання в 6 класі, поїздом з Проскурова помандрував до Галичини. Поїзд був переповнений: люди стояли, сиділи, де тільки можна, обліпили навіть дах вагона. У Підволочиську зняли 10 замерзлих тіл молдаванів з Бессарабії, склали штабелем під стіною маленької станції. На третій день поїзд дійшов до товарної станції Підзамче, що в передмісті Львова, де на пасажирів уже чекала облава. Міліціонери, загопи НКВС виловлювали голодних людей, запирали в пусті приміщення і, виконуючи наказ з Москви – “утилізувати!”, винищували їх голодом, розстрілювали. Про це Петро Павлович дізнався аж 2009 року із повідомлення “Урядового кур’єра” про знищення там, у Підзамчі, 602 невинних людей, у тому числі 114 голодних підлітків і дітей. А йому пощастило, попутник – ще молодший хлопчина, який вже встиг помандрувати по Україні, крикнув: “Лізь під вагон, дорослий туди не пролізе!” Перестрашений Петро кинувся під вагон поїзда, який вже почав рухатись, і зі своїм рятівником втік до міста. І все ж там був затриманий, а з дитячого розподільника відправлений до школи ФЗН, в якій протягом року здобував професію столяра. Обдарований, кмітливий хлопець і тут став одним з кращих учнів, про його успіхи 28 вересня 1947 року писала львівська газета “Вільна Україна”, вмістила фото. Школу закінчив у числі перших учнів, отримав вищий розряд і мав бути направлений на Донбас кріпильщиком у шахту. Але захворів на запалення легенів і був звільнений від обов’язкового відробітку протягом двох років. Хворий повернувся до Лисанівців.

На початку 1948 року директор школи, який ще до війни добре знав батька, запропонував підготуватись й екстерном здати іспити за неповно-середню школу. Протягом 4 місяців наполегливо опановував програму, у червні склав екзамени й отримав свідоцтво про закінчення семирічки, а в ньому – 15 відмінних оцінок з усіх предметів, та ще Похвальний лист “За відмінні успіхи в навчанні та зразкову поведінку”.

Незважаючи на матеріальну скруту, питання вчитись далі чи не вчитись у сім’ї зразу ж вирішилось на користь першого. Інша справа – куди піти. Хотілося бути учителем, а значить після 7 класів навчатись ще 4 роки. Брат Григорій порадив йти у фельдшерську школу, за 3 роки

отримати фах, стати, як кажуть, на ноги, а далі, за бажання, вищу освіту здобути заочно.

Протягом 1948-1951 рр. навчався у фельдшерській школі в Станіславі (нині – Івано-Франківськ). Був першим учнем у навчанні, активним у громадському житті. Фотографія засвідчує скромний побут тогочасного учнівства: худі, витягнуті обличчя, шинель з чужого плеча, солдатська шапка. А на обличчі – усмішка: молодість брала своє. 30 червня 1951 р. отримав диплом з відзнакою, кваліфікацію фельдшера, виписку оцінок – 28 “відмінно” з усіх предметів – і направлення до Станіславівського медінституту в числі п’ятивідсоткового ліміту, виділеного школі.

Однак скористатися такою можливістю не зміг – треба було заробляти на прожиття, підтримувати маму. Вирішив рік попрацювати. Направлення отримав у Динівці Новоселицького району на Чернівеччині. Кадрів не вистачало – протягом липні-грудня 1951 року навіть виконував обов’язки завідувача дільничної лікарні, яка обслуговувала 7 сіл.

А наприкінці грудня 1951 року був призваний до армії. Тоді в сухопутних військах служили 3 роки, в авіації – 4, а в морфлоті – усі 5. Попав на однорічні курси авіатехніків при окружній військовій школі в м. Чорткові і мав би прослужити 4 роки. Однак випадок розпорядився по-своєму: під час ранкової фіззарядки в одного курсанта стався розрив стінки шлунка, в іншого – штучний пневмоторакс. За відсутності медиків Петро Брицький встановив правильний діагноз, надав невідкладну допомогу, викликав швидку й відправив хворих до міської лікарні. Випадок – нерядовий, його зразу ж перевели на службу до медсанбату, а згодом – фельдшером батальйону окремого полку зв’язку до Львова. Сержант П.П. Брицький отримав можливість відвідувати бібліотеки, жити в культурно-освітньому середовищі, яке спонукало до самовдосконалення. Тут вступив до вечірньої школи, успішно закінчив її, отримав атестат зрілості. Так крок за кроком торував дорогу до своєї мрії стати вчителем історії.

У грудні 1954-го, рівно через 3 роки, демобілізувався й обрав тимчасове місце проживання смт Берегомет Вижницького району, де мешкав брат і потребував його допомоги, адже ходив з милицями, гіпсовими пов’язками на нозі та грудній клітці – бухенвальдські тортури давалися взнаки. Працював фельдшером. А наступного року перейшов на таку ж посаду в с. Лопушна згаданого району. Саме тут у житті Петра Павловича сталося чимало доленосних змін: 1955 року поступив на заочне відділення Чернівецького державного університету, 1957-1959 рр. за сумісництвом викладав історію в місцевій школі. Тут знайшлася його доля – акушеркою в Лопушну після закінчення Чернівецького медучилища приїхала

за направленням Галина Бойко, яка 1958 року стала його дружиною. 1959 року побачив світ їх первісток – синок Павлик, названий на честь дідуся-фронтовика.

Молодого й активного спеціаліста вже з двома дипломами (1961 року закінчив університет, став дипломованим істориком) помітили в райкомі партії і в квітні 1960 року запросили на посаду заступника завідувача відділу. Водночас вирішилася житлова проблема – у Вижниці отримав квартиру. Весною 1962 року, не особливо рахуючись з бажанням Петра Павловича, обком партії забрав його на посаду інструктора. Нова посада була не до душі. Скориставшись загостренням хвороби – кровоточила виразка дванадцятипалої кишки, подав заяву на звільнення, працевлаштувався в школі і лише тоді, через 2 місяці роботи на новому місці, був звільнений з посади в обкомі партії.

З червня 1962 року працював заступником директора Вижницької районної загальноосвітньої заочної середньої школи, з лютого наступного року став її директором. У той час заочна школа користувалася великою популярністю в переростків, хто через певні обставини – окупація, фронт, робота, сім'я – не встиг отримати освіти. Чимало з них працювало на керівних посадах і були вдячні молодому директору за чітко налагоджений навчальний процес, за розуміння і підтримку. Петро Павлович згуртував гарний колектив, чимало його колег згодом стали відомими науковцями: його попередник Віктор Трохимович Косяченко – кандидатом філологічних наук, доцентом Чернівецького національного університету, письменником; Петро Макарович Никоненко – кандидатом філологічних наук, проректором Ніжинського педуніверситету впродовж десятків років; Микола Андрійович Ігнатенко – доктором філологічних наук, провідним науковим співробітником Інституту літератури НАН України; Володимир Семенович Яковишин захистив докторську дисертацію з проблем лінгвістичної кібернетики, став провідним фахівцем Інституту кібернетики Академії наук у Білорусії. Спонукаючи колег до наукових занять і створюючи їм для цього необхідні умови, Петро Павлович усе частіше задумувався над тим, як реалізувати свої бажання і можливості. В умовах райцентру 1963 року долучився до діяльності товариства “Знання”, виступав з лекціями на історичну тематику, з міжнародних проблем. Виїзди на республіканські та всесоюзні семінари лекторів-міжнародників усе більше переконували в необхідності зайнятись науковими дослідженнями. Але шлях до науки виявився і нелегким, і більш тривалим, як гадалося..

1963 року в сім'ї з'явилася донечка Женя. 1967 року отримав настирливу пропозицію очолити Вижницьку школу-інтернат. Проїшовши свого часу гарт серед львівських безпритульних – вихованців школи ФЗН, вирішив допомогти інтернатським вихованцям, створити їм нормальні умови для життя і навчання. Працював на посаді директора до червня 1973 року. Про наслідки його директорування свідчить “Довідка про результати фронтальної перевірки роботи Вижницької школи-інтернату”, у листопаді 1972 р. підписана інспектором облвню В. Демчук та ще п'ятьма членами комісії: “На протязі 1968-1972 років директором Брицьким П.П. проведена значна робота по зміцненню матеріально-технічної бази школи. За рахунок капремонту побудований господарський корпус (котельня, баня, пральня). Усі корпуси переведені на центральне опалення, а котельня і кухня – на газове опалення. Проведені капітальний ремонт і реконструкція харчоблоку (стіни кухні, посудомийки й умивальної облицьовані керамічною плиткою, закуплені газові плити ресторанного типу), фасаду навчального корпусу, основного спального корпусу. Придбані майже всі видані таблиці, біля 1000 діафільмів, 350 грамплатівок, телевізор, 3 програвачі, 2 діа проектори, 2 епідіаскопи, обладнаний радіовузол, радіофіковані всі кімнати...” І це – у 60-і роки! Метаморфози Вижницької школи-інтернату привернули увагу не тільки районного та обласного керівництва, до П.П. Брицького за досвідом їздили колеги з усіх областей, міністерські працівники... 1969 року за своєчасну і якісну підготовку школи-інтернату до нового 1969-1970 н.р. директор був нагороджений Грамотою Міністерства освіти УРСР та Українського республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ.

Діти зі своїм улюбленим директором їздили на екскурсії до Києва, Одеси, Москви, Ленінграда. Поліпшилося харчування, у затишних спальнях, класних кімнатах добре працювалось і відпочивалось, діти отримували подарунки за успіхи в навчанні, художній самодіяльності і спорті та навіть грошову допомогу на перший період самостійного життя.

На початку 70-х, з приходом у ЦК КП України В.Ю. Маланчука, посилився ідеологічний тиск на духовне життя, почалося переслідування прогресивної думки і слова. 1972 року дійшла звістка, що колишній директор Чернівецького облдержархіву видатний історик Ф.П. Шевченко отримав догану, звільнені з роботи наукові співробітники АН УРСР Олена Апанович та Олена Компан. Переслідувань зазнав Олесь Гончар. Райком партії і навіть начальник районного відділення КДБ зажадали від П.П. Брицького виступити проти автора “Собору” та дисидента М.Ростроповича, що виїхав за кордон. Таких пропозицій Петро Павлович

не міг прийняти з огляду на свої морально-етичні принципи. Стався конфлікт з владою, який закінчився звільненням з посади директора школи. Це й прискорило прийняття рішення про вступ до аспірантури для здійснення мрії молодості.

У грудні 1975-го, на 44-му році життя, здавши кандидатські іспити, маючи вже кілька наукових публікацій, став аспірантом Інститут історії Академії наук Українського РСР. А за 8 місяців в основному завершив кандидатську дисертацію “Інтернаціональний характер антифашистського руху Опору в гітлерівських концтаборах (Бухенвальд, Маутхаузен, Міттельбау-Дора)”, яку успішно захистив у березні 1977 року в спеціалізованій вченій раді Інституту історії АН УРСР.

2 січня 1977 року був прийнятий на посаду викладача Чернівецького державного університету. Згодом піднявся до рівня старшого викладача, доцента, а 1988 року за пропозицією ректорату очолив кафедру історії КПРС. В умовах перебудови й гласності в січні 1990 року її реорганізували в кафедру політичної історії, а в грудні того ж року – у кафедру політичних наук (політичної історії, політології та соціології).

Університет усе настирливіше наполягав на підготовці докторської дисертації. Республіканська міжвузівська координаційна рада із суспільних дисциплін, що діяла під контролем ідеологічного відділу ЦК Компартії України, стягала дослідницький процес у русло трафаретних тем з історії партії. “Ви працюєте на кафедрі історії КПРС, то повинні обирати тему дослідження з історії КПРС”, – наполягав завідувач кафедри на одному із засідань у присутності ректора К.О. Червінського. Петро Павлович промовчав. Відчувши неординарність ситуації, ректор, йдучи із засідання, запропонував: “Проведіть мене”. Відбулася розмова. “Бачу, що Вас, Петре Павловичу, нудить від цих тем, – повів розмову Костянтин Олександрович. – То оберіть собі тему дослідження до душі, обґрунтуйте її і представте на вчену раду університету”. Так, дякуючи цій високопорядній людині, П.П. Брицький обрав тему із всесвітньої історії, узгодив у координаційній раді в Москві й представив на затвердження вченої ради.

Протягом 1982-1984 років за направленням університету навчався в докторантурі Інститут історії АН УРСР. На початок 1987 року дисертаційне дослідження за обраною темою було завершено. Провідною організацією виступив Московський університет Дружби народів імені Патріса Лумумби, опонентами – завідувач відділу Інституту сходознавства АН СРСР Р.Г. Ланда, директор науково-дослідного інституту вищої школи Міністерства вищих навчальних закладів СРСР О.Г. Смирнов та

заввідділом Інституту історії АН УРСР І.С. Хміль. Захист відбувся в спеціалізованій раді Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, все пройшло успішно.

Однак саме з цього моменту розпочались для Петра Павловича нові випробування. Півтора року чекав результатів з ВАК СРСР. І раптом аж восени 1988 року – дзвінок з Києва: секретар спеціалізованої вченої ради Валентина Семенівна Шиловцева повідомила, що в Москві загубилась його атестаційна справа. Мусив заново формувати атестаційну справу й взяти її до Москви. Почалися нові очікування. А тут дійшла звістка, що за зловживання було звільнено керівництво союзної ВАК, і вона припинила свою діяльність. Вирішив поїхати до Москви й з'ясувати ситуацію. Один із співробітників ВАКу знов приголомшив: *“Тут Вам ніхто нічим не допоможе...”* І повів здобувача в кімнату, де величезною купою від підлоги аж до стелі насипом лежали тисячі дисертацій із суспільних наук. Потрібні були місяці, а то й роки, щоб розібратись у тому мотлосі. *“Тепер Ви зрозуміли, чому Вам ніхто нічим не допоможе?”* – завершив розмову чиновник від науки.

Обуренню не було меж, кілька місяців ходив спустошений, не знаючи, що робити. Але минуло трохи часу, і знову взявся за дисертацію, яка потребувала серйозного оновлення. На це пішло кілька років. Захист відбувся 21 січня 1993 року на засіданні спеціалізованої ради Білоруського державного університету. Опонентом Петра Павловича виступав усе той же професор Р.Г. Ланда з Москви, а також доктори історичних наук, професор Г.М. Цветков і В.С. Кошелєв. На цей час дисертант підготував 2 монографії *“Научно-техническое сотрудничество СССР с развивающимися странами”* (Москва: ИНИОН, 1991. 170 с.) та *“Помощь стран социализма в подготовке кадров для освободившихся государств”* (Львов: Выща школа, 1986. 180 с.), низку статей із досліджуваної проблеми.

Рада після кількогодінного обговорення прийшла до висновку: *“Дисертація П.П. Брицького “Політика СРСР по підготовці національних кадрів для країн, що розвиваються (1955-1985 рр.)” відповідає п. 13 Положення про порядок присудження вчених ступенів і присвоєння вчених звань”*. Усі 14 членів спеціалізованої ради проголосували *“за”*.

Але й на цьому дисертаційні митарства Петра Павловича не завершилися. У зв'язку з розвалом СРСР диплом доктора історичних наук, виданий у Москві, не мав юридичної сили й потребував нострифікації. Тому 25 лютого 1994 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії Академії наук України відбувся повторний захист дисертації... Воістину шлях П.П. Брицького і в науці проліг *“крізь терни – до зірок”*.

Попри це з 1992 року він працював вже на посаді доцента, з 1993-го – професора кафедри історії України Чернівецького національного університету, де трудився до виходу на пенсію. Наступного 1994 року йому присвоїли вчене звання професора.

Професор П.П. Брицький – талановитий науковець, який працює в царині всесвітньої, вітчизняної та регіональної історії. Його наукові інтереси досить різнопланові: вони пов'язані як з особистими уподобаннями, так і з певними обставинами.

Перші наукові публікації в збірниках та журналах з'явилися 1975 року, коли став він аспірантом, шар за шаром піднімав архівний джерельний матеріал, опрацьовував опубліковані документи й матеріали, вивчаючи рух опору в'язнів німецьких концентраційних таборів. У статтях “Страхітливі злочини фашизму проти дітей”, “Злодеяння фашизма в окупованих славянських країнах в роки Другої світової війни”, у брошурі “Інтернаціоналізм, скріплений кров'ю”, а згодом у монографії “Інтернаціональна солідарність в боротьбі з фашизмом” він довів, що боротьба в'язнів концтаборів була успішною там, де вона була організована за принципом інтернаціональної солідарності, основною силою, яка гуртувала ув'язнених на антифашистській основі, незалежно від національності, соціального походження, віросповідання, були комуністи різних країн, що в перших рядах борців з нацизмом у гітлерівських концтаборах були радянські люди. На багатому фактологічному матеріалі переконливо показав, що завдяки інтернаціональній солідарності вдалося зберегти життя багатьом полоненим, у тому числі й видатним діячам міжнародного антифашистського руху. Провідною ідеєю його публікацій став заклик враховувати уроки минулої війни, щоб не допустити нової світової катастрофи.

Ця тема знайшла розвиток і в наступні роки в колективній монографії “Антифашистская солідарність в роки Другої світової війни. 1939-1945” (1987), у навчальному посібнику “Україна у Другій світовій війні (1939-1945)” (1995), низці статей. Зокрема ближчий до нас у часі навчальний посібник про події Другої світової війни привніс у її потрактування чимало нового навіть у традиційних розділах “Україна в першому періоді Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.)”, “Україна у Великій Вітчизняній війні (червень 1941-травень 1945 рр.)”. Цілковито несподіваним як для навчальної книги був третій розділ “Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія”. Критики з різних ідеологічних таборів позитивно оцінили появу на полотні писаної історії України раніше спотворених подій, одноголосно підтримали заклик автора

“... визнати всіх учасників цієї кривавої війни, з якого б боку вони не брали участь, рівноправними учасниками Другої світової війни...” 1997 року цей посібник був удостоєний премії фонду “Відродження” як кращий серед навчальних посібників.

2007 року під час круглого столу “Участь українців у військових формуваннях II Світової війни”, де палко дискутували в “Українському народному домі” в Чернівцях представники НРУ, КУНу, УНА-УНСО, комуністи, студенти, викладачі й журналісти, професор П.П. Брицький з наукових позицій, спираючись на об’єктивні факти, зумів умирити опонентів, спонукав визнати в рекомендаціях форуму складність і неординарність подій 1939-1945 рр. в Україні, необхідність пошуку компромісу у визначенні ролі в них різних політичних сил. Позицію Петра Павловича схвально оцінили як учасники форуму, так і засоби масової інформації.

У науковій розвідці “Друга світова війна: український рахунок”, опублікованій в центральному друкованому органі Міністерства оборони України газеті “Народна армія”, він наводить дані щодо втрат України в минулій війні, розкриває причини і, що дуже актуально, торкається й другого боку проблеми – шкоди, яку заподіяли господарським і культурним цінностям країни установка сталінського керівництва щодо “випаленої землі” на територіях, які доводилось залишати, погано організована евакуація музейних, архівних, бібліотечних документів, знищення величезної кількості архівних справ, що торкались репресивної політики тогочасної держави. Для поглибленого розгляду проблеми втрат Україною історико-культурних цінностей він порадив І.Г. Дацківу провести дисертаційне дослідження, здійснив наукове керівництво його підготовкою, а мені, на той час доценту, дав пораду в монографії з історії краєзнавчого руху 20-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. теж відобразити ці процеси на територіальному обширі Правобережної України.

Більше 10 років тривала нелегка дорога П.П. Брицького до наукового ступеня доктора історичних наук від докторантури – до нострифікації і без того двічі захищеної дисертації, вона позначилась на його зверненні до проблем всесвітньої історії. Обрав актуальну для того часу, до речі, важливу й тепер, тему функціонування співдружності країн соціалізму, їх внеску в підготовку національних кадрів для країн, що розвивалися. Вона була висвітлена в брошурі “Курсом плідного співробітництва”, виданій республіканською організацією товариства “Знання”, у монографіях “Сотрудничество общественных организаций стран социализма” та “Научно-техническое сотрудничество СССР с развивающимися странами”, депонованій в ІНІСН під № 51240 11 липня 1991 р.

Помітний резонанс у наукових колах викликала монографія П.П. Брицького “Помощь стран социализма в подготовке кадров для освободившихся государств” (1986). Рецензент із НДР Ерхард Хаксельшнайдер підкреслив її актуальність. Адже на той час в НДР та інших соціалістичних країнах жоден з науковців не зробив спроби глибокого аналізу порушеної проблеми, високо оцінив чітко сформульовані дослідником головні засади підготовки кадрів для країн, які визволилися з колоніальної залежності, досвід і уроки постановки справи. Відомі історики С.В. Віднянський і В.М. Даниленко відзначили ґрунтовність джерельної бази, задіяної до аналізу (праці учених різних країн, статистична інформація ООН, РЕВ), уміння автора з мозаїки фактів створити цілісну картину розв’язання кадрової проблеми в країнах, що розвивалися, за допомогою соціалістичної співдружності.

Накопичений документальний масив дав можливість поглибити дослідження багатьма статтями, прослідкувати, наприклад, інтернаціональну допомогу Куби країнам третього світу, внесок соціалістичних держав у підготовку робітничих та інженерно-технічних кадрів для африканських країн тощо.

Звичайно, час наклав відбиток на деякі трактування. Сьогодні проглядає потреба вже з часової віддалі за наявності нових джерел та з позицій історизму, науковості й глибокої об’єктивності повернутись до цієї наукової теми, що лише підтверджує перспективність мислення П.П. Брицького, його здатність вибирати актуальну наукову проблематику й оригінально її розв’язувати.

І все ж центральне місце в наукових дослідженнях Петра Павловича посідає історія України, її критичне переосмислення, очищення від ідеологічного намулу, перекручень, відновлення раніш замовчуваних фактів суспільного буття українців. Так, у поле його зору потрапили події національно-демократичної революції 1917-1920 рр. Він першим в Україні повернув народу світлий образ буковинця полковника армії УНР Петра Федоровича Болбочана, який відіграв значну роль у становленні й захисті Української Народної Республіки. Разом з кандидатом історичних наук, доцентом Євгенією Петрівною Юрійчук у монографії “Жертва української революції: трагічна доля полковника П. Болбочана”, книзі “Політика і особа Петра Болбочана в українській революції” та ін. піддав науковій та моральній реабілітації славне ім’я борця за українську незалежність.

Унизці праць – “Микола Чеботарів – один з головних діячів спецслужби УНР”, “Роман Смаль-Стоцький: дипломатична, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність”, “Буковинець Осип Безпалко – міністр

праці Української Народної Республіки”, “Артем Галіп на дипломатичній службі Української держави”, “До питання про існування Української Червоної армії”, “Дипломат УНР Михайло Кочерган”, “Буковинці у боротьбі за українську державність”, “Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР” у співавторстві з О. Добржанським та Є. Юрійчук розкрив внесок буковинських патріотів у боротьбу за незалежність України, розбудову УНР-ЗУНР.

Петро Павлович – один із організаторів увічнення пам’яті П.Ф. Болбочана, 2009 року – учасник мітингу біля пам’ятної плити на ст. Балин у Дунаєвецькому районі Хмельницької області – місці розстрілу опального полковника у зв’язку з 90-річчям тієї трагічної події.

Не обійшов учений увагою долі західноукраїнських земель, які 1939 року стали розмінною монетою в таємних перемовинах радянської та німецької сторін.

Чимало досліджень професора П.П. Брицького стосуються репресивної політики більшовицької влади на теренах України, що призвела до голодомору 1932-1933 і 1946-1947 рр., тотального винищення української еліти. У “Національній книзі пам’яті жертв голодоморів 1932-1939 і 1946-1947 років. Чернівецька область”, яку упорядковував і редагував, умістив вступну статтю обсягом два друкованих аркуші і в ній аргументовано довів, що голодомори ХХ ст. в Україні були страхітливими злочинами, вчиненими більшовицькою владою; низкою спогадів про голодомори 1932-1933 і 1946-1947 рр., які сприйняв цупкою дитячою пам’яттю і які пережив особисто, проілюстрував це на прикладі рідного подільського села Лисанівці.

Упродовж багатьох років професор П.П. Брицький займався джерелознавчими дослідженнями. Не пересікаючись і не повторюючи ні в чому автора збірника “Чужинці про Україну” Володимира Січинського, він знайшов, організував переклад, піддав аналізу й оприлюднив низку статей, документальних свідчень іноземців про Україну. 1998 року з доповіддю “Україна в поглядах західноєвропейських політиків та істориків у минулому і новітньому часі” виступив на науковій конференції “Європа: ідеї та процеси” в Чернівцях. З великим інтересом була сприйнята його доповідь “Німецький історик Йоган-Християн фон Енгель про українських козаків та їх визвольну боротьбу” учасниками всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями, що проходила 2008 року в Хмельницькому. Цей пласт наративних джерел знайшов відображення в монографії “Німецький вчений Йоган Коль про Буковину та Галичину в середині ХІХ ст.”, опублікованій спільно з П. Бочаном, у

статтях “Французький сенатор про Україну в ХІХ ст.”, “Німецькі мандрівники і послі про Україну в історії середньовіччя і нового часу”, “Французи про Україну в минулому і теперішньому часі” та підготовленій до друку монографії “Німці, французи та англійці про Україну та український народ в ХVІІ-ХІХ ст.”.

Петро Павлович Брицький – визнаний краєзнавець Поділля й Буковини. З 12 його монографій і брошур 6 пов’язані з історико-регіональною тематикою. Історія Поділля і Буковини знайшла відбиток у доповідях на історико-краєзнавчих конференціях у Хмельницькому, Кам’янці-Подільському, Дунаївцях, Меджибожі, Могилеві-Подільському, Чернівцях, у низці статей, надрукованих у наукових збірниках, журналах.

Віддав учений належне й персоналістиці, звернувшись до життя, науково-педагогічної й громадсько-політичної діяльності Івана Мазепи, Володимира Січинського, Василя Шахрая, Матвія Стахіва, Федора Шевченка, Романа та Степана Смаль-Стоцьких, Миколи Буянова та багатьох інших видатних українців. Достойно представив він буковинців-дипломатів України, військовиків, учених.

Професор П.П. Брицький зробив значний внесок у підготовку професійних істориків-науковців. Під його науковим керівництвом підготували дисертаційні дослідження О.С. Гнатчук (“Українські жіночі організації на Буковині (80-і роки ХІХ – 30-і роки ХХ ст.”), І.П. Фостій (“Північна Буковина і Хотинщина в роки Другої світової війни. 1939-1945 рр.”), І.В. Мусієнко (“Політичні репресії комуністичного режиму на Північній Буковині і Хотинщині в 40-50 рр. ХХ ст.”), Т.В. Долинянська (“Голод в СРСР 1946-1947 років: ретроспективний соціально-політичний аналіз”), П.О. Бочан (“Україна в поглядах німецьких і французьких учених, послів і мандрівників ХVІІ-ХІХ ст.”), за його наукового консультування І.Б. Дацків підготував і захистив докторську дисертацію “Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917-1923 рр.)”. Петро Павлович виступив опонентом п’яти докторських і 39 кандидатських дисертацій, надавши підтримку в отриманні наукових ступенів уже відомим науковцям, докторам історичних наук М.І. Кабачинському, І.М. Романюку, Л.М. Місінкевичу, кандидатам історичних наук О.М. Кошелю, Ю.В. Телячому, О.Б. Комарніцькому, А.М. Трембіцькому, В.І. Петренку та ін.

Важливе значення має діяльність Петра Павловича в ролі рецензента та експерта дисертаційних досліджень, без чого їх розгляд на засіданні кафедри з метою рекомендації до захисту та прийняття позитивного рішення спеціалізованою вченою радою неможливі. Рецензування й

експертиза їх наукової вартості відбувається за глибокого вивчення структури й змісту дисертації, глибини й аргументованості наукових положень і висновків. Усе це я відчув особисто, коли доктори історичних наук, професори П.П. Брицький та В.М. Ботушанський рецензували мою докторську дисертацію, відчув масштабність їх історичних знань, притаманний їм редакторських досвід, знання техніки побудови дисертаційного дослідження. Поради були слухними й коректними, а головне – доброзичливими й спрямованими на підтримку зусиль здобувача. Думаю, що такі ж враження від контактів з Петром Павловичем винесли І.Г. Патер, С.В. Гаврилук, С.В. Пивоваров, С.Е. Баженова, Г.М. Стародубець, Н.С. Мизак, С.В. Маркова й десятки інших здобувачів наукових ступенів.

Професор П.П. Брицький виступив рецензентом монографій відомих учених І.Г. Патера, В.М. Ботушанського, Г.К. Кожолянка, науковим редактором серійних видань “Книга пам’яті України. Чернівецька область” (1999), “Книга скорботи України. Чернівецька область” (2005), “Реабілітовані історією. Чернівецька область” (2007), низки монографій, зокрема І.П. Фостія, І.Б. Дацківа та ін., брав участь у складі редакційних колегій у підготовці до друку більше 20 наукових збірників.

Його участь у наукових конференціях, а був він учасником більше 50 міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових форумів, завжди збагачувала науковий доробок свіжою думкою, невідомими фактами, надавала обміну думками дискусійного характеру.

Петро Павлович Брицький – палкий борець за Україну. Ще напередодні її незалежності зайняв активну позицію, виступив з критикою проєкту концепції нового Союзного договору, вбачаючи в ньому спробу московських властей, змінивши форму, залишити старий за змістом характер відносин. А 30 листопада 1991 року в чернівецькій газеті “Буковина” поруч з інформацією про прес-конференцію голови Чернівецької облради Івана Гнатишина під заголовком “Чому потрібна незалежність” вміщена ґрунтовна стаття – заклик Петра Павловича Брицького, завідувача кафедри політичних наук Чернівецького державного університету, 1 грудня сказати своє “Так!” українській незалежності. За допомогою цифр і фактів він переконливо доводив, що “Україна має природні ресурси, підготовлені кадри, родючі землі й роботящі руки”, а отже можливість ефективно реалізуватись як незалежна держава.

І в наступні роки він не раз публічно захищав інтереси своєї держави, науковими працями й гнівним публіцистичним словом відстоюючи історичну правду. 21 вересня 2010 року черговий випуск “Сільських вістей” вмістив статтю П.П. Брицького “Святий обов’язок суцих!”, якою він

палко підтримав ідею і перші кроки оргкомітету на чолі з Б.І. Олійником зі створення пам'ятника Матері-Вдові. На прикладі життя своєї матері Мотрі Степанівни Брицької показав, які труднощі випали на долю жінок загиблих воїнів Другої світової й закликав увічнити їх подвиг, як і подвиг дітей-війни, меморіалами. До статті долучив фотографію – мати з сином тягнуть борону по зораному весною 1944 року полю...

Близько 50 років з різних трибун звучало пристрасне слово лектора, члена правління товариства “Знання” з 1963 року П.П. Брицького. Він часто виступав не тільки в пресі, а й по радіо і телебаченню, наповнюючи свої публічні звернення глибою науковою аргументацією, мудрим словом справжнього українського патріота.

За це держава не раз відзначала активну життєву позицію педагога, науковця, лектора, громадянина Петра Павловича Брицького. Він гордився Грамотою Міністерства освіти УРСР та Українського республіканського комітету профспілки працівників освіти (вересень 1969 р.), бо в ній відбита його майже 20-літня праця в загальноосвітній школі на посадах учителя, заступника директора й керівника школи. Грамоти республіканського й всесоюзного правлінь товариства “Знання” нагадують про роботу на громадських засадах на посаді відповідального секретаря

П.П. Брицький (у центрі) в оточенні колег професорів В.С. Прокопчука, О.П. Григоренка і А.М. Трембіцького. Хмельницький, 2013 р.

Вижницької районної організації товариства “Знання”, про сотні виступів у різних аудиторіях, участь у багатьох різного рівня знанівських семінарах, про цікаві зустрічі, контакти. “Він був бажаним гостем і учасником багатьох теле-радіопередач, ми любимо Петра Павловича, – твердила Т.П. Смолдирєва, директор “Радіо Буковини”, – і завжди чекаємо його”. А його внесок у створення чернівецьких томів “Книга пам’яті України” удостоєний Почесної грамоти Головної редколегії серіалу. 2008 року Чернівецька облдержадміністрація та обласна рада з нагоди 90-річчя Буковинського віча відзначили внесок у життя громади, науковий і культурний розвиток області, вагомі здобутки і активну громадську діяльність П.П. Брицького Почесною грамотою. Петро Павлович був відзначений і державою – отримав орден “За заслуги III ст.” за дослідження Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Але найвищим надбанням Петра Павловича Брицького є його сім’я. З дружиною Галиною Федорівною відзначив золоте весілля. Міцно став на ноги старший Павло Петрович, організував у Києві виробництво пожежних машин, здатних добратися найвужчими вуличками й проїздами до об’єктів пожежогасіння. Дочка Євгенія Петрівна Юрійчук, закінчивши з відзнакою історичний та юридичний факультети Чернівецького держуніверситету, здобула науковий ступінь кандидата історичних наук, а згодом і доктора політичних наук, працює в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Гордились дідусем-професором онуки Павло (син Євгенії Петрівни), випускник Київського національного технічного університету “Київський політехнічний інститут”, Петро (син Павла Петровича) вихованець того ж університету, та Дмитро – також син Павла Петровича.

У професора П.П. Брицького було чимало друзів та палких прихильників, у тому числі й на Поділлі. Десять років довірливих дружніх стосунків пов’язували мене з Петром Павловичем. Певна вікова різниця не була відчутна. Її стерло наше схоже життєве становище – обоє втратили на фронті батьків, розділили долю дітей війни-представників нашого покоління, до наукових вершин йшли на рівню дорогою, встеленою авторитетом батьків чи впливових родичів, а, за формулою відомого класика, карабкались, прокладаючи їй наполегливою працею з освоєння знань-досвіду попередників, роботою в архівах, бібліотеках. Ми розуміли одне одного, шукали зустрічей, часто телефонм обмінювались думками, планували і навіть здійснювали спільні наукові справи.

На наукову конференцію “Кобзар єднає Україну”, яка з нагоди 200-річчя Тараса Шевченка 2014 року відбулася в Каневі, запропонували

*Під час відкриття меморіальної дошки
доктору філологічних наук, професору
М.В. Ігнатенку на Тинянській ЗОШ
I-III ст. Дунаєвецького району Хмельниччини,
зініційованої П.П. Брицьким. 20.05.2009 р.*

Однак плани наші перекреслив інсульт, з яким Петро Павлович з незга-
саючим оптимізмом боровся до останнього дня, 20 вересня 2020 року...

Один з творців хмельницького тому “Історії міст і сіл Української РСР”

Іван Володимирович Гарнага – людина znana, науковець, який за
більш ніж 40 років науково-краєзнавчої діяльності видрукував у наукових
збірниках, журналах і газетах близько 1200 нарисів, статей, повідомлень,
рецензій. Про нього писали О. Алтухова, З. Климишена, висвітлюючи в
основному його архівну працю [1; 35]. У даній статті прагнемо розширити
панораму його занять, проаналізувавши краєзнавчий доробок.

Вперше познайомився з Іваном Володимировичем 1969 року, коли,
працюючи учителем історії Маківської середньої школи на Дунаєвеччині,
був залучений директором школи І.І. Сохатюком до роботи над нарисом

спільне дослідження “Тарас Шевченко і Поділля” і взяли участь у пам’ятному форумі.

На пропозицію організатора краєзнавчого руху на Могилів-Подільщині В.В. Войтовича взяти участь у круглому столі та відкритті меморіальної дошки з нагоди 150-річчя подолянина О.Г. Лотоцького, уродженця Бронниці, борця за незалежність України ще в царські час та роки Української революції 1917-1920 рр., підготували доповіді – Петро Павлович про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність славетного земляка, видруковану невеликою брошурою, а я – про наукову і письменницьку працю Олександра Гнатовича, засновника і директора Українського наукового інституту у Варшаві.

про село Маків до тому “Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область”. Зустрілись в архіві, що знаходився тоді в Кам'янці-Подільському, у Старому місті. Завідуюча читальним залом порадила проконсультуватись в Івана Володимировича. Він швидко зрозумів суть мого звернення, бо, як член Хмельницької облредколегії тому, писав і сам подібні нариси, щоденно давав консультації дослідникам. Уважно розпитав, хто я, де навчався, чим займаюсь, які плани. З приємністю сприйняв повідомлення про його статті, що лягли в мою учительську краєзнавчу теку, про моє бажання створити музей історії Макова. Дав поради, які фонди і, навіть, справи опрацювати, допоміг замовити фотокопії окремих документів. І надалі я уважно стежив за публікаціями І.В. Гарнаги, документально насиченими, логічно побудованими, що з'являлися не тільки в обласній газеті “Радянське Поділля”, а й дунаєвецькому часописі “Ленінським шляхом”. Використовував їх у ході створення музею, що відкрив двері 1971 року, звертався до них під час краєзнавчих уроків, на заняттях гуртка “Юний історик”, при написанні нарису про райцентр Дунаївці.

Вдруге зустрілися весною 2006 року. Такий же статний, високий, але вже не з чорносмолистою, а срібною чуприною. На жаль, дещо прив'яв голос, роки кропіткої праці притуманили зір. Зате пам'ять залишилася феноменальною. Мене цікавила інформація про приїзд академіка М.М. Тихомирова 1962 року до Кам'янця-Подільського на святкування 900-річчя міста, хроніка перебування, контакти, персоналії. Навсі питання Іван Володимирович давав вичерпні і, як виявилось після порівняння різних інформаційних джерел, об'єктивні відповіді. Розмова переросла заплановані межі. Поступово вималювалось життєве й творче полотно талановитого краєзнавця, дослідника історії Кам'янця-Подільського, Кам'янецьчини, Поділля.

Його генетичний потенціал формувався і шліфувався від покоління до покоління на Київщині, у с. Блощинці нині Білоцерківського району. Батько Володимир Федорович був грамотним селянином, людиною кмітливою і підприємливою. 1923 року відповідно до положень Земельного кодексу УСРР отримав 4 га землі, яку обробляв за вимогами трипільної системи землеробства. Мав коня, інвентар. У двокімнатній хаті під залізним дахом було завжди людно – шість душ своїх, приходили сусіди, односельці. Батько став секретарем Комітету селянської взаємодопомоги, у хаті відбувалися засідання, зберігався архів Комітету. Згодом працював лікнеп, і батько почав навчати грамоти хлопців і дівчат, дорослих односельців. Можливо тоді й з'явилося бажання стати учителем.

1931 року пішов у перший клас. Голодомор 1933-го постукався і в Блощинці. Хліб вимітали під різним приводом. Батько – фундатор колгоспу завіз його до колгоспної комори цілком свідомо, впевнений, що зерно піде на посів яровини і буде повернуте з нового урожаю. У лютому сім'я доїдала рештки борошна, взялися за дерть, заготовлену для свині, яку так і не купили. Як другокласник, Іван під'їдав на шкільній кухні. Щовечора вдома скиглили голодні діти, плакали від безсилля батьки. Рятувала становище корова, що отелилася в квітні. А скільки люду погинуло... 500 трудоднів – саме стільки часу віддавали батьки колективному господарству – не давали можливості не те що утримати, а й прогудувати сім'ю. Щодня пісний борщ, суп, капуста, картопля з молоком, а м'ясо – лише на Різдво та Великдень. У такій обстановці гартувався характер. Десятирічку закінчив 1941 року. Хотів вступити до Київського педінституту, але прийшла війна.

Батько загинув у липні 1941 року, і сімнадцятирічний юнак за неписаними правилами селянського буття взяв на себе тягар господаря, піклувальника матері і трьох сестер. Важко працював у десятихатці – виробничому підрозділі загального двору. Як міг чинив опір безкінечним поборам, в ямі під жолобом ховався від німецьких облав, аби не потрапити до Рейху.

Гарнага Іван Володимирович

З приходом радянських військ, 13 січня 1944 року, влився в ряди визволителів. Пройшов запасний полк, служив у 650-му полку Червонопрапорної стрілецької дивізії, яка в складі 18-ої армії 4-го Українського фронту вела бойові дії в Карпатах. У вересні 1944 року в районі Косова Івано-Франківської області був важко поранений, втратив ногу. З госпіталю повернувся аж у грудні 1945-го.

1946 року без іспитів, як володар атестата з відзнакою та інвалід-фронтовик, вступив на історичний факультет Київського державного університету. На другому курсі обрав спеціалізацію

архівіста, став студентом історико-архівного відділення. Написав прекрасну дипломну про діяльність губернських комітетів по підготовці селянської реформи і був рекомендований до аспірантури. Однак аспірантом стати не судилося, місце зайняв висуванець більш потужного відомства – міністерства внутрішніх справ УРСР.

За направленням попав до Кам'янець-Подільського обласного архіву. Проїшов сходами молодшого наукового співробітника, методиста-консультанта, завідуючого відділом соціалістичного будівництва. 1958 року став заступником директора архіву з наукової роботи, а 1971 року – директором. 1977-1981 рр. досліджував історію архітектурних пам'яток, працюючи в Кам'янець-Подільському історико-архітектурному заповіднику. 1981 року Ольга Петрівна Бурова, начальник архівного відділу облвиконкому, повернула Івана Володимировича в рідну стихію – очолив відділ інформації. 1991-го у віці 67 років вийшов на пенсію – дались взнаки голодне дитинство, кропітка праця, фронтові рани.

Головною в житті Івана Володимировича була все-таки науково-краєзнавча складова. Її започаткував ще в стінах вишу, брав участь у роботі відділення університетського наукового товариства при кафедрі архівознавства, готував доповіді, повідомлення з питань геральдики, документознавства. В архіві досліджував та впорядковував справи дореволюційних судових установ, спираючись на знання польської та латинської мов, отримані в університеті. 1953 року пройшов спеціальні курси з археографії у Львівському облархіві, познайомився з Іваном Лукичем Бутичем, начальником науково-видавничого відділу республіканського Архівного управління, який читав тоді лекції на курсах. І ці стосунки мали тривале й плідне продовження.

У газетах і журналах почали з'являтися публікації молодого архівіста. А коли Україною пішла хвиля революційних ювілеїв, І.В. Гарнага став одним з чільних пошукачів й упорядників документів про летичівський колгосп на Чемеровеччині, документальних збірників “Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.)” (1957), “Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920 р.)” (1959), “Радянське будівництво на Хмельниччині. 1921-1982” (1983), “Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941” (1989) та і ін. [2; 38; 39; 40].

50-річчя першої російської революції 1905-1907 рр., 40-річчя жовтневих подій 1917 року в Петрограді наклали відбиток на тематику газетно-журнальних публікацій. У “Радянському Поділлі”, кам'янецькій міській газеті “Прапор Жовтня”, в обласній молодіжці “Корчагінець”, у збірниках наукових статей і повідомлень публікувались його статті про

земляків – учасників революційних подій в Кам'янці-Подільському та районах області. Він став співавтором “Нарисів історії Хмельницької обласної партійної організації”, підготувавши до них об'ємний розділ “Зародження і розвиток революційного руху на Поділлі. Більшовики в боротьбі за перемогу буржуазно-демократичної революції (1883 – лютий 1917 рр.)” [36]. Як і водилося в той час, події висвітлювалися з однієї позиції, у тіні залишалися національно-визвольний рух, діяльність УЦР, Української держави, Директорії, а якщо й згадувалися, то, звичайно, у тенденційному забарвленні.

Дослідницький талант І.В. Гарнаги, його архівні, археографічні знання й досвід знайшли повну реалізацію в час написання “Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область”. Він був серед тих архівістів, які наполегливо ініціювали кампанію з написання історії населених пунктів України. “Не раз приїжджаючи до Києва, я, І.Л. Бутич, Ф.П. Шевченко, архівіст – виходець з Дунаївців, не тільки говорили про назрілу потребу готувати й видавати нариси про велич історичного подвигу українського народу, – згадував Іван Володимирович, – а й виробляли пропозиції щодо втілення ідеї в життя. Ініціаторами підготовки цього гігантського видання виступили не ЦК партії, не Рада Міністрів республіки, а працівники науково-видавничого відділу Головного архівного управління” [37, с. 6].

Він став членом обласної редакційної колегії тому, що було чималим визнанням як з боку радянсько-партійного керівництва області, так і наукових кіл. Неодноразово виступав на нарадах, семінарах представників районних та міських комісій, сільських робочих груп, брав участь у пошуку архівних матеріалів, консультуванні дослідників. Йому належить нарис про Нігин, який разом з нарисом про Ізяслав доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського державного педінституту Л.А. Коваленка, як еталонний варіант, був виданий окремою брошурою і вручений кожному автору. 7 квітня 1966 року в районній комісії був направлений обіжник, підписаний головою облредколегії М.І. Мехедою. Ставилася вимога за два тижні, давши відповідь на 46 питань, підготувати довідки про населені пункти-центри сільрад [31]. Рекомендації щодо написання довідки й зразок на двох з половиною сторінках, направлені в райони, були написані І.В. Гарнагою [31, арк.48-50]. Іван Володимирович у співавторстві підготував до тому 7 нарисів: про Вінківці, Грим'ячку, Лісоводи, Кам'янець-Подільський, Нігин, Летаву, Михайлівку [33, с. 115-132, 190-200, 297-323, 333-341, 591-599, 650-660], разом з іншими працівниками архіву відредагував, доповнив 459 довідок, що склало 700 сторінок машинопису [32]. На заключному етапі був направлений до Києва для участі

в остаточному редагуванні обласного тому, яке проводилося в редакції міст і сіл Головної редакції Української радянської енциклопедії. Івану Володимировичу була запропонована посада в цій столичній установі, але він віддав перевагу Кам'янцю, який став рідним містом.

Кам'янцю-Подільському присвячена значна частина його досліджень і публікацій. У них він висвітлив майже всі етапи історичного розвитку міста – його заселення представниками найдавніших племен, етногенез і розселення слов'ян у краї, походження назв Пониззя і Поділля [14; 10; 9; 21; 22]. Іван Володимирович взяв участь у дискусії про час заснування Кам'янця, не погоджувався з датою 1062 рік, бо вважав, що місто має давніше коріння. Свої думки висловив на науковій конференції 18 жовтня 1962 р. та в розмові з академіком М.М. Тихомировим у дні святкування 900-річчя Кам'янця-Подільського. Наступні пошуки, розкопки, здійснені під керівництвом І.С. Винокура, Г.М. Хотюна, підтвердили його позицію. І.В. Гарнага став співавтором путівника “Кам'янець-Подільський”, що зазнав кількох видань [34], нарису “Кам'янець-Подільський”, що ввійшов до тому історії населених пунктів Хмельницької області, багатьох інших матеріалів.

Робота над історією міст і сіл, потреба пояснити назви населених пунктів в нарисах, які ввійшли до тому, спонукали до поглиблення топонімічних знань, проведення топонімічних досліджень. Він звернувся до історії української мови, походження власних назв, придбав етимологічні словники. Під рубрикою “Звідки пішла назва” в “Радянському Поділлі” та в “Прапорі жовтня” вмістив серію розвідок про походження назв річок, міст, сіл, окремих вулиць, площ Кам'янця-Подільського, зокрема – “Смотрич”, “Радянська площа”, “Струга”, “Стружка”, “Балабанівка”, “Славута”, “Полонне”, “Кам'янець-Подільський”, “Південний Буг”, “Устя”, “Супруньківці”, “Студениця”, “Руда” [25; 19; 26; 24; 18; 11; 17; 30; 28; 27; 23]. Таких статей у 60-80-і роки з'явилося близько 300.

Як учасник Великої Вітчизняної війни, багато уваги приділив реконструкції подій, пов'язаних з рухом опору на Поділлі – діяльністю партійно-комсомольського підпілля, партизанських загонів і груп, визволенню краю, героїзму земляків на фронті і в тилу. У статтях “Окупація міста”, “Герої підпілля не вмирають”, “Іду на таран”, “Винищувач танків”, “Розгром”, “Визволення”, “Ніхто не забутий”, “У визвольному поході”, “Весна визволення”, “Кам'янець-Подільська наступальна” та інших розкрив панораму боротьби жителів Кам'янця-Подільського та області з фашистськими загарбниками [6; 8; 5; 20; 4; 15; 29; 3; 12].

Значний пласт його наукових і науково-популярних статей стосується персоналій – дослідження життя й діяльності таких відомих особистостей як В.П. Затонський, Б.І. Збарський та ін. [7; 13].

Його матеріали публікували київські видання. На них посилялися й посилаються дослідники історії краю, бо в них концентровано викладені архівні матеріали, не завжди доступні авторам.

Іван Володимирович жив думкою про сьогочасну архівну справу, вивчення раніш невідомих сторінок. Він пам'ятав фонди, давав консультації й поради пошукачам. Враховуючи його внесок у поділезнавство, Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України при Кам'янець-Подільському державному університеті 2005 року прийняв його в свої почесні члени, а 2007-го нагородив Почесною грамотою.

Список використаних джерел

1. Алтухова О. Іван Гарнага: працював науковим працівником у Кам'янець-Подільському обласному державному архіві // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1987-1997) : матер. всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. Хмельницький, 1997. С. 96-98.
2. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. – лютий 1918 р.): док. і м-ли / упоряд.: І.І. Кириченко, І.В. Гарнага, Ц.М. Фірштейн; ред. М.І. Мехеда. Хмельницький : Хмельниц. обл. вид-во, 1957. 306 с.
3. Гарнага І.В. Весна визволення // Прапор Жовтня. 1980. 26 квіт.
4. Його. Визволення // Прапор Жовтня. 1984. 21 берез.
5. Його. Винищувач танків: бойові подвиги кам'янчан // Прапор жовтня. 1985. 22 лют.
6. Його. Герої підпілля не вмирають // Радянське Поділля. 1987. 1 листоп.
7. Гарнага І.В., Шкурко С.К. Діяльність В.П. Затонського в Кам'янець-Подільській групі РСДРП // Тези доп. наук. конф. "Видатний партійний і державний діяч В.П. Затонський (до 100-річчя з дня народження)". Кам'янець-Подільський, 1988. С. 11-13.
8. Його. Іду на таран // Прапор Жовтня. 1985. 5 квіт.
9. Його. І назвали край Поділлям // Радянське Поділля. 1969. 10 серп.
10. Його. Етногенез і розселення слов'ян за даними топоніміки Хмельниччини // Тези доп. обл. наук. конф. "Проблеми історичної географії Поділля". Кам'янець-Подільський, 1982. С. 132-133.
11. Його. Кам'янець-Подільський: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1984. 11 верес.
12. Його. Кам'янець-Подільська наступальна // Прапор жовтня. 1990. 27 берез.
13. Його. Так будували мавзолей [Б.І. Збарський] // Радянське Поділля. 1981. 21 січ.

14. Його. Найдавніші племена краю // Радянське Поділля. 1970. 14 квіт.
15. Його. Ніхто не забутий: колективна книга пам'яті "Безсмертя" // Прапор жовтня. 1984. 17 берез.
16. Його. Околиці міста // Кам'янець-Подільський вісник. 1991. 26 жовт.
17. Його. Південний Буг: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1984. 22 серп.
18. Його. Полонне: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1984. 16 листоп.
19. Його. Радянська площа: Жовтень на карті області [Кам'янець-Подільський] // Радянське Поділля. 1986. 12 серп.
20. Його.. Розгром // Радянське Поділля. 1984. 11 трав.
21. Його. Розквіт культури міста [Кам'янця-Подільського] // Прапор Жовтня. 1971. 10 квіт.
22. Його. Руський магістрат [у Кам'янці-Подільському] // Радянське Поділля. – 1980. – 21 листоп.
23. Його. Руда // Прапор Жовтня. 1974. 29 черв.
24. Його. Славута: звідки пішла назва // Прапор Жовтня. 1984. 18 груд.
25. Його. Смотрич: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1986. 22 листоп.
26. Його. Струга, Стружка, Балабанівка: звідки пішла назва // Радянське Поділля. 1986. –14 лют.
27. Його. Студениця: звідки пішла назва // Прапор Жовтня. 1974. 30 листоп.
28. Його. Супруньківці // Прапор Жовтня. 1974. 21 груд.
29. Його. У визвольному підході // Радянське Поділля. 1982. 12 трав.
30. Його. Устя: звідки пішла назва // Прапор Жовтня. 1975. 15 берез.
31. Державний архів Хмельницької області . Ф.Р. 3906. Оп.1. Спр.5. Арк.33.
32. Там само. Спр.9. Арк. 28.
33. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька обл. Київ, 1971. 706с.
34. Кам'янець-Подільський: путівник / упоряд.: Бейдер Ю.В., Гарнага І.В., Григорчук П.М. та ін. Львів: Каменяр, 1965. 58 с.
35. Климишена З. Іван Гарнага – краєзнавець і архівіст // Подолянин. 1998. 25 груд.
36. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації : 2-е вид., переробл. Львів, 1982. 271с.
37. Особистий архів І.В. Гарнаги: Автобіографія, написана 18-23 жовтня 2005 р.
38. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): док. й м-ли / упоряд. Г.В. Вітряна, І.В. Гарнага, І.І. Кириченко, Ц.М. Фірштейн; ред. М.І. Мехеда. Вінниця : Він. кн.-газ. вид-во, 1959. 486 с.
39. Радянське будівництво на Хмельниччині. 1921-1982: док. і м-ли / упоряд. В.П. Бабляк, О.П. Бурова, І.В. Гарнага, І.Х. Шиманський; ред. кол. Л.В. Кульпінський (голова) та ін. Львов : Каменяр, 1983. 188 с.
40. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941: док. і матер. / упоряд. І.В. Гарнага, С.Л. Коваленко, Г.О. Мородецька та ін.; ред. кол. В.І. Купратий (голова) та ін. Львов : Каменяр, 1989. 207 с.

Професор Завальнюк О. М. – український вчений, управлінець і освітянин

У сучасній науково-педагогічній спільноті України важливе місце посідає потужний загін вчених з Хмельниччини, до якого належить доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук Олександр Михайлович Завальнюк. Напередодні 70-річчя від дня його народження та 45-річчя науково-педагогічної діяльності варто глибше осмислити пройдений ним шлях, повніше узагальнити напрацьований величезною працею досвід, винести найбільш корисні уроки для майбутніх поколінь.

Він народився 28 листопада 1951 року в м. Сміла Київської (нині Черкаської) області в сім'ї

військовослужбовця. 1952 року батьки Михайло Опанасович і Ольга Яківна переїхали на Кам'янецьчину – рідний край глави сім'ї. Спочатку проживали в райцентрі Оришин, де батько працював у райвійськкоматі, а після вступу на заочну форму навчання до Кам'янець-Подільського педінституту – учителював у Підпилип'янській середній школі, викладаючи фізику і математику. З 1957 р. і до 1985 р. – виходу на пенсію працював директором цієї ж школи, яка 1964 року стала восьмирічною. 1956 року народилася сестричка Світлана. Мати була торговельним працівником, через важку хворобу померла 1962 року. Після смерті матері батько одружився з учителькою української мови Ольгою Пилипівною, душевною і турботливою людиною, яка стала для дітей другою матір'ю.

Після закінчення Підпилип'янської восьмирічки повну середню освіту Олександр здобував у Приворотській СШ Кам'янець-Подільського району, отримав атестат із золотою медаллю. Любив гуманітарні дисципліни, зокрема історію, хоча швидко і зацікавлено справлявся й з іншими предметами (алгебра, тригонометрія тощо). Витримавши вступний іспит,

став студентом дружного, як на той час, “елітного” історичного факультету Кам’янець-Подільського педінституту. Швидко вписався у навчальний ритм, подружився з однокурсниками, співав у хорі, зробив перші кроки в студентській науці, взяв участь у молодіжній науковій конференції.. Багато читав, роздумував. Навчався на відмінно. Викладачі постійно дбали про розвиток кожного студента, прививав любов до історичної науки, заохочували до роботи в наукових гуртках, дослідження складних проблем, про які, навчаючись у школі, вони і не здогадувалися. Полюбив лекції і семінарські (практичні) професорів Л.А. Коваленка, П.Ф. Лаптіна, доцентів, М.Ф. Александри, І.С. Винокура, П.Ф. Щербини, А.О. Копилова, В.Ф. Зайцева, Ю.М. Тарасова, А.А. Грицюка, І.Ю. Гнатенка, І.Й. Козака, старших викладачів Б.М. Кушніра, В.А. Радіоненка, Ж.Г. Гуменюк та ін.

На II-IV курсах працював над дипломною роботою “Колокол” О. Герцена і буржуазні реформи 1860-х років в Росії” під керівництвом доцента П.Ф. Щербини, формував свою особисту наукову бібліотечку, переважно за допомогою торговельної мережі “Книга-поштою”, отримуючи завдяки їй найновіші видання, які не надходили до інститутської книгозбірні. Працював у бібліотеці Академії наук України. Взяв участь у всесоюзному конкурсі на кращу студентську роботу з суспільних наук і виборов диплом I ст. 1972 року закінчив інститут з відзнакою. Прощаючись з рідним факультетом, його деканом А.О. Копиловим, професорсько-викладацьким складом, не думав, що через 7 років повернеться до нього вже як молодий науковець і викладач.

За направленням поїхав у Крилівську середню школу Корецького району Рівненської області, яка нараховувала понад 600 учнів і вимушено працювала у дві зміни. Практично опановуючи улюблену професію, відчував, що теоретичних знань у нього було достатньо. Важливо було, що називається, “набити руку” з кожної дисципліни, від 5 до 10 класу, де крім історії, викладав ще й географію та суспільствознавство. І це йому вдавалося наполегливою щоденною працею. Користувався авторитетом серед колег. Вникав у тонкощі професії, експериментував, оформив навчальний кабінет історії, неодноразово виступав перед сільською громадою з нагоди “червоних дат” календаря. А ще – працював класним керівником, мандруючи з десятикласникам до Чернечої гори у Каневі, організовував їх на різні позаурочні виховні заходи, на колгоспне поле (це не обговорювалось), де допомагали збирати вирощений їхніми батьками врожай картоплі, кукурудзи і цукрового буряка. А ще учителював у вечірній школі, на його уроки з нової історії країн Європи і Америки сходилися учні 7-10 класів, які просто хотіли поспілкуватися зі “свіжою”, обізнаною

людиною, яка засвоїла частку міської культури і в позаурочний час ділилася своїми думками щодо радянської естради, художньої літератури, кінофільмів. Пізно увечері сідав за конспекти праць класиків світової філософії, оскільки прикріпився для складання кандидатських іспитів до Київського педінституту ім. О.М. Горького.

Але скласти іспит не судилося через весняний 1973 року призов на дійсну військову службу, яка проходила на території східної Німеччини. І досі О.М. Завальнюк тепло спілкується зі своїми колишніми учнями, директором школи, поважним старшим колегою М.С. Макарчуком, згадує як вся школа провела його до рейсового автобуса, яким поїхав у світи.

Повернувшись з армії, 1974 року відразу склав запланований кандидатський іспит. До кінця року, вже як учитель історії Орининської школи-інтернат, взяв ще одну висоту – кандидатський іспит з німецької мови, а 1975 р. – з історії. Усі вони стали першим етапом у сходженні до здійснення мрії – стати аспірантом-істориком. Як педагог, багато працював над вирішенням матеріально-технічної бази освітнього процесу, за неповних 2 роки створив один з кращих у районі кабінетів історії, оснащений новітніми аудіовізуальними засобами навчання, дидактичними комплексами, об'ємними та площинними наочними посібниками тощо. 1996 р., за рекомендацією вченої ради своєї alma mater, вступив до аспірантури Київського педінституту ім. О.М. Горького, де під керівництвом професора М.Д. Березовчука за 2,5 роки виконав кандидатську дисертацію “Селянський аграрний рух у Правобережній Україні (березень 1917 – січень 1918 р.”. Наприкінці навчання опублікував статтю в авторитетному і майже недоступному для аспірантів “Українському історичному журналі”. 1980 р. захистив дисертацію у Київському університеті ім. Т. Шевченка.

Тоді ж одружився з чарівною випускницею Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича терноплянкою Ольгою Йосипівною Ковалевич, яка пішла працювати в дошкільний навчальний заклад. У сім'ї народилися двійко донечок – Олеся і Оксана, які сьогодні викладають у Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка, подарували бабусі і дідусеві 3-х славних онуків – Сашка, Макара і Андрія та чарівну онучку Улянку.

З 1979 р. О.М. Завальнюк працює в рідному виші як асистент, старший викладач, доцент, професор. До молодого викладача, який серйозно опановував доручені кафедру дисципліни, по-синівськи ставилися його нещодавні наставники, старші колеги, підтримували в різних ситуаціях, допомагали становленню. Завідувач кафедри професор І.С. Винокур не раз представляв свого колегу гостям у кулуарах різних конференцій,

що відбувалися в стінах університету, як серйозного, працюючого і перспективного науковця. У 1980-1991 рр., які були не зовсім сприятливі для активної науково-дослідної роботи, він зумів опублікувати 68 праць, переважно в матеріалах всесоюзних, республіканських і регіональних конференцій, що відбулися в Омську, Алма-Аті, Тамбові, Києві, Харкові, Чернігові, Львові, Вінниці, Тернополі, Луцьку, Рівному, Хмельницькому, Кам'янці-Подільському. Окремі публікації здійснено в журналах “Вопросы истории”, “Український історичний журнал”, “Жовтень”, “Радянська школа”, “Трибуна лектора”, у збірнику праць Інституту історії АН України. 1987 р. разом з групою вчених опублікував монографію “Історіографія Великої Жовтневої соціалістичної революції в Україні”, у 1990-му – “Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю”.

У 1990-1991 рр., скориставшись відкритістю частини спецфондів, почав працювати над проблематикою українського національного відродження 1917-1920 рр. В архіві КДБ УРСР ознайомлювався з раніш недоступними через ідеологічні причини масовими періодичними виданнями, що виходили в період Української революції і були надзвичайно багатим джерелом. Залучення нових документів і матеріалів дало змогу підготувати і опублікувати статті про ректора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, професора В.О. Гериновича, з'їзд хотинських селян на Поділлі, запропонувати науково обґрунтовані зміни до існуючої моделі підготовки учителів історії в умовах новітнього національного відродження тощо.

1992 р. перейшов з кафедри історії СРСР та УРСР на новоутворену кафедру історії України, де працює й досі.

У квітні 1993 р. О.М. Завальнюка обрали деканом історичного факультету. На цій посаді працював до 28 листопада 2001 р. Його новаторську діяльність глибоко розкрито в статті В.С. Степанкова і О.Б. Комарніцького [1]. Автори стверджують, що “перехід на керівну роботу був не примхою долі, виграшем у “лотерею”, а закономірним результатом щоденної плідної праці вченого у стінах факультету, а відтак і заслуженого високого авторитету у найрейтинговішому колективі вишу” [1, с. 721]. І справді, довір'я, яке висловили йому в колективі, було цілком прогнозоване, оскільки базувалося на його позитивних людських рисах (щирість, відкритість, відвертість, ініціативність, генерування нових ідей, компромісність, уміння цінувати людей і приходити їм на допомогу тощо). А ще був загалом 5-річний досвід управлінської роботи на посадах заступника декана та секретаря партбюро факультету. 41-річний декан активно взявся за модернізацію навчального підрозділу: вироблено новий навчальний план підготовки фахівців, крім педагогічної, запроваджено нові види

виробничих практик – музейної та юридичної, видавалися підготовлені на факультеті нові навчальні підручники і посібники, виготовлялися за допомогою студентів історичні карта, таблиці, інші наочні посібники. Були осучаснені усі робочі навчальні плани роботи викладачів. Студенти охоче вибирали з підготовленого переліку найбільш цікаві для них спецкурси і спецсемінари з фаху та психолого-педагогічних дисциплін.

Змінився інтер'єр приміщень навчального корпусу №2, де він розташовувався, хол, коридори, усі аудиторії і кімнати кафедр були відремонтовані з використанням модної “вагонки”. З'явилися нові меблі, де розмістили свіжовиготовлене навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, відео-, телевізійна та комп'ютерна техніка, аудиторії наповнювалися – новими столами, дошками для письма крейдою, осучасненими партами, підставками для наочних посібників, а також кольоровими фотошпалерами, які постійно радували око. З'явилися добротно оснащені зал засідань вченої ради, конференційний та читальний зали. У пам'ять про покійних колег оформлено меморіальну аудиторію, де розмістили кілька десятків їхніх, виконаних маслом, портретів. Усі, хто піднімався на другий поверх корпусу, обов'язково звертали увагу на стенд “Історичний факультет”, де вміщувалися дані про кожную кафедру та кожного його члена разом із кольоровою фотокарткою, фото найбільш успішних студентів, зарахованих до “Десяти найкращих” на своєму курсі і факультеті загалом. У коридорах з декором з'явилася патріотичні гасла, художньо оформлений на великій площі вірш В. Сосюри “Любіть Україну”, об'ємні стенди “Фотолітопис-1” і “Фотолітопис-2”, де представлено фотокартки з історії факультету за два десятки років. Інтерес викликали інформаційні стенди про видатних випускників, котрі стали відомими вченими, докторами і кандидатами наук, а також про поточне життя колективу. Релаксації викладацького складу сприяла спеціально відведена невелика, затишна кімната психологічного розвантаження, де створено належні умови для короткочасного перепочинку. Для запису вражень випускників різних років, гостей факультету завели велику Книгу відгуків, у якій залишили свої письмові відгуки сотні бажаючих. Їх враження ще більше додавали колективу авторитету. Декан зініціював роботу з наповнення бібліотечного фонду факультету як новими, так і раритетними виданнями. Акція “Подаруй історичному факультету книгу” була безстроковою. Приклад показував сам декан, який подарував 50 примірників зі своєї наукової книгозбірні. У результаті було зібрано майже 2 тис. примірників видань минулих років, які згодом передали громадській бібліотеці гуртожитку №4, де мешкали студенти-історики [1, с. 727].

Зростала наукова активність професорсько-викладацького складу. Вони брали участь у всеукраїнських, обласних та університетських науково-практичних конференціях, підтримали пропозицію декана про заснування свого окремого наукового збірника “Наукові праці історичного факультету” (під такою назвою вийшло 2 томи, потім він отримав іншу назву – “Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки” (тт. 3-9), який згодом набув статусу фахового видання з історії. Започаткував ще одне видання “Освіта, наука і культура на Поділлі” (вийшло загалом 25 томів), очолював редколегію і був науковим редактором. У кожному томі викладачі усіх трьох факультетських кафедр друкували свої статті. Крім того, у 1992-2000 рр. вченими-істориками одноосібно або у співавторстві було видано 41 окреме видання (монографії, навчальні посібники, брошури), 3 з яких належало деканові. З нагоди ювілеїв найбільш відомих і уславлених колег (Л.А. Коваленка, П.Ф. Щербини, І.С. Винокура, М.Г. Кукурудзяка) видано окремі збірники наукових праць на їх пошану [1, с. 728-729, 730].

Усе це, а також здобутки студентів на всеукраїнських олімпіадах, де вони “прописалися” в першій десятці, дали змогу колективу факультету успішно пройти акредитацію, проведену МОН України, за 4-м найвищим рівнем акредитації. А згодом підрозділ витримав потужну перевірку Державної інспекції навчальних закладів України, яка з’ясувала рівень підготовки фахівців у виші загалом. Саме після цього заходу, за підтримки профільного міністерства, Кабінет Міністрів ухвалив рішення про зміну статусу вишу на педагогічний університет. Частка історичного факультету в цій перемозі була досить значною.

Саме на хвилі такого піднесення 1 березня 1996 року і я влився в колектив факультету, отримав можливість ближче познайомитись з Олександром Михайловичем. Декан зустрів щирою лагідною усмішкою, м’яким потиском руки: “Ласкаво просимо, Вам у нас сподобається”. Мій завідувач кафедри професор І.С. Винокур десь після перших тижнів моєї праці в статусі доцента-сумісника, запитавши, яке враження від факультету, тут же додавив: “Молодець, Олександр Михайлович”, вимогливий, але й уважний як до старших, так і новопризначених викладачів”. Улюбленим викладачем він був і у студентів.

Працюючи щоденно, крім неділі, по 8-10 годин в деканаті, виконуючи упродовж кожного року понад 800 годин академічного навантаження, не забував про підготовку докторської дисертації “Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1920 рр.)”, тему якої сформулював самостійно. Восени, а іноді навесні, упродовж кількох років йшов

у невикористану влітку відпустку, яку проводив у центральних архівах і бібліотеках Києва, де робив анотації, а іноді й копії архівних документів і матеріалів (тоді не практикувалося фотографування). Часу бракувало, хоч працював напружено, не рахуючись з відпочинком. Поступово збільшувалася кількість опублікованих робіт. Упродовж 1992-2001 рр. з'явилися 112 нових його праць, в яких з'ясовано різні аспекти радянської історії, національного культурно-освітнього відродження в Україні в роки революції, збройну боротьбу за українську державність, але найголовніше – широко представлено Кам'янець-Подільський державний український університет, ректора і міністра освіти І.І. Огієнка, найбільш активних професорів і приват-доцентів означеного вишу [2, с. 68-82]. Статті О.М. Завальнюка охоче приймали наукові видання Інституту історії України НАНУ (“Український історичний журнал”, збірники “Історія України: маловідомі імена, події, факти”, “Краєзнавство”), Київського національного університету ім. Т. Шевченка (“Вісник. Історія”, збірник наукових праць “Етнічна історія народів Європи”), Інституту українознавства НАН України (Львів), Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, Прикарпатського державного університету ім. В. Стефаника, Житомирського державного університету ім. І. Франка, Рівненського державного гуманітарного університету, Харківського державного педагогічного університету та ін. Найбільшим його досягненням стали опубліковані в співавторстві зі своїми учнями дві монографії – “Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920)”, “Українська Галицька армія на Поділлі” та історичний нарис з історії Кам'янця-Подільського.

1998 р. виборці обрали О.М. Завальнюка, відомого у місті діяча, депутатом Кам'янець-Подільської міської ради, він очолив постійну комісію з питань освіти, культури, туризму, молоді та спорту, активно працював над удосконаленням цих галузей життя міської громади. Про це не раз доповідав на сесіях міськради, пропонував відповідні конструктивні рішення, які підтримували депутати. Свої депутатські повноваження спрямував, зокрема, на поліпшення матеріально-технічної бази рідного факультету. Не раз виступав на зборах університетської, міської і обласної громадськості, приурочених важливим подіям української історії.

Вчені-історики вишудоручили деканові очолити осередок Українського історичного товариства ім. М. Грушевського, створений 2000 р. Щоб стимулювати науковий пошук грушевськознавців, опублікував кілька ґрунтовних статей про діяльність цього уславленого історика і політика-практика. За активну професійну, наукову і громадську роботу МОН

України нагородило декана О.М. Завальнюка своєю Почесною грамотою та знаком “Відмінник освіти”, а Хмельницька обласна рада – Почесною грамотою, виконком міської ради – кількома грамотами. Нагороди вручили також ректорат і профком вишу. А президія Дунаєвецької районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців у вересні 2001 р. ухвалила вважати його своїм почесним членом і видала посвідчення №12. Довідку про діяльного декана-історика розміщено в бібліографічному довіднику Інституту історії України НАН України “Українські історики ХХ століття” (вип.2, част.1).

28 листопада 2001 р., у день 50-річчя від дня народження, МОН України призначило О.М. Завальнюка в. о. ректора Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету у зв’язку з вакансією посади. Пам’ятаю засідання кафедри, обрання делегатів на конференцію для обрання ректора. Виступаючи, давали настанови делегатам обрати на посаду ректора Олександра Михайловича. За ті кілька днів до конференції ми не лише вболівали, а й вели розмови з сусідами – представниками інших факультетів. Вони засвідчували високий авторитет Олександра Михайловича, що й підтвердили вибори на січневій 2002 року конференції, де він набрав 99 відсотків голосів.

Розпочався найскладніший період в житті і діяльності зрілого вченого, досвідченого управлінця і громадського діяча, який тривав до 12 липня 2012 р., коли завершився другий останній термін його ректорської біографії. Не раз ставив собі запитання: “А яким повинен бути ректор?” Перекоаний – таким, як Олександр Михайлович: тонким психологом, талановитим педагогом, наполегливим дослідником, мудрим управлінцем, доброзичливою людиною.

Діяльність керівника вишу висвітлено як у нашій з О.Б. Комарницьким ґрунтовній праці [3], так і в низці інших змістовних досліджень [4; 5; 6; 7]. Узагальнюючи опублікований матеріал, хочеться звернути увагу на найбільші досягнення у ректорській біографії О.М. Завальнюка. Передусім створення здорової морально-психологічної атмосфери в колективі. Для більшого заохочення працівників запровадив, починаючи з їхнього 50-річчя, і через кожних 5 років преміювання ювілярів, які крім того нагороджувались почесними грамотами ректорату і профкому вишу. Упродовж навчального року премії отримували всі, хто добивалися найвищих показників у науково-педагогічній діяльності. 20 найкращих вчених, які посідали чільні місця в щорічному науковому рейтингу, і 15 найбільш активних молодих вчених отримували відповідні дипломи і грошові премії. За поданням структурних підрозділів, працівників

нагороджували нагрудними знаками “За вагомий внесок в розвиток освіти і науки в Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка” та “Ветеран праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”. Усі найважливіші досягнення колективу і студентів вміщували в щорічному об’ємному ілюстрованому виданні “Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Історичний нарис”, яке вручали студентам усіх спеціальностей, що посіли найвищі місця в університетському рейтингу.

О.М. Завальнюк домогся задекларованої ним же зміни статусу вишу з педагогічного на класичний університет (2003), а згодом, у січні 2008 р. – і на національний, з присвоєнням йому імені Івана Огієнка – українського патріота, першого ректора Кам’янець-Подільського державного українського університету, міністра освіти і міністра ісповідань, головного уповноваженого уряду УНР, відомого церковного і громадського діяча. Ці сходинки стали можливими завдяки пришвидшеним темпам розвитку університету і зверненню ректора до відповідних органів місцевої та центральної влади. Усі ці звернення, а також зустрічі з відомими державними діячами, які вислуховували аргументи ректора, у підсумку забезпечили так потрібні для подальшого динамічного розвитку університету результати.

Керівник вишу ініціював зміни в структурі закладу: з’явилися нові відділи, кафедри, факультети, навчальні кабінети, профорієнтаційний, науково-дослідний сектор, 3 науково-дослідні та 1 науково-виробничий центри; 4 науково-дослідні лабораторії; Інформаційно-комп’ютерний центр; Центр підвищення кваліфікації спеціалістів; Навчально-консультаційний центр у м. Шепетівці; навчально-науково-методичний комплекс, до якого ввійшли 2 училища культури, одне педучилище і дві середні школи; навчально-науково-виробничий комплекс; філія кафедри географії, методики її викладання та екології; філія лабораторії організаційної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України та ін. Станом на 2010 р. в КПНУ ім. І. Огієнка нараховувалося 11 факультетів і 51 кафедра (у 2001 р. їх було відповідно 7 та 28) [8, с. 10].

Стратегія розвитку університету вимагала збільшення навчальних площ і обсягу фінансування. Використовуючи свій авторитет, у діалозі з міською владою, зумів отримати в користування будинки колишньої загальноосвітньої школи і частину ще одного, які перепрофілювали під факультети. Таким чином загальна площа навчальних корпусів зросла на 73, 3 тис. кв. м і 2012 року досягла 200, 7 тис. кв. м. Завдяки збільшенню обсягів надання освітніх послуг та обсягів державного замовлення

кошторис університету у 2007-2012 рр. зріс у 2,3 раза і досяг 76,2 млн грн., у т.ч. понад 26 млн грн. у спецфонді [4, с. 379].

Відповідно до ректорської стратегії розширювався спектр освітніх послуг молоді. Запроваджено триступеневість у підготовці фахівців – освітньо-кваліфікаційні рівні бакалавра, спеціаліста і магістра. Вже в перший рік роботи збільшено кількість спеціальностей до 24, а 2010-го – до 32 [8, с. 10]. 2011 р. підготовка фахівців велася за 14 галузями знань, 27 напрямками та 24 спеціальностями ОКР магістр, 6 спеціальностями – ОКР бакалавр і 3 напрямками підготовки ОКР молодший бакалавр з ліцензованим обсягом прийому 6987 осіб [3, с. 30]. Чисельність студентів зросла з 5306 у 2001 р. до 8212 у 2010 р. [8, с. 24].

Було взято курс на посилення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. Активізувалася робота методичної ради університету і факультетів. Започаткували “Школу молодого викладача”, конкурси “Викладач року” і “Молодий викладач року”, переможці яких отримували нагороди і грошові премії. Збільшилася кількість опублікованих підручників, навчальних і навчально-методичних посібників для вищої школи. Так, у 2002-2010 рр. вийшли у світ 870 таких видань. Окремі з них здобули популярність у європейських країнах [3, с. 47-48, 49-50]. Досягнення в цій сфері презентували на міжнародних і всеукраїнських виставках “Сучасна освіта в Україні”, виш отримував подяки, дипломи, бронзові, срібні і золоті медалі у різних виставкових номінаціях У навчальному процесі широко використовували комп’ютерні технології, до 63 збільшено кількість комп’ютерних класів (їх парк нараховував разом з орендованими комп’ютерами 1035 одиниць техніки) [3, с. 55, 138].

Ректор постійно працював над підготовкою наукових кадрів, збільшенням кількості науково-педагогічних працівників найвищої кваліфікації. Якщо 2001 року у виші працювало 366 викладачів, зокрема 27 докторів наук, професорів та 170 кандидатів наук, доцентів, то вже 2010 р. – 756, 67 і 302 відповідно [8, с. 16]. Цьому росту активно сприяла робота докторантури і аспірантури. Впродовж 2002 – першої половини 2012 рр. викладачі вишу захистили 207 кандидатських і 20 докторських дисертацій. Вони працювали у 18 наукових школах, 28 науково-дослідних лабораторіях, розміщуючи результати своїх досліджень у 85 наукових збірниках, 12 з яких були фаховими. Упродовж цього періоду ними опубліковано 21810 наукових праць, зокрема 874 монографії, понад 900 навчальних посібників і підручників. Вчені взяли участь у 277 всеукраїнських і 109 міжнародних наукових конференціях. У 2003-2010 рр.

тільки на зарубіжних конференціях і з'їздах побували 427 досвідчених і молодих вчених університету [4, с. 380].

Стрімко розвивалася студентська наука, якій ректор О.М. Завальнюк надавав пріоритетного значення, активно запрацювали студентські гуртки і проблемні групи. На кожному факультеті заснували щорічні збірники праць студентів і магістрантів (на деяких – по два). Крім того виходили і загальноуніверситетські збірники за результатами щорічних звітних студентських наукових конференцій. За 2002-2010 рр. здібна студентська молодь опублікувала загалом 2821 працю. Найкращі випускники вступали до університетської аспірантури, яка нараховувала 17 спеціальностей [3, с. 73, 97].

Ближче до завершення державної служби на посаді начальника Дунаєвецького райвідділу освіти, якій віддав я 20 плідних років, Олександр Михайлович запросив мене до ректорського кабінету. “Знаєте, якось не спалось мені, обдумував різні університетські проблеми і вирішив Вам запропонувати вакантну посаду директора бібліотеки”, – ніби розмірковуючи чи радячись, вніс несподівану для мене пропозицію. – Ділянка важлива, потребує і знань, і досвіду, та й – наполегливості. Вам це під силу, згоджуйтесь. Я Вас підтримаю”.

Його управлінський стиль знаю не з боку – очима спостерігача, а з середини, у повсякчасному спілкуванні вирішуючи різноманітні бібліотечні питання – зміцнення матеріальної бази, доукомплектування фонду, запровадження альтернативних інформаційних джерел тощо. Шануючи час ректора, продумував, які питання, в якій послідовності чітко і коротко викласти, які пропозиції внести. Олександр Михайлович швидко вникав у зміст питання, його рішення були безпомилкові. Він підтримав концепцію розвитку бібліотеки в умовах Болонського процесу, курс на комп'ютеризацію, автоматизацію бібліотечних процесів, рух бібліотеки до статусу наукової. За його ініціативи з'явилися нові бібліотечні підрозділи – в Інституті реабілітології та на природничому факультеті. Дбав він про добір, розстановку кадрів, надавав підтримку як у виробничих, так і побутових справах. А скільки книг і власних, і йому подарованих, передав бібліотеці. За 2002-2010 рр. фонд наукової бібліотеки поповнили 152 тис. документів. Сам ректор подарував до книгозбірні 3668 книг на суму понад 63 тис. грн. З його ініціативи у вищі відкрито комп'ютерний читальний зал. Бібліотека почала видавати свої наукові праці, бібліографічні серії “Постаті в освіті і науці”, “Хмельниччина краєзнавча”, “Календарі знаменних і пам'ятних дат”, бюлетені тощо, започаткували бібліотечну премію ім. Й. І.Токаря [3, сс. 129, 130, 133].

Ректор організував широкомасштабні ремонти в навчальних корпусах, найбільше – у головному будинку, інтер'єр якого став привабливим, сучасним, радував око відвідувачів. З'явилися портрети діячів, які ініціювали і вдосконалювали університет, десятків уславлених випускників, які трудилися в різних сферах життя країни, почесних членів колективу, які сприяли розвитку вишу. Сучасний дизайн доповнював естетично довершений майданчик релаксу на другому поверсі з фонтаном, новими меблями, настінним дизайном. Тут багато десятків разів організовувалися виставки праць, декоративно-прикладних творів, які приваблювали викладачів і студентів.

Активізувалася міжнародна співпраця колективу, яка велася з 86 зарубіжними організаціями з 17 країн світу. В університеті побували десятки делегацій з Європи, США. Найбільш плідно розвивалася співпраця з польськими партнерами. 2007 року виш ввійшов до Європейської асоціації університетів [3, с. 98].

Неухильно зростали рейтинги університету. За результатами 2001-2002 навчального року “Софія Київська” розмістила його лише на неprestижній 166 позиції з-поміж 443 ЗВО III-IV рівнів акредитації. А 2006 р. за інтегральним показником виш посів вже 9 місце серед 21 класичного університету і з-є – за показником наукової підтримки освіти. Наприкінці того ж року МОН України розмістило КПДУ на 4 місці в групі педагогічних і молодих класичних вишів, а за кількістю опублікованих праць – на 1-му. 2012 року в рейтингу найкращих ЗВО, складеному Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти МОНмолодьспорту України, К-ПНУ ім. І. Огієнка посів у групі класичних університетів високе 12 місце, між Дніпропетровським і Донецьким національними університетами, а за науковою складовою – на 5 місце в країні [4, с. 382, 383].

Невтомно трудився Олександр Михайлович як науковець. Опублікував понад 200 праць, зокрема дві персональні монографії “Історія Кам'янець-Подільського державного університету в іменах (1917-1921 рр.)” і “Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.)”, кілька – у співавторстві (“Земства Поділля в добу Української революції (1917-1920 рр.)”, “Митна справа на Правобережній Україні (60-ті рр. XIX ст. – 1914 р.”, “Подільські містечка в добу Української революції (1917-1920 рр.)”, навчальний посібник “Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі”. Захистив докторську дисертацію. Створив свою наукову школу “Україна наприкінці XIX ст. – у 1930-х рр.”. Взяв участь у роботі більше 100 міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій. Очоловав редколегії фахових

наукових збірників “Освіта, наука і культура на Поділлі”, “Іван Огієнко і сучасна наука та освіта” та щорічного “Збірника наукових праць за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів”. Входив до складу понад 30 редколегій різних наукових видань. 7 його аспірантів успішно захистили кандидатські дисертації, поповнили ряди наукових і науково-педагогічних працівників. У 2008 і 2011 рр. очолював науковий рейтинг науково-педагогічних працівників.

Активно працював і у громадській сфері. Був членом міського виконавчого комітету Кам’янець-Подільської міської ради, депутатом Хмельницької обласної ради, очолював комісію Хмельницької обласної ради з проведення щорічного конкурсу з фундаментальних, технічних, економічних і гуманітарних наук, членом двох колегій – управління освіти й науки Кам’янець-Подільської і департаменту освіти й науки Хмельницької обласної державної адміністрації, представляв краєзнавців Хмельниччини в президії Національної спілки краєзнавців України, входив до складу Ради з питань розвитку краєзнавства при Президії НАН України, групи радників Президії Академії наук вищої освіти України, різних міських і обласних комісій з підготовки питань на засідання виконкому, депутатської комісії, колегій, очолював Хмельницьке територіальне відділення АНВО України тощо

За час ректорської кар’єри відзначений низкою державних, відомчих і рейтингових нагород: орденом “За заслуги” III ст.; званням заслужений працівник освіти України; Грамотою і Почесною грамотою Верховної Ради України; Почесними грамотами і нагрудними знаками МОН України; Почесними грамотами і грамотами Хмельницької облдержадміністрації, Хмельницької обласної ради, виконкому Кам’янець-Подільської міської ради; знаком “За заслуги перед міською громадою”, відзнаками Української федерації вчених; багатьма іншими рейтинговими відзнаками і дипломами. Отримав звання “Почесного краєзнавця України”, став лауреатом всеукраїнських премій імені Івана Огієнка і Дмитра Яворницького, обласних – імені Юхима Сіцінського, Іона Винокура та Миколи Дарманського.

2012 року, після закінчення другого терміну роботи на посаді ректора, перейшов працювати професором кафедри історії України. Про його наполегливість, працелюбність, високі наукові і освітні здобутки йдеться в статті завідувача цієї кафедри А.Г. Філінюка [9].

Кафедра доручила йому викладати новітню історію України для бакалаврів, дві дисципліни за вибором (“Актуальні проблеми історії України”, “Проблеми становлення національної освіти в період Української революції 1917-1920 рр.”) за освітньою програмою магістр і “Україна в геополітичних

концепціях ХХ – початку ХХІ ст.” – для аспірантів спеціальності історія та археологія. Читає лекції і проводить практичні заняття на курсах підвищення кваліфікації учителів історії, які діють на базі університету. Постійно працює над вдосконаленням лекторської майстерності.

Керує виконанням дипломних робіт. Підготував трьох докторів історичних наук. Забезпечує підготовку 4-х майбутніх докторів філософії. За останніх три роки вони опублікували понад 100 наукових статей, десятки з яких – у європейських виданнях. Двоє аспірантів вибороли стипендії Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України. Керує студентським науковим гуртком, члени якого опублікували загалом понад 60 праць. Прорецензував та офіційно опонував 10 докторських та 15 кандидатських дисертацій [10, с. 74]. У 2014, 2016 і 2017 рр. очолював науковий рейтинг університету.

Активний у громадській і науково-громадській роботі. Виступає на обласному телебаченні, міському радіо з нагоди важливих подій національної історії. Очолює регіональний осередок Української академії історичних наук. Радник президії Національної академії вищої освіти України. Продовжує роботу у складі президії НСК України і президії Хмельницької обласної організації НСК України. В університеті – заступник голови вченої ради, член наукової ради, на факультеті – член вченої і науково-методичної рад, академнаставник студентської молоді. З 2013 р. – голова спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій з історії України, з 2018 р. – голова спецради з правом захисту докторських і кандидатських дисертацій з тієї ж спеціальності. З 2015 р. – член комісії Хмельницької обласної ради з проведення щорічного конкурсу з фундаментальних, технічних, економічних і гуманітарних наук. Увійшов до складу редколегій десятків видань. Забезпечив наукове редагування 4-х монографій.

За час роботи на кафедрі професор О.М. Завальнюк пошанований Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, медалями НАВО України “Іван Крип’якевич” та “Іван Огієнко”, почесною відзнакою Хмельницької облдержадміністрації “За заслуги перед Хмельниччиною”, відзнакою Президії НАН України “За професійні досягнення”, почесними грамотами Хмельницької облдержадміністрації, Хмельницької обласної ради і виконкому Кам’янець-Подільської міської ради, інших структур, низкою церковних і громадських відзнак, подякою МОН України, почесними грамотами Інституту історії України і президії НСК України. Став лауреатом 1-ІІ премій НАНВО України у 2018-2019 рр. за кращі наукові видання, переможцем XI-XIII обласних конкурсів науково-дослідних робіт у номінації

“Гуманітарні науки”. Лауреат всеукраїнської премії імені Героя України Михайла Сікорського, обласної премії імені Пилипа Клименка, лауреат міжнародної програми “Наукова еліта України”, “Науковець року-2020”. Його здобутки представлено в серії видань “Україна й українці – цвіт нації, гордість країни”.

Оцінюючи особистість вченого, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України О.П. Реєнт наголошує, що він – товариський, дружелюбний, надійний і обов’язковий, а ще – цілеспрямований і відповідальний, завжди готовий віддати часточку себе людям, їх великим і малим корисним справам, а свій багатий, динамічно зростаючий науково-історичний потенціал, який безперечно входить до загальнонаціонального надбання, присвятити без застережень єдино обраній і шанованій серед інтелектуалів професії – готувати молоде покоління до учительської і науково-педагогічної праці, вчити його розуміти складнощі історичного процесу і роль учених у його різносторонньому пізнанні, постійно сприяти інтелектуальному, духовному і національно-патріотичному росту майбутніх педагогів і науковців заради невпинного і незмінного утвердження у всьому демократичному світі гордого і наймилішого нам, українцям, отриманого у спадок від наших батьків, імені Україна [11, с. 6].

Колега і завідувач кафедри професор А.Г. Філінюк, який добре знає Олександра Михайловича, стверджує, що він не сприймає чванства, брутальності, ксенофобії, будь-якого насилля і порушення прав людини. Завжди людяний, уважний, чуйний до проблем інших, зокрема й рядових працівників та студентської молоді, не шкодує свого часу для додаткової роботи з майбутніми спеціалістами, допомагаючи їм розібратися у складних питаннях історичного розвитку країни й сьогодення, професійно зростати, отримує велике задоволення від праці, яка є міцним фундаментом його змістовного й корисного для спільної справи і великого українського загалу життя. Його добре пам’ятають і шанують випускники попередніх десятиліть [9, с. 42].

Кожен, хто доторкнувся до людської доброти і щирості Олександра Михайловича, проникся почуттям великої поваги, людської вдячності й обов’язку. У моєму житті він зайняв помітне місце. Не буду перелічувати приємних миттєвостей нашого ділового й чисто людського спілкування – їх багато. Але один факт згадаю. 18 вересня 2006 року у віддаленій на Дунаєвеччині Блищанівці моя сім’я, родина, односельці, друзі і колеги – все, що надбав за роки життя і праці – прощались з моєю матір’ю. І раптом під’їхала червона дев’ятка – ректор університету, професор О.М. Завальнюк

зі своїм помічником О.Б. Комарніцьким, а за ними – “Волга” з колегами. Справжній вияв людської високості...

Список використаних джерел

1. Степанков В. С., Комарніцький О. Б. Декан О.М. Завальнюк: нові якості історичного факультету у 1993-2001 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : ТОВ “Друкарня Рута”, 2008. Т.25 : До 100-річчя заснування Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. С. 718-738.

2. З любов'ю до України, з повагою до людей... До 30-річчя науково-педагогічної діяльності професора О.М. Завальнюка / уклад. О.Б. Комарніцький. Кам'янець-Подільський : “Абетка-НОВА”, 2006. 212 с.: іл.

3. Прокопчук В. С., Комарніцький О. Б. Від університету педагогічного – до університету національного (2001-2011 рр.) : Дослідження. Документи. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 680 с.

4. Степанков В. С., Комарніцький О. Б. Ректор професор О.М. Завальнюк і реалізація курсу на підвищення ролі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в регіональних процесах (2002-2012 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : ТОВ “Друкарня Рута”, 2008. Т.25. С. 374-391.

5. Смолій В. Олександрові Завальнюку – 60. Людина сумлінної і подвижницької праці // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія істор. та філолог. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. Вип. 9. С. 311-313.

6. Степанков В. С. До 60-річчя ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка О.М. Завальнюка // Укр. іст. журн. 2011. №6. С. 226-230.

7. Степанков В. С., Комарніцький О. Б. Освітньо-управлінська діяльність професора О.М. Завальнюка (1993-2012 рр.): характерні риси й спроба ціннісного виміру досвіду // У пошуках історичної правди. До 65-річчя ві дня народження і 40-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора, академіка О.М. Завальнюка / [уклад.: В.С. Степанков, А.Г. Філінюк, О.Б. Комарніцький; передне слово – О.П. Реєнт]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 7-30.

8. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. До історії Кам'янець-Подільського національного університету (1918-2010 рр.): довідк.-стат. матер. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2011. 112 с.

9. Філінюк А.Г. О.М. Завальнюк – професор кафедри історії України // У пошуках історичної правди... С. 31-48.

10. Наукова еліта України / упорядн.: Г.І. Захарченко, Р.В. Захарченко. Київ : Укр. інформ.-видавн. центр “Галактика”, 2020. 192 с.

11. Реєнт О.П. Передмова // У пошуках історичної правди... С. 3-6.

Наукова школа професора Л.В. Баженова

Відомо, що наукова праця – це колективна творчість, яка передбачає багатогранні зв'язки між людьми науки. І якщо той чи інший науковець вивершує дослідження й видає науковий результат у вигляді дисертації, монографії, підручника, посібника чи статті, у цьому прирості знань обов'язково присутня доля зусиль попередників і сучасників, хто ставив, розв'язував дану проблему, висував ідеї, гіпотези, допомагав становленню конкретного дослідника, передавав йому досвід наукової майстерності, опонував чи рецензував. Тією чи іншою мірою дослідник стає представником наукової течії – широкої й аморфної групи істориків, об'єднаних загальними методологічними принципами, чи напряму – більш компактною групою вчених, тісно пов'язаних не тільки спільними методологічними підходами, а й загальною проблематикою, тематикою досліджень.

Найбільш ефективною ланкою історіографічного процесу є, звичайно, наукова школа.¹ Трактуювання самого поняття “наукова школа” досить різностороннє. Для одних – це об'єднання вчених для реалізації спільної дослідницької проблеми, для інших – певний стиль дослідження, який залишається незмінним при зміні проблематики. Українська радянська енциклопедія на межі 1970-80 років зафіксувала: “Наукова школа – неформальна творча співдружність у межах будь-якого напряму висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів до розв'язання проблеми, стилю роботи, спільного наукового мислення, ідей і методів їх реалізації”.² В.Б. Гасилов називає наукову школу співтовариством учених різних статусів, компетенції і спеціалізації, які координують свою дослідницьку діяльність під керівництвом лідера, роблять внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми, здатні активно представляти і захищати цілі і результати програми.³

У наш час робочою групою Ради проректорів з наукової роботи (С.А. Калашникова, М.І. Лазарєв, В.С. Мартинюк, В.В. Никифоров, Т.М. Торбін, А.М. Черноус) зроблено спробу узагальнити теоретичні напрацювання і практичний досвід діяльності наукових шкіл в Україні й комплексно розглянути проблему – дати потрактування поняття (наукова школа – це усталений колектив науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу, сформований за певний період ученими, інтереси яких спрямовано на розв'язання довгострокових завдань за пріоритетними напрямами розвитку національної та світової науки і технологій), визначити принципи і критерії її функціонування (головним

критерієм оцінювання діяльності НШ є наукові результати, визнані в Україні та за її межами, а основними принципами – пріоритетність (актуальність), оригінальність, відкритість, наступність і етичність відповідно до Етичного кодексу вченого України), а також сформувати чіткі правила її діяльності, що набрали форми проекту Положення про наукові школи вищого навчального закладу.

Навіть поверховий аналіз цього документа дає можливість зробити висновок про спробу зформалізувати наукову діяльність неформального об'єднання вчених, цілком виразно проглядає змішання функцій – покладання на наукову школу обов'язків структурного підрозділу вишу, але без штату і фінансування. Очевидно одне – проблема наукової школи і в теоретичному, і в практичному плані ще потребує серйозного дослідження.

Однак наявні на нинішній час напрацювання дають підстави стверджувати, що до ознак наукової школи, її критеріїв можна віднести:

- наявність наукового лідера та його послідовників – учнів, для яких характерна висока наукова кваліфікація;
- спільні програма і завдання;
- єдність проблематики, тематики;
- спільність методології, історіографічних засад;
- існування організаційної структури;
- прив'язка до певної географічної одиниці;
- функціонування відповідного періодичного органу, певних видань;
- значущість отриманих результатів;
- високий науковий авторитет і визнання громадськості.

У будь-якому варіанті потрактування поняття наукової школи на одне з чільних місць виступає особа лідера, учителя, керівника, який об'єднує, показує приклад, передає досвід дослідницької праці, формує програму – основні напрями діяльності, створює умови для творчого спілкування, результативної праці, достойно виконує представницьку функцію. Такими якостями якраз і володіє лідер подільської наукової історико-краєзнавчої школи професор Лев Васильович Баженов.

Витоки його таланту слід шукати в праведному житті, невтомній фізичній і духовній праці багатьох поколінь його роду, коріння якого прослідковується у XVIII ст. Кожен з представників родового дерева Баженових – учитель, письменник чи науковець – дбав про інтелектуальний ріст, моральну чистоту, про довершеність професійного інструментарію, передавав свій життєвий набуток зримо – своїми настановами, життєвими уроками й незримо – генетикою, що трансформується

Професор Лев Васильович Баженов

таїною природних процесів, наступникам.

У житті й діяльності батьків Василя Миколайовича й Тамари Костянтинівни ці кращі риси вже пробилися вагомими результатами. Мати зв'язала свою професійну діяльність з Гіппократовим кодексом, а батько присвятив життя освіті й красному письменству. І в одній, і в другій галузі піднявся до вершин майстерності, з яких його талант педагога і митця заіскрився раніш небаченими в родині гранями. Він залишив по собі більше десятка книг, добірок оповідань, сотні опублікованих окремих творів, добру пам'ять

Учителя і найвище втілення свої кращих якостей в особі сина.

Лев Васильович на своєму віку побачив чимало шкіл і вчителів. Нерідко батьки, та й педагоги, бачать у цьому тільки негатив: ломку звичок, певних традицій, шоківу сторону адаптації, забуваючи, що зміна обставин, людей, спілкувань, то – сильна школа, яка помножує задатки здібного учня. З таких джерел людського спілкування черпав він спочатку в Новоселицькій початковій, потім у Морозівській семирічній школах, що на Старокостянтинівщині, середню освіту завершив у Хмельницькому, спеціальність отримав у кооперативному технікумі. З нього міг би вийти високий посадовець в системі споживчої кооперації (це проявлялося вже в роботі рядового продавця господарського магазину, авторитет якого зростав постійно), але вічний поклик поколінь, що служили в гуманітарній царині, кликав його в родинну колію, туди, де талант Баженова молодшого міг зреалізуватися найповніше.

У Кам'янець-Подільський педінститут Л.В. Баженов прийшов 1964 року в момент, коли історичний факультет вичленився в окремий підрозділ. Талановитий студент завжди знаходив підтримку викладачів. Помітив потяг юнака до науки професор Л.А. Коваленко, і вже 1965 року Лев Баженов очолив студентське наукове товариство, вів у ньому роботу аж до випуску, показуючи приклад наукового пошуку. "П'ять днів і ночей",

“Це було 21 рік тому”, “Сміливий рейд” – подібні ретроспекції – замітки і нариси за його авторства – час від часу з’являлися в подільській періодиці.⁴ Вершиною його студентського наукового дослідництва стали дипломна “Польське повстання 1830-1831 рр. на Поділлі” та доповідь на IV-ій міжнародній науковій конференції істориків-славістів у Мінську, зроблена за її матеріалами.⁵

Рік учителювання на Волині був школою практичної педагогіки, посилив інтерес до наукових занять. У вересні 1969 року повернувся до рідного історичного факультету вже асистентом кафедри всесвітньої історії до того ж Леоніда Антоновича Коваленка. 1972 року обраний старшим викладачем, а після успішного захисту кандидатської дисертації по напрацьованій проблемі польсько-російського протистояння на Поділлі в 30-і роки XIX ст. отримав посаду і вчене звання доцента. 18 років адміністрував у ролі декана історичного факультету і попри цей великий клопіт не знизив наукової активності.

Навпаки – коло його наукових інтересів розширювалося. Окрім регіоналістики, увагу привернули проблеми краєзнавчої історіографії, славістики. Резонансною подією став вихід 1993 року його бібліографічного довідника про дослідників Поділля, який супроводжувався серйозним історіографічним аналізом краєзнавчих процесів в регіоні з літописних часів до початку третьої української незалежності.⁶ Саме тоді стало зрозумілим, що докторант Л.В. Баженов трирічний термін перебування в Інституті історії України НАНУ – центрі української історичної науки вивершив серйозним доробком. 1995 року побачила світ головна його монографія про історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст.,⁷ а 1996 року відбувся захист докторської дисертації “Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст.)”.

Важливим напрямом наукової діяльності Л.В. Баженова стала українська славістика і в першу чергу – полоністика, окрім зазначених з’явився ряд інших і не менш важливих досліджень про зв’язок польського національно-визвольного руху з діяльністю декабристів, про проблемні питання українсько-польського історичного діалогу, про взаємини українського і польського населення на Поділлі і Волині. Він брав участь у важливих міжнародних славістичних форумах у Москві, Мінську, Києві, Харкові, Ужгороді, Львові, Луцьку Чернівцях, Вінниці, Хмельницькому, Кам’янці-Подільському, Житомирі.

Подальшого розвитку зазнала персоналія – дослідження життя й науково-літературної діяльності учених, краєзнавців Поділля і Волині

Я. Потоцького, О. Пшездзецького, К. Пуласького, Ю. Сіцинського, В. Січинського, І. Винокура, М. Костриці, В. Баженова та ін.⁸

З неменшим успіхом справляв він вплив на географічне краєзнавство, з 1981 по 1997 рр. – у ролі голови Кам'янець-Подільського обласного відділу Українського географічного товариства, члена республіканської вченої ради Українського географічного товариства, делегата ряду з'їздів, організатора і учасника багатьох міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій.

За плечима вченого – досвід творення “Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область”, “Нарисів історії Поділля”, “Книги пам'яті України: Хмельницька область”, томів “Реабілітовані історією”, “Зводу пам'яток історії і культури України”.

Відповідно зростає авторитет науковця. Професора Л.В. Баженова завжди можна було бачити в президіях поважних наукових форумів, його з інтересом слухали учасники міжнародних і всеукраїнських історико-краєзнавчих конференцій, що проходили під егідою Всеукраїнської спілки краєзнавців, він веде пленарні й секційні засідання, вносить виважені пропозиції, які знаходять підтримку наукових та владних структур. Достатньо згадати, що саме звернення низки географічних форумів, ініційованих Л.В. Баженовим, увінчалися створенням Національного природного парку “Подільські Товтри”. Його пропозиції про премії імені Ю.Й. Сіцинського, П.М. Бучинського, М.Г. Смотрицького, В.І. Заремби та інших видатних подолян для відзначення заслуг сучасних дослідників, митців 1993 року були підтримані Хмельницькою облдержадміністрацією. Серед лауреатів премії імені Ю.Й. Сіцинського в галузі історико-краєзнавчої роботи, збереження історико-культурної спадщини є і Л.В. Баженов.⁹ Неодноразово виступав він на з'їздах Національної спілки краєзнавців України як делегат від Хмельниччини та член правління цієї поважної краєзнавчої організації.¹⁰

1995 року очолив Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському педінституті. Визнанням ученого стало обрання його 2000 року членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з історії України та всесвітньої історії при Чернівецькому національному університеті імені ЮріяФедьковича, у 2009-2012 рр. – головою спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій з історії України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, а 1999 року – академіком Української академії історичних наук (УАІН).

Поступово формувався вчений – лідер, до якого потягнулися учні. Загалом він доклав зусиль до підготовки на історичному факультеті більше 4 тис. фахівців: читав їм курс історії стародавнього світу, основ наукових досліджень, керував підготовкою курсових, дипломних, магістерських робіт. На його шляху траплялося чимало талановитої молоді, однак не кожному судилося піти в науку. І все-таки сьогодні можна назвати близько двадцяти дослідників, хто опирався на його знання, науковий досвід, розділяє філософські погляди, методологічні та історіографічні підходи, працює над проблемами, тематикою, характерною для вчителя.

А методологічну основу наукових досліджень професора Л.В. Баженова складає філософія позитивізму, що розглядає знання не як вінець дії надприродних сил чи незворушних факторів, а роль учених – як спробу їх пізнання, опису, “фотографування”, аналізу, узагальнення, упорядкування й систематизації історичних фактів представниками однієї або й кількох наук.

Історіографічні засади – це визнання самотності українського народу, його історії, каталізатором якої завжди було прагнення до національного самовизначення, реалізації можливостей нації в рамках самостійної держави, прийняття поглядів академіка М.С. Грушевського на історичні процеси в Україні, відмінні від державотворчих процесів у північно-східного сусіда, з новим сучасним потрактуванням і козацької доби, і національно-визвольних змагань 1917-1921, 20-50-х років ХХ ст., колективізації, голодомору 1932-1933 рр., так званого загострення класової боротьби в ході соціалістичного будівництва в 30-і роки, подій Другої світової війни, шляхів повоєнного розвитку.

У кожного своя дорога до наукових занять, свої зв'язки й взаємовпливи, контакти з учителем. Вважаю Льва Васильовича в значній мірі причетним і до моїх науково-краєзнавчих зусиль. Він вчасно помітив ці прагнення, широко консультував, радив. Кожна науково-краєзнавча конференція, яку проводила Дунаєвецька районна організація Всеукраїнської, а згодом – Національної спілки краєзнавців України, спиралася на його поради, безпосередню участь у проведенні засідань, редагуванні восьми наукових збірників “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”. Своїм задумом здійснити дисертаційне дослідження з історіографії подільського краєзнавства теж поділився зі Львом Васильовичем і знайшов схвалення.

Важливу об'єднавчу роль при цьому відіграв академік НАН України Петро Тимофійович Тронько. Саме в момент завершення Л.В. Баженовим докторської дисертації постало питання вибору мною проблеми

наступного дослідження, і за порадою П.Т. Тронька я продовжив дослідницький проєкт Л.В. Баженова – обрав темою докторської історичне краєзнавство Правобережної України, його стан, тенденції, проблеми. Лев Васильович довів дослідження до початку 20-х років ХХ ст., а я продовжив його до наших днів, намагаючись історіографічно вивершити розв'язання наукової проблеми. Під час захисту кандидатської докторської він опонував, аналізував і критично оцінював кожен етап дослідження, виступив рецензентом 8 моїх окремих видань. Тому я з вдячністю сприймаю свою причетність до його науково-краєзнавчої школи.

До неї за вказаними ознаками належить і Стефанія Едуардівна Баженова, доктор історичних наук, професорка, провідний український роллезнавець, історик-полоніст, Олексій Миколайович Кошель, який глибоко дослідив роль подільської православної і католицької конфесій в становленні і розвитку краєзнавства, вивченні історії і культури краю в ХІХ – на початку ХХ ст. Серед його учнів – Світлана Володимирівна Гаврилюк, докторка історичних наук, професорка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Сергій Дмитрович Гальчак – дослідники волинського та подільського краєзнавства, доктор історичних наук Анатолій Михайлович Трембіцький, кандидати історичних наук Л.А. Іваневич, В.Л. Задорожнюк, дослідження яких стосуються науково-краєзнавчої, громадської, педагогічної діяльності Ю.Й. Сіцинського, В.Ю. Січинського та К.В. Широцького, кандидати історичних наук Е.О. Зваричук, С.М. Єсюнін, Ж.Б. Касап, Б.С. Кузіна, А.К. Лисий, А.О. Михайлик, С.І. Оліпер, В.П. Рекрут, котрі в контексті наукових інтересів свого наставника Л.В. Баженова та програми його наукової школи створили дисертаційні дослідження, видали монографії та книги з різних аспектів історії Поділля у ХІХ – на початку ХХ ст. (економіка, міське самоврядування, споживча кооперація, національні меншини, релігієзнавство, музейна справа, постаті тощо).

Прикладом співпраці лідера Л.В. Баженова з членами своєї наукової школи є створення наукових монографій у його співавторстві з А.О. Михайликом (Сільське господарство, промисловість і торгівля Правобережної України в ринкових умовах 1861-1914 рр. Кам'янець-Подільський: ТОВ “Друкарня “Рута”, 2016. 286 с.), В.Л. Задорожнюк (Володимир Січинський і Україна. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 352 с.: іл.), С.Е. Баженовою, С.І. Оліпер (На пограниччі культур. Культурне та громадсько-політичне життя польського населення Правобережної

України у ХІХ – на початку ХХ ст. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2020. 456 с.) та ін. Остання монографія стала певним підсумком багаторічних наукових досліджень членами наукової школи всього комплексу життєдіяльності польської національної меншини на Київщині, Волині й Поділлі, базується на фундаментальній джерельній базі, викладає новий погляд на повсякдення, діяльність польської громади у сфері економіки, соціальних відносин, суспільно-політичної ролі, розвитку національної культури та її українсько-польські культурні зв'язки і взаємовпливи впродовж ХІХ – початку ХХ ст.

У науковій школі існує, як правило, внутрішня мотивація – реалізація спільної програми, проблематики, тематики. Однак важливе значення мають зовнішні фактори – зв'язок і взаємодія з дослідниками, науковими краєзнавчими школами сусідніх регіонів. У даному випадку – Волині, Вінниччини та Буковини, зокрема професорами М.Ю. Кострицею, О.В. Добржанським, Г.В. Бондаренком та С.Д. Гальчаком. Це поєднання зусиль концентрується на розгляді проблем періодизації краєзнавства, спільній розробці окремих періодів і проблем, виробленні на науково-методичних конференціях у Луцьку, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Чернівцях концепції перевидання історії міст і сіл України в новій редакції, вже апробованій в діяльності Теофіпольського відділення Центру дослідження історії Поділля, яке довгий час очолював почесний професор К-ПДУ І.А. Стасюк, на спільному розв'язанні геральдичних проблем, проведенні форумів, виданні наукових праць тощо. Лев Васильович у цих зв'язках достойно представляє Поділля та подільську історико-краєзнавчу наукову школу, має своїх учнів, послідовників і прихильників на Вінниччині, Житомирщині, у Луцьку, Рівному.

Існує кілька типів наукових шкіл – науково-освітня, школа – дослідницький колектив, школа як напрям. Перший тип передбачає продукування не тільки наукових ідей, а й людей науки. Другий – наявність колективу вчених, що працює під керівництвом вчителя над реалізацією конкретної програми, певної проблематики. Третій, як відомо, має в основі певну теоретико-методологічну платформу, якої дотримуються і вчитель, і учні. У чистому вигляді ці форми існують рідко. Характерним є змішування ознак, а отже – типів. Приваблює певна традиція, яку пов'язують з іменем лідера і якої дотримується нове покоління дослідників-учнів. Такою, на наш погляд, є наукова школа професора Л.В. Баженова, у ній логічно переплітаються ознаки всіх трьох типів шкіл.

Наукова школа, як правило, функціонує в певних організаційних формах – у межах одного університету, кафедри, лабораторії, інституту,

товариства. Таким науково-організаційним осередком наукової школи професора Л.В. Баженова можна вважати Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України Національної академії наук України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, який постав 1 червня 1995 року на основі спільного наказу обох інституцій. За 25 років існування Центр згуртував актив – 6 штатних, 14 позаштатних наукових співробітників, 24 почесних і 152 дійсних членів, всього 196 осіб.¹¹ Центр пройшов три етапи своєї діяльності. На 1995-2001 рр. припадає стадія науково-громадського функціонування, становлення і утвердження нового наукового і краєзнавчого осередку. У 2001-2012 роках він став державно-науковою дослідницькою установою, яка утримувала в своєму складі невеликий штат оплачуваних працівників і мала сектори: науково-дослідний (завідувач доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, професор Л.В. Баженов), методології, теорії і практики історичного краєзнавства (доктор історичних наук, професор В.С. Прокопчук), науково-методичний (кандидат історичних наук, професор І.В. Рибак), історії культури Поділля (докторка історичних наук, старший науковий співробітник С.Е. Баженова), бібліографії історії та історіографії Поділля. Центр поширив свою діяльність на увесь Подільський регіон і сформував відділення: 1999 року – Теофіпольське (завідувач почесний професор кафедри історії України К-ПДПУ І.А. Стасюк), 2005 року – Хмельницьке (доктор історичних наук, доцент А.М. Трембіцький), 2006 року – Вінницька філія (доктор історичних наук, професор С.Д. Гальчак), 2008 року – Центр мархоцькознавства у Миньківцях Дунаєвецького району (В.А. Захар'єв), 2009-го – у Державному історико-культурному заповіднику “Межибіж” (керівник – директор заповідника О.Г. Погорілець). Третій етап почався 2012 року і триває до сьогодні.

За період 1995-2020 рр. проведено 198 міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів за участі дійсних та почесних членів, за рекомендацій та під грифом Центру видано 79 монографій, 236 наукових та науково-популярних книг, 144 наукових збірники, 27 збірників документів і матеріалів. За час існування Центру захищено 12 докторських і понад 20 кандидатських дисертацій, пов'язаних з Подільським регіоном.¹⁴ Навколо Центру у своїх дослідницьких пошуках гуртується студентська молодь, магістранти, що засвідчує авторитет і популярність наукової школи та її лідера, а також – наявність благодатної соціальної бази її поповнення.

Визнанням ролі Центру дослідження історії Поділля в сучасній українській історичній науці, історичній регіоналістиці та національному

краєзнавстві стала стаття про Л.В. Баженова, як директора цієї інституції, у всеукраїнському презентабельному виданні “Почесні імена України – еліта держави. Цивілізаційний вимір. Т.V.” (Київ :Вид-во “Логос України”, 2019. С.189) та виголошена і опублікована у збірнику “Матеріалів XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції” (Кам’янець-Подільський, 2020, с. 39-45) доповідь академіка НАН ВО України, професора А.Г. Філінюка “Лев Баженов – фундатор і керівник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України”.

Роль лідера наукової школи крім знання предмета наукової уваги передбачає й ряд умінь, зокрема – тонкого психолога, який вміє працювати диференційовано й індивідуально, створює обстановку творчості, можливість реалізувати результати пошуку – їх апробувати, дискусійно розглядати окремі положення, публікувати. Л.В. Баженов від 1969 року і до сьогодні зумів організувати або взяти організаційну участь у проведенні близько 200 наукових конференцій різного рівня, активно залучаючи до участі в них співробітників і актив Центру. До 10-ої річниці видав перший том студій Центру, який вмістив 32 статті 37 авторів.

Ювіляр достойно підсумував 75-річний відрізок свого життя й наукової праці, видавши монографічне дослідження про подільське краєзнавство і роль у його розвитку Кам’янця-Подільського, обширні статті про становлення і поступ Центру дослідження історії Поділля в 1995-2020 рр., розбудову Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, яку очолює з 2008 року, які з додатками могли б стати окремим ювілейним виданням.¹³ Загальний науковий доробок Льва Васильовича складає 650 праць, опубліковані в наукових збірниках, журналах, 116 науково-популярних статей у періодиці. Крім того, Л.В. Баженов був головою, співголовою 62 редакційних колегій, 38 – відповідальним редактором та 26 – науковим редактором збірників, монографій і книг.

Школа, як соціальний організм, перебуває в динаміці. У силу певних обставин, суспільних потреб вона виникає, утверджується, реалізує свій колективний потенціал. Як і кожна сім’я, вона може створити передумови – науково-теоретичні, методичні, кадрові – для виникнення нових шкіл, що є найвищим оціночним фактором якостей лідера. Наукова школа може деградувати, розпастися, зникнути. Наукова школа професора Л.В. Баженова сформувалася в умовах незалежності України, коли виникла суспільна, державна потреба в розбудові духовних, ідеологічних устоїв суспільства, коли звернення до історії, історії регіонів, адміністративних формувань, окремих населених пунктів відроджує історичну

пам'ять, віру в торжество взятого курсу, формує патріотизм, гуртує націю. Важливість історико-краєзнавчого дослідження підкреслюють ряд президентських указів, комплексні програми (загальноукраїнська, обласні, міські, районні) розвитку краєзнавства і курс Інституту історії України НАН України на розбудову української історичної науки, інтегрування зусиль на рівні центр – регіони, діаспора – центр – регіони. Нині наукова школа і її лідер перебувають на підйомі.

Професор Л.В. Баженов відіграв важливу роль у розбудові Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, очоливши її в момент реорганізації міських та районних осередків Всеукраїнської спілки краєзнавців в структури НСКУ. На сьогодні – це одна з найбільших обласних організацій, що налічує 387 членів. Активно працюють Хмельницька та Кам'янець-Подільська міські, Віньковецька, Дунаєвецька, Красилівська, Летичівська та Старокостянтинівська районні організації. Президія обласної організації створює умови для реалізації творчого потенціалу учасників краєзнавчого руху, зініціювала підготовку програми його розвитку на Хмельниччині, прийнятою сесією обласної ради, видає два збірники науково-краєзнавчих праць “Краєзнавець Хмельниччини” і “Хмельницькі краєзнавчі студії”, навіть в умовах

Професор Л.В. Баженов серед членів робочої групи НСКУ з написання підручника “Основи краєзнавства”. Київ, 2008 р.

пандемії коронавірусу 27 листопада 2020 року провела XVI Подільську наукову історико-краєзнавчу конференцію в Кам'янці-Подільському та всеукраїнську науково-краєзнавчу конференцію “Освіта та освітяни в історії Дунаєвеччини” – у Дунаївцях.

Досягнувши поважного віку, професор Л.В. Баженов все ж повен сил і планів на майбутнє. З нагоди 50-річчя науково-педагогічної праці і 25-річчя очолюваного ним Центру дослідження історії Поділля міркуючи над перспективами, він бачить їх:

- у подальшій розробці джерельної бази історико-регіональних досліджень;
- зміцненні зв'язків з діаспорою, залученні її джерел і напрацювань до поглибленого поділезнавчого пошуку;
- в історіографічному осмисленні здобутків краєзнавства доби незалежності;
- виданні навчальних і методичних посібників з питань краєзнавства для потреб шкіл та вишів;
- сприянні дисертаційному розгляду різних проблем поділезнавства сучасним поколінням дослідників;

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека стала важливим центром бібліотечного краєзнавства, а її директор К.А. Чабан – членом НСКУ

– у підготовці і виданні нової редакції історії міст і сіл області, “Зводу пам’яток історії та культури України. Хмельницька область”, довідника “Краєзнавці Хмельниччини”, подільського енциклопедичного і топонімічного словників, перевидання “Нарисів історії Поділля”;

– реорганізації краєзнавчих осередків, зниклих у ході децентралізації районів, можливо – створенні трьох потужних районних організацій НСКУ (Кам’янець-Подільської, Хмельницької і Шепетівської), а де складатимуться умови – й міцних осередків об’єднаних територіальних громад.

Плани великі. І їх можна було б успішно реалізувати, якби керівництво області, новостворених трьох районів, об’єднаних територіальних громад надавало краєзнавчому рухові відповідну фінансову підтримку. А Центр дослідження історії Поділля був реорганізований в державний науково-дослідний інститут поділезнавства з відповідними відділами та оплачуваним штатом. Він би перебрав функції не так давно згорнутої агенції зі створення томів “Реабілітовані історією”, зайнявся підготовкою і виданням “Енциклопедії Хмельниччини”, “Історії міст і сіл Хмельницької області”, Зводу пам’яток історії і культури краю” та іншими важливими науково-дослідними проєктами.

А запорукою їх реалізації є згуртована школа науковців-дослідників та краєзнавців, рівень авторитету і можливостей визнаного лідера – доктора історії, професора, академіка УАІН Лева Васильовича Баженова.

Список використаних джерел

1. У теоретичному плані питання історичної наукової школи розв’язано недостатньо. У 70-і роки минулого століття Інститут історії природознавства і техніки АН СРСР спробував дати відповідь на питання, що таке наукова школа, причини її виникнення, фактори розвитку, її впливу на виховання молодих науковців, роль лідера, видав збірник статей (Школи в науке / под. ред. С.Р. Микулинського, М.Г. Ярошевського, Г. Крєбера, Г. Штейнера. Москва : Наука, 1977. 524 с.). Але стосувався він прикладних наук. Спробу осмислити проблему стосовно гуманітарних, зокрема – історичних наук, робили й українські історики (див.: Василь Педич. Наукова школа як об’єкт історіографічного вивчення (на прикладі історичної школи М. Грушевського у Львові) // II Міжнародний науковий конгрес укр. істориків “Українська історична наука на сучасному етапі”. Кам’янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. : доп. та повідомл. / редактори: Л. Винар, О. Завальнюк. Кам’янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: В-во На УОА, 2005. Т.1. С. 348-352).

2. УРЕ. 2-ге вид. Київ, 1988. Т. 7. С. 261.

3. Гасилов В.Б. Научная школа-феномен и исследовательская программа науковедения // Школе в науке... С. 127.

4. Баженов Л. П'ять днів і ночей // Радянський студент. 1965. 9 трав.; Його. Це було 21 рік тому // Прапор Жовтня. 1965. 9 трав.; Сміливий рейд // Радянське Поділля. 1966. 4 листоп.

5. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. Т. 1. С. 29.

6. Його. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.

7. Його. Становлення і розвиток історичного краєзнавства Правобережної України XIX – на початку XX століть: Становлення. Історіографія. Бібліографія. Хмельницький: Доля, 1995. 256 с.

8. Баженов Л.В., Кошель О.М. Історик Поділля і Волині граф Ян Потоцький // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: наук. зб. Хмельницький, 1999. С. 452-456; Баженов Л.В., Баженова С.Е. Олександр Пшездзєцький – історик і археограф України та Польщі // Питання історії України: наук. зб. Чернівецького нац. у-ту ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2002. Т.5. С. 36-42; Їх. Дослідник Правобережної України Казімеж Пуласький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педінституту. Іст. науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т.6(8). С. 176-183; Баженов Л.В., Костриця М.Ю., Прокопчук В.С. Вчений європейського рівня І.С. Винокур. Житомир: Вид. М. Косенко, 2005. 40 с.; Баженов Л.В., Кузін Б.С. Василь Баженов. Сторінки життя і творчості. Хмельницький, 2001.

9. Див.: Лауреати обласних премій Хмельниччини : біобібліогр.показч. / редкол.: Синиця Н.М., Мельник В.О., Гук С.Б., Яворська О.Д. Хмельницький, 2004 . С. 17-19.

10. III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29-30 жовтня 2003 р.): м-ли та док. Київ : Академія, 2004. С. 59-61.

11. Баженов Л.В. Alma Mater подільського краєзнавства. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. С. 332-341.

12. Його. Центр дослідження історії Поділля: становлення і поступ (до 10-річчя створення) // Студії Кам'янець-Подільського Центру вивчення історії Поділля. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. Т. 1. С. 66.

13. Там само. С. 4-75.

14. Його. Тернистою дорогою української історичної науки та поділлязнавства (до 25-річчя діяльності Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка) // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький : Стрихар А.М., 2020. С. 45-63.

Відданість освіті і науці

Якось з Мар'яном Івановичем Красуцьким з дослідницькою поїздкою побували в селі Жердя, що на Чемеровеччині. На початку липня 1941 року, десь перед приходом окупантів, у це село були привезені чимало приютських дітей й розібрані людьми на утримання. Серед них був Михайло Савенко, яким цікавилися.

У сільській раді зустрілися з головою Віктором Олександровичем Шкоропатою. Дізнавшись, що я з Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Віктор Олександрович запитав:

– А ви, бува, не знаєте Анатолія Григоровича Філінюка?

– Як не знаємо, звісно знаємо, і спілкуємось.

– Дуже гарна людина, – поспішив співрозмовник висловити свої враження від знайомства з Анатолієм Григоровичем. – Ми з ним два роки офіцерами служили, дружили. Я в нього фізпідготовку приймав, а він учив мене політграмоті. Надійна людина, порядна...

Почав пригадувати і свої контакти з Анатолієм Григоровичем. Важко встановити, коли і за яких обставин зустрілись уперше. Думаю, що в пору його роботи в обласному центрі, коли він опікувався закладами освіти області, а я – свого Дунаєвецького району. Зустрічі й розмови носили діловий характер, домовленості, як правило, реалізовувались завжди.

Під час курсів завідуючих районними та міськими відділами освіти зустрілись з ним, як давно знайомі. Він прочитав нам, курсантам, кілька лекцій на актуальні теми. Робив це майстерно, вибудовуючи логічний зв'язок між фактами й спонукаючи шукати разом з ним відповіді на поставлені часом освітянські проблеми.

Анатолій Григорович Філінюк

А 1993 року Анатолій Григорович взяв участь у науково-краєзнавчій конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”, виголосив доповідь про розвиток освіти в Дунаївцях у ХІХ – на початку ХХ ст. Повідомив, що в Дунаївцях ще 1820 року діяла школа, яку директор подільських училищ Мацевський вважав однією з кращих серед 44 шкіл його дирекції, що 1836 року німці-колоністи започаткували двокласне лютеранське училище, 1861 року запрацювала церковно-парафіяльна школа, 1871-го – міністерське училище, 1897 року – школа грамоти для дівчат. Такий екскурс до першовитоків освіти в місті знайшов схвальний відгук і запитання учителів району – учасників конференції.¹

1997 року на наступну конференцію, що проходила також у Дунаївцях за участі голови Всеукраїнської спілки краєзнавців академіка П.Т. Тронька, Анатолій Григорович представив доповідь про фабрично-заводське виробництво в Дунаївцях у ХVІІІ-ХІХ ст. Він послідовно працював над обраною темою – ХІХ століттям, досліджуючи одна за одною сторінки історії краю.²

2000 року, коли готувалася четверта науково-краєзнавча конференція в Дунаївцях, запропонував 2-й випуск започаткованого нами збірника науково-краєзнавчих праць “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій” видрукувати в університетському видавництві, куратором якого був він як проректор з наукової роботи. Збірник на 19,9 облікових видавничих аркушів був зроблений вчасно, до цього доклали зусиль В.А. Федорчук та І.П. Портяний, які там працювали.³

Контакти активізувалися після того, як з 1 березня 1996 року на запрошення ректора А.О. Копилова, декана О.М. Завальнюка, завідувача кафедри І.С. Винокура я почав за сумісництвом виконувати обов'язки доцента кафедри історії Східної Європи та археології. Підготовка і проведення конференцій, зокрема участь у ІІІ Міжнародному конгресі українських істориків, який 17-18 вересня 2003 року проходив на базі Кам'янець-Подільського державного університету, співпраця з реалізації інших наукових проектів не раз поєднувала наші зусилля.

Світлина зберегла мить: у конференц-залі Інституту історії України НАН України 30 жовтня 2003 року сидить чи не одна з найбільших делегацій чергового ІІІ з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців – В.І. Войтенко, Ю.І. Блажевич, Л.В. Баженов, А.Г. Філінюк, В.О. Савчук, І.С. Винокур, В.О. Мельник, В.С. Прокопчук. Таких миттєвостей нашого спілкування було чимало.

2004 року підійшла і моя кругла дата – пора підсумків і роздумів. Анатолій Григорович разом з моєю колегою по відділу освіти Дунаєвецької

райдержадміністрації Валентиною Миколаївною Заторжинською взявся упорядковувати нарис “За покликом серця”, що стосувався моєї багатолітньої праці на ниві освіти. Він знайшов інноваційний для того часу ракурс висвітлення теми. А на обкладинці – не тільки прізвища, а й портрети її творців, на згадку, заслужено і пам’ятно.⁴ Завжди з вдячністю згадую цей епізод, як і приїзд Анатолія Григоровича на ювілей у Дунаївці.

Того ж року, 1 вересня, перейшов у штат університету, очолив університетську бібліотеку, отримав водночас 0,5 професорської ставки на кафедрі історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін.

Пригадую 20-ті числа листопада 2004 року, так звану “Помаранчеву революцію”. Кам’янець клекотав. Звідусіль до площі біля міськради сходились сотні, а то й тисячі кам’янчан, здебільшого студентів, викладачів. Мітинги проходили від ранку до пізньої ночі. Оранжеві прапори, стрічки на підтримку демократичних сил майоріли повсюди. Де їх тільки не бачив тоді: на куртках, у дівочих косах. Вони, юні і натхненні, свою енергію спрямували на відстоювання правди і справедливості. Аудиторії міліли. Студентська маса вимагала визначитись і професорсько-викладацькому складу. На висоті виявився фізматфакультет, провів збори, прийняв ухвалу про недовіру Центральній виборчій комісії у зв’язку з фальсифікаціями на виборах Президента України, про страйк на підтримку демократичних сил.

Нарешті, мітингувальники в ультимативній формі зажадали від керівництва університету висловити позицію колективу. Оскільки ректор перебував на лікарняному, за справу взявся А.Г. Філінюк. Пам’ятаю його дзвінок:

– Зайдіть терміново, є невідкладна справа...

У кабінеті проректора з наукової роботи застав О.О. Городецького.

– Прошу Вас, Вікторе Степановичу, взяти участь у формуванні проекту ухвали вченої ради, у вас є досвід складання подібних документів, – запропонував Анатолій Григорович.

Погодили основні ідеї документа й засіли за справу, адже того ж дня, після занять, мала відбутися вчена рада. За годину уклали проект з семи пунктів і віддали Анатолію Григоровичу на рецензію та редагування...

На порядок денний засідання вченої ради, що відбулася 26 листопада 2004 року, було винесене одне питання: “Політична ситуація в Україні”. Такої активності членів вченої ради ні до, ні після я не бачив. Виступили 23 учасники засідання, дехто і по кілька разів. Емоції виплескувалися через край, лунали заклики до радикальних дій – страйку, відправки делегації до Києва на Майдан незалежності тощо. Були й протилежні міркування: фальсифікацій не було, на мене адмінтиску не чинили, не

вважаю ухвалу ЦВК щодо результатів голосування неправомірною. Такі, поодинокі заяви, викликали бурхливу реакцію.

– Вже навіть провладні телевізійні канали заявили про тиск. А хіба в нашому університеті не спонукали студентів голосувати за провладного кандидата? – обурювався О.М. Федьков.

Хатоскраївську позицію зайняли навіть деякі проректори. Головуючому А.Г. Філінюку доводилося не раз заспокоювати дискусантів й коригувати хід засідання.

– Якщо ми називаємо себе елітою, то маємо визначитися, – закликав він. – Навіть тракторист з Донецька визначив свою позицію... На відміну від декого на мене тиснули. Задумайтесь, чому наші діти на Майдані?

Голосували кожен із семи пунктів ухвали окремо. За пункт *“Підтримати ухвалу Хмельницької обласної та Кам'янець-Подільської міської рад, місцевої громади щодо засудження масових фальсифікацій результатів виборів Президента України 21 листопада 2004 року”* проголосував 51 член вченої ради із 54, проти було 2, утримався 1.

З результатом 43 – 51 голос були підтримані наступні пункти:

“2. Висловити недовіру Центральній виборчій комісії України, яка грубо порушила Конституцію України, Закон України “Про вибори Президента України”, не забезпечила рівних умов ведення передвиборчої кампанії, допустила адміністративний тиск на виборців з боку центральних та місцевих органів влади та місцевого самоврядування, не забезпечила умов для вільного волевиявлення громадян під час голосування.

3. Засудити дії Центральної виборчої комісії України, яка, не дочекавшись результатів розгляду чисельних скарг і заяв суб'єктів виборчого процесу, прийняла рішення про результати голосування, свідомо й грубо сфальсифікувала підсумки повторного голосування на виборах Президента України 21 листопада 2004 р.

4. Підтримати вимогу про скасування результатів голосування на тих виборчих дільницях, де відбулися фальсифікації, які вплинули на кінцевий результат голосування.

5. Закликати Президента України, Верховну Раду України, керівників політичних партій до пошуку шляхів виходу з політичної кризи в інтересах консолідації суспільства, збереження цілісності держави, громадського миру та спокою”.

Трохи менше прихильників – 41-43 голоси – знайшли два останні пункти ухвали:

“6. Визнати всю повноту влади в Україні за Комітетом Національного Порятунку України. Приєднатися до всеукраїнського політичного страйку.

7. Вимагати відставки прем'єр-міністра України...”

Ухвала була прийнята легітимно.

Це був мужній крок з боку Анатолія Григоровича, який, проаналізувавши ситуацію, акумулювавши думки членів вченої ради, зайняв патріотичну позицію і, як головуючий, підтримав колектив у його виборі...

Чимало інших цікавих справ вдалося реалізувати за участі й допомоги проректора з наукової роботи університету Анатолія Григоровича Філінюка. Він підтримував і підтримує акцію “Подаруй бібліотеці книгу!”, не раз передаючи до книгозбірні свої видання. Разом приймали дар від Хмельницької обласної організації “Хесед-Бешт”. За його участі відбулося кілька наукових бібліотекознавчих конференцій, презентацій, зустрічей. Його консультативна допомога мала місце під час підготовки 2008 року першого випуску історії університетської бібліотеки.⁵

Таку ж підтримку і співпрацю, поважливе ставлення відчували й інші колеги, бо, коли Анатолій Григорович захворів, як кажуть, стежка до його дому не заростала. Любов, повага і підтримка, мабуть, допомогли йому порівняно швидко стати на ноги.

З тривогою спостерігав наступні його кроки. Він прийняв пропозицію й очолив провідну кафедру історичного факультету – кафедру історії України. Через неї проходить основний масив дисертаційних досліджень, які розглядаються спеціалізованою вченою радою в університеті. Рекомендуючи до захисту, він мусить сам уважно прочитати й оцінити наукову роботу. А це додаткові зусилля, чимале навантаження. А ще й свої монографії, книги, які видає майже щорічно. А докторська дисертація... Не раз думав, дай Бог йому хоча б зняти останній тягар, тоді стане легше. Нарешті, це сталося, Анатолій Григорович Філінюк – доктор історичних наук, з чим його сердечно вітаємо.

У свою думну пору він ввійшов із значним доробком, великим досвідом, широким колом учнів, колег, друзів. Він ще не один десяток років буде демонструвати свою відданість освіті і науці.

Список викоистаних джерел

1. Філінюк А.Г. Школи XIX – на початку XX століття в Дунаївцях / А.Г. Філінюк // Тези доповідей республіканської наукової конференції “Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. Дунаївці, 1993. С. 109 –110.

2. Філінюк А.Г. Фабрично-заводське виробництво міста Дунаєвець наприкінці XVIII-XIX ст. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. Київ : Рідний край, 1997. С. 50-52.

3. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук. краєзн. праць. Київ ; Дунаївці ; Кам'янець-Поділ., 2000. Вип. 2. 252 с.

4. Заторжинська В.М. За покликанням серця : нарис життя й наук. – краєзн. діяльності В.С. Прокопчука / Валентина Заторжинська, Анатолій Філінюк. Кам'янець-Поділ. : Абетка Нова, 2004. 292 с. : іл.

5. Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету : роки становлення й розвитку / В.С. Прокопчук, Л.Ф. Філінюк. Кам'янець-Поділ. : Аксіома, 2009. 284 с. : іл.

Дослідниця наукового спадку І.І. Огієнка

Євгенія Іванівна Сохацька – кандидат філологічних наук, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка, лауреат всеукраїнської премії імені Івана Огієнка. Її світогляд і патріотичну позицію формувала Львівщина, край, де в силу історичних обставин рідна мова, історія і культура завжди мали особливий ґрунт, де завжди пульсувала національна українська ідея.

Народилася 13 серпня 1944 року в с. Озимина Велика Самбірського району. 1960 року закінчила Дублянську середню школу. Вищу освіту протягом 1960-1965 рр. здобувала в Дрогобицькому державному педінституті імені Івана Франка. Навчання поєднувала з громадською роботою, участю в гуртках.

Наукові традиції, що панували у ВНЗ (тут у колишній Дрогобицькій гімназії навчалися письменник і філософ Іван Франко, учений Іван Верхратський, письменники Лесь Мартович і Василь Стефаник),

інтуїтивно сприяли педагогічному вибору випускниці, її заняттям філологією, літературознавством [2, с. 414-416]. Аспірантуру проходила в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (1971-1974рр.). 1975 року захистила кандидатську дисертацію на тему “Современник” (1836-1866 рр.) і українська література. Проблеми російсько-українських літературних взаємозв'язків” [9, с. 3].

1974 року почала працювати у Кам'янець-Подільському державному педінституті старшим викладачем кафедри української літератури, яку 1984 року й очолила. На цій посаді виразно проявилися її організаторські здібності: зріс науковий потенціал кафедри, налагодилось методичне забезпечення навчального процесу, посилились зв'язки з освітніми закладами міста й області. Візитною карткою кафедри стало проведення під керівництвом Є.І. Сохацької щорічних Шевченківських вечорів. 1988 року на конкурсній основі була обрана деканом філологічного факультету і займала цю посаду до 2004 року. За час її керівництва факультет став одним з провідних центрів національної освіти і виховання. Великий резонанс викликала зініційована Є.І.Сохацькою ще за радянських часів всеукраїнська науково-практична конференція “Т.Г. Шевченко і Поділля”, рекомендації якої зафіксували вимогу встановлення в Кам'янці-Подільському пам'ятника Т.Г. Шевченкові, котрий відвідав місто 1846 року. 22 жовтня 1990 року факультет виступив організатором вечора з нагоди відкриття 22 жовтня 1918 року Кам'янець-Подільського державного українського університету. Саме тоді вперше прозвучало слово про ректора професора Івана Огієнка [5, с. 83].

Посаду декана успішно поєднувала з обов'язками доцента кафедри української літератури. Читала курси “Історія української літератури перших десятиріч XIX ст.”, “Історія української літератури 40-60-х рр. XIX ст.”, “Історія літературної критики”, а також спецкурс “Творчість Т.Г. Шевченка як націєтворчий чинник”, керувала проблемною групою “Т.Г. Шевченко і літературний процес XIX ст.”, написанням студентами курсових, дипломних і магістерських робіт [9, с. 4].

Про широкий спектр її наукових досліджень свідчать публікації. Біобібліографічний показник “Сохацька Євгенія Іванівна”, виданий до 35-річчя науково-педагогічної діяльності, засвідчив, що тільки за період 1974-2008 рр. вона опублікувала 129 наукових і навчально-методичних праць та 104 науково-популярних матеріали в періодичних виданнях, всього – понад 260 [9]. Основні напрями науково-дослідницької діяльності професора Є.І. Сохацької – історія української літературної критики

XIX ст., історія російсько-українських літературних взаємин XIX ст., культурно-просвітницький рух XIX – початку XX ст.

Зацікавленість особою Івана Огієнка породила ще один важливий напрям наукових досліджень Є.І. Сохацької. Сьогодні її Огієнкіана налічує понад 130 позицій. Євгенія Іванівна виступила ініціатором, редактором та одним з упорядників покажчика праць про І. Огієнка та автором біографічного нарису і цим зробила помітний внесок у справу дослідження життя і творчості митрополита Іларіона (проф. І.Огієнка) в Україні [3]. Він зафіксував 604 праці багатьох науковців, серед яких лідируючу роль (а це 114 статей, розвідок, нарисів, рецензій) займає Євгенія Іванівна.

Своїми дослідженнями вона охопила різні напрями життя і наукової діяльності І. Огієнка: 4 матеріали присвячені біографії І.І. Огієнка; 13 – його державотворчій діяльності; у її полі зору опинились соратники та учні І. Огієнка Григорій Костюк, Олімпіада Пащенко-Шульмінська, Іванна Синенька-Іваницька – 11 публікацій; його культурологічна спадщина – 18 статей; церковно-богословська діяльність – 6; літературознавча праця – 24; питання пошанування імені І. Огієнка в Україні, повернення його наукового доробку – 31 [3, с. 16-62].

Високо оцінив розвиток огієнкознавства в Україні, і в Кам'янці-Подільському у тому числі, доктор філологічних наук, професор М.С. Тимошик. У рецензії на біобібліографічний покажчик “Іван Огієнко: “Тобі, Україно, віддав я всі сили...” він відзначив, що вказана праця посяде гідне місце в загальнонаціональній бібліографістиці, стане поважним кроком до створення всеукраїнської огієнкіани [9, с. 4].

Особливої уваги заслуговує збірник наукових праць “Іван Огієнко і сучасна наука та освіта”, ініціатором видання та відповідальним редактором якого стала Євгенія Іванівна. Протягом 2003-2011 рр. побачило світ 8 його випусків. Матеріали збірника репрезентують основні напрями сучасного огієнкознавства: історичний, філософський, політичний, релігійний, культурологічний, мовознавчий та книгознавчий.

30-річчя своєї науково-педагогічної діяльності 2004 року Євгенія Іванівна підсумувала книгою “На варті українства”, вмістивши в ній 55 своїх літературознавчих і культурологічних праць [7]. Книгу поблагословили в світ Н.Й. Волошина, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, Г.Й. Насмінчук, колега, заступник декана факультету української філології, – авторки вступних статей, відповідальність за видання розділили рецензенти доктори філології, професори О.В. Кеба і Г.М. Штонь та відповідальний редактор О.М. Завальнюк, ректор університету, професор. Авторка погрупувала

свій доробок за трьома напрямками: статті, де знайшли відображення теоретичні й типологічні аспекти літературного процесу ХІХ ст., про літературу, культуру й освіту як націєтворчий чинник, і, звичайно – цикл із 14 наукових розвідок про життя і творчість І.Огієнка, його погляди на методологію наукової праці, проблему релігійності Тараса Шевченка, роль друкованих видань у боротьбі за українство та ін. [7, с. 376-377].

Варто підкреслити, що немало зробила Євгенія Іванівна і в царині літературного краєзнавства. Це й аналіз балад Степана Руданського, повісті Марка Вовчка “Кармелюк”, розвідки про Олімпіаду Пашенко, галичан у Кам’янець-Подільському державному українському університеті в 1918-1920 рр., про Подільську “Просвіту”, науково-педагогічну діяльність професора П.І. Свідера, славетного Григорія Костюка з Боришківців тощо [7, с. 373-375]. Від книги до книги краєзнавчий доробок набував ознак ще одного важливого напрямку наукового пошуку професора Є.І. Сохацької.

У серпні 2007 року побачила світ чергова книга професора кафедри теорії та історії журналістики й української літератури Кам’янець-Подільського державного університету Євгенії Іванівни Сохацької “Молюся за весь Рідний край...”, приурочена 125-ій річниці від дня народження Івана Огієнка [8]. Вона містить добірку статей авторки про його світоглядні позиції й наукову, культурологічну діяльність. Її звернення до життя й наукової діяльності Івана Огієнка цілком вмотивоване. Україна повертає з небуття постаті замовчуваних борців, осягає й значимість спадку І.І. Огієнка. Син Волині – як державотворець, організатор освіти в Українській Народній Республіці – він значною мірою сформувався на Поділлі, саме в Кам’янці-Подільському, де 1918 року очолив один з перших українських державних університетів. Центральною частиною книги є цикл із 19 статей, підготовлених Є.І. Сохацькою в різний час. Вони складають дві третини багатосторінкової праці і є підсумком певного етапу пізнання життя й творчості Видатного Українця. Важливе місце займають додатки, які доповнюють основні ідеї книги суттєвими фактами культурно-просвітницької роботи Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, Центру огієнкознавства при Кам’янець-Подільському державному університеті. Залишимо за читачем первинність вражень від змісту книги. Зазначимо лише, що кожна стаття позначена глибиною й скрупульозністю дослідницької праці вправного науковця, яка крок за кроком, по зернині збираючи факти, вибудовує систему обґрунтувань і доказів.

Візьмемо для прикладу першу статтю “Не гнись під вдарями обуха” [8, с. 8-44]. Вдало дібраними свідченнями сучасників, за допомогою їх

заяв, звернень, вміщених у канадських часописах “Слово істини”, “Наша культура”, “Новий шлях”, професор Є.І. Сохацька розбиває видумки деяких “критиків” про якесь співробітництво митрополита Іларіона з німецькою владою. Показує, що Владика найбільше потерпав якраз від відсутності порозуміння з окупантами, зазнавав усіляких утисків від генерал-губернатора Франка, який ігнорував хіротонію-обрання Івана Огієнка архієпископом Холмсько-Підляським, жодного разу не зустрівся з ним. До числа вагомих аргументів додала й фотокопію листа Служба безпеки України, підписаного генералом В. Пристайком (1998), про те, що *“у державному архіві Служби безпеки України, ні в УСБУ у Хмельницькій області та в архівних підрозділах інших обласних управлінь СБУ, а також у Центральному архіві Федеральної Служби безпеки Росії, будь-яких документальних матеріалів про І.І. Огієнка немає”* [8, с. 249]. Висновок зробити не важко: якщо навіть спецслужби Російської Федерації та України не мають компромату, то... За матеріалами вказаної періодики прослідкувавши кам'янець-подільський, варшавський, холмський, канадський періоди життя, устами тих, хто жив поруч, бачив і знав щоденне життя Івана Огієнка, Є.І. Сохацька розбиває сумніви й наклепи, переконує в жертвності й подвижництві його земного буття.

Є.І. Сохацька стала одним з основних ініціаторів перетворення Кам'янець-Подільського державного педінституту в університет і надання йому імені Івана Огієнка. Ось деяка хроніка легітимізації його імені й наукового спадку [4, с. 228-230]:

1990 – рада філологічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, очолювана деканом Є.І. Сохацькою, приймає рішення (протокол №2 від 28 листопада) про звернення до вищих державних інстанцій про перетворення ВНЗ в університет з присвоєнням йому імені Івана Огієнка;

1991 – виступ Є.І. Сохацької (вперше в Україні! Незадовго до проголошення незалежності) на республіканській науково-практичній конференції “Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки і культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи” (29-31 травня, м.Рівне) про ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету Івана Огієнка;

1992 р., 16-17 квітня – подолавши чималі перепони, у Кам'янці-Подільському відбулася науково-теоретична конференція “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972 рр.)” – перша в Україн, під час якої було зініційоване, а 27 травня 1992 р. на науковій конференції у Львові “Незабутні імена науки” створене Товариство

Івана Огієнка, очолене головою Євгенією Сохацькою, співголовами Андрієм Бурячком, доктором філології, Олексієм Опанасюком, головою Житомирської обласної організації Національної спілки письменників України, Олегом Купчинським, доктором філологічних наук, науковим співробітником Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львів), відповідальними секретарями Іриною Тюрменко, правнучкою І. Огієнка по лінії брата, та Сергієм Болтівцем, кандидатом психологічних наук. У вересні вчена рада К-ПДП прийняла рішення про реорганізацію інституту в університет, відповідні документи направила до Кабінету Міністрів України;

1993 – Товариство Івана Огієнка зініціювало внутрішній референдум, зібрало біля двох тисяч підписів на підтримку ідеї реорганізації ВНЗ;

1995 – створено Комітет з присудження премії ім. І. Огієнка, кілька громадських організацій Кам'янця-Подільського, а найперше Товариство Івана Огієнка, та “Просвіта”, надіслали заяву-звернення Прем'єр-Міністру Є. Марчуку, міністру освіти М. Згуровському щодо реорганізації Кам'янець-Подільського педінституту в університет і присвоєння йому імені першого ректора;

1997 р., 22 жовтня – урочисто презентовано Кам'янець-Подільський державний педуніверситет, але вже без імені В. Затонського і ще без імені І. Огієнка, в Україні відзначено 115-річницю від дня народження І. Огієнка, у Кам'янці-Подільському відбулася друга огієнкознавча наукова конференція;

1998 – розгортається шалена боротьба навколо імені І. Огієнка. Заступник голови СБУ В. Пристайко на звернення голови Товариства Івана Огієнка Є.І. Сохацької повідомив, що компрометуючих матеріалів про І.І. Огієнка в архівах СБУ і Центральному архіві Федеральної служби безпеки Росії не виявлено. На захист доброго імені вченого піднялася преса, у “Подільських вістях” зі статтею “Іван Огієнко: “Працю довершить наступне покоління?” виступила Т. Слободянюк;

2003 р., 17 вересня – під час проведення Другого міжнародного конгресу українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку” за ініціативою Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, очолюваного Є.І. Сохацькою, відбулося урочисте відкриття меморіальної дошки, присвяченої фундатору і першому ректорові Кам'янець-Подільського державного університету професору І. Огієнкові, яке за участі широкої наукової і педагогічної громадськості здійснили ректор О. Завальнюк, голова облдержадміністрації В. Лундишев, Кам'янець-Подільський міський голова О. Мазурчак та професор

І. Тюрменко. На стелі митрополит Іларіон (проф. І.Огієнко) і слова: “Іван Огієнко (1882-1972) – фундатор і ректор Кам’янець-Подільського українського державного університету, відкритого 22 жовтня 1918 року”.

Питання надання університету імені Івана Огієнка має також доволі тривалу й драматичну історію, яка успішно завершилася аж 20 серпня 2008 року, до 130-річчя від дня народження І.І. Огієнка, коли Прем’єр-міністр України Юлія Тимошенко підписала розпорядження за №1119-р “Про присвоєння імені Івана Огієнка Кам’янець-Подільському національному університету”: “Прийняти пропозицію МОН про присвоєння імені Івана Огієнка Кам’янець-Подільському національному університету та надалі іменувати його – Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка” [9, с. 5].

Закономірним є і той факт, що саме на базі Кам’янець-Подільського держуніверситету виник Центр огієнкознавства. Адже тут відбулася перша огієнківська наукова конференція. Звідси зусиллями кандидата філологічних наук, професорки Є.І. Сохацької ініціювалися, знаходили підтримку і її різноманітну участь інші огієнкознавчі наукові заходи. Пропозиції голови Товариства Івана Огієнка щодо відкриття в університеті огієнкознавчої науково-дослідної структури знайшли підтримку ректора університету професора Завальнюка Олександра Михайловича. 24 червня 2004 року вчена рада університету під його головуванням затвердила “Положення про науково-навчальний Центр огієнкознавства” і керівництво Центром поклала на доцента кафедри української літератури Є.І. Сохацьку. Євгенія Іванівна з повним професійним і моральним правом очолювала цю структуру, але вже в статусі професора кафедри історії української літератури та компаративістики.

За короткий час Центр сформував бібліотеку, яка налічувала близько 500 праць професора І.І. Огієнка та книг про нього. Велику цінність складають книги І.Огієнка, видані вінніпезьким Інститутом дослідів Волині за сприяння Товариства “Волинь”, і в першу чергу голови управи ІДВ доктора Сергія Радчука та голови Товариства Іллі Онуфрійчука. З останнім автор статті теж мав стосунки ще 1996 року, отримав з Канади три посилки літератури, у тому числі – твори професора І. Огієнка, які передав колишньому ректорові професору А.О. Копилову, а решту згодом – керівнику Центру, всього – близько 50 книг. Основні надходження літератури з діаспори сталися після встановлення зв’язків Є.І. Сохацької з секретарем ІДВ Надією Шаварською та Ніною Луговою з Вінніпегу. 12 січня 2005 року ректор університету О.М. Завальнюк висловив подяку керівникові управи ІДВ докторові С. Радчуку за праці митрополита Іларіона (проф. І. Огієнка)

та книги інших науковців діаспори, видані Інститутом й передані Центру огієнкознавства, запросив до подальшої співпраці [4, с. 232].

22 жовтня 2008 року під час відзначення 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка відбулося відкриття на фасаді головного корпусу університету меморіального скульптурного знаку, присвяченого Кам'янець-Подільському державному українському університету.

Почесне право зняти покривало було надане відомим в Україні особистостям – ученим-огієнкознавцям: киянам – доктору історичних наук, академіку НАН України, директору Інституту історії України НАН України В.А. Смолю, доктору філологічних наук, академіку М.С. Тимошику та кам'янчанам – ректору університету професору О.М. Завальнюку та кандидату філологічних наук, професору Є.І. Сохацькій. Євгенія Іванівна Сохацька почувалася піднесено-урочистою, адже саме вона була біля витоків відродження Огієнкового духу, повернення його імені в Україну, у Кам'янець-Подільський і непохитно йшла до цієї мети, переживши різні випробування. Натхненно прозвучало в її промові: “Справедливість

восторжествувала! І хоча зараз багато говориться про політичні чи економічні негаразди, можна стверджувати, що Україна, як держава, відбулася. Слава Богу, живемо в своїй Українській державі, пошановуємо своїх героїв та їхні подвижницькі справи. Інакше, як подвижництвом, не можна назвати заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Перекочувалися фронти, змінювалися політичні барви урядів, але прозорливі посадовці уміли бачити перспективи для української культури й духовності. Указом Гетьмана Павла Скоропадського 1918 року і був відкритий університет. Відкриття і функціонування університету продемонструвало

прагнення українців мати свою національну школу, освіту рідною мовою, а також уміння українців об'єднувати задля великої мети – торжества національної ідеї, ідеї національної освіти та побудови Української держави! Це й повинно слугувати уроком сьогоденню, коли часом бракує єдності, розуміння важливого” [10].

У Кам'янці-Подільському знання, природний талант, потужна експресія й організаторські здібності Євгенії Іванівни набули подальшого розвитку й реалізації. Історична необхідність – час боротьби за незалежність, розбудову суверенної української держави – визначила їй роль промотора раніш окреслених подій, а життя і творчість Івана Огієнка, повернення його імені і спадщини в Україну стали зброєю, з допомогою якої вона невпинно дробила зашлакований менталітет опонентів, формувала національний світогляд і патріотичну позицію студентів, викладачів, жителів Хмельниччини та України. Саме її позиція та активна діяльність визначили Кам'янець-Подільському педінституту роль штаб-квартири Товариства Івана Огієнка, хоча на законних підставах її могли б виконувати і Житомир, і Київ, і Львів, також пов'язані з життям і діяльністю І. Огієнка.

Неодноразово Євгенія Іванівна обиралася депутатом Кам'янець-Подільської міської ради (1980, 1982 і 1985, 2006 рр.). Вона – відмінник освіти України (1997), до 10-ї річниці незалежності України нагороджена найвищою Кам'янець-Подільською міською відзнакою – медаллю “Честь і шана”. За велику роль у поверненні в Україну імені Івана Огієнка, його наукового доробку, особистий внесок у створення наукової огієнкіани Євгенії Іванівни присуджено звання лауреата Всеукраїнської науково-мистецької премії імені Івана Огієнка (1998) [1]. За сумлінну працю та значний особистий внесок у розвиток і зміцнення Української держави також відзначено Подякою Президента України (2003). За поданням голови Товариства Івана Огієнка Є.І. Сохацької лауреатами Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка стали ще троє кам'янчан – ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор О.М. Завальнюк (2009), професор Б.М. Негода (2010), письменник почесний професор університету Мар'ян Красуцький (2011).

Є.І. Сохацька – активна діячка відродженого просвітницького руху, тривалий час очолювала Кам'янець-Подільську міську організацію “Просвіти”. Окрім всього Євгенія Іванівна – прекрасна дружина, любляча мати й бабуся, разом з чоловіком Єротеєм Григоровичем виховала синів Максима та Олега, займається вихованням онуків, стала берегинею родини Сохацьких.

Список використаних джерел

1. Діденко З. Хмельниччина має свого першого лауреата / З. Діденко // Подільські вісті. 1998. 5 лют. (№ 14).
2. Завальнюк О.М. Сохацька Євгенія Іванівна / О.М. Завальнюк, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. Т. 1. С. 414-425.
3. Іван Огієнко: "Тобі, Україно, віддав я всі сили..." : біобібліогр. покажч. / уклад.: Є. Сохацька, О. Трончук, В. Пархоменко. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. Вип. 1. 76 с.
4. Прокопчук В. С. Перші кроки Центру огієнкознавства / В.С. Прокопчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. Кам'янець-Подільський, 2005 С. 228-235. (Серія історична і філологічна; вип. 2).
5. Його. Центр огієнкознавства Кам'янець-Подільського державного університету / Віктор Прокопчук // Хмельниччина: Дивокрай. 2005. № 1-2. С. 83-86.
6. Його. Нове огієнкознавче видання : [рец. на кн.: Сохацька Є. І. "Молюся за весь Рідний край..." (Штрих до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності). Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2007. 276 с.]; В.С. Прокопчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Кам'янець-Подільський, 2007. С. 328-330. (Серія історична та філологічна; вип. 4).
7. Сохацька Є. І. На варті українства: статті з літературознавчого та культурологічного доробку / Євгенія Сохацька. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. 380 с.
8. Її. "Молюся за весь Рідний край..." (штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності) / Євгенія Сохацька. Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2007. 276 с.
9. Сохацька Євгенія Іванівна (до 35-річчя науково-педагогічної діяльності): біобібліогр. покажч. / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І.Огієнка, Наук. б-ка; [уклад.: В.М. Пархоменко, О.В. Веселовська; редкол.: О.М. Завальнюк (голова), В.С. Прокопчук (відп. ред.)]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. 28 с. (Серія: Постаті в освіті і науці; вип. 9).
10. Святкування 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. матер. / упорядник, автор вступної статті О.Б. Комарніцький. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. С. 54.

Педагог, учений, громадський діяч*

Доктор історичних наук, професор Юрій Васильович Телячий 2020 року відзначив 50-річчя від дня народження і 30-річчя науково-педагогічної діяльності.

Його мала батьківщина – с. Лисець, де народився 15 червня 1970 р. Батьки – шановані сільські інтелігенти Василь Іванович – агроном-садівник, Надія Степанівна – бібліотекар вчили сина шанувати старших, бути ввічливим. Виховували й цікава історія і природа села – давньоруське городище “Соколине гніздо”, річка Бобравка, водоспад Бурбун, Замчисько – залишки колишнього замку.

Першою вчителькою в місцевій восьмирічці була Лідія Іванівна Кучерява, вихователькою групи продовженого дня – Ольга Павлівна Мاستикаш. З 5-го класу Юрій здобував історичні знання під керівництвом директора школи і водночас учителя історії Григорія Васильовича Медведюка. “Класною мамою” була Лідія Михайлівна Овчарук.

У 1985 р. на “відмінно” закінчив восьмий клас, наполегливо осягав ази педагогіки, психології, методики викладання предметів початкової школи в Хмельницькому педучилищі. Служив у збройних силах СРСР, демобілізувався у званні старшини. Став студентом історичного факультету Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту імені В.П. Затонського.

На факультеті більшість професорсько-викладацького колективу наполегливо переосмислювала вчорашнє тлумачення історії, відмовлялася від нав’язаних історичній науці стереотипів, фальсифікацій. Юрію Телячому імпонували лекції представників як “старої” інтелігенції професорів Ю.М. Тарасова, П.Ф. Щербини, тодішнього ректора А.О. Копилова, деканів Л.В. Баженова, згодом – О.М. Завальнюка, так і відомих науковців професорів

І.С. Винокура, М.Г. Кукурудзяка, В.С. Степанкова, В.П. Струманського, доцентів А.А. Грицюка, А.О. Гуменюка, А.Ф. Гуцала, А.В. Опрі, М.Б. Петрова, В.А. Радіоненка, І.В. Рибака, О.Д. Степенка, А.Ф. Сурового, С.В. Трубчанінова, О.М. Федькова, А.Г. Філінюка та ін. Усі вони були неординарними особистостями, інтелектуалами, патріотами своєї справи, надзвичайно людяно, привітно і щиро ставилися до майбутніх фахівців, намагалися дати їм якомога більше добротних знань.

Несподівано доля підкинула й професійне випробування – йому запропонували вакантну посаду вчителя історії Лисецької загальноосвітньої школи. Змінивши форму навчання з денної на заочну, почав поєднувати навчання з педагогічною практикою. Прилучився до краєзнавчої діяльності, зайнявся вивченням історії рідного села. Ця тема переросла в дипломну роботу, яку він виконав під керівництвом офіційного факультетського керівника А.Ф. Гуцала і неофіційного В.С. Прокопчука і спішно захистив на фініші навчання.

Почав публікуватися – 1995 року обласна освітянська газета “Майбуття” вмістила невеликий нарис Юрія Телячого про с. Лисець. До роботи залучив школярів, які об’єдналися в історико-краєзнавчий гурток “Пошук” і під керівництвом свого наставника активно займалися збором топонімів населеного пункту. Отримані результати презентували під час історико-географічної експедиції “Мікротопоніми України”, а Ю.В. Телячий отримав першу нагороду за наукові дослідження.

1995 року вчена рада факультету рекомендувала надрукувати дипломну, а її автору – вступати до аспірантури. Була затверджена тема дисертації “Реформування загальноосвітньої школи в роки Української національно-демократичної революції: історичний аспект (1917-1920)”, науковим керівником – професор М.Г. Кукурудзяк, а після його смерті – доцент О.М. Завальнюк. 1997 року Юрій Васильович очолив Михайлівську ЗОШ І-ІІ ступенів, а невдовзі – рідну Лисецької ЗОШ І-ІІІ ст. Разом з В.С. Прокопчуком доопрацювали і видали історико-краєзнавчий нарис “Лисець”, робота над яким тривала 3 роки. Так була започаткована традиція ґрунтовного дослідження історії сільських населених пунктів Дунаєвеччини, схвально сприйнята краєзнавчою спільнотою.

1999 року школа приймала всеукраїнський семінар директорів обласних центрів технічної творчості України. Юрій Васильович причетний до перевезення з Києва в Дунаївці особистих речей, фотоматеріалів і документів, нагород уславленого земляка, члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора Федора Павловича Шевченка (1914–1997 рр.), які склали основу музейної кімнати в Дунаєвецькій ЗОШ І-ІІІ ст. № 2, де він

навчався у на зламі 1920-1930-х років, та кімнати-бібліотеки Ф.А. Шевченка в Дунаєвецькій районній бібліотеці. Навесні 2000 року в школі за його активної участі було розміщено відновлений сільський історико-краєзнавчий музей, який у 60-80-х рр. ХХ ст. мав почесний статус народного і був відомий у багатьох регіонах України. Він зініціював створення герба Лисця, який виконав М.М. Мастикаш, уродженець села, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки художників України. Підготував і видав нарис історії Лисецької Різдва Богородиці церкви.

Весною 2000 року завершив дисертацію, опублікував за її матеріалами 20 статей і захистив на засіданні спеціалізованої вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, а атестаційна колегія МОН України присудила Юрію Васильовичу науковий ступінь кандидата історичних наук. Міленіум увінчався ще одним великим здобутком сім'ї Телячих – Юрій Васильович і його дружина Оксана Павлівна стали батьками сина Вадима. Ю.В. Телячий став викладачем кафедри суспільних наук Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту. Викладав історію України і дисципліни науково-управлінського циклу, а в березні 2001 року обійняв посаду завідувача новоствореної кафедри менеджменту освіти.

Працюючи над концепцією підготовки управлінських кадрів, він осмислював наявний досвід закладів вищої освіти Києва, Луганська, Харкова, дбав про розвиток матеріальної, кадрової й документальної бази спеціальності, що в підсумку дало можливість успішно пройти ліцензування (2001 р.) та акредитацію (2003 р.) нової спеціальності “Управління навчальним закладом” за четвертим рівнем. Завідувач кафедри брав активну участь у науковому і громадському житті інституту: у межах своїх повноважень керував освітньою підготовкою фахівців в магістратурі, забезпечував підготовку магістерських робіт, підтримував діяльність наукового товариства, разом з колегами організував низку науково-практичних конференцій та семінарів, постійно дбав про видання різноманітних методичних рекомендацій, посібників, нарешті, увійшов до групи вчених при МОН України, які розробляли державні стандарти освіти зі спеціальності “Управління навчальним закладом”. Ініціював низку науково-видавничих проєктів, зокрема “Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія в особах” і “Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія: науково-педагогічні працівники, удостоєні нагрудного знака МОН України “Василь Сухомлинський”.

Добре знаючи цінну музейним експонатам, Юрій Васильович ще на початку 1990-х зумів зберегти демонтовані експозиції музею

Хмельницького педучилища радянської доби, які раптом виявились нікому непотрібними. А коли керівництво закладу 2001 року почало оновлення музею, Ю.В. Телячий доставив з Лисця десятки цінних експонатів, які колишнє керівництво неофіційно передало йому на збереження.

2004 року, коли заклад очолив В.Є. Берека, вчений-педагог, один з керівників освітньої галузі області, за його підтримки вчена рада інституту обрала Юрія Васильовича вченим секретарем. За час секретарювання Ю.В. Телячого атестати доцентів і професорів отримали понад 100 його колег – усі відправлені до міністерства пакети документів, за якість яких відповідав учений секретар, жодного разу не були повернуті вишу для доопрацювання. Атестат доцента отримав і Юрій Васильович. Ця приємна подія сталася 2005-го року, напередодні вступу в докторантуру Кам'янець-Подільського державного університету.

2008 року інститутське керівництво запропонували випускнику докторантури перейти на посаду проректора з науково-педагогічної роботи. 2009 року на посаду ректора ХГПІ І.М. Шоробура. З нею у Ю.В. Телячого склалися гарні ділові відносини. Він ввійшов до складу вченої ради, очолив науково-методичну раду, став заступником голови методичного об'єднання вищих педагогічних навчальних закладів I-II рівнів акредитації західного регіону України. Тісно співпрацював з проректорами Віктором Романовичем Адамським, Оленою Петрівною Біницькою, Олександром Мар'яновичем Галусом, Людмилою Андріївною Машкіною, Валентиною Іванівною Слюзко, деканами Леонідою Станіславівною Пісоцькою, Олександром Сергійовичем Поліщук, Інною Петрівною Ящук, головою профспілки Ларисою Володимирівною Зданевич, завідувачами кафедр, відділів, керівниками методичних служб, бібліотекою та студентами. Його заслугою є відкриття в академії нових спеціальностей з різних напрямів підготовки, успішне проходження ліцензування та акредитації спеціальностей і закладу загалом.

2015 року з грифом Міністерства освіти і науки України вийшов його навчальний посібник “Українська художня книга 1917-1920 рр.”. Долучився і до роботи над “Енциклопедією освіти Хмельниччини” (Хмельницький, 2017. 448 с.).

Своїми теоретичними і практичними здобутками, різними міркуваннями вчений охоче ділиться з колегами-істориками, педагогами. Він – постійний учасник регіональних, всеукраїнських, міжнародних історико-краєзнавчих конференцій, міжнародних конгресів з історичної та педагогічної проблематики. Упродовж 2000-2016 рр. Ю.В. Телячий помітно активізував процес магістерської підготовки керівників

навчальних закладів міста Хмельницького та Хмельницької області. Значна кількість директорів шкіл і завідуючих дитячих садків підвищила свій професійний, фаховий рівень у магістратурі ХГПІ. Щорічно освітній простір регіону поповнювали понад 50 кваліфікованих магістрів-управлінців, до підготовки яких долучився Юрій Васильович. Про свій досвід доповідав під час круглого столу “Актуальні проблеми управління навчальними закладами, теорія і практика” (квітень 2003 р.), всеукраїнської науково-практичної конференції “Становлення нової парадигми управління навчальним закладом в умовах модернізації освіти” (травень 2005 р.) та інших заходів, проведення яких сам же й ініціював. Результативно співпрацював з керівниками галузевих інститутів Національної академії педагогічних наук України, сприяв проведенню на базі академії виїзних засідань наукових інститутів НАПН України, очолював регіональну лабораторію професійної ступеневої підготовки педагогів початкової ланки освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Неодноразово очолював журі обласного етапу всеукраїнського молодіжного конкурсу “Новітній інтелект України”, був заступником голови журі фінальних всеукраїнських турнірів юних істориків, членом журі всеукраїнських студентських історичних турнірів.

2009 року став членом Національної спілки краєзнавців України, обійняв посаду заступника голови Хмельницької обласної організації НСКУ, набув дійсного членства в Центрі дослідження історії Поділля Інституту історії НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Став співорганізатором щорічних науково-практичних конференцій “Духовні витoki Поділля”, які проводяться під егідою хмельницьких міської і обласної організацій НАСК України на базі ХГПА.

Наполегливо працював над індивідуальним дослідницьким проектом, пов'язаним з маловивченою постаттю П.І. Холодного (1876-1930), його державницькою, педагогічною, науковою і мистецькою діяльністю. Разом із науковим консультантом членом-кореспондентом НАН України В.М. Даниленком, ректором Кам'янець-Подільського державного університету академіком АНВШ України О.М. Завальнюком, директором Центру дослідження історії Поділля професором Л.В. Баженовим, директором наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського державного університету, професором В.С. Прокопчуком ввійшов до складу організаційного комітету з проведення всеукраїнського круглого столу “Петро Іванович Холодний (1876 – 1930 рр.): життя в ім'я України”, що відбувся 2006 р. у стінах К-ПДУ за участі науковців Києва, Львова, Вінниці,

Хмельницького. Кам'янця-Подільського. Під час цього форуму організував виставку копій картин Петра Холодного з власної колекції. Такі виставки згодом розмістили у закладах вищої освіти, мистецьких, архівних установах Хмельницького та у Львівській галереї мистецтв. На конференції були оголошені доповіді, присвячені життю і творчості П.І. Холодного.. Згодом Юрій Васильович тричі відвідував могилу Петра Холодного на цвинтарі Воля у Варшаві, посипав її землею з рідного Переяслава, за що щиро дякували йому онуки і правнуки видатного земляка, які проживають в Україні, Росії, Канаді.

Юрій Васильович доклав зусиль до увічнення пам'яті першого ректора ХГПІ М.М. Дарманського – появи на території вишу рукотворного пам'ятника, який щодня привітно зустрічає усіх працівників, студентів і гостей, нагадуючи про швидкоплинність земного життя і потребу цінувати кожну її мить. Підтримав мільйонний Український Майдан, написав вірш “України солдати”, покладений на музику заслуженим артистом України О.І. Доровеєвим. Твір вперше пролунав взимку 2015 року у виконанні студентського хорового колективу “Співуче джерело” ХГПА під керівництвом заслуженого діяча мистецтв України Ігоря Цмура.

У квітні 2016 р. Ю.В. Телячий взяв участь у конкурсі на заміщення вакантної посади начальника управління контролю за діяльністю вищих

навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України і, здобувши перемогу, переїхав на роботу до Києва. Розпочався київський етап наукової, управлінської і громадської діяльності нашого талановитого земляка. З червня 2018 р. відбулося розширення функцій, обов'язків державного службовця в зв'язку з призначенням на посаду директора департаменту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Державної служби якості освіти України. Нові обов'язки освоїв швидко і якісно. Він організовує і координує заходи державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів вищої, фахової передвищої, післядипломної освіти, очолює комісії Служби в різних регіонах України, чим сприяє підвищенню якості освітньої, методичної та наукової роботи.

Незважаючи на постійну зайнятість, продовжує займатися громадською, науковою роботою, опонує дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата й доктора наук, подає відгуки на автореферати дисертаційних робіт, на засадах зовнішнього сумісництва працює на посаді професора кафедри історії та філософії історії факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Очолює дунаєвецький осередок громадської організації “Земляцтво Хмельниччини” в м. Києві. 2017 року на VI з'їзді Національної спілки краєзнавців України був обраний до складу президії Спілки. Бере постійну участь у різноманітних міжнародних, всеукраїнських і регіональних проєктах наукового, культурного, освітнього характеру. З цією метою упродовж 2017-2020 рр. відвідував Індію, Чехію, Норвегію, Молдову, Грузію, Польщу, Литву, різні регіони України. Бере участь у тренінгах, семінарах, форумах, курсах, які відбуваються на різних платформах Міністерства освіти і науки України, Державної служби якості освіти України, компанії “ДТЕК”, Національної академії педагогічних наук України, Національної академії державного управління при Президентові України. Проїшов стажування в Гданській вищій школі гуманістичній (Польща).

У колі сучасних українських істориків Ю.В. Телячий, який має широкі наукові інтереси, утвердився переважно як фахівець з проблем національної освіти і культури 1917-1920 років. В активі вченого 250 наукових і навчально-методичних праць, зокрема 200 статей, у т.ч. 12 – у закордонних виданнях, які отримали схвальну оцінку як істориків, так і педагогів. Він належить до двох авторитетних наукових шкіл – “Соціально-політична історія України та історія української культури ХХ ст.” (Інститут історії України НАН України), засновником якої є професор В.М. Даниленко, і “Україна наприкінці ХІХ ст. – у 30-х роках ХХ ст.” (Кам'янець-Подільський

національний університеті імені Івана Огієнка) на чолі з професором О.М. Завальнюком.

Одним з перших помітних видань вченого є нарис історії Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту, підготовлений разом з М.М. Дарманським і Л.Ф. Шумлянською до 80-річчя заснування закладу. Опрацювання розсекречених матеріалів архіву Управління Служби безпеки України в Хмельницькій області, зокрема щоденника Олександри Радченко про колективізацію і голодомор на Харківщині, інших архівних документів дало можливість підготувати дослідження – “Чорна дошка України” (співавтор – П.Я. Слободянюк)- про жахливі наслідки викачування хліба з українського села в 1932-1933 рр. У співавторстві з О.М. Завальнюком видав монографію “Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920): іст. нарис”, з В.М. Даниленком і О.М. Завальнюком – ще одну працю “Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917-1920): з хроніки подій”. В курсі “Новітня історія Поділля” використовується студентами денної і заочної форм навчання довідкове видання “Педагоги Хмельниччини – жертви сталінських репресій” (Ю.В. Телячий, П.Я. Слободянюк, Ю.С. Чемерис).

Не забував Юрій Васильович про знаменитих земляків, імена яких пов’язані з його рідним селом. Разом з М.М. Дарманським підготував і видав 2004-го року двома мовами – українською й англійською – біографічний нарис про Маргариту Борзаківську, американканську поетесу українського походження, дитинство якої в 1920-х рр. пройшло в с. Лисець. Іншу, набагато ґрунтовнішу працю, присвячену В.П. Затонському, разом з М.В. Ковалем опублікував 2008 року.

Працюючи над докторською дисертацією, за сприяння В.С. Прокопчука віднайшов поезії часів Української революції подільського байкаря М.П. Годованця, упорядкував, супроводив вступною статтею і примітками й видав збіркою “Микита Годованець. Поезії 1917–1920 рр.”. З нею перегукується ще одна спеціалізована праця Юрія Васильовича, виконана на зарубіжному матеріалі, “Малі фольклорні жанри української діаспори в США 1917-1920 рр. (за матеріалами “Календаря Українського Народного Союзу)”.

У складі авторських колективів підготував до друку колективні монографії “Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.)” і “Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область”. Як член редколегії і один з авторів, сприяв підготовці і друку

двотомної “Книги Пам’яті України. Голодомор – Геноцид 1932-1933 рр. Хмельницька область” (2008).

Ю.В. Телячий дослідив і опублікував низку біографічних нарисів про відомих українських діячів кінця XIX – початку XX ст. Василя Біднова, Леона Бялковського, Миколи Василенка, Григорія Ващенко, Бориса Грінченка, Антона Домбровського, Михайла Драгоманова, Володимира Затонського, Євгена Кондрацького, Георгія Нарбута, Володимира Науменка, Симона Петлюри, Степана Постернака, Степана Сірополка, Павла Скоропадського, Івана Шешенка, Юхима Щириці та багатьох інших.

Великим досягненням вченого став успішний захист докторської дисертації “Участь української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні (1917-1921 рр.)” 10 квітня 2015 р. у спеціалізованій вченій раді Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (науковий консультант член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор В.М. Даниленко). Офіційне опонування забезпечили Олександр Петрович Реєнт – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту історії України НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України, Іван Миронович Романюк – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та Іван Степанович Зуляк – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри давньої та середньовічної історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2014 року, напередодні захисту, побачила світ найбільш фундаментальна монографія Ю.В. Телячого “Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917-1921 рр.)”, яка стала серйозним внеском у національну історіографію.

2015 року став керівником науково-дослідницької теми “Національно-культурне відродження на Поділлі на початку XX ст.”, яка успішно виконується у ХГПА (зв’язки з нею не пориває й досі). Підготував 5 кандидатів наук (Богдан Степанович Крищук, Юрій Миколайович Лісниченко, Марина Вікторівна Мазуренок, Василь Петрович Олло, Володимир Михайлович Островий), консультує докторантку і здійснює наукове керівництво підготовкою аспіранткою кандидатської дисертації. Час від часу виступає офіційним опонентом кандидатських і докторських дисертацій, робить офіційні відгуки на автореферати дисертацій. Крім того відзначився як рецензент, науковий редактор, відповідальний секретар та член редколегій низки науково-періодичних видань: “Хмельниччина.

Дивокрай”, “Краєзнавець Хиєльніччини”, “Хмельницькі краєзнавчі студії”, “Духовні витоки Поділля”, “Подільська старовина: вісник Державного архіву Хмельницької області”, “Педагогічний дискурс”, “Мистецька освіта” та ін.

Входить до складу спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, рецензентом монографій, підручників, навчальних посібників, підготовлених відомими українськими вченими.

Разом з двома науковцями уклав збірник документів і матеріалів “Просвіти” Поділля в добу Директорії УНР (1918–1920): Дослідження. Документи. Матеріали”, одноосібно опублікував біобібліографічні покажчики про відомих істориків-поділезнавців, педагогів Віктора Романовича Адамського, Віктора Євгеновича Береку, Юрія Івановича Блажевича. Одна з останніх праць невтомного професора історії – біографічний нарис “Зв’язкова УПА “Сумна” (2020).

Високі досягнення в управлінській, науково-педагогічній, краєзнавчій і громадській діяльності Юрія Васильовича відзначені багатьма нагородами, зокрема званням “Почесний краєзнавець України”, знаками Міністерства освіти і науки України “Відмінник освіти України” і “За наукові досягнення”, Андріївською медаллю Державної прикордонної служби України “За віру та вірність”, медаллю “Europa virtutibus unita” Міжнародної асоціації почесних докторів, професорів та сенаторів, благодійників з Німеччини, Австрії, Польщі та Швейцарії; медаллю М.М. Дарманського “За наполегливість в науці”, орденом “Григорій Сковорода” Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, а також багатьма грамотами. Він – лауреат трьох обласних премій: імені Костя Широцького (в галузі мистецтвознавства, фольклору й етнографії), імені Миколи Дарманського (в галузі освіти і науки, номінація “Кращий науковець”), імені Дмитра Прилюка (у галузі журналістики, за кращу публіцистичну роботу). А 2020 року указом Президента України професору Ю.В. Телячому присвоєно почесне звання “Заслужений працівник культури України”.

*У співавторстві з О.М. Завальнюк, доктором історичних наук, професором

І головний лікар, і краєзнавець

11 квітня 2021 року Віктору Федоровичу Шинкарчуку виповнилося б 92. На жаль, не дожив, усе життя горів, запаливав інших і, залишивши яскравий слід, відійшов у пам'ять. То ж віддамо данину пам'яті прекрасній людині, лікарю, професіоналу, впродовж кількох десятиліть організатору охорони здоров'я на Дунаєвеччині, згадаймо його добрі справи.

Його шлях у медицину почався 1953 року, коли після закінчення Львівського медичного інституту за призначенням прибув на Волинь, у село Сошично Камінь-Каширського району й очолив дільничну лікарню. Працював з натхненням, не знав нормованого робочого дня, не мав спокою ні вдень, ні вночі. Доводилося бути і терапевтом, і педіатром, і акушер-гінекологом, і навіть – зубним лікарем. Тамешні жителі цінили його, поважали, все складалося добре. Але тягнуло додому.

Відпрацювавши за призначенням необхідний термін, переїхав на Хмельниччину. Обласний відділ охорони здоров'я, взявши до уваги, що Віктор Федорович на 6-му курсі медінституту впродовж року проходив субординатуру з акушерства та гінекології, а 1956 року – шестимісячні курси спеціалізації при Львівському медичному інституті, мав досвід завідування дільничною лікарнею, призначив його завідуючим акушерсько-гінекологічним відділенням Смотрицької районної лікарні. Лікарню очолював на той час відомий хірург, заслужений лікар УРСР Костянтин Дмитрович Волков. Впродовж 12 років було в кого набиратися досвіду і лікаря, і управлінця. А згодом і сам очолив районну профспілкову організацію медичних працівників, став заступником, а після ліквідації Смотрицького району 3 роки поспіль – головним лікарем Смотрицької районної лікарні № 2 вже Дунаєвцького району.

Добре запам'ятались йому відвідини лікарні першим секретарем Дунаєвцького райкому партії Олександром Івановичем Товстановським. Приїхав зненацька, без попередження, пройшовся по подвір'ю, заглянув у палати. Розмовляв з хворими, лікарями, цікавився, як їх лікують, як годують, ставляться до них. Здивувався, що головний лікар працює акушер-гінекологом. Не думав – не гадав Віктор Федорович, що це були не просто відвідини, а свого роду оглядини, а можливо й сватання на нову, більш відповідальну посаду головного лікаря Дунаєвцької центральної районної лікарні. Пропозицію райкому партії підтримала завідувача облздороввідділом Катерина Степанівна Разінкіна, адже декілька років Віктор Федорович був у резерві на заміщення цієї посади.

У лютому 1968 року був представлений колективу Дунаєвецької ЦРЛ як головний лікар, і зразу ж упрягся в нелегкий віз керманіча районної медицини і не простою дорогою тягнув його близько 12 років.

З його приходом восени 1968 року розпочалося будівництво хірургічного корпусу на 120 ліжок, поліклініки на 300 відвідувань у день, кухні, пральні, котельні, гаражів, патолого-анатомічного корпусу. І все це – одночасно. На головного лягло чимало невідкладних турбот: наглядати за якістю робіт, дбати про обладнання, фінансування і в той же час забезпечувати нарощення обсягу і якості медичних послуг жителям району. Оскільки коштів, як завжди, не вистачало, будівельники постійно виконували роботи в борг, а будівництво розтягнулося на цілих 7 років.

Основною ж турботою головного лікаря було покращення стану лікувально-профілактичної роботи в районі. Необхідно було підняти авторитет центральної районної лікарні в очах населення. Доводилося багато уваги надавати виховній роботі. Скрупульозно підходив до оцінки діяльності лікарів і, в першу чергу – завідуючих відділеннями. А через них впливав на роботу середнього медичного персоналу, санітарок. Ставив напружені завдання, надавав різнобічну допомогу. Лікарня почала поповнюватися новою апаратурою, інструментами, у практику впроваджувались нові методи лікування. З цією метою велося постійне навчання лікарів, медсестер. Віктор Федорович відчував зміни і завжди прагнув більшого. У районній медицині був наведений порядок, підтримувалася виробнича дисципліна. Цього чекали, здавалося, давно, і головний лікар сподівання медичного персоналу зумів втілити в життя.

У роботі з колективом спирався на принципи змагальності, порівняння результатів, гласності, об'єктивної оцінки досягнень. У лікарнях йшло змагання між відділеннями, у районі – між фельдшерсько-акушерськими пунктами. Був впроваджений конкурс на кращу медичну сестру. Діяло наставництво.

У стосунках головного лікаря з медичними працівниками з'явився новий стиль – вимогливість, помножена на коректність, чуйність, доброзичливість. Він категорично осудив такі “виховні” важелі, як окрик, розноси, зневажливе ставлення до людини.

У моїй пам'яті є такий випадок. Щойно приступивши до роботи, я отримав місце в кабінеті О.Ф. Дармограй, відповідального секретаря районної організації товариства “Знання”. Якось із звітом до неї зайшов В.Ф. Шинкарчук, керівник медичної секції районних знанців. Я з увагою прислухався до їх з обох сторін зацікавленої бесіди. А потім Віктор Федорович попросив дозволу зателефонувати і повів рівну поважливу

розмову зі своїм молодшим колегою – головним лікарем Маліївецької дільничної лікарні В.С. Тручковським. Після розносів на оперативках, різних нарадах – раптом такий стиль. Я висловив своє захоплення характером розмови керівника з підлеглим, який на той час видався мені найбільш прийнятним. Це було наше перше знайомство, яке запам'яталося назавжди.

Трохи пізніше відчув, що в районі Віктор Федорович сприймався як зразок дисциплінованості, відповідальності, високої людської культури, діловитості. Слів на вітер не кидав – обіцяне завжди доводив до кінця, Він особливо обурювався випадками недбалого ставлення до хворих і винних притягував до відповідальності. Але завжди займав бік лікаря, медсестри, санітарки, якщо чимось ігнорувались чи утискувались їх інтереси, готовий був завжди прийти на допомогу тому, хто її потребував.

Вже після трьох років його праці на посаді головного лікаря район по основних медичних показниках зайняв місце в ряду кращих медичних закладів області. 1970 року за успіхи в медичному обслуговуванні населення група медиків удостоїлась урядових нагород. Серед них був і головний лікар Віктор Федорович Шинкарчук, нагороджений орденом “Знак Пошани”.

Визначальним у справі зміцнення медицини району виявився 1975 рік. Одночасно стали до ладу всі об'єкти, які будувалися, поліпшилися умови праці медпрацівників. З 275- ліжкової центральна районна лікарня перетворилася у 475-ти, а згодом – 490-ліжкову. Виросла плеяда талановитих лікарів – хірурги В.С. Садлій, С.І. Омелянчук, В.М. Майструк, П.Р. Федюк, анестезіологи В.Д. Севастьянов, А.І. Бриндак, терапевти Л.Г. Житомирська, Р.Н. Шустер, А.А. Барабаш, педіатри Г.Ф. Федюк, Г.П. Степанова, Б.Р. Генін, терапевти-інфекціоністи М.С. Кочмар, М.І. Гоменюк, акушери-гінекологи Г.Л. Нізнік, Є.Г. Мицова, В.М. Кучерява, невропатологи Г.Й. Годлевська, В.Ф. Гуцал, рентгенологи Ю.І. Клейман, В.А. Татарина, лікар-лаборант М.М. Стойнік, лікар-фізіотерапевт Є.П. Кшановська, хірурги-ортопедтравматологи Є.І. Корчинський, П.І. Марущак, стоматологи В.І. Калініченко, А.Г. Павлючкова, Ф.П. Пасікера.

З ентузіазмом працювали головні лікарі Смотрицької районної лікарні №2 В.Ф. Гуцал, Миньковецької дільничної – Б.О. Гоцуляк, Маліївецької – В.С. Тручковський, фельдшери К.В. Задворний, О.Г. Височанський, М.Т. Кузьмов, Л.О. Дрезнель, І.Г. Сосула, А.В. Левченко, А.І. Хлюстов, В.М. Ганін, П.С. Гіджеліцький, Є.Х. Бега, Л.Л. Войцехівська, Л.В. Дитко, В.Д. Олійник, Н.І. Гоменюк, М.К. Гаврилюк, М.І. Бендера, Б.С. Антонюк, О.Й. Машевська, М.О. Шкварелюк, В.І. Добжанський, М.О. Тарташник.

Велику підтримку медичним закладам надавав райком партії, райвиконком, промислові підприємства, колгоспи, щороку перераховуючи кошти на ремонти, оновлення обладнання, поліпшення харчування. За кошти ордена Леніна колгоспу “Україна, ” с. Маків, де головував В.В. Стеньгач, колгоспу “Дружба, ” с. Нестерівці (О.В. Колодніцький, Л.В. Костовський), імені Горького, с. Маліївці (О.І. Ороховський, Г.М. Рудий) були побудовані нові дільничні лікарні.

Населення Дунаївщини найкраще в області було забезпечене стаціонарною допомогою. Це тоді наш земляк – головний лікар обласної лікарні М.П. Чорнобривий сказав: *“Буду ставити перед головою облвиконкому питання про будівництво нового корпусу обллікарні, бо нам наступають на п’яти Дунаївці зі своєю майже 500-ліжковою лікарнею, а наша обласна має лише 600”*.

1977 року в Дунаївці завітав міністр охорони здоров’я України А. Романенко. Було що показати. Він ознайомився з новим хірургічним корпусом, досягненнями хірургічної служби, відвідав Маківський санаторій і дільничну лікарню на 75 лікарняних ліжок, мав розмову з Героєм Соціалістичної Праці Віталієм Володимировичем Стеньгачем і високо оцінив досягнення району. А завідуючий хірургічним відділенням В.С. Садлій був удостоєний звання “Заслужений лікар УРСР”.

Про Дунаївці заговорили в усій області, школою передового медичного досвіду обласного відділу охорони здоров’я були визначені хірургічне, анестезіолого-реанімаційне, кардіологічне, рентгенологічне, фтизіатричне відділення, районна санітарно-епідеміологічна станція, а також Миньковецька дільнична лікарня.

А в центрі всіх інновацій був головний лікар Віктор Федорович Шинкарчук. Він добре знав медичних працівників, ставився до них доброзичливо – любив непоказною батьківською любов’ю. І вони відповідали взаємністю. Коли головний лікар з’являвся у відділеннях, а заходив туди без попередження, персонал вважав за потрібне відповідати на його вітання вставанням. І піднімав не страх перед начальством, а повага до вимогливого, але й турботливого керівника.

Колишній завідуючий хірургічним відділенням заслужений лікар України В.С. Садлій розповідав: *“Віктор Федорович був вимогливий в роботі і до себе, і до різного рівня підлеглих. Щоб вирішити якесь питання в головного лікаря, потрібно було самому спеціалісту бути переконаним в необхідності його і яким способом виконати. З “кондачка” ніякі питання не проходили”*.

По роду службових обов'язків мені не раз доводилося бувати в лікарні і навіть бачити, як усе це відбувалося. Він був для них прикладом в усьому. Ще довго лікарі старшого покоління, коли деякі питання вирішувалися неоднозначно, задавали питання про себе або й вголос: *“А як би це вирішив Шинкарчук?”* або: *“Так Шинкарчук не зробив би...”*

У півтисячному колективі райлікарні траплялося всяке. Були й незадоволені порядками, які впроваджувалися. З такими доводилось працювати індивідуально. А головне – переконувати власним прикладом, самовідданою працею.

Віктору Федоровичу притаманний спектр високих людських достоїнств. Мене цікавило, звідки їх витокі. Не разу під час наших бесід він розповідав про батька, простого малописьменного селянина з Теперівки Деражнянського району, якого вважав своїм головним дорадником. Батько міркував з приводу будь-яких життєвих ситуацій завжди вдало, трохи з гумором, майже по Васильченку з *“Мужицької арифметики”*. Гарні уроки благочестя давала тітка Параня, яка жила в їхній сім'ї в статусі бабуні. Вона перша повела малого *“в люди”*, до вчителя, з сім'єю якого була в дружніх стосунках. Перед тим повчала: *“Сьогодні я йду до вчителів. Підеш зі мною. Що ти дома висидиш? Йди набирайся ума-розуму. Побачиш, як вчені люди живуть. Але подивися до нігтів, не забудь помити вуха. Щоб ти вів себе пристойно. Коли будуть щось питати, багато не говори. Не ляпни чого. Коли, може, будуть пригощати, то їж повільно, щоб не подумали, ніби ти з голодного краю. Якщо будемо пити чай, то не сьорбай...”*

У сім'ї вчителів вперше побачив самовар, красиві меблі, чистоту. У кімнаті стояло піаніно, на столику фарби й пензлі, дві шафи книг, на стіні висіла рушниця. Потім вчитель, а це був Володимир Флорович Стрижкевич, заграв гостям. Ці відвідини запам'яталися на все життя. Він ще тоді вирішив, що потрібно добре вчитися, аби стати таким, як Стрижкевич, щоб жити гарно, як учителі, обов'язково придбати тульський самовар і багато книг...

У 10 класі заприятелював з напрочуд цікавим, веселим, доброзичливим хлопцем, який гарно грав на скрипці, мав добру пам'ять і красиву зовнішність. Це був син деражнянського священника Валерій Страшевський. Його поведінка, життєвий досвід мали значний вплив на Віктора Федоровича. Їм судилося вчитися в одному інституті, усі шість років жити в одній кімнаті. Ця дружба справила великий взаємний вплив і не припинялася впродовж усього життя.

1979 року Віктор Федорович передав обов'язки головного лікаря Миколі Єфремовичу Гейващуку. З посади пішов достойно, зберігши честь

і гідність. Залишив цілу школу послідовників – прекрасних ентузіастів, майстрів своєї справи, добротну лікувально-матеріальну базу, якою послуговувалися наступники, закріпив за собою авторитет порядної, сміливої і доброї людини.

Ще довгий час займався лікувальною справою. Працював віддано, як і належить професіоналу. Лікарська спеціальність у нього неспокійна. Нерідко потребує колективної думки і зусиль. Таку співпрацю і підтримку мав з боку завідуючої відділенням обдаровані лікарки Ганни Лазарівни Нізнік, яка майже все своє трудове життя працювала в Дунаївцях і мала надзвичайно великий авторитет.

Вже на пенсії багато часу віддавав громадській роботі, був членом президії районної ради ветеранів, зайнявся науково-краєзнавчими дослідженнями, бо мав аналітичний розум, умів з багатоманіття фактів реконструювати історичну подію. Майстерно володів і словом. З-під його пера з'явилася повість про трагічну постать учителя В.Ф. Стрижкевича, надрукована в кількох числах деражнянської районної газети. Завдяки його науково-пошуковій праці Дунаєвеччина має літопис охорони здоров'я, історію створення і короткого в часі функціонування в райцентрі медичного училища, школи медичних сестер [1-4; 10], низку нарисів про життя і професійну діяльність у Дунаєвечській райлікарні головних лікарів, заслужених лікарів України [2], опублікованих у часописах та наукових збірниках.

Кілька досліджень ми здійснили разом. Це – стаття про заслуженого лікаря УРСР хірурга Володимира Степановича Садлія, у відділенні якого оперувався сам академік Шалімов і дав високу оцінку майстерності дунаєвечьких хірургів, дослідження про хірурга від Бога [10], про людину трагічної долі, репресованого головного лікаря Дунаєвечької райлікарні у 20-40-і роки ХХ ст. Михайла Васильовича Рум'янцева, опубліковані в провідних медичних журналах [6; 7; 10]. Свою послідовність і настирливість проявив Віктор Федорович з приводу увічнення пам'яті свого талановитого попередника. *“Якщо в російській глибинці ще за життя Сталіна вдячні колеги і пацієнти на приміщенні, де працював висланий М.В. Рум'янець, відкрили на його честь пам'ятну дошку, то нам, кому він віддав кращі роки свого життя і праці, це треба було б зробити в першу чергу”*, – апелював до керівництва Дунаєвечької районної лікарні член Національної спілки краєзнавців України В.Ф. Шинкарчук. І її відкриття відбулося, ще й на тому лікарняному корпусі, який у 30-і роки був збудований за участі М.В. Рум'янцева. Згодом відгукнулися з Київщини внучки Михайла Васильовича, приїжджали в Дунаївці – місто життя і

праці славетного дідуся, поклали квіти до меморіальної дошки і висловили щире вдячність ініціатору її відкриття [7]. Я спостерігав, як від статті до статті зростала дослідницька майстерність Віктора Федоровича, надавав йому консультативну допомогу, сприяв публікації напрацювань у наукових збірниках, журналах і сподівався, що з часом вони побачать світ окремим виданням за його авторства.

Віктор Федорович – цікавий співбесідник, людина гострого розуму, високого такту, тонкого гумору. Він завжди був задоволений життям. Як патріот, радів, що Україна, як незалежна держава, набирала сили, міцніла охорона здоров'я, становище лікаря. Позитивно оцінював той факт, що незалежна Україна визнала заслуги людей, які за радянської влади за зразкову працю були відзначені урядовими нагородами, гордився, що за особливі заслуги перед державою отримував підвищену пенсію.

У побуті Віктор Федорович був скромною людиною. Надамо слово тому ж таки Володимирі Степановичу Садлю: *“Пам'ятаю, як однієї суботи ми з дружиною, проїжджаючи біля січинецького мосту, побачили головного лікаря з дружиною, які рухалися в напрямку трансформаторної підстанції, де був їх та й інших дунаївчан городи. А в руках – модний на той час візочок-“кравчучка” з лопатою, сапою та іншою необхідною в полі поклажею. Я зупинився, запропонував під'їхати, ще й по-дружньому дорікнув, мовляв, чому було не викликати службову машину чи, навіть, “Швидку”. У відповідь почув: “Навіщо у вихідний турбувати водія, у нього ж теж є сім'я, домашні справи...”*

Його життєві і професійні успіхи завжди підтримувала дружина Олександра Микитівна – педагог-словесник, обоєтішилися успіхами дітей. Віктор Федорович заклав фундамент лікарської династії Шинкарчуків. Його стежкою пішли доньки Валентина та Інна, які працюють лікарями у Хмельницькому, а також улюбленець дідуся онук Олександр. Він достойно прожив життя, залишив яскравий слід у справі охорони здоров'я, справи, яка знайшла продовження і розвиток у діяльності дітей.

Список використаних джерел

1. Шинкарчук В.Ф. Зростання матеріальної бази та його вплив на лікувальний процес у закладах Дунаєвецького району в 1968-1979 рр. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. Кам'янець-Подільський: КПДПУ, ІВВ, 2000. Вип. 2. С. 160-163.
2. Його. Видатні лікарі Дунаєвеччини // Там само. С. 213-218.
3. Шинкарчук В.Ф., Оліфер В.Б. Дунаєвецьке медичне училище // Там само. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2003. Вип.3. С. 257- 258.

4. Шинкарчук В.Ф. З історії охорони здоров'я на Дунаєвеччині // Там само. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : ПП "Медобори-2006", 2008. Вип.4. С. 62-66.
5. Його. Ровесник Дунаєвцького району // Там само. С. 537-541.
6. Прокопчук В.С. Вірний обов'язку // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2003. Вип.3. С. 291-298.
7. Прокопчук В.С., Шинкарчук В.Ф. Доля лікаря М.В. Рум'янцева // Український медичний часопис. Київ, 2010. №5. С. 272-284.
8. Їх. Свідчить архівна кримінальна справа (або ще раз про лікаря М.В. Рум'янцева) // Дунаєвцький вісник. 2009. 16 лип. (№55-56). С. 3, 6.
9. Шинкарчук В.Ф. Медична школа в Дунаївцях у довоєнний і післявоєнний період // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2003. Вип.5. С. 520-525.
10. Прокопчук В.С., Шинкарчук В.Ф. Вірність Гіппократовій клятві // Там само. С. 530-537.
11. Їх. Хірург М.В. Рум'янцев // Там само. С. 609-617.

РОЗДІЛ IV

НА НИВІ ВИСОКОЇ ДУХОВНОСТІ

Трагічна доля творців Української автокефальної православної церкви в Дунаївцях (1924-1929)

Про подолян, притягнутих до кримінальної відповідальності у сфабрикованій 1929-1930 рр. справі “Спілки визволення України”, є чимало досліджень. Але про вихідців з Дунаєвеччини, сусідньої з Кам’янцем-Подільським, лише кілька публікацій, зокрема про Д.О. Богацького – сина нестерівецького священника та Є.Г. Кондрацького з Маліївців.¹

Дмитро Олександрович був викладачем Кам’янець-Подільського хімічного технікуму, Інституту народної освіти, упродовж 1926-1929 рр. – головою Кам’янець-Подільського наукового товариства Всеукраїнської академії наук. Його, заарештованого 31 січня 1930 року, звинуватили в тому, що *“піддерживал дітей лишенцев – кулаков и в то же время игнорировал учащихся (хімічного технікуму. – В.П.), принадлежащих к пролетарской прослойке”*. Долучили й той факт, що 1922 року його брат Борис та сестра Лідія були розстріляні ЧК, а брати Павло та Георгій емігрували за кордон. Але головний злочин полягав у науковій діяльності на посаді голови наукового товариства, в яке, за твердженням слідчого, *“ввійшла шовіністично налаштована інтелігенція з контрреволюційним минулим”*, і яке *“розповсюджувало вузьконаціоналістичні ідеї”*, вело *“підготовку кадрів до боротьби з радвладю”*.² За це трійка 25 лютого 1930 року засудила Д.О. Богацького на п’ять років концтаборів.³

Євген Григорович навчався в Кам’янці-Подільському, де батько служив священником Подільської духовної семінарії. У 1919-1920 рр. очолював губернську подільську “Просвіту”, входив до товариства імені Леонтовича, члени якого, на думку слідчого, були *“виключно шовіністично налаштованою інтелігенцією, яка під виглядом домашніх музичних вечірок об’єднувала всіх незадоволених існуючим ладом”*. 18 лютого трійка засудила його на три роки концтаборів, 16 червня 1937 року ярославський суд додав ще п’ять років. 15 січня 1938 року стався крах надій і фізичних можливостей – Євген Григорович помер.⁴

За кримінальною справою Держархіву Хмельницької області нами була простежена доля педагогів Семена і Степана Риндиків з Дунаївців – членів місцевої “Просвіти”, яку в 1918-1919 рр. Семен Дмитрович очолював.⁵

Однак за межею доступності для дослідників тривалий час залишалася групова справа, в якій 23 жителі Дунаївців та навколишніх сіл були звинувачені в належності до контрреволюційної групи лікаря Павла Бутовського, яка нібито входила до “Спілки визволення України”. Під тиском слідчого 31 серпня 1929 р. електромонтер І.Т. Лісовський показав існування в Дунаївцях гуртка “Визволення України”, назвав кількох дунаївчан, які, на його думку, входили до нього, свідчив, що Сайко Чоловський під час випивки навіть показував йому “Статут Комітету боротьби за визволення України” й обіцяв дати анкету для вступу до організації.⁶

Офіційно термін “філія” стосовно дунаєвецької групи в документах слідства не проходить, здебільшого зустрічається “угруповання”, “група”, “гурток”. Але аналіз кримінальної справи дає підстави твердити, що слідчими фабрикувалася ще одна “філія СВУ”, яка б суттєво посилила їх концепцію функціонування в Україні розгалуженої мережі контрреволюційних осередків “Спілки визволення України”. Як відомо, кількома хвилями арештів ОДПУ вдалося спочатку притягти до відповідальності 700, а згодом – понад 30 тис. заарештованих.⁷ У їх числі була й “група” П.П. Бутовського в Дунаївцях, яка, за нашими підрахунками, з приписаними до неї згодом іншими жертвами була доведена до 42 заарештованих.

Знаковою фігурою в цій справі проходив Павло Петрович Бутовський – національно свідомий українець, активний учасник національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Він народився 23 січня 1889 р. в сім’ї багатодітного священника в с. Овсяники на Бердичівщині. На день арешту сім’ю складали: мати Олімпіада Антонівна, дружина Віра Кіндратівна, дочка Вероніка – 10 років, син Володимир – 5 років, дочка Ніна – 2 роки.

Павло Петрович отримав домашню підготовку, навчався в народній школі, богословську освіту здобув у Києві. 1911 року вступив до медичного факультету Варшавського університету і закінчив 4 курси. З початком I Світової війни евакуюювався до Ростова-на-Дону, потім перевівся до Київського університету, але навчання через призов до армії не закінчив.⁸ Служив у медчастині.

У липні 1917 року одружився з дочкою наглядча Кам’янецької земської лікарні Вірою Приходько. У жовтні того ж року переведений до Києва на посаду лікаря Українського полку. З приходом у січні 1918 року

більшовицьких військ демобілізувався, у лютому-березні здавав державні іспити в Київському університеті. Не дочекавшись диплома, повернувся до Кам'янця-Подільського і на пропозицію голови губернської земської управи В.К. Приходька очолив редколегію журналу “Село”, до якої входили сам голова губернської земської управи, а ще – Ю.О. Багацький та ін.⁹ Під редакцією П.П. Бутовського напередодні відкриття в Кам'янці-Подільському державного українського університету вийшла одноденна газета “Свято Поділля”, приурочена цій події. 1918 року в Кам'янці-Подільському створив український хор і був його регентом.¹⁰

У липні 1919 року на пропозицію Івана Огієнка очолив курси медсестер. У січні 1920 року перейшов на службу в головне управління Червоного Хреста України, до наступного приходу більшовиків був референтом з питань соціального забезпечення при головноуповноваженому уряду УНР Іванові Огієнкові. Протягом серпня-жовтня 1920 року був мобілізований на службу в Київське військово-санітарне управління. З 15 жовтня 1920 до 20 вересня 1921 року очолював медичну дільницю в с. Вороньки Козелецького повіту на Чернігівщині.

Важко захворівши, повернувся до Кам'янця-Подільського. З січня до листопада 1922 р. очолював Балинську медичну дільницю. Якось у вересні 1922 року Павло Петрович на квартирі виконував на піаніно улюблені українські пісні, награв й український національний гімн “Ще не вмерла Україна”. Хтось доніс до Кам'янця-Подільського і за розпорядженням голови окрвиконкому Опанаса Буценка він був звільнений з посади. Не без труднощів у січні 1923 року все ж таки влаштувався в Дунаївцях санітарним лікарем 2-ої Дунаєвецької трудової школи. Одночасно обслуговував дитбудинок, де утримувалися діти з охоплених голодом Поволжя і півдня України.¹¹

Приїзд у райцентр лікаря, що пройшов практичну школу і на фронті, і в мирних умовах, не залишився непоміченим. П.П. Бутовський, колишній працівник українського відділення Червоного Хреста, об'єднав навколо себе активістів, зініціював створення 23 червня 1923 року Дунаєвецької організації Українського Червоного Хреста, головою якої став Петро Михайлов (він же й голова КНС), секретарем – В.В. Павлов, членами – І.В. Афанасьєв, А.Й. Гернштетер, О.В. Гоник, член райвиконкому. Павло Петрович був заступником голови до 1929 року. На 1 квітня того ж року дунаєвецька організація УЧХ налічувала 974 члени – 598 селян, 125 робітників, 120 кустарів, 96 представників інтелігенції і 35 інших. Сільські осередки, згодом названі слідчим “боївками”, діяли у Вихривці, Гірчичній, Голозубинцях, Руді Гірчичнянській, Чанькові.¹² Осередок

Українського Червоного Хреста відкрив свій магазин “Санітарія і гігієна”, амбулаторію, якою завідував П.П. Бутовський, лікарем працював В.З. Тарасюк, лікпомом – І.А. Попіль, аптекаркою – Н. Севастьянова, санітаркою – Ю. Батковська. Меддопомога була безоплатною, а ліки членам УЧХ – зі скидкою 50 відсотків. У червні 1928 року були організовані курси першої медичної допомоги, на яких навчалося 50 слухачів.¹³

Як виходець із священницької сім’ї, Павло Петрович підтримав вірян у їх намаганні відкрити в Дунаївцях українську автокефальну православну церкву. За його домовленістю з німецькою громадою в кірсі відбулося богослужіння українською мовою, яке провели привезені з Кам’янця-Подільського єпископ Максим Задворняк, священники Данилов, Монастирський, Манькевич і Винарчук. Дунаївчанам сподобалася служба рідною мовою, і вони взялися за створення нової церкви.

У грудні 1925 року П.П. Бутовський на запрошення головного лікаря Войлера став ординатором райлікарні, працював у колі таких колег, як В. Галавський, Д. Длуговський, М. Рум’янцев, В. Тарасюк.¹⁴ А 1 січня 1927 року Кам’янецька окрінспектура охорони здоров’я доручила П.П. Бутовському організацію в Дунаївцях робітничої поліклініки, якою й

Лютеранська церква в Дунаївцях

завідував до 25 серпня 1929 року – дня арешту. Слідчий Шиєнок визначив Павлу Петровичу роль керівника дунаєвської філії СВУ і наполегливо це обґрунтував.

Роль провідних фігур дунаєвського “контрреволюційного угруповання” приписувалася священнику Могилівської української автокефальної православної церкви отцеві Микиті Винарчуку, колишньому автокефальному священнику Прокопу Давиденку, завідувачому Дунаєвською школою фабрично-заводського навчання Семену Буженку, фельдшеру Іллі Афанасьєву, учителю Володимирі Гушлу.

У доповідній записці голові ДПУ УРСР В. Балицькому “Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв’язку із справою “СВУ” від 1 грудня 1929 р. заступник начальника секретного відділу ДПУ УСРР О. Абугов і начальник 2-го відділення секретного відділу Б. Козельський зафіксували по Кам’янець-Подільському округу ще одну філію – групу автокефальних священників. У їх доповідній зазначалося: *“Один з учасників автокефальної групи під Винарчук входить у ліквідовану окрвідділом ДПУ під час операції контрреволюційну організацію лікаря Бутовського (м. Дунаївці)”*.¹⁵ Отже, священнику М. Винарчуку приписувалася подвійна вина: участь в автокефальному русі, який зазнав серйозного удару наприкінці 20-х, та в “контрреволюційній організації” лікаря П. Бутовського. Справу М. Винарчука, як і автокефаліста П. Давиденка, було виділено в окреме провадження.

Хто ж він такий, небезпечний для тодішньої влади священник Винарчук?

Микита Винарчук – подолянин, народився 19 вересня 1891 року в м. Городку Проскурівського повіту в селянській сім’ї. У 1910-1911 рр. пройшов курси псаломщиків, отримав направлення в с. Северинівку Жмеринського району на посаду дяка. 1915 року був призваний до армії, вишкіл проходив у Воронежі. 1916 року в складі батальйону особливого призначення попав на закордонний фронт, у Солоніки на Балканах. Згодом французи інтернували його частину. На Батьківщину повернувся в жовтні 1920 р., лікувався в Одеському госпіталі, де й залишився на службі аж до лютого 1921 р.¹⁶

Демобілізувавшись, направився в Северинівку, працював на цукрозаводі, був секретарем Северинівської земельної комісії. У березні того ж року рукопокладений у Вінниці в диякони, у червні в Бару – у сан священника з призначенням у с. Цівківці Ушицького повіту. Очоловав Сказинецьку парафію Могилів-Подільського району. У вересні 1924 року Кам’янецька церковна рада призначила його священником у с. Могилівку

Дунаєвецького району (1958 року це село приєднане до м. Дунаївці). Три місяці був без храму, тому виїхав у с. Карачіївці, де вів службу замість заарештованого священника Якименка.¹⁷

У квітні 1925 року повернувся в Могилівку і служив там до дня арешту – 25 серпня 1929 року. З активом – Гнат Осецький, Пилип Баранюк, Ганна Севастьянова, Леонтій Буяр, Василь Магера, Микола Тращанський, Володимир Баранюк, Григорій Білоконний, Ілля Афанасьєв, Олександр Дзвоник та іншими – повів боротьбу за створення в Могилівці української автокефальної православної церкви. Спочатку в Могилівському храмі правили почергово: тиждень – священник російської православної церкви, другий – автокефальний священник о. Микита Винарчук. Були конфлікти, сутички, бійки між віруючими, які розбирала навіть міліція. Поступово УАПЦ знайшла широку підтримку жителів Могилівки.¹⁸

Церква мала українське спрямування – діяло два українські хори, щороку відправлялася панахида по загиблих учасниках боротьби за незалежну Українську Народну Республіку, фінансово підтримувала Комітет з увічнення пам'яті С. Петлюри. З церковним хором о. М. Винарчук був у Кам'янці-Подільському на Іванця, на запрошення громад вів службу в селах Блищанівка, Гуменці, Супруньківці, Чаньків, Яромирка.¹⁹ Не раз брав участь у роботі окружних церковних соборів. Був особисто знайомий з головою УАПЦ митрополитом Василем Липківським, 1924 року мав з ним бесіду в Києві, 1925 року зустрічався у Вінниці на губернському соборі, у травні 1929 року – на його ж київській квартирі. Активна діяльність М. Винарчука не залишилася поза увагою окружного відділу ДПУ – його викликали на “бесіду”.

Прокіп Давиденко 1890 року народився в Моломолинцях біля Меджибожа. Син селянина, отримав початкову освіту, освоїв професію електромонтера. Виїхав на заробітки до Санкт-Петербурга, з 1907 по 1918 рік працював електромонтером на Обухівському заводі. Повернувшись в Україну, спочатку завідував господарством у відділі культур Київської духовної консисторії, потім переїхав до Вінниці, а звідти – до Кам'янця-Подільського. Працював завгоспом у Подільській православної консисторії, за поляків (1919 р.) – касиром при головноуповноваженому уряду УНР Іванові Огієнкові, наприкінці 1920 р. – завгоспом у Кам'янець-Подільському державному українському університеті. 1921 року став священником УАПЦ у с. Рихта, брав участь у діяльності Кам'янець-Подільського Кирило-Мефодіївського товариства.²⁰

З переїздом до Дунаївців не раз підміняв на службі священника о. Микиту Винарчука. Знав Ю.Й. Сіцінського, бував у нього вдома, брав

книги для читання, у тому числі Огієнкову “Українську культуру”. Був справжнім українським патріотом. На допиті єпископ Пивоваров 23 жовтня 1929 року так охарактеризував П. Давиденка: *“Особа – хитра, більше скритна... Грав до мене роль в житті УАПЦ в Кам’янці, як один із заправил... Близький він зі священниками Кам’янецької УАПЦ, з Винарчуком – друг і обидва разом старалися з відкриттям Дунаєвецької парафії”*.²¹ Такої атестації вже було достатньо, щоб 25 серпня 1929 року в числі багатьох бути заарештованим.

Завідувача Дунаєвецької школи фабрично-заводського навчання С.М. Буженка, заарештованого теж 25 серпня 1929 року, звинуватили в належності до “угруповання” П. Бутовського. Серед причин достатньо було й того, що Семен Михайлович з Галичини, 1896 року народився в селі Ямниця Станіславського повіту.²² Закінчив Станіславську гімназію. У роки I Світової війни і національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. воював у складі російської та Української Галицької армій, отримав офіцерський чин. У складі УГА від Львова дійшов до Кам’янця-Подільського, а звідти з боями – до Житомира. Для зв’язку з інтернованими в Чехословаччині та Румунії частинами був відряджений за кордон, де встиг у Берні закінчити текстильний технікум, попрацювати на ткацькій фабриці. У Празі одружився на українці з Новоселиці (Буковина) Вірі Цибух.²³

1924 року перебрались в Україну. Після багатьох митарств 1925 року в Харкові отримав призначення на посаду завідуючого Дунаєвецькою школою фабрично-заводського навчання, ²⁴ брав активну участь у громадському, культурно-освітньому й церковному житті міста, чого за критеріями ОДПУ цілком вистачало для отримання ярлика “контрреволюціонера”.

До активу “угруповання П. Бутовського” був віднесений і фельдшер Ілля Афанасьєв, уродженець с. Борсуки тоді Староушицького району, фельдшер, який 1916 року в Кам’янець-Подільському військовому госпіталі (нині школа-інтернат по вул. Лесі Українки) був лікарським помічником, передавав досвід молодому лікарю майбутньому письменнику – класику Михайлові Булгакову.²⁵ Його участь у діяльності Дунаєвецької організації УЧХ та Могилівської української автокефальної церкви, на думку слідчого, також підпадала під статус “контрреволюціонера” й “українського шовініста”.

Учитель української мови, музики і співу та бібліотекар Дунаєвецької семирічки, а за Директорії, аж до 1925 року, завідувач початкової школи, а ще керівник українського хору й композитор Володимир Костянтинівич Гушло під цей ярлик підпадав тим більше.²⁶

Серед заарештованих у цій груповій справі були:

- Володимир Георгійович Волошановський, 1894 р.н., уродженець с. Суржа Кам'янець-Подільського району, колишній дяк;
- Володимир Васильович Павлов, 1900 р.н., з с. Могилівка, член правління філії УЧХ;
- Семен Григорович Сербалюк, 1886 р.н., житель Дунаївців, бухгалтер, колишній вояк Дієвої армії УНР;
- Федір Гаврилович Ночка, 1890 р.н., уродженець с. Заставля Дунаєвецького району, активний просвітник;
- Іван Антонович Попель, 1890 р.н., с. Іванківці Дунаєвецького району, фельдшер;
- Степан Дмитрович Риндик, 1894 р.н., учитель, просвітник;
- Семен Дмитрович Риндик, 1892 р.н., учитель, просвітник;
- Антон Іванович Костенко, 1892 р.н., вояк Дієвої армії УНР, фельдшер;
- Надія Петрівна Севастьянова, 1904 р.н., м. Дунаївці, фармацевт, член спілки “Медсанпраця”.²⁷

Згодом, як таких, що примикали до групи П.П. Бутовського, заарештували й інших: Петра Івановича Баранюка; Олену Олександрівну Богацьку, дочку нестеровецького священника, учительку; Лідію Михайлівну Гаврилову, учительку з Дунаївців; Пилипа Казимировича Гараєвського, який нібито вів агітацію серед робітників фабрики “Дунсукно”; Олександра Голоманюка; Фому Федоровича Гостика, автокефаліста; Олександра Гнатовича Дзвоника, старосту Могилівської автокефальної церкви, в якого квартирував священник Микита Винарчук; Івана Федоровича Кардаша, механіка фабрики “Дунсукно”; Григорія Кучерявого, фельдшера; Олексія Леонтійовича Куропатова; Семена Івановича Кифоренка; Вікторію Феліксівну Кухар, активну автокефалістку; Івана Олександровича Левицького з с. Дунаївців, учителя, двоюрідного брата Степана і Семена Риндиків; Іполита Адамовича Монкевича, січинецького священника; Гната Максимовича Осецького; Никифора Гавриловича Ночку; Якова Григоровича Сербалюка, касира правління Дунаєвецької організації УЧХ; Миколу Трощанського, шевця з с. Дунаївці; Сайка Чоловського з Могилівки.²⁸

Набиралася чимала група, яка цілком “тягнула” на філію. Схоже слідчі дуже спішили. Скажімо, в одній і тій же справі Семен Риндик по батькові названий “Никифоровичем”, а в звинувачувальному висновку – і “Даниловичем”, і “Дмитровичем”. Однак прагнули надати справі переконливості, аргументованості. З цією метою діяльність дунаєвецьких

“контрреволюціонерів” поділили на два етапи: до 1923 року і з 1923 по 25 серпня 1929 року, день масових арештів її учасників.

У період до 1923 року основним осередком гуртування “контрреволюціонерів” визначили дунаєвецький український хор, що діяв під керівництвом учителя Володимира Гушла. Вина полягала в тому, що під час репетицій і виступів хору його члени вивчали і співали *“старовинні українські пісні шовіністичного змісту”*, виконували й *“церковні пісні в церкві с. Могилівки”*, і, найстрашніше, *“... збираючись на квартирах окремими групами, співали національний гімн “Ще не вмерла Україна”*. Усім цим, вважав слідчий, проводилася обробка мас в націоналістичному шовіністичному дусі.²⁹

На другому, основному етапі, з приїздом у Дунаївці лікаря П.П. Бутовського, *“контрреволюційна діяльність набула позжвавленого характеру”*, навколо нього, за твердженням слідчого, почали групуватися *“активні петлюрівські діячі – прихильники самостійної України”*. Основними “контрреволюційними” осередками, навколо яких гуртувалися українці, були Дунаєвецька організація Українського Червоного Хреста та Могилівська українська автокефальна церква.

Ініціативна група – П.П. Бутовський, Я.Г. Сербалюк, І.В. Афанасьєв, А.І. Костенко, В.К. Гушло, В.Г. Волошановський та інші – повела роз’яснюючу роботу і досить скоро наwerbувала біля 2 тис. червонохрестівців з числа дунаївчан і жителів району.³⁰ Серед активу *“самими затятими ненависниками радянської влади і прихильниками УНРівщини”* слідчий визначив Павла Бутовського, Іллю Афанасьєва та Якова Сербалюка. У чому ж їх провина? Які конкретні діяння проти радянської влади вчинили вони? Таких фактів слідство встановити не змогло. У протоколах, звинувачувальних висновках проходять відомі трафаретні фрази: до керівництва Дунаєвецького комітету Українського Червоного Хреста не допускались комуністи, особи інших національностей; І.В. Афанасьєв під час “вербовки” до УЧХ нібито заявляв: *“Геть жидів та кацапів і всяких дармоїдів з нашої рідної України, ми мусимо бути господарями нашого краю, геть русофільство – у нас є свої рідні діячі, геть кацапську та більшовицьку книгу – у нас є свої”*, а П. Бутовського називав *“добрим лікарем, гарним хлопцем і великим діячем”*.³¹

Звичайному торговельному пункту – магазину “Санітарія і гігієна”, облаштованому комітетом УЧХ, приписувалася роль такої собі точки, де велася посиленна агітація за незалежну Україну, оскільки там *“продавалися книги українських письменників, їх портрети, “Кобзарі”, “Історія*

України”, проводились збори під виглядом засідань комітету УЧХ”. І все це нібито спрямовувалося на “вкорінення в маси національних ідей”.³²

Серйозним злочином виявився зв'язок багатьох членів УЧХ з автокефальною церквою, що постала в с. Могилівка 1924 року, особливо зі священником М. Винарчуком, визнаним не тільки неблагонадійним, а й небезпечним для радянської влади. Зокрема, І. Афанасьєв, В. Волошановський і Я. Сербалюк не раз вносили пропозиції про збір коштів на підтримку церкви, на вшанування пам'яті С. Петлюри, власне, “через автокефальну церкву, УЧХ, школи, учителів створювалися можливості для відродження самостійної України”.³³

27 січня 1930 року помічник уповноваженого секретного відділу ДПУ Шиєнок, начальник цього відділу Гросман і заступник начальника Кам'янець-Подільського прикордонного загону та окружного відділення ДПУ Євгенєв підписали звинувачувальний висновок і направили колективну справу за № 359 на розгляд судової трійки. Вони клопотали Бутовського П.П., Афанасьєва І.В., Сербалюка Я.Г., Сербалюка С.Г., Буженка С.М., Попеля І.А., Костенка А.І. засудити на 10 років кожного, В.Г. Волошановського – на 5 років, Ночку П.Г., Риндика Семена Дмитровича, Риндика Степана Дмитровича та Севастьянову Н.П. вислати за межі України “у віддалені північні губернії СРСР” (губернський адміністративний поділ був скасований ще 1925 року... – В.П.) на 3 роки, В.К. Гушлу дати 3 роки концтаборів, В.В. Павлова вислати на 3 роки за межі Кам'янець-Подільського округу.³⁴

До уваги не бралось чимало фактів. Насамперед те, що 21 особа з 23 членів так званої групи П.П. Бутовського вини не визнала. Бо її, цієї вини, й не було. Слідчі видавали бажане за дійсне. П.П. Бутовського, наприклад, звинуватили в тому, що він не брав до керівництва Дунаєвецького комітету УЧХ партійно-радянських активістів. І в той же час факт участі В.В. Павлова, секретаря райвиконкому, у комітеті УЧХ у ролі статиста, а члена КП(б)У судді Гнилиці – на посту голови правління комітету УЧХ визнали як спробу “втягування до роботи в УЧХ навіть радянських службовців...”.³⁵ Непереконливо звучить звинувачення хору В. Гушла в тому, що він виконував українські пісні, бо цей самий хор на запрошення райкому партії не раз обслуговував делегатів партійних конференцій, виконуючи в тому числі й українські пісні. Звинувачувальний висновок, сформульований загальними фразами, належної доказової бази не мав. Тому в березні 1930 року, розглянувши вказану справу, помічник уповноваженого секретного відділу ДПУ УСРР Пустовойтов та тимчасово виконуючий обов'язки начальника другого відділення секретного відділу Джавахов

прийшли до висновку, що в справі № 395 Кам'янець-Подільського відділу ДПУ “не зібрано достатньо даних про конкретну контрреволюційну діяльність заарештованих”, і своєю постановою, погодженою з начальником секретного відділу ДПУ УСРР Горожанином, вони припинили слідчі дії по відношенню до І.В. Афанасьєва, В.В. Павлова, В.Г. Волошановського, В.К. Гушла, С.М. Буженка, Я.Г. Сербалюка, П.Г. Ночки, І.А. Попеля, А.І. Костенка, Степана Риндика, Семена Риндика, Н.П. Севастьянової, звільнивши їх з-під варти. Всі вони, крім Н.П. Севастьянової, були звільнені з Кам'янецького Бупру під підписку про невиїзд з Дунаївців.³⁶

Найбільш небезпечними для влади виявилися троє – Павло Петрович Бутовський, Микита Онуфрійович Винарчук і Прокіп Олексійович Давиденко. Їх справи були виокремлені і слідство продовжилося.

Бутовський Павло Петрович звинувачувався в низці злочинів, що кваліфікувалися ст. 54-11 КК УСРР як “контрреволюція”:

– 1906 року, навчаючись у Варшаві, був членом Української громади, причетний до українського студентського хору;

– 1918 року в Кам'янці-Подільському був редактором “націоналістичного” журналу “Село”, 1919 року – заступником Івана Огієнка, голови Українського Червоного Хреста, 1920-го – його референтом як головноуповноваженого уряду УНР;

– 1923 року був звільнений з посади завідуючого Балинською медичною дільницею за розпорядженням О. Буценка “як шовініст”;

– під час “вербовки” до Дунаєвецького комітету УЧХ “велася шовіністична обробка” населення району;

– мав знайомство і контакти з чільними членами “СВУ” Чеховським, Холодним і Линиченком, а це, на думку слідчого, означало, що його “політична установка тотожна із загальною установкою “СВУ”.³⁷

Його відверта громадянська позиція і реальна оцінка дій органів радянської влади й сьогодні викликає симпатію. 27 листопада 1929 р. на черговому допиті він сказав слідчому: *“Попавши у важке становище заарештованого за звинуваченням в основному за свою колишню діяльність на культурно-освітньому поприщі, поневолі приходжу в певний відчай не тільки за себе, але й за інших українців, які, рахуючи себе патріотами українськими, старалися внести й свою частку праці у справу відродження української нації. Нещастя таких українців у тому, що їм довелося жити в таку історичну епоху...”*³⁸

Із протоколів допитів видно, що був він високоосвіченою і політично грамотною людиною, мислив логічно, думки викладав чистою літературною, інколи й образною мовою. *“Правда, я і на сьогодні ще не повністю*

поділяю політику радянської влади, оскільки в Радянському Союзі має місце смертна кара, відсутня свобода преси для органів інших партій і спілок, деяка нетерпимість з боку партійців до інакомислячих, навіть членів своєї партії, відсутність безпартійних у складі уряду, різко класова лінія по питанню отримання освіти, швидкий темп колективізації”,³⁹ – щиро ділився своїми поглядами.

Однак всі ці міркування Павла Петровича слідчий витлумачив як зізнання в політичній неблагодійності і контрреволюційності. 1 березня 1930 року судова трійка при колегії ДПУ УСРР постановила ув'язнити його до концтабору строком на 5 років.⁴⁰

Ще страшнішою для влади виявилася спроба українців створити свою українську автокефальну православну церкву.

27 грудня 1929 року старший уповноважений секретного відділу Кам'янець-Подільського окружного відділу ДПУ і прикордонного загону Битневський постановив виділити зі справи №395 в окреме провадження слідчі матеріали Винарчука М.О. і Давиденка П.О. і направити їх разом із заарештованими в ДПУ УСРР.

З цих матеріалів постає картина створення в приміському селі Могилівці української автокефальної православної церкви. Павло Іванович Красний, секретар Могилівської сільради, свідчив, що ідея організації своєї української церкви виникла на початку 20-х у середовищі національно свідомих українців, а вирішення питання активізувалося з рішенням влади українізувати держустанови, заклади освіти, тощо. Першу службу українською відбув єпископ Задворняк з групою автокефальних священників, яких запросив П. Давиденко, колишній автокефальний священник. Серед них був Микита Винарчук, який згодом і очолив Могилівську автокефальну православну церкву. Однак її становлення відбувалося непросто. За словами П.І. Красного, “десь на початку 1926 року цим діячам (Григор'єв, Волошановський, Яків і Семен Сербалюки, Афанасьєв. – В.П.) з кров'ю вдалося відвоювати Могилівську церкву і почав регулярно правити Винарчук”.⁴¹ При церкві діяло два хори: один очолював В. Гушло, другим керували В. Волошановський і отець М. Винарчук.

Фінансову підтримку надавали самі віруючі, жертвуючи від 50 коп. до 2 крб. Гроші збирали на ремонт церкви, на утримання ради УАПЦ, на погорілі храми, на ремонт Межигірського монастиря, 1926 року – на ремонт Миколаївського собору та відкриття пасторської школи в Києві, на придбання церковних книг українською мовою, на ремонт Кам'янецької окружної церкви. З показів інших, у тому числі й В. Чехівського, видно,

що М. Винарчук передавав гроші до Києва й Комітету з увічнення пам'яті С. Петлюри.⁴²

Знаючи особисто митрополита В. Липківського, М. Винарчук 1925 року письмово запросив його на празник Св. Михайла. У листі-відповіді той подякував за запрошення, але приїхати не зміг. У церкві поминали убієнних вояків УНР, звучало українське слово, українські колядки, гаївки.

М. Винарчук був у дружніх стосунках з Прокопом Давиденком, оскільки той ще до переїзду в Дунаївці був священником УАПЦ. Тому в громаді цієї церкви він не тільки грав провідну роль, а й інколи, за відсутності священника М. Винарчука, вів службу. Входив і до правління Дунаєвецької філії УЧХ. Ще 1921 року був заарештований і під тиском депеушників згодився бути їх інформатором. Однак не тільки не доносив своїм “благодійникам” очікуваної інформації, а й “дезінформував органи ДПУ і не повідомляв про проведену контрреволюційну роботу Винарчуком, Бутовським та ін.”⁴³ Цього слідство тим більше не могло пробачити йому. Небезвідомий Бріччі – уповноважений секретного відділу ДПУ УСРР у Харкові – 15 січня 1930 року справу на обох заарештованих направив у судову трійку при колегії ДПУ.

Виписка із протоколу засідання колегії ОДПУ (судового) від 29 січня 1930 року свідчить:⁴⁴

Слухали:

Справу №466 Кам'янець-Подільського окрввідділу ДПУ по звинуваченню громадян Винарчука Микити Онуфрійовича і Давиденка Прокопа Олексійовича по 58 /10, 58 /11, 58 /2 ст. КК було розглянуто в порядку постанови президії ЦВК СРСР

Постановили:

Давиденка Прокопа

Олексійовича ув'язнити в концтабір терміном на **десять** років, рахуючи строк з 25.08. 1929 р.

Винарчука Микиту

Онуфрійовича ув'язнити в концтабір терміном на **вісім** років, рахуючи строк з 25.08.1929 р.

Справу здати в архів колегії ОДПУ

Секретар (підпис)

Однак, незважаючи на всілякі зусилля, слідчим так і не вдалося сфабрикувати Дунаєвецьку філію “Спілки визволення України”. На першому етапі, у січні-березні 1930 року, було ув'язнено трьох найбільш помітних осіб – П.П. Бутовського, П.О. Давиденка, М.О. Винарчука.

Павло Петрович Бутовський відбував ув'язнення в Східно-Сибірському краї, у селі Олександрівську Іркутського округу. Дружина Віра Кіндратівна Приходько-Бутовська зверталася в різні інстанції, зокрема й

до Кам'янець-Подільського окружного прокурора, наводячи низку аргументів: *“Невже його (чоловіка П.П. Бутовського. – В.П.) діяльність, яка завжди проходила на очах виконкому, партійного комітету, комсомолу, спілки “Медсанпраця”, могла бути не помічена. Невже всі були сліпі, щоби протягом стількох років не замітити його контрреволюційних намірів”*.⁴⁵

Вона надала для підтримки клопотання Дунаєвецького райкому Всеукраїнського комітету Спілки текстильників, Дунаєвецької райуправи УЧХ. У результаті 28 лютого 1931 р. судова трійка переглянула справу й постановила: *“Бутовського Павла Петровича від дальшого відбування висилки достроково звільнити, заборонивши йому проживання в м. Кам'янець-Подільський і в усіх прикордонних місцевостях, з-під стражі звільнити”*.⁴⁶ Подальша його доля не відома.

5 листопада 1997 р. він був реабілітований. А це свідчить, що в роки масових репресій він, як і десятки, інших, хто проходив у груповій справі 1929-1930 рр., були знову ув'язнені і знищені. Степан Риндик, арештований 1937 року, помер від туберкульозу. Семен Риндик врятувався поїздкою “в гості до родичів” на Кавказ. Гнат Максимович Осецький, 1902 р.н., токар чавуно-ливарного заводу, активіст Могилівської автокефальної церкви, 9 вересня 1937 року був заарештований вдруге й засуджений на 10 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах. Реабілітований президією Хмельницького обласного суду 18 жовтня 1958 р.⁴⁷

Безслідно зникли П.О. Давиденко та М.О. Винарчук. У ході заходів з реабілітації прокуратура намагалася віднайти їх сліди. Довідка свідчить: *“Опитування старожилів м. Дунаївці не дали ніяких результатів. Давиденка і його сім'ю ніхто не пам'ятає, встановити долю рідних не вдалося можливим”*. Щодо М.О. Винарчука: *“Після арешту в м. Дунаївці не проживав і про його долю нічого не відомо. На момент арешту Винарчук був неодруженим, дітей не мав”*. 1989 року обидва були реабілітовані.⁴⁸

У такий спосіб тоталітарна держава понівечила життя десятків свідомих українців з Дунаївців, які, за оцінкою П.П. Бутовського, винні лише в тому, “...що їм довелося жити в таку історичну епоху”.

Список використаних джерел

1. Прокопчук В.С. Павло Богацький – учений, краєзнавець // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ : “Рідний край”, 1999. Вип. 9. С. 357-364; Його. Павло Богацький – повернення в Україну / Віктор Прокопчук // Вільна думка. Сідней (Австралія), 2000. Ч. 1- 2. С. 14-15; Його. Павло Богацький – повернення в Україну / Віктор Прокопчук // Архіви. Сідней (Австралія), 2003. С. 8-19; Його. Трагічна доля Дмитра Богацького / Віктор Прокопчук // Там

само. С. 191-197; Онищук Є.Г. Подільський просвітник Євген Кондрацький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. праць. Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, ІВВ, 2000. Вип. 2. С. 203-205; Карпо В.Л. Євген Кондрацький – культурно-освітній діяч Поділля / В.Л. Карпо, Ю.В. Телячий // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. С. 353-358.

2. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П- 18562, арк. 21.

3. Там само, арк. 27.

4. Там само, спр. П – 10134, арк. 96-97.

5. Прокопчук В.С. Голова Дунаєвечкої “Просвіти” в 1918-1919 рр. / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. Вип. 3. С. 264-267.

6. Держархів Хмельницької області.Ф.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П – 30340, т. 2. Арк. 97-98.

7. Пристайко В.І. Справа “Спілки визволення України”: невідомі документи і факти: наук.-док. вид. / Володимир Пристайко, Юрій Шаповал. Київ : Інтел, 1995. С. 44.

8. Держархів Хмельницької області. Ф, Р. 6193. Оп. 12. Спр. П – 30340, т. 1, арк. 9.

9. Там само, арк. 9 зв.

10. Свято Поділля. 1918. 22 жовт.

11. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П – 30340, т. 1, арк. 10.

12. Там само, арк. 14 зв.

13. Там само, арк. 16.

14. Там само, спр. П – 19094, т. 1, арк. 76.

15. Пристайко В.І. Вказ. праця. С. 152.

16. Держархів Хмельницької області. Ф.Р.6193. Оп. 12. Спр. П – 19094, т.1, арк. 41.

17. Там само, арк. 41 зв.

18. Там само, арк. 110.

19. Там само, арк. 112.

20. Там само, арк. 17 – 17 зв.

21. Там само, арк. 30.

22. Там само, спр. П – 30340, т.1, арк. 146 зв.

23. Там само, арк. 149.

24. Там само, арк. 150.

25. Там само, спр. П – 30340, т.2, арк. 143.

26. Там само, т. 1, арк. 124 –126.

27. Там само, т.2, арк. 143 – 144.

28. Там само, т. 1, арк. 1-7.

29. Там само, т. 2, арк. 144 – 145.

30. Там само, арк. 145.

31. Там само, арк. 146.
32. Там само.
33. Там само, арк. 149-150.
34. Там само, арк. 50.
35. Там само, арк. 148.
36. Там само, арк. 152.
37. Там само, спр. П – 30340, т.2, арк. 151.
38. Там само, спр. П – 19094, т. 1, арк. 75.
39. Там само, арк. 87.
40. Там само, спр. П – 30340, т.2, арк. 151 зв.
41. Там само, спр. П – 19094, т. 1, арк. 113.
42. Там само, арк. 139.
43. Там само, арк. 142.
44. Там само, арк. 144.
45. Там само, спр. П – 30340, т.1, арк. 185.
46. Там само, арк. 154.
47. Реабілітовані історією: У 27 томах. Хмельницька область / ред.: М.П. Вавринчук (голова) та ін.; упоряд.: Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Подкур. Хмельницький : Мельник А.А., 2009. Кн. 2. С. 937.
48. Держархів Хмельницької області. І.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П 19094, т.1, арк. 144, 151.

Творці українського романсу “Дивлюсь я на небо” *

Ще донедавна слова романсу “Дивлюсь я на небо”, який 1962 року велично звучав з уст українця Павла Поповича під час його польоту в небесну далечінь, вважалися народними. Лише тепер стараннями краєзнавців та науковців стало відоме ім'я автора вірша уродженця міста Слов'янська Михайла Миколайовича Петренка. Написав він небагато творів – знайдено всього 19. Але прославився саме завдяки музичній обробці його вірша “Недоля” подолянином, уродженцем Дунаївців, Владиславом Зарембою, після чого його вірш став народною піснею – популярним українським романсом “Дивлюсь я на небо...”.

Довгий час ім'я Михайла Петренка, як автора пісні, що, без перебільшення, стала народною, залишалося невідомим, чимало фактів біографії і творчої діяльності загублені й зовсім невідомі пересічному читачеві. Деякі біографічні дані Михайла Петренка ще 1848 року навів поет і редактор “Южного руського зборника” Амвросій Метлинський: *“Петренко, Михайло Николаевичъ, родился въ 1817 году, и, большею частію, проживалъ и узналъ языкъ и бытъ народный въ городѣ Славянскѣ*

и его окрестностях, Изюмского Уезда; окончил курсъ ученія въ 1841 году въ Харьковском Университетѣ, и потомъ опредѣлился на службу по гражданскому вѣдомству...". Це була чи не єдина біографічна довідка, опублікована за життя поета [20]. З середини ХІХ століття його побіжно згадували М.Костомаров, П.Кореницький, П.Грабовський, М.Петров. У 20-30-і роки ХХ століття за дослідження харківської школи романтиків взявся А. Шамрай, який чи не найбільше на той час сказав про Михайла Петренка. Однак усі ті матеріали були неповними, а іноді й невірними. Навіть дату смерті було встановлено тільки 1989 року. Та й на сьогоднішній день не знайдено портрета поета, не ідентифікована його могила в Лебедині, документально не підтверджені місце, день і місяць народження, обмаль матеріалу про батьків, сім'ю самого поета тощо.

У середині 50-х років минулого століття студент Слов'янського педагогічного інституту Іван Овчаренко з однокурсником Романом Молдавським в одному з дореволюційних видань знайшли повідомлення, що Михайло Петренко, автор твору "Дивлюсь я на небо...", народився в місті Слов'янську. І розпочався пошук. 1956 року з'явилася перша газетна публікація І. Овчаренка [11]. А вже 1958 року редакція обласної газети "Социалистический Донбасс" просила Івана Микитовича написати детально про ті дослідження, які він проводив, як саме встановив, що автором слів пісні "Дивлюсь я на небо" є Михайло Петренко, що відомо про його перебування в Слов'янську. 18 вересня 1959 року до І.М. Овчаренка звернувся завідувач відділу Інституту літератури АН України професор С.А. Крижанівський: *"Чи не пощастило вам і вашим товаришам по інституту здобути які-небудь нові відомості чи розшукати якісь нові твори М.Петренка? Поет був цікавий, талановитий, і прикро, що ми так мало про нього знаємо. Чи не можна відшукати метричні книги, де записані всі дані про його народження – уже б знали батька й матір, точну дату. А головне – не знаємо, коли, чому і де померла людина..."* [16, с. 8].

Працюючи учителем української рідної мови та літератури, а згодом і директором Слов'яногірської ЗОШ №1, Іван Микитович Овчаренко продовжував дослідження, у газетах і журналах оприлюднював результати пошуку [12-15, 17]. З часом узагальнив зібраний матеріал про життя і творчість Михайла Петренка в окремому виданні (2004) [18]. Праці педагога-краєзнавця стали першим серйозним внеском у петренкознавство.

Того ж року О. Добровольський і В. Мікушев видали своє дослідження "Михайло Петренко: "Дивлюсь я на небо...". 2008 року з'явилася друга книга О. Добровольського "Його таємниця: невідомий Михайло Петренко".

Питанням методики використання матеріалів про життя і творчість М. Петренка в шкільній та вишівській практиці зайнявся доцент місцевого педагогічного університету Валерій Романько. Його статті та розробки уроків про поета-земляка увійшли до навчальних посібників “Література рідного краю” (1995) [23], “Література донецького краю” (2006), “Слов’янськ літературний” (2011) [24], до журналу “ЛітЕра” (2012), оприлюднені на науково-практичних конференціях. Поступово зусиллями науковців і краєзнавців все виразніше проступав образ автора “Недолі” та інших творів.

Михайло Миколайович Петренко народився 1817 року в місті Слов’янську тоді Харківської губернії у дворянській родині. Є припущення, що прадід Данило Петрович був козаком сотні м. Тору (Слов’янська) Ізюмського козачого полку. Дід Дмитро Іванович служив помічником квартального наглядача. Дворянство, мабуть, пішло від нього. Батько поета Микола Дмитрович служив у міській ратуші, отримав чин титулярного радника, що відповідало військовому званню підпоручика [20].

У сім’ї було шестеро дітей, жалування не вистачало, щоб прогодувати родину, батько орендував землю в заможного купця Марченка, власника двох великих крамниць у центрі міста. Михайлик виділявся розумом, спокійним характером та лагідною вдачею. Це помітив купець і порадив батькам віддати хлопчика до школи. Там, у рідному місті, він і отримав початкову освіту. Михайло любив своє тихе, зелене місто. Розкішна природа була тим оточенням, в якому формувались його емоційний світ і поетична натура. Дитячі враження згодом знайшли відображення в циклі віршів під назвою “Слов’янськ”.

Як свідчать перекази, зі Слов’янськом пов’язана й особиста драма. Михайло покохав Галю, доньку купця Марченка, і воно, перше юнацьке кохання, було взаємним. Однак батьки Галини розпорядилися по-своєму – віддали доньку за багатого хлопця, з яким вона виїхала за кордон. Під впливом цих обставин Михайло написав кілька віршів про нерозділене кохання, які літературна критика розцінює як автобіографічні.

У чиновницькій родині хлопець був зорієнтований на державну службу. Тому після закінчення гімназії в Харкові протягом 1836-1841 рр. навчався на юридичному факультеті Харківського університету, який закінчив 1841 року із званням “дійсного студента”, тобто – без відзнак. Регулярно відвідував літературний гурток харків’ян Писаревських – Корецького. Свої твори друкував в альманахах “Сніп” (1841), “Молодик” (1843), в “Южном русском сборнике” (1848). Залишилися свідчення сучасників, зокрема П. Грабовського, який писав, що Михайло Петренко

“входив до літературного гуртка, який збирався в сім’ї Писаревських, і головним об’єктом їх інтересів була народна пісня та література”. У листі до Срезневського А. Метлицький 30 липня 1840 року повідомляв, що видавець альманаху “Сніп” О. Корсун “...назбирав малоросійської всячини, але тут же з’являється поет істинний, не рівня нам, студент бідний, без роду й племені, такий собі Петренко” [1, с.204]. П. Корецький в одному з творів засвідчив: “Петренко кончає уже свою драму под заглавием “Панська любов”, очень хорошую, занимательную пьесу”. Цей твір довгий час пролежав у фондах Російської державної бібліотеки в Москві і нещодавно віднайдений Валентиною Шабановою, тепер він відомий як драматична дума “Найда”, яка має два перших акти першої дії.

Невідомо, чим займався випускник юридичного факультету впродовж 1841-1844 рр. “Формулярний список про службу Лебединського повітового стряпчого титулярного радника Петренка М.Н. за 1858 рік” дає наступну службову хроніку. 13 липня 1844 року М.М. Петренко призначений в Харківську палату кримінального суду канцелярським чиновником. 14 серпня того року отримав чин губерньського секретаря, 19 вересня – посаду старшого помічника столоначальника. 6 червня 1845 року призначений виконуючим обов’язки столоначальника, а 17 серпня наступного року став столоначальником (завідувачем відділу). 26 листопада 1846 року підвищений до чину колезького секретаря. 16 серпня 1847 року обійняв посаду секретаря Вовчанського повітового суду.

6 липня 1849 року переведений до Лебедина повітовим стряпчим (прокурором). Служив у суді, але, як прокурор, підпорядковувався губерньському прокурору. Титулувався як “високоблагородіє”. Не поривав зв’язків з рідними. З Лебедина подає губерньському прокурору рапорт, просить відпустку, оскільки отримав із Слов’янська “*третье известие, что болезнь матери моей усилилась, и что если я не явлюсь к ней немедленно, то в случае ее смерти я должен буду подвергнут невозвратимости потери*” [20].

22 січня 1853 року отримав чин титулярного радника, 26 серпня 1856 року – бронзову медаль на Володимирській стрічці “В пам’ять війни 1853-1856 гг.”. У вказаному формулярі зазначено: “Атестований здібним і достойним” [20]. Стрімка кар’єра могла би бути більш успішною, якби не передчасна смерть, що наступила 12 грудня 1862 року від лихоманки. У метричній книзі лебединської Миколаївської церкви, де відспівували покійного, зазначено, що похований “*на отведенном приходском кладбище*”.

У Лебедині залишилася дружина дворянка Анна Миргородова, з якою мав п’ятеро дітей: сина Миколу 1849 року народження, який 1861 року

закінчив Лебединське повітове училище, учителював у с. Гудимівка, помер 1884 року; дочок Людмилу (1851-1853), Варвару (1853-1858), Марію, 1855 р.н. та сина Євграфа (1857-1910).

Наступники М.М. Петренка із покоління в покоління передають легенду про те, що начебто в червні 1859 року під час перебування Тараса Шевченка в маєтку поміщика Хрущова в с. Лохвин на Лебединщині відбулася зустріч двох поетів-однодумців, і після того, як Михайло прочитав свою “Недолю”, Тарас Григорович вигукнув: *“Та це ж справжня перлина української поезії! Дивись, друже, не забувай свій талант”*. І власноручно записав рядки, що йому сподобалися, до свого альбому [20].

Не багато творів Михайла Петренка дійшло до нас. Однак і те, що вдалося виявити, засвідчує: поет-романтик збагатив нашу поезію жанром вірша-роздуму, вірша-медитації. Він добре знав творчість сучасних йому українських і російських поетів, збирав усну народну творчість, був організатором і активним учасником у Харкові музично-пісенних вечорів, популяризував українську культуру.

Його поезії пройняті пронизливою тугою, гострим відчуттям самотності, розчаруванням і разом з тим – палкою любов'ю до життя, пориванням до світлого, високого. Його віршам характерна глибока задушевність, неповторна мелодійність. Зовсім не випадково, що декілька його поезій стали народними піснями .

Дорогим і близьким Михайлу Петренку був рідний край – Слов'янщина. У багатьох віршах він з любов'ю згадує “тихий Тор”, Святі Гори, Слов'янськ. Батьківщині він присвятив цикл (“Ось-ось Слов'янськ! Моя родина!”, “Чи бачив хто слов'янську дівчину...”, “Рай цілий радості і пекло мук...”, “Далеко од родини...”, “Тебе не стане в сих місцях...”), який вигідно відрізняється від інших барвистістю й оптимізмом. Поет з радістю розповідає про красу земного життя, розкішні сади та луки навколо Слов'янська:

*Слов'янськ! Слов'янськ! Як гарно ти
По річці Тору, по рівнині
Розкинув пишнії садки,
Квіти пахучі по долині
І так красуєшся собі!*

2001 року вірш “Слов'янськ” поклав на музику викладач Слов'янської музичної школи Н.П. Рамазанов.

Кілька поезій присвятив коханій Галі, яку “полюбив... у сих місцях ” і з якою довелося розлучитися:

*Туди мої очі, туди моя думка,
Де ти живеш, Галю, сердешна голубка.*

*Од раннього ранку до пізньої ночі
Я плачу без тебе і виплакав очі.
А ти мого горя не чуєш, не знаєш.
О, як болить серце, як тебе згадаєш!*

Але прославився Михайло Петренко перш за все піснею “Дивлюсь я на небо...”, яка виникла на основі його вірша “Недоля” (1840). У пісенному виконанні первинний текст зазнав помітної трансформації – втратив частину рядків, окремі слова були замінені легшими для пісенного озвучення. Тому представляємо його читачам в авторській транскрипції:

*Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю?
Чому мені, боже, ти криллів не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав!
Далеко за хмари, подальше од світу,
Шукать собі долі, на горі привіту,
І ласки в зірок, у сонця просить,
У світі їх яснім все горе втопить;
Бо долі ще змалку здаюся нелюбий,
Я наймит у неї, хлопцюга прибудний;
Чужий я у долі, чужий у людей:
Хіба ж хто кохає нерідних дітей?
Кохуюся лихом, привіту не знаю,
І гірко, і марно свій вік коротаю;
І в горі спізнав я, що тільки одна, –
Далекеє небо, – моя сторона.
І на світі гірко; як стане ще гірше,
Я очі на небо, – мені веселіше!
І в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.
Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,
Я б землю покинув, і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо польнув,
І в хмарах навіки од світу втонує!*

Щоб краще зрозуміти, як міг з'явитися такий твір, варто прислухатися до роздумів письменника Валентина Чемериса: “...Михайло тяжко сприймав зло та несправедливість, на що споконвіку була щедрою

матінка Земля. Тому в його творчості омріяні небеса – поселення богів-виступають антиподом “брудної” землі. Не знаходячи того, про що мріяв на землі, поет звертав свої погляди на небеса... Небо – це вимріяний уявний світ поета, в який він “тікав” від злої долі і людей, від земного життя, що завдавало болю і печалі. Йому здавалося, що тільки там, у позахмар’ї, в незнаній голубизні та чистоті, і є те, чого бракувало на землі. Але поетові туди дістатися було зась. Лише у мріях. В реальності ж... От якби крила... Але Бог не дав людині крил. І самотник-поет, “...окутавшись серпанком романтики, намагається витати над землею, у хмарах, у створеному ним децю ілюзорному світі...” [27].

Критик Григорій Нудьга зазначив, що М. Петренко якимось швидко зійшов зі сцени літературного життя, що “доля його творів неординакова: більшість віршів... не привернула увагу читача, зате поезії “Дивлюсь я на небо”, “Туди мої очі”, “Ходить хвиля по Осколу” стали загально визнаними як пісні, і тепер уже їх співають, не згадуючи автора. І це, може, найкращий, вічно живий пам’ятник поету, бо дати народу пісню – значить у віках жити з ним, розмовляти і ділитися своїми почуттями”.

Особливо ж пощастило поезії “Дивлюсь я на небо”. Її поклала на музику землячка поета, уродженка м. Ізюма, дочка лікаря, збирача фольклору

Владислав Іванович Заремба (1833-1902)

і письменника Володимира Александрова (у заміжжі – Пантелеймонова), випускниця Варшавської консерваторії, викладач музики в Харкові. Але справжнє і довге життя пісня отримала завдяки аранжуванню її композитором Владиславом Зарембою. У його музичній транскрипції вона стала українським романсом, відомим не тільки в Україні, але й в усьому світі.

Владислав Заремба народився 15 (27) червня 1833 року в містечку Дунаївці, що за 35 км від Кам’янця-Подільського – тоді губернського центру Поділля, у сім’ї дрібного службовця. Батьки цінували музичне мистецтво, вдома завжди звучали польські

та українські пісні. Владислав переймався їх красою, формуючи багатий світ уяви, тонке сприйняття краси мелодії. Навчався, ймовірно, у лютеранському училищі, що постало в час його дитинства.

Кам'янецький період життя почався 1846 року, коли батьки перебралися на проживання в губернський центр. Можна припустити, що загальну середню освіту Владислав здобував у Кам'янецькій хлоп'ячій гімназії, відкритій 1833 року. Але достеменно відомо, що музичну освіту – теорію музики і практику гри на фортепіано – удосконалював під керівництвом братів Антона і Йосипа Коціпінських. Антон Коціпінський на той час вже був відомим композитором, аранжувальником народних пісень. Він збирав українські народні пісні, упорядкував і видав збірку “Пісні, думки і шумки руського народу на Поділлі, Україні” та етнографічну розвідку “Ярмарок на Україні”, вперше опублікував лірико-жартівливу пісню “Гандзя”, і вона з його подачі набула великої популярності. Такий учитель міг прищепити своєму вихованцю любов до народної пісні, і це визначило його подальші музичні уподобання. Саме тут, у Кам'янці-Подільському, 1846 року Владислав міг побачити, а можливо й почути автора “Кобзаря” Тараса Шевченка, який, як співробітник Київської комісії для розгляду давніх актів, за направленням генерал-губернатора Бібікова протягом тижня замальовував пам'ятки древнього міста, збирав фольклор, мав зустріч з учителями та учнями гімназії. Його поезії захопили юного музиканта і згодом понад 30 із них були покладені ним на музику.

Життєвий шлях В.І. Заремби досліджений недостатньо, у біографії чимало прогалин. По закінченні навчання він на якийсь час покинув місто. Але вже 25 вересня 1854 року поліцмейстер доносив губернаторові: *“Владислав Заремба, 22 років, приїхав давати уроки гри на фортепіано та в пошуках посади органіста. Проживає в місті з 8 вересня 1854 року”*. Жив на території Кармелітського монастиря, працював органістом в костьолі, давав приватні уроки гри на фортепіано. Чому Владислав став об'єктом уваги властей, достеменно не відомо, швидше всього за симпатії до польського революційного руху. Тому спокійного життя Кам'янець-Подільський йому не приніс. Київський генерал-губернатор скоро зажадав відслідковувати, чим займається молодий музикант, з ким контактує, куди і коли виїжджає і доповідати йому.

Владислав відчув тінь за собою і, не пробувши в місті і двох років, 26 березня перебрався до Житомира. Там розпочав активну музично-педагогічну і виконавську діяльність, написав низку творів, давав уроки гри на фортепіано, концертував як соліст і акомпаніатор, учасник камерних ансамблів.

У Житомирі 30 травня 1861 року народився син Сигізмунд. Варто відмітити, що музичні уподобання батька, його педагогічний талент позитивно вплинули на духовний світ сина, і він не менш успішно діяв як на педагогічній, так і виконавській ниві. Музикувати вчився у батька, теорію музики пізнав з допомогою Казбирюка, гру на віолончелі осягав у класі Заттеля в Києві. І хоч закінчив юридичний факультет Київського університету, все ж життя зв'язав з музикою. Був вправним віолончелістом, диригентом, композитором, автором “Полонезу” для симфонічного оркестру, сюїти “Слов'янський танок” для струнного квінтету, концертної обробки мелодії романсу М. Кропивницького “Соловейко”, низки фортепіанних та вокальних творів, обробок українських народних пісень. Він відомий і як музичний критик, педагог: впродовж 1896-1901 рр. – директор Воронезького музичного училища, з 1901 року – відомий у Петербурзі педагог, диригент аматорських хорових колективів, громадський діяч, активний член Російського музичного товариства [7].

У Житомирі Владислав Іванович набув авторитету здібного музиканта, композитора і був запрошений на викладацьку роботу до Києва. Київський період життя був найтривалішим і найрезультативнішим. З 1862 року викладав гру на фортепіано і хоровий спів в Інституті шляхетних дівчат, у Левашовському інституті та інших навчальних закладах, писав фортепіанні твори, аранжував народні пісні. У його музичній спадщині – фортепіанні п'єси “Прощання з Україною”, “Думка – шумка”, “Реве та стогне Дніпр широкий”, “В кінці греблі шумлять верби”, “Зібралися всі бурлаки”, обробки для голосу та фортепіано популярних народних пісень та пісень на вірші українських і польських поетів, зокрема Є. Гребінки “Ні, мамо, не можна нелюба любити”, С. Писаревського “Де ти бродиш, моя доле”, С. Руданського “Повій, вітре, на Вкраїну”, Л. Глібова “Стоїть гора високая” та ін. Понад 30 творів Тараса Шевченка знайшли музичне обрамлення композитора В.І. Заремби. Найбільш відомі – “Така її доля” (з “Причинної”), “Якби мені, мамо, намісто”, “Утоптала стежечку”, “Якби мені черевички”. Він уклав дві збірки українських і польських пісень для дітей “Spiewnik dla naszych dziatek”, “Maly Paderewski” [21].

У творчості В.І. Заремби подальшого розвитку набув український романс. Пісня-романс, як камерний вокальний спів, стала популярною в Україні у XVIII – першій половині XIX ст., оскільки в ній звучали роздуми про долю людини, вона відбивала думки і настрої широких кіл населення. Крім того, за відсутності умов для розвитку таких музичних форм і жанрів як опера, симфонія, сольна пісня стала тією сферою, де в першу чергу могли проявитися творчі сили українських митців. Це прекрасно

усвідомлював Владислав Заремба, як і затребуваність у тогочасному українському суспільстві народної пісні чи пісні, створеної на співзвучній їй авторській поезії. В умовах жорсткої реакції, заборон української мови і друку – це був вияв протесту, форма підтримки національного духу. І він успішно заповнив цю музичну нішу, давши нове музичне життя багатьом народним пісням, творам відомих поетів.

Вдале поєднання змісту і музики, ліризм зітхання, що переростає в пристрасний порив до щастя й волі, забезпечив віршу Михайла Петренка в обробці Владислава Заремби довге, більш ніж 180-літнє життя. Романс “Дивлюсь я на небо” виконувало чимало визначних вокалістів: Модест Менцинський, Михайло Микиша, Олександр Мишуга, Михайло Донець, Анатолій Солов’яненко, Андрій Іщенко, Микола Шопша, Андрій Кикоть, Андрій Романенко, Олександр Гурець, Михайло Дідик, Дмитро Гнатюк, Іван Козловський, Борис Гмиря, Володимир Гришко, Микола Кондратюк, Ігор Борко... І цей список золотих голосів України, які чарували нас піснею “Дивлюсь я на небо”, можна продовжувати. 2015 року романс майстерно виконав 13-річний Роман Сасанчин з Тернопільщини, ставши переможцем телеконкурсу “Голос. Діти – 2”. У вересні 2017 року, у ході відзначення

*Меморіальну дошку на Будинку школяра в м. Дунаївці відкрили
Дмитро Гнатюк і Віктор Женченко. 1.07.1988 р.*

200-річчя від дня народження М.М. Петренка, цей талановитий юнак побував у Слов'янську, на батьківщині поета, виконав ряд українських пісень і, звичайно, знаменитий романс [4].

“Змінюються епохи, формації, зникають колись могутні й жахливі імперії, виникають нові держави, а вона все така сама і все так само радує нас щемом своїм і ще чимось незбагненим, що нам не дано й розгадати, а тільки серцем і душею її сприймати, – справедливо відмітив Валентин Чемерис. – Таку пісню співають усе нові й нові покоління, бо вона – над часом. Вона завжди з родом людським, з нашими дідами – прадідами, батьками нашими, дітьми, з онуками, які вже самі стають батьками. І хоч мало хто пам'ятає її автора, але таких, щоб не чули пісню, не знайдеш” [27].

Помер В.І. Заремба 11 (24) жовтня 1902 року, похований на Байковому кладовищі.

Романс “Дивлюсь я на небо” збагачує наші душі, українську культуру, він обезсмертив і його авторів – Михайла Петренка, Людмилу Александрову та Владислава Зарембу.

У Києві ще в 60-і роки минулого століття була вулиця імені В. Заремби, ліквідована в 70-і у зв'язку із зносом низки старих будівель на ній. У Дунаївцях, на батьківщині композитора, 1 липня 1988 року, у день проведення в місті третього республіканського свята народної творчості, за участі голови і головного режисера свята Героя Соціалістичної Праці народного артиста СРСР Д.М. Гнатюка і радника голови Українського фонду культури, поета і заслуженого артиста України В.В. Женченка на Будинку школярів була відкрита меморіальна дошка. На ній горельєфне зображення профілю Заремби і слова: *“1833 року в місті Дунаївцях народився видатний український композитор Владислав Іванович Заремба”* [5]. А суботнього 19 червня 1999 року перед тим же Будинком школяра було урочисто відкрите погруддя композитора – земляка роботи скульптора Петра Остапенка, архітектора Володимира Оникійчука. До створення і відкриття обох цих пам'яток мав відношення один з авторів статті. З 1993 року на Хмельниччині діє обласна премія імені В.І. Заремби в галузі музичного мистецтва *“за високу професійну майстерність, активну концертну діяльність, вагомі здобутки у розвитку музичного мистецтва та естетичному вихованні підростаючого покоління”* [9, с. 88]. У Дунаївцях іменем В.І. Заремби названа вулиця. 2000 року постановою Кабінету Міністрів України ім'я композитора присвоєно Хмельницькому музичному училищу.

Чимало зроблено для вшанування пам'яті М.М. Петренка у Слов'янську. Учителька Валентина Дмитрівна Нестелеєва 1985 року відкрила краєзнавчий куток в загальноосвітній школі №15 м. Слов'янська, а 2002 року – Кімнату пам'яті Михайла Петренка у Слов'янському педагогічному ліцеї, куди перейшла працювати. Там вперше експоновано уявний портрет, так зване “подароване обличчя”, Михайла Петренка роботи місцевого художника О. Рогова, щоб численні відвідувачі могли хоча б уявити зовнішність поета-земляка.

Олесь Гончар свого часу надіслав книгу з написом: “Слов'янськ на Донеччині. Землякам поета М. Петренка – творця невмирущої пісні “Дивлюсь я на небо...” з вітанням і найкращими побажаннями. О. Гончар”. І коротенького листа: “Надсилаю книжку для краєзнавців СШ №15. Всім вам робить честь, що ви так шануєте свого славного земляка, класика української пісні. Вітання вам від душі! О. Гончар”. Хвилюють рядки листа двічі Героя Радянського Союзу, льотчика-космонавта Павла Поповича: “На землі донецькій народився чудовий поет М.М. Петренко, автор віршів і пісень, сповнених радістю, життям, любованням природою. Я люблю його твори, особливо пісню “Дивлюсь я на небо...”, яка стала народною і яка зворушує своєю глибокою щирістю, філософськими роздумами про Всесвіт, про нескінченність. Виконуючи її, ніби набуваєш крил, і з'являється бажання бути корисним людям і Вітчизні”. Відомий український співак народний артист України Анатолій Солов'яненко писав: “Дуже приємно, що у Слов'янську живе пам'ять про славного земляка М. Петренка, і що ви шануєте її, організувавши музей і популяризуючи його творчість. Уже одне те, що він написав “Дивлюсь я на небо...”, яку знають мільйони людей, робить його ім'я знаменитим і дорогим серцю кожного, хто думає, живе і бореться за краще майбутнє і робить добро людям” [25].

Уявний портрет Михайла Петренка

6 вересня 1987 року на будинку міської бібліотеки відкрили пам'ятну дошку: “У 1817 році в м. Слов'янську народився український поет-романтик ХІХ століття Михайло Миколайович Петренко”. 2012 року меморіальну дошку оновлено, а перед приміщенням бібліотеки встановлено камінь з написом “Тут буде споруджено пам'ятник поету-земляку М. Петренку”, виготовлено пам'ятний знак “Михайло Петренко. 1817-1862”. З нагоди

Пам'ятна плита на місці садиби Петренків у Слов'янську

195 років від дня народження та 150 років смерті одну з вулиць нового мікрорайону “Сонячний” у Слов'янську назвали ім'ям поета, на місці колишньої садиби Петренків встановлено пам'ятний знак [26], місцева друкарня випустила буклет та книгу “Блакитне небо Михайла Петренка”, куди увійшли твори поета-земляка і присвячені йому дослідницькі та літературно-критичні статті [2], проведена регіональна літературно-краєзнавча конференція “Постать Михайла Петренка у культурному просторі рідного краю” на базі Донбаського державного педагогічного університету. До питання життя і творчості М. Петренка долучився і киянин О.Є. Петренко, який в останні роки видав декілька досліджень [10; 19]. Донецькою обласною краєзнавчою організацією з 2012 року засновано Загальнослобожанську літературно-мистецьку премію імені Михайла Петренка. У ювілейний 2017 рік її лауреатами стали поети Сергій Жадан (м. Харків) та Любов Чорна (м. Покровськ), а також ті, хто пропагує життя і творчість Михайла Петренка:

співак Роман Сасанчин (с. Садки Тернопільської області), художник Микола Капушта (м. Донецьк) та колективи ТРК “С-Плюс” і центральної бібліотеки імені М.Петренка, що у Слов’янську [4]. 2018 року премії, що стала всеукраїнською удостоїлись поет Людмила Дасів, дослідники і популяризатори творчості М. Петренка Анатолій Шамрай, Тетяна Лисак зі Слов’янська, письменник і журналіст з Коростеня Віктор Васильчук та історик Віктор Прокопчук з Дунаївців [28, с. 6].

Пісні “Дивлюсь я на небо...” доля подарувала безсмертну славу. Разом з нею вічно житимуть і її творці Михайло Петренко, Людмила Александрова та Владислав Заремба.

Список використаних джерел

1. Бабенко О.А. Михайло Петренко – поет-романтик, поет-пісняр // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам’янець-Поділ. : Абетка-Нова, 2003. Вип.3. С. 203-206.
2. Блакитне небо Михайла Петренка : зб. статей. Слов’янськ : “Друкарський двір”, 2012. 220 с.
3. Вручено премію імені Михайла Петренка // Донеччина. 2016. 7 жовт. (№ 36).
4. Відзначили ювілей “Слов’янського сокола” // Донеччина. 2017. 26 верес. (№34).
5. Живе в пісні // Прокопчук В. З народних глибин. Хмельницький, 1991. С. 11-17.
6. Забіла В. Михайло Петренко. Поезії. Київ : Рад. письменник, 1960.
7. Заремба Сигізмунд //Енциклопедія українознавства. Львів, 1993. Т.2. С. 754.
8. Кабачинская С. “Народные песни” Владислава Зарембы // Зеркало недели. 2000. 19 февр. С. 16.
9. Лауреати премії імені Владислава Заремби // Лауреати обласних премій Хмельниччини : біобібліогр. покажч. Хмельницький, 2004. С. 88-103.
10. Михайло Петренко: життя і творчість : художні тексти, дослідж., док. / упоряд. О.Є. Петренко, О.О. Редчук. Київ :Фенікс, 2013. 218 с.
11. Овчаренко І.М. “Дивлюсь я на небо” // Социалистический Донбасс. 1956. 2 июля (№153).
12. Його. Поет цікавий, талановитий (до біографії М. Петренка) // Комуніст : газета. 1984. 15 серп.
13. Його. Дав пісню крилату // Донбас : журн. 1988. №4.
14. Його. Поет народився у Слов’янську // Комсомолец Донбасса. 1990. 13 нояб.(№216).
15. Його. Основні дати життя і творчості Михайла Петренка //Совет – 95: газета. 1991. 27 мая.
17. Його. Петренківське небо Лебедина // Вісті : газета. 1998. 23 лип.

18. Його. Слов'янський сокіл (Михайло Петренко) : іст. нарис. Донецьк : Журн. Донбас, 2004.

19. Петренко А.Е. Идентификация Петренко: генеалого-биограф. исслед. Київ : Профі, 2012. 192 с.

20. Петренко Михайло: Біографія. Творчість. Критика [Електронний ресурс]. Режим доступу: [www.poetryclub.com.ua /metrs.php](http://www.poetryclub.com.ua/metr.php). (Дата звернення: 5.10.17). Заголовок з екрана.

21. Прокопчук В.С. Владислав Заремба – український і польський композитор // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки : зб. наук. пр. за матер. міжнар. наук. конф. (23-24.06.1999 р.). Хмельницький, 1999. С. 562-565.

22. Різник О.О. Заремба Владислав Іванович [Електронний ресурс]. Режим доступу: [esu.com.ua /search-articles.php id=15513](http://esu.com.ua/search-articles.php?id=15513). (Дата звернення: 5.10.17). Заголовок з екрана.

23. Романько В.І. Література рідного краю : навч. посіб. Донецьк, 1995. 113 с.

24. Його. Слов'янськ літературний: перша половина ХІХ – початок ХХІ ст. Слов'янськ : Маторін Б.І., 2011. 389 с.

25. Його. Урок на тему: “Дивлюсь я на небо...”. Поет-земляк Михайло Петренко //ЛітЕра: сусп-політ., літ.-худ. журн. Слов'янська. 2012. № 3 (6). С. 9-15.

26. Його. Живе пам'ять про автора пісні “Дивлюсь я на небо...” //Літературна Україна. 2012. 27 верес.(№37). С. 7.

27. Чемерис В. Вічна тайна Михайла Петренка //Літературна Україна. 2003. 20 берез. С. 7.

28. Лауреати загально слобожанської літературно-мистецької премії імені Михайла Петренка: буклет / укладач В.І. Романько. Слов'янськ, 2018. 8с.

*У співавторстві з В.І. Романько, кандидатом філологічних наук, доцентом, головою Донецької обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Подвижники “Просвіти” з Дунаєвеччини

Подільська “Просвіта” постала 1906 року на хвилі демократизації суспільно-політичного життя, викликаній революційними подіями 1905-1907 рр. і в своєму поступі пройшла декілька етапів:

- 1906-1907 – час зародження;
- 1908-1914 – етап становлення й розвитку просвітянського руху за притаманними йому напрямками;
- 1917-1923 – відновлення “Просвіти”, посилення ролі в національно-визвольних змаганнях 1917-1920 рр. і занепаду зі встановленням радянської влади.

Можна говорити й про етап відновлення і розгрому просвітницького руху на Поділлі в роки нацистської окупації (1941-1942 рр.) та його розвитку в незалежній Україні (1989 р. – по наш час).

Хронологічно це дослідження охоплює перших 3 етапи, географічно – лише один мікрорегіон краю, територію, що входить до сучасної Дунаєвеччини та м. Кам'янця-Подільського.

Про просвітницький рух на Дунаєвеччині, його діячів вже йшлося в наукових працях автора, краєзнавців О.Г. Онищука, Є.Д. Назаренка, у спогадах Віктора Приходька та ін. [4; 6; 7; 8; 9]. У цій статті аналізується внесок вихідців з Дунаєвеччини в становлення й організацію діяльності Подільської “Просвіти” в 1906-1923 рр.

Так історично склалося, що біля витоків “Просвіти” в Кам'янці-Подільському, її активним творцем і протягом 1908-1914 рр. секретарем був уродженець Дунаєвеччини **Василь Андрійович Сочинський**.

Народився він 1885 року в Малій Кужелівці в селянській сім'ї, закінчив сільську початкову школу, потім Ушицьке двокласне міське училище. Працював у Миньковецькому волосному правлінні, а дець року 1905-го вже був урядовцем Кам'янець-Подільського відділення Селянського поземельного банку. І, як пізніше писав у спогадах його друг, колишній голова Подільської губернської народної управи Віктор Кіндратович Приходько, у свої 20 років, маючи освіту рівня міської школи, отримував 30 крб. місячної платні, був достатньо забезпеченим, щоб жити тихим і спокійним життям [4, с. 86].

Однак Василь Андрійович був не такою людиною. Обдарований від природи, талановитий, спостережливий він підвищував освітній рівень шляхом самоосвіти, за рахунок багатьох прочитаних книг, і не міг стояти осторонь тогочасних бурхливих подій. Досить скоро “заразився українською бацилою” й опинився в самому центрі українського національного життя. У березні 1908 року, як тільки зусиллями лікаря К. Солухи і Т. Павловського вдалося відновити діяльність Подільського українського товариства “Просвіта”, він став його секретарем, взяв на себе чималий тягар громадської безоплатної просвітницької роботи і ніс його упродовж 1908-1914 рр. – часу функціонування так званої другої Подільської “Просвіти”.

В.А. Сочинському в співпраці з головою Костем Солухою та активом Товариства доводилося забезпечувати відкриття шкіл, бібліотек, читалень, книгарень і книжкових кіосків; видання книг, газет, листівок для народного читання; заслуховування рефератів й проведення бесід про Україну; збирання й популяризацію фольклору, рідної пісні, музики;

поширення просвіти серед дорослих через недільні школи, вечірні заняття, постановку вистав тощо [10, с. 101].

Головним напрямом роботи подільські просвітники вважали поширення української книги серед населення губернського Кам'янця-Подільського, повітових міст та інших населених пунктів губернії. З цією метою вони намагалися створювати бібліотеки, бібліотеки-читальні. Робити це було не просто – влада постійно чинила спротив. Зокрема, на подання “Просвіти” не дала дозволу на функціонування бібліотек у 24 селах губернії [4, с. 13]. Однак настирливість голови і секретаря “Просвіти” час од часу пробивала стіну заборон. Скажімо, просвітянська бібліотека в Кам'янці-Подільському 1911 року вже мала 1130 примірників книг, передплачувала 18 українських газет і журналів, 11 російських, мала 183 постійних читачі. А 1914-го, на час розпуску Товариства, було 1460 найменувань творів, 137 постійних читачів, яким видала 2014 книг [4, с. 16, 23].

Складною проблемою виявилось поповнення книгозбірень українськомовними книжками, яких явно не вистачало. Василь Андрійович вирішив надолужити справу за рахунок відкриття власного видавництва. В.К. Приходько згадував: *“... Сочинський таки “нашкрябав” трохи грошей, притягнув паї ще кількох кам'янецьких українців і в 1908 році сповістив мене у Дорпт, де я вчився, що ми таки будемо мати на Поділлю видавництво – тільки ось, як його назвати. Я с проектував назву “Дністер” – нашої подільської річки, Сочинський її апробував, з 1908 року у Кам'янці на Поділлю почало функціонувати українське видавництво “Дністер”* [4, с. 92].

Першою книгою, що побачила світ під грифом цього видавництва, була збірка улюблених в народі співомовок подолянина Степана Руданського. Василь Андрійович встановив контакти з місцевими друкарнями, і в народ пішли брошури, невеликі за обсягом, зате дешеві, попит на які постійно зростав. Серед них – книжечки з питань кооперації, написані видатним подільським кооператором і журналістом Йоахимом Волошиновським. Авторський колектив, до якого увійшли К. Солуха, Ю. Сіцінський, В. Сочинський, М. Павловський та ін., підготував “Український катехизм”, в якому шляхом питань і відповідей висвітлювались важливі аспекти історії і культури України. 1914 року жандарми занесли її до протоколу як таку, що несла *“антидержавні думки”*, твердила, *“... що кожний має право вільного пересування, право на вільну розмову рідною мовою”*, а російського царя назвала *“деспотом, від якого не треба приймати наказів...”* [9, с. 217]. В.А. Сочинський поступово оволодів усіма тонкощами нової справи й став помітним видавцем. Принаймні закордонна “Енциклопедія українознавства”, що видавалася за редакції професора

Володимира Кубійовича, у другому томі зафіксувала факт функціонування видавництва “Дністер” у Кам’янці-Подільському, особливу його активність у 1918-1920 рр. й прізвище видавця В.А. Сочинського [2].

Бібліотечна комісія при раді “Просвіти” добивалася відкриття бібліотек і в окремих селах. У різний час плідно діяли вони в Печері Брацлавського повіту (204 книги, 60 постійних читачів), у селах Іванківці, Куничани та інших. Книги поширювались і через членів “Просвіти”, на Дунаєвеччині – через учителя Самійла Бабляка, Петра Куцяка (с. Великий Жванчик), Івана Васильєва (Мала Кужелівка), Степана Жулинського (Дунаївці), Євмена Лісовенка (Тинна), священника Никанора Родкевича (Іванківці), Євстафія Галака (Лошківці) та ін. [10, с. 107-109].

Чимало уваги надавав В.А. Сочинський улаштуванню масових гулянь, адже вони збирали велику аудиторію для поширення української ідеї, реалізації книг тощо. Водночас зібрані кошти уможлилювали наймання приміщення, утримання бібліотеки і бібліотекаря, книгарні і лотка з книжками на базарі, поширення діяльності на село. Якщо таке гуляння на бульварі чи вечірка в помешканні мали відбутися, Василь Андрійович, за спогадами В. Приходька, мав сотню обов’язків: він мусив замовити театральну залу чи місце на бульварі, здати до друку афіші і відредагувати їх, запросити оркестр, домовитись з брандмейстром пожежної команди, щоб полити водою бульвар перед гулянням і т.п. [4, с. 90]. Допомагали йому нерідко молодші брати Іван та Михайло, й інші молоді люди з числа семінаристів, гімназистів, учнів технічної, художньо-промислової та фельдшерсько-акушерської шкіл, дрібні чиновники, які потягнулися до нової справи.

Масових гулянь тільки в червні 1909 року відбулося три, їх відвідало до 800 осіб. А ще – три літературно-музичних вечірки, де читались реферати, уривки з літературних творів, декламувались вірші, ставились п’єси, організовувались виставки книг і їх продаж. 1913 року були прочитані реферати “Українські народні колядки і щедрівки”, “Історичні народні пісні про повстання Б. Хмельницького”, про українських письменників Тараса Шевченка, Лесю Українку, Степана Руданського, Івана Котляревського, Івана Франка та ін. Закінчувались вечірки танцями. Вхідний квиток коштував 30 коп. [4, с. 21].

Такі гуляння деким розцінювались неоднозначно, мовляв, тратиться час, зусилля й кошти, аби кам’янецькі “ферцики” і баришні мали можливість дешево потанцювати. Критики забували, що при цьому відбувалася потужна світоглядна робота. І життя згодом довело, що ці заходи виконали завдання, яке на них покладалося: у села їхали молоді

священники – вихованці Подільської духовної семінарії, медики, учителі, несли українознавчі ідеї в маси. А коли прийшла пора, скликали з'їзди, курси, українізували школи, поповнювали українське військо, розбудували Українську Народну Республіку.

1914 року Подільська “Просвіта” мала 150 членів, серед них групу тих, хто згодом очолив державні структури: Н. Григоріїв, В. Приходько, В. Чехівський. Однак 17 травня того ж року жандарми розгромили осередок українського життя, який засіяв голови і серця тисяч подолян зерном українолюбства. Василь Андрійович покинув Кам'янець-Подільський і подався, як свідчить В.К. Приходько, на “Чорноморщину”, де кілька років лікував хворі нирки [4, с. 94].

Але як тільки в Кам'янці-Подільському знову запульсувало українське життя, повернувся назад. 1919 року кілька місяців був головою ради Кам'янець-Подільської повітової управи. На цій посаді його замінила Олімпіада Пащенко, бо на прохання Віктора Кіндратовича Приходька, тоді голови Подільської губернської народної управи, Василь Андрійович очолював ній видавничий відділ, відновив діяльність видавництва “Дністер” і надрукував кілька десятків назв книг, брошур, шкільних підручників, ефективно використовуючи також можливості друкарні Свято-Троїцького братства, де працювало 4 друкарських машини і 60 осіб персоналу, та великої друкарні – 120 працівників колишнього губернського правління. У заблокованому ворожими військами Кам'янці-Подільському проблемою виявився друкарський папір, який Василь Андрійович з великими зусиллями діставав у місцевих євреїв. Коли ж дізнався, що в Совиному Яру діє папірня, встановив з нею контакти від імені народної управи, організував поставку сировини – ганчір'я, паперової макулатури – й отримав не дуже якісний, а все ж таки дуже необхідний для книговидавництва папір.

Він залучив до видавництва в якості редакторів та авторів професорів відкритого 22 жовтня 1918 року в Кам'янці-Подільському державного українського університету, передовсім В. Біднова, Л. Білецького, М. Драй-Хмару, М. Плевако та інших. Йому допомагав дунаївчанин Степан Риндик і як редактор, коректор, так і письменник, а також Н. Григоріїв. Робота не припинилася і за поляків, що окупували Кам'янець-Подільський. *“У видавничому відділі “за Сочинського” було, як у великому млині, – згадував В.К. Приходько. – Тріщали машинки, цокали рахівниці, безперестанно звонив телефон, а в кабінеті завідуючого – безперервний людський потік: то приходили письменники, університетські професори, коректори, поети і дуже часто між ними від початку 1919 року маяла сива борода “діда” М. Грушевського... Такий широкий розмах роботи швидко*

давав свої наслідки: книжка виходила за книжкою, їх, як висловлювався Сочинський, просто “лопатами гребли”, і земські підводи та автомобіль не встигали їх з друкарень відбирати” [4, с. 97].

1920 року перед приходом більшовицьких військ почалася евакуація українських урядових установ, чиновників, працівників різних українських структур. Видавництво “Дністер” припинило діяльність, опублікувавши більше 30 назв книг, здебільшого підручників [9, с. 220]. Ще довго ними був забитий книжковий склад народної управи, звідки очільники радянської влади постачали українські книги в школи не тільки Подільської, а й інших губерній.

А їх творець, видатний просвітник, подолянин В.А. Сочинський мусив покинути рідний край і відбути в еміграцію.

Важливу роль в організації просвітянського життя на Поділлі в добу національно-визвольних протистоянь 1917-1920 рр. відігравав ще один виходець з Дунаєвеччини **Євген Григорович Кондрацький**.

Він народився 1886 року в сім'ї маліївецького священника Григорія Кондрацького. Перші 5 його дитячих років пройшли в красивому селі Маліївці. Звідти виніс перші знання і перші враження від покrajних ярами і оточених лісом Маліївців, прикрашених чудовим парком і палацом графів Орловських.

У п'ятирічному віці переїхав з батьками до Кам'янця-Подільського, де батько отримав посаду священника Подільської духовної семінарії. Протягом 1895-1900 рр. навчався в Кам'янецькому духовному училищі. Вступив до семінарії, з якої 1904 року був виключений “за образу викладача Яструбцова”. А фактично – через побоювання духовного відомства, аби в семінарське життя не проникало вільнодумство. У зв'язку з тим, що Св. Синод заборонив приймати “виключенців” до будь-якої семінарії на півдні імперії, вимушений був виїхати до Росії і вступити до 5 класу Костромської духовної семінарії [1, арк.78].

1907 року, після її закінчення, вступив на історико-філологічний факультет Московського університету, де брав активну участь у житті української студентської громади.

З 1910 по 1915 рік викладав російську словесність у Варшавській гімназії. З наступом німців евакуювався до Чернівців, звідки був відкликаний до Москви і направлений на посаду завідуючого жіночим початковим училищем у м. Торопець Псковської губернії. 6 серпня 1916 р. переведений на вищу посаду – директора 2-ої жіночої гімназії в м. Кінешма [1, арк. 84].

Літні канікули 1918 року провів в Архангельську, на батьківщині дружини Надії Яківни Нікольської. У серпні того ж року, добившись

візи в українському консульстві, виїхав в Україну, у рідний Кам'янець-Подільський. Спочатку обіймав посаду завідуючого середніми школами у відділі освіти губернської земської управи, викладав в учительській семінарії [1, арк.86]. Згодом, за радянської влади, очолював трудову школу [1, арк. 237].

З переїздом до Кам'янця-Подільського став одним з активних членів “Просвіти”. Оскільки володів кількома інструментами, грав у струнному квартеті. Коли в квітні 1919 року в місто вступили більшовицькі війська і “Просвіта” опинилася в непростих умовах, її лідер Кость Солуха пішов у відставку, а Євген Кондрацький виявився в центрі просвітницького руху. 4 травня відбулися надзвичайні збори членів “Просвіти”. Їх учасники підтвердили зміст і традиційні напрями роботи. Була обрана нова рада, яку склали Кондрацький, Савицький, Ілінський, Сочинський, Животко, Кобилянський, Думневич, Богацький, Левандовський, Зборовець, Головня. Солуху було обрано почесним членом Подільської “Просвіти”, а 7 травня, на першому організаційному засіданні ради, головою ради став Є.Г. Кондрацький [3, с. 28].

В умовах, коли в місті кілька разів мінялася влада – більшовицьку потиснула Директорія, згодом прийшли поляки, потім знову повернувся уряд УНР, він з честю виконав завдання, які покладалися на “Просвіту”.

Просвітяни в українському клубі організували зустріч нового 1920 року, зібравши величезну аудиторію. Лунали пісні “Де згода в сімействі”, “Та не має гірш нікому” та ін. На Різдво і Водохреща організували коляди, щедрування.

Урочисто відзначили й 116-річницю від дня народження Тараса Шевченка. У місцевій пресі з цієї нагоди була опублікована низка статей: М. Плевако – “Шевченко і критика”, “Еволюція поглядів Т. Шевченка”, “Шевченко за кордоном”, М. Грінченка – “Шевченко і Лисенко”, В. Біднова – “Шевченко і справи української церкви”.

11 березня на площі біля Олександрівського собору зібралися студенти державного українського університету, учні гімназії імені С. Руданського, члени “Просвіти” та “Спілки українок”, італійські дипломати, жителі міста. У соборі пройшла урочиста служба. Хори – національний та юнацький – виконали “Заповіт” і “Ще не вмерла Україна”. Виступали промовці В. Біднов, Л. Старицька-Черняхівська, ректор українського народного університету В. Чехівський та ін.

У березні 1920 р. голова “Просвіти” брав участь у засіданні американсько-польського комітету допомоги дітям, обстоюючи інтереси малолітніх краян.

З приходом поляків просвітяни, і в першу чергу голова Євген Кондрацький, допомагали головноуповноваженому міністрові уряду УНР нейтралізувати агресивні дії польської адміністрації, протистояти жовнірським дебошам. Товариство влаштувало безплатну амбулаторію, взяло участь в організації комітету Українського Червоного Хреста.

У кризовий момент, у червні 1920 року, “Просвіта” серед 28 організацій склала Національну раду, яка охопила своїм впливом 4 повіти – Кам’янецький, Ушицький, Проскурівський і Летичівський, делегувавши до її складу свого представника.

Євген Григорович Кондрацький поширював вплив на осередки “Просвіти”, що діяли в містах і селах губернії. Підтримував тісні зв’язки і з Дунаєвеччиною, зокрема з **Самійлом Митрофановичем Бабляком**, учителем і керівником просвітянського осередку в с. Великий Жванчик, батьком згодом відомого письменника Володимира Бабляка, автора романів “Вишневий сад”, “Жванчик”. Самійло Бабляк мав чималу бібліотеку, яку поповнював з допомогою Подільської “Просвіти”, читав лекції для жителів, пропагував книги, організував вистави, виступи хору, яким керував особисто. Житель Великого Жванчика Петро Васильович Мельник згадував: *“Самуїл був доброю людиною, його любили в селі. Він був вродливий. До нього часто зверталися люди, і він нікому ні в чому не відмовляв. Його дружина гарно співала. С. Бабляк грав на скрипці. Вчив простих людей рідної мови. Ті, хто вмів читати, брали в нього книжки, які він звідкись привозив”*.

Мав Є.Г. Кондрацький тісні контакти і з дунаєвечкою “Просвітою”, її активними членами Борисом, Лідією та Оленою Богацькими, вчителем і бібліотекарем школи Володимиром Гушлом, братами Семеном і Степаном Риндиками, лікарем Іваницею, завідуючою просвітянською бібліотекою Антоніною Мельник, вчителями Зозулянською і Підгурською з Січенців, Білянським з Тинної та іншими.

Найбільше доводилося контактувати з учителем **Семеном Дмитровичем Риндиком**, який в 1919-1920 роках очолював дунаєвечкий осередок “Просвіти”.

Семен Риндик – син коваля з приміського села Заставля. Батько, бачачи в синові іскру Божу, попри всі труднощі й нестатки прагнув дати йому освіту. Семен закінчив Дунаєвечку початкову, Великожванчицьку вчительську школи, а згодом і Шамовську вчительську семінарію на Херсонщині. Працював у Міцівецькій, Нігинській, Миньковецькій, Удріївецькій, Балакировецькій, Городоцькій початкових школах.

1918 року, повернувшись додому, вступив з братом Степаном у дунаєвещьку “Просвіту”. Брав участь у концертах хору, яким керував В.К. Гушло. Читав лекції. Виступав і як музикант, граючи на гітарі, бандурі, мандоліні, цимбалах. Після від’їзду на навчання студента Ночки одноголосним рішенням зборів був обраний головою осередку. А коли в липні 1919 року в місто вступили підрозділи Української Галицької Армії, співпрацював з курінним отаманом Раком, чотарями Ганчаком і Цавольським, спільно організовуючи просвітницькі заходи для вояків УГА.

З приходом у Дунаївці денікінців почалися переслідування активістів “Просвіти”. Семен Риндик передав головування старшому віком Михайлові Новицькому, а сам переховувався. Не поривав з “Просвітою” і в наступні роки, аж до її ліквідації радянськими органами влади [5].

На жаль, доля не була прихильною до просвітників з Дунаєвеччини. Несумісність ідеології марксистів і просвітників стала причиною ліквідації останніх переможцями-більшовиками.

Рятуючись від арешту, емігрував до Львова, а потім до Луцька, на територію Волинського воєводства Польщі, Василь Андрійович Сочинський. Там і помер 1938 року.

1921 року жертвами “червоного терору” стали Лідія і Борис Богацькі – діти нестеровецького священника Олександра Богацького, розстріляні у Вінниці.

1929 року були заарештовані Семен і Степан Риндики й відпущені 1930 року за відсутності складу злочину. Однак 1937 року Степана Дмитровича не обминув арешт. Повернувся з в’язниці з надірваним здоров’ям і скоро помер. Семен Дмитрович рятувався виїздом до родичів на Кавказ. 28 грудня 1957 року вчитель Дунаєвещької СШ №1 С.Д. Риндик Указом Президії Верховної Ради СРСР був удостоєний почесного звання “Заслужений учитель школи Української РСР”. Помер 2 січня 1962 року, передавши педагогічну естафету своїм онукам Наталії та Олександрю Надвірнякам [5].

Члену ради Подільської “Просвіти” 1919-1920 рр. Юрію Богацькому довелося також виїхати в еміграцію. Його брата – активного просвітника, голову Кам’янець-Подільського наукового товариства Всеукраїнської академії наук, викладача хімічного технікуму Дмитра Богацького поглинула неситенна тоталітарна північ. Там, у гулагівських катівнях, загубився його слід.

Трагічно склалося життя голови Подільської “Просвіти” 1919-1920 рр. Євгена Кондрацького. Заарештований 25 серпня 1929 року “за приналежність до підпільної української контрреволюційної організації (читай – до

“Просвіти” і музичного товариства імені Леонтовича. – В. П.), участь в її діяльності, агітацію проти заходів радянської влади” він 18 лютого 1930 р. трійкою при колегії ДПУ УСРР був засуджений на три роки до концтабору. Схоже термін ув'язнення йому продовжували, останній раз, 16 червня 1937 р., ще на 5 років. 15 січня 1938 р., не витримавши фізичних і моральних тортур, у безнадії, втративши рештки здоров'я, помер у віці 52 років [1, арк. 95-96].

Отже, дунаївчани, як і сотні патріотів в інших мікрорегіонах, брали активну участь у розбудові Подільської “Просвіти” та її осередків на місцях, формуванні національного світогляду краян, наближаючи українську незалежність.

Список використаних джерел

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 6193. Оп. 12. Спр. П-30340, т. 1.
2. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. В. Кубійович. Львів, 1993. Т. 2. 550 с. Перевид. в Україні.
3. Назаренко Є.Д. “Просвіта” в 1917-1919 роках / Є.Д. Назаренко // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі. Хмельницький; Київ, 1995. С. 27-28.
4. Приходько В.К. Під сонцем Поділля : спогади / Віктор Приходько. Вінниця : ТОВ “Консоль”, 2011. Ч. 2. 416 с.
5. Подільські вісті. 2002. 28 серп. (№ 121).
6. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність : монографія / Віктор Прокопчук. Київ : Рідний край, 1995. 204 с.
7. Його. Під егідою Українського комітету краєзнавства: монографія / В.С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2004. 312 с.
8. Його. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст. : монографія / В.С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. 600 с.
9. Його. В.А. Сочинський – видатний діяч Подільської “Просвіти” // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. С. 215-221.
10. Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Кам'янець-Поділ. міське т-во “Просвіта”; упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий. Кам'янець-Подільський, 1996. 110 с.: іл.

Організаційна і бібліотекознавча праця С.О. Сірополка, Л.Ю. Биковського, М.І. Ясинського у фундаментальній бібліотеці Кам'янець-Подільського державного українського університету

З 6 червня по 15 листопада 1919 року Кам'янець-Подільський був державним центром Української Народної Республіки, тут розташувались Директорія, Уряд, місто стало важливим осередком політичного, військового, наукового й культурно-освітнього життя України. Особливу роль у цих процесах відігравав урочисто відкритий 22 жовтня 1918 року Кам'янець-Подільський державний український університет, його фундаментальна бібліотека, яка саме в цей період стала місцем праці визначних бібліотекознавців, фундаторів української бібліографії.

Свій відлік часу бібліотека розпочала 5 вересня 1918 року, очолив її на правах “помішника бібліотекаря” І.Г. Сливка, педагог, організатор шкільної бібліотеки в Брусиліві, масової – у м. Тальному. Основні зусилля Іван Григорович спрямував на комплектування фонду, облік і упорядкування літератури. На початок навчання – 1 листопада 1918 року бібліотека мала лише 1686 книг.¹

*Іван Іванович Огієнко – ректор
Кам'янець-Подільського державного
українського університету*

Однак на звернення ректора професора І.І. Огієнка “докласти своїх зусиль до збудування нового культурного огнища і подарувати в бібліотеку книжок, що в їх тепер відчувається велика потреба і що їх немає змоги придбати навіть за великі гроші” десятки організацій, установ, добродійників передавали книги до бібліотеки: 6600 примірників надійшло від губстаткомітету, 2716 – від міської чоловічої гімназії, 10 пудів книг для університету надіслала дипломатична місія УНР у Румунії, 408 томів – Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка зі Львова. Книги передавали викладачі – ректор І. Огієнко,

декан П. Бучинський, С. Русова. Учитель М.Ф. Пащенко не тільки подарував зібрану за все життя особисту бібліотеку, а й попросився безкоштовно допомагати бібліотекарю упорядковувати фонд.² Через рік, на момент прибуття до бібліотеки Льва Биковського, за його спогадами, вона “числила вже коло 30 тис. томів. Всі стіни в два поверхи від гори до долу довкруги бібліотечної зали (колишньої церкви) були вщерть виповнені полицями з книгами на них. Вони вже там не містилися й почали обносити полицями мури – стовпи, що стояли серед приміщення, підпираючи стелі. Окрім того, в окремій залі була уряджена студентська читальня з підручною книгозбірнею. Абетковий каталог був почасти зладжений і давав доступ до більшої частини книжок”.³

Наприкінці квітня 1919 року на посаду помічника бібліотекаря був призначений Михайло Ілліч Ясинський. Двадцятидев'ятирічний молодий чоловік прибув до Кам'янця-Подільського ще 1 листопада 1918 року, після утвердження Директорії, в антигетьманському повстанні якої брав участь. Син учителя, вихованець Київського університету Св. Володимира він мав деякий життєвий досвід, міцні знання і щире бажання прислужитися книзі. Він зразу ж включився в роботу з обліку, інвентаризації, каталогізації фонду й обслуговування читачів. Для успішного впорядкування й розкриття фонду потрібна була допомога з боку викладачів і студентів, які не мали навіть елементарних бібліотечних знань. З метою поширення бібліотечних знань восени 1919 року створили Бібліотечне товариство, до якого входили ректор І. Огієнко, М. Плевако, доцент, протягом січня-квітня 1919 року бібліотекар (так тоді називалася посада керівника бібліотеки), доцент М. Драй-Хмара, професор П. Клименко, а також помічник бібліотекаря М. Ясинський. Саме тут Михайло Ілліч розпочав свої бібліотечнознавчі університети, поглиблював знання в бібліографічному семінарі, який вів завідуючий кафедрою історії українського письменства М. Плевако, й сам виступав з доповідями перед студентами, допомагав їм упорядковувати покажчик творів Б. Грінченка.⁴

Вчився також у С.О. Сірополка, який прибув у місто 25 грудня 1919 р. й очолив університетську бібліотеку, а в травні 1920 року, після звільнення Києва, був запрошений до роботи в Міністерстві освіти УНР й покинув Кам'янець-Подільський.⁵

Лев Юстимович Биковський також залишив окупований денікінцями Київ на початку вересня 1919 року і десь біля 10 числа прибув до Кам'янця-Подільського. У пошуку роботи звертався до Міністерства пропаганди УНР, завітав і до ректора університету. Пізніше згадував: “Посилаючись на свою попередню працю в Національній бібліотеці України при УАН

в Києві, я просив прийняти мене на працю до університетської бібліотеки. Зо сторони ректора знайшов цілковите розуміння ситуації й далекойдучу негайну опіку. Він призначив мене другим помічником бібліотекаря (першим лишався М. Ясінський) з відповідним утриманням. В цей спосіб ректор дав мені можливість: 1. перебути тодішній скрутний для мене час та вчитися в університеті, 2. працювати в любому мені бібліотечному фаху, 3. продовжувати теоретичні студії в царині книгознавства й бібліотекознавства”.⁶ У жовтні 1919 р. отримав доручення доставити з Вінниччини бібліотеку графа Холоневського. Незважаючи на воєнний стан, зумів довести книги, що зайняли цілий вагон, до Жмеринки, але там від хворих козаків заразився тифом. Передавши книги під опіку Жмеринської української гімназії, ледь дібрався до Кам’янця-Подільського і 6 тижнів важко хворів, перебуваючи на межі між життям і смертю.

Він активно включився в бібліотечні справи, брав участь в “громаджені книгозбору, порядкуванні та опрацюванні його й книгодрукуванні”,⁷ став членом Бібліотечного товариства, працював у бібліографічному семінарі М.А. Плевако і, спираючись на досвід роботи в НБУ й отримані знання, виступив автором низки бібліотекознавчих публікацій. Працював у бібліотеці до середини травня 1920 року, всього 6 місяців, однак залишив гарний слід в житті колективу бібліотеки, набув нових знань і досвіду, що допомогло йому згодом стати одним з провідних українських бібліографів в еміграції.

І хоч перебування цих видатних діячів бібліотечної справи в Кам’янці-Подільському було порівняно нетривалим, все ж провели вони чималу роботу, насамперед – фондову. Поповнення здійснювалося як за рахунок дарувань, перебирання книжок покинутих маєтків, так і за рахунок епізодичних закупівель, видання курсів лекцій, підручників і посібників викладачами С. Бачинським, Л. Білецьким, П. Бучинським, В. Гериновичем, М. Драй-Хмарою, П. Клепатським, І. Огієнком, С. Остапенком, М. Столяровим, М. Хведоровим та іншими, на що керівництво університету виділило 2 млн рублів.⁸ На початок січня 1920 року бібліотека налічувала 28455 примірників книг – 17286 подарованих і 11169 придбаних у книгарнях та видавництвах, 20045 із них були занесені до каталогів, побудованих за децимальною системою.⁹

Каталогізації літератури надавав великого значення і сам ректор професор І. Огієнко. Він підпорядкував поповненню фонду і каталогізації надходжень діяльність Бібліотечної комісії, яка почала функціонувати в жовтні 1918 року і яку з серпня 1919 року очолював книгознавець і деякий час – з 5 листопада 1919 року до призначення

приват-доцентом університету – помічник бібліотекаря Ю.Й. Сіцинський. За ініціативою С.О. Сірополка ректор збільшив чисельність персоналу. Якщо на 1 січня 1919 року в бібліотеці працювало 6 осіб, то на початок 1920-го – втричі більше: бібліотекар, 3 його помічники та 14 урядовців.¹⁰ Питання каталогізації розглядала Рада професорів й доручила окремим викладачам, працівникам розташованих у приміщенні університету урядових установ надати допомогу колективу бібліотеки у вирішенні цього непростого питання.

Великої уваги С.О. Сірополко та його помічники І.Г. Сливка, М.І. Ясинський, Л.Ю. Биковський надавали організації управління бібліотечними процесами та вдосконаленню обслуговування читачів. Поряд з Бібліотечною комісією з представників професорсько-викладацького складу вони започаткували функціонування Бібліотечної ради в складі бібліотекаря, його помічників, секретаря та представника від рядових бібліотекарів. Відповідно до статуту Ради, затвердженого правлінням університету 13 січня 1920 року, вона збиралася щотижня, обговорювала поточні справи, приймала рішення, які і втілювала в життя.

Одним із них було запровадження “Книги відгуків і побажань відвідувачів бібліотеки”. 14 січня 1920 року, після аналізу перших пропозицій, бібліотекар С.О. Сірополко доповів ректору І.І. Огієнку, що вони зводяться до придбання нових книг і часописів, удосконалення каталожної роботи – створення алфавітного каталогу, поліпшення умов у читальні – освітлення, теплового режиму, збільшення часу її роботи з 10-ої до 21-ої години, скорочення терміну користування літературою професорами. За розпорядженням ректора й організаційних дій керівництва ці побажання були реалізовані.¹¹

Формувалася й удосконалювалася в процесі роботи

*Степан Онисимович Сірополко –
у 1919-1920 рр. бібліотекар (керівник)
фундаментальної бібліотеки КПДУУ*

нормативна база бібліотечної праці, були переглянуті правила роботи й 27 січня 1920 року Рада професорів затвердила “Правила бібліотеки Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету”. Вони були, по суті, комплексним документом, за змістом більш відповідним статутіві книгозбірні. У першому розділі “Завідування бібліотекою” визначені особи й інституції, Бібліотечна комісія, зокрема, відповідальні за керівництво бібліотечними справами, та документи з обліку фонду, каталоги – алфавітний, систематичний, рукописів, унормовано й інші управлінські питання. Розділ другий “Спосіб придбання книг” передбачав порядок, виділення коштів, організації замовлень, придбання літератури. І лише останній визначив правила функціонування “Професорської лекторії” та “Читальні при бібліотеці Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету”, порядок користування літературою, режим роботи цих підрозділів, термін перебування книг у читача.

Звичайно, кожен крок з організації бібліотечної роботи – комплектування, наукова обробка літератури, її каталогізація тощо – вимагав звернення до теоретичних джерел, існуючої практики, посилював теоретико-методичний арсенал С.О. Сірополка і, особливо – Л.Ю. Биковського, М.І. Ясинського. Вони вчилися самі й навчали бібліотечний актив – членів Бібліотечного товариства, учасників Бібліографічного семінару, колектив працівників бібліотеки, консультували бібліотечний актив, при цьому продукували нові ідеї, теоретичні висновки, перевірені власною практикою.

У Кам’янці-Подільському Степан Онисимович Сірополко переклав українською й 1919 року видав у друкарні Подільської губерніяльної народної управи свою працю “Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла”, в якій поряд з практичними рекомендаціями розглянув низку теоретичних питань – про значення народних бібліотек, принципи організації їх діяльності, необхідність залучення до бібліотечної справи читачів, критерій відбору й способи підготовки бібліотечних кадрів, основоположні засади організації роботи бібліотек, техніки обліку, класифікації літератури за міжнародною децимальною системою, запропонованою 1878 року працівником Нью-Йоркської бібліотеки Дюном, її бібліографування, ведення комплексу документів з обліку роботи, звітування. У додатку вмістив “Правила бібліотек”, “Інструкцію для бібліотекаря”.¹²

Особливо плідним з точки зору науково-теоретичної діяльності кам’янецький період став для Льва Биковського. За нашими підрахунками, у різних журналах та газетах він вмістив близько 30 публікацій з питань книгознавства, бібліографії. У студентському журналі “Нова

думка”, який редагував тоді ще студент, а згодом відомий письменник Юрій Липа, дав рецензію трьом числам заснованого 1918 року товариством “Друкар” журналу “Наше минуле”, на сторінках якого свої наукові розвідки, мемуари й епістолярії вміщували І. Огієнко, К. Широцький.¹³ У першому числі журналу “Наше життя” – орган профспілки службовців університету, який редагували Ю. Гудзій, М. Грінченко, М. Ясинський, започаткував рубрики “Книгознавство”, “Бібліографія”, опублікував теоретичну статтю “Книгознавство”, в якій дав потрактування поняття “книгознавство”, у відділі “Бібліографія” – рецензію низці праць зі статистики, демографії викладача університету Сергія Остапенка та інших авторів.¹⁴

На цьому етапі до бібліографічних справ університету, діяльності його працівників долучився й Іван Кревецький, який упродовж 1909-1914 і 1921-1937 років очолював бібліотеку Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові, а 1919 року як старшина Української галицької армії опинився в Кам'янці-Подільському і разом з Осипом Назаруком у похідній військовій друкарні видавав “Українську старовину”. Він залучив Л. Биковського до співпраці і той опублікував у часописі статтю “Українська національна бібліотека”.¹⁵

У щоденнику “Наш шлях”, який видавав товариш Л. Биковського по петербурзькій українській громаді Іларіон Косенко, вмістив серію статей з бібліографії: “Бібліографія (Що таке бібліографія?)”, “Міжнародна бібліографія”, “Українські бібліографічні організації”, “Бібліографія творів з бібліотекознавства українською мовою”, “Українська державна бібліографія”, “Нова українська бібліографічна організація”, рецензію на книгу

Лев Биковський у студентські роки

С.О. Сірополка “Народні бібліотеки” та інші.¹⁶ Саме у фундаментальній бібліотеці Кам'янець-Подільського державного українського університету він утвердився в своєму розумінні ролі і значення бібліографії, розпочав продукування власних поглядів, ідей у царині бібліографознавства.

Найдовше, близько 4 років, працював у фундаментальній університетській бібліотеці Михайло Ілліч Ясинський. Після від'їзду С.О. Сірополка до Києва очолював книгозбірню. Він досить швидко усвідомив, що на чільне місце серед функцій університетської бібліотеки висувається та, що пов'язана з оперативним обслуговуванням читача. “Завдання сучасних бібліотек, які б вони не були (академічні, чи громадські і т. д.), – стверджував у ту пору, – полягає в наближенні книжки до читача”.¹⁷

Тому всіляко сприяв утворенню бібліотек у навчальних кабінетах, книжкових збірок семінарів, у грудні 1920 року – читальні фізико-математичного факультету. Високо цінував роль бібліотечного працівника. “Для того, щоб абонемент відповідав своєму призначенню, – твердив він, – необхідно мати такого завідуючого абонементом, який би докладно виконував

роль консультанта. Ніякий каталог, ніякі покажчики не можуть цілком задовольнити читача!”¹⁸ Він і сам показував приклад наукового підходу до організації бібліотечної справи, аналізу роботи. Можна з впевненістю стверджувати, що саме в Кам'янець-Подільському М.І. Ясинський розпочав свої бібліотекознавчі дослідження. 1920 року ввійшов до редакції часопису університетських службовців “Наше життя”, вмістив у ньому “Бюлетень фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського університету”, статті “До доповіді громадянина Ільїнського на Кам'янець-Подільському повітовому вчительському з'їзді 21-26 липня 1920 р. про “Організацію бібліотек”, “Матеріали до статистики фундаментальної бібліотеки

Михайло Ілліч Ясинський, керівник бібліотеки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти

Кам'янець-Подільського університету”, рецензію на книгу О. Федорової “Робота з дітьми в бібліотеці нового типу”.¹⁹ Вказані публікації є цінним джерелом вивчення історії університетської бібліотеки, а також розвитку бібліотекознавчих поглядів та ідей М.І. Ясинського в початковий період його бібліотечної діяльності. Він вважав посібник С.О. Сірополка “Народні бібліотеки” дещо консервативним, недостатньо зорієнтованим на процеси, які проходили в той час. Тому підготував і передав Кам'янець-Подільському політвиконкому рукопис “Короткого підручника для упорядкування й ведення селянських бібліотек”, доля якого й досі не відома.²⁰

Після низки реорганізацій бібліотечний фонд був поділений між утвореними замість університету Інститутом народної освіти і Сільськогосподарським інститутом, значна його частина була вивезена за кордон і склала основу “Бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету” в Тарнові, завідувачем якої І. Огієнко призначив Дмитра Олексюка.²¹ Михайло Ілліч очолив бібліотеку ІНО, пережив полосу невдач – важке матеріальне становище, недоїдання, холод в неоплуканих приміщеннях, обшуки й арешти з боку карних органів. 1922 року сам зазнав чистки, був звинувачений у видачі студентів клерикальних книг і 28 вересня звільнений з посади. До кінця року залишався в штаті, передавав фонд, готував звіт. На початку січня 1923 року покинув місто. Кам'янець-Подільський ІНО і його бібліотека, яка стараннями М.І. Ясинського того ж року надбала статус наукової, втратила керівника, фахівця, який досить скоро заявив про себе як визначного бібліотеко- і бібліографознавця світового рівня.

Отже, Кам'янець-Подільський державний український університет у буремному 1919 році не тільки дав притулок бібліотекознавцям і бібліографом з світовим ім'ям С.О. Сірополку, Л.Ю. Биковському, М.І. Ясинському, а й створив умови для подальшого розвитку їхніх книгознавчих поглядів.

Список використаних джерел

1. Геринович В.О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / Володимир Геринович // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Том 2. С. 6.
2. Див.: Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / В.С. Прокопчук, Л.Ф. Філінюк. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. С. 18.
3. Биковський Л.Ю. Книгарні-бібліотеки-академія. Спомини (1918-1922) / Лев Биковський. Мюнхен; Денвер : Дніпрова хвиля, 1971. С. 45.
4. Там само. С. 52.

5. Детальн.: Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917-1920 рр.) / О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2005. С. 310-318.
6. Биковський Л.Ю. Вказ. праця... С. 45.
7. Там само. С. 50-51.
8. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 582. Оп. 1. Спр. 140 Пояснююча записка до видаткового розпису Кам'янець-Подільського державного українського університету. Арк. 175.
9. Завальнюк О.М. Вказ. праця... С. 313.
10. Його. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 10. С. 290.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф.Р. 582. Оп. 1. Спр. 89 а. Арк. 27-27 зв.
12. Див.: Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету / редкол.: О.М. Завальнюк (голова), В.С. Прокопчук (відп. ред.) [та ін.] Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2008. С. 344-366. (Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство; вип. 1).
13. Нова думка : літ.-наук. журнал. Кам'янець-Подільський, 1920. Чис. 1-2. С. 75-76.
14. Наше життя : місячник. Кам'янець-Подільський, 1920. Лип. (№1). С. 16-22.
15. Биковський Л.Ю. Українська Національна Бібліотека /Л. Биковський // Українська старина / під ред. І. Кравецького, Й Назарука. 1919. Ч. 1. С. 3-4.
16. Його. Бібліографія (Що таке бібліографія?) / Л. Биковський // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920. Чис. 2; Його. Міжнародна бібліографія // Там само. 27 лют.(Чис. 3); Його. Українські бібліографічні організації / Л. Биковський // Там само. 3 берез.(Чис. 43); Його. Бібліографія творів з бібліотекознавства українською мовою / Л. Биковський // Додаток, чис. 6 до "Нашого шляху". 1920. 11 квіт. (Ч.72); Його. Українська державна бібліографія / Л. Биковський // Наш шлях. 1920. Чис. 2; Його. Нова українська бібліографічна організація / Л. Биковський // Там само. 20 трав. (Чис. 98); Його. Бібліотечна справа [рец. на книгу С.О. Сірополка "Народні бібліотеки"] // Там само. 20 берез. (Чис. 34).
17. Держархів Хмельницької обл. Ф.Р. 302. Оп.1. Спр. 367. Арк. 11.
18. Там само. Ф.Р. 582. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 11.
19. Ясинський М.І. Бюлетень фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського університету за липень 1920 р. / М. Ясинський // Наше життя. 1920. № 2-3. С. 103 -104; Його. До доповіді громадянина Ільїнського на Кам'янець-Подільському повітовому вчительському з'їзді 21-26. 07. 1920 р. про "Організацію бібліотек" / М. Ясинський // Там само. С. 58-62; Його. Матеріали до статистики фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського університету, травень-червень 1920 р. / М. Ясинський // Там само. С. 65-78; Його. Федоріва О.І. Робота з дітьми в бібліотеці нового типу : [рецензія] / М. Ясинський // Там само. С. 63-64.

Берегиня духовних скарбів*

Понад три десятиліття Т.К. Прокопчук очолювала Дунаєвецьку районну централізовану бібліотечну систему (ЦБС), проводячи велику просвітницьку і краєзнавчу роботу. Книга стала її щасливою долею, зробила життя багатогранним, повнокровним. Багаторічна сумлінна і творча праця Тамари Костянтинівни – це подвижництво в галузі збереження української книги, її популяризації, невтомна діяльність з відродження та примноження духовних скарбів Подільського краю. Вона стала Берегинею нашої духовності.

Народилася 15 жовтня 1948 року в селі Прислuch Шепетівського (тепер Полонського) району Хмельницької області в сім'ї службовців. Село розташоване на річці Случ, яка розділяє Хмельницьку і Житомирську області. Батько Костянтин Костянтинівч – уродженець Вологодської області (Росія), учасник Другої світової війни, повернувся з фронту з орденами Червоної Зірки, Вітчизняної війни II ст., медаллю “За відвагу” та ін. Мати Анастасія Василівна закінчила Берездівське медичне училище на Житомирщині. Як медик була мобілізована на фронт. Військова частина, в якій перебувала дівчина, потрапила в оточення. Їй вдалося дістатись рідних місць.

Деякий час жили в Прислuchi: батько був головою сільської ради, а мати – акушеркою місцевого ФАПу. Згодом сім'я переїхала в с. Новоселицю, де Тамара 1966 року із золотою медаллю закінчила середню школу. Була активним членом шкільної виробничої бригади. У ті роки такі бригади були складовою навчального процесу, у них учні поглиблювали знання і практичні навички з курсу “Виробниче навчання”, брали участь у догляді за рослинами, збиранні врожаю.

Того ж року Тамара Пижова вступила на філологічний факультет (відділ української мови та літератури) Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. До навчання ставилася сумлінно і відповідально. Серед викладачів, які залишили глибокий слід, з вдячністю згадує О.І. Брицину, В.М. Сапуна, В.М. Хмелінського, М.М. Саковську, П.Ф. Щербину, К.С. Баценко та ін.

Студенткою Тамара Пижова брала активну участь у громадському житті факультету та інституту. У ті роки в інституті на громадських засадах працював факультет громадських професій, займав помітне місце в системі підготовки фахівців для школи. На його відділеннях студенти впродовж двох років готувалися до роботи з школярами в гуртках та об'єднаннях за інтересами, до туристсько-краєзнавчої і туристсько-екскурсійної справи, проведення спортивно-масових заходів, впровадження нових звичаїв та обрядів тощо.

Уже в ті роки Тамара виявила інтерес до бібліотечної справи, стала слухачкою бібліотечного відділу, ніби відчуваючи, що вона стане справою ледь не всього трудового життя. Відвідуючи заняття, набувала знань і навичок, а після закінчення отримала відповідне посвідчення.

Одночасно входила до складу студентської лекторської групи – осередку факультету громадських професій. Її членами були найактивніші студенти всіх чотирьох факультетів – філологічного, історичного, фізико-математичного, музично-педагогічного. За путівками міському комсомолу юні лектори виступали в навчальних закладах (на факультетах інституту, у технікумах, училищах та школах), на підприємствах.

Студентку III курсу із задоволенням слухали школярі, молодь, дорослі. Про прочитану лекцію Тамара звітувала заповненою і завіреною путівкою. Так набувався досвід, вироблялися навички лекторської майстерності, виховної роботи з людьми. Перші кроки студентки в нелегкій і важливій лекторській роботі були успішними і прокладали шлях до наступної роботи з учнями та їх батьками. Тоді досвід роботи студентської лекторської групи інституту дістав схвалення міському комсомолу, вичався обласним комітетом ЛКСМУ.

1970 року з відзнакою закінчила педагогічний інститут і була направлена на роботу в одну з найкращих шкіл на Дунаєвеччині – Маківську середню школу, де працював її чоловік. Село Маків славалося успіхами в сільськогосподарському виробництві. Відомий в районі, області та Україні орденоносний колгосп очолював талановитий, енергійний і ініціативний керівник Герой Соціалістичної Праці Віталій Володимирович Стеньгач.

У селі функціонували птахофабрика, цукровий завод, дільнична лікарня, санаторій, Будинок культури, музична школа та дві загальноосвітніх школи.

З перших місяців гарно зарекомендувала себе як серед учнів, так і батьків і колег. Тут стала матір'ю, подарувавши життя донечці Людмилі. 1973 року сім'я переїхала в Дунаївці. Тамара Костянтинівна Прокопчук у міській середній школі №3 викладала українську мову і літературу, працювала заступником директора школи з виховної роботи.

1979 рік став для неї знаковим – була призначена директором Дунаєвецької централізованої бібліотечної системи. Посада почесна, але й відповідальна – на її плечі ліг чималий обсяг роботи, пов'язаної з управлінням бібліотечними процесами в одному з найбільших районів Хмельниччини. 35 років очолювала цю відповідальну сферу духовного життя районної громади.

З часом зуміла сформувати творчий колектив, який завжди показував високі результати в праці. З 1982 по 1987 рр. бібліотечна система щорічно посідала перше місце в області за підсумками роботи, колектив двічі заносився на обласну Дошку пошани (1984, 1989), а 2003 року на Дошку пошани “Кращі люди Хмельниччини” був занесений портрет і директорки.

Дунаєвецька бібліотечна система була справжньою творчою лабораторією, проводила активну інформаційну, краєзнавчу і народознавчу просвітницьку роботу, комп'ютеризацію та інформатизацію бібліотечних процесів. 2010 року в районній бібліотеці за підтримки райдержадміністрації та спонсорів був відкритий інформаційний центр з безкоштовним доступом до Інтернет-мережі, формувався електронний каталог та повнотекстові бази даних.

У книзі “Подільська Шевченкіана” (2001) про лауреатів обласної премії імені Тараса Шевченка, до яких належить і Т.К. Прокопчук, автор Микола Кульбовський відмітив: *“Книга – це духовний заповіт одного покоління іншому. Це – духовне явище культури, основний чинник формування світогляду народу, його національної самосвідомості, патріотизму. Через книгу з покоління в покоління передається наша українська ментальність. Так оцінює значимість книги Тамара Прокопчук”*.²

Надто складними виявились 90-і роки. Після стрімкого духовного злету, значних досягнень у національно-культурному відродженні краю наступили нелегкі часи. В умовах економічної та фінансової скрути почалося різке скорочення мережі і штатів бібліотек. До 1997 року їх налічувалося 69, а згодом залишилося 62 – сім бібліотек були реорганізовані в бібліотечні пункти, які обслуговували бібліотекарі сусідніх сіл. Нерідко бібліотекар, змушений працювати у двох населених пунктах, отримував

наполовину меншу зарплату, а то й – 0,25 ставки. 1996 року працівники бібліотек п'ять місяців, а 1997-го – 7 перебували у відпустці без збереження зарплати.

Різно скоротилося фінансування на придбання літератури для районної централізованої бібліотечної системи. Якщо до 1990 року ЦБС щорічно отримувала 85 тис. нових книг, то вже 1990 року їх надійшло 82 тис., 1993-го – 37 тис., 1996 – тільки 5 тис., і то придбаних в основному за рахунок бібліотечних платних послуг та спонсорських коштів. А 1997 року державне фінансування на придбання літератури було зовсім припинено.

Не кращим був стан справ з передплатою періодичних видань. Якщо до 1995 року кожна сільська бібліотека району отримувала 10-15 назв газет та 10-12 назв журналів, то впродовж 1996-1997 рр. на кожен сільський та міський філіал було передплачено тільки 4 назви газет і жодного журналу. Зовсім мізерні кошти були виділені на періодику і 1998 року: для центральної районної бібліотеки – 600 гривень, а для всієї ЦБС (на той час залишилося 52 бібліотеки) – 5 тис.

І все ж бібліотеки діяли, працівники сумлінно виконували професійні обов'язки, виявляючи вірність своїй благородній справі, терпіння, винахідливість. А надихала на таку нерідко майже безкорисливу працю директор районної централізованої бібліотечної системи Тамара Прокопчук. Робота системи, незважаючи на фінансову скруту, була цілеспрямованою, багатогранною і результативною.

Вже тоді, у середині 90-х, започаткувала в районі акцію “Подаруй бібліотеці книгу”. На заклик відгукнулись сотні читачів, і бібліотечний фонд поповнився багатьма примірниками світової літератури.

Бібліотеки Дунаєвеччини проводили значну цілеспрямовану роботу з патріотичного виховання молоді. Залишились у пам'яті дунаївчан заходи, присвячені 1000-літтю літописання та книжкової справи в Україні, 2000-літтю Різдва Христового. Упродовж року читачі мали доступ до книжкових виставок “Світло на дорозі до високої духовності”, обговорювали книгу патріота України, ученого-філолога, державного і церковного діяча митрополита Іларіона, у 1918-1920 рр. – фундатора і першого ректора Кам'янець-Подільського українського державного університету Івана Огієнка “Жертва вечірня”. Проводились цікаві уроки християнської моралі, історичні уроки “Роль української православної Церкви в розвитку української культури”, бесіди-діалоги, вікторини тощо.

В умовах національно-культурного відродження України винятково важливого значення набуває краєзнавство, якому історією відведена роль чистого і невичерпного джерела духовності народу, важливого засобу

формування національної свідомості. У вирішенні цього масштабного завдання бібліотечні заклади Дунаєвеччини під керівництвом директора ЦБС Т.К. Прокопчук нагромадили багатий і цінний досвід. Спільними зусиллями районної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, відділу освіти районної державної адміністрації та центральної районної бібліотеки проводилася багатогранна робота – науково-дослідницька, пошукова, популяризаторська.

1993 року при методично-бібліографічному відділі центральної районної бібліотеки відкрили краєзнавчий сектор, який став центром і координатором бібліотечної краєзнавчої діяльності. Важливого значення надавалося дослідницько-пошуковій роботі. Зусиллями краєзнавців та бібліотекарів вдалося розшукати земляка Героя Радянського Союзу Г.К. Атаманчука, навести контакти і відкрити читачам Героя Соціалістичної Праці балинчанина О.Ю. Боднара, вивчити життєвий і творчий шлях репресованого поета нестерівчанина Леоніда Лупана. У кожній сільській бібліотеці вівся літопис села, збирались спогади учасників Другої світової війни, свідків голодомору 1932-1933 років, репресій.

Створено бібліотеки-музеї, краєзнавчі клуби за інтересами. 1999 року в Дунаєвечській районній бібліотеці була відкрита кімната-бібліотека Ф.П. Шевченка, члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора, який народився в м. Дунаївці. У ній – понад 1500 примірників книг з особистої бібліотеки вченого. А 2010 року в районній дитячій бібліотеці постав музей письменника-земляка Миколи Магери, у селі Нестерівці – бібліотека-музей М.П. Чорнобривого, доктора медичних наук, професора, заслуженого лікаря України, чие ім'я відоме далеко за межами України. Ідея створення та втілення в життя цих проєктів належала директору Т.К. Прокопчук. Тут книжково-інформаційний ресурс, доповнений музейними документальними матеріалами, експонатами, посилює історико-культурні цінності регіону, виховує в підростаючого покоління почуття патріотизму, гордості за свій край, утверджує засади добра і справедливості.³

Як авторитетний керівник, Тамара Костянтинівна в своїй повсякденній роботі спиралася на розуміння і підтримку колег, у першу чергу на працівників районної бібліотеки О.Ю. Білошицьку, Н.В. Григор'єву, Г.І. Гловінську, Г.В. Думанську, О.Л. Кузнецову, Г.П. Мазур, Н.В. Сохатюк, Т.І. Ткач, Г.Я. Хозінську, Л.М. Чаплінську, завідуючих бібліотеками-філіалами М.В. Алексеєву (Іванківці), В.В. Балицьку (Балин), М.М. Глевич (Смотрич), К.С. Григор'єву (Лисець), Л.І. Жовнір (В. Побійна), Л.В. Мазур (Маків), В.М. Павлюк (Зеленче), Г.С. Паляницю (Смотрич), Л.Д. Прокопову

(Зеленче), В.В. Рудик (Залісці), Л.А. Севастьянову (Міцівці), А.М. Ткачик (Воробіївка), Н.М. Хапко (Блищанівка), Ж.О. Шелест (Тернава). Зі своїми однодумцями проводила значну і послідовну роботу з популяризації творчості письменників-земляків байкаря Івана Сварника, дитячого письменника Миколи Магери, поета Афанасія Коляновського. У бібліотечній літературно-музичній вітальні на зустрічах з читачами були письменники Броніслав Грищук, Тамара Мельник, Микола Мачківський, Віра Спірякіна, Микола Федунець, а також відомі українські письменники Дмитро Білоус, Євген Дудар, Ганна Чубач, Віктор Женченко, Станіслав Зінчук, Валентин Чемерис, Андрій Курков та інші.

Районна бібліотека брала активну участь у діяльності літературно-мистецького об'єднання імені В.С. Бабляка, талановитого журналіста, плідного письменника, уродженця Великого Жванчика на Дунаєвеччині, сприяла популяризації поетичних збірок членів об'єднання Анни Браверман, Володимира Захар'єва, Миколи Іщенка, Лариси Ковальчук, Бориса Матвіїва, Віри Спірякіної, Валентини Байталюк.

На базі ЦРБ діяли творчі об'єднання художників і вишивальниць. Щомісячно художники проводили зустрічі, виставляли

Колектив Дунаєвецької районної бібліотеки

картини, обговорювали твори молодих митців. Рідною бібліотека стала і для вишивальниць.

Вагомий внесок зробила Тамара Прокопчук у фольклорно-етнографічний напрям бібліотечної роботи. Проводились експедиції, автори, а також сільські бібліотекарі, вчителі та учні записали чимало колядок, щедрівок і гаївок, які ввійшли до збірок “Стелися, зелений кудрявою”, “Ой радуйся, земле” і знайшли своїх шанувальників.

Центральна районна бібліотека спільно з районною організацією Всеукраїнської спілки краєзнавців України та відділом освіти РДА організувала і провела 6 науково-краєзнавчих конференцій, матеріали яких опубліковані в збірниках наукових праць. Побачила світ і низка інших краєзнавчих видань, які використовуються учителями, студентами, учнями. Співавтором багатьох із них є Тамара Прокопчук [9].

Постійну підтримку мала Т.К. Прокопчук з боку працівників обласних бібліотек, зокрема обласної універсальної наукової бібліотеки імені Миколи Островського В.П. Гуська, С.Л. Карван, Н.М. Синиці, С.Р. Михайлової, В.О. Мельник, Н.П. Онищук, Л.А. Снігур, обласної юнацької бібліотеки – Д.Т. Починок, Т.М. Танчук, В.Б. Тарчевської, обласної дитячої бібліотеки – О.О. Киричук та інших. Досвід краєзнавчої

*У літературно-музичній вітальні ЦРБ – письменники. Слово мовить Полікарп Шабатин.
28.02.1992 р.*

роботи Дунаєвецького району вивчався і узагальнювався Хмельницьким обласним управлінням культури, обласною універсальною науковою бібліотекою імені Миколи Островського (Скарби батьківської землі. Хмельницький, 1994.12с.), обласною бібліотекою для юнацтва (Бібліотеки і шкільна освіта. Хмельницький, 2002. С. 8-15). Про позитивний досвід краєзнавчої роботи бібліотечної системи Дунаєвеччини йдеться і в монографії академіка П.Т. Тронька, ⁴ П.Я. Слободянюка “Культура Хмельниччини”.⁵

Багатогранна, цілеспрямована, плідна і результативна робота колективу Дунаєвецької районної централізованої бібліотечної системи зажила заслуженої слави, поваги серед населення краю. Ще 1997 року її колектив за багаторічну організаційну і просвітницьку діяльність з поширення знань про рідний край серед широких верств населення, активне сприяння розвитку краєзнавства в регіоні став лауреатом премії імені Дмитра Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців. Диплом вручив голова ВСК академік НАН України Петро Тронько.⁶

Багаторічна сумлінна праця Тамари Прокопчук отримувала заслужену оцінку. Нагород на різних рівнях чимало. Вона – відмінник культурно-освітньої роботи СРСР (1988), нагороджена знаком Міністерства культури СРСР і ЦК профспілки працівників культури “Отличник культурного шефства над селом”. За значну просвітницьку і краєзнавчу роботу удостоєна звання лауреата обласних премій імені Тараса Шевченка (1993), Мелетія Смотрицького (1998). 2004 року нагороджена знаком Міністерства культури України “За досягнення в розвитку культури і мистецтва”. Тільки за результатами роботи 2011 року директор бібліотеки отримала 4 почесні грамоти – Міністерства культури України, Національної спілки краєзнавців України, Асоціації бібліотечних працівників України та Управління культури, туризму і курортів Хмельницької облдержадміністрації.⁷

Та чи не найбільшою нагородою для Тамари Костянтинівни є висока повага і щира вдячність від колег та населення міста і району. Дунаївчани вважають її Берегинею духовних скарбів Подільської землі. І сьогодні, як і десятки років тому, вона – у роботі, вічних турботах, роздумах... Воістину – Берегиня і нашої духовності, і родинного вогнища..

У неї щаслива і дружна сім'я, – чоловік, дві доньки-педагоги Людмила і Ольга, два зяті і троє онуків. Костя і Вадим отримали вищу освіту, одружені, наймолодший Вітя закінчив дев'ятий клас. У родині панують взаєморозуміння, взаємоповага, співпраця.

Усе життя Тамари Костянтинівни – справжнє, щире подвижництво в галузі збереження, пропаганди української книги, невтомна діяльність у відродженні та примноженні духовних скарбів Поділля – народних

традицій, звичаїв, обрядів. Вона виховала десятки і десятки подвижників цієї благородної справи.¹⁰

Список використаних джерел

1. Заторжинська В.М. За покликом серця / Валентина Заторжинська, Анатолій Філінюк. Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2004. С. 90.
2. Кульбовський М.М. Подільська шевченкіана: лауреати обласної премії імені Тараса Шевченка / Микола Кульбовський. Хмельницький : Поділля, 2001. С. 17-22.
3. Див. детальн.: Прокопчук Т.К. Відкриття нових бібліотек-музеїв на Дунаєвеччині / Тамар Прокопчук // Краєзнавець Хмельниччини : наук.-краєзн. зб. Кам'янець-Подільський : Сисин О.В., 2011. Вип. 2. С. 44-47.
4. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття / Петро Тронько. Київ, 2000. С. 85.
5. Слободянюк Т.Я. Культура Хмельниччини / П.Я. Слободянюк. Хмельницький : Поділля, 1995. С. 16, 21, 232.
6. Тронько П.Т. Достойні послідовники Дмитра Яворницького / Петро Тронько // Дунаєвецький вісник. 1998. 13 серп.
7. Лауреати обласних премій Хмельниччини: бібліогр. покажч. / Упр. культури ОДА, ХОУНБ ім. М. Островського. Хмельницький, 2004. С. 55-56, 142.
8. Стелися, зелений кудрявою: подільські гаївки, колядки, щедрівки / упоряд.: В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. Хмельницький : Ред.-видав. відділ, 1992. 158 с.; Ой радуйся, земле: подільські гаївки, колядки, щедрівки / упоряд.: В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. 112 с.: іл.
9. Вона є співавтором низки видань: Стелися, зелений кудрявою: колядки, щедрівки, гаївки". Хмельницький, 1992. 124 с.; Леонід Лупан. Дорога у вічність. Хмельницький, 1995. 113 с.; Ой радуйся, земле: подільські колядки, щедрівки, гаївки. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. 111 с.; Академік НАН України Тронько П.Т. і Дунаєвеччина (до 90-річчя від дня народження). Дунаївці, 2005. 20 с.; Дунаєвеччина в іменах: бібліографічний довідник. Дунаївці, 2006. Вип. I. 91 с.; Дунаєвеччина в іменах: бібліографічний довідник. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. II. 110 с.; Я спасення шукав для народу (М. Смотрицький в долі України). Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2008. 92 с.
10. Кац Д.М. Маю честь презентувати / Давид Кац. Хмельницький : Поліграфіст, 2012. С. 16.

*У співавторстві з доцентом А.П. Гаврищуком

РОЗДІЛ V. ОСВІТЯНИ

Творець духовної освіти на Поділлі

Вже минуло 225 років з часу відновлення православної єпархії в приєднаному до Російської імперії Подільському краї, біля витоків якого стояв волинянин, уродженець м. Полонного Іоанникій Никифорович-Полонський. Протягом чотирьох років його резиденцією був Свято-Миколаївський монастир у Шаргороді, у наступні роки – францисканський монастир у Кам'янці-Подільському [5; 6].

Народився він 4 листопада 1742 року в м. Полонному в сім'ї багатого селянина мельника Никифора Беркута. Звався, за одними джерелами, Миколою [7, с. 777], за іншими – Іваном [3, с. 37], мав сестру Агафію. Митрофан Симашкевич, ректор Подільської духовної семінарії, 1870 року в “Подольских епархиальных ведомостях” опублікував деякі біографічні дані Іоанникія. З них дізнаємося, як загинули його батьки. Коли хлопчикові було лише 10 років, батько, виїжджаючи з матір'ю в поле на збирання

врожаю жита і зважаючи на можливість нападу татар, показав синові, де в хаті, у глиняній долівці, закопаний горщик з червінцями, й наказав у разі небезпеки ховатися в густій високій кропиві. І, врешті, інтуїція Никифора не підвела. Татари вдерлися в село, у полі забрали молодих і дужих в ясир, а старших, у тому числі батька і матір, вбили. Нічого не знайшовши цінного в домі, підпалили його. Налякані діти, хоч вогонь обпікав їх у кропиві, не видали себе. Батьків брат знайшов їх і перший повідав страшну звістку – вони стали сиротами [6, с. 386-388].

На гроші, що вціліли, дядько не тільки підняв дітей, а й

Архієпископ Іоанникій (1742-1819)

допоміг племіннику отримати ґрунтовну освіту. Спочатку віддав його на навчання до місцевого дяка, згодом – в училище, а відтак – до Києво-Могилянської академії, яку той з відмінними оцінками закінчив близько 1764 року [3, с. 37]. Був здібним студентом, схильним до наукової і викладацької праці, мав гарні організаторські здібності, що згодом винесло його на вершину церковної ієрархії.

Спочатку викладав у Смоленській духовній семінарії, згодом – у Санкт-Петербурзькому Сухопутному кадетському корпусі. 1779 року тамбовський архієрей єпископ Феодосій запросив його облаштувати в місті духовну семінарію, яку й очолив.

Прийнявши постриг і отримавши звання архімандрита, Іоанникій управляв монастирями в Чернігові, Нижньому Новгороді. Особливо плідним був московський період життя, коли він очолював Московський Донський монастир, набував досвіду під рукою московського архієрея митрополита Платона в ролі члена Московської Синодальної контори [10, с. 192].

Він добре знав становище православних на Правобережній Україні, яка протягом 1434-1793 рр. перебувала в складі Речі Посполитої. З плином часу населення і Волині, і Поділля під економічним тиском поміщиків та ідеологічним – з боку римо-католицької та греко-католицької церков перейшло в унію або приєдналося до католиків. Катерина II після інкорпорації цих територій до Росії своїм указом від 13 квітня 1793 року утворила Мінську, Ізяславську і Брацлавську губернії та Кам'янець-Подільську область, а також православну єпархію на чолі з єпископом Віктором. У травні 1794 року він видав окружну грамоту, якою закликав населення *“прибегнуть в объятия Церкви-матери”*, започаткувавши процес повернення віруючих в лоно православної церкви [10, с. 179].

Процес цей був непростим. Опір чинили і поміщики, і священнослужителі-уніати. 570 священників із 1607 приєднаних до православ'я церков залишились в унії [10, с. 178]. Катерина II, прийнявши до уваги, що тільки в одній Брацлавській єпархії налічувалося 1442 церкви, для кращого управління духовними справами указом від 12 квітня 1795 року заснувала на Поділлі самостійну православну єпархію. Указ гласив: *“При сем расширени православия и потому умножения благочестивых церквей, для лучшего управления дел духовных признали мы за нужное учредить в первое время одного местного архиерея с полным содержанием против второклассных епархий под названием Брацлавского и Подольского”* [10, с. 181].

Главою новоствореної єпархії був призначений Іоанникій, виходець з краю, який добре знав побут, звичаї і психологію місцевого населення, його резиденцією визначено францисканський монастир у Кам'янці-Подільському. Передбачалося перетворення низки базиліанських та ієзуїтських монастирів у православні, створення управлінських інституцій, відкриття духовних освітніх закладів для підготовки кадрів священнослужителів і, у першу чергу, завершення процесу навернення місцевого українського населення до православ'я. Ці завдання лягли на плечі п'ятдесятитрьохлітнього єпископа Іоанникія.

Його посвячення в єпископи вже наступного після виходу царського указу дня здійснив московський митрополит Платон. У Москві Іоанникій очікував розпорядження Св. Синоду про виїзд в єпархію і відбув на Поділля 18 липня, отримавши необхідні інструкції [11, с. 203]. Оскільки архієрейська резиденція в закритому францисканському монастирі в Кам'янці-Подільському ще не була підготовлена, він оселився в Шаргородському поєзуїтському базиліанському Свято-Миколаївському чоловічому монастирі, звідки протягом 4 років управляв єпархією.

Необхідно було структурувати єпархію, аби забезпечити керованість, створити органи місцевого церковного управління. 7 грудня 1795 року почала діяти консисторія – установа з церковно-адміністративними і судовими функціями, яка безпосередньо підлягала єпархіальному архієреєві. Спочатку складалася вона з двох столів (відділів), згодом – чотирьох. Секретарем консисторії став Іван Охотин, канцелярист нижньгородської консисторії, якого єпископ Іоанникій добре знав і привіз із собою, першими членами – шаргородський архімандрит Єфрем і протоієрей Кирило Молявка-Тарасевич. Були призначені столоначальники, стряпчий і протоколіст. Здебільшого це були вихідці із священницьких сімей, які мали відповідну освіту, готувалися до отримання сану священника, співали в архієрейському хорі. Важливими критеріями відбору в консисторію були здібності, хороший почерк і високі моральні якості. За успіхи канцелярські чиновники заохочувались, висувались на посади столоначальників консисторії або письменників (діловодів) у духовні правління. За порушення правил, п'янство, корупційні діяння передбачалося покарання: за видачу фальшивої довідки неповнолітні писарі отримували 15-20 ударів прутами в присутності секретаря і столоначальників канцелярії, столоначальники піддавалися арешту і сидінню в холодній до вечора, секретар позбавлявся права день – два носити шпагу. Такий порядок існував в усіх консисторіях Російської православної церкви і забезпечував їх ритмічну роботу [11, с. 214-215].

10 грудня, на третій день діяльності, консисторія отримала доручення єпископа Іоанникія відкрити в усіх містах духовні правління. Керуючим протопопіями були надіслані розпорядження провести вибори членів правління. 25 травня 1796 року благочинний Ушицького повіту Никифір Ісаєвич доповів консисторії про обрання до правління священників м. Ушиці Григорія Яцимірського і с. Бодачівки Стефана Смуковського, просив дозволу відкрити правління не в повітовій Ушиці, а в містечку Миньківці, де було відповідне приміщення [12, с. 323]. 1796 року духовні правління – органи управління і суду – діяли в містах Брацлаві, Бершаді, Вербовці, Гайсині, Грудці, Зінькові, Кам'янці-Подільському, Летичеві, Літині, Проскурові, Ушиці, Хмільнику, Ямполі. Кам'янецьке правління поширювало дії на 156 церков, Ушицьке – на 140, Летичівське – 129, Проскурівське – 130, Брацлавське – 112 [12, с. 331]. Функціонували вони до 20 січня 1860 року, закриття у відповідності з указом Святійшого Синоду.

Згодом консисторія розіслала духовним правлінням розпорядження про обрання десятоначальників (благочинних) і створення для оперативного управління благочинницьких округів у складі 15-16 церков. У 1796-1797 рр. Кам'янецький повіт складався з 6 округів (десятоначальств) – 94 парафій, Ушицький – 6 округів (91 парафія) [13, с. 422-424]. Обрані благочинні, депутати і священники за графіком приїжджали до консисторії, знайомились з Інструкцією і давали розписку про добровільне виконання покладених на них обов'язків. Благочинницька інструкція чітко регламентувала обов'язки сторін. Наприклад, стаття 49 вимагала *“внушать священно- и церковно-служителям, чтобы они заботились о воспитании детей своих и начинали обучать их грамоте с семилетнего возраста”*, стаття 56 – *“безчинства, роздоры, драки, обманы, пьянство между прихожанами благочинный обязан наедине и в церкви обличать, увещевать и исправлять под угрозой суда Божьего”* [13, с.430]. Створені в такий спосіб духовні правління і благочинницькі округи, по-перше, поклали край безконтрольним діям керуючих протопопіями, по-друге, маючи чіткі повноваження, забезпечили взаємодію сторін, а отже, керованість єпархією, яка налічувала понад тисячу церков.

Незважаючи на значні успіхи в навершенні подолян до православ'я, все ж частина церков, і найскладніша, залишалася в унії. Єпископу Іоанникію випало вжити різних засобів для ліквідації залишків унії у Брацлавській і Подільській єпархії. Як правило, прихожани подавали архієрею прохання, що починалися стандартно: *“Мы, приходские люди ... уезда села ..., некоторые из нас и отцов наших, будучи издревле православного благочестия исповедания, хотя всегда намеревали того же*

обряда держаться, но под властью поляков находясь, истязаниями и гонениями панов, принуждением униатской власти, внушениями священников-униатов убеждены были против воли совратиться на унию с латинами. Ныне, удостоившись дожидаться возжеленного времени, когда по слову Монархини и пастырской грамоты открылась свобода каждому возвращаться безбоязненно на свой праотческий православный обряд, всеохотнейше к православно-восточной греко-российской церкви..." [14, с. 509]. Резолюція архієрея була позитивною, призначався священник на парафію і починалося нове церковне життя.

Однак не скрізь було так просто. Наприклад, у селі Жванчик Ушицького повіту опір цивільній і єпархіальній владі вчинив поміщик – польський магнат підкоморій Липинський. Приїзд у містечко керуючого проску-ривською та ушицькою протопопіями протоієрея Дмитра Кривицького з майором Фридеріцем у жовтні 1794 року завершився невдачею. Після зачитання царського маніфесту та архієрейської грамоти 17 із 70 учасників зібрання підписалися під зверненням до єпископа Віктора. Але прийшов управитель Кучинський, пригрозив селянам, і вони почали відмовлятися від підписів. Переговори з поміщиком, який побудував діючу церкву і не давав згоди на її приєднання до православної єпархії, успіху не мали. У справу втрутився подільський губернатор Вердеревський, підтримав поміщика, призупинивши освячення церкви православними ієреями [16, с. 703-706].

У такому замороженому стані ситуацію застав єпископ Іоанникій. До вирішення питання він підключив генерал-губернатора Тутолміна. Згодом, у жовтні 1796 року, була закладена в Жванчику нова церква для православних парафіян, у серпні 1797 року будівництво заверрене, а 28 жовтня церква на честь успіння Божої Матері освячена [16, с. 713-714]. Процес приєднання жванчан до православ'я зайняв 4 роки.

Нелегко вирішувались ці питання і в губернському Кам'янці-Подільському, де діяло чотири уніатських церкви – базиліанський Троїцький монастир, Іоанно-Предтечинська, Миколаївська і Петро-Павловська церкви. Архієрей доручив здійснити перехід вказаних церков у православ'я благочинному Ушицького повіту Никифору Ісаєвичу, розсудливому і авторитетному в губернії священнослужителю. До кінця листопада 1795 року за підтримки губернатора процес був завершений. Однак тяганина з базиліанами Свято-Троїцького монастиря, яким 1805 року суд повернув монастирське приміщення, тривала ще більше 10 років [15, с. 555-558].

Однак вже 14 січня 1796 року єпископ Іоаннікій доповів Святійшому Синоду, що “... за помощью Божею по Брацлавской губернии церкви все числом 1090 истекшего 1795 года декабря в последних числах к православию присоединением окончены” [4, с.216].

Одночасно у велику проблему переросло кадрове питання. Чимало уніатських священників не приєдналися до православ'я, частина діючих не мала відповідної освіти – закінчила базиліанську школу чи підготовчий курс в якому-небудь православному монастирі. Дехто мав фальшиві грамоти молдавською мовою. Все це спонукало архієрея перевірити, чи можуть священники здійснювати службу за православним обрядом. Виявилось, що в багатьох не було ніяких документів, і вони були позбавлені священства. Тим, хто забезпечував хоча б елементарні вимоги, видавались так звані “усыновительные грамоты” – допуск до служби [1, с.13-14]. Владика Іоаннікій все більше переконувався, що без організації системи духовної освіти забезпечити єпархію підготовленими до пастирської праці кадрами неможливо.

На його звернення і подання Св. Синоду 18 грудня 1797 року імператором Павлом I був виданий указ, яким на утримання духовної семінарії в Брацлавській єпархії виділено 3000 руб. [9, с. 34-35]. За розпорядженням єпископа Іоаннікія при Шаргородському Свято-Миколаївському монастирі спочатку було відкрито 2 семінарських класи – інформаторський і нижчий граматичний. Він зобов'язав єпархіальне духовенство “детей от 10-ти до 15-ти лет, которые обучались российской грамоте и писать, также и в познании латинского языка несколько упражнялись, представить в Шаргородские училища непременно, опасаясь за непредоставление на назначенный срок своих детей неминуемого по указам взыскания” [9, с.35]. На початок занять 130 дітей священнослужителів прибули до Шаргорода. Їх прийняли ректор архімандрит Гавриїл і вчителі Олексій Жильцов і Василь Голосов – оба вихованці Севської семінарії, викликані владикою з Росії. Наступного року були відкриті класи середній і вищий граматичні, 1800 року – класи поезії і риторики, введено викладання історії, географії, польської, німецької і грецької мов, образотворчого мистецтва, 1802 року – клас філософії і викладання французької мови, а 1804 року – богословський клас. Вихованці нижчих і середніх класів називалися учнями, богословського і філософського – студентами. Так постала Подільська духовна семінарія в Шаргороді, яку нерідко й називали Шаргородською.

1799 року семінарія мала 286 вихованців, 1800 – 475, 1801 – 542, 1802 – 625 і 1803-го – 647 [9, с. 38]. 1805 року, напередодні переведення семінарії до

Кам'янця-Подільського, де з 1799 року жив владика Іоанникій, вихованців стало 700 [9, с. 39]. У Шаргороді залишилося на певний час нижче відділення семінарії [1, с.12].

Переїзд до губернського центру, а отже завершення реконструкції під архієрейську резиденцію францисканського монастиря, прискорили обставини, що склалися в Шаргороді. Настоятель Свято-Миколаївського монастиря, в якому перебував єпископ Іоанникій зі штатом, а ще – семінарія, не мав можливості навіть розгорнути штатну чисельність ченців. Розмови з архієреєм не давали результату, бо світська влада Кам'янця-Подільського не завершила реконструкції і ремонту резиденції. Тоді архімандрит Гавриїл вдався до крайнього кроку, він звернувся до Св. Синоду зі скаргою. *“Шаргородский монастырь, – повідомляв він, – пришел в крайнее оскудение, монахи не имеют келий, ризница монастырская приведена в плачевное состояние”*. І просив: *“Вызвать преосвященного Иоанникия на свое место и монастырь от обид защитить, а его или оставить при одном управлении монастырем (Гавриїл на цей час був ще й ректором семінарії. – В.П.), позволил принять монашествующих по штату, или уволить в Киевскую епархию. В случае оставления обох в монастыре, позволить ему принести о том просьбу Его Императорскому Величеству”* [2, с. 255]. Наприкінці 1799 року архієрей переїхав до губернського центру у свою нову резиденцію. Єпархія була перейменована на Подільську і Брацлавську. 1801 року єпископ Іоанникій був возведений в сан архієпископа, а 1804 року нагороджений орденом Св. Анни I ст.

Дбаючи про розширення мережі духовних навчальних закладів, архієпископ Іоанникій 1814 року в Привороті, на своїй архієрейській дачі і на свої ж кошти, відкрив духовне училище з двох класів для навчання і виховання виключно дітей-сиріт. 1817 року нижче відділення семінарії, яке залишилося в Шаргороді, отримало статус духовного училища і діяло там до 1894 року – переводу його в м. Тиврів. Так почалося формування на Поділлі системи православної духовної освіти, біля витоків якої стояв перший подільський архієрей архієпископ Іоанникій. Мабуть, це дало підставу історикам православної церкви на Поділлі назвати його “першим просвітителем Поділля” [1, с.11].

З усіх архієреїв XVIII-XIX століть преосвященний Іоанникій найдовше очолював єпархія – з 1795 по 1819 рік, майже чверть століття. Був вимогливим до себе і підлеглих, водночас – турботливим і доброзичливим, особливо до вдів і сиріт. Підтримував родину – сестру Агафію, її дітей та онуків. Не забував Полонного – своєї малої батьківщини, допоміг у ремонті

і оздоблені Покровської церкви, облаштував іконостас. Підтримував родинні стосунки з єпископом Митрофаном Симашкевичем, батько якого священник с. Голодьки Василь Симашкевич був одружений з племінницею Іоанникія Євдокією – дочкою сестри Агафії.

11 серпня 1818 року владику переніс мікроінсульт. Однак дуже скоро видужав і виконував свої обов'язки з не меншою енергією. Однак через півроку приступ хвороби несподівано повторився. Ось як про це писав В. Якубович: *“7 февраля 1819 года, после свидания с родными, с которыми высокопреосвященный Иоанникий оживленно говорил и шутил, он в 7 часов вечера ушел в свой кабинет, где приготовился стать на молитву, но лишь только он раскрыл молитвенник и приготовился положить земной поклон, как с ним мгновенно опять повторился более сильный удар паралича, коснувшийся на этот раз и сердца. Преосвященный успел только приподняться и сесть в близ стоящее кресло и скончался”* [17, с. 63]. Це сталося на 77-му році життя.

Архієпископ був похований в Іоанно-Предтеченському кафедральному соборі. На мідній позолоченій табличці в стіні собору над гробом був зроблений напис: *“Тут в Бозі спочиває 1-й Подільський і Брацлавський православний архієпископ Іоанникій Полонський. Народився 1742 року, навчався в Києві, навчав юнацтво в Смоленську, Петербурзі і Тамбові, де на посаді ректора благостановив новозасновану семінарію і довів до богословського курсу; став архімандритом 1789 р. і був настоятелем єпархії Володим [ирської]: в Царкостянтинівському; Тамб [овської]: у Нижнеломовську; Чернігів [ської]: у Троїцькому; Нижнегород [ської]: у Нижнегородськiм першокласнiм; Москов [ської]: у Московському Донському монастирях і членом Синод [альної]: контори; 1795 р. став Поді [льським]: Брац [лавським] єписк [опом]: 1801 архієп [ископом]: 1804 кавалер [ом] Св. Анни 1 класу. 1819 року лютого 7 дня закінчив ці ревностні на благо пастви корисні Вітчизні і церкві дні життя. Достопам'ятний ревністю до перетворень у православ'ї Подільської єпархії, опікою сиріт і вдів, відкриттям семінарії і цього собору і благоустроєм інших храмів Божих”* [8, с. 150].

Спадок покійного поділили родичі. Із наявних коштів 2359 крб.74 коп. були роздані монастирям і церквам, 1270 крб. – вдовам і сиротам, а також бідним офіцерам, 1875 крб. 20 коп. – на ремонт архієрейського будинку, 5000 крб. пожертвувано Подільській духовній семінарії на підтримку бідних учнів. Семінарії була передана й особиста бібліотека владики – 1170 томів [17, с. 113].

1892 року заснованій у Кам'янці-Подільському, в архіпастирському домі, Єпархіяльній бібліотеці було дано назву “Іоанніківської”, оскільки відкриття відбулося в день пам'яті першого подільського архієрея.

Список використаних джерел:

1. Архиепископ Иоанникий (Никифорович-Полонский) (1795-1819 гг.) // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н. Яворовского и свящ. Е. Сецинского. Каменец-Подольский: Типогр. Подол.губ. правл., 1897. Вып. 8. С. 7-18.

2. Пентюк Б.М. До питання про відродження Шаргородського Свято-Михайлівського чоловічого монастиря та його перших настоятелів /Б.М. Пентюк // Перша Шаргородська наукова історико-краєзнавча конференція 17-18 жовтня 2014 р. : матер. конф. Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2014. С. 254-257.

3. Його. Шаргородський Свято-Миколаївський монастир. Сторінки історії та відродження : [монографія] /єрей Борис Пентюк. Вінниця : “ТД “Едельвейс і К””, 2015. 162 с.:іл.

4. Подолия : ист. описание / издано П.Н. Батюшковым. Санкт-Петербург : Тов-во “Общественная польза”, 1891. IX, 264, 98 с.: ил.

5. Ровінський В. Православ'є на Подолії: іст. нариси / протоієрей Володимир Ровінський, Олексій Миханчук. Кам'янець-Подільський : Вид-во “Дзвін”, 1995. 176 с.: іл.

6. Симашкевич М. Кое-что из жизни Преосвященнейшего Иоанникия, первого архиепископа Подольского /Митрофан Симашкевич // ПЕВ, отд. неофиц. 1870. 15 авг. (№16). С. 383-391.

7. Симашкевич К. К биографии Высокопреосвященного Иоанникия, архиепископа Подольского и Брацлавского (1795-1819 гг.) // ПЕВ, ч. неофиц. 1892. 17 окт. (№42.) С. 777-779.

8. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский: ист. описание. Киев: Типогр. С.В. Кульженко, 1895. X+ 248 с.: ил.

9. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. 1798-1898 гг. Каменец-Подольск : Типогр. С.И. Киржацкого, 1899. 156 с.: 2 фото.

10. Троицкий П.Н. Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение первым епископом преосвященного Иоанникия 1795 г. // Подольские епархиальные ведомости, отд. второй неофиц. 1873. 1 марта (№5). С. 175-193.

11. Его. Пребывание преосвященного Иоанникия в Москве и выезд оттуда. Прибытие в Шаргород. Учреждение консистории в епархии Брацлавской и Подольской в 1795 году // ПЕВ, отд. второй неофиц. 1873. 15 марта (№ 6). С. 202-215.

12. Его. Учреждение духовных правлений в Брацлавской епархии. Выбор духовенством членов для присутствия в правлениях и утверждение их в сих

должностях. Приобретение домов для правлений. Средства к содержанию их (1796 – 97) // ПЕВ, отд. второй неофиц. 1873. 1 мая (№ 9). С. 313-336.

13. Его. Избрание духовенством в Брацлавской епархии десятоначальников, или благочинных, депутатов и духовников, утверждение их в должностях. Расписание благочиннических округов. Благочинническая инструкция (1796-1797 годы) // ПЕВ, отд. второй неофиц. 1873. 15 июня (№ 12). С. 402-431.

14. Его. Меры, принятые преосвященным Иоанникием к уничтожению остатков унии в Брацлавской епархии. 1873. 15 июля (№ 14). С. 507-516.

15. Его. Меры, принятые преосвященным Иоанникием к уничтожению остатков унии в Брацлавской епархии (1795-1796 гг.) // ПЕВ, отд. неофиц. 1873. 15 авг. (№ 16). С. 554-571.

16. Его. Присоединение к православию остальных униатских церквей в уездах Брацлавской епархии в 1795-96 годах // ПЕВ, отд. второй неофиц. 1873. 1 нояб. (№ 21). С. 703- 714.

17. Якубович В. Высокопреосвященный Иоанникий, архиепископ Подольский и Брацлавский (1796-1819). Кончина и распределение наследниками его имущества // ПЕВ, ч. неофиц. 1892. 25 янв. (№4). С. 61-69; 1 февр. (№5). С. 81-91; 8 февр. (№6). С. 103-116.

Ректор Кам'янець-Подільського ІНО Ф.А. Кондрацький

У книгах про Кам'янець-Подільський державний університет, кількох статтях він згадувався здебільшого через призму репресій, маховик яких почав розкручуватися саме в момент його ректорування в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, з 1930 року – інституті соціального виховання.¹

У ході підготовки до 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка вдалося віднайти низку архівних документів та матеріалів, здійснити монографічне дослідження²⁶. Це дало можливість представити читачам і цієї книги Ф.А. Кондрацького – ректора з успіхами, труднощами і проблемами, які випали на час його праці в Кам'янці-Подільському в 1925-1932 рр. на посадах декана, ректора, керівника науково-дослідної кафедри.

Народився Франц Кондрацький 27 серпня 1884 року в селі Вежавіце – на споконвічній українській галицькій землі, яка на той час входила до Австро-Угорщини.² Пізніше, після Ризького миру 1921 року, село опинилося в складі Ланцюцького повіту Речі Посполитої. Батько – вправний сільський коваль та мати, що зранку до вечора трудилася в домашньому господарстві, ледь утримували п'ятьох синів. І розуміли, що в умовах

безземелля шлях до кращого життя лежить через освіту. У пошуку заробітку, засобів для навчання синів 1890 року емігрували до Російської імперії. Хист коваля Андрій Кондрацький демонстрував у різних економіях Поділля, найдовше – у Шеремтці на Старокостянтинівщині.³ Повернувшись до Австрії, батьки не довго затрималися вдома. 1899 року на хвилі першої еміграції подалися до Америки.

Франц з раннього дитинства прилучився до праці, з 12 років трудився в кузні, опановуючи батькове ремесло. Після закінчення початкової школи вступив до першого класу Ярославської гімназії, бо тільки повна середня освіта відкривала шлях до вищої школи, до професії. У час промислової кризи батьки не мали змоги підтримати сина, тому мусив Франц перервати навчання й цілий рік чорноробочим на будівництві залізної дороги здобувати хліб щоденний. І все ж 1905 року закінчив гімназію.

Того ж року вступив до Львівського університету на філософський факультет. І знову шлях до освіти перекрила все та ж нужда, безгрошів'я. Ця нужда 1906 року погнала його до Америки. Працював на дротяній фабриці “Брадекс і Донор”. Від важкої виснажливої праці захворів. Заробивши

*Кондрацький Франц Андрійович – ректор
Кам'янець-Подільського інституту народної
освіти*

деякі гроші і отримавши допомогу від батьків, повернувся до Львова й продовжив навчання. 1908 року служив в австрійській армії. Бурхливо реагував на будь-які прояви несправедливості, конфліктував з начальством, і, як свідчив сам, не раз зазнавав арештів “за бунтарський дух і соціальні переконання”. Незважаючи на перешкоди, все ж 1910 року закінчив університет, отримав фах філолога і філософа.⁴

Учительську посаду знайшов у Рогатинській приватній гімназії. Випускник університету привніс у педколектив свіжий струмінь – неабиякі знання польської, німецької, російської, англійської, старогрецької і, звичайно, рідної української мов,

навички наукового дослідництва. Підготував наукові праці “Золотий вік” у римських поетів”, “De ambulatione” латинською мовою, “Дієслова з двома препозиціями в “Іліаді” Гомера”, “Каллімахові гімни” – польською й видрукував їх у “Матеріалах філологічного семінару” Львівського університету.⁵ Був активним членом учительської просвітницької організації, їздив по селах, виступав з рефератами. Гімназисти любили молодого учителя, більшість колег розділяла його самостійницькі погляди, прагнення до об’єднання українських земель в єдиній незалежній державі.

Тут одружився, 1912 року, став батьком маленького Михайла. На жаль, дружина в грудні того ж року померла від зараження крові.⁶

З початком I Світової війни, 14 черпня 1914 року, був призваний до австрійської армії, командував ротою.⁷ З утворенням ЗУНР ввійшов до складу Української Галицької армії, у чині отамана командував 10-ою Янівською бригадою в боях на Поділлі. 30 серпня 1919 року брав Київ. У скрутний для УГА час зайняв бік тих, хто заради врятування армії та 18 тис. хворих на тиф стрільців і старшин повів переговори з більшовиками і в складі Червоної УГА перейшов до них, очолив армійський ревком.⁸ Восени 1920 року за дорученням голови Галревкому В.П. Затонського брав участь у Ризькій конференції.⁹ 1 листопада 1920 року був призначений керівником оргінструкторського відділу наркомату освіти УСРР.¹⁰ З лютого 1922-го до січня 1924 року очолював Вінницький ІНО, а після його ліквідації, до вересня 1925 року – Сутиський сільськогосподарський технікум у Вінницькій окрузі.

Відповідно до розпорядження Укрголовпрофосвіти з 1 вересня 1925 року був переведений на посаду декана факультету соціального виховання Кам’янець-Подільського ІНО. До роботи приступив лише 10 жовтня. У листі від 7 вересня повідомляв ректора професора В.О. Гериновича: *“Згідно з директивою, даною мені Укрголовпрофосвітою, я повинен оставатися на місці теперішньої служби, доки не передам справу тому замісникові, котрого вже чекаю з дня на день”*.¹¹ У Кам’янець-Подільський переїхав з дружиною Неонілою Василівною Галаган-Кондрацькою, колишньою викладачкою Вінницького ІНО, дочкою Маргаритою 11 років. Поселилися на другому поверсі флігеля ІНО в двокімнатній квартирі.¹²

З березня 1923 року Кам’янець-Подільський інститут народної освіти функціонував у складі лише одного факультету. Роль декана була неабиякою – він координував навчальну працю викладачів і студентів, був організатором їх наукової та навчально-методичної діяльності. На вихідних до НКО УСРР документах його підпис завжди стояв поруч з підписом ректора. Оскільки з 1 жовтня 1925 року почався перехід на чотирирічне

навчання за трьома циклами, Франц Андрійович взяв активну участь у реорганізації навчально-виховного процесу.

Водночас влився в дослідницьку роботу наукового товариства ВУАН та науково-дослідної кафедри.¹³ А 18 грудня 1926 року відповідно до постанови Укрнауки НКО УСРР очолив її.¹⁴ На початок 1927 року науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства та культури мала підсекції прикладної геології та ґрунтознавства (керівник професор О.В. Красівський), прикладної ботаніки (Н.Т. Гаморак), прикладної зоології (В.П. Храневич), фототехнічну та інтенсивних культур (В.П. Живан), зоотехнічну (С.П. Плюйко), мов (І.А. Любарський) і діяла на базі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту.¹⁵ У її складі працювало 14 дійсних членів, 11 наукових співробітників, 22 аспіранти. 1929 року вийшов перший том "Записок" кафедри, який вмістив 12 матеріалів провідних дослідників НДК.¹⁶

У зв'язку з переходом професора В.О. Гериновича на посаду заступника директора Географічного інституту до Харкова з січня до грудня 1928 року

Колектив викладачів і службовців Кам'янець-Подільського ІНО. У центрі – ректор В.О. Геринович. В останньому ряду четвертий справа – декан Ф.А. Кондрацький

Ф.А. Кондрацький тимчасово виконував обов'язки ректора ІНО, 1 грудня 1928 року наказом НКО був затверджений на цій посаді на постійно.¹⁷ На його плечі, як і його попередників та наступників, лягли всі труднощі й проблеми перебудови вищої школи за радянським зразком. Це, насамперед – набір до вишу за класовим принципом. У травні 1930 року жорсткі рамки прийому за цим принципом мали такі параметри: 40 відсотків повинні були скласти робітники і батраки, 50 відсотків – селяни, з яких 60 відсотків – діти колгоспників і лише 10 відсотків відводилось дітям учителів та іншим.¹⁸ Він організував у Кам'янці-Подільському роботу робітфаку, який мав готувати цих низькоосвічених абітурієнтів до вступу. У цей час розпочалися масовані – одна за одною – чистки студентської маси від “чужих елементів”, перевірка соціального і майнового стану їх батьків, листування з райвиконкомами з цього приводу, відчислення, розгляд апеляцій. Аби здобути освіту, мабуть, з відома і за згодою батьків, студенти писали в заявах, оголошували в пресі про розрив з батьками...

1929 року нова хвиля арештів вимила з рядів ІНО чимало прекрасних викладачів, зокрема О.М. Кожухова, А.М. Шумлянського. У зв'язку з цим дехто з авторів приписує ректору роль ледь не ініціатора арештів. *“Ректор ІНО Ф. Кондрацький таємно надіслав відомості про кваліфікацію, політичну надійність викладачів інституту заступнику наркома Приходьку (мова йде про Н. Гаморака, Л. Карету, О. Неселовського, О. Кожухова, А. Шумлянського. – В.П.)... Незабаром вони були заарештовані”*.¹⁹

З цим погодитися неможливо. Ніякої ініціативи ректор не виявляв, список адмінперсоналу – 37 осіб, короткі характеристики на 22 штатних і 15 позаштатних професорів, викладачів він надіслав до Харкова на вимогу обіжника НКО № 368 /т від 3 березня 1929 року. Не виключено, що такі матеріали могли сепаруватися працівниками карних органів. Але ж арешту зазнало чимало тих, чиї характеристики були абсолютно благополучними, як, скажімо, І.П. Романкевич – *“... вповні кваліфікований, в своїй роботі акуратний, радянський...”*²⁰ А скільки серед заарештованих було тих, на кого ректор Ф.А. Кондрацький взагалі характеристик не підписував, зокрема – Д.О. Богацький, голова наукового товариства ВУАН, Ю.Й. Сіцінський. Арешти відбувалися і за його попередників, а потім – і наступників. Репресій зазнали самі ректори В.О. Геринович, П.С. Палько, В.І. Четвериков...

1930 року на основі постанови ЦВК і РНК СРСР “Про реорганізацію шкіл, технікумів і робітфаків” від 23 липня, відповідної постанови РНК УСРР від 11 серпня розпочався процес уніфікації вищих педагогічних закладів. В Україні замість багатогалузевих ІНО були створені 15 інститутів професійної освіти – фізико-хіміко-математичних, лінгвістичних,

фізкультурних та інших, які готували викладачів технікумів, шкіл ФЗН, робітфаків, та 24 інститути соціального виховання, які протягом трьох років готували вчителів загальноосвітніх та спеціальних шкіл. 1 вересня 1930 року Кам'янець-Подільський ІНО був реорганізований в Інститут соціального виховання з чотирма відділеннями, об'єднаними в один факультет. Ця робота знову ж лягла на плечі Франца Андрійовича. Посилювалася централізація управління. Замість посади ректора вводилася посада директора, відмінена виборність. Ліквідовувалося повноправне правління, натомість з'явилася вчена рада з рекомендаційними повноваженнями. Замість циклових комісій було сформовано 10 кафедр.²¹ Ці переміни супроводжували чергові “чистки”, арешти. Але відбувалося це вже без участі Ф.А. Кондрацького.

23 квітня 1931 року він був переведений на посаду директора Дніпропетровського фізико-технічно-математичного інституту.²² У вересні 1931 року став професором Дніпропетровського інституту інженерів транспорту, у квітні 1932-го – керівником групи науки обласного відділу народної освіти. 1931 року сім'ю поповнив син Ельвін, дочка Маргарита стала студенткою Інституту інженерів транспорту.²³

А з кінця 1932 року ДПУ УСРР почало фабрикувати справу “Української військової організації”, до якої була зачислена й заарештована група кам'янецьких науковців, викладачів В. Геринович, М. Коссак, О. Мельник. 13 квітня 1933 року у дніпропетровській квартирі по вул. Свердлова, 66 був заарештований і Ф.А. Кондрацький. На щастя, він не попав у число 42 розстріляних, а опинився серед 427 засуджених до різних термінів ув'язнення.²⁴ 1938 року термін був продовжений. Невідомо, як Франц Андрійович зумів довести свою невинуватість, але 8 червня 1939 року був звільнений.²⁵ І лише 20 липня 1989 року реабілітований. Прослідкувати його подальшу долю, як і долю членів сім'ї, поки що не видається можливим.

Список використаних джерел

1. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / тв. задум та заг. ред. О.М. Завальнюк, кер. вид. проєкту А.Ф. Суровий, відп. за випуск С.В. Трубочанінов. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. С. 51-52; Нестеренко В.А. Політичні репресії на Кам'яниччині в 30-і рр. / В.А. Нестеренко // Кам'яниччина в контексті історії Поділля: наук. зб. Кам'янич-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 2. С. 43-45; Його. “Червоний” ректор Ф.А. Кондрацький / В.А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі: наук. зб. Кам'янич-Подільський : Оіюм, 2006. Т.7. С. 155-163.

2. Особова справ Ф.А. Кондрацького // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 12. Спр. 3561. Арк. 1.
3. Персональна справа Кондрацького Ф.А. Автобіографія. 1923-1924 // Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). Ф. П- 29. Оп.1. Спр. 1135. Арк. 6.
4. Там само.
5. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 12. Спр. 3561. Арк. 4.
6. Довідка Державного архіву Дніпропетровської області від 6 березня 2008 р. № К – 109-08. С. 2.
7. Калитко С.Л. Гортаємо сторінки історії університету / С.Калитко // Педагог. 2008. Берез. (№ 7).
8. ДАВО. Ф.П- 29. Оп. 1. Спр. 1135. Арк. 7.
9. ЦДАВО України. Ф.Р. 166. Оп. 12. Спр. 3561. Арк. 2.
10. ДАВО. Ф. Р. 29. Оп. 1. Спр. 1135. Арк. 8.
11. Особова справа Ф.А. Кондрацького. 7 вересня 1925 – 29 травня 1931 рр. // Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). Ф. Р. 302. Оп. 2. Спр. 244. Арк. 1.
12. Там само. Арк. 5.
13. Записки Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства. Кам'янець-Подільський, 1928. Т. 1. С. 95.
14. ЦДАВО. Ф.Р. 166. Оп. 6. Спр. 600. Арк. 85 зв.
15. Там само. Оп. 6 / III. Спр. 4692. Арк. 62.
16. Там само. Арк. 64.
17. ДАХО. Ф.Р. 302. Оп. 2. Спр. 244. Арк. 14.
18. ДАХО. Ф.Р. 302. Оп.4. Спр. 45. Арк. 13.
19. Нестеренко В.А. Політичні репресії на Кам'яничині в 30-і рр. / В.А. Нестеренко // Кам'яниччина в контексті історії Поділля : наук. зб. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 2. С. 43. Не менш жорстко охарактеризована особа Ф.А. Кондрацького в його статті “Червоний” ректор Ф.А. Кондрацький”, вміщений у 7-му томі наукового збірника “Освіта, наука і культура на Поділлі” (Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. С. 161).
20. ДАХО. Ф.Р. 302. Оп.4. Спр. 37. Арк. 6 зв.
21. Там само. Ф.Р. 302. Оп.1. Спр. 1382. Арк. 3.
22. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 3561. Арк. 16.
23. Довідка Державного архіву Дніпропетровської області від 6 березня 2008р. № К – 109-08. 2 с.
24. Рубльов О.С. Репресивний режим в Україні, 1930-ті роки: Справа “Української військової організації” / О.С. Рубльов // Історія України. Маловідомі імена події, факти (зб. статей). Київ : Рідний край, 1999. Вип. 9. С. 169-184.
25. Довідка... С. 1.
26. Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 72 с.

Математик з душею лірика*

Нещодавно відзначив свій 65-річний ювілей відомий український учений-математик і педагог, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка доктор фізико-математичних наук, професор Іван Михайлович Конет. Ювілей –

це свого роду момент істини, час аналізу й самоаналізу, підсумків і роздумів над тим, як прожив значний часовий відрізок, що вдалося зробити, куди надалі спрямувати зусилля, аби зреалізувати генетичний потенціал, переданий батьками, а також ті зусилля, які вклали в тебе шкільні, університетські та наукові учителі.

Родове коріння Івана Михайловича слід шукати в с. Лисівці Заліщицького району Тернопільської області, де він народився 16 вересня 1951 року. Батько Михайло Антонович (1922-2004 рр.) та мати Евстахія Ільківна (1926-2014 рр.) – прості трудівники, батько декілька

років працював на шахтах Донбасу, пізніше шляховим робітником, а мати – у рільничій бригаді місцевого колгоспу “Зоря комунізму”. Вони не тільки дали йому життя, а й навчили трудитись, з повагою ставитись до оточення, думок і досвіду старших. Ці якості вже проявились під час навчання в Товстенській середній школі, яку 1968 року закінчив із срібною медаллю. Зібраність, точність, концентрованість, математичний склад розуму Івана Конета помітив учитель математики Д.І. Попович – випускник Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту і порадив обрати фах математика. Це вплинуло на життєвий вибір.

Вступив на математичний факультет Чернівецького державного (нині національного) університету ім. Ю. Федьковича. Навчався за спеціальністю “математика” зі спеціалізацією по кафедрі диференціальних рівнянь. Щоразу з вдячністю згадує Іван Михайлович лекції університетських

наставників відомих учених-математиків, докторів фізико-математичних наук, професорів М.П. Ленюка, М.І. Матійчука, М.І. Нагнибіду, кандидатів фізико-математичних наук, доцентів М.Г. Беляєва, М.І. Березовського, М.І. Букатаря, Б.І. Гольця, Р.Ф. Домбровського, В.В. Крехівського, Й.Ф. Кушнірчука, В.Т. Мартинюка, Я.А. Совіна, В.В. Федорука, К.М. Фішмана та ін.

Особливе в нього ставлення до вже покійного професора М.П. Ленюка, який своїми лекціями, семінарами, практикумами посилив природну тягу студента до математичних занять, навчив основ дослідництва. А той під його керівництвом виконав кілька курсових і дипломну роботу, низку студентських науково-дослідницьких робіт, присвячених крайовим задачам математичної фізики, у тому числі у співавторстві з Михайлом Павловичем. Професор М.П. Ленюк фактично був неофіційним консультантом Івана Михайловича при написанні докторської дисертації. Їх творча співпраця продовжувалася до самої смерті Михайла Павловича (23.03.2013 р.). Вдячний ученю немало зробив і робить для увічнення пам'яті учителя – взяв участь у наукових заходах, присвячених його пам'яті, здійснив низку публікацій. Як науковий керівник, підтримав дочку Михайла Павловича, викладача фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка Тетяну Михайлівну Пилипюк у підготовці кандидатської дисертації та наукових публікацій [1-5]. У співавторстві професора І.М. Конета і вже кандидата фізико-математичних наук Т.М. Пилипюк побачила світ монографія “Параболічні крайові задачі в кусково-однорідних середовищах” [6].

Студентом п'ятого курсу чотири місяці проходив стажування у відділі “Математичні методи у квантовій теорії поля” Інституту теоретичної фізики АН УРСР (завідувач відділу академік АН УРСР, доктор фізико-математичних наук, професор О.С. Парасюк) під керівництвом доктора фізико-математичних наук, професора В.П. Гачка.

1973 року І.М. Конет з відзнакою закінчив університет і впродовж 2,5 років працював учителем фізики і математики Баришської середньої школи Бучацького району Тернопільської області. А з лютого 1976 року свою долю пов'язав з Кам'янцем-Подільським, отримавши міністерське призначення на посаду асистента кафедри математики державного педагогічного інституту ім. В.П. Затонського.

1979 року вступив до заочної аспірантури при Київському державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького, у січні 1980-го перевівся на денну форму. Навчався під керівництвом видатного українського математика і педагога, дійсного члена АПН СРСР, доктора фізико-математичних

наук, професора М.І. Шкіля, тоді ректора інституту. Аспірантуру закінчив у грудні 1982 року з достроково підготовленою дисертацією “Крайові задачі, що описуються системами лінійних диференціальних рівнянь другого порядку з малим параметром при похідній”, яку успішно захистив 23 червня 1983 року на засіданні спеціалізованої вченої ради в Інституті математики АН УРСР (голова ради – академік АН СРСР, доктор технічних наук, професор Ю.О. Митропольський). Офіційними опонентами при захисті дисертації були відомий московський математик, доктор фізико-математичних наук, професор Ю.О. Рябов та кандидат фізико-математичних наук, доцент М.О. Перестюк (нині академік НАН України, доктор фізико-математичних наук, професор), провідна організація – кафедра диференціальних рівнянь Білоруського державного університету ім. В.І. Леніна (завідувач кафедри – доктор фізико-математичних наук, професор А.М. Лукашевич).

Визнавши результати дисертаційного дослідження важливим внеском у теорію асимптотичних методів інтегрування крайових задач для звичайних диференціальних рівнянь, Вища атестаційна комісія при Раді Міністрів СРСР 7 грудня 1983 року присудила І.М. Конету науковий ступінь кандидата фізико-математичних наук зі спеціальності 01.01.02 – диференціальні рівняння та математична фізика.

У січні 1983 року повернувся в Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, працював на посадах асистента, старшого викладача (1984), доцента (1986), професора (1998) кафедри геометрії і методики викладання математики (нині кафедра математики). 25 серпня 1987 року рішенням Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР І.М. Конету присвоєно вчене звання доцента кафедри геометрії і методики викладання математики [7].

Іван Михайлович – один з кращих викладачів фізико-математичного факультету. Він розробив і прочитав для студентів у різні роки нормативні курси “Математична логіка і теорія алгоритмів”, “Диференціальна геометрія та елементи топології”, “Теорія ймовірностей і математична статистика”, “Математична фізика”, “Алгебра і геометрія”, “Лінійна алгебра”, “Елементарна математика”, спецкурси “Диференціальні рівняння математичної фізики”, “Геометрія трикутника”, для магістрантів – нормативні курси “Основи наукових досліджень”, “Актуальні задачі математичної фізики”, “Сучасні проблеми прикладної математики” та спеціальний курс “Інтегральні перетворення та їх застосування”.

Його лекції та практичні заняття з основних і спеціальних курсів відзначаються високим теоретичним і науково-методичним рівнем,

педагогічною довершеністю. Теоретичний матеріал викладається чітко, логічно, послідовно, виразно і доступно, з виділенням ключових моментів теми і поясненням складних місць. Інтерес аудиторії до навчального предмету підтримується історичними довідками, прикладами реальних задач, які спонукали до розвитку відповідних математичних теорій і напрямків. Лекції професора І.М. Конета носять проблемний характер, викликають зацікавленість і дискусії, особливо при вивченні курсів “Теорія ймовірностей і математична статистика”, “Математична фізика” та “Актуальні задачі математичної фізики”, які мають тісний зв'язок з філософськими аспектами наукової картини світу та конкретними проблемами сучасного природознавства, техніки, економіки, педагогіки, психології, медицини. На заняттях і консультаціях панує атмосфера доброзичливості, поваги і тактовного ставлення до студентів, творча співпраця вчителя й учнів, зацікавленість у досягненні максимальних результатів, формуванні висококваліфікованого фахівця. Він постійно слідкує за науковою, навчальною та методичною літературою, оперативно впроваджує новинки в навчально-виховний процес.

До всіх нормативних та спеціальних курсів розроблено тексти лекцій в рукописному та електронному варіантах, опубліковано відповідні навчальні посібники, як правило, з грифом Міністерства освіти і науки України. Вони використовуються в навчальному процесі також колегами – викладачами нашого й інших вищих навчальних закладів України.

У грудні 1995 року вчена рада інституту затвердила тему докторської дисертації, що стало своєрідним каталізатором посиленої роботи над проблемою “Інтегральні перетворення в задачах теорії диференціальних рівнянь з частинними похідними”. Результати досліджень публікувалися у фахових журналах та наукових збірниках, знайшли відображення в 12 монографіях, 4 препринтах Інституту математики НАН України (м. Київ), 3 препринтах Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України (м. Львів).

З 01.09.2006 року по 30.06.2007 року проходив наукове стажування на кафедрі інтегральних і диференціальних рівнянь Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом завідувача кафедри доктора фізико-математичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України М.О. Перестюка. Тоді й завершив роботу над докторською дисертацією.

24 листопада 2008 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.37 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (голова ради – академік НАН України М.О. Перестюк)

захистив докторську дисертацію на тему “Інтегральні зображення розв’язків крайових і мішаних задач для диференціальних рівнянь з частинними похідними в кусково-однорідних середовищах” на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук зі спеціальності 01.01.02 – диференціальні рівняння. Офіційними опонентами при захисті дисертації були відомі українські математики доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу математичної фізики Інституту прикладних проблем механіки і математики імені Я.С. Підстригача НАН України Б.Й. Пташник (м. Львів), доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри алгебри та інформатики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича В.В. Городецький, доктор фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, провідний науковий співробітник відділу диференціальних рівнянь з частинними похідними Інституту математики НАН України В.І. Герасименко.

У дисертаційній роботі І.М. Конета вперше отримано такі наукові результати:

- доведено теореми про існування, єдиність та інтегральні зображення розв’язків крайових задач для диференціальних рівнянь еліптичного типу і мішаних задач для диференціальних рівнянь параболічного типу другого порядку в кусково-однорідних циліндричних та сферичних середовищах;

- одержано інтегральні зображення за власними елементами узагальненого диференціального оператора Лежандра другого порядку для деяких класів функцій обмеженої варіації;

- запроваджено нові класи інтегральних і гібридних інтегральних перетворень типу Мелера-Фока, що породжені узагальненим диференціальним оператором Лежандра, та дано їх застосування в теорії диференціальних рівнянь з частинними похідними;

- побудовано інтегральні зображення дельта-функції (міри) Дірака в однозв’язних областях евклідового простору і на ріманових многовидах, одержано нові класи інтегральних перетворень з невідокремленими змінними типу Бохнера-Лежандра та Бохнера—Шестопаля;

- доведено теореми про інтегральні зображення фундаментальних розв’язків задачі Коші для нових класів інваріантних параболічних та гіперболічних рівнянь з узагальненим оператором Лежандра в однозв’язних областях евклідового простору і на ріманових многовидах;

– одержано інтегральні зображення фундаментальних розв'язків для нових класів інваріантних еліптичних рівнянь з узагальненим оператором Лежандра в однозв'язних областях евклідового простору і наріманових многовидах.

Результати докторської дисертації І.М. Конета мають переважно теоретичний характер. Вони є важливим внеском у теорію крайових і мішаних задач для диференціальних рівнянь з частинними похідними. Отримані формули для інтегральних зображень низки крайових і мішаних задач для диференціальних рівнянь з частинними похідними можуть бути використані в практиці інженерних розрахунків певних класів актуальних задач теплофізики, термомеханіки, термопружності, механіки деформівного твердого тіла та дифузії в кусково-однорідних середовищах.

Рішенням президії Вищої атестаційної комісії України 28 квітня 2009 року Конету Івану Михайловичу присуджено науковий ступінь доктора фізико-математичних наук зі спеціальності “Диференціальні рівняння”. 9 листопада 2010 року Атестаційна колегія МОН України присвоїла йому вчене звання професора кафедри диференціальних рівнянь і прикладної математики. 24 листопада 2011 року вчена рада університету обрала завідувачем, професором кафедри алгебри і математичного аналізу.

Професор І.М. Конет сповна віддається роботі зі студентами. Щорічно бере участь у проведенні “Тижня факультету”, вечорів, круглих столів та диспутів у студентському гуртожитку. Під керівництвом І.М. Конета виконано і захищено 58 дипломних робіт спеціалістата, 38 дипломних робіт магістра, опубліковано понад 70 студентських наукових робіт у факультетському та університетському збірниках.

Щорічно його вихованці беруть участь у студентських підсумкових наукових конференціях, їх роботи публікуються в серійному науковому збірнику, на всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з математичних наук неодноразово займали призові місця: 2009 року дипломом Другого ступеня нагороджена магістрантка фізико-математичного факультету Галина Пономаренко, 2010-го дипломом Першого ступеня – магістрант Володимир Сидорук, 2011 року дипломом Першого ступеня – студент 5-го курсу Олександр Толубець.

2004, 2007, 2009 та 2011 років професор І.М. Конет ставав переможцем університетського конкурсу “Викладач року”. Його портрет занесено на Дошку пошани “Відомі вчені університету”.

Іван Михайлович впродовж усіх років науково-педагогічної діяльності в університеті не поривав зв'язків зі школою, для якої, власне, готує

вчителів математики. Зі школи починав, осягаючи зміст і методику викладання математики, особливості роботи з школярами. Викладав спеціальні та нормативні курси у фізико-математичних класах ліцеїв міста Кам'янця-Подільського, зокрема в ліцеї “Антей”. Його учні були переможцями міських, обласних та призерами національних і Соросівських олімпіад з математики [7].

Не раз запрошували професора І.М. Конета для виступів перед учителями-математиками обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, де він читав лекції зі спеціальних курсів “Комбінаторика, ймовірність, статистика” та “Олімпіадні задачі математики”, відділи освіти сусідніх районів, зокрема на семінар з питань наукового дослідництва в Малівецькому на Дунаєвеччині літньому оздоровчому таборі для обдарованих школярів. У 2006-2007 рр. виконував обов'язки експерта Міністерства освіти і науки України при проведенні всеукраїнського конкурсу підручників з математики для загальноосвітньої школи.

З 1983 року Іван Михайлович – член журі обласних олімпіад юних математиків, всеукраїнських математичних олімпіад студентів вищих навчальних закладів. З 1996 року – член журі національної олімпіади юних математиків, з 2007 року – член журі всеукраїнського турніру юних математиків, з 2009 року – голова журі відділення “Математика” Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з математичних наук.

Професор І.М. Конет – відомий в Україні та за її межами учений-математик. У полі його наукових інтересів – проблеми теорії звичайних диференціальних рівнянь, диференціальних рівнянь з частинними похідними, теорії інтегральних перетворень, крайових задач математичної фізики, елементарної математики, історії та методики навчання математики.

Він керував виконанням держбюджетної теми “Напружений стан тонких пластин” (опубліковано 33 праці, у тому числі одна монографія, 27 статей, 5 матеріалів і тез конференцій); працював над держбюджетними темами “Аналітичні та якісні методи дослідження крайових задач для диференціальних і різницевих рівнянь” (керівник – професор Ю.В. Теплінський) (опубліковано 50 праць, у тому числі 2 монографії, 2 препринти, 27 статей, 19 матеріалів і тез конференцій), “Інноваційні технології формування фахівця в умовах особистісно орієнтованого навчання та ступеневої освіти” (керівник – професор П.С. Атаманчук) (опубліковано 77 праць, у тому числі 3 монографії, 19 навчальних посібників, 48 статей, 7 матеріалів і тез конференцій), “Управління процесами

формування фахових компетентностей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю в умовах євроінтеграції” (керівник – професор П.С. Атаманчук) (опубліковано 108 праць, у тому числі монографія, препринт, 10 навчальних посібників, 6 біобібліографічних покажчиків, 70 статей, 20 матеріалів і тез конференцій), “Інноваційні технології управління якістю підготовки майбутніх учителів фізико-технологічного профілю” (керівник – професор П.С. Атаманчук) (опубліковано 80 праць, у тому числі монографія, 19 навчальних посібників і брошур, 50 статей, 10 матеріалів і тез конференцій).

Статті і наукові повідомлення І.М. Конета друкуються в авторитетних фахових журналах “Буковинський математичний журнал”, “Доповіді НАН України”, “Математичний вісник НТШ”, “Математичні студії”, “Математика в школі”, “Математика в школах України”, “Нелінійні коливання”, “Український математичний журнал”, “У світі математики”, “Інженерно-фізический журнал”, угорському математичному журналі “Miskolc mathematical notes”, збірниках наукових праць Інституту математики НАН України (м. Київ), Інституту прикладних проблем математики і механіки НАН України (м. Донецьк), Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України (м. Львів), Вісниках Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету “Львівська політехніка”, Херсонського національного технічного університету, збірниках наукових праць Запорізького державного університету, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Рівненського державного гуманітарного університету, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та ін.

Іван Михайлович виступав з доповідями і повідомленнями на багатьох міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, школах, симпозіумах, семінарах, бере активну участь у роботі наукового семінару з диференціальних рівнянь кафедри математики (керівник – доктор фізико-математичних наук, професор Ю.В. Теплінський), керує науково-методичним семінаром “Сучасні проблеми аналізу та математичної фізики” кафедри математики.

І.М. Конет є членом редколегій 12 збірників наукових праць, у тому числі: Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки: зб. наук. пр. Ін-ту кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (фахове видання); Математичне та комп'ютерне

модельовання. Серія: Технічні науки: зб. наук.пр. Ін-ту кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України та Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка (фахове видання); Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. Ін-ту педагогіки НАПН України та Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І.Огієнка (фахове видання); Крайові задачі для диференціальних рівнянь: зб. наук. пр. Чернівецького нац. ун-ту ім. Юрія Федьковича; Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство та ін.

За час роботи в університеті професором І.М. Конетом здійснено понад 500 наукових, навчальних та методичних і 117 науково-популярних (у пресі) публікацій. У їх числі 12 монографій, 8 препринтів, 64 посібники для вищої та загальноосвітньої школи, 12 з яких вийшли з грифом МОН України, 35 довідкових та бібліографічних книг і брошур, загалом – 119 окремих видань.

Низка його наукових і науково-методичних праць знайшла високу оцінку на обласних конкурсах науково-дослідних робіт у різних номінаціях: 2005 року І.М. Конет став лауреатом у номінації “Фундаментальні НДР” за науково-дослідну роботу “Аналітичні та якісні методи дослідження крайових задач для диференціальних і різницевих рівнянь” (друга премія) (співавтор Ю.В. Теплінський); 2006-го – у цій же номінації за науково-дослідну роботу “Математичне моделювання процесів теплопровідності в тонких пластинах та масивних тілах” (перша премія) (співавтор А.П. Громик); 2007 року – науково-дослідна робота “Інтегральні перетворення та диференціальні рівняння з узагальненим оператором Лежандра” отримала другу премію; 2009 року науково-дослідна робота “Стационарні задачі теплопровідності в кусково-однорідних просторових середовищах” – першу премію (співавтор А.П. Громик); 2010 року за науково-дослідну роботу “Нестационарні задачі теплопровідності в кусково-однорідних просторових середовищах” – другу премію (співавтор А.П. Громик); 2011-го – за науково-дослідну роботу “Управління процесами формування фахових компетентностей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю в умовах євроінтеграції” – третю премію (співавтори П.С. Атаманчук, В.В. Мендерецький); 2012-го за науково-дослідну роботу “Об’єктивний контроль навчально-пізнавальної діяльності в підготовці майбутніх учителів фізико-технологічного профілю” – першу премію (співавтори П.С. Атаманчук, В.В. Мендерецький); 2013-го науково-дослідна робота “Формування професійних компетентностей та світогляду майбутніх учителів фізико-технологічного профілю” у номінації “Підручники та монографії” – першу премію

(співавтори П.С. Атаманчук, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв); 2014-го – лауреат обласного конкурсу науково-дослідних робіт у цій же номінації науково-дослідна робота “Комплект книг з фізико-математичних дисциплін” – третю премію (співавтор П.С. Атаманчук), а в номінації “Гуманітарні НДР” за науково-дослідну роботу “Управління якістю фізико-технічної освіти в підготовці майбутніх фахівців” – першу премію (співавтори П.С. Атаманчук, О.М. Ніколаєв); 2016-го за науково-дослідну роботу “Формування компетентнісних і світоглядних якостей майбутніх учителів фізико-технологічного профілю” у номінації “Підручники та монографії” – другу премію (співавтори П.С. Атаманчук, Р.М. Білик).

Під його науковим керівництвом захищено дві кандидатські дисертації (А.П. Громик, Т.М. Пилипюк). Він виступав офіційним опонентом на захисті 8 кандидатських дисертацій, підготував 26 відгуків на автореферати докторських і кандидатських дисертацій.

15 грудня 2012 року професор І.М. Конет за вагомі досягнення в розвитку вітчизняної освіти і науки обраний дійсним членом Академії наук вищої школи України.

Як науковець, він відомий далеко за межами Хмельниччини та України. Був членом спеціалізованої вченої ради К 76.051.02 із захисту кандидатських дисертацій при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича. У різні роки очолював державні екзаменаційні комісії з математики в Черкаському державному педагогічному інституті, Полтавському державному педагогічному інституті, Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, а також ліцензійні та акредитаційні експертні комісії в Рівненському державному гуманітарному університеті, Ніжинському державному педагогічному університеті імені М.В. Гоголя, Глухівському національному педагогічному університеті імені О. Довженка.

З травня 2008 року І.М. Конет – позаштатний співробітник престижного математичного журналу “Mathematical Reviews”, який видається в США (штат Вірджинія), реферує статті математиків різних країн світу, опубліковані в рейтингових математичних виданнях. З 29 жовтня 2015 року – член Наукової ради МОН України (Секція “Математика”).

Упродовж щонайменше останніх десятиліть ювіляр переконливо заявив про себе як успішний менеджер-організатор і координатор науково-педагогічної праці в університеті.

З 1 вересня 2002 року до 1 вересня 2007 року працював заступником декана фізико-математичного факультету з наукової роботи. За його редакцією вийшло 8 випусків “Збірника наукових праць

Кам'янець-Подільського державного університету. Серія фізико-математична”, 4 випуски “Збірника матеріалів наукових досліджень студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського державного університету. Фізико-математичні науки”.

Протягом кількох років, до обрання на посаду проректора з наукової роботи, очолював кафедру алгебри і математичного аналізу, яка під його керівництвом за короткий час помітно поліпшила свій рейтинг в науковій праці.

У вересні 2007 року у відповідності з наказом ректора професора О.М. Завальнюка очолив науково-дослідний сектор Кам'янець-Подільського державного університету і працював на посаді начальника до 1 вересня 2012 року. Основні зусилля спрямовував на організацію планування та координацію фундаментальних, прикладних, пошукових досліджень з природничих, суспільно-політичних, психолого-педагогічних, гуманітарних і технічних наук, впровадження результатів наукових досліджень та розробок у практику, створення підручників і посібників для загальноосвітньої, професійної та вищої школи, зміцнення матеріальної бази структурних підрозділів, які займаються науково-дослідною роботою, сучасною оргтехнікою, необхідним устаткуванням, обладнанням та матеріалами, сприяв забезпеченню органічної єдності наукових досліджень з навчально-виховним процесом шляхом залучення викладачів, магістрантів, студентів і аспірантів до науково-дослідної роботи, яка виконується в університеті, до активного використання результатів досліджень у навчальному процесі, реалізації планів підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації, підвищення науково-теоретичної, психолого-педагогічної та навчально-методичної кваліфікації викладачів і наукових співробітників. Науково-дослідний сектор під його керівництвом готував до видання “Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів”. Протягом 2007-2012 рр. побачило світ 6 випусків у 24 томах [8-13].

Професор І.М. Конет, як організатор і координатор наукової праці в університеті, з огляду на перспективу надає великої уваги становленню молодих учених, залученню до аспірантури здібної молоді, організації наукових конференцій для неї, стажування, публікування результатів наукового пошуку у вітчизняних та зарубіжних наукових фахових виданнях, участі в конкурсах тощо. За ініціативи науково-дослідного сектора з 2007 року щорічно готувався до друку “Збірник наукових праць студентів

та магістрантів Кам'янець-Подільського державного університету”. За період з 2007 по 2012 рік побачило світ 6 випусків [14-19].

Восени 2009 року за ініціативи ректора університету професора О.М. Завальнюка та безпосередньої організації І.М. Конета проведено першу наукову конференцію молодих учених, присвячену 91-й річниці від дня заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. У січні 2010 року побачив світ перший випуск “Збірника наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка”, до якого ввійшли доповіді та наукові повідомлення, виголошені на цій конференції [20]. У наступні роки вийшло ще 2 випуски [21, 22].

Молоді науковці університету за підтримки І.М. Конета не раз ставали стипендіатами різних державних та громадських інституцій. Завідувач відділу археології Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника кандидат історичних наук І.О. Старенький щоразу з вдячністю згадує, що стипендію імені академіка М.С. Грушевського він, як аспірант університету, отримував у першу чергу завдяки проректору І.М. Конету. У 2016 році стипендію Кабінету Міністрів України для молодих учених призначено кандидатам наук, доцентам Білику Р.М. та Юрчишину Ю.В.

Професор І.М. Конет надав певного організаційного і науково-методичного оформлення діючим в університеті науковим школам, започаткувавши 2009 року за підтримки ректора університету професора О.М. Завальнюка серію біобібліографічних покажчиків “Наукові школи університету”. У 13 випусках таких покажчиків знайшла відображення історія зародження, становлення і розвитку наукових шкіл, короткі біографічні дані, напрями наукової діяльності і здобутки лідерів та їх послідовників, бібліографічна інформація про їх основні праці [23-35].

За безпосередньої участі професора І.М. Конета розширюється наукова співпраця університету з академічними та університетськими інституціями України і Європи. Для прикладу, в університеті готується до видання збірник наукових праць “Проблеми сучасної психології”, заснований свого часу за ініціативи заступника начальника науково-дослідного сектору, а нині завідуючої кафедри загальної та практичної психології кандидата психологічних наук, доцента Л.А. Онуфрієвої, й видається спільно з Інститутом психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 11 листопада 2008 року збірник зареєстровано в Міністерстві юстиції України, а постановою президії ВАК України від 27.05.2009 року його включено до “Переліку наукових фахових видань України”, в яких

можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень з психологічних наук.

Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за ініціативи І.М. Конета 2010 року вперше знайшла відображення й документування в окремому виданні, яке відобразило основні результати наукової праці професорсько-викладацької корпорації, основні публікації (монографії, історичні нариси, навчально-методичні посібники, методичні розробки) викладачів і співробітників університету. Аналогічні видання друкувалися і в наступні роки [36-41].

Щоб надати науковій діяльності професорсько-викладацького складу університету певної чіткості, а результатам – всебічної об'єктивної оцінки, стимулювання і гласності, за ініціативи тодішнього ректора О.М. Завальнюка та начальника сектору І.М. Конета були колективно вироблені й оприлюднені критерії оцінювання результатів наукової діяльності викладачів і кафедр, з 2012 року видаються брошури “Рейтинг наукової роботи професорсько-викладацького складу (штатних працівників) кафедр університету”, в яких за умовами рейтингу визначається місце факультетів, кафедр, усіх штатних науково-педагогічних працівників університету за кожен рік [42-45].

Завершуючи свою працю в секторі у зв'язку з його реорганізацією, основні досягнення та здобутки науково-дослідного сектору висвітлив в окремому виданні “Науково-дослідний сектор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2007-2012 рр.)” [46].

Багато уваги надавав інформаційній підтримці навчально-виховного та науково-дослідницького процесу в університеті. Протягом багатьох років є заступником голови Бібліотечної ради, яка координує різносторонню діяльність колективу університетської бібліотеки. Сприяє поповненню книгозбірні своїми виданнями та науково-методичними працями викладачів нашого й інших університетів. За його підтримки бібліотека активно формує електронний інформаційний ресурс, впровадила репозитарій, надавши у такий спосіб ширшої гласності науково-методичному доробку викладачів університету, його активному використанню студентами і колегами як в університеті, так і за його межами. Іван Михайлович – член редколегії усіх чотирьох випусків “Наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство”, серійних біобібліографічних покажчиків “Постаті в освіті і науці” та покажчиків серії “Хмельниччина краєзнавча”. Саме він зініціював підготовку видання про докторів наук,

професорів університету, схвально сприйняте й в інших ВНЗ України [47]. І – не тільки. Ректор Варшавського університету професор Марчин Палес, ознайомившись з виданням, яке під час перебування в Польщі вручив йому І.М. Конет, дав книзі гарну оцінку й рекомендував членам Консорціуму українських і Варшавського університетів зробити таке ж меморіальне видання про еліту своїх навчальних закладів.

28 серпня 2013 року наказом ректора університету професора С.А. Копилова професор І.М. Конет був призначений проректором з наукової роботи.

Відзначимо, що за останні 3 роки, незважаючи на зменшення кількості штатних науково-педагогічних працівників, науково-дослідна робота, загальне керівництво якою здійснює проректор з наукової роботи, значно активізувалася. За цей час викладачами опубліковано, 92 монографії, 248 навчально-методичних посібників, 48 методичних розробок, 6245 наукових статей, студентами здійснено 2261 наукову публікацію.

Наукову та науково-технічну діяльність забезпечують 18 наукових шкіл, 12 науково-дослідних центри, 23 науково-дослідні лабораторії, докторантура (4 спеціальності), аспірантура (18 спеціальностей). Якісний склад штатних науково-педагогічних працівників у 2013 році становив 65, 7%, у 2014-му – 68%, у 2015 – 70, 7%. Викладачами університету за цей час захищено 8 докторських і 111 кандидатських дисертацій. Функціонує спеціалізована вчена рада по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України (голова ради – доктор історичних наук, професор О.М. Завальнюк). Щороку видається 52 збірники наукових праць, зареєстрованих в Державній реєстраційній службі України, 13 із них включені до Переліку фахових видань МОН України, в яких можуть публікуватись результати дисертаційних досліджень, 7 збірників – до міжнародної наукометричної бази даних “Index Copernicus”. У листопаді 2014 року університет зареєстровано в наукометричній базі даних “Scopus”. За цей час проведено 29 міжнародних, 29 всеукраїнських і 35 регіональних наукових конференцій. 7 викладачам університету присвоєно вчене звання професора, 57 – доцента. Переможцями студентських предметних олімпіад стали 8 студентів університету, конкурсів наукових робіт – 11 студентів.

Багатолітня науково-педагогічна діяльність доктора фізико-математичних наук, професора Конета Івана Михайловича знайшла не тільки визнання широкої громадськості, а й пошанування з боку держави на її різних інституційних рівнях.

За успіхи і творчі досягнення в навчальній, методичній, виховній та науковій роботі І.М. Конет нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2001), Грамотою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (2010), Почесними грамотами Хмельницької обласної державної адміністрації та Хмельницької обласної ради, почесними грамотами Кам'янець-Подільської міської ради, Почесною грамотою Дунаєвської районної державної адміністрації (2013), грамотами, грошовими преміями та цінними подарунками ректорату університету, знаками “За вагомий внесок в розвиток освіти та науки у Кам'янець-Подільському державному університеті”, “Ветеран праці Кам'янець-Подільського національного університету”. У вересні 1998 року за успіхи у педагогічній діяльності І.М. Конет був нагороджений знаком Міністерства освіти України “Відмінник освіти України”, у травні 2009 року за вагомі успіхи в науковій діяльності – знаком МОН України “За наукові досягнення”, 2012 року – Подякою департаменту освіти і науки, молоді та спорту Чернівецької обласної державної адміністрації, 27 березня 2015 року – обласною премією імені Миколи Дарманського в галузі освіти та науки в номінації “Кращий науковець”.

Указом Президента України № 567 /2015 від 04 жовтня 2015 року доктору фізико-математичних наук, професору Конету Івану Михайловичу за значний особистий внесок у розвиток національної освіти, підготовку кваліфікованих фахівців, багаторічну плідну педагогічну діяльність та високий професіоналізм присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”.

Попри усі названі чесноти ювіляра слід відмітити й інші характеристики, які дають підстави стверджувати наявність у нього душі лірика – своєрідної противаги сухій математичності.

Він – прекрасний сім'янин. Ще студентом 5 курсу в листопаді 1972 року одружився з однокурсницею Володимирою Іванівною, яка до виходу на пенсію працювала вчителькою математики навчально-виховного комплексу № 16 м. Кам'янця-Подільського. У кінці грудня 1973 року у них народилася дочка Лариса, у березні 1979 року – дочка Галина. Сьогодні Іван Михайлович не просто батько, а родоначальник педагогічної династії Конетів, глава своєрідної науково-педагогічної родинної корпорації, де окрім нього є й інші науковці: дочка Лариса Іванівна – кандидат філологічних наук, працює на кафедрі журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, дочка Галина Іванівна працює вчителькою англійської мови в НВК №16 м. Кам'янця-Подільського, зять Андрій Петрович Громик, кандидат технічних

наук, доцент Подільського аграрно-технічного університету, визнаним дослідником литовської доби, автором низки наукових видань з вказаної тематики є зять Дмитро Петрович Ващук, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України. По слідах дідуся й бабусі пішов онук Віталій – магістрант фізико-математичного факультету нашого університету.

З лютого 2012 року Іван Михайлович – член Національної спілки краєзнавців України. Його науково-краєзнавчі зацікавлення стосуються, у першу чергу, історії університету, рідного фізико-математичного факультету, знаних математиків – викладачів і випускників факультету. Він бере участь у краєзнавчих конференціях, виступає з доповідями, публікується. Його дослідження в галузі персоналістики, як уже зазначалося, знайшли відображення в багатьох біобібліографічних виданнях [49-52].

Професор І.М. Конет систематично друкується в періодичних виданнях, зокрема в газетах “Кам’янець-Подільський вісник”, “Студентський меридіан” та інших, розкриваючи наукову, навчально-методичну та

У колі колег: Ю.І. Блажевич, кандидат історичних наук, доцент, В.С. Прокопчук, доктор історичних наук, професор, І.М. Конет, доктор фізико-математичних наук, професор у день відзначення 90-річчя КПНУ ім. І. Огієнка. 22.10.2008 р.

виховну роботу в університеті. Це дало підстави в червні 2015 року прийняти його до Національної спілки журналістів України.

Його тренувана математична унікальна пам'ять утримує масу поетичних творів, які він майстерно читає, вдало і доречно використовує. Товариський, чесний і вірний у стосунках, коректний, він поважливо ставиться до колег, студентів та усіх, з ким спілкується, контактує. Усі ці якості, стиль життя і поведінки принесли Івану Михайловичу загальне визнання і повагу, у тому числі й авторів цієї статті.

Список використаних джерел

1. Конет І.М. Інтегральне зображення розв'язку мішаної задачі для одного класу еволюційних рівнянь параболічного типу / І.М. Конет, Т.М. Пилипюк // Буковинський математичний журнал. 2013. Т.1, № 3-4. С. 69-80.

2. Конет І.М. The integral representation of the solution of mixed parabolic problem in piece-homogeneous polaraxis softlimits / І.М. Конет, Т.М. Пилипюк // Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія : Фізико-математичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2013. Вип. 9. С. 29-46.

3. Конет І.М. Інтегральне зображення розв'язку мішаної задачі для системи еволюційних рівнянь параболічного типу на кусково-однорідному сегменті з м'якими межами / І.М. Конет, Т.М. Пилипюк // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Математика. Механіка. 2014. Вип. 1(31). С. 14-21.

4. Конет І.М. The integral representation of the solution of some mixed problem for evolutionary equations / І.М. Konet, Т.М. Pylypiuk // Miskolc mathematical notes. 2014. Vol. 15, №1. P. 125-140.

5. Конет І.М. The integral representation of the solution of boundary value problem for system of evolutionary parabolic equations in piece homogeneous polaraxis with softlimits / І.М. Конет, Т.М. Пилипюк // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Математика. Механіка. 2015. Вип. 2(34). С. 9-17.

6. Конет І.М. Параболічні крайові задачі в кусково-однорідних середовищах / І.М. Конет, Т.М. Пилипюк. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2016. 244 с.

7. Завальнюк О.М. Іван Михайлович Конет (до 60-річчя від дня народження та 35-річчя науково-педагогічної праці) : бібліогр. нарис / О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський: Абетка-Світ, 2011. 160 с. : іл.

8. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2007. Вип. 6, у 3 т.

9. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і

аспірантів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2008. Вип. 7, у 5 т.

10. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. Вип. 8, у 5 т.

11. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. Вип. 9, у 5 т.

12. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. Вип. 10, у 3 т.

13. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. Вип. 11, у 3 т.

14. Збірник наукових праць студентів та магістрантів. Кам'янець-Подільського державного університету. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2007. Вип. 1.

15. Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2008. Вип. 2.

16. Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. Вип. 3.

17. Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. Вип. 4.

18. Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. Вип. 5.

19. Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. Вип. 6.

20. Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. Вип. 1.

21. Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. Вип. 2.

22. Зб. наук. пр. молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. Вип. 3.

23. Теоретико-технологічні аспекти об'єктивізації контролю навчальної діяльності (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. 124 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 1).

24. Україна наприкінці ХІХ ст. – у 30-х рр. ХХ ст. (наук. школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, О.Б. Комарніцький, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. – 128 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 2).

25. Аналітичні та якісні методи в теорії еволюційних рівнянь (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. 71 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 3).

26. Розвивальні й оздоровчі технології фізичного виховання та реабілітації (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, В.М. Мисів, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. 46 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 4).

27. Текст як основна одиниця комунікації (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, О.А. Рарицький, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. 51 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 5).

28. Теорія наближень (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. – 67 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 6).

29. Актуальні проблеми українського мовознавства та лінгводидактики (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, Л.М. Марчук, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. 90 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 7).

30. Історія української революції 1648-1676 рр. та Гетьманщини (середина ХVІІ – ХVІІІ ст. (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, В.С. Степанков, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. 192 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 8).

31. Літературний текст у контексті культури: проблеми рецепції та інтерпретації (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, П.Л. Шулик,

Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 70 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 9).

32. Сучасні проблеми експериментальної психології (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, А.І. Шинкарюк, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 50 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 10).

33. Сучасні проблеми медико-біологічних дисциплін у вищих закладах освіти (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, П.Д. Плахтій, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 120 с.: іл. (Сер. : Наукові школи університету ; вип. 11).

34. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, Л.В. Баженов, В.С. Прокопчук, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, В.В. Боденчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 204 с.: іл. (Серія “Наукові школи університету” ; вип. 12).

35. Проблеми естетичного виховання молоді засобами музики у школах різного типу навчання і вищих закладах освіти (наукова школа) : біобібліогр. покажч. / [уклад.: І.М. Конет, М.А. Печенюк, Л.А. Онуфрієва, М.С. Карпович, О.В. Шевчук]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 59 с.: іл. (Серія “Наукові школи університету”; вип. 13).

36. Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2009 році: довідкове видання / О.В. Кеба, І.М. Конет, Л.А. Онуфрієва та ін. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 68 с.

37. Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2010 році: довідкове видання / О.В. Кеба, І.М. Конет, Л.А. Онуфрієва. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 58 с.

38. Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2011 році: довідкове видання / О.В. Кеба, І.М. Конет, Л.А. Онуфрієва. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. – 47 с.

39. Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2013 році: довідкове видання / І.М. Конет, В.С. Кшевецький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2014. – 96 с.

40. Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2014 році: довідкове видання / І.М. Конет, В.С. Кшевецький. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. 55 с.

41. Наукова і науково-технічна діяльність Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2015 рік : довідкове видання / І.М. Конет, Р.М. Білик. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2016. 67 с.

42. Рейтинг наукової роботи професорсько-викладацького складу (штатних працівників) кафедр університету за 2011 рік : довідк. вид. / І.М. Конет, Л.А. Онуфрієва та ін. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. 35 с.

43. Рейтинг наукової роботи професорсько-викладацького складу (штатних працівників) кафедр університету за 2013 рік : довідк. вид. / І.М. Конет, В.С. Кшевецький, М.Д. Француз. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2014. 36 с.

44. Рейтинг наукової роботи професорсько-викладацького складу (штатних працівників) кафедр університету за 2014 рік: довідк. вид. / І.М. Конет, В.С. Кшевецький, М.Д. Француз. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2015. 23 с.

45. Рейтинг наукової роботи професорсько-викладацького складу (штатних працівників) кафедр університету за 2015 рік : довідк. вид. / І.М. Конет, Р.М. Білик. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2016. 19 с.

46. Науково-дослідний сектор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2007-2012 рр.): довідк. Вид. / О.М. Завальнюк, І.М. Конет. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. 140 с.

47. Доктори наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : довідк.-бібліогр. вид. / уклад.: І.М. Конет, В.С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2013. 512 с.

48. Петро Сергійович Атаманчук (до 75-річчя від дня народження та 55-річчя педагогічної і наукової діяльності) : довідк.-бібліогр. вид. / уклад.: С.А. Копилов, І.М. Конет. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2014. 144 с.

49. Віктор Степанович Прокопчук (до 70-річчя від дня народження та 50-річчя педагогічної і наукової діяльності) : довідк.-бібліогр. вид. / уклад.: С.А. Копилов, І.М. Конет. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2014. 188 с.

50. Рідний край в дослідженнях професора В.С. Прокопчука : наук.-краєзн. вид. / О.М. Завальнюк, І.М. Конет. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2014. 156 с.

51. Юрій Володимирович Теплінський (до 65-річчя від дня народження та 40-річчя педагогічної і наукової діяльності) : довідк.-бібліогр.вид. / уклад.: С.А. Копилов, І.М. Конет. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. 48 с.

52. Професор М.П. Ленюк (до 80-річчя від дня народження) : довідк.-бібліогр. вид. / уклад.: І.М. Конет. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2016. 128 с.

*У співавторстві з доктором історичних наук, професором О.М. Завальнюком

25 років на чолі освіти Дунаєвеччини

Його ім'я і портрет занесено до “Енциклопедії освіти Хмельниччини”, меморіального видання, яке не тільки зафіксувало освітній історичний поступ, а й найвидатніші постаті педагогів-подолян з часів Герасима і Мелетія Смотрицьких і до наших днів. У вузькій колонці енциклопедичного видання йому відведено аж вісімнадцять рядочків, власне, як і всім іншим [4, с. 347].

Однак книга його життя – набагато більша, вона – багатосторінкова. Тільки біля керма освітнього відомства Дунаєвеччини стояв він рекордний термін – 25 років, сповнених важкої праці із завершення повної відбудови шкіл, впровадження обов'язкової восьмирічної, згодом загальної середньої освіти, а отже – будівництва нових шкіл, дошкільних закладів, формування педагогічного колективу району з відповідним рівнем знань і досвіду.

В освіту Петро Григорович Перепелюк прийшов у зрілому віці, маючи чималий життєвий – трудовий і ратний – досвід. За походженням – селянин, 1 червня 1916 року народився в селі Заставля одинадцятю дитиною в хліборобській родині. Село Заставля і місто Дунаївці роз'єднує річка Тернава і ставок – зі сходу до нього притулилися крайні містечкові будівлі, за ставком, із заходу – сільські. Мабуть, це географічне положення і дало життя топоніму Заставля. Дитинство, як і в усіх сільських дітей, було наповнене селянською працею на власній землі, а з приходом радянської влади й усуспільненням селянських наділів – на колгоспній ниві, де в пікову пору допомагав і батькові, і матері виконувати так звану “норму”. Хлопець мав гарну пам'ять, проявляв інтерес до знань, і батьки, незважаючи на матеріальну скруту, підтримали той порив – дали синові початкову, а далі й неповну середню освіту [5, с. 179].

Петро Григорович Перепелюк

1930 року Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання відкрив кілька вечірніх робітничих факультетів – закладів з підготовки випускників семирічних шкіл до вступу у виш. З'явився такий заклад і в Дунаївцях, де навчались і мій батько С. Прокопчук, учитель Дем'янковоцької початкової школи, і А. Мартинюк, Л. Кульчицький з Балина та багато інших. Базовими підприємствами робітфаку стали суконна фабрика і механічний завод, а заняття відбувалися в колишньому капуцинському монастирі [6, с. 149]. До керівника цього закладу Стороженка й звернувся випускник Дунаєвецької семирічки Петро Перепелюк і був зарахований слухачем. Мав потяг до точних наук, тому обрав математичний профіль, надаючи більше уваги і часу цим дисциплінам.

1933 року, закінчивши робітфак, вступив на фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Навчатися було нелегко – Україну накрив голод, штучно створений центральною владою. Виручала близькість до Дунаївців, рідного Заставля і жертвна праця батьків, які з усіх сил підтримували наймолодшого, що пробився до вищої школи. Але після двох курсів Петра Перепелюка, як і інших вихованців вишу, спіткали нові випробування – 1935 року педінститут із-за близькості до кордону був ліквідований.

Рішення, як і чимало інших, було помилковим, скоро брак педагогічних кадрів заставив владу відновити у Кам'янці-Подільському учительський інститут. Але відбулося то 1939 року. А 1935-го постало питання, що робити далі – повертатися в Заставля і шукати роботу чи їхати до далекого Ніжинського державного педінституту імені М. Гоголя, куди переводили математиків. Обрав останнє і не пожалкував – 1937 року отримав диплом учителя з відмінними оцінками з дисциплін математичного циклу і можливість зайняти своє місце в житті. За направленням попав у Глуховецьку середню школу Комсомольського району Чернігівської області, де відпрацював три обов'язкових роки [5, с. 179].

1 лютого 1940 року Дунаєвецьким райвійськкоматом двадцятичотирирічний учитель був призваний на дійсну армійську службу. Того ж року в армії став членом ВКП(б). Там застала війна. На одній із зустрічей педагогів-фронтовиків з сумом згадував, як на початку липня 1941 року з відступаючим підрозділом пройжджав рідними Дунаївцями. Місто було безлюдним, тільки вітер ганяв по Ріжку – центральній площі обривок паперового мішка. Рідна домівка була поруч, якихсь 1000 метрів, а заїхати було не можливо. Подумки попрощався – хто знає, чи вдасться вижити в цій страшній м'ясорубці.

Петра Григоровича, як людину з вищою освітою, направили у військове училище, яке закінчив по скороченій програмі. Воював у складі 50-го окремого інженерно-саперного батальйону. У складі 18-ої армії брав участь у боях за Донбас, Кавказ, на Малій землі. 28 липня 1941 року під Хашчеватою організував винос з поля бою поранених, і хоч сам отримав поранення в праву ногу, поля бою не покинув. Під час одного з боїв на Донбаському рубежі політрук роти П.Г. Перепелюк замінив пораненого командира роти й успішно керував наступом підрозділу. У липні 1942 року був переміщений на посаду керівника діловодства штабу батальйону і тут успішно справлявся з покладеними обов'язками, що засвідчив командир батальйону майор Лепеношев: *“Діловодство під його (Петра Григоровича. – В.П.) керівництвом у батальйоні ведеться в суворій відповідності зі статутом та наказами, за висновками перевірочних комісій може служити прикладом для інших частин. В роботі ініціативний, кмітливий, винахідливий у бойовій обстановці, сміливий. Незважаючи на важкі умови літа й осені 1942 року, зберіг всю необхідну документацію 23-річної історії батальйону. Політично і морально стійкий, висококультурний грамотний командир”* [1, арк.79].

24 квітня 1943 року отримав першу бойову нагороду – медаль “За бойові заслуги”. Представлення до нагороди підписав командир батальйону майор Лепеношев, досить позитивно оцінивши внесок П.Г. Перепелюка в бойові дії батальйону, підтримав і начальник політвідділу 18-ої армії полковник Л.І. Брежнев [1, арк.80].

II. Заключение вышестоящих начальников	
Достоин похвительственной награды Медалью - "ЗА БОЙОВЫЕ ЗАСЛУГИ"	
Командир (начальник)	Начальник политотдела 18 Армии КОСТОВИЧ
(подпись)	БРЕЖНЕВ / военный комиссар (подпись)
19 - Апрель	1943 г.
III. Заключение Военного Совета армии	

Висновок начальника політвідділу 18-ої армії полковника Л.І. Брежнева на нагородному П.Г. Перепелюка. 19.04.1943 р.

А участь у боях на Кавказі була відзначена медаллю “За оборону Кавказу”.

1944 року 50-ий окремий інженерно-саперний батальйон став гвардійським, відзначений орденом Трудового Червоного Прапора, під 12-им номером входив до 39-ої інженерно-саперної бригади полковника Халізева і воював у складі 38 армії. 30 листопада 1944 року наказом по армії командир взводу зв'язку гвардії лейтенант П.Г. Перепелюк був нагороджений орденом Вітчизняної війни II ст. Цього разу комбат гвардії підполковник Лепеношев у поданні підкреслив, що під час виконання батальйоном бойових завдань з інженерної підтримки наших військ у

Гв. лейтенант П.Г. Перепелюк у день вручення ордена Вітчизняної війни II ст.

різних бойових умовах гв. лейтенант П.Г. Перепелюк “проявляв великі організаторські здібності для забезпечення безперервного зв'язку між діючими в бою підрозділами, штабом батальйону і штабом бригади по радіо, телефону і пішими посилюючими, чим сприяв успішному виконанню батальйоном бойових завдань” [2, арк.203].

У складі 12-го гв. ордена Трудового Червоного Прапора окремого інженерно-саперного батальйону брав участь у визволенні Поділля, Західної України, Польщі, Чехословаччини. 9 червня 1945 року командир 39-ої інженерно-саперної Горлицької бригади 38 армії полковник Зубов нагородив командира взводу управління гв. старшого лейтенанта П.Г. Перепелюка орденом “Червона Зірка” “за зразкове виконання бойових завдань командування і виявлену при тому доблесть і мужність” [3, арк.1].

Після демобілізації починав з посади учителя математики Дунаєвецької вечірньої середньої школи робітничої молоді, а 1 квітня 1950 року у відповідності з наказом відділу освіти №51, підписаним щойнопризначеним завідуючим А.Л. Дзекцерманом, очолив цю школу. На черговій звітно-виборній профспілковій конференції ще й був обраний головою райкому профспілки працівників освіти. 10 листопада 1954 року піднявся на чергову кар'єрну сходинку – став директором Дунаєвецької середньої школи.

20 січня 1955 року, через два з половиною місяці, призначений завідуючим Дунаєвецького РВНО. За повоєнний період це вже був сьомий очільник освітнього відомства району після І.В. Алексеєва, П.Ф. Щербини, І.Ю. Нарольського, А.Л. Дзекцермана, І.М. Миндри та А.Д. Гончара, які в сукупності відпрацювали 11 років. Петро Григорович поламав цю плинність і разом з підібраним ним колективом очолював освітні процеси в районі повних 25 років [6, с. 177-178].

Надійно підставили плече новому завідуючому інспектори Г.Г. Гончарук, С.Г. Тимошук. Важливу роль у підвищенні професійного рівня учительських кадрів відігравав районний методичний кабінет, який 1 вересня 1955 року очолив Б.В. Тарнорудський. У підвищенні професійного рівня кадрів йшли двома шляхами – спонуканням учителів до отримання повної вищої освіти, з цією метою в районі в погодженні з Кам'янець-Подільським педінститутом навіть відкрили підготовчі курси, і запровадженням різних форм методичної роботи. Водночас педколектив району отримав в особі авторитетного члена райвиконкому П.Г. Перепелюка надійний захист і підтримку. А 1957 року за поданням нового завідуючого в районі з'явилися перші заслужені учителі шкіл УРСР Ф.Й. Березіна, У.Т. Казьмирук, С.Д. Риндик.

На долю Петра Григоровича випало виконувати Закон “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи освіти в СРСР” (1958 р.), забезпечувати перехід на загальну обов'язкову восьмирічну освіту, а згодом – і загальну середню. А це вимагало залучення до навчання не тільки дітей шкільного віку, а й працюючої молоді, протягом 1962-1966 років – ще й з більшості населених пунктів ліквідованого Новоушицького району. Розширювалася мережа шкіл (на 1 вересня 1961 року їх стало 69 – 14 середніх, 29 восьмирічних, 21 початкова і 5 середніх шкіл працюючої молоді). У відповідності з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про організацію шкіл і груп продовженого дня” розгорталася мережа шкіл і груп продовженого дня, відбувався перехід на кабінетну систему навчання. Згадуваний закон поставив вимогу

зміцнити базу трудового і створити базу виробничого навчання. За його безпосередньої й різноманітної участі 1959 року була здана Дунаєвецька СШ №2, у 60-і роки – 8 шкіл, зокрема Дунаєвецька №4, Маківська, Томашівська, Великопобіянська середні, Міцівецька, Ставищанська, Малопобіянська неповно-середні і Станційнобалинська початкова, у 70-і – 11 шкільних приміщень [6, с. 398-399]. Був створений новий навчальний заклад – міжшкільний навчально-виробничий комбінат, який тільки за перших чотири роки випустив 2340 водіїв, трактористів, токарів, швачок [6, с. 245]. 1966 року праця завідуючого РВНО була відзначена орденом Трудового Червоного Прапора.

Розміри статті не дають можливість у повному обсязі представити ту складну працю, яку доводилося здійснювати завідуючому відділом освіти впродовж чверть століття. Як фахівець і наступник Петра Григоровича, можу стверджувати, що управління колективом у понад дві тисячі педагогів дошкільної, позашкільної і шкільної ланок, забезпечення життєдіяльності більше десяти тисяч вихованців, то нелегка, прямо скажу титанічна праця, яка потребує знань, досвіду і неабиякого природного хисту. І всі ці якості в особі П.Г. Перепелюка знайшли повне втілення. Його

Працівники відділу освіти: П.В. Шепета, П.Г. Перепелюк, В.О. Бенько, Ю.Й. Пастоцук, Б.В. Тарнорудський, М.Ф. Коваль. 1978 р.

вагомий внесок у розвиток освіти на Дунаєвеччині відзначений двома орденами Трудового Червоного Прапора, медаллю “За трудову відзнаку”, багатьма грамотами міністерства народної освіти, обласного управління народної освіти, райкому та обкому партії, районного та обласного виконавчих комітетів. А найвища нагорода – це любов і повага педагогів та громадськості району.

Ті, хто працював за Петра Григоровича, знають, що жодне звернення до нього не залишалося без реагування, він умів підтримати людину, дати їй шанс реалізуватись в обраній царині. Пам’ятаю, як направляв мене у Кривчицьку восьмирічну школу замістити вчительку російської мови та літератури Г.С. Лаврентієву, яка пішла в декретну відпустку. Вчорашній десятикласник, без досвіду і професійних знань – я завагався. “Якщо ти хочеш бути вчителем, то треба з чогось починати”, – переконував Петро Григорович. І я прийняв пропозицію. Як і згодом посаду вчителя, а далі й директора Маківської СШ. Гарно складалася співпраця з Петром Григоровичем, коли в райкомі партії очолював відділ пропаганди і став одним з кураторів освіти.

Петро Григорович достойно покидав посаду завідуючого. У лютому 1980 року зайшов до мене, що дещо здивувало – не так часто він наносив такі візити, бо був керівником авторитетним і в значній мірі автономним.

– Оце був у першого секретаря – покидаю, Вікторе Степановичу, посаду зав. РВНО. А вас рекомендував на своє місце, – промовив Петро Григорович.

Ми ніколи не вели з ним задушевних розмов. Він був людиною закритою для сторонніх, і якщо розмова набирала небажаного для нього характеру, умів вставити якийсь жарт і легко перевести її в інше русло. Але цього разу не жартував. Відчувалося, що довго і добре обдумував цей крок, і як людина з розвинутим почуттям гідності, вирішив не дочікуватися, поки почнуть підштовхувати до такого рішення. Та й було йому 64, і здоров’я підводило, особливо ноги. Не раз командиру саперного підрозділу ст. лейтенанту П.Г. Перепелюку доводилося в холодній, а то й крижаній воді мостити переправи для наступаючих військ. Я запросив його сісти. Подякував за неочікуване повідомлення, висловив сумнів, чи зможу вести справу на рівні такого керівника освітньої галузі, як він.

Якщо питання вирішиться позитивно, а днями приїде до першого секретаря зав. облВНО В.М. Шайнога, і він мою думку про вас теж знає, то я буду поруч, у разі потреби пораджу, допоможу, – заспокоїв.

Він залишився у відділі на посаді методиста, але не надовго, його запросили в апарат райвиконкому відповідати за секретну пошту. Ми

завжди оточували Петра Григоровича увагою, не забували про день народження, День перемоги, допомогли транспортом, коли звертався. А після смерті дружини учительки математики Юлії Йосипівни Кучменко дочка забрала батька в Білорусію. Не раз телефонував і звідти, жалівся на самотність, відірваність від рідного середовища, на хвороби, які все настирливіше обсідали, цікавився новинами в освіті, районі, запитував про друзів, знайомих. Останній дзвінок був у перших числах вересня 1993 року. Привітавши з початком нового навчального року, повідомив, що переніс операцію. А далі звернувся:

Буду вмирати, Вікторе Степановичу, поховайте мене з людським приступом...

Сумно було чути таке зізнання. Намагався розважити, заспокоїти. А через місяць, 10 жовтня, Петро Григорович покинув цей світ. Ховали на заставському кладовищі з усіма почестями, мовив і я добре слово про свого видатного попередника, схилили голови сотні його вихованців і соратників.

Список використаних джерел

1. Центральний архив министерства оборони Російської Федерації. Ф. 33. Оп.682526. Д. 668. Л. 1-3; 79-80. URL: [www.podvignaroda.ru /?n=16372849](http://www.podvignaroda.ru/?n=16372849) (дата звернення: 9.04.2018).
2. Там же. Оп. 690306. Д.19. Л.203-204. URL: [www.podvignaroda.ru /?n=42109218](http://www.podvignaroda.ru/?n=42109218) (дата звернення: 9.04.2018).
3. Там же. Оп. 687572. Д. 2160. Л.1-16. URL: [www.podvignaroda.ru /?n=37217044](http://www.podvignaroda.ru/?n=37217044) (дата звернення: 9.04.2018).
4. Енциклопедія освіти Хмельниччини / [редкол.: Берека В.Є, голова, Вашеняк І.Б., Прокопчук В.С. та ін.]. Хмельницький : Мельник А.А., 2017.- 448 с.
5. Павзенюк В.Д. Все життя на педагогічній ниві // Духовні витоки Поділля: творці історії краю : матер. міжнар. наук.-практ. конф. 9-11.верес.1994 р.- Хмельницький : Поділля. 1994. – Ч.1.- С. 179-180.
6. Прокопчук В.С. Освіта на Дунаєвеччині: від перших шкіл – до суспільства знань: монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2018. 412 с.: іл.

ЯСКРАВІ ПОСТАТІ МАКІВСЬКОЇ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ КОРПОРАЦІЇ

З когорти педагогів-фронтовиків

Фронтовик, педагог, управлінець – директор Зеленчанської та Маківської середніх шкіл, голова об'єданого шатавсько-маківського колгоспу, дослідник-краєзнавець Іван Іванович Сохатюк народився 23 січня 1916 року в с. Кривчик Дунаєвецького району. 1939 року закінчив Вінницький педагогічний інститут, отримав фах історика. Того ж року мобілізований на дійсну військову службу.

У серпні 1941 року закінчив Ленінградське Червонопрапорне артилерійське училище, отримав офіцерське звання і був направлений у 48 армію, яка вела бої в районі Полтави. Відступаючи, армія дійшла до Сталінграда. Молодого лейтенанта-артилериста було призначено начальником армійської ремонтної майстерні і поставлено завдання оперативно відновлювати пошкоджену техніку, якої так не вистачало, й повертати в бойові порядки.

1943 року став начальником корпусної служби артилерійського постачання. Брав участь у боях за Україну, звільнення Києва. Демобілізувався 1946 року в званні капітана. Його бойовий шлях позначений багатьма нагородами, у тому числі медалями “За оборону Сталінграда”, “За оборону Києва”, “За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”

Працював учителем історії, а 22 лютого 1951 року очолив Зеленчанську середню школу. Авторитетний педагог, управлінець 5 вересня 1951 року ввійшов до складу позаштатних інспекторів районного відділу освіти. За кожним громадським інспектором була закріплена школа,

Іван Іванович Сохатюк

яку треба було відвідувати не менше одного разу на місяць, а довідку про наслідки перевірки направляти в РВНО. Директор Зеленчанської середньої школи був закріплений за Залісецькою семирічною. У такий спосіб, посилюючи контроль за роботою закладів освіти, районний відділ освіти водночас створював умови для вивчення керівниками шкіл досвіду сусідів, готував їх для заміщення більш відповідальних посад.

За директорування І.І. Сохатюка Зеленчанська СШ по багатьох показниках випереджувала інші школи. Скажімо, у січні 1954 року під час огляду художньої самодіяльності, присвяченого 300-річчю Переяславської ради, найкраще виступили школярі Зеленчанської СШ (художні керівники Бернада, Орищенко), наступні місця поділили Гірчичнянська і Дунаєвецька середні та Чаньківська семирічна школи. Директорам І.І. Сохатюку, В.І. Кліщу, К.Ю. Задираці, М.Г. Шутьку та художнім керівникам цих шкіл наказом по відділу освіти була оголошена подяка.

24 січня 1955 року наказом Хмельницького обласного відділу народної освіти був переведений на посаду директора Маківської середньої школи. Його попередник Іван Григорович Погомій, який очолював школу з 1 листопада 1950 р. по 24 січня 1955 р., часто хворів і перейшов на посаду вчителя. Так був започаткований маківський найбільш продуктивний період життя Івана Івановича Сохатюка. Його умовно можна поділити на чотири етапи: 1955-1957 рр. – розгортання діяльності в школі; 1957-1961 – робота на виборній посаді голови правління місцевого колгоспу; 1961-1971 – діяльність на посаді директора Маківської СШ; 1971-1990 – учитель історії, краєзнавець.

Недовго довелося працювати керівником Маківської СШ ново-призначеному директору. Оскільки в повоєнні роки кадрові проблеми супроводжували й інші галузі життя району, у 50-і роки вони нерідко вирішувалися за рахунок кращих директорів шкіл. 21 лютого 1957 року за рекомендацією райкому компартії України І.І. Сохатюк був обраний головою маківського колгоспу, який з 1958 року отримав назву “Україна”, а його наступник по школі І.Г. Камінський через півтора року – головою Михайлівського колективного господарства. Такі переміщення, зміцнюючи одну галузь, нерідко ослабляли освітню. На Маківську СШ ці переміщення суттєво не вплинули, бо її очолив досвідчений педагог і управлінець раніше завідуючий початковими школами, директор Рахнівської семирічної школи Петро Самуїлович Трончук. За час роботи І.І. Сохатюка на посаді голови колгоспу зміцніла його матеріальна база, заснований колгоспний машино-тракторний парк, зросли врожаї, а отже – доходи колгоспу і добробут колгоспників.

З 1961 року колгосп “Україна” почав спеціалізуватися на відгодівлі великої рогатої худоби. Відбулася й зміна кадрів. З поверненням на попередню посаду Іван Іванович взявся за реалізацію плану будівництва школи, задуманого ще в роки головування. У порозумінні зі своїм наступником на посаді голови В.В. Стеньгачем за кошти спецгоспу на місці, де колись стояв панський палац, розпочалося будівництво триповерхової школи, урочисто зданої напередодні 1967-1968 навчального року. Була проведена велика робота зі зміцнення бази 12 навчальних кабінетів, переходу на кабінетну систему навчання, відкрито групи продовженого дня.

Мені пощастило саме в цей час влитися в педагогічний колектив Маківської СШ. 1966 року, як студент-практикант, певний період читав уроки російської мови і літератури, замінюючи вчительку на час її хвороби, і став об’єктом посиленої уваги з боку завуча та директора. Вони відвідали по кілька уроків кожен і в результаті директор запропонував мені – п’ятикурснику Кам’янець-Подільського державного педінституту по закінченні навчання повернутися в колектив. Однак оговорив

Директор Маківської СШ Іван Іванович Сохатюк з дружиною Вірою Петрівною Орщенко, учителькою математики, серед учнів її класу

умову – створити в школі музей історії села. Я дав обіцянку, але реалізувати її зумів значно пізніше ніж планувалося. Направлення отримав в Яромирську СШ Городоцького району, звідти пішов в армію, і тільки після демобілізації, з січня 1969 року, отримавши призначення на посаду вчителя історії Маківської СШ, почав втілювати обіцянку в життя. За дорученням І.І. Сохатюка, який у цей час входив до робочої групи з написання історії Макова до хмельницького тому історії міст і сіл Української РСР, працював в облдержархіві, вивчав ще недосліджені сторінки минулого села, матеріали передавав авторам нарису, одночасно разом з гуртківцями формуючи документальну базу майбутнього музею. У перших числах листопада 1970 року за активної підтримки директора – історика Івана Івановича Сохатюка на базі школи був відкритий перший в районі музей історії села.

1 березня 1971 року Іван Іванович перейшов на викладацьку роботу в Маківській школі, а на посаду директора порекомендував мене ще молодого малодосвідченого колегу. Я намагався всіляко сприяти йому в адаптації до нових життєвих обставин, а він щиро ділився досвідом управлінської роботи, особливо, якщо виникали проблемні ситуації або необхідно було вирішувати нові раніш невідомі питання. З моїм переїздом у Дунаївці наші контакти набули епізодичного характеру. Оскільки я не полишав краєзнавчого дослідництва, опублікував на сторінках районної газети “Ленінським шляхом” на допомогу учителям історії серію матеріалів про край з давнини, Іван Іванович інколи консультувався з окремих питань, ділився планами.

На цьому етапі, маючи досвід роботи над опублікованим 1971 року в томі “Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область” нарисом історії Макова, він часто публікував у районці краєзнавчі статті. 8 грудня 1973 року повідав про маківчанку Феодосію Гужальську, яка 1936 року, підтримавши почин п’ятисотениць, разом із членами ланки Г. Палагнюк, О. Пильнюк, Ю. Крупельницькою, М. Заболотною, Н. Калинюк виростила на кожному гектарі по 1027 ц цукрових буряків і була делегатом XIV з’їзду Рад України. У січні наступного року розповів про першу в Макові сільськогосподарську артіль “В пам’ять Леніна”, створену 8 лютого 1924 року, її склад, земельний фонд, реманент. З нагоди 40-річчя визволення Макова від німецькофашистських окупантів 12 липня 1984 року побачила світ його стаття “Подвиг живе, подвиг продовжується” про визволителів села. У вересні того ж року повідомив через газету про склад очоленої ним ради зі створення в Макові сільського історико-краєзнавчого музею. Ідею підтримали правління ордена Леніна колгоспу “Україна”, партком,

і Іван Іванович попри шкільну вчительську роботу активно взявся за нову цікаву справу. Однак довести її до кінця не встиг – важко захворів і 1990 року відійшов у вічність.

Учитель учителів

Петро Самуїлович Трончук народився 1920 року в с. Рахнівка Дунаєвецького району. Закінчив Рахнівську 7-річну школу. Педагогічну освіту здобував поетапно, працюючи учителем, завідуючим початковими школами. У 1944-1945 навчальному році очолював Кривчицьку початкову школу.

5 травня 1947 року згадується серед семи учителів Рахнівської школи, яких відділ освіти зобов'язував подати документи про наявність педагогічної освіти або про навчання в педінституті чи педучилищі. Мабуть, це спонукало до здобуття згодом повної вищої освіти у Кам'янець-Подільському педінституті та спеціальності учителя математики.

15 червня 1948 року призначений директором Рахнівської семирічної школи, а завучем – перший повоєнний завідувач Дунаєвецьким райВНО Іван Васильович Алексєєв. Однак саме за відсутності повної вищої освіти 25 січня 1949 року цю посаду уступив Й.А. Чехівському і перейшов на вчительську роботу.

25 серпня 1950 року наказом по Дунаєвецькому райвідділу освіти “за сумлінне ставлення до роботи, досягнення високої успішності учнів і активну участь у громадському житті” серед 23 кращих педагогів району був відзначений і вчитель Рахнівської семирічки П.С. Трончук.

22 листопада 1954 року серед тих керівників закладів освіти району, яким РВНО дозволив читати години понад норму, знаходимо і Петра Самуїловича – завуча Шатавської семирічної школи. 9 серпня 1955 р. був переведений на посаду заступника

Петро Самуїлович Трончук (1920-1981)

директора Маківської середньої школи. 1957 року з нагоди 40-річчя жовтневих подій у Петрограді низка працівників освіти району отримала нагороди – звання заслуженого учителя шкіл Української РСР удостоїлись учитель Дунаєвецької СШ №1 Семен Дмитрович Риндик та учителька математики Маківської СШ Фаїна Йосипівна Березіна, а відділ освіти виніс подяки 166 працівникам галузі, у тому числі П.С. Трончуку, І.В. Алексеєву, Г.Г. Гончаруку, М.М. Дарманському, А.Л. Дзекцерману, А.Т. Косарєву, А.М. Кубецькому, Л.Я. Лернеру, О.М. Матвійчуку, А.К. Михайловському, І.П. Олинцю, А.І. Пец-Ольду, Т.С. Уляницькому та ін .

10 листопада 1958 року, після обрання директора І.Г. Камінського головою михайлівського колгоспу, очолив Маківську середню школу. У заступники обрав Людмилу Петрівну Ярославську. У липні 1961 року в школу повернувся колишній директор Іван Іванович Сохатюк, 1957 року висунутий на посаду голови об'єднаного шатавсько-маківського колгоспу імені Ворошилова (з 1958 року – “Україна”), і Петро Самуїлович повернувся на попередню посаду.

Толерантний і поважливий, вимогливий і об'єктивний у стосунках з педагогами, сильний математик, прекрасний методист – він часто відвідував заняття колег, особливо молодих, запрошував на свої уроки, радив, на що звернути увагу. І багато хто вдячний Петру Самуїловичу за допомогу в своєму педагогічному становленні. Зовні строгий він водночас був душевною людиною, наділеною почуттям гумору, гарно грав у шахи, умів об'єднувати людей. Разом з дружиною – учителькою початкових класів Лізою Василівною Корчинською користувались повагою маківчан. Вони дали життя, ґрунтовну освіту і прекрасне виховання дочці Людмилі і синові Віктору, які достойно підтримують авторитет родини Трончуків.

За багаторічну сумлінну працю Петро Самуїлович був нагороджений Почесною грамотою Міністерства народної освіти УРСР, міністерським знаком “Відмінник народної освіти УРСР”, грамотами обласного та районного відділів освіти.

Помер 27 червня 1981 року ще у розквіті сил і творчості, залишивши яскравий слід у пам'яті колег та учнів.

Номінантка “Управлінського Оскара –2012”

“Труд, талант, творчість” – саме ці слова найкраще характеризують директора Маківського НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум” Галину Пімівну Сорокатиук, учителя вищої категорії, учителя-методиста, відмінника освіти України (2009), делегата II Всеукраїнського з’їзду працівників освіти, переможця обласного конкурсу директорів “Управлінський Оскар” (2012).

У своїй педагогічній кар’єрі пройшла сходами вихователя дитячого садка, вихователя групи продовженого дня, заступника директора по початкових класах. А з 2002 року – директор НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум”. Проте, писав Сенека, “як байка, так і життя, цінується не за довжину, а за зміст”.

Було все: розчарування, біль помилок і втрат, радість перемог. У першу чергу – перемоги над собою. Бо зуміла! Зробила! Вистояла! Не сама, а завдяки мудрим порадам начальника відділу освіти Дунаєвецької РДА, підтримці колег-однодумців, рідних людей – чоловіка Олега Володимировича, доньки Лесі, сина Юрія.

Педагог за покликанням, справжній лідер, наполегливий принциповий керівник, умілий організатор колективу, грамотний управлінець. Секрет її майстерності – у високій вимогливості, передусім до себе, у творчому ставленні до справи. Саме у відповідальному ставленні до обов’язків, безперервному пошуку шляхів оновлення, удосконалення освітнього процесу – запорука успіху директора та її колективу.

Директор Маківського НВК “ЗОШ I-II ст., колегіум” Галина Пімівна Сорокатиук

Як лідер, вона завжди бачить перспективу очолюваного закладу, реалізує модель “Школа інноваційних технологій”.

Перлини її управлінського досвіду висвітлено в презентаційному виданні “Флагмани освіти Хмельниччини”, у збірнику наукових праць “Післядипломна педагогічна освіта і методична служба на Хмельниччині: історія поступу” (2014) до 75-річчя ХОППО. Її творчі роздуми знайшли місце на сторінках часописів “Управління освітою”, “Директор школи”, “Сучасна школа України”. Учасники і відвідувачі обласних педагогічних виставок “Освіта Хмельниччини на шляху реформування” мали можливість познайомитись з її методичними посібниками “Педагогічне проектування в сучасній школі”, “Контроль як функція управління. Суть, ознаки, ефективність”, “Стати Європою, щоб бути Україною”.

Галина Півівна була успішною людиною, бо займалася улюбленою справою, як керівник згуртувала команду однодумців, перетворила школу в найкращий сільський освітньо-інформаційний центр на Дунаєвеччині. Доказом є і те, що за підсумками ЗНО 2019 року колегіум зайняв перше місце в районі і 11 – серед 317 навчальних закладів області.

*Г.П. Сорокатюк серед делегатів II Всеукраїнського з'їзду педагогічних працівників.
Київ, 8 жовтня 2001 р.*

Іван Семенович Кордонський

Завідувач Новоушицького районного відділу освіти, захисник Ленінграда, Сталінграда, “Отличник просвещения СССР”, “Відмінник народної освіти України.”

Народився 1 квітня 1922 р. в с. Куражин Новоушицького району в багатодітній сім'ї. Батько Семен Юхимович закінчив церковнопарафіяльну школу, був дбайливим господарем, у 30-і роки – колгоспним рільничим бригадиром, мати Фросина Кіндратівна давала раду семи дітям, трудячись від ранку до ночі в місцевому колгоспі. У роки голодомору сім'я втратила дочку, яка померла від породжених недоїданням болячок.

Цінували освіту, підтримали й Івана, який в 1930-1937 роках навчався в Куражинській семирічці, у 1937-1940 – у Вільховецькій десятирічці. Вчився добре, що дало йому можливість того ж 1940 року отримати призначення учителем початкових класів Куражинської семирічної школи. Попрацював лише кілька тижнів і був призваний на військову службу. Попав у 72-й артилерійський полк 11-ї стрілецької дивізії в естонське місто Нарва, на службу, що затягнулася майже на шість років.

Війна застала в літніх військових таборах. 19 червня 1941 року дивізію перекинули ближче до кордону зі Східною Прусією. Не встигли розташуватися в лісі, як розпочався бій. Спочатку бомбардування, потім танки, перше поранення, перші жертви, відступ, оточення... З боями наприкінці липня пробилися до основних сил. На початку вересня 1941 року зупинили фашистів за 30 км від Кронштадта. Оборону артилерист І.С. Кордонський тримав на оранієнбаумському “п'ятчку”,

Іван Семенович Кордонський (1922-2004)

маючи лише три снаряди на добу й гвинтівку, з якою на передовій допомагав піхоті.

На початку січня 1942 р. дивізію через Ладозьке озеро перекинули на Волховський фронт до складу 54 армії. Але Іван Семенович до місця призначення не доїхав – виснажений, з обмороженими ногами і руками потрапив до госпіталю. Потім знову був поранений, відбув госпіталь і запасний полк у Новосибірську. Навідником 76-мм гармати в 27-ій гвардійській стрілецькій дивізії попав під Сталінград. Вражають спогади сержанта І.С. Кордонського: *“Зима 1942-1943 років під Сталінградом була дуже важкою. Люті морози, сніги, хуртовини. На шляху нашого наступу – жодного населеного пункту. За всю зиму я ні разу не був у приміщенні...”*¹. У таких неймовірно важких умовах кувалася перемога. Були бої за Україну, визволення Молдавії, Румунії, Болгарії, Югославії. Додому повернувся 10 березня 1946 року, нагороджений медалями “За отвагу”, “За оборону Сталінграда”, “За освобождение Белграда”, “За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.” 1971 року знайшла його й медаль “За оборону Ленинграда”, пізніше – ордени Вітчизняної війни I ст., “За мужність”, медаль Жукова та інші бойові відзнаки.

5 квітня 1946 року знайшла логічне продовження розпочата ще довоєнного 1940-го педагогічна праця – Іван Семенович приступив до обов'язків учителя Горячинецької початкової школи. Його педагогічна кар'єра була стрімкою: 5 серпня цього року очолив Куражинську початкову школу, з 1 листопада 1949-го по 15 серпня 1950 року працював інспектором шкіл Новоушицького РВНО, наступного навчального року очолив колектив Куражинської семирічки, 1951-1952 н.р. – завідував навчальною частиною Калюської середньої школи, з 1 серпня 1952-го по березень 1957 року директорував у Пилипо-Хребтіївській середній школі. Наступні 25 років (1957-1982) завідував Новоушицьким районним відділом народної освіти.

За десять повоєнних років він заочно закінчив Кам'янець-Подільське педучилище, у 1951 році – учительський інститут, а 1956-го – і педагогічний. Івану Семеновичу був притаманний постійний творчий пошук. Колишній завідувач Хмельницького обласного відділу народної освіти В.М. Шайнога згадував: *“У другій половині 70-х років освітянський простір Хмельниччини став базовим для практичної апробації програм, підручників, організаційно-педагогічних заходів з переходу початкової школи із 4-річного на 3-річний термін навчання. Під керівництвом І.С. Кордонського школи району активно підхопили цю ініціативу і були попереду”*². Цю ланку загальної середньої школи Іван Семенович знав добре. Особисто вивчив документи, нові програми і навчальні плани,

провів серію нарад, семінарів, а надалі аналізував хід впровадження, надавав директорам, та і вчителям, організаційно-методичну і матеріально-фінансову допомогу.

Його праця як організатора освіти в районі співпала з повоєнною відбудовою закладів освіти та її перманентним реформуванням. У 1949 р. перед освітньою галуззю постало завдання переходу до обов'язкової загальної 7-річної освіти. У грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”. Обов'язковою ставала базова 8-річна освіта, вводився 11-річний термін навчання, середня загальноосвітня школа перетворювалася в середню загальноосвітню трудову політехнічну. Знову мінялися навчальні плани і програми, підручники, у старших класах вводилося виробниче навчання, створювались кабінети тракторної справи, учнівські виробничі бригади, школа обростала землею, на навчально-дослідних ділянках проводилися експерименти.

XXII з'їзд КПРС проголосив курс на поступовий перехід до обов'язкової загальної середньої освіти. 15 лютого 1960 р. спільною постановою “Про організацію шкіл продовженого дня” ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР перед органами освіти поставили нове завдання, виконання якого вимагало підготовки кадрів, додаткових приміщень, відповідного організаційно-методичного забезпечення. Це розуміла й держава. У липні того ж року постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про шкільне будівництво і заходи щодо зміцнення матеріальної бази шкіл” привернула увагу до проблем навчально-матеріальної бази, спрямувала па будівництво закладів чималі кошти. Цим скористався енергійний керівник освіти Новоушицького району. Почалося проєктування, будівництво, добудова їдалень, класних кімнат, спалень, майстерень. 1966 року постановою “Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи” союзний уряд зажадав завершення переходу до обов'язкової загальної середньої освіти, а постановою “Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту” – посилення й цього напрямку освітньої діяльності. Для управління-практика – це знову база, кадри, їх навчання, організація діяльності позашкільних і спортивних закладів, змагань, конкурсів тощо. На підтримку урядових постанов про трудову політехнічну спрямованість загальноосвітньої школи 1969 року ВЦРПС, ЦК ВЛКСМ, Міносвіти СРСР, Держпрофтехосвіта СРСР прийняли спільну постанову “Про професійну орієнтацію учнівської молоді”, зажадали посилення політехнічної спрямованості освіти, трудового виховання школярів. Змагання учнівських виробничих бригад, підготовка трактористів, водіїв, тваринників, заклик

до випускників всім класом йти на ферми, тракторні стани, у рільничі ланки – все це реалії кінця 60-70-х рр. Іван Семенович підтримував усі добрі починання педагогічних колективів, зокрема дослідницьку роботу вчителя біології Вільховецької середньої школи Ф.С. Бацури, який зі своїми вихованцями на дослідних ділянках отримав 120 ц кукурудзи з гектара. Тоді Вільховецька середня школа була нагороджена Великою срібною медаллю ВДНГ СРСР, а вчитель – орденом Леніна³.

Не менш напруженими були і 70-і роки. Каскад державних постанов – “Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і подальший розвиток загальноосвітньої школи” (1973), “Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудової освіти і професійної орієнтації учнів” (1974), “Про атестацію вчителів загальноосвітніх шкіл” (1974), “Про подальше поліпшення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл, підготовку їх до праці” (1977) – вимагав нових зусиль, творчого підходу до вирішення завдань в умовах конкретного мікрорегіону. А займатись Івану Семеновичу було чим: 1977-1978 навчального року в районі працювало 44 школи, 706 учителів навчали 7 тис. учнів.

У 70-і були споруджені Новоушицька, Зеленокуриловецька середні, Малостружецька восьмирічна школи. 1978-1979 рр. – Струзька і

Відкриття нового будинку Новоушицької СШ: виступає зав. РВНО І.С. Кордонський, у президії – зав. обл.ВНО В.М. Шайнога, директор школи А.Д. Білик, перший секретар райкому партії П.С. Робочий. 1974 р.

Куражинська середні, Березівська восьмирічна, їдальня в Бучаї, при- шкільний інтернат у Новій Ушиці, обладнано 27 нових кабінетів, придбано 5 автобусів. Під поглиблене трудове навчання підводилася міцна база.

Зусилля новоушицьких освітян були високо оцінені. 7 січня 1980 р. за підсумками 1979 р. їм був вручений перехідний Червоний прапор Міністерства освіти СРСР, ЦК ВЛКСМ, ЦК профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ. та диплом “за досягнуті успіхи у Всесоюзному соціалістичному змаганні за поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи в 1979 році”. А завідувач РВНО І.С. Кордонський 1981 року був удостоєний ордена “Знак пошани”⁴. Його згадують як різнопланового фахівця. Для одних – він великий будівель- ник, для других – неоціненний постачальник, умілий кадровик, керівник, який не боявся брати на себе відповідальність.

Іван Кордонський був завжди на вістрі нового, у творчому пошуку. Новоушицький район, як і Чемеровецький, стали піонерами створення комплексів “школа-дитячий садок”, викликаних до життя зміною обста- вин – демографією, необхідністю підвищувати якість освіти, знань і вихованості. Експеримент розпочала Глибочанська восьмирічна школа (директор Л. Буяновська), підхопили Любомирівська (Т. Москальова), Отроківська (А. Яровий), Хребтіївська (В. Бушовський). Експеримент знайшов теоретико-методичну підтримку і обґрунтування з боку доцента Кам'янець-Подільського державного педінституту В.Г. Кузя, який захис- тив докторську дисертацію “Педагогічні основи виховного процесу в комплексі “школа-дитячий садок”. А район став школою передового досвіду, місцем проведення республіканського семінару завідувачів облВНО і секретарів обкомів партій – кураторів освіти.

У 70-80 роки район працював над втіленням у життя методики про- фесора Ю.К. Бабанського щодо оптимізації навчально-виховного процесу. Все це вимагало поповнення знань, узагальнення досвіду, посиленого навчання кадрів. Зі сторінок газет і журналів щоразу звучало мудре слово завідувача, з'являлися науково-методичні статті. Про освітян Новоушицького району, завідувача відділу писала місцева, обласна та республіканська преса⁶.

На цій високій ноті досягнень освітян району та власних звер- шень 1982 року, досягнувши пенсійного віку, Іван Семенович покинув керівну посаду.

1980 року завідувачем Дунасвецького райвідділу освіти став і я. Іван Семенович щиро привітав моє призначення, як колега-сусід не раз ділився досвідом. Володимир Іванович Войтенко, який став наступником

Івана Семеновича, не відпустив попередника з відділу освіти. І той на посаді завідувача районної фільмотеки підтримував колеґ і плечем своїх зв'язків, і мудрими порадами, допоки вистачило фізичних сил.

Іван Семенович відійшов у пам'ять, достойно виконавши місію представника свого покоління, залишив гарні справи, сотні колеґ, до яких доторкнувся доброю аурую. А ще – своїх наступників. З дружиною Ганною Дмитрівною, теж педагогом, дали життя двом дітям. Ніна Іванівна стала лікарем, і як турботлива і вдячна дочка підготувала книгу про батька. Син Анатолій Іванович отримав технічну освіту, працював інженером-копструктором заводу “Строммашина” в Хмельницькому. Життя продовжується – Іван Семенович залишається в пам'яті рідних, друзів, у славних справах дітей, онуків.

Список використаних джерел

1. Кордонський І. Пам'ять. Стежки – дороги бойові // Подільські вісті. 2005. №96-97.
2. Шайноґа В. Сіяч освітянської ниви // Н. Кордонська. Сіяч знань і добра: Про життєвий шлях педагоґа-практика з Хмельниччини І. Кордонського. Хмельницький : Мельник А.М., 2006. С. 50.
3. Кордонська Н. Вказана книга. С. 39.
4. Наддністрянська правда. 1980. №5. 10 січ.
5. Справа честі кожної школи // Радянське слово. 1960. 27 січ.; Навчання і виховання – невіддільні // Наддністрянська правда. 1965. №66. 31 серп.; Нові вимоґи – нові завдання // Там само. 1966. 16 серп.; Кабінет у школі. Що він дає? // Там само. 1976. №66. 3 серпня;
6. Бурдейний Є. Поповнили знання II Наддністрянська правда. 1979. №73. 21 черв.; Стеценко П. Щоб добрими були сходи // Радянське Поділля. 1984. №178. 12 верес.; Савчук О. Долі фронтів. Хмельницький : Поділля, 1999. С. 51-52.

Штрихи до портрета Миколи Миколайовича Дарманського – педагоґа, освітнього менеджера, людини

Я вже робив спробу торкнутись особистості М.М. Дарманського крізь призму наших з ним професійних і чисто людських стосунків під час других педагоґічних читань, присвячених його пам'яті [6]. Однак – “велике бачиться з віддалі”. Ця формула, свого часу зафіксована Сергієм Єсеніним, має абсолютний стосунок до Миколи Миколайовича – з плином років його внесок в освітянське і громадсько-політичне життя набирає все більшої ваґи, як важлива сторінка історії регіону, а постать світиться все новими гранями. З нагоди 75-річчя від дня народження Миколи

Миколайовича і 100-річчя заснування в Хмельницькому педагогічного навчального закладу, до становлення і розвитку якого на певному етапі доклав чималих зусиль і він, дає можливість доповнити його портрет новими штрихами й посилити раніш зазначені.

Про Миколу Миколайовича Дарманського вперше почув від його батька директора Іванковецької неповної середньої школи на Дунаєвеччині Миколи Михайловича, з яким часто зустрічалися в різних обставинах. На нарадах, семінарах він, слухаючи нарікання колег на відсутність коштів, продуктів шкільного харчування, не витримував, брав слово і ділився досвідом вирішення цих вічних директорських проблем. Це звучало приблизно так:

– Не треба сидіти в кабінеті і чекати, коли воно саме прийде до тебе, а вже зранку бути в голови колгоспу, підтримати його, запропонувати посильну допомогу в збиранні урожаю, тоді він і сам запитає, як справи в школі, чим допомогти.

Такі запальні виступи директора були дуже доречними, їх не можна було не помітити і не зацікавитись особою керівника. Миколу Михайловича можна було зустріти на ремонтно-механічному заводі, де він просив директора заводу М.П. Йолтуховського поділитися металом на стовпчики для забору, в автопарку, бо потрібен був автобус для перевезення дітей на екскурсію в Кам'янець-Подільський. Він не мав часу на довгі розмови:

– Вибачайте, Вікторе Степановичу, спішу, – діставав з кишені аркушик паперу й ковзнувши по ньому очима, добавляв, – мені ще треба побувати...

І називав ще зо п'ять установ, організацій, в яких у нього були невідкладні справи. За мить, накульгуючи, зникав у потрібному напрямку.

Бував я і в школі. Вражало чистотою старе приміщення школи, охайне у квітах подвір'я, добре обладнані спортивний і географічний майданчики,

Микола Миколайович Дарманський

доглянуті шкільні ділянки, кролеферма. В учительській під час перерви, знайомлячи з колегами, Микола Михайлович кожному знаходив добре слово, наголошуючи на досягненнях, успіхах. Це був його метод посилення активності працівників школи. Відчуваючи свою значимість у загальних справах та маючи приклад виняткової непосидючості свого директора, колеги любили і поважали його, старались ні в чому не підвести.

– Вас би познайомити з моїм Колею, – якось у розмові звернувся до мене, ви чимось схожі один на одного.

І тоді повідав чимало цікавого про свого улюбленця, свою гордість. Виявилося, що у віці нас з його Миколою відділяє всього вісім місяців, батьки, і його, і мій – учителі і, мабуть, генетичний поклик через рік праці після закінчення школи привів нас в один і той же виш – Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут імені В.П. Затонського, чим ми щиро гордилися, адже В.П. Затонський – наш земляк, уродженець с. Лисець Дунаєвського району. В інституті ми не були знайомі – Микола Миколайович вчився на фізико-математичному, а я на історико-філологічному факультетах. Можливо ще й тому, що я випередив його зі вступом на два роки, із закінченням – на цілих п'ять, оскільки його забрали в армію на тирирічну службу з інституту, я ж відслужив рік, але вже після закінчення вишу.

Післяінститутське педагогічне життя розпочали теж типово – спочатку учителями і дуже швидко – директорами шкіл, він Кам'янець-Подільської міської №13, я – Маківської середньої у своєму Дунаєвському районі. Вже під час тієї розмови подумав, якщо Микола Миколайович взяв батькову динаміку, запал, наполегливість і розважливість, то в нових умовах та ще після стаціонарно здобутої вищої освіти він має бути дійсно цікавою людиною. Але познайомитись випало десь років через п'ять, точніше 1980 року, коли я в Дунаївцях, а він у Кам'янці-Подільському очолили відділи освіти.

Зустрілись, потиснули один одному руку, ніби давні знайомі, адже від батька він знав про мене, а я – про нього. Зустрічалися здебільшого на нарадах, семінарах, інколи обмінювалися телефонним дзвінком – між нами панувала довіра, доброзичливість і взаємна повага. Однак скоро наші дороги дещо розійшлися, оскільки мене в листопаді 1982 року обрали секретарем, а згодом – і другим секретарем Дунаєвського райкому партії, водночас поставивши в резерв на завідуючого облВНО. Зустрічалися рідко, хіба що на якихось спільних нарадах активу. Мені було приємно дізнаватись про успіхи Миколи Миколайовича, спостерігати, як стрімко росте його авторитет.

Весною 1987 року, коли я знаходився на навчанні в Києві, покликав до телефону перший секретар Е.С. Лазаркевич:

Телефонував Володимир Миколайович Новак (тодішній заворг обкому партії, мій “однополчанин” по Мінському вищому військово-політичному училищу, в якому 1983 року проходили двомісячні військові збори), що вам завтра треба бути в нього.

– А що сталося?

– Ви ж знаєте, що знаходитесь в резерві на завідуючого облВНО. Шайнога Віталій Мусійович переходить на пенсію, ось тому вас і викликають.

Залишалося трохи більше двох годин до відправки поїзда – часу навіть на розмову з дружиною не було, рішення треба було приймати самому і негайно. У Близькій залішалася сімдесятирічна мати, діти ходили в школу, привикли до своїх учителів та однокласників, старша Людмила навчалася у випускному класі. Робота ладилася, щороку в районі по моїй лінії відбувалося щонайменше два обласних семінари, у мене з'явилася думка про обрання теми дисертаційного дослідження. І я відповів Едуарду Сергійовичу:

– А я в районі не потрібний?

– Про що ви говорите? Ви ж знаєте мою думку.

– Тоді передайте Володимирі Миколайовичу мою вдячність, і скажіть, що я залишаюся в районі.

Ось тоді посаду завідуючого обласним відділом народної освіти посів Микола Миколайович Дарманський, з чим я його щиро привітав. 1 квітня 1988 року і я покинув партійну службу та повернувся до виконання обов'язків завідуючого Дунаєвським райвідділом освіти. З того часу наші стосунки набули нового розвитку. Їх характеризувало поважливе ставлення, співпраця, довіра і підтримка.

В умовах перебудови і гласності, передчуття реалізації віковичного мрії українців мати свою незалежну державу ми в районі розгорнули помітну й для області краєзнавчу роботу як засіб повернення історичної пам'яті, формування в молодого покоління національного світогляду. Цьому сприяла не тільки політична обстановка, а й моє членство в правлінні Українського фонду культури, участь як делегата від Хмельниччини в установчому з'їзді, на якому 27 березня 1990 року було створено Всеукраїнську спілку краєзнавства, та перші кроки в дослідженні історії подільського краєзнавства під науковим керівництвом академіка П.Т. Тронька. Під цю роботу підвели ми матеріально-навчальну базу. У дитячих садках і школах з'явилися Бабусині світлиці, краєзнавчі, народознавчі кутки,

кімнати і музеї, другими після Канівської створили Дунаєвецьку районну організацію Всеукраїнської спілки краєзнавців, до якої залучили також учителів та учнів, схильних до краєзнавчого пошуку, з метою створення банку краєзнавчої інформації для використання на уроках і в позаурочній виховній роботі започаткували проведення науково-краєзнавчих конференцій і видання серійного збірника матеріалів цих конференцій під назвою “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”. 1992 року в освітніх закладах району вже діяло 23 музеї – 6 історико-краєзнавчих, 5 історико-етнографічних, 4 народознавчих, музей хліба та 6 музеїв, присвячених письменникам-землякам.

Микола Миколайович не раз відвідував район, бував у школах, дитячих садках, бачив, з якою любов’ю педагоги збирали і використовували в своїй роботі предмети старовини, і, оскільки така робота була якраз на часі, запланував у Дунаєвецькому районі семінар начальників управління і відділів освіти. Згодом обласне управління узагальнило і схвалило наш досвід використання краєзнавства і народознавства в навчально-виховній роботі.

Зі своїм приходом на посаду завідуючого обласним відділом народної освіти Микола Миколайович зініціював проведення в трьох зонах – у Хмельницькому, Кам’янці-Подільському і Шепетівці – спільних з директорами закладів та керівниками відділів нарад-семінарів з важливих проблем перебудови освіти. Це, звичайно, був великий клопіт, який він брав на свої і працівників облВНО плечі. Але, розуміючи роль керівників закладів у втіленні в життя назрілих реформ, він йшов на це, аби донести до них з перших вуст роль і значення передбачених змін. Я розумів, яку підтримку надає він нам, завідуючим районними і міськими відділами освіти, тому в розмові з Миколою Миколайовичем зазначив це, подякував від імені колег. Насправді після таких зібрань ми вже концентрувалися на певних напрямках і методиці реформ. До таких нарад готувалися і завідуючий відділом, і директори, бо Микола Миколайович міг несподівано запросити до мікрофона будь-кого, сказавши: “Давайте послухаємо, як це питання вирішується у Морозівській середній школі Дунаєвецького району. Тут є директор школи Владислава Броніславівна, в якої з Віктором Степановичем я нещодавно був на уроці математики. У школі є непогані напрацювання з питання, що розглядається сьогодні”. Практику нового завідуючого знали всі, тому на нараду-семінар їхали, добре осмисливши теорію і практику з обговорюваної проблеми, у тому числі й свою. Тому такі зустрічі, де виступав керівник освіти області, провідні науковці, завідуючі райміськВНО, колеги-директори, були досить ефективними.

Запам'яталася мені така зональна нарада в Кам'янці-Подільському в жовтні 1990 року, оскільки на самому її початку, відкриваючи засідання, Микола Миколайович несподівано для мене і, думаю, й В.П. Тюріна та інших колег, вручив нам міністерські відзнаки “Відмінник народної освіти УРСР”. Тоді цей знак мав більший авторитет, бо нагороджувались ним не так масово, як згодом за підсумками атестації. Він запросив нагороджених до президії, у ході дискусії надав слово. Від цієї несподіванки ми ще довго згадували Миколу Миколайовича, який був і вимогливим, і водночас уважним до своїх кадрів.

Останній раз у районі в статусі начальника обласного управління освіти Микола Миколайович побував 24 квітня 1992 року. Того дня в селищі Смотрич відбулися урочистості з нагоди відкриття на приміщенні Смотрицької СШ меморіальної таблиці, яка засвідчувала факт надання їй постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 року імені Мелетія Смотрицького. На свято прибули від Всеукраїнської спілки краєзнавців А.А. Ситник, від Українського фонду культури – Г.С. Косян, з Хмельницького – заступник голови облвиконкому А.А. Городецька, М.М. Дарманський, заст. начальника обласного управління освіти А.М. Поробок, начальник обласного управління культури П.Я. Слободянюк, відповідальний секретар обласного відділення Українського фонду культури С.П. Пилявський, заступник голови обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури І.Т. Буб'яков, письменник М.Н. Магера, працівник обласної телерадіокомпанії В.С. Мацейко, керівники району та селища, представники шкіл і, звичайно, – велелюддя смотричан – батьки та учні.

Мітинг вів голова селищної ради Анатолій Миколайович Коробенюк, виступили Алла

Ананіївна Городецька, Микола Миколайович Дарманський, я, Микола Никанорович Магера, Галина Сергіївна Косян, Сергій Прокопович Пилявський, заступник директора школи Світлана Петрівна Хмурківська. Лейтмотивом виступу Миколи Миколайовича була незалежність України, національна ідея, біля витоків якої стояли Смотрицькі, необхідність розбудовувати свою державність, формувати національний світогляд, у першу чергу звертаючись до героїчного минулого нашого народу, подвижництва і жертвності його славних синів і дочок. По змісту виступу відчувалося, що виступав вже не тільки керівник освітньої галузі, а громадсько-політичний діяч, як кажуть, без п'яти хвилин перший заступник представника Президента України в Хмельницькій області.

Микола Миколайович і Алла Ананіївна перерізали стрічку біля входу в новостворений музей Мелетія Смотрицького. Вислухав він першу театралізовану екскурсію, привітав учительку Смотрицької імені Мелетія Смотрицького середньої школи О.О. Сенчишену, Людмилу Володимирівну Тягур з Дунаєвецької СШ №3 і Дарію Василівну Дубів, філологиню Кривчицької НСШ, яким там, у музеї, були вручені дипломи лауреатів премії імені Мелетія Смотрицького, і перед концертом звернувся до мене:

– Проведи мене, треба їхати, Євген Якович (*Є.Я. Гусельников, тоді представник Президента України в Хмельницькій області. – Авт.*) просив зразу після відкриття дошки прибути до нього. Можливо вже є указ, треба поспішати.

Микола Миколайович подякував за проведenu роботу, добре продуману офіційну частину урочистостей, а я йому – за приїзд, за теплі слова, побажав успіхів на новій посаді. Наступного дня був опублікований Указ Президента України про його призначення першим заступником представника Президента України в Хмельницькій області. Це призначення суттєво не вплинуло на наші стосунки, але зустрічі стали рідшими, точніше – епізодичними, але такими ж теплими і щирими, як і раніше. Наведу кілька епізодів.

14 травня 1992 року в Хмельницькому відбулася обласна звітно-виборна конференція обласної організації Українського фонду культури. У її роботі взяв участь член президії УФК В.В. Женченко та перший заступник представника Президента України в Хмельницькій області М.М. Дарманський. Звітував від імені правління голова П.М. Григорчук, проінформував про проведenu роботу, включивши до здобутків і створення в Дунаєвецькому районі музеїв Мелетія Смотрицького в Смотрицькій середній, Івана Сварника в Лисогірській неповній середній школах, зібрані на Дунаєвеччині і передані Фонду 10 тис. крб., про проведений у

Хмельницькому під егідою обласного відділення І-й міжнаціональний конгрес, реалізацію раніш прийнятих програм, підготовку книги про славетних земляків “Подільської землі сини”, до якої ввійшли і мої нариси про Герасима і Мелетія Смотрицьких, композитора Владислава Зарембу, письменників Івана Сварника і Володимира Бабляка, історика члена-кореспондента Академії наук України Федора Шевченка, першого серед медиків академіка Феофіла Яновського. Звіт був сприйнятий схвально – Україна розправляла крила і свою дещицю в розбудову незалежності вносили й активісти обласного відділення.

Аналізуючи культуротворчі процеси в духовній сфері області, Микола Миколайович згадав відкриття в Смотричі музею та пам’ятної дошки Мелетію Смотрицькому, заходи з вшанування у Великому Жванчику пам’яті Володимира Бабляка, в яких брав особисту участь, і запропонував обрати мене головою обласного відділення Фонду. Я швидко зреагував і після його виступу зразу ж зробив ремарку: “Микола Миколайович у такий спосіб, мабуть, просто висловив мені подяку за певні зусилля в нашій спільній справі, бо, зрозуміло, з Дунаївців керувати відділенням УФК неможливо”. А під час виборів запропонував кандидатуру Петра Яковича Слободянюка, і він й очолив обласне відділення Українського фонду культури.

І – ще один епізод. Якось ввечері, вже після роботи, задзвонив домашній телефон. У слухавці – голос Миколи Миколайовича:

– Ти вдома? Я повертаюся з Кам’янця-Подільського і зараз заїду до тебе – є розмова.

Того вечора ми довго розмовляли про ситуацію, яка складалася в області та країні, труднощі, що наростали з кожним днем. Відчувався його ширший діапазон мислення і бачення причин, серед яких – запізнілі і повільно здійснювані реформи, особливо – в аграрному секторі. Він вважав, що пік труднощів ще не пройдений, але в найближчі кілька років, на його думку, мав відбутися перелом у бік покращення. Повели розмову й про освітянські справи, труднощі, викликані дефіцитом бюджетних коштів та розвалом колгоспів, які впродовж більш ніж 60-річного існування були серйозними донорами шкільництва, про відтік педагогічних кадрів, які в пошуку засобів виживання покидали не тільки заклади освіти, а й Україну, про невдоволення, учительські мітинги в обласному центрі і столиці. І тут несподівано для мене виклав суть приїзду.

– Мефодій Арсентійович Токаренко пішов на заслужений відпочинок. Ми радились і вирішили тобі запропонувати посаду голови обкому

профспілки працівників освіти. Пропозицію підтримав Євген Якович. Як ти на те дивишся?

Пропозиція була явно несподіваною, треба було все добре обдумати, як кажуть, з гарячою думкою переспати, аби прийняти виважене рішення. На тому й розійшлися.

Скажу зразу, не мотивуючи свого рішення, я не дав згоду на зміну місця роботи. Але саме тоді і в такий спосіб Микола Миколайович започаткував профспілкову сторінку в моєму житті. Я був обраний делегатом обласної звітно-виборної профспілкової конференції, брав участь у її роботі і під час перерви мав ще одну розмову з Миколою Миколайовичем та присутнім на конференції головою ЦК профспілки працівників освіти нашим земляком Леонідом Семеновичем Сачковим...

Тоді освітянську профспілку області очолив Анатолій Степанович Ярим'юк, якому я щиро побажав успіхів. А мене обрали до складу обкому профспілки і делегатом з'їзду ЦК профспілки. 22 листопада 1995 року в складі обласної делегації (А.С. Ярим'юк, О.О. Чуприга, І.О. Скиць, О.А. Рудишен, А.К. Лубчинський, М.А. Токаренко, О.С. Ферманюк, В.І. Войтенко) брав участь у роботі III з'їзду освітянської профспілки, згодом – у роботі пленумів обкому профспілки, у різних заходах, зокрема й спільних з керівниками освіти нарад, де точились гострі суперечки і доводилося як освітньому менеджеру та представнику профспілкового керівного органу водночас шукати в тій непростій ситуації компроміс як в інтересах педагога, так і головного – розбудови національної освіти.

Микола Миколайович був уважною людиною. 26 березня 1996 року в обласній універсальній науковій бібліотеці тоді ще імені М. Островського з ініціативи її директорки С.Л. Карван, заступника директора Н.М. Синиці, завідуючої краєзнавчим відділом С.Р. Михайлової та президента клубу “Краєзнавець” Ю.І. Блажевича відбулася презентація моєї монографії “Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність”. Несподіванкою для мене був прихід на презентацію Миколи Миколайовича, а з ним начальника управління освіти і науки В.І. Войтенка та інших колег. Він привітав мене і з п'ятдесятиріччям, і з захистом кандидатської дисертації та публікацією першої монографії. Такою ж несподіванкою було музичне вітання працівників філармонії, зокрема землячки – маківчанки Олени Ніколишеної-Лебедевої, вже відомої солістки філармонії, лауреатки престижної міжнародної премії, зініційоване, як виявилось, теж Миколою Миколайовичем.

В умовах незалежності і розбудови національної школи оновлення потребував і стиль управлінської діяльності. З метою глибокого освоєння

змісту управлінських функцій, відповідно до вимог часу, за підтримки Інституту удосконалення учителів Дунаєвецький райвідділ освіти розпочав трирічний експеримент з оновлення управлінських функцій на усіх п'яти етапах управління: аналітико-прогностичному, планування, організаційно-координуючому, контрольному-аналітичному, коригування. Створили п'ять творчих груп з числа керівників закладів освіти, їх напрацювання ставали предметом розгляду на семінарах, конференціях.

У рамках експерименту в квітні 1996 року був проведений триденний семінар з питань демократизації управління, на який запросили видатного теоретика і практика освітнього менеджменту колишнього начальника управління шкіл Міністерства народної освіти УРСР кандидата педагогічних наук Євгена Степановича Березняка.

Делегати II з'їзду працівників освіти України від Хмельниччини Г.П. Сорокатук, В.С. Прокопчук, В.І. Войтенко, Н.М. Ткачук, М.М. Дарманський, А.О. Лавренюк. 8.10.2001 р.

Він мав зустрічі з працівниками відділу освіти, колективами Маківського колегіуму, Шатавської школи – комплексу естетичного виховання, Мушкунинецької НСШ, на запрошення ректора А.О. Копилова побував на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського державного педінституту, вичитав цикл лекцій, взяв участь у круглому столі за участі директорів шкіл, позашкільних закладів, завідуючих дитсадками. Заключним акордом триденного перебування Євгена Степановича на Дунаєвеччині була зустріч з керівництвом та активом району, на яку на моє запрошення прибули заступник голови облдержадміністрації М.М. Дарманський та начальник обласного управління освіти В.І. Войтенко. Микола Миколайович тепло привітався з київським гостем – відчувалося, що то була їх не перша зустріч. Зустріч завершилася спогадами Є.С. Березняка про те, як очолювана ним розвідгрупа рятувала Краків від повного руйнування нацистами і, як завжди, була вдалою. Микола Миколайович на завершення повідав присутнім про внесок Євгена Степановича в теорію і практику освіти, подякував йому за приїзд в область, участь у роботі з керівними кадрами Дунаєвецького району.

Семінар дав не тільки знання, а й значний емоційний заряд усім учасникам пам'ятних зустрічей. Тому цілком заслужено 2001 року педколектив району обрав Євгена Степановича делегатом II з'їзду працівників освіти, в якому брав участь і Микола Миколайович.

Того ж 1996 року Микола Миколайович очолив Хмельницьке педучилище. Розпочався новий досить плідний етап його життя і наших ділових та особистих стосунків. Він поставив мету вивести заклад на вищий ступінь акредитації, тому, найперше, взявся за підвищення наукового потенціалу педагогічних кадрів і, показуючи особистий приклад, розпочав дисертаційне дослідження соціально-педагогічних засад управління освітою в регіоні. Вже через рік я отримав монографію з автографом: *“Віктору Степановичу Прокопчуку із щирими побажаннями творчих успіхів, здоров'я, добра і щастя. 30.10.97”*. Микола Миколайович попросив відгукнутися рецензією, і я доробок нашого земляка представив насамперед жителям Дунаєвеччини, а згодом у матеріалах педчитань, присвячених пам'яті М.М. Дарманського – науково-педагогічній громадськості [5; 6]. За директором до науки потягнувся колектив. З'явилися свої доморощені кандидати і доктори наук. 1999 року педучилище стало гуманітарно-педагогічним коледжем, 2000 року – гуманітарно-педагогічним інститутом, а його лідер отримав статус ректора.

29 червня 2000 року, як член колегії управління освіти, я брав участь у її засіданні в Хмельницькому гуманітарно-педагогічному інституті. У

такий спосіб з участю керівників освітніх установ області відбулася презентація закладу в новому статусі. Виступаючи, Микола Миколайович, повідав, що досягнуте – всього одна із чергових сходинок на шляху до четвертого рівня акредитації і підготовки у вищі спеціалістів та магістрів. І ми, знаючи науковий рівень та управлінські можливості ректора, не сумнівалися в тому, що так воно і буде .

2001 року видав я книгу “Два села – одна доля” – нарис історії рідної Блещанівки та сусідньої Михайлівки Дунаєвецького району, які з давніх-давен ділили спільну долю в плані землеволодіння, адміністративного підпорядкування та людських взаємин. Подарував примірник і Миколі Миколайовичу, натякаючи, що і він має виконати свій обов’язок перед Іванківцями та іванківчанами. А хто ж, як не кандидат наук – добре підготовлена до цього людина. На початку січня 2002 року разом з телефонним новорічним вітанням отримав схвальний відгук Миколи Миколайовича та його пропозицію придбати для інститутської бібліотеки кілька десятків цієї книги та нещодавно виданої збірки подільських колядок, щедрівок і гаївок “Ой радуйся, земле”. Як автор кількох видань, він добре знав, як не просто написати книгу, а тим більше видати, тому його пропозиція була вчасною і сприйнята мною як жест справжньої дружньої підтримки. Водночас запросив на зустріч з читачами інститутської бібліотеки, яка відбулася 11 січня. Тоді, виступаючи, Микола Миколайович гарно оцінив моє скромне видання, висловив низку міркувань щодо джерельної бази, методології, концептуальних підходів до підготовки в нових умовах подібних досліджень. Приємно було почути й думку колег П.Я. Слободянюка, Ю.В. Телячого та ін.

Якось під час чергової зустрічі, десь на зламі тисячоліть, не пам’ятаю з чієї ініціативи, домовились про співпрацю на договірній основі у двох питаннях – викладання іноземних мов у початковій ланці та удосконалення дошкільної освіти. Обі сторони були в тому зацікавлені: ми, практики, у науковій підтримці нашого пошуку шляхів і оптимальних методів реформування освіти, ректор – у наближенні підготовки педкадрів до вимог часу.

І методисти відділу освіти – з іноземних мов Л.В. Прокопчук і дошкільної освіти Л.І. Конопельнюк – поїхали в ХГПІ для налагодження зв’язків, формування плану дій, який після нашого з Миколою Миколайовичем розгляду, коригування і схвалення почав діяти. На семінарах, під час тренінгів за участі викладачів інституту наші учителі освоювали методіку викладання іноземних мов у початкових класах, а завідувачі дитсадками, методисти та вихователі – теорією і практикою дошкільної освіти в

умовах, коли вона згідно із Законом України “Про дошкільну освіту” стала обов’язковою.

На той час ситуація в дошкільній ланці різко загострилася у зв’язку зі зниженням народжуваності (якщо в районі 1986 року народилося 1098 немовлят, то 2000-го – 680, на 408 менше), поступовим обезлюдненням сіл (у пошуках роботи молодь і люди середнього віку виїжджали за кордон), ліквідацією колгоспів, хронічним безгрошів’ям. У результаті в Україні мережа дошкільних закладів різко скоротилася: 1991 року їх було 24, 4 тис., а 2000 року залишилося 16, 3 тис. [4]. Однак ми зуміли утримати ситуацію, завчасно створюючи комплекси “школа-сад”. Відкривали їх у першу чергу там, де дошкільні заклади припинили роботу – створювали відповідні умови, готували батьків і колективи шкіл до такої співпраці і вже 1991 року мали їх 3, 1995-го- 7, а 2000 року – 26 [2, с. 73]. 2002 року розпочали передачу колгоспних дитсадків на бюджетне утримання, але, оскільки коштів не вистачало, змушені були просити керівників більш-менш сильних селянських господарств утримувати свої дитсадки ще хоча б рік-два. І в такий спосіб 2001 року мали в районі 53 дошкільних заклади (1991 року було 51), у тому числі 45 в селах. У них виховувалось 1778 дітей – 61, 2 відсотка дошкільників, на 5, 4 відсотка вище обласного показника. Попри матеріальні питання нас не менше турбувала підготовка кадрів до впровадження Базового компонента дошкільної освіти, забезпечення наступності в роботі випускних груп і початкової класів, освоєння методики роботи з дітьми з особливими потребами. Якраз тут нам серйозно підставив плече колектив гуманітарно-педагогічного інституту, передовсім Микола Миколайович, декан факультету дошкільного виховання Леоніда Станіславівна Пісоцька, кафедра дошкільної педагогіки на чолі з Ларисою Володимирівною Зданевич. Кілька років тривали семінари, консультації, напрацьовувався досвід з проблем дошкільного виховання.

А 2001 року підсумували цикл співпраці науково-практичною конференцією в Дунаївцях, у ході якої була заслухана низка доповідей, повідомлень. 43 із них увійшли до спільно підготовленого наукового збірника “Дошкільна освіта в регіоні: проблеми, пошуки, досвід” [2]. Учасники конференції, у тому числі ректор М.М. Дарманський, начальник обласного управління освіти В.І. Войтенко, спеціаліст управління з питань дошкільного виховання І.М. Мельник, автор цих спогадів та методисти райвідділу освіти з дошкільного виховання Л.І. Конопельнюк, з питань початкової освіти В.М. Заторжинська та ін., знайомились з досвідом наступності в роботі колективів міського дошкільного закладу №2 та середньої школи №1, а також організації роботи школи – садка в с. Вихрівка. Принагідно,

віддаючи належне Миколі Миколайовичу, дякую й деканам та викладачам кафедр нинішньої педакадемії, які тоді, у час міленіуму – на межі тисячоліть, так потужно із взаємною користю допомогли нам, дунаївчанам, у теоретичній і методичній підготовці кадрів.

Педколектив Дунаєвеччини завжди мав взаємовигідну співпрацю з науково-педагогічним колективом і Хмельницького педучилища, і ХГП, і ХГПА. 19 жовтня 2001 року в залі обласної філармонії ми з головою райдержадміністрації з почуттям глибокої вдячності вітали колектив інституту з 80-річним ювілеєм, раділи успіхам, високій майстерності інститутських художніх колективів, із захопленням сприйняли виконання ректором Миколою Миколайовичем української народної пісні “Взяв би я бандуру” під фортепіанний акомпанемент проректорки Ірини Михайлівни Предборської. То була ще одна невідома мені грань його всестороннього таланту.

На жаль, стан здоров'я не дав Миколі Миколайовичу довершити задумане. Багато його ідей втілили в життя колеги і наступники. Достойно пошанована пам'ять видатного педагога, організатора освіти в регіоні, прекрасної людини. Не забуваємо і ми, дунаївчани, свого славетного земляка. Нарис про нього ввійшов до меморіального видання “Заслужені працівники України – уродженці Дунаєвеччини” [3]. На часі питання встановлення пам'ятної дошки на приміщенні Іванковецької ЗОШ І-ІІІ ст., в якій свого часу він навчався.

Бюст М.М. Дарманському на території Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Список використаних джерел

1. Дарманський М.М. Соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні : [монографія]. Хмельницький : Поділля, 1997. 384 с.
2. Дошкільна освіта в регіоні: проблеми, пошуки, досвід: зб. теоретико-практ. статей. Хмельницький : Вид-во ХГПІ, 2001. 102 с.
3. Заслужені працівники України-уродженці Дунаєвщини: біографічні нариси / автор-упорядник В.С. Прокопчук; ред. рада: Бернашевський О.В., Баженов Л.В., Прокопчук В.С., Телячий Ю.В. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2019. С. 160-165.
4. Освіта України: інф.-аналіт. огляд до II Всеукр. з'їзду працівн. освіти. Київ, 2001.
5. Прокопчук В.С. Монографія нашого земляка Миколи Дарманського // Дунаєвський вісник. 1997. 4 груд.
6. Його. Грані таланту М.М. Дарманського // Педагогічна спадщина М.М. Дарманського в контексті сучасних реалій : матер. других пед. читань пам'яті М.М. Дарманського (5 квіт. 2007 р.). Хмельницький, 2007. С. 164-172.

VI. І СЛОВОМ, І ПЕНЗЛЕМ

Тарас Шевченко і Поділля

Яскрава особистість Шевченка, його життя і творчість були предметом дослідження не одного покоління подолян і знайшли різнопланове відзеркалення в думках і почуттях, щоденникових записах, листах, офіційних документах, працях істориків, літературознавців, художників, письменників. Сьогодні, дякуючи літературознавчим пошукам багатьох подвижників, стали відомі імена подолян-сучасників Тараса Григоровича, їх роль і місце в житті і творчості Кобзаря. А також і факт його перебування на Поділлі восени 1846 року.

Ще 1894 року цього факту торкнувся О.І. Левицький, в “Киевской старине” опублікувавши низку документів: розпорядження київського, подільського і волинського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова, його листи до подільського губернатора Афанасія Радіщева і глави Подільської єпархії архієпископа Арсенія та інші, які стали джерельною базою дослідження цієї події [10]. Не обійшли увагою творчість Кобзаря ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету професор Іван Огієнко (митрополит Іларіон), подоляни Павло Богацький та Кость Широцький.

Тема завжди була небезпечною, у радянські часи могла бути “прохідною” за умови представлення особи Тараса Шевченка як революціонера-демократа, а в його творчості – антикріпосницьких, класових, атеїстичних аспектів. Саме під цим кутом зору зафіксувала факт перебування Т.Г. Шевченка в губернському Кам'янці-Подільському “Історія міст сіл Української РСР. Хмельницька область”, відмітивши: “Видатні представники російської і української культури цікавилися багатомісячною історією Поділля, сповненою драматичними подіями народної боротьби проти гнобителів. Так, поет-революціонер Т.Г. Шевченко, який 1846 року побував у Кам'янці, розпитував про виступи селян проти поміщиків під проводом Кармалюка. Це знайшло відбиток у його “Щоденнику” та повісті “Варнак” [7].

Після смерті Й. Сталіна Я. Крочек і М. Карпович статтю про перебування Т. Шевченка на Поділлі вмістили в кам'янецькій міськрайонній газеті “Прапор Жовтня” [8]. Однак, не володіючи достатньою

документальною базою, не змогли розкрити питання всесторонньо. Досить помітними історико-літературознавчими ретроспекціями стали публікації Л. Баженова, О. Будзея, В. Вінюкової, І. Винокура, О. Відоменка, О. Завальнюка, Є. Назаренка, А. Паравійчука, В. Прокопчука, І. Рибачка, П. Свідера, Є. Сохацької, С.Федоренката ін. [1; 3; 4- 6; 12; 13; 15-18].

Але, на наш погляд, найбільш вагомим внеском в осмислення епізодів життя і творчості Т.Г. Шевченка, пов'язаних з Поділлям, є публікації літературознавця Анатолія Сваричевського. Ще 1969 року в статті “Земля, яку сходить Тарас” на архівних матеріалах він достовірно окреслив тижневе перебування Кобзаря в Кам'янці-Подільському [20]. 1973 року його статтю з цього ж питання оприлюднив журнал “Народна творчість та етнографія” [19]. Загалом вказаній темі А.В. Сваричевський присвятив більше 30 публікацій – статей, повідомлень, рецензій. Найбільш вагомими є окремі видання “Шевченко і Поділля”, “На прекрасній Подолі”, “Проскурів літературний”, “Зустрічі далекі і близькі” [21-24]. Не випадково “Шевченківський словник”, підготовлений Інститутом літератури імені Т.Г. Шевченка, посилається на єдиного з Хмельниччини шевченкознавця А.В. Сваричевського та його статтю “Археографічна подорож Т.Г. Шевченка на Поділля” [25].

Мета цієї статті – узагальнити відомі факти, представити документальну базу й хроніку перебування Тараса Шевченка на Поділлі, у краї, визнаному Лесею Українкою окрасою України, простежити вплив Поділля на творчість поета, а його відвідин Кам'янця-Подільського – на науковий, літературознавчий і поетичний пошук подолян.

Відомо, що 21 вересня 1846 року (за старим стилем) київський, подільський і волинський генерал-губернатор Дмитро Гаврилович Бібіков підписав розпорядження про відрядження Тараса Шевченка в експедицію для збору фольклорно-етнографічного й документального матеріалу для Київської археографічної комісії, яка діяла під його патронатом: *“Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения:*

1-е. О народных преданиях, местных повестях и сказаниях и песнях, и всему, что Вы узнаете, составит описание, а песни, рассказы и предания сколько можно списать в том виде, как они есть.

2-е. О замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие на счет собственно их существуют на месте предания и рассказы, а также и исторические сведения. С этих курганов снять эскиз на счет их формы и величины и списать каждый по собранным сведениям.

3-е. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить им описание, чтобы можно было распорядиться снять с них в будущем году рисунки. Если бы где Вы имели возможность достать какие-либо древности, письменные грамоты и бумаги, то таковые доставить ко мне, или, узнав, где они находятся, о том донести.

4-е. Кроме сего отправитесь в Почаевскую Лавру и там снимите: а) общий наружный вид Лавры, б) внутренность храма и в) вид на окрестность с террасы.

Все собранные Вами сведения, описания и рисунки, по возвращении Вашем в Киев представить ко мне.

Подорожную и примерно на прогоны и кормовые 150 руб. серебром при расходной тетради вы получите из моей канцелярии” [10, с. 240].

Того ж дня підписав генерал-губернатор і лист на ім'я подільського цивільного губернатора генерал-майора Афанасія Радіщева з проханням надати всіляке сприяння Т.Шевченкові у виконанні доручення: “Сотруднику учрежденной при мне Временной комиссии для разбора древних актов, свободному художнику Шевченке поручено мною собрать в управляемой Вами губернии разные сведения о народных преданиях, рассказах, о курганах, замечательных памятниках древности и т.п. Сообщая о сем вашему превосходительству, имею честь покорнейше просить не оставит распоряжением вашим, чтобы г. Шевченке при исполнении сего поручения было оказываемо надлежащее законное содействие” [10, с. 240].

Аналогічного листа задресував Подільському архієрею архієпископу Арсенію:

“Высокопреосвященный владыко, милостивый архипастырь! Сотруднику учрежденной при мне Временной комиссии для разбора древних актов свободному художнику Шевченке поручено мною собрать в управляемой Вами губернии разные сведения о народных преданиях, рассказах, о курганах, замечательных памятниках древности и т.п. Сообщая о сем вашему высокопреосвященству, имею честь всепокорнейше просить не оставит распоряжением Вашим, чтобы г. Шевченке оказываемо было со стороны духовных лиц надлежащее содействие в отношении поручения в случае осмотра им каких церквей и монастырей” [3].

Водночас отримав Тарас Григорович “Открытое предписание”, своєрідне посвідчення з вимогою до міської та земської поліції сприяти відрядженому у виконанні покладених на нього завдань: “Предъявителю сего, сотруднику высочайше учрежденной при мне Временной комиссии

для разбора древних актов свободному художнику Шевченке поручено собрать в Киевской, Подольской и Волынской губерниях разные сведения о народных преданиях, рассказах, о курганах, древних памятниках, а также древние акты, бумаги и т.п. Почему предписывается градским и земским полицьям Киевской, Подольской и Волынской губерний оказывать господину Шевченке при исполнении сего поручения самое деятельное законное содействие. Киев, октября ... дня 1846 года” [3].

Зі свого боку Т. Шевченко дав розписку про отримання документів і 150 рублів на витрати (до речі, сума на той час була у два рази більшою річної зарплати бібліотекаря фундаментальної книгозбірні Подільської духовної семінарії. – Авт.).

Коли ж виїхав на Поділля тридцятидворічний співробітник Тимчасової комісії для розгляду давніх актів “вільний художник Шевченко”, так представлений в листах самим генерал-губернатором? Вже в цьому питанні думки дослідників розбіглися. Петро Жур, відомий шевченкознавець, твердить, що відбув він у середу 25 вересня 1846 р., а прибув під кінець дня у п’ятницю 27 вересня. Адже поштові екіпажі з Києва до Кам’янця-Подільського відправлялися двічі на тиждень – у середу і суботу.

Євген Назаренко в нарисі “Тарас Шевченко і подоляни” доводить, що міг він виїхати з Києва лише в суботу 28 вересня, а прибути до Кам’янця в понеділок 30-го. Аргументує свою версію тим, що Д.Г. Бібіков 26 вересня своєю резолюцією дозволив скарбникові прийняти від Т. Шевченка, який повернувся з відрядження на Полтавщину, залишки невитрачених грошей. Мовляв, не відчитавшись за попередню, Тарас Григорович не міг отримати наступну суму [13].

А Валентин Бендюг висунув свою не достатньо аргументовану версію про те, що Т. Шевченко взагалі міг не бути в Кам’янці-Подільському, бо в “Подольских губернских ведомостях”, які, як правило, вміщали повідомлення про приїзд посадовців з Києва, про нього не згадано. Наявність наведених нами документів, листа-відповіді подільського архієрея на адресу Д.Бібікова про те, що він дав розпорядження духовним установам і особам “о надлежащем содействии по собранию художником Т. Шевченко разных сведений о народных преданиях, древностях и о прочем”, листа подільського губернатора аналогічного змісту, а також рапорту Т.Шевченка від 31 грудня 1846 р. на ім’я генерал-губернатора та повернення залишку 34 руб. 69 коп. із відпущених йому 150 руб., автором газетної статті “То чи ж відвідав Кам’янець Великий Кобзар” до уваги не була взята. Або ж ці документи йому не були відомі. Однак стаття викликала помітний резонанс [2].

Петро Жур, вивчивши розклад руху поштових екіпажів, встановив маршрут Тараса Шевченка на Поділля: Київ – Біла Церква – Сербі – Могилів-Подільський – Курилівці – Літнівці (так тоді називалася Нова Ушиця, нині райцентр Хмельницької області) – Миньківці – Сцібори – Рахнівка – Кам'янець-Подільський.

У повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” (1858 р.) згадує: *“Нужно мне было съездить в Каменец-Подольский, я и Трофима взял с собой, а чтобы занять его чем-нибудь в дороге, я дал ему чистую тетрадку и велел записывать все, что случилось во время дороги, начиная с названия почтовых станций, сел, городов и рек”* [14, с. 253]. Звичайно, якби зберігся такий зошит, він би допоміг розставити крапки в багатьох дискусіях та версіях.

Кожен із згаданих нами авторів зробив більший чи менший внесок у мозаїку фактів, подій, з якої історики та літературознавці вимальовували картину перебування Тараса Григоровича на Поділлі, його контактів з тогочасниками, природно-географічним, історико-культурним середовищем, палітру взаємовпливів краю на Кобзаря, а його творчості – на наукове, літературно-мистецьке життя подолян. Історики відтворили мозаїчну картину семиденного перебування поета в Кам'янці-Подільському, а літератори – олюднили її.

Документально доведено, що київський гість відвідав канцелярію губернатора і консисторію Подільської православної єпархії, можливо був прийнятий найвищими особами – губернатором генерал-майором А.Радіщевим і архиєпископом Арсенієм (Ф.П. Москвіним), отримав від них поради. Як не як, а представник самого генерал-губернатора Д. Бібікова приїхав.

Побував він і в чоловічій гімназії, мав зустрічі з директором М.І. Воциніним, викладачем географії П.О. Чуйкевичем. Недарма ж 1992 року на приміщенні колишньої гімназії (нині – історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка) з'явилася меморіальна дошка: *“У цьому будинку 1846 року перебував великий український поет, художник, революційний демократ Т.Г. Шевченко”*.

Найбільше часу провів у товаристві Петра Омеляновича Чуйкевича, з яким познайомився ще в Києві. Дворянин з Глухівського повіту Чернігівської губернії Петро Чуйкевич був одним з кращих вихованців Михайла Максимовича, ще студентом Київського університету св. Володимира збирав фольклор, любив і майстерно виконував народні пісні. Познайомив їх П. Куліш. Не раз спілкувалися в колі людей, які згодом були притягнуті до відповідальності в справі Кирило-Мефодіївського

братства. Заарештований, але згодом відпущений Петро Омелянович на допиті підтвердив, що мав з Тарасом Григоровичем щонайменше три зустрічі [29]. Але це було пізніше.

У Кам'янці-Подільському ж їм було про що поговорити. Одного цікавили київські новини, іншого – історія й об'єкти культурної спадщини Кам'янця. Прогулянки містом, зустрічі зі знайомими і друзями П. Чуйкевича, відвідини фортеці, розповіді про Устима Кармалюка наповнили їх спілкування цікавим змістом і приємними емоціями. А на прощання в альбомі Тараса записав ще й три пісні: “Ой, Кармалюче, по світу ходиш”, “Зійшла зоря ізвечора”, “Пливе щука з Кременчука” [24].

Міг бути Т. Шевченко і в Подільській духовній семінарії, яка знаходилася неподалік гімназії, поруч з Іоанно-Предтеченським кафедральним собором. Збирач фольклору Тарас Шевченко, а це було одне із завдань, визначених розпорядженням Д. Бібікова, не міг обійти Павла Гліщинського, викладача і бібліотекаря семінарської фундаментальної книгозбірні, який збирав матеріали про історію церков і парафій Подільської єпархії.

Ймовірно, побував він і на Кармалюковій горі неподалік Кам'янця, щоб більше дізнатися про легендарного подільського месника. Ця поїздка майстерно описана Миколою Магерою в повісті “Кам'янецькими стежками” [11].

Найбільше вабило саме місто з багатомістовою історією і чисельними пам'ятками. Можливо скористався послугами міського архітектора Корчевського, який досконало знав історію архітектурних об'єктів. Зокрема Миколаївської церкви XIVст., домініканського, тринітарського соборів тощо.

Не менший інтерес для Т.Г. Шевченка міг скласти Антон Коціпінський, музикант, педагог, збирач подільського пісенного фольклору – укладач збірки “Пісні, думки і шумки руського народу на Поділлі, Україні і Малоросії”, композитор, аранжувальник, автор відомої “Гандзі”. Саме в цей час під його педагогічним керівництвом опановував основами музичної грамоти дунаївчанин Владислав Заремба (1833-1902) – майбутній композитор і музикант, автор романсів “Дивлюсь я на небо”, “Повій, вітре, на Вкраїну”, музичних обробок “Де грім за горами, де сонечко сяє”, “Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя”, “Чи я в лузі не калина була”, “Ой, місяцю, місяченьку! Не світи нікому”, “Сонце низенько, вечір близенько”, “Козак від'їжджає, дівчинонька плаче”, які ввійшли в золотий фонд фортепіанної музики. Під впливом творчості, а можливо й зустрічі в Кам'янці-Подільському, згодом написав він біля 30 творів на слова

Т.Шевченка. Серед них “Якби мені, мамо, намисто”, “Утоптала стежечку”, “Якби мені черевички”, “Калина” та ін. [16].

Дорога з Поділля на Волинь у жовтні 1846 року простелилася в напрямку Нігіна. У далині залишилися Гуменці, Кармалюкова гора, потім – Тинна, Ярмолинці, Проскурів. Запамяталася вражаюча своїми багатометровими мурами Меджибізька фортеця, дещо менша – Летичівська. Неподалік неї, десь за цвинтарною загорожею, покоїлося тіло підступно вбитого Устима Кармалюка. Так закінчувалася подорож Поділлям.

Все це потім, на засланні, Т.Г. Шевченко згадає в повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”, міркуючи над причинами існування в Подніпров’ї безлічі курганів, а на Поділлі – фортець і замків: *“Они говорят о рабстве и свободе. Бедная, малосильная Вольнь и Подолия, они охраняли своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начиняла своим вольным и вражьем трупом неисчислимые огромные курганы. Она славы на поталу не давала, ворога-деспота под ноги топтала и, свободная, нерастленная, умирала. Вот что значат могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы наши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя”* [14, с. 292].

А риси Устима Кармалюка проглядають в образі Варнака – таврованого каторжника в однойменних поемі та повісті [26-27]. І хоч сивий дід-герой поеми “Варнак”, як і Кирило (Ян, Ясь) у повісті “Варнак – волиняни, все ж долею вони дуже схожі на подолянина Устима Кармалюка. Як і він, наділені гострим розумом. Кожному випало служити при дворі сільських поміщиків і бачити їх розбещеність зсередини. Помстившись кривдникам, обрали вони *“зелену хату і кімнату у гаю темному”*, стали керівниками ватаг і *“... різали все, що паном звалось, без милосердя і зла...”* [27, с. 67]. Та й методи, і регіон дій нагадують все того ж Устима. *“Рыцарскими подвигами я снискал любовь крестьян на Подолии и Вольни”*, – свідчив старий каторжник Кирило з повісті “Варнак” [27, с. 144]. Він *“немилосердно грабував багатих”* і бідним роздавав. Саме про такого Кармалюка розповідають десятки переказів, пісень. Образ подільського ватага Устима Кармалюка супроводжував Тараса Шевченка і після заслання. 20 травня 1858 року в своєму “Щоденнику” записав він відомі рядки з пісні:

*Зовуть мене розбійником,
Кажуть, що вбиваю, –
Я нікого не вбив іще,
Бо сам душу маю.*

*Возьму гроші в багатого,
Убогому даю,
І, так людей поділивши,
Сам гріха не маю.*

Ще й приписав: “Сочинение этой весьма немудрой песни приписывают самому Кармелюку. Клеветуют на славного рыцаря. Это рукоделье мизерного Падуры” [28, с. 215].

Не забув він і записані Петром Чуйкевичем народні пісні. У повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали” в російськомовній транскрипції наводить слова з пісні:

*Зийшла зоря извечора,
не назорилася,
Прийшов мильй из походу,
я не надывылася [14, с. 351].*

*У Каневі на науковій конференції “Тарас
еднає Україну”, присвяченій 200-річчю Тараса
Шевченка, подоляни П.П. Брицький та
В.С. Прокопчук (другий і третій) предста-
вили її учасникам доповідь “Тарас Шевченко і
Поділля”. 24.04.2014 р.*

Згадує і фінал свого від-
рядження: “Измеривши вдоль
и поперек Вольнь и Подолию
и дождавшись в Житомире
осенней грязи, мы возвратились
благополучно в Киев” [14, с. 353].

Життя і творчість Великого
Кобзаря знайшла благодатний
відгук у краї, який відвідав
175 років тому. Найперше – у
назвах населених пунктів, площ
і вулиць, у пам’ятках. Його ім’я
присвоєно багатьом закладам,
1994 року встановлена обласна
премія його імені. Серед лау-
реатів – письменники Микола
Магера, Микола Федунець,
Григорій Храпач, директор
Дунаєвецької районної біблі-
отеки Тамара Прокопчук,
літературознавець Анатолій
Сваричевський, актор Леонід
Диса і десятки інших митців
Хмельниччини [9].

Його вивчають, досліджують історики, літературознавці, краєзнавці. Колектив упорядників-працівників наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, підготувавши до 200-річчя Великого Кобзаря бібліографічний покажчик "Шевченкіана Хмельниччини", зафіксував у ньому більше 1000 публікацій, присвячених Т.Шевченку та його перебуванню в краї [30].

У "Слові про Тараса" хмельничанин Петро Карась так охарактеризував силу діянь і слова поета:

*Щоб викресать божественні слова,
Себе палив він, як свічу воскову,
Його життя – вмістилице любові,
Воно людей і досі зігрива!*

Список використаних джерел

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. Кам'янець-Подільський, 1993.
2. Бендюг В. То чи ж відвідував Кам'янець Великий Кобзар / Валентин Бендюг // Подільські вісті. 2006. 21 лип. (№ 102); 25 лип. (№ 103).
3. Будзей, О. Кобзар і Кам'янець. Документи / Олег Будзей // Подолянин. 2014. 28 лют. (№9). С. 8.
4. Відоменко О.А. Оплаканий і зраджений: нариси і статті / О. Відоменко. Хмельницький : Поділля, 2000. 152 с.
5. Його ж. Сумна та радісна шевченкіана / О. Відоменко. Хмельницький : Поділля, 1996. 54 с.: іл.
6. Його ж. Чи варто знімати кіно про нерозділене кохання Т.Шевченка? / О. Відоменко // Подільський кур'єр. 1999. 5 берез. (№9).
7. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ, 1971. С. 303.
8. Крочек Я. Т.Г. Шевченко і Поділля / Я. Крочек, М. Карпович // Прапор Жовтня. 1960. 23 листоп.
9. Кульбовський М. Подільська шевченкіана. Лауреати обласної премії імені Тараса Шевченка. 1993-2000 / М. Кульбовський. Хмельницький : Поділля, 2001. 96 с.
10. Левицкий О. Археологические экскурсии Т.Г. Шевченка в 1845–1846 гг. // Киевская старина. 1894. Т. XLIV. С. 231-244.
11. Магера М. М. Кам'янецькими стежками : повість. Хмельницький, 1989. 158 с.
12. Мацько В. П. Шевченко у серці моїм / В.П. Мацько. Хмельницький : Поділля, 1996. 60 с.
13. Назаренко Є. Д. Тарас Шевченко і подоляни. Хмельницький : НВП "Евріка" ТОВ, 2003. 32 с.

14. Прогулка с удовольствием и не без морали // Шевченко Т.Г. Твори: в 5 т. Київ : Дніпро, 1985. Т. 4: Повісті. С. 226-358.

15. Прокопчук В. С. Т.Г. Шевченко в долі Дунаєвеччини // Тарас Шевченко і сучасність: зб. матер. і тез міжнар. наук.-теор. конф. 21 травня 1996 р. Рівне, 1996. С. 225-227.

16. Його ж. З народних глибин. Славетні подоляни / Віктор Прокопчук. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1991. С. 12.

17. Його ж. З Шевченком у серці / В.С. Прокопчук // Спадщина Т.Г. Шевченка в контексті гуманізації сучасної освіти: зб. наук. статей. Хмельницький, 2001. С. 98-102.

18. Його ж. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В.С. Прокопчук. Київ : Рідний край, 1995. С. 42-43.

19. Сваричевський А. В. Археографічна подорож Т.Г. Шевченка на Поділля // Народна творчість та етнографія. 1973. № 2.

20. Його ж. Земля, яку сходив Тарас / А.В. Сваричевський // Радянське Поділля. 1969. 9 берез.

21. Його ж. Зустрічі далекі і близькі / А.В. Сваричевський. Хмельницький: НВП "Евріка" ТОВ, 2003. 44 с.

22. Його ж. На прекрасній Подолії. Сторінки подільської шевченкіани / А.В. Сваричевський. Хмельницький : НВП "Евріка" ТОВ, 2001. 55 с.

23. Його ж. Проскурів літературний від давнини до сучасності: нариси / А.В. Сваричевський. Хмельницький : НВП "Евріка" ТОВ, 1998. 156 с.

24. Його ж. Шевченко і Поділля. Земля, яку сходив Тарас / А.В. Сваричевський. Хмельницький, 1994. 62 с.

25. Шевченківський словник. Київ, 1978. Т. 2. С. 268.

26. Шевченко, Т. Г. Твори: в 5 т. / Тарас Шевченко. Київ : Дніпро, 1984. Т.2: Поетичні твори (1847-1861). С. 63-68.

27. Його ж. Твори: в 5 т. / Тарас Шевченко. Київ : Дніпро, 1985. Т. 3: Драматичні твори. Повісті. С. 122-154.

28. Його ж. Твори: в 5 т. / Тарас Шевченко. Київ : Дніпро, 1985. Т. 5: Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи. С. 215.

29. Шевчук С. Петро Чуйкевич: учитель, етнограф, фольклорист / Степан Шевчук // Діячі науки і мистецтва рідного краю у розвитку української національної культури: зб. матер. і тез наук. конф., 29-30 вересня 1998 р. Рівне, 1998. С. 205-210.

30. Шевченкіана Хмельниччини: бібліогр. покажч. до 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка / КПНУ ім. І. Огієнка; [укладачі: Т.М. Опря, В.М. Пархоменко, Н.О. Козак, Н.Д. Крючкова, Г.В. Гайшук; редкол.: С.А. Копилов, голова, В.С. Прокопчук, відп. ред. та ін.]. Кам'янець-Поділ.: КПНУ ім. І. Огієнка, 2014. 87 с. (Серія: "Хмельниччина краєзнавча"; вип. 1(3)).

Польські письменники Раймунд Корсак, Зигмунт Красінський і Миколай Бернацький на Дунаєвеччині

Дунаєвеччина на Поділлі – благодатний куточок на півдні нинішньої Хмельницької області дала Україні і світові багатьох талановитих письменників. Насамперед – Герасима Смотрицького, ректора Острозької слов'яно-греко-латинської академії, зачинателя на Поділлі – Волині полемічної літератури. Гідним продовжувачем справи батька, у тому числі й в царині літературній, став Мелетій Смотрицький, педагог, учений – творець слов'янської граматики, релігійний діяч, палкий захисник православ'я, а на завершальному етапі життя й унії, яка, на його думку, була єдиним засобом на той час примирити в одній державі поляків та українців, православних і католиків, зупинити криваве їх протистояння, автора більше десятка відомих літературних творів, зокрема “Треносу”(1610), “Апології”, “Протистації”(1628) та ін. [6]. Членами Спілки письменників України стали уродженець Великого Жванчика Володимир Бабляк, автор романів “Вишневий сад”, “Жванчик”, Микола Магера з Дунаївців та Іван Сварник із Лисогірки, поет і прозаїк Афанасій Коляновський з Томашівки. Незреалізованим залишився талант молодого поета, друга Олеся Гончара, улюбленого учня Павла Тичини, студента літературного факультету Київського державного університету нестерівчанина Леоніда Лупана, репресованого 1937 року й замордованого в архангельському концтаборі.

За більш ніж 350 років перебування Правобережної України в складі Речі Посполитої тут народилися, проживали, не раз бували чимало відомих польських митців. Природа краю, побут місцевого населення, історія, традиції, обряди знайшли відображення в їх творчості, що науковцям дало підставу виокремити в польській літературі так звану українську школу. Р. Корсака, З. Красінського, М. Бернацького до цієї категорії польських письменників не відносять, хоча українське середовище без сумніву знайшло місце і в їх творах.

У кожного свій життєвий шлях і зв'язок з краєм. Миколай Бернацький – уродженець Дунаєвеччини, Зигмунт Красінський не раз бував у Дунаївцях, де чималими маєтностями, цілим кущем населених пунктів з їх землями – найбільшим багатством феодальної доби, володіла бабуся Антоніна Красінська, 20 років прожив на Поділлі, бував на Дунаєвеччині Раймунд Корсак, помер і похований у Великому Жванчику. Зупинимось на цьому детальніше.

Раймунд Корсак народився 31 серпня 1768 року в Жуківщині, що в Слонімському повіті (Білорусія), у шляхетній родині середнього достатку. Батько Іпполит займав посади старости Велятицького, стольника Новоградського. Мати Ядвіга Гюнтерова підняла на ноги п'ятеро дітей, яким батьки дали належну освіту. Раймунд шкільну ланку проходив у Варшаві, у закладі ордену піарів, вищу освіту і спеціальність правника здобував у Краківському університеті. У 1791-1792 рр. був службовцем тютюнового департаменту Комісії скарбу Великого князівства Литовського, а з 1792 року – суперінтендантом тієї ж Комісії в Жмудській провінції. Саме в цей час познайомився і налагодив гарні стосунки з гетьманом Міхалом Огінським, визначним політичним діячем Речі Посполитої, претендентом на королівський престол, людиною інтелектуальною – байкарем, перекладачем, меценатом, присвятив йому трагедію “Брут і Касій”. Був вхожим до знатних родин, у тому числі підкоморія гродненського, дружина якого влаштувала літературний салон – зібрання творчих людей, брав участь в імпровізованих конкурсах на кращу пародію, мав успіх і визнання, що посилювало інтерес до літературної творчості. Відтак знайшов себе як перекладач, зокрема творів Ж. Деліля, Ж. Расіна, Ж. Лафонтена, автор віршів, поем, од, присвят, пародій, сатиричних байок.

У Гродно зійшовся з Якубом Ясінським, прилучився до патріотичних сил, конспіративної діяльності. Тому не дивно, що під час повстання під проводом Тадеуша Костюшка (1793-1794) опинився серед повстанців, служив у підрозділі литовської піхоти, яким командував Стефан Грабовський, брав участь у боях проти російських військ. За інформацією Едмунда Рабовича, вміщеною в “Польському біографічному словнику” [8, с. 113], нібито й отримав чин полковника. Звістка про поразку під Мацейовіцями і взяття в полон пораненого Т. Костюшка посіяла песимізм у рядах повсталих, спричинила низку наступних невдач і відступ аж до Варшави. Брав участь в обороні Праги – передмістя Варшави. Російські війська під командуванням О. Суворова після бомбардування жорстоко розправилися з оборонцями. Учасник тих подій Лев Енгельгард писав: *“До самої Вісли на кожному кроці було видно вбитих, а на її березі навалені купи тіл мертвих і помираючих вояків, міщан, монахів, жінок, дітей... Знищених мешканців було без ліку”* [3]. Раймунд Корсак залишився живим, а з ним – і важкий слід від “празької різанини”. Генерал Якуб Ясінський просив зафіксувати пам'ять про героїзм оборонців Праги в якомусь з творів. Раймунд брався за перо, ще того 1794 року розпочав поему “Про любов до Вітчизни”, але під тягарем важких споминів так не викінчив.

Після повернення в Гродно був заарештований, 8 місяців відбув у гродненській в'язниці, а ще 3 – у вільненській. Після звільнення поїхав далі тих місць. Обставини привели на Поділля, де місцева шляхта прийняла його як героя. Мальовнича природа, щирість мешканців, несподіване кохання і одруження з Юстиною Воланською, власницею бабчинецького і тростянецького маєтків на Ямпольщині, з 1797 року зв'язали життя письменника з Подільським краєм. Тут народився син Юліуш. Здавалося, все складалося добре. Однак – не зовсім. Дружина не завжди розуміла чоловіка, підкреслювала свою матеріальну перевагу.

Відраду знаходив у товаристві цікавих сусідів, творчих людей, однодумців. І, звичайно, у творчості. В останні двадцять років з'явився основний пласт його творів. 1800 року гостював у Яна Коссаковського, якому присвятив оду, стрічався з прелатом вільненським, на спогад якому теж залишив оду. У Тульчині познайомився з Станіславом Трембецьким, якому присвятив вірш. З Адамом Ржевуським об'єднали творчих людей в гурток, жартівливо названий “Капітула співпишучих”. Як наслідок, з'являлися нові гумористичні і сатиричні твори.

Не поривав зв'язків з Литвою, Варшавою. Після кількох публікацій на сторінках “Nowego Pamientnika Warszawskiego” став особливо популярним. Звинувачений у змовницькій діяльності півроку сидів у Кам'янецькій фортеці. Вийшов на волю у квітні 1810 року не без сприяння голови Головного губерніяльного суду поляка Яна Богуша, власника жванчицького і балинського маєтків на Дунаєвеччині. Не раз гостював у нього. У сьомому випуску “Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета” (1895), редагованому М.І. Яворовським, знаходимо тому підтвердження: “У 1809 році Йосип Дверницький уступив Балин Івану Богушу, голові подільських судів. Тут, у домі Богуша, часто проживав відомий свого часу польський поет Римуальд Корсак (помер 1817 року в м. Жванчику, іншому маєткові Богуша)” [11, с. 142].

А сталося це так. У серпні 1817 року Ромуальд вирішив побувати у Вільно. По дорозі захворів і зупинився у Жванчику. В ту гостину написав вірш “До Яна Богуша”. Гостю були раді, сприяли відпочинку і оздоровленню. Але воно, на жаль, не сталося. 9 листопада 1817 року він помер. Невідомо, яку позицію в цей момент зайняла родина. А Ян Богуш поховав свого сердечного приятеля на костьольному цвинтарі у Жванчику, на надгробу зафіксувавши: “Пам'ять доброчестивого переживе віки” [8, с.114].

Минуло два століття, у роки войовничого атеїзму зник костел, зник і цвинтар, досить приблизно можна вказати місце вічного спочинку поета. Але твори та пам'ять про їх автора живуть і сьогодні.

Певну роль у житті і творчості Зигмунта Красінського, разом з Адамом Міцкевичем і Юліушем Словацьким, цілком справедливо віднесено до трійки найвизначніших польських поетів-пророків, відіграли Дунаївці, на той час власність відомої в Речі Посполитій родини Красінських. Ця родина дала Польщі багатьох державців. Францішка Красінська стала дружиною принца Кароля, сина короля Августа III Саса, її правнук Віктор Еммануїл був першим королем об'єднаної Італії. Військовим, підкоморієм рожанським і разом з братом біскупом кам'янецьким Адамом Красінським одним з керівників Барської конфедерації був прадід Міхал, а дід Ян Красінський, який і купив Дунаївці – старостою опіногурським, ротмістром кавалерії народової, депутатом сейму від Поділля. Бабка Антоніна – з відомої на Волині та в Речі Посполитій, а після інкорпорації краю і в Російській імперії, передовсім активністю на поприщі освіти брата Тадеуша, родини Чацьких. Батько поета Вінцент Красінський, одружений з Марією Радзивілл, був генералом наполеонівської армії, 1811 року отримав титул графа, сенатор – воєвода Королівства Польського, згодом російський генерал, наближений до царя Миколи I.

19 лютого 1812 року в них народився син Зигмунт, майбутній поет, драматург. Він був у сім'ї третьою дитиною, сестри Лаура і Гелена померли невдовзі після народження. Суперечливим моментом у початковій біографії Зигмунта є факт його хрещення, власне, чи тримав його до хреста Наполеон Бонапарт, що, звичайно, було б дуже пристижно. Автор енциклопедичної статті “Польського словника біографічного” Збігнев Судольський твердить, що він “народився в Парижі 19.II. 1812 р., до хреста тримав Наполеон I” [10, с. 199]. У такому потрактуванні факт участі імператора Франції в хрещенні майбутнього письменника перейшов і в інші публікації, на його підтримку наводиться й те, що Зигмунту, як водилося в поляків, дали друге ім'я Наполеон. Однак цей факт знайшов сьогодні і категоричне заперечення. Мовляв, намір такий в Наполеона був, про що згадував в одному з листів сам генерал В. Красінський: “Сьогодні імператор повідомив мені, що до хреста пана Наполеона Зигмунта тримати буде”. Однак цьому наміру не судилося збутися – у зв'язку з невдалою кампанією проти Росії Наполеону в грудні 1812 року було вже не до цього [4, с. 563].

Дитячі роки Зигмунта проходили у Варшаві, куди сім'я перебралася 1814 року. Дитиною отримав прекрасну домашню освіту під наглядом гувернантки Гелени Хеммерсової та з участю учителів письменника Юзефа Коженювського та викладача варшавського ліцею Петра Хлембовського. У 6 років написав перше оповідання [4, с. 564]. Талант, помножений на наполегливу навчальну працю, дали можливість Зигмунту 1826 року

вступити до 6 класу Варшавського ліцею, а наступного року отримати атестат і стати студентом Варшавського університету, успішно навчатися на відділі управління і права.

Скільки разів бував Зигмунт у Дунаївцях, сказати важко. Названа словникова стаття, а за нею і ряд інших авторів, твердять, що літній час і канікули не раз проводив у Дунаївцях [10, с. 199; 1, с. 76; 7, с. 34; 5, с. 212]. Принаймні, для бабусі Антоніни онук став центром уваги і турботи. Як тільки дізнавалася про чергову недугу хворобливого хлопчика, переїхати з Дунаївців до Варшави для неї було дрібницею. Зате після повернення, зауважує автор оповідання “Бабка поета” Юзеф Ролле, вона своїм близьким і неблизьким із задоволенням розповідала про онука, його здоров’я, поведки [9, с. 270]. Перед кожним його приїздом оживала, старанно готувалася, двір набував урочистості, досить ошадлива господиня у цей час робила все, аби перебування онука в Дунаївцях було для нього приємним, приносило задоволення. Навіть влаштовувала екскурсії, зокрема у сусідні Мушкуненці, на гору Маринки, до водопаду [9, с. 271].

Невідомо, чи був Зізі (так з любов’ю називала бабуся хлопчика) в Дунаївцях 1819 року, але саме того року Антоніна Красінська офіційно заповіла семирічному онукові увесь дунаєвецький ключ маєтків. Правда, через сім років вона у такий же спосіб, офіційно і безапеляційно, скасувала заповіт [1, с. 75]. Важко встановити мотиви такого рішення, можливо спонукав її до того конфлікт з сином, який тривав з періодичними пом’якшеннями аж до переходу графині у засвіти.

Достеменно відомо, що 1822 року, зразу ж після смерті дружини Марії Радзивілл, граф Вінцент 7 травня поїхав з десятилітнім сином на Поділля і вже 18 травня писав своєму приятелю письменнику Каєтану Козьмяну, що в Дунаївцях їх зустріли добре. Того разу побували і в древньому Кам’янці, і в Окопах святої Трійці – останньому на Поділлі оплоті барських конфедератів. Побувати там виявилось не так просто, оскільки Окопи після поділів Польщі відійшли до Австрії. Потрібен був спеціальний дозвіл подільського губернатора, який після відповідних клопотань люб’язно надав тодішній губернатор граф Миколай Грохольський. Малолітній хлопчик запам’ятав ту екскурсію, зберіг у пам’яті й немало деталей. І вже згодом місцем діяльності головного героя “Небожественної комедії” Генріха обрав саме Окопи св. Трійці, трансформувавши їх, ці деталі, в авторський опис місцевості [9, с. 271].

1825 року тринадцятилітній Зигмунт зі своїм учителем П. Хлембовським знову побував у Дунаївцях. У “Щоденнику подорожі”

згадував Володимир, Порицьк, Кременець, Ярмолинці, через які пролягла тоді дорога [4, с. 565].

Більш детальну розповідь про перебування Зигмунта в Дунаївцях 1828 року знаходимо у вже згадуваному оповіданні Ю. Ролле. Йому йшов сімнадцятий рік, був студентом університету, приїхав з другом Гашинським. Власне, був у віці, коли посилюється інтерес до осіб протилежної статі, відбувається пошук дами серця. Таким об'єктом залицянь обрав дочку кухарки старшу від нього Галину, дарував їй квіти, сипав компліменти. Але у відповідь отримав холодне ставлення з її боку. Пізніше згадав предмет свого юнацького захоплення в листі до Гашинського, вказавши, що Галина вийшла заміж за службовця, дочекалася онуків і вже покинула світ земний [9, с. 273].

Навчання в університеті перервала несподівана подія. Зигмунт не взяв участі, можливо і за порадою батька, у похороні голови сеймового суду, відомого польського патріота Петра Белінського, із-за чого зазнав цькування з боку студентів і, навіть, побоїв. Керівництво знайшло вихід із ситуації – у березні 1829 року виключило з університету на один рік З. Красінського і його головного опонента Л. Лубенського. Тому навчання продовжив за кордоном, головним чином у Женеві.

Переважну більшість часу проводив за межами Речі Посполитої, у Швейцарії, Італії, Німеччині, Франції та інших країнах. Отримавши у спадок від хворобливої матері слабе здоров'я, яке, на жаль, з роками погіршувалося, а до того додалася ще й хвороба очей, він шукав сприятливого клімату, санаторного ліку, кращих лікарів. Вільний час віддавав творчості.

Перші літературні проби – це повісті, писані під впливом В. Скотта, Д. Байрона, зокрема “Гробниця родини Райхсталів”, “Владислав Герман і його двір”. У той час авторитету набувала така форма літературної творчості, як епістолярій. У листах знаходили віддзеркалення і зрілість пера,

Зигмунт Красінський (1812-1859)

і рівень світогляду, і, головне – тогочасні події, які викликали інтерес читача, спрагло до гарно поданої інформації. Згодом постали й інші талановиті твори письменника “Агай-хан”, “Небожественна комедія”, “Іридїон”, “Псалми надії”, “Готичні повісті”, “Молитви”, “Прощання з Італією”, “Спокуса”, “До пані Д.П.” та чимало інших ліричних творів, політичних публікацій, епістолярних блоків. Водночас життя наповнювали цікаві зустрічі, контакти, у тому числі з Адамом Міцкевичем, Юліушом Словацьким, якому присвятив біографічну й літературознавчу статтю “Кілька слів про Юліуша Словацького”, одну з перших на той час спроб дати об’єктивну оцінку доробку поета, окреслити його місце в історії польської літератури [10, с. 201-202].

Своєрідним каталізатором ліричної творчості З. Красінського стало кохання до Генрієти Віллан, дочки купця, стосунки з Ж. Бобровою, Д. Потоцькою, категорично обірвані батьком, який не полишав сина нав’язливої опіки, аж до втручання в його особисте життя. Саме батько за своїм вибором 1843 року пошлюбив сина з представницею аристократичного роду Елізою Браніцькою.

Після смерті бабусі поїздки в Дунаївці набули епізодичного характеру, а 1850 року, після продажу ключа маєтків Віктору Скибневському, припинилися. Юзеф Ролле описав його приїзд у Дунаївці з батьком восени 1844 року, вмістивши в оповіданні “Бабка поета” спогад настоятеля дунаєвецького костелу Еразма Вежейського про зустріч і спілкування з письменником.

З цього спогаду проглядає і суспільна вага батька генерала В. Красінського, якого зустрічало велелюддя подільських владоможців,

Палац Красінських у Дунаївцях. 2021 р.

і скритний характер сина, вразливого і водночас добропорядного й обов'язкового [9, с. 279-281].

Збігнев Судолський залишив інформацію про поїздку Зигмунта в Литву і на Поділля ще в жовтні 1845 року [10, с. 202], не вказавши, чи побував письменник у Дунаївцях. Нам видається не логічним, щоби, перебуваючи на Поділлі, не завітав він у дунаєвецький родовий маєток, яким на той час ще володів батько.

Для сімейного життя доля відвела йому всього 16 років, які віддав дружині, синам Владиславу і Зигмунту, дочкам Марії та Ельжб'єті, пошуку ліку від недуг, які щільно обступали, а також – творчості. Помер у Парижі 23 лютого 1859 року, похований в родинному склепі в Опіногурі. У добу незалежності, 2008 року, Дунаєвецька міська рада надала центральній вулиці міста, що пролягає поруч із палацом Красінських – головною архітектурною окрасою райцентру, прізвище Красінських. Було б справедливо і престижно на приміщенні палацу встановити меморіальну дошку на честь Зигмунта Красінського, видатного польського письменника і патріота, який свого часу не раз бував у Дунаївцях, зупинявся саме в цьому палаці.

А ось Миколай Бернацький на відміну від двох попередніх польських письменників є уродженцем Дунаєвеччини. Він побачив світ 6 червня 1836 року в Циганівці, яка примикала, а згодом злилася з селом Зеленче Дунаєвецького району, у родині Олександра і Корнелії Підлуських. На жаль, поки не вдалося дізнатися про їх життя у Циганівці, як і про дитячі роки майбутнього сатирика. У сьомому випуску “Трудов Подольського єпархиального историко-статистического комитета” вказується, що в Зеленчі, до складу якого на час виходу тому входили Порошівка, Циганівка і Косилів, 1818 року було 12 різних землевласників, серед яких, ймовірно, були й Підлуські, поміщики середньої руки. У Зеленчі було 264 двори – 1439 жителів, у Циганівці – 113 дворів та 602 жителі, у Косиліві – 10 дворів і 41 житель. Якщо врахувати, що Кремінським належало 310 десятин землі, Войдевичам – 278, Наталії Мартсон – 254 десятини, то решті дев'яти власникам заходило значно менше [11, с. 165].

Однак батьки робили все можливе, аби дати дітям освіту. Миколай, як і водилось в поміщицьких родин, початкову освіту отримав вдома, потім навчався в приватній школі Ваткого, закінчив Варшавський шляхетський інститут, який давав освіту вищого рівня ніж гімназії. 1856 року отримав місце службовця в Комісії внутрішніх справ Королівства Польського. 1863 року одружився з Наталією Гольніцькою, набув маєток Червона Лівська біля Калущина, в якому почав господарювати. У цей період свого життя (1863-1874) потягнувся до пера, опублікував низку статей з царини

землеробства. Після смерті дружини перебрався до Кракова, потім поселився у новонабутому маєтку неподалік Велічки [2, с. 81].

1873 року почав писати вірші, і, не маючи особливої довіри до свого таланту, надіслав сонет і два гумористичні вірші Крашевському з проханням оцінити їх, дати пораду. Крашевський підтримав старання автора, але порекомендував спочатку зайнятися перекладами, що дало б можливість ознайомитися з технікою віршування відомих майстрів, стало б своєрідним майстер-класом для початкуючого поета. І М. Бернацький взявся за переклад “Пісень” П’єра Беранже, які видрукував 1876 року в Кракові і перевидав 1882 року у Львові. Крашевський того ж 1876 року опублікував перший оригінальний вірш Бернацького “Я щасливий” в “Альбомі народного музею в Рапперсвіллі”. Заохочений і підтриманий у такий спосіб Миколай Бернацький почав друкувати свої сатиричні і гумористичні твори окремими зошитами. В результаті впродовж свого творчого життя видав 12 збірок фрашок – невеликих за обсягом ліричних і сатиричних сповнених гумору віршів на актуальні теми. Щось на зразок “В світі добре, бач, ведеться” [5, с. 214]:

В світі добре, бач, ведеться,

Гарно ми, бач, граєм:

На одного, що сміється-

Сто тисяч ридає.

Серед них – “Пісні й балачки” (“Piosnki i gawędy”, 1876), “Побутові сатири” (“Satyrę obyczajowe I”, 1880), “Сатири III” (“Satyrę III”, 1890), “Сатири та фрашки XII” (“Satyrę i fraszki XII”, 1894), “Вибір сатир і фрашок” (“Satyrę i fraszki w wyborach”, 1897), “Львівські гутірки” (“Pogadanki lwowskie”).

Був радикальним демократом, свою сатиру спрямовував проти можливо-владців, з боку яких зазнавав і спротиву, і утисків. Третій том його пісень і балачок сатиричних був зустрінутий в штики, автор звинувачений в розколі суспільства, затіяний процес, внаслідок якого наклад знищено.

1878 року перебрався до Львова, став співвласником з А. Бартошевичем “Книгарні польської” і журналу “Тиждень польський, літературний, мистецький, науковий і громадський”, з яким тісно співпрацювали Сенкевич, Крашевський, Козловський, Лам та інші автори. 1880 року А. Бартошевич вийшов з “Тижня”, який приносив одні збитки. М. Бернацький протримався ще рік і вимушений був згорнути видання.

1882 року одружився з Геленою Йордан, сестрою відомого філантропа Генріха Йордана. У ці роки з’явився основний масив творів М.Родоця (псевдонім Бернацького). Його фрешки і гавенди охоче друкували “Вісник польський”, “Огляд львівський”, “Смігусі”. З 1886 року виконував

обов'язки кореспондента у львівській філії “Краківського товариства взаємного кредиту”.

1894 року видав останню книгу сатиричних віршів, які заторкали болючі місця суспільства. Їх органічний елемент – сміх:

Він був мені першим другом,

Його називав Юзефом...

Не скаже “здоров” на людях,

Відколи став моїм шефом.

Все в чині? В іншій причині!

Що друг мій – зрідні скотині!

(“Він був мені першим другом”)

Окремі фразки М. Родоця схожі на співомовки С. Руданського, зокрема “Ідилія” – на “Не зле, ні добре”, бо автори, мабуть, користувалися польським збірником анекдотів, виданим у Варшаві 1793 року.

В житті – ідилія така:

Ковтає пташка хробака,

Собака роздира kota,

Собаку хижий вовк жере,

Пантера вовцюгу дре,

А лев пантеру дерти звик.

Та лева нищить чоловік,

Що й сам пожива хробака.

В житті ідилія така.

(“В житті ідилія така”)

Дехто з літературних критиків, зокрема й автор статті про М. Бернацького в “Польському словнику біографічному” Адам Бар, вважали, що його сатира не відзначається витонченим віршуванням чи стилем. Однак була виразом щирих почуттів, переконань, відповідала суспільним настроям, стала документом часу, знайшла свого читача і популярність.

Багаторічна травля посилила нервовий недуг, Миколай перестав писати. А 31 серпня 1901 року, повертаючись з відпустки, пострілом з револьвера покінчив з життям. Похований на Личаківському кладовищі.

За кількостолітню історію проживання українців і поляків в одній державі було все: і економічна співпраця, і спільна молитва в костьолі, і змішані шлюби, і боротьба проти спільного ворога, і ворожнеча та насильство. Однак був і взаємовплив як в господарській галузі, так і в царині освіти, культури, вплив позитивний, взаємовигідний. Свідченням

цього є зв'язок польських письменників Раймунда Корсака, Зигмунта Красінського і Миколая Бернацького з Дунаєвеччиною .

Список використаних джерел

1. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wyd.2. Wrocław; Warszawa; Krakow, 1996. Т.9 Wojewodztwo podolskie. S.74-78.
2. Bar A. Biernacki Mikołaj //Polski Słownik Biograficzny.Tom.II, zesz.1. S.81-82.
3. Даниляк П.Г. У Жванчику на Кам'янецьчині похований польський поет та революціонер Раймунд Корсак: електрон. ресурс. Режим доступу: <https://ue.ua/istiriya/4530>.
4. Його. Зигмунд Красінський та Поділля //Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2013. Вип.5. С. 562-672.
5. Прокопчук Т.К., Прокопчук В.С. Польські письменники на Дунаєвеччині // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн.конф. Київ : Рідний край, 1997. С. 209 –216.
6. Їх. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі України). Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2008. 64 с.: іл.
7. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина: край і люди: монографія. Дунаївці : Кам'янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2013. С. 34-35.
8. Rabowicz E. Korsak Rajmund //Polski Słownik Biograficzny. Tom. XIV, zesz.1. S.113-114.
9. Rolle A. Babka poeta // Opowiadania historyczne. Seria 7. Lwow, 1891. S.233- 282.
10. Sudolski Z. Krasinski Zygmunt //Polski Słownik Biograficzny.T. XIV, zesz.1. S.199-204.
11. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под. ред. Н.И. Яворовского. Каменец-Подольский : Типогр. Подол. губ. правл., 1895. 611 с.

Остап Вишня в Кам'янці-Подільському

Про це донедавна було мало що відомо. У “Моїй автобіографії” Павло Михайлович повідомив: *“Писати в газетах я почав у Кам'янці на Поділлі 1919 року за підписом Павла Грунського. (Чого я був у Кам'янці, питаєте? Та того ж, що й ви?). Почав з фейлетона”*¹

Доступ до преси доби національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., що відкрився з незалежністю України, дав можливість встановити, що в кам'янецьку добу ранньої творчості Павла Губенка побачило світ близько 40 творів. Отой фейлетон, з якого він почав, називався “Демократичні реформи Денікіна” і був надрукований 2 листопада 1919 року в газеті “Народна воля”. У наступні дні ця ж газета вмістила, ще 5 його фейлетонів:

6 листопада – “Рятуйте”, 7-го – “Розмова з Міністрами УНР”, 11 – “Допекло”, 12 – “Ганьба”, 14 – “Про велике чорт зна що”. Однак більшість творів опублікувала “Трудова громада”.

Десь у час перебування П. Губенка в Кам’янці-Подільському відбулася його зустріч з таким самим початкуючим поетом, гумористом, байкарем Микитою Годованцем. Під впливом одного з літературних диспутів, що проходив в державному українському університеті, М. Годованець опублікував у місцевій газеті байку “Максим і Павло”, яка стала популярною в місті, бо читачі вгадували в ній прототипів героїв. Одного разу байку похвалив читач: *“Вона буде в нашій українській хрестоматії”*. Це запам’яталося авторові і лише 1930 року, знову зустрівшись з тим же читачем, Микита Павлович зрозумів, що гарне майбутнє в літературі про-рокував йому Остап Вишня.²

А чим були наповнені інші дні, тижні, місяці проживання П.М. Губенка в Кам’янці-Подільському? На жаль, реконструювати події 90-річної давності не так просто. І ось несподівано повезло – С.М. Феодосієв з Києва передав ксерокопію “Спогаду про О. Вишню” Степана Риндика, вихідця з с. Заставля, що із заходу притулилося до м. Дунаївці, відомого в західній українській діаспорі педагога, журналіста, письменника, який завершив свій життєвий шлях у Чикаго. Спогад побачив світ 1957 року в листопадовому 94-му числі журналу “Нові дні” з нагоди першої річниці смерті Остапа Вишні і проливає світло на цікаві деталі перебування Остапа Вишні тоді в столичному Кам’янці-Подільському.³

Їх перша зустріч відбулася в поїзді, що кількаднів добирався до Кам’янця. Тоді всім кинувся у вічі “молодий чоловік, дуже веселий, великий майстер оповідати дотепні історії”, урядовець Міністерства шляхів УНР. То був Павло Губенко.

Автор спогадів не приписує собі якихось заслуг у становленні письменника Остапа Вишні. *“Я певен, – твердить він, – що Губенків талант проявився б за всіх і всяких обставин і умов. Раніше чи пізніше він примусив*

би Губенка взятись за перо, незалежно від того, чи хтось радив йому чи не радив писати”.⁴

Помилково називає С. Риндик газету “Трудова громада”, в якій вміщено найбільше творів П. Губенка, “Українською громадою”. Зате достеменно пам’ятає, що була вона есерівською, тобто – “органом Кам’янецької організації Української партії соціалістів революціонерів”. Запам’ятав він і резонансний фейлетон під назвою “Одруження”, яким гуморист відгукнувся на польсько-український альянс та інші деталі.

Степан Риндик окреслив час перебування Павла Михайловича Губенка в Кам’янці-Подільському – зима, початок 1919-го – літо 1920 рр. Але ж кам’янецькі публікації гумориста вміщуються в рамки – 2 листопада 1919 року – 17 лютого 1920 року. Та й Юрій Цеков у передмові до чотиритомника творів Остапа Вишні (Київ :Дніпро, 1988) зазначає, що молодому фейлетоністові довелося “напровесні 1920 р. тікати з Кам’янця до Києва”.⁵ Можна поставити під сумнів ще деякі деталі, наведені в спогаді. Але, погодьмося, що за 40 років з часу зустрічі там, у США, за відсутності джерел помилки можливі. Звичайно, не в суттєвому. Але зі спогаду постає образ малознаного Павла Губенка, деякі факти доповнюють мозаїку життя і літературної творчості кам’янецького періоду, у чому переконайтесь і ви, читачу, познайомившись з ним.

“Спогад про О. Вишню (З нагоди перших роковин смерті)

З Остапом Вишнею я познайомився в поїзді Міністерства Шляхів УНР під час переїзду з Києва до Кам’янця на початку 1919 року. В цьому поїзді знайшлася невелика купка службовиків, що в часі довготривалого стояння по станціях видала кілька чисел невеличкої газети, де більша частина матеріалу, поза оглядом подій та інформаціями, складалася з гумористики. Спеціально звертали на себе увагу передовиці, навмисне писані утертими журналістичними фразами і так туманно, що не можна було розібрати, про що власне мова. Цими передовицями особливо захоплювався Павло Губенко, один із урядовців міністерства. Це був ще молодий чоловік, дуже веселий і великий майстер оповідати дотепні історії. Хто тоді міг сподіватися, що з нього вийде колись неабиякий письменник – Остап Вишня?

Одного разу він оповів нам, як вибухли були “аграрні безпорядки” в селі Груні на Полтавщині, де батько Остапа Вишні служив за управителя маєтку в якогось пана (прізвища не пам’ятаю). “Безпорядки” стались одної ночі під час жнив, а були вони переведені таки самим

сином управителя, Павлом Губенком, принаймні з його ініціативи і при його найжвавішій участі.

Тієї ночі дівчата з сусіднього села, що робили в Грунях на полі, не пішли на ніч додому, а лишилися спати в економії. Свій нічліг улаштували вони на великій стирті пшениці, ще не скінченій. Дізнавшись про це, Павло Губенко, як тільки настала темна ніч, виліз на стирту і хотів там з дівчатами робити досвідки. Але змучені працею дівчата не мали охоти до такої розваги й рішуче сказали йому забиратись до нечистого. Павло не хотів слухатись і вперто переконував їх, що таки найкраще було б трохи побавитись. Тоді дівчата вирішили скинути його силою на землю. Почалися змагання. Павло бігав по стирті, дівчата за ним, аж поки стирта не розхиталась і не перекинулась разом із Павлом і з усіма дівчатами. Але падаючи, стирта так сильно бабахнула, що було чути до найдалших околиць. Загавкали всі собаки. Прокинувся і старий Губенко. Бувши певен, що стався якийсь саботажний напад на економію, він схопив рушницю і, вискочивши на ганок, почав стріляти в небо і кричати "Гвалт!". При такій ситуації Павлові не залишалось нічого іншого, як утікати світ-заочі, що він і зробив.

Чи це була видумка, чи таки справжня подія, я не можу сказати. У кожнім разі ми з великою цікавістю вислухали це оповідання про "аграрні безпорядки" в Грунях, тим більше, що воно, це оповідання, було розказане нам із великим мистецтвом. Можливо, що десь пізніше Остап Вишня описав цю подію. Я не читав усіх його творів і не можу сказати, як було далі.

Свою літературну роботу Губенко розпочав у Кам'янці на Поділлі влітку 1919 року. Одного дня він показав мені пару гумористичних рецензій на твори Михайла Семенка – "П'єро задається", чи "П'єро мертво петлює". Це сталося, мабуть, тому, що я безнастанно радив йому записувати все те, про що він оповідає, і таким чином випробувати, чи не має він письменницького таланту. Ці рецензії були дуже дотепно написані, і я був ними захоплений, а Губенко аж сяяв від щастя. Згадую це не тому, щоб показати, що я мав якийсь вплив на Губенка, і тим приписати собі певну заслугу. Я певен, що Губенків талант проявився б за всіх і всяких обставин і умов. Раніше чи пізніше він примусив би Губенка взятись за перо, незалежно від того, чи хтось радив йому чи не радив писати.

Свої гуморески Губенко друкував у місцевій газеті "Українська Громада" (?), в органі есерівської партії. Робити з цього висновок, що Губенко був есером, звичайно, не можна. Можливо, що й був. У кожнім разі його в першу чергу і може навіть виключно цікавила доля України та чим скінчиться війна з Москвою, а не той чи інший соціальний лад в Україні і внутрішня

політика в ній. Це був чистої води патріот. Свої гуморески він підписував псевдонімом “Павло Гунський”. І це ім’я було дуже популярне в Кам’янці. Дякуючи йому, газета була дуже читана, дармащо через брак добрих складачів та інших фахівців газетної справи робилася дуже неохайно. Найкращим твором Павла Гунського було довше оповідання під назвою “Одруження”, де автор піддав жорстокій критиці польсько-український альянс, на підставі відомого “Варшавського договору”. Це оповідання появилося восени 1919 року вже під час окупації Кам’янця поляками. Одначе, оскільки мені відомо, воно не викликало з боку поляків ніяких репресій. Боюся, що це оповідання і взагалі всі інші писання друковані в Кам’янці і підписані Павлом Гунським, пропали з приходом Москви.

Літом 1920 року Павло Губенко покинув Кам’янець і подався на схід. Прощаючись зо мною, показав мені банкнот на п’ять фунтів стерлінгів. Це було єдине його майно на непевну дорогу. Я не запитував, чому він їде на схід. Тоді багато так зробило. Політична ситуація була така, що майже не давала ніяких надій на успішний кінець нашої боротьби з Москвою. З дня на день зростала серед українців віра, що може українським комуністам (укапістам) удасться якомсь перебрати в Україні владу від москалів. Чи й Губенко був заражений такою вірою, я не знаю. Припускаю, що найбільшу роль в його рішенні їхати на схід відіграла звичайна туга за вужчим рідним краєм, за рідною Полтавщиною і рідним домом. Потім прийшла сумна, але передбачувана вістка, що його заарештовано і ув’язнено.

Остап Вишня мав безумовно великий письменницький талант, але він не мав під московською окупацією можливості сміятися з того, з чого треба було сміятися, і не мав права сміятися так, як би йому хотілося. Проте твори Остапа Вишні мають видатну вартість із боку мови. Видко, що автор не писав “на коліні”, а ставився до свого діла з великим піетизмом. У нього кожне слово пильно дібране, кожне речення пильно оброблене. Нема мовних “паразитів”, як у багатьох інших словотворів, нема зайвих слів, але й нема недоговору, хіба що страх перед Москвою примушував його поставити крапку там, де мало прийти щире слово. Я думаю, що велика популярність Остапа Вишні була головним чином наслідком великої досконалости й краси його мови”.

Список використаних джерел

1. Вишня О. Твори: У 4-х т. / Остап Вишня. Київ : Дніпро, 1988. Т.2 Усмішки, фейлетони, гуморески. 1925 –1933. С. 11.
2. Сікорський М.А. “Народу рідному своєму щасливу доленьку скуємо...” (Спогад до 100-річчя від дня народження М.П. Годованця) // Особистий архів М.А. Сікорського. Спр. 2. Арк. 3.

3. Нові дні: універсальний ілюстрований щомісячник. Торонто, 1957. №94. Листоп. С. 9-10.
4. Там само. С. 9.
5. Церков Ю.І. “Мою роботу рецензував народ!” / Юрій Церков // Вишня О. Твори: У 4-х т. / Остап Вишня. Київ : Дніпро, 1988. Т.1 Усмішки, фейлетони, гуморески. 1919-1925. С. 11.

Літературний процес другої половини 50-х рр. ХХ ст. на Хмельниччині крізь призму листів М.П. Годованця до М.А. Скорського

Микита Павлович Годованець і Микола Андрійович Скорський – подоляни, вихідці з Вінниччини. Оскільки біографічну хроніку М.П. Годованця нами детально окреслено в попередніх публікаціях, і дозволимо собі зазначити лише деякі життєві віхи другої діючої особи цієї публікації М.А. Скорського.

Микита Годованець у молоді роки

Народився він 9 серпня 1920 року в с. Юшківці Оратівського району, де батько завідував початковою школою. Пережив голодомор 1933 року, був свідком масових репресій 30-х років. Якраз у їх розпал – 1937 року став студентом філологічного факультету Київського державного педінституту ім. М. Горького. Там, у Києві, його заповонила літературна стихія – відвідував “літературні четверги” в редакції “Літературної газети”, цікаві зустрічі у “Комсомольці України”, пробував себе в критиці, випускав сатиричну стінгазету “Гуморист”. З введенням у вересні 1940 року плати за навчання в середніх та вищих навчальних

зкладах із-за фінансових труднощів на останньому 4-му курсі перевівся на заочний відділ й влаштувався учителем мови та літератури в Мартинівську СШ на Канівщині, щоб допомогти батькам навчати молодшого Олександра – студента 2-го курсу хіміко-технологічного інституту.

Випускні екзамени здавав під завивання сирен, бомбові вибухи. Брав участь в обороні Києва. У вересні 1941 року поранений командир відділення М.А. Скорський попав у полон як і інші більш ніж 660 тис. бійців та офіцерів Південно-Західного фронту, які із-за стратегічних прорахунків Головнокомандувача зазнали голоду, холоду, поневірянь й заплатили здебільшого не тільки честю, а й життям.

Миколі Андрійовичу пощастило – на початку війни німці нерідко рядових військовополонених відпускали з таборів додому. Так восени 1941 р. опинився на Чемеровецьчині, у с. Драганівка, батьківщині дружини... А з визволенням краю влився в ряди діючої армії і в складі 1031 полку 280 стрілецької дивізії визволяв Україну, Польщу. І знову ж таки у вересні, але вже 1944 року, на Сандомирському плацдармі був важко поранений (втратив ліву руку)...

У січні 1945 року обійняв посаду відповідального секретаря Чемеровецької районної газети “Голос стахановця”, через півроку – таку ж посаду в Орининській районці – “Червоний прапор”.²

Восени 1946 року став учителем вечірньої школи робітничої молоді №1 у Кам’янці-Подільському, 1947-го викладачем педучилища. Проявив особливий інтерес до української дитячої літератури, піддавав літературному аналізу доробок тогочасних дитячих письменників, публікувався. Так влився до об’єднання кам’янецьких письменників, літературознавців, яке особливо

Микола Андрійович Скорський (1920-2016)

активізувало свою діяльність у середині 50-х, став членом його бюро, редколегії першого досить об'ємного літературно-художнього альманаху “Кам'янець-Подільський”.³

Саме в цей період відбулося його знайомство з Микитою Павловичем Годованцем, який тільки після смерті Й. Сталіна, аж 1954 року, зумів повернутися до Кам'янець-Подільського, з'єднатися з сім'єю – дружиною Серафимою Миколаївною і сином Анатолієм. Поселився в будинку батьків дружини, 10 грудня отримав призначення учителем праці в 4-у міську семирічку, що знаходилася на Руських фільварках. У статті “Жодного дня без байки (до 90-річчя від дня народження М.П. Годованця)” Микола Андрійович так описує їх першу зустріч: *“На початку вересня 1955 року до вчительської кімнати Кам'янець-Подільського педучилища, де я тоді працював викладачем української мови та літератури, зайшов літній чоловік. На вигляд йому було за шістдесят, а бліде, стомлене обличчя вказувало за давненої хвороби серця. Запитав про мене.*

– Годованець... Микита Павлович, – відрекомендувався.

Тоді це прізвище говорило мені небагато, бо в другій половині 30-х – на початку 40-х років, коли я навчався в інституті, студентам-філологам у лекційних курсах імен Годованця та деяких інших письменників не називалося, не згадувалися вони і в критичних статтях та оглядах.

– Тут – байки. Як матимете вільну годину, прочитайте з олівцем і скажете свою думку... Можете й лаяти діда...”

Згодом, 1957 року, ця папка стараннями редактора А. Косматенка з передмовою П. Сліпчука у видавництві “Радянський письменник” перетворилася у красиву червоненьку на 220 сторінок книжку, куди ввійшло 88 оригінальних байок та 27 – за мотивами Езопових творів.⁴

*“Не криючись скажу, – писав пізніше М.А. Скорський, – що з приємністю прочитав на титульній сторінці подарованої збірки напис автора: “Вельмишановному Миколі Андрійовичу, через чий перший фільтр ці байки пройшли, прямуючи в широкий світ. З пошаною М. Годованець. 22.IX.57.”*⁵

Наприкінці 1956 року Микола Андрійович перейшов на роботу до редакції обласної газети “Радянське Поділля”, очолив відділ культури і шкіль й одночасно обласне літературне об'єднання. Відносини з Микитою Павловичем Годованцем переходять в іншу площину, набирають характеру сталого обміну думками здебільшого з проблем діяльності обласного літоб'єднання, підтримки й спрямування літературного процесу на Хмельниччині. В особистому архіві М.А. Скорського збереглося 95 листів з доданими до них байками, документами, які адресат не тільки зберіг,

а й упорядкував у хронологічному порядку в 4 блоки. Перших 20 листів, які автори представляють читачеві, припадають на 1957-1959 рр. – період становлення й утвердження Хмельницького обласного об'єднання, незалежного від Вінницької обласної організації Спілки письменників України.

Микита Павлович, що, власне, сам спинався на ноги після майже десятилітнього перебування на Колимі, особливо дбав про автономне письменницьке обличчя хмельницького літоб'єднання. *“Чи не вийде так, що наш альманах зіллуть з вінницьким?”* – з тривогою перепитував М.А. Скорського 20 травня 1959 року. – *А чи не вирішуватимуть долю нашого альманаха (його літературне лице) літератори Вінниччини?*

Тому й пропонував створити обласний громадський літфонд. Гонорар за *“Казку про золоту рибку”* віддавав *“у довгострочну позику об'єднанню в фонд організації видавництва художніх творів наших письменників Поділля”* (лист від 28.03.1957 р.). Він розумів, що письменнику потрібно друкуватися, і в першу чергу – молодому, бо це *“стимулює молодих і допоможе їм в роботі і рості”* (лист №2 від 28.03.1957 р.).

Особливої наснаги Микиті Павловичу надало поновлення 1957 року в Спілці письменників та реабілітація, яку сприйняв, як офіційне вибачення влади за вчинену несправедливість. Працював наполегливо, його девізом стало: *“Жодного дня – без байки!”* Як тільки рукопис збірки *“Байки”* розіслав рецензентам, зразу ж взявся за Езопові твори. А 29 квітня 1958 року повідомляв Миколі Андрійовичу: *“Вже книжка моя перчанська “Осел на хаті” вийшла – маю сигнальний примірник... Ще в квітні написав 50 нових езопівських байок, десять своїх опрацював і нових нашкрябав. Трохи забагато, боюсь, щоб знов від перепрацювання не злягти...”*

М.П. Годованець досить відповідально ставався до своєї праці. Не раз картав себе за те, що відправляв до редакції не *“вистояну”* байку і просив не друкувати, давав наступний абсолютно кращий варіант (див. два варіанти байки *“Ослиця в квітнику”*, доданих до листа № 17 від 10 червня 1958 року). Ще й оправдовувався: *“Вилайте мене, старого дивака: нащо виганяти пастися “Ослицю” на квітник, коли він ще не визрів? Вже скільки разів сам собі казав: ніколи не поспішай посилати свіжину. А тут вночі написав, а на ранок вигнав пастися. Тільки як будете лаяти, то добре лайте, щоб удруге знав і так не робив”*. А згодом зробив і третій варіант байки. Відомо, що він підготував аж шість варіантів байки *“Індичка на пенсії”* і тривала ця робота протягом півроку.

До молодих письменників ставився більш поблажливо, розумів, що ініціативу не варто губити, що досвід приходить з часом. Турбувався про вихід книги М. Головина. Вважав некоректною критику книги

початкуючого гумориста В. Яцкова Самійлом Черненком на фоні його вже досвідченого автора далеко не першої книги байок. *“Тільки-но закінчив читати повість Тулистика в альманасі (мова про повість “Передній край” Петра Тулистика в 2-му випуску “Літературного Поділля” за 1957 рік. – Авт.) і бачу, що рецензент “Літ. газети” несправедливо очорнив її, як і вірші Головина. Звісно, Тулистик – не Гончар і навіть не Стельмах, але талановитий початківець”* ⁶.

Турбувався про ріст Василя Василяшка і В'ячеслава Волохівського. *“До речі: тут будуть для Хм. альманаху вірші моїх підшефних поетів Волохівського і Василяшка, – писав 8 липня 1957 р. Миколі Андрійовичу. – Здібні хлопці! Ростуть, вчаться! Виберете щось і для газетної літ. сторінки, чи просто так дасте, як то Ви дали були про якогось молодого. Це обидва студенти к/о технікуму, селянські хлопці: Василяшко – з Новоушицького р-ну, Волохівський – з Балинського”* ⁷. Він ще не раз і не в одному листі повертався до своїх “підшефних”, турбувався про їх хоч і скромний, але чесно зароблений гонорар: *“Дізнайтесь, чому не вислано гонорар нашим молоднякам – Волохівському та Василяшку. Вони ж без гроша”* (лист №11 від 7 січня 1958 р.). А згодом і порадив разом з молодим поетом: *“Василяшко росте в сторону сатири. “Л.Г.” відзначила хлопця...”* ⁸.

У листах М.П. Годованця порушувалася проблема взаємодії письменника і видавця, скованого ідеологічними путами, дорікав, що редактори бояться немилості, беруть “зелененьке”, “беззубеньке”, зате “актуальненьке...”. У листі (квітень 1957 р.) розповідав М.А. Скорському, як київському редактору, який ставив М.П. Годованцю за приклад Сергія Михалкова, послав байку самого С. Михалкова. *“Він її якраз не знав, ну і розчехвостив так, що аж пір'я полетіло. Потім я йому відкрив “секрет”. Сміху було. Але воно характерне явище в нашому літ.- газ. світі”* ⁹.

Відносини між М.П. Годованцем і М.А. Скорським будувались на взаємній повазі, відповідно до ролі кожного в літературному процесі. Нерідко діставалося Миколі Андрійовичу, майже в кожному листі Микита Павлович чогось вимагав, докоряв, підганяв, радив. Але справедливо, заради спільної справи. А той затуляв собою глуху до думки творчої людини ідеологічну систему. Однак за зовнішньою вимогливістю ховалася скупа чоловіча любов до соратника, повага і довіра. Але про все це краще повідають самі Годованцеві епістоли.

Шановний Миколо Андрійовичу!

Дякую за одвертий лист. Для автора щиро висловлена правда – найдорожча річ.

Має бути ясно й те, що байку треба вміти читати. На практиці воно буває так, що в газетах найшвидше ідуть речі, на жаль, найпримітивніші. А як чуть складніша – назад. “Осот” довгенько лежав, у друк просився. Не підходив, а це, спасибі, підійшов. І багатьом подобався: ця хиба у нас є: “осот” там викинуть, а в друге місце, дивись, уже й пристроїли. Актуальніше питання – зеркало життя!

Прикро тільки те, що “Хориста” не сподобався Вашим товаришам. Я шкодую, що у них поганий смак. Це – одна з кращих моїх байок. І підносить вона найболючіше питання нашого сьогодні, картає хибу, яку треба випікати розпеченим залізом. Може комусь не подобається тому, що сам він любить з любов’ю виконувати накази “по записочках” начальства. Може я її де влаштую в Києві. Ось завтра їду, викликають верстати мою книжку.

Знаєте, М.А., я зробив дуже цікаву роботу: Езопа. До тих, що ото Ви читали, я зробив іще 17 і всі 27 ідуть у збірці. Тепер я зробив іще 50 і думав би випустити збірку “Сто байок Езопа” (25 – прозою). Як Ви думаете – цікава робота? Ці останні не на міжнародню тему, а такі собі, з перчиком. У нашій літературі нема нічого подібного. Та і в рос. нема. Те, що видавалося в минулому віці – те на сьогодні нічого не варте (в розумінні художнього оформлення).

А що, якби видати її в обласному видавництві? Адже Сталінське, Одеське, Львівське, Закарпатське та інші видають своїх авторів. Чому б не видати нам? Зробити так, щоб і центральні позаздрили і зовнішньому оформленню, і характеру книжки. У всякому разі ми б дали Езопа, а таких творів в сучасному світі і ніхто не видавав. У Езопа 2500 років за плечима, а він заговорить сьогоднішньою мовою.

Подумайте. А 27-го погодимо це діло.

Привіт.

Ваш М. Годованець.

Шановний Миколо Андрійовичу!

Доброго здоров'я! Привіт Вашим товаришам по роботі!

Посилаю замітку про роботу нашого літоб'єднання. Посилаю вирізку з проспекту видань в-ва "Рад. письменник", а також "Мій творчий шлях", щоб у Вас був під руками матеріал про мою літ. роботу. Може придасться, коли писатимете рецензію на книжку "Байки" (я думаю, то Вам і карти в руки).

Передайте в бухгалтерію дані про мої роки, щоб з мене в майбутньому не нараховували за бездітність.

Листи мені надсилайте (і літ. об'єднання і бухгалтерія) на мою домашню адресу: м. Кам'янець-Под., вул. Шевченка №83, Микиті Павловичу Годованцю. В редакції затримуються.

Закінчив я роботу над збірником "Сто Езопових байок". Ще доробляю "запас" – може що забракують. Оце то роботонька була! А практика яка? Запропонував Держлітвидав у 1958 рік. На май мушу здати в роботу. Зараз шліфую. Евг. Моїсеївна береться написати до збірки про мою роботу над Езопом вступну статтю.10

Здав у Дитвидав абхазьку нар. казку "Хуардиж" (нар. епос) і "Казку про рибалку та рибку". Остання робота дуже сподобалася і Евг. Моїс. і всім, кому читав у Києві. Цікаво, чи вона Вам не придалася б у альманах? 350 рядків віршу. Зроблено оригінально з укр. нар. колоритом (сюжет то світовий, але за Пушкіном). Ніякий не переклад, цілком оригінальна трактовка теми, своєрідні типи. Може Вас буде "смуцять" гонорар (розмір), то ми домовимось. Мені з альманаха не багатіти. А якщо домовимось, то гонорар я можу дати в довгострочну позику об'єднанню в фонд організації видавництва худ. творів наших письменників Поділля.

Я гадаю, що пора б нам подумати про утворення такого фонду. Треба, щоб самі письменники, дома творчості і культури наших міст, парторганізації внесли щось з своїх можливостей. Письменники можуть подарувати частину свого гонорару за альманахи, бюро можуть організувати літ. виступи з спец. метою на користь фонду, парторганізації можуть асигнувати щось там трохи, а дома нар. творчості віддати свої на це фонди. На літ. вечорах можна організувати лотереї, щоб виручка пішла в цей фонд. Під лежачий камінь вода не тече. А якщо хтось, чистоплюй, скаже, що може тут щось незручне, то вільно йому говорити, а мета буде досягнута: не все ж у руки комусь заглядати, а самим за своє діло беручіи братися. Видання творів наших достойних

письменників, групових збірників буде реальним досягненням нашої організації, стимулює молодих і допоможе їм в роботі і рості.

Коли ж нарешті вийде Головін? Я б хотів написати рецензію на його книжку. Дуже він мені подобається. Будуть з нього люди. Треба йому створити умови росту, а головне – роботи. Взять би його в газету!

Що буде з моїми байками для Вашого альманаха? Я боюсь, що Ви підбиратимете по газетному стилю – злободенність і спец. жовтневі темі, а у мене ж сатира. Друге: “смуцаєт” мене те, що у Вас краці байки бракуються під тим поглядом, що “товаришам не подобається”, ось як з “Хористом”. Що ж саме в ній не подобається? я не можу дібрати розуму. Усім і тут, і в Києві вона подобалася, а Вам там не подобалася. Може в чому що не так, так можна ж обробити! Я ж газетяр і над матеріалом працювати вмю. У мене вибір великий (і Езон, і свої оригінали, нові е). Байка – не завжди фейлетон. Вона більш узагальнює. І так до неї й підходить. А інакше можна впасти в халтуру, як це трапляється і в “Роб. газеті” та “Літ. газеті”.

Було б гарно, щоб Ви, бувши в Кам'янці, побачилися зі мною.

Ваш Микита Годованець.

Мій творчий шлях

Народився 2 листопада 1893 р. в с. Вікнині Джулинського району на Вінниччині в селянській родині.

Закінчив второкласову учительську школу. Учителював до 1924 р. З 1924 р. перейшов на журналістську роботу.

Почав писати вірші в 1907 р. Вперше було надруковано вірші в 1912 р. в журналі “Маяк” (Київ). Ширше почав друкуватися в 1917 р. Перша байка надрукована в 1917 р. в ревельській газеті, де я відбував військову службу.

Перша збірка творів вийшла в 1920 р. – “Д. Бідний – Байки і пісні” у видавництві політвідділу н-ської дивізії Червоної армії (переклад на укр. мову).

Далі вийшли такі збірки:

1. 1927 р. “Незаможник Клим” (м. Вінниця)
2. 1928 р. “До добробуту й культури” (м. Житомир)
3. 1929 р. “Парася на парастасі” (весела книжка “Плужинина”)
4. 1930 р. “Будяки” (м. Харків, сільрад. болячки)
5. 1930 р. “Довгоносики” (Харк., антиреліг. байки)
6. 1930 р. “У колектив” (на колг. теми)
7. 1931 р. “Трактор і рало”
8. 1932 р. “Байки” (клас. боротьба)
9. 1937 р. “Золотий ключик” (перекл. з рос. мови казки О. Толстого)

Одинадцята книжка “Байки” виходить в найближчому місяці у в-ві “Рад. письменник” (125 байок).

Виготовлено до друку і запропоновано на 1956 р. в-ву “Держлітвидаву” “СТО ЕЗОПОВИХ БАЙОК”.

Написав і запропонував Дитвидаву “Казку про золоту рибку” (за сюжетом Пушкіна) та абхазьку нар. казку (нар. фольклор) “Хуардиж”.

Працюю над оригінальними байками.

м. Кам'янець-Под., вул. Шевченка №83

Годованець Микита Павлович.

№ 3

IV.1957

Шановний Миколо Андрійовичу!

Рецензія на наш альманах нагадала мені, що у нас з Вами на совісті ще є нерозв'язане питання. Властиве – у Вас. Чому б Вам не сказати одверто – що і як? Не подобаються, чи не підходять – так і сказати. А ще коли б Ви сказали, чому саме не подобаються, чи не підходять – було б зовсім добре. Я вже виріс з того періоду, коли це кривдить, чи ображає, чи дуже вражає. А коли б це я і моя байка мала користь з В [ашої] відповіді, так це було б і корисно. Одне у мене є хороше: люблю працювати над твором, щоб був кращий. Що гостріш (але щира, правдива, дружня) критика, тим для мене вона корисніша. Звісно, я не сліпо йду на зауваження, у мене є і своя думка, але я дуже радий завжди, коли мене хтось наштотує на новий ход у грі. Багато я зробив для своїх байок під час роботи з кам'янецькими товаришами (в тім і Ви), а ще більш після зауваження кийвських друзів. Було так байку пересиплю, що мало що й залишиться, а виходить краща.

Я знаю, що для газети треба. Сам працював у газетах. Вам хоч би і не дуже – то, хоч і зелененьке, але актуальненьке, до теми дня. Адже, коли б я надіслав до В [ашої] газети і найкращі з тих, що надруковані в “Перці”, “Вітчизні” (я думаю, щоб навіть Крилов прислав в редакцію свої шедеври про Осла і Солов'я, “Квартет”, “Ворона і Лисиця”) – редакція забракувала б і найшла б причину... Ви знаєте, був у мене такий випадок: один з кийвських моїх друзів, яким я часто користувався для вивірки своєї роботи, дуже завжди ганив мої твори (було так в роках 1947-49), крив їх во-всю.

Я йому і на укр. і на рос. мові посилаю – б'є підряд. Якось посилаючи йому свої рос. байки підклав байку Михалкова. Він її якраз не знав, ну і

розчехвостив так, що аж пір'я полетіло. Звісно, воно і Михалкова можна і часто є за що крити, але тут смішно вийшло, бо він усе мене навчав, що треба у Михалкова вчити байки писати. Потім я йому відкрив "секрет". Сміха було. Але воно характерне явище в нашому літ.- газ. світі.

От я Вам пошлю перероблену байку "Мудрий керівник". Побачите, як воно опрацювується під добрий настрій. По-друге, може придасться, умістите її в газеті.

А заразом ще децю пошлю. Байки наче (мені, принаймні, здається) не погані, беруть важливі теми, але... Вам би до підготування до весни сатирку б, правда? Давайте теми, присилайте листи з місця, може що й вийде, як утягнете.

Ви знаєте, "Осот" колись і Вам був сподобався, і Евг. Моіс. за цю байку поставила 5 з плюсом, хоч мені вона здавалася не зовсім багато зробленою. Але ж газети часто бувають беззубі і боягузи: нащо чіпати тих, хто пересаджує "осот" з одного города в другий?! Боронь боже, чіпати таке начальство! Воно – недоторкане! Святе! На нього не можна, як на бозю, пальцем і показувати. (Якби на стрілочника...). Візьме і стане кованою ногою на босу ногу (пам'ятаєте – у мене "Героним"?). Я в одній байці дав таку кінцівку, киваючи в бік сатириків:

"Ми любим Правду – наше сонце дня.

У боротьбі зі злом всі будьмо мужні!

Нехай нас не спиня

Ні сила, ні рідня,

А ні стосунки дружні!"

На жаль, в редакціях подекуди сидять не сатирики, а такі, що бояться сатири, котики, що люблять ходити в панчішках, щоб часом не виявилися пазурі. А пазурі так необхідні проти поганців усіляких (не взірая на ліца).

Так я відбився від теми... Посилаю кілька байок, кажу. Але тільки ви обов'язково відповідайте щиро і відповідайте обов'язково не гаючись. За критику і зауваження буду, М.О., дуже вдячний. Ви розумієте: я на Ваші зауваження і саму гостру критику подумаю і щось таки та зроблю в байці краще.

Стаття Логвиненка дуже хороша і правильна (це не тому, що про мене там гарно сказано). Децю можна було зробити в ній ґрунтовніше, краще треба було її опрацювати. В основному, як кажуть добра річ, корисна буде для тих, для кого потрібна наука (правда, деякі думають, що вони ще можуть повчити декого).

Моя робота над байками Езона дістала схвалення в Києві. Як Вам подобається розробка його байки “Хвіст і Голова”? Помістили б Ви її. Хіба у нас не бува, що така Голова довіриться Хвостові і спускається на нього, владу передає. До перевиборів застосувати б.

Ваш Микита Годованець.

№4

25.IV.57

Шановний Миколо Андрійовичу!

Посилаю пару нових байочок, може використаєте в літ. сторінку “Р.П.” Це з серії “СТО ЕЗОПОВИХ БАЙОК”.

Їду 29 в Київ. Везу Езона Держлітвидаву (замовлення давно подав і прийняли).

Чому ж Ви не подали інформації про зустріч членів нашого літоб'єднання в клубі офіцерів? Могли б обробити її по-своєму, але замовчати – не хорошо! Погане враження це справляє (відверто кажу).

Пишучи, Ви нічого не сказали мені про “Золоту рибку”: прийнятна це для альманаха пропозиція? Прочитайте мій той лист товаришам, поміркуйте і скажіть. Якщо у Вас не піде, я її дам десь інде. Може Вам вона потрібна для ознайомлення, можу вислати. Річ, наперед кажу, гарна, хотів би почути і від Вас, як спеца по дитлітературі, думку про цю роботу.

Написав ще одну казку (третю). Везу в Київ.

Написав останнім часом пару добрих оригінальних байок, але гостренькі, з перчиком, для Вас, боягузів, неприйнятні. Пробачте, але так мені здається.

Матеріал для альманаха забезпечений. Ви мені не шліть офіційних запрошень, а по-простому скажіть: скільки Вам треба? Характер байок моїх знаєте: сатира.

Ви, виявляється, уже з родиною живете в Хмельницькому. А я пробував шукати по старій адресі!

Привіт! Семеновського пісня гарна. А коли вийде книжка Михайла Сибіряка? Привіт їм!

Ваш М. Годованець.

Шановний Миколо Андрійовичу!

Як і домовились, посилаю в першу чергу байки для збірника:

1. На пасіці.
2. Коваль та його Пес.
3. Курка та господарка.
4. Мудряща бабця.
5. Галасуни.
6. Корова в просі.

Це все на актуальні теми. Було б дуже непогано, щоб їх (крім “Курка та господарка” і “Коваль та його Пес”, посланих в “Літ. газету”) використали перед тим в газеті і в таких номерах, де могли б платити трохи більше, ніж ото заплатили за останню байку (вона варта була кращої оплати). Може б Ви домовилися з секретаріатом про це, чи загалом про оплату моїх байок. А довідку для бухгалтерії я таки пришлю.

У мене таке до Вас прохання: з'ясуйте з своєю редколегією альманаха, чи з керівними товаришами про те, чи піде в альманах казка про золоту рибку. Мене це питання дуже цікавить, я Вам казав – чому саме. Цей світовий сюжет в українській літературі не розроблювався. Початок Глібова не може заповнити прогалину, що є в нашій літературі щодо оригінальної розробки цього сюжету. А оригінальна трактовка і національний колорит казки варті уваги. Це солідна робота і для альманаха була б видна і цінна (звісно, може я пристрасний, як автор). Гонорар мене, в даному випадку, не так цікавить, як те, щоб казка якнайшвидше побачила світ, а саме цього року, поки мене ноги носять.

Прошу вас: розв'яжіть якнайшвидше і сповістіть мене.

Нехай Вашу редакцію не похилить в інший бік те, що Вам хотілося би вмістити щось на тему колоніалізму (в крайньому разі можна дати пару байок під псевдонімом, якщо незручно давати під одним прізвищем декілька річей).

Чекаю відповіді.

Ваш М. Годованець.

Кам'янець-Под., Шевченка 83.

Шановний Миколо Андрійовичу!

Я оце переглядав копії листів і жажнувся: скільки я Вам написав! Пишу ще з такого приводу: тут я не можу передплатити словника укр.-рос. Грінченка. Прошу Вас подзвонити в книгарню, відділ передплатних видань, і попросити, щоб дали кілька примірників для Кам'янця. Якщо не буде для Кам'янця, то передплатіть мені там один примірник. Візьміть на своє ім'я, а потім переправимо, або зразу на моє ім'я. Адр.: Шевченка, 83.

Це обов'язково, бо мені без Грінченка, як без рук. І напишіть негайно про результати.

Друге: нагадайте Головину таке: коли людина щось обіцяє, то повинна свого слова додержувати. І про свою обіцянку треба пам'ятати.

До речі, його книжка буде продаватися в Кам'янці?

Далі: як з моєю пропозицією про утворення видавничого фонду?

Я можу подарувати в нього гонорар за свою казку про золоту рибку, якщо Ваш альманах її надрукує. Нехай молоді виходять у світ. Тільки, зрозуміло, без халтури.

Далі: як з пропозицією видавати при газеті "Літдодаток", як ото я колись видавав при "Радянській Волині". Це для молодих був би великий стимул: журнал в мініатюрі! Там і передова, і оповіданнячко, чи уривок, і вірші, і літпоради, і бесіди, і критика, і бібліографія. Орган об'єднання і газети. Оригінальна річ була б! Колись нам в Житомир початкуючий Голованівський із Одещини чи Херсонщини прислав речі.

Далі: щось не бачу своїх байок в газеті. Ви писали: будуть.

Далі: що вміщене в агітзбірнику з моїх речей?

Словом, уділіть мені півгодини і дайте відповідь на всі ці запитання. Добре?

До речі: тут будуть для Хм. альманаха вірші моїх підшефних поетів – Волохівського і Василяшка.¹¹ Здібні хлопці! Ростуть, вчаться. Виберете щось і для газетної літсторінки, чи просто так дасте, як то Ви дали були про якогось молодого. Це обидва студенти к /о технікуму – селянські хлопці: Василяшко – з Новоушицького р-ну, Волохівський – з Балинського (Смотрицького. – Авт.).

Я ще мав би охоту дати Вам для альманаха чудову пісню про Кармалюка, записану моєю родичкою в 1942 р. на Уралі від переселенки з Поділля (переселилась ще до першої революції 1905 р.) Піде з (нотами).

Ваш Микита Годованець.

Шановний Миколо Андрійовичу!

От так видавництва! Книжка коли вже вийшла, а досі ще її нема в Києві. Можливо у Вас є в продажу? Мені було б дуже приємно, якби Ви дали про неї хоч невеличку замітку: альманах – до сорокаріччя Жовтня і книжка моя – творчий мій звіт за сорок років роботи байкарської.

Мою книжку дуже гарно зустріли письменники (я всі свої примірники роздав!). Хвалять, що виділяється з поміж усіх байкарських книжок почерком творчим і багатством зачеплених питань. Днями жду одної рецензії в київській вечірці.

Я замовив рецензію одному байкареві для нашого альманаху, але, облудник, обдузив – не має часу. Воно дивно: у таких людей і губа – як халява!

Привіт усім знайомим.

Ваш М. Годованець.

Їду ще на Донбас. А додому повернуся так за тижнів 2-3.

Я друкуюся у білоруській пресі: одну байку давніш надрукували в журналі “Белорусь”, а оце виходить на передньому місці в “Вожиску” (казали мені).

Голові бюро Хмельницького обласного літоб'єднання тов. М.А. Скорському

Сердечно дякую вам за поздоровлення з сорокаріччям Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Сповіщаю вас, що мене 30. IX. ц. р. відновлено в членстві в Спілці письменників.

Вітаю в випуском № 2 “Літературного Поділля”¹², що є незаперечний доказ зростання нашої організації і підвищення рівня майстерності наших авторів, що є дуже радісним явищем: наші автори працюють над собою, ростуть!

Для мене персонально цей номер має велике значення, бо в ньому наведено дані про мої молоді роки, літературне початківство. Шкодную тільки, що не подано хоч би в скороченому викладі вірш, яким я горжусь, “До рідного народу”¹³, насичений, як мені здається, високим громадським пафосом. Він би явився свідком мого громадського голосу в перші часи

зростання нашої пролетарської літератури. Та зробленого не переробити, тому нічого про це й говорити.

Мушу зауважити одну річ: мої байки вміщено без потрібної передмови, та ще й (очевидно, через недогляд) примітку із збірки “Езопових байок” поставлено не поверх байок, а до одної з них, – це раз, а по-друге, що редакцію їх взяти не з езопової збірки, як я подав Вам, а з книжки “Байки”, а через це Павло приплівся зовсім незрозумілий, – це вимагало б пояснення відповідного. Боюся, що буде мене критика крити не за мою вину. Це, на мою думку, непростимий недогляд редакції і, не скажуть би гостро, свавільне поводження з автором. Воно й не вимагалось ніякими обставинами, бо редакцію було з Вами мною погоджено під час останнього з Вами побачення.

Тепер прошу передати привіт Черненку за кваліфіковану і розумну рецензію на мою книжку байок.¹⁴ Правда, назва статті не зовсім вдала, бо про яких двох байкарів може йти мова? Вірніше б статтю треба було назвати “Дві книги подільських сатириків”. Книжка Яцькова не є книжкою байок, а книжкою гумору чи сатири. Але й це не біда. Вірніше було розглядати кожну книжку окремо, бо там в зіставленні двох книжок роль Яцькова якось виглядає роллю бідного родича, що не є правильним. У нього є своє лице, виразне. І його треба було розглянути детальніше як із збоку ідеї, так і техніки, щоб молоді автори наші на ній повчилися як доброму, так і негативному, що є там.

Якщо буде у вас Яцьков, передайте йому моє прохання вислати мені свою книжечку. Спитайте, Миколо Андрійовичу, чи одержав послану йому порядком обміну мою “Байки”.

А ще прохання до Вас: скажіть Головіну, що я прошу купити для мене три примірники альманаха в добрій обкладинці і переслати мені поштою. Я гроші поверну.

А ще мене цікавить, коли, нарешті, його книжка, звільниться з-під арешту. Право, соромно нашій літорганізації, що не може вжити заходів до розв'язання справи з його книжкою. Це ж знуцання над автором. Невже не можна роздобути коштів таких мізерних? Врешті можна звернутися до обкому партії, якщо не можна дістати їх з джерел.

Я не читав альманаха, тільки перелистав, але бачу, що захоплюючі матеріали. Очі мені після грипу болять, а холода хворобу підсилюють, просто біда.

Мушу днями їхати в Київ – везти свою другу збірку “150 Езопових байок – Ріка Мудрості” і третю – перчанську “Мудрий ховрах”. Езоп дістав непогану рецензію, як труд, “який буде не тільки творчим

надбанням автора, а цінним вкладом у скарбницю нашої української радянської культури. “Ріка мудрості” повинна прийнятися і довго жити на нашому родючому й плідному ґрунті і духовно збагачувати не одне покоління своїх читачів”.

Як бачите, ці слова зобов’язують мене до ще більшої праці над нею. А воно – ніколи, бо й так із збіркою запізнилися через одну гадюку (під шкірою друга) і тепер я мушу домагатися, щоб збірка таки потрапила в план 1958 року видання Укрлітвидаву.

Здається усе: і посварився, і похвалився, як водиться.

Привіт вашій дружині і всім товаришам по роботі і по літоб’єднанню.

Ваш Микита Годованець.

№9

28.XII.57

Вельмишановний Миколо Андрійовичу!

Вітаю Вас і Вашу родину з Новим роком і бажаю щастя, здоров’я і довгих років праці на користь нашої Батьківщини!

Моє здоров’я і настрої щось “на даному етапі” погані: якесь хворобливе зневір’я і упадок душевних сил, хоч, здається, ніяких даних для цього нема. Наче – навпаки: все гаразд, а от дивно, сам не знаю, звідки погане занепадницьке передчуття, мабуть це від поганого серця. А воно щось не поправляється. Це вже так: як держиться, то держиться, а як покотилося з гори, то – держись тільки!

Вітаю і всю нашу літторганізацію і всіх товаришів по редакції Вашої газети, бажаю їм в Новому році всіляких успіхів і багато щастя!

Василашко і Волохівський вірші Вам пошлють. Вони Ваші листи одержали, коли це має бути сторінка наших молодняків? Цікаво буде бачити їх в “Літ. газеті”. Щасливі! Це не те, що було, коли я був у їх роках і в їх становищі!

Бувши в Києві оце в листопаді, я найшов і переписав свої вірші з “Маяка” за 1912-13-14 роки.15 Їх виявилось значно більш, ніж я думав – і лірика, і сатира, і римовані загадки. Там і Тичининою вірша знайшов.

Бувайте, Ваш Мик. Годованець.

В/шановний Миколо Андрійовичу!

Ось ми уже в новому році. Так наче 1957-го й не було. Але скільки промайнуло за той рік, особливо для мене: він, як жоден рік з мого життя, мав для мене величезне значення (якщо не згадувати 1937-го).

Правду Ви кажете, що нічого мені хандрити. Але, знаєте, нервова система дуже порушена, травмована, а при невеликих невдачах чи перешкодах падаєш духом і виходиш з рівноваги. Але уявіть собі: як на небі сходить повний місяць, я вирівнююсь (помічено це за мною давно!), творча фантазія починає творити і душа моя ожива. Ось і зараз таке: очистилося небо від хмар, місяць засвітив, байки (нові) починають скакати по столі, і настрій поднявся: я ще живий, я ще не вмер! – як ото в пісні співається.

Скажіть мені, як там Головін? Я написав йому на адресу редакції. Чи одержав він мого листа, – спитайте його. Лист був з приводу рецензії на наш альманах в “Літ. газеті”.

Держіть у секреті: я хотів би, щоб мій гонорар за альманах пішов поза мою домашньою адресою на таку адресу: г. Мерефа, Харківської області, ул. Советская, №17, Василю Дмитрієвичу Хижковому.¹⁶ Якщо Ваша ласка, накажіть бухгалтерії, щоб гроші мої переслали в Мерефу (покриваю борги за роки шатаній).

Вірші молодих наших ще, звісно, зелені. Хлопці тільки стають на ноги, а зростання в цій спеціальності – дуже повільна річ, навіть і для талантів. Я з ними попрацюю. Вони повірили децю зайвого в себе і послали, не проконсультувавшись зі мною. Потім у мене і говорили, що послали. Я потішив їх: там, мовляв, вас поправлять. Ну, я з ними поговорю і попрацюю. З сторінкою не варто квапитися. По собі суджу: треба шліфувати та шліфувати твори.

Ваш Мик. Годованець.

Дорогий Миколо Андрійовичу!

Оце, скажете, розписався!

Тільки-но закінчив читати повість Тулистика¹⁷ в альманасі і бачу, що рецензент “Літ. газети” несправедливо очорнив її, як і вірші Головіна. Звісно, Тулистик – не Гончар, і навіть не Стельмах, але талановитий початківець. Повість йому вдалася. Після доробки, зрозуміло, вона піде окремим виданням. Знання предмета, мови, вміння рисувати типи і ситуації.

Ви знаєте, я не критик і не прозаїк, а хотілось би поговорити про неї (повість Тулистика), попутно ставши в оборону й Головіна. Свою статтю я мав би на увазі почати обговорення нашого альманаха в нашій газеті, відкрити, так би мовити, загальні збори нашої літорганізації з участю читацького активу.

Чи дасть газета мені для цього підвальчик на рядків 200?

Порадьтеся з т. Боровським і сповістіть пошвидше, поки не погасло моє бажання і поки я не загруз в роботу над своїми збірками. Маю так днів 10-15 вільніших.

Чи буде в нашій газеті рецензія на альманах? Хто пише? Коли буде?

Не забудьте повідомити, розізнавши, чи одержав Головін мого листа, написаного на адресу редакції перед новим роком (так в середині грудня)? Де він, як його справи організаційні?

Може скажете, чому нема нічого в альманасі Яцькова?

Ваш Мик. Годованець.

Дізнайтеся, чому не вислано гонорар нашим молоднякам – Волохівському та Василяшку. Вони ж без гроша.

В/шановний Миколо Андрійовичу!

Привіт, привіт!

Хоч наша організація в цілому не працює, але молодь на здається, працює. Василяшко росте в сторону сатири. “Л.Г.” відзначила хлопця, а Л-ко промовчав про нього – це теж ознака непогана. Днями він приніс мені пару віршів з сатири і лірики.

Отож, чув я, ніби Ви збираєтесь скликати зібрання членів обл. літоб'єднання. Було б непогано (знов пишу про це, як і торік) видати літ. сторінку до дня з'їзду. Якщо у Вас не підбереться матеріалу, то ми розпишемося в тому, що ми погано працюємо. На мою думку, не треба ставити дуже високих вимог, як поставив їх Л-ко, треба пам'ятати і враховувати, що ми маємо діло з початківцями, перед якими великий шлях розвитку і велика праця й наука впереді.

Дивіться, часто і наші письменники з стажем, вміщають вірші та й оповідання не ахті-які. Пам'ятаєте, в "Л.Г." була, вибачте, "поема" чи з "поєми" одного славного співака. А в "Дніпрі" поема одного славного поета теж не блищить поезією. Так що давайте те, що є у наших хлопців-початківців. Нехай нас приймають такими, які ми є.

Друге, що хотілось мені сказати: невже цього року буде у нас не зліт, а збіговисько? Треба б провести його за два дні: першого дня (субота) хай з півдня – збори, вранці в неділю по секціях робота, а ввечері з 5 до 7 г. громадський виступ перед солідною, добре забезпеченою і культурною аудиторією. Щоб і люди, і самі ми переконались, що у нас є літорганізація.

Забезпечити готель, бо я, наприклад, цього року вже нездатний зробити таку прогулянку серед ночі, як торік було.

Цікаво, хто буде з Києва? Сповістіть мене, як буде змога. Мені це хотілось би зарані знати.

Я "розійшовся", розгулявся: на теми, на які ми вели розмову, написав кілька байок-фейлетонів. Привезу – почитаємо. А так... серце, щоб воно пропало! Сподіваюся, що до нашого дня покращає.

Ваш Мик. Годованець.

Я не знаю, яку сатиру пише зараз Яцьков, а ось Василяшко дав непогані, уїдливі вірші на актуальні теми: про поводження молодих чубарів та сатиру на наших поетів, що тільки й пишуть про любов (та як пишуть?!).

Я, думаю, що можна дати в сторінку до літнаради.

М.А. Може й справді організуєте літсторінку? Тоді б чи не вмістили нову веселу, непогано написану, з узагальненням, байку на тему дуже свіжої в нашій сатиричній літературі: такої сатири я не здибав. Часто, буває у нас, підтримують людину, яка того не варта, підставляють під неї спину і руки, а вона...

Щодо кінцівки, то рішайте самі, яка краща. ("Здається все сказав"...).

Ваш М. Г.

В/шановний Миколо Андрійовичу!

Доброго Вам здоров'я!

Побачив в "Літ. газеті" наше фото і нагадав, що Ваш фотограф фотографував нас в різних варіантах. Будьте ласкаві, попросіть його зробити мені по парі карток в усіх варіантах. Я заплачу, скільки він скаже, гадаю, що й інші товариші, засняті в гурті, захочуть мати фото, може б їх запитати, а можна і без цього замовити, Всяк візьме, що там та п'ятірка? Заплатять!

Друге: кажуть, що у Вашій газеті була замітка про нараду.

Я прошу Вас вислати мені "Р.П." в 2-х примірниках. Прошу наперед: якщо в газеті щось друкуватиметься таке, що матиме, на Вашу думку, інтерес для мене – одбирайте, чи купуйте по 2 прим. для мене. Витрати поверну і буду Вам вдячний, Я, бачте, роблю, собі альбом домашній. Колись не робив і жалкую: багато дечого пропало назавжди!¹⁸

Ви читали наші декларації про воскресіння нашої організації Кам'янецької? Видавати векселя добре вміємо, а от робити... Вам варто було прибути на оргзасідання. Я тоді був у Києві, а то б я вніс був інші пропозиції.

Ви бачили мої байки в "Крокодиле" №6? З Мінська теж прислали "Вожика" з моєю байкою. В №3 "Жовтня" будуть мої езопівські байки. А ось "Дніпро" відмовляється... Нема пророка в отечествії своїм!

Привіт дядькові Юхимові і всім решті співробітникам!

Привіт дружині!

Ваш М. Годованець.

вул. Шевченка №85 (вже не 83)

Дорогі мої друзі, Миколо Андрійовичу, Юхиме Герасимовичу та Ко.

Вітаю Вас з Первомаєм і бажаю Вам усього найкращого в житті! Вітаю й дружини Ваші і діточок і їм шлю весняний привіт і найкращі побажання від усього серця!

Випийте там і за моє здоров'я чарчину оковитої!

А я тут за Вас вип'ю ситра і крикну ура.

Щоб Ви там згадували мене, посылаю свою нову байку на тему патріотичну до дня преси. Я її послав Логвиненку для “Робітничої газети” (а чи встигне вона?). Написав її цієї ночі, по-свіжому, мені здається (як воно завжди здається автору), непоганою, як на актуальні байки.

Якщо це зручно і якщо байка Вам сподобається, то чи не використати б її в “Рад. Поділлі” до номера, присвяченого дню преси? Дивіться, Вам видніш.

Я можу похвалитися 1) тим, що вже книжка моя перчанська “Осел на хаті” вийшла – маю сигнальний примірник, 2) тим, що в квітні написав 50 нових езопівських байок, десять своїх опрацював і нових нашкрывав. Трохи забагато, боюсь, щоб знов від перепрацювання не злягти, як торік було. Езопівські у мене оригінальні: маленькі, мініатюрні – по 4-8-12 рядків. Зате гостренькі, з перчиком. Колять під ребро. Підуть в додаток до 150 в збірку “Ріка Мудрості”.

Для Вас опрацьовую остаточно “Казку про золоту рибку”. Це буде цінний подарунок молоді нашій в альманах. Передам Є.М., як ми з нею і умовились.

Ваш Мик. Годованець.

№15

29.IV.58

Шановні Юхиме Герасимовичу і Миколо Андрійовичу!

Як і умовилися, подаю для альманаха свою казку “Про золоту рибку”.¹⁹ Це буде мій подарунок для нашої молоді до сорокаріччя Комсомолу – плід більш як сорокарічного труда.

З пошаною Микита Годованець.

№16

В /шановний Миколо Андрійовичу!

Насамперед, дякую комусь (не знаю кому) за надіслану фотографію. Надіслали, а й слова не написали, що у Вас за неввічливі люди?! Кинули як межі очі. Я хотів би віддячити фотографа. Одне фото – то гарно, але ж ми там фотографувалися і з редакційними робітниками, і я хотів би мати й те фото.

Як одужаєте, то візьміть у фотографа ще одно фото (Ви, як були у нас, то говорили, що у Вас дві картки, значить хтось одне привласнив?), заплатіть йому, а я поверну Вам витрати.

Друге діло: попросіть тов. Дайчмана, хай купить для мене примірників п'ять газети з рец., я тут можу прозивати. Треба буде послати в "Перець" Маківчуку, в Держлітвидав тощо. Я прошу тов. Самійла: хай він приділить більше уваги Езоповим байкам. Широко висвітлить їх з усякого погляду. Я пошлю в Держлітвидав, а там саме тепер почали роботу над моєю збіркою Езопових байок. Так що голос периферії буде для них солідним голосом на користь Езопу. Добре? Якщо вже зроблена, то хай додасть до рецензії пару абзаців спец. про Езопові байки: торкнеться історії використання Езопових сюжетів Лафонтеном, Федром, Криловим, Боровиковським та Глібовим. Мої байки зроблені своєрідно і в них бачимо героїв наших днів, що і є їх основною позитивною ознакою (крім майстерності, розуміється).

Щодо поїздки по периферії: боюся – тиск крові високий у зв'язку з сонячною погодою та вітрами. Якби погода випала не жарка та стан мій був добрий... Хочеться провітритися. Викликайте: коли, що і як?

Ваш Мик. Годованець.

№17 10.VI.58

Миколо Андрійович!

Вилайте мене, старого дивака: нащо виганяти пастися "Ослицю" на квітник, коли він ще не визрів!? Вже скільки разів сам собі казав: ніколи не поспішай посилати свіжину. А тут вночі написав, а на ранок вигнав пастися. Тільки як будете лаяти, то добре лайте, щоб удруге знав. Знав і так не робив.

Посилаю другу редакцію. Не для друку, а на критику. Присилайте щирі критику – допоможе. Найгострішу.

М.Г.

Микита Годованець

Ослиця і

(Байка)

Перший варіант

У відповідь тим закордонним злісним сичам та буркотунам, що нашу пресу і художню літературу обвинувачують у личкуванні чудесної радянської діяльності.

Ослиця внурилась, через квітник брела, *Другий варіант*

Як завжди зла,
На світ увесь гнівлива;
Буркоче Солов'ю: – Ой, пташко ти чудна!
Одна лиш квітка розцвіла,
Одна,
А ти розтьохкалась, весела і щаслива,
Мов квітами укрилась вся земля,
Дзвениш-радієш, аж дрижить гілля.
Ось я її ковтну,
Тоді по чім пізнаєш ти весну?! –
Сміється птах: “Ти бачиш лиш одну?
На світ ти дивишся крізь пельку!
Чухрай собі, дурний Омельку,
Приходь-но завтра по рану!”
На ранок весь квітник
Розкрив квітчасті очі.
Співець весни
Ще радісніш регоче.
Ослиця знов своє веде, і злісна і сумна:
– Подумаєш: порозпускались квіти!
Ну, розумію, перша – новина.
А тут чого радіти?
На те весна!

***

І навесні і восени
Краса життя таким не служить, –
Їх серце з радістю не дружить:
Буркотуни!
Вони
Досягнень наших бачити не вміють
Ще й ганять тих, що радість нашу
пійють.

Ослиця до хліва через квітник брела,
Сумна як завжди, зла,
На світ ясний гнівлива.
Буркоче Солов'ю: – Ой, пташко ти чудна!
Одна лиш квітка розцвіла, одна,
А ти, забравшись між гілля,
Розтьохкалась, весела і щаслива,
Так ніби квітами укрилась вся земля...
Ось я ту квіточку ковтну,
По чім тоді пізнаєш ти весну? –
Сміється птах: “Не каркай, потороче!
Приходь-но завтра порану!”
Засяло сонечко по теплій ночі – .
Увесь квітник розкрив квітчасті очі.
Знов Соловей-музика виграє.
Ослиця знов своє,
І злісна і сумна:
– Пхе! Чваниться! Порозпускались
квіти!
Була одна, ну перша, новина,
А тут чого радіти?
На те весна!

***

Ні навесні, ні восени
Закон життя таким не служить, -
Їх серце з правдою не дружить:
Не люблять наших квітників вони!
Нехай їм що – своєї правлять
Ще й ганять тих, що радість нашу
славлять.

Дорогий Миколо Андрійовичу!

Учора повернувся з Києва. Поїхав діло справити і погуляти, а довелося “гуляти” наприляжки в лікарні: важко захворів.

Почуваю себе погано, до того ж погода хмарна, а це для гіпертоніка – біда!

Ваші листи мене схвилювали. Ви не сказали, де гадаєте провести поширене засідання – у Вас там, чи в Кам'янці? Бажано б тут, бо їхати мені незмога.

По-друге, було б гарно влаштувати засідання при зустрічі з читачами чи в домі культури, чи в залі педінституту. І без ніяких там адрес, що їх вигадав був Тищенко і цим всю справу зіпсував. Хіба справа в пишноті, чи якихось зовнішніх відзнаках?

Якщо Ви будете тут у нас днями, побалакали б про цю справу. Студенти с /г технікуму знають мої байки (читали на вечорі укр. байки), то прочитали б; вірші 1912-13-14 рр., 1917, 1918 і пізніші прочитали б хтось (хай би і з паперу), а я на закінчення прочитав би щось з останніх байок – веселе, жвавеньке.

Може б попросили самодіяльність 3-ї сер. школи виступити перед зборами з кількома номерами та піснями (хор у них гарний, як і самодіяльність).

Матеріали доберемо тут.

Мене на порозі лікарні зустріли приємні речі: рецензія Петрова в “Л.Г.” та в журналі “Жовтень” (№6).

Сьогодні зроблю першу вилазку в місто.

Якщо не друкували ще моєї байки “Ослиця в квітнику”, то даю останню редакцію (поправив пару місць).

Поки будьте здорові. Привіт усім.

Ваш Мик. Годованець.

Дорогий Миколо Андрійовичу!

Чекаю: коли ж ми поїдемо в Шепетівку? Хоч би погода була гарна, і, головне, щоб там на місці була проведена належна підготовка. Бо гірко буде труд такий прийняти, а там не буде кому читати.

Чекаю кінця вашій ред. роботі над альманахом. Хотілось би, щоб він швидше, до свята, вийшов.

Я Вам послав правку своєї казки. Глядіть же, щоб мої нові сторінки були вкладені, замість старих.

Я підганяв Альперина з оповіданням, і ось Вам. Я його пару разів читав, правив трохи, гадаю, що по темі і зроблене непогано.

Цікаво, чи Баженов виправив кінець, як те я йому радив: щоб остання зустріч з дівчиною не була така надумана. Я пропонував йому робити так, що хлопець сам зрозумів, яку велику і чудову роботу з ним провели його товариші і товаришки, жертвуючи собою і своїм часом, щоб перекувати його. І він за це вдячний і розлучається з нею без кривди, хоч і з жалем. Він вдячний їй і сподівається на зустріч при кращих умовах, коли і вона скаже йому миле слово. Вона: – і це не виключене.

Бувайте.

Ваш Мик. Годованець.

№20

20.V. 59

В/шановний Миколо Андрійовичу!

Насилу спромігся. Усе нездужається та нездужається.

Посилаю десяток байок за сюжетами Езопа, що увійшли у “Вибране”. Багато з езових байок уже надруковані, чимало розіслані в журнали.

Вам я одбрав з того, що є під таким поглядом, щоб байки зачіпали якусь громадську тему, чи зачіпали якесь негативне явище в житті людини, чи в її властивості. Дивіться. Збоку видніше.

Цікаво, які функції Вам залишені: тільки організатора матеріалу, чи наша редколегія буде відповідальна і за матеріал?

А чи не вийде так, що наш альманах зіллють з Вінницьким?

А чи не вирішуватимуть долю нашого альманаха (його літературне лице) літератори Вінниччини?

№3 виглядає дуже гарно – і поезії, і проза, сатира.²⁰

Чи послали Ви Логвиненку, нашому присяжному критикові? Якщо він писатиме критику, то побоююся, що знов натисне на початківців. Він забуває, що Поділля – не Одеса, не Донбас, не Львів.

Бувайте. Привітайте дружину, доньку та сінка від дідуся Микити.

Іду відпочивати в своє село, в ліс і...боюся: чи вернуся здоров. Дорога трудна (по вузькоколійній).

*Моя там адреса: Ладженський р-н, Черкаська обл., село Колодисте,
п /путі 9 км Ткачуку І.Я. (для М.Годованця).*

Передайте цю адресу Сочивцям.

Ваш Мик. Годованець.

Список використаних джерел

1. Прокопчук В.С. З епістолярної спадщини М.П. Годованця: грані постколімського життя і творчості (до 115-ої річниці від дня народження) / В.С. Прокопчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб.: Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський : К-ПНУ, 2008. Вип. 5. С. 230-249; Його. “Доля пронесла нас крізь злигодні життя...” (За матер. епістолярної спадщини М.П. Годованця) / В.С. Прокопчук // Вітчизна. 2009. №3-4. С. 148-154; Його. Грані постколімського життя і творчості класика української байки М.П. Годованця (до 115-ї річниці від дня народження) / Віктор Прокопчук // Море : літ.- худ. та гром.-політ. журн. Одеської обл. орг. НСПУ. 2008. Верес. (№3). С. 169-181.
2. Сохацька Є.І. Микола Андрійович Скорський / Є.І. Сохацька // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2003. Т.1. С. 591-594.
3. Кам'янець-Подільський: літературно-художній альманах / редкол.: Ю. Альперін, Є. Гінзбург, Д. Мороз, А. Панасенко, М. Скорський, Є. Сокрутенко, В. Тищенко. Кам'янець-Подільський : Хмельниц. обл. вид-во, 1956. Вип. 1. 128 с.: іл.
4. Годованець М.П. Байки / Микита Годованець. Київ : Рад. письм., 1957. 224 с.
5. Особистий архів М.А. Скорського, спр. 2, арк. 1-2.
6. Див.: Лист № 11 від 10 листопада 1958 р.
7. Микитою Павловичем допущена помилка щодо Балинського району, якого насправді не було. Йдеться про село Балин тоді Смотрицького району.
8. Див.: Лист №12.
9. Лист № 3, квітень 1957 р.
10. Євгенія Мойсеївна Гінзбург – доцент Кам'янець-Подільського державного педінституту – брала активну участь у роботі Кам'янець-Подільського літоб'єднання, підтримувала Микиту Павловича як майстра української байки, турбувалася про становлення творчої молоді з числа студентів та учнів.
11. Василь Федорович Василяшко за підтримки М.П. Годованця в 50-і зробив непоганий “розбіг” в літературі, став відомим письменником, публіцистом, літературознавцем. На зустрічі в меморіальній Годованцевій кімнаті в Кам'янець-Подільському історичному музеї-заповіднику з вдячністю згадував студентську зустріч з байкарем, неодноразові “візити” до Микити Павловича додому, його поради. Згодом опублікував у київських виданнях кілька наукових розвідок про М.П. Годованця, зокрема “Байка за колючим дротом, або Відомий

і невідомий Микита Годованець” // Літературна Україна, №37 за 22 вересня 2005 та у “Вітчизні”, № 9-10 за верес.-жовт. того ж року.

12. Літературне Поділля : збірка творів письменників-початківців Хмельниц. обл. літоб'єднання / редкол.: О. Бойко, Ю.Боровський (редактор), С. Дайчман, О. Осетров, О. Сімаков, М. Скорський, В. Тищенко. Хмельниц.: Хмельниц. обл. вид-во, 1957. №2. 256 с.: іл. Тираж 5000. Присвячена 40-річчю Великого Жовтня. У цій збірці вміщено три байки М.П. Годованця “Гадюка і Пилка”, “Рибалка і Риби”, “Бідак і Божок”. Гумористичний цех представлений також байкою М. Кльоца “Слон пожежник” та гуморескою І. Сочівця “Охрімів резерви”.

13. Вірш “Народу рідному – усе!” був вміщений в одноденній газеті “Свято Поділля”, присвяченій відкриттю 22 жовтня 1918 року Кам'янець-Подільського державного українського університету. У ньому М.П. Годованець не тільки висловив особисте кредо, а й розуміння ролі і місця новоствореного навчального закладу в долі України, що спиналася на ноги як незалежна держава, закликав українство і, насамперед, викладачів, студентів віддати всі сили патріотичній справі служіння рідному народу.

14. Мова йде про рецензію Самійла Черненка “Дві книги подільських байкарів”, вміщену в 2-му випуску альманаха “Літературне Поділля”, де досить графаретно, за методом протиставлення, проаналізовано книги “Байки” Микити Годованця та “І так буває” Василя Яцькова.

15. Донедавна вважалося, що свій перший вірш “І сонця блиск, й блакить небес...” М.П. Годованець опублікував 1913 року в київському журналі “Маяк”. Свідчення самого автора про публікації в “Маяку” ще 1912 року спонукають до пошуку більш ранніх творів.

16. У зв'язку із заборонаю поселитись у Кам'янці-Подільському Микиту Павловича після колимських таборів приютила племінниця Марія та її чоловік Василь Хижкові в Мерєфі на Харківщині, де він і жив протягом 1944-1954 рр. Вдячний М.П. Годованець згодом всіляко підтримував своїх родичів.

17. Петро Іванович Тулизик (1920 р.н.) оправдав оцінку й сподівання класика літератури М.П. Годованця, згодом написав і опублікував низку повістей і романів, зокрема – “Я скажу йому сама!”, “Хто внесе прапор?”, “Людина між людьми” та ін. Жив у рідному селі Великий Жванчик Дунаєвецького району на Хмельниччині.

18. На щастя, ці альбоми дбайливо зберігав і нещодавно передав у фонди Хмельницького літературного музею син Анатолій Микитович Годованець. Вони стали в нагоді упорядникам збірки “Поезії 1917-1920 рр.” (Хмельницький: Мельник А.А., 2008. 8 с: іл.). М.П. Годованця, що побачила світ до 115-річчя від дня його народження.

19. Казка “Про золоту рибку” була опублікована в третьому номері літературно-художнього та громадсько-політичного альманаха Хмельницького літоб'єднання “Літературне Поділля” 1958 року, але вже під назвою “Казка про

золоту рибку (за О.С. Пушкіним)” (С. 153-161). Її можна віднести до шедеврів української перекладної літератури. Варта видання окремою ілюстрованою книгою для дітей.

20. Літературне Поділля: літ.-худ. та громад.-політ. альманах Хмельницького літ. об'єднання / редкол.: С. Дайчман, О. Осетров, О. Сімаков, М. Скорський (редактор), В. Тищенко. – Хмельницький: Хмельниц. обл. вид-во, 1958. № 3. 194 с.: іл. Присв. 40-річчю ленін. комс. Тираж 500. Вмістив твори 30 авторів. Тема – комсомол, героїка молодих, тому й розпочинається статтею П. Крижанівського про комсомол Кам'янецьчини 20-х років. Містить вірші Г. Храпача, Б. Комського, І. Рибицького про бойові традиції, повість Василя Баженова “Коли поруч друзі”, літературознавчий аналіз М.А. Скорського творів Павла Автомонова “Коли розлучається двоє” (1958), “Ліс шумить” (1955), “Віктор Кошик” (1957). М.П. Годованець дав високохудожній переклад казки О. Пушкіна про золоту рибку. В.Василяшко – “На жнивях – світання”. Серед авторів – Л. Шерстинюк, М. Головин, І. Сочивець, В. Тищенко (Л. Кобилиця в фольклорі), О. Кухар-Онищенко та ін.

Недоспівана пісня

Протягом 1945-1946 н.р. – студент-філолог Кам'янець-Подільського учительського інститут, байкар, лауреат премій імені Степана Олійника та імені Микити Годованця. Можливо комусь видасться, що нагород замало. Але врахуймо, що бути байкарем, сатириком, гумористом не просто. Тут потрібен не тільки дар Божий, а й громадянська мужність щоразу підставляти груди під шквал бюрократизму, пустодзвонства, несправедливості, брехні і навмисно творених перепон. Можливо й тому серед близько 1300 членів Національної спілки письменників України, байкарів нараховується ледь кілька десятків, а всіма знаних – і того менше: Микита Годованець,

*Іван Іванович Сварник
(1.06.1921-14.02.1989)*

Павло Глазовий, Анатолій Гарматюк, Василь Кравчук, Петро Красюк, Іван Сварник, Полікарп Шабатин...

А невдяка яка! Можна навести чимало прикладів, коли конкретні особи, ототожнюючи себе з героями байок, гуморесок, повертають можливо-владдя своє проти авторів. Може тому й довелося свого часу працівникам білогірської районної газети “Радянське село”, що на Хмельниччині, витримати суворий звіт за публікацію Сварникового “Привілею”, а самому автору терпеливо доводити, що його Кавун – це лише типовий персонаж, а не високий керівник, що зумів дошукатися автора аж за тридев’ять земель.

Попасти в цей дуже короткий перелік класичних творців української байки, то немала честь. Сварника ж люблять, читають, декламують, шанують.

А для мене Іван Іванович – не тільки талановитий митець, а людина, з якою мав дружні стосунки впродовж п’ятнадцяти років. Звела нас доля 1974-го – під час ювілею визволення Дунаєвецького району від німецько-фашистських загарбників. Тоді на свято був запрошений Дмитро Григорович Бачинський, Герой Радянського Союзу, смотричанин, доля якого занесла у Львів [1]. У телефонній розмові він запропонував:

– Запросіть І.І. Сварника, дуже цікава людина...

Так і зустрілися. Високий, світлочубий, усміхнений він щиро тис руку, радів приїзду на Дунаєвеччину. Адже це – його батьківщина.

– Я з Лисогірки, – ділився зі сцени. – Тут моє коріння. І хоч живу у Львові, все ж вважаю, що там мене половина, де закопана моя пуповина.

Потім були неодноразові зустрічі в Дунаївцях, Кам’янці-Подільському, Львові, листування, задушевні бесіди. Мозаїка фактів, подій біографії письменника лягала на чисті аркуші наших взаємин. На жаль, ніколи не подумав, що варто коли-небудь ґрунтовно побесідувати, розпитати про дитинство, фронтві роки й пору партизанства – Іван Іванович був у силі, його талант розцвітав і щоразу вибухав новою книгою, а душа пломеніла, як маків цвіт. Хто знав, що лютнева заметіль 1989-го назавжди відгородить його від білого світу, вдарить по наших серцях пекучою памороззю...

Батьківщина Івана Івановича Сварника – невелике подільське село Лисогірка, що розкинулося обабіч яру та невеликої річки. Тут народився він першого червня 1921 року в селянській сім’ї. Хатина Сварників притулилася на горбочку в центрі села. З-під будинку плющить джерельна вода. Він цінував і любив свою малу Батьківщину. Якось писав: “У кожного із нас є свій символ Батьківщини, але він неодмінно пов’язаний з рідною оселею, звідки ти, уперше переступивши поріг, вирушив у широкий світ і зупинився, вражений його красою. Незалежно, чи то якеś прославлене

місто, чи мальовнича околиця – ліс, ріка, степ, гори чи море, або й звичайнісінький сільський город із нестримним буянням зелені, з духмяним запахом кропу, картоплі й конопель, з яскравими барвами квітучого маку й соняшників, чорнобривців і настурції, де все переплелось, змішалось у дивовижну гаму кольорів і запахів”.

Домівка Сварників не збереглася. Від неї залишилася лише мурована пивниця й частина стіни над “Сварниковим цюркачем”, джерелом, що витікає прямо з-під хати, жебонить і досі, даруючи людям свою посріблену цілющу воду.

Не раз, особливо у роки війни, згадував він цю животворну водицю. “А кому тоді не снилася чиста джерельна вода, що була не тільки символом рідного дому, а й щасливого мирного життя!, – писав він. – І я мріяв тоді ще хоч раз потрапити до рідної Лисогірки, де просто з-під нашої хати, що стояла на горбочку, весело дзюркотіла джерельна вода – “цюркач”. І ще хоч раз напитися тієї цілющої водиці. А вона й справді незвичайна, бо взимку і влітку має однакову температуру – плюс 12. Ходили по ту воду з далеких кутків і носили її відрами на коромислі, щоб купати в ній дітей і готувати на ній страву... Для мене той лисогірський “цюркач” назавжди став символом усього чистого, світлого, благородного, найкращого, що є у житті людини і народу. І в найтяжчі хвилини я подумки звертався до нього, наче б пив його солодку воду, й вона вливала в мене силу і надію, гамувала мою духовну спрагу, і я чувся дужим і добрішим [7, с. 88].”

Ось тут і зростав малий Іванко, вбираючи спостережливим оком довколишню красу, а ніжною душею – кращі прояви людських взаємин. Боляче ранили його недоліки й пороки нашого життя. Гострим словом допікав їх носіям, імпровізував на шкільний, а згодом клубній сценах. Після закінчення школи, працюючи у Вишнівчицькій десятирічці старшим піонервожатим, а згодом і вчителем, почав писати гуморески.

У передгрозовому 1940 році був призваний до Червоної армії. У її лавах у районі Володимира-Волинського командир 45-мм гармати Іван Сварник зустрів фашистів. Полк був розбитий, вцілілі пробивались з оточення, немало попало в полон. І Сварнику з групою артилеристів вдалося вирватись і навіть врятувати прапор полку [2].

Дібрався додому, працював у лісництві, став підпільником, у складі партизанського загону імені Чапаєва, що діяв у Смотричі та навколишніх селах, зустрів прихід радянських військ.

Війну закінчив у діючій армії. Його бойові заслуги відзначені орде- ном Вітчизняної війни II ст. та медалями, зокрема – й “За відвагу” [4]. У нагородному зазначалося, що топовичислювач 1-го дивізіону рядовий

Сварник Іван Іванович в боях на підступах до м. Моравська Острава 28 квітня 1945 р. ” швидко і своєчасно здійснив прив’язку бойових порядків батареї, що посприяло швидшому виконанню бойових завдань. 2 травня 1945 року під час відбиття контратаки противника в районі с. Просковіце знищив зі своєї особистої зброї 5 солдатів противника” [11]. Згодом отримав медаль “За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”.

Демобілізувався у листопаді 1945 року, а в грудні 1945 року вже почався на стаціонарному відділенні мовно-літературного факультету Кам’янець-Подільського учительського інституту. Після закінчення I курсу навчання продовжив на філологічному факультеті Львівського університету імені Івана Франка і 1951 року здобув повну вищу освіту. 1948 року його твори з’являються на сторінках університетської багатотиражки, в інших газетах. Пробував себе і як літературний, театральний критик, і як перекладач, поет-сатирик. 1956 року його байку видрукував сатиричний журнал “Перець”.

А далі в пресі все частіше з’являлися байки, притчі та гуморески вчителя з Волині. Шість квітучих років біографії І.І. Сварника пов’язані з Луцьком. Працював учителем, інспектором шкіл, завідував кабінетом української мови та літератури інституту вдосконалення учителів, а дружина Софія Кузьмівна, випускниця того ж Львівського університету, викладала в педінституті. У Луцьку народилися сини Іван та Микола. Благотворна обстановка сприяла, тому писав багато, вкладаючи у твори гостру думку і молодий запал [7, с. 89].

І.І. Сварник на зустрічі з побратимами-партизанами

І вони не залишилися непоміченими. 1957 року І.І. Сварника запро-сили на роботу до львівського видавництва “Каменярь”, де він аж до 1973 року обіймав посади редактора, завідуючого редакцією художньої літератури, головного редактора видавництва.

1962 року вийшла перша збірка байок та гуморесок “На чисту воду”. Того ж року був прийнятий до Спілки письменників. А потім з’явилися збірки “Персональний барліг” (1966), “Байки” (1971), “Заяча наука” (1977), “Співчутливий осел”(1977), “Горобці та папірці” (1981), “Трицько на груші” (1984), “Кран та екран” (1988) [3; 10]. Вдало підмічені і гостро висміяні типові недоліки надали його творам злободенного звучання, були схвально сприйняті не тільки українським читачем. Вони перекла-далися російською, білоруською, вірменською, польською, болгарською, угорською мовами. Та й сам він перекладав з польської, болгарської, російської, білоруської, вірменської, туркменської, аварської, удмуртської, татарської, мордовської мов.

Працюючи в “Каменярі”, а з 1973 року – у журналі “Жовтень”, Іван Іванович допомагав молодим авторам освоювати технологію пись-менницької справи, видавати перші твори. Свого часу і мені випало доторкнутися до його досвіду в пору підготовки і публікації історичного нарису “Дунаївці” – першої друкованої історії рідного міста і району. Його поради були особливо цінними. І це зрозуміло, бо то був не простий уболівальник, а письменник та ще й редактор-професіонал. Теплою проїняті рядки його листів з приводу книжки, які й досі зберігаю. *“Нарис треба ґрунтовно доопрацювати. Більше треба сказати про природу краю, про ліси, цікаві гаї чи діброви, навіть окремі дерева-екзоти. Про Смотрич, який був колись містом-фортецею, про джерела. Наприклад, вода лисогірського “цюркача” має постійну температуру дванадцять градусів влітку і взимку. Є там джерело, яке має цілющі властивості, бо проходить у товщі землі осріблення, лікує зір. Більше сказати про Маків – праобраз нового села, про самодіяльні художні колективи Макова, фабрики, колгоспу Шевченка і його голову Павла Івановича Фурмана, про художніх керівників, як от Анатолія Богуцького. Одне слово, – більше про духовну красу краю”,* – радив він. В іншому запитував: *“Чи склали якийсь зразковий список для фотографування об’єктів?”*. Через деякий час повідомляв: *“Мав мову в обкомі про ваш нарис. Сказали, що коли буде нарис готовий, тоді дадуть подання у видавництво...”*. Квітневої пори дорікав: *“Мабуть, і цього року ви не використали нагоди зробити фото квітучої Дунаєвеччини?”* [7, с. 90]. Радів, коли з’явилися верстка нарису. Але, на жаль, не дочекався виходу самої книжки.

Терпеливу підтримку в час свого становлення відчув не один автор, бо на форзацах книжок, що надсилав для зразка, читав я слова щирої вдячності Івану Івановичу за допомогу, бо в ювілейні дні привселюдно визнавали його своїм літературним “хрещеним батьком” відомі байкарі В.І. Кравчук, А.П. Гарматюк та інші.

Активно працював Іван Іванович на громадському поприщі, був відповідальним секретарем правління Львівського міського відділення Комітету захисту миру, за що удостоювався неодноразових нагород Комітету. А літературна діяльність відзначена Почесною грамотою Президії Верховної Ради БРСР, Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Він – постійний учасник Руданківських читань на батьківщині Степана Руданського в Хомутинях на Вінниччині, Олійниківських читань у Левадівці і Миколаївці Одеської області. Регулярно приїжджав І.І. Сварник на літературні читання в Кам'янець-Подільський – місто байкаря Микити Годованця. Це підтверджував і син корифея української байки Анатолій Микитович у спогадах, надісланих авторові ще 17 червня 1992 року: “Іван Іванович був у добрих творчих стосунках з батьком. Вони поважали і любили один одного...Іван Іванович майже щороку бував у Кам'янці-Подільському і, звичайно, бував у Серафими Миколаївни (дружина Микити Павловича, мати автора спогадів. – В.П.). У липні 1975 року Іван Іванович з дружиною, донькою і паном Стефаном Хмельницьким приїжджали до Кам'янця, відвідали могилу Микити Павловича...”. 1980 року став лауреатом першого республіканського фестивалю гумору й сатири “Вишневі усмішки”, а 1986 р. у числі перших удостоївся премії імені Степана Олійника, одного з великих майстрів сатиричного цеху української літератури [5; 6].

Щоразу приїжджаючи на Поділля, поривався в Лисогірку. Палке слово письменника звучало зі сцени лисогірського клубу, у класах рідної школи, яка заслужено відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 23 січня 1990 р. отримала ім'я І.І. Сварника [8]. Його можна було бачити в колі колгоспних буряківниць, механізаторів, тваринників. Земляки любили і щиро зустрічали славетного односельця, котрий своїм талантом і наполегливою працею примножував імідж Лисогірки. І – не тільки Лисогірки чи й Дунаєвеччини.

Запам'яталося перше фольклорне свято в Кам'янці-Подільському – “Подільські візерунки”. Шостого вересня 1986 року у Кам'янці-Подільському витав національний дух – грали музики, лунали пісні. Цікавим був і дунаєвецький концерт. Його кульмінацією став виступ з власними гуморесками Івана Івановича Сварника. Старобульварна на стику із Замковою, де

зупинилися дунаєвецькі митці і зібралися тисячі глядачів, здавалося, жила в унісон з І.І. Сварником: вона переживала, коли злодій витяг у молодиці гроші з-за пазухи, дуже хотіла дізнатися, чому це вона не відчула рук знахабнілого молодика, і реготала з ошуканої любки, яка думала, “що він ангел, а не чорт рогатий”. Якраз підійшли керівники області і стали учасниками дивовижного дійства: письменник своїм дотепним словом упокорив тисячі душ, заставив їх хвилюватися, радіти, сміятися.

– Як воно? – якось по-дитячому щиро запитав Іван Іванович. – Вдалося? Я не підвів своїх земляків? [7, с. 91-92].

Здоров'я здавало. В одному з листів писав: “Кардіограма показала, що в мене передінфарктний стан. Сьогодні лягаю в лікарню”.

Боліло серце, й було чому боліти: померла при родах невістка Христя, залишила крихітку, не просто складалося особисте життя, допомагали “доброзичливці”. У листі до райкому як тільки не старався один із смертодавців: Сварник – “куркульський син”, “липовий ветеран”...

Гортаю сторінки справи № 2-75 за 1990 рік, що знаходиться Дунаєвецькому нарсуді (хтось з родичів запросив компенсацію за колишній будинок Сварників у Лисогірці, що більше п'ятдесяти років використовувався колгоспом). Є там ряд документів. Вони підтверджують факт безпідставного арешту 1929 року Івана Тимофійовича Сварника, тридцятидворічного батька п'ятох дітей, висланого до Іркутської області.

На згадку залишилася фотографія: йде вручення грамот, ми стоїмо з Іваном Івановичем, як і завжди врівноваженим, вже заспокоєним та усміхненим. 6.09.1986 р.

Односельчанин Пелюх Петро Павлович, 1905 року народження свідчить: “Сварник був репресований нізащо”... Татарин Павло Юхимович, 1912 року народження, доповнює: “Він ніякої шкоди Радянській владі не робив”... Тарчук Климентій Степанович: “Івана Сварника без суду і слідства відірвали від сім’ї”, а жінку з дітьми вигнали з села”... “Куркульська” сім’я пішла по світу – ледь порозпихала Настя своїх крихіток по родичах і знайомих, аби не загинули 1933 року з голоду. А господар повернувся аж 1954-го, через 25 років, покахикав якийсь час і на сімдесятому упокоївся. А що вже “попанували” куркульські діти! Не дай Бог, доброзичливцю випити таку чашу...

Дісталоя І.І. Сварнику і в роки Великої Вітчизняної. Перші її дні зустрів на прикордонні. Сорокап’ятки протистояти німецьким танкам ніяк не могли. Вже тоді охрестили їх бійці вагомим терміном – “Прощай, Батьківщино”. Вирвався з оточення. Так і опинився в рідних краях. Згодом встановив контакти з Міносяном, Палієм, влився до Смотрицького партизанського загону. А 1944-го поповнив ряди визволителів. Свідчить сам “липовий ветеран”:

"Восени 1944 року, коли ми з братом Миколою були на фронті, моя мати одержала похоронку: “Ваши сыновья пали смертью храбрых...”. Мати справила поминки, а через місяць почали надходити листи: брат у цей час, наводячи переправу через Дністер, був тяжко поранений і вивезений у Дербент на Каспії, а я – артилерист – контужений, теж перебував у польовому шпиталі... Згодом виявилось, що загинули наші ровесники – брати Іван та Василь Сварники..."

На початку 1989 року в дунаєвецькій районній газеті “Ленінським шляхом” з’явилася остання прижиттєва публікація Івана Івановича – “Байка про вовка”, “Гуляють сусіди”, “Добра фея”. Він ніби прощався з земляками.

Двадцять сьомого січня з лікарні надіслав вітання: “Нехай вам і всій родині наступні одинадцять місяців нового року будуть щасливими. Мене ж ось уже другий місяць мучить гострий радикуліт, другий тиждень у лікарні. Та ще й погана кардіограма, утримуються від радикального лікування. Ще й дома багато різних клопотів...” А через два тижні його не стало. Згорів, бо небайдужим був до людського болю. Своє життєве кредо чи не найкраще висловив у байці “Соловей і Одуд”:

*Скидаю шапку я перед співцем,
Що не живе лиш повним гаманцем,
А журиється, і плаче, і стражда,
Коли діткне його чужа біда.*

Пекучим болем обекла звістка, надіслана Д.Г. Бачинським: “Помер І.І. Сварник вчора, чотирнадцятого лютого. Похорони завтра, шістнадцятого о чотирнадцятій годині, з будинку культури імені Гагаріна”... У цей час я був на курсах у Києві. Делегація дунаєвчан взяла участь у похоронах.

31 травня – першого червня 1991 року урочисто відзначали 70-річчя письменника. Літературно-музична вітальня дунаєвецької районної бібліотеки, де не раз бував І.І. Сварник, стала місцем проведення ювілейного вечора. А в Лисогірці, на приміщенні школи, урочисто відкрили меморіальну дошку, а в приміщенні – музейну кімнату. У ті дні пристрасно лунало слово про байкаря з уст А.Я. Глуховського, народного депутата УРСР, голови районної ради, письменників П.Ю. Шабатина, В.І. Кравчука, М.Ф. Федунця, М.А. Мачківського, М.Н. Магери, Е.В. Семенюка. Звучали пісні, які любив ювіляр, його байки, гуморески.

Наступного року напередодні дня народження письменника-земляка, були проведені перші Сварникові читання, які зібрали багатьох письменників. Приїхали П.Ю. Шабатин з Києва, А.П. Гарматюк з Вінниці,

Меморіальна дошка на Лисогірській НСШ ім. І. Сварника. Квіти покладає син Іван.

31.05.1991 р.

В.І. Кравчук з Ізяслава та інші. Конкурсанти Анатолій Богуцький, Микола Бродовський, Дарина Дубів, Володимир Стрельський, Сергійко Отрубчак, Оксана Маніж, Віталій Козярук та багато інших учителів, учнів, культосвітніх працівників змагалися у вправності, дотепності.

У першу чергу звучали байки та гуморески Івана Івановича. Журі відзначило переможців, вручивши посвідчення лауреатів та подарунки [9].

Ім'я Івана Сварника присвоєно вулиці в рідній Лисогірці, носила й місцева дев'ятирічка. На жаль, школа в селі вже не діє – дітей підвозять до сусідньої Тинянської. А матеріали музейної кімнати передали до сільської бібліотеки. Є вони і в експозиції районного музею.

... Восени 1990 р. Кам'янець-Подільський знову покликав поборників відродження національної культури на чергове всенародне свято. Вірменський ринок – площа Старого міста палахкотіла вишивками, українським вбранням, витворами митців. Раптом чую звідкись:

*Коли маєш трохи влади –
Завжди начувайся,
А добрався до посади,
То не заривайся.*

Переможці отримували диплом і премію за I-III місця

Прибиваюсь крізь гурт слухачів: завідуючий клубом з далекого сла-вутьського села майстерно читає І.І. Сварника, гумореску за гуморескою. “Живе наш Іван Іванович!” – мало не вигукнув я. Пісня його життя обі-рвалася, зате в поетичному слові він продовжує бути серед нас.

Примітки:

1. Бачинський Д.Г. Я не забув тебе, Іване (спогад про письменника-байкаря І.І. Сварника) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історич-них подій: зб. наук.-краєзн. пр. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. Вип.2. С. 229-231.

2. Біографія. Режим доступу: [uk.wikipedia.org /wiki / Сварник_Іван_Іванович_\(письменник\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Сварник_Іван_Іванович_(письменник))

3. Збірки: На чисту воду (1962); Персональний барліг (1966); Байки (1971); Заяча наука (1977); Співчутливий Осел (1981); Горобці та папірці (1981); Грицько на груші (1984); Кран та екран (1988).

4. Письменники України в Великій Вітчизняній війні: бібліогр. довідн. Київ, 1980. С. 286.

5. Письменники Радянської України. Київ, 1981. С. 237.

6. Письменники Хмельниччини: бібліогр. покажч. Хмельницький, 1989. С. 41.

7. Прокопчук В.С. З народних глибин: Славетні подоляни. Хмельницький, 1991. С. 86-95.

8. Його. Дунаєвеччина: край і люди: монографія. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2013. С. 236, 239-240, 247.

9. Його. Освіта на Дунаєвеччині: від перших шкіл – до суспільства знань: моографія. Дунаївці; Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2018. С. 278.

10. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини. Хмельницький, 1995. С. 281.

11. Список представлених до нагород. Режим доступу: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie37619227/.

Автографи незабутнього М.Н. Магери

Нашому землякові члену Національної спілки письменників України Миколі Никаноровичу Магері 1 вересня 2002 року виповниться 100. На жаль, сумлінно вивершивши свій земний шлях, він поринув у пам'ять. Однак ювілей є слухним моментом, щоб вкотре згадати, пом'янути нашого земляка.

Адже знав я Миколу Никаноровича не тільки як автора оповідань, повістей, казок, поетичних і драматургічних творів, а й як людину, з якою спілкувався понад 30 років. У цих контактах він розкривався як

особистість, яка в повній мірі зреалізувала талант педагога, організатора освіти, громадського діяча, просвітника, а найповніше – письменника. У свідки беру твори Миколи Никаноровича. У моїй домашній бібліотеці є 22 із 26 його книг, виданих за життя. На всіх – автографи, щирі й теплі слова, які багато можуть сказати і про автора, і про наші взаємини. Перша його книга “Мати” побачила світ ще 1971 року у львівському видавництві “Каменяр”. Попастись у таке престижне видавництво – то чимале визнання. “Каменяр” брав до розгляду, як правило, твори вже відомих письменників. А тут раптом майже невідомий автор, та ще й з першою збіркою оповідань, новел. Але погортайте цю невелику сімдесятивосьмисторінкову книжечку, із 17 творів для початку прочитайте хоча б “Син кличе”, “Чужинець”, “Мати”, “Журавлі летять” і, особливо – “Лист до матері”, і ви зрозумієте: книга – це гімн Матері, написаний справжнім майстром художнього слова. “Каменяр” майже через 20 років видав ще одну книгу Миколи Никаноровича – дві повісті “Пастушки” і “Друзі” та цикл оповідань “Хлопчачі вибрики”, об’єднані спільною назвою “Хлопчаки”. Його

твори охоче брало київське видавництво “Веселка”, опублікувало 5 книг (“Журавка”, 1973; “Чубчик”, 1982; “Юрасик”, 1984; “Друзі”, 1988; “Добра дівчинка”, 1988). Решта 19 книг видані в Хмельницькому під пильним оком самого автора.

Найраніший автограф відноситься до 1984 року. На титульній сторінці збірки оповідань “Юрасик” його гарним і виразним почерком засвідчено факт нашого знайомства: *“Шановному Віктору Степановичу – з приємністю про наше знайомство, згадав, не забув збори т-ва “Знання” на фабриці імені Леніна. На добро та щастя. 9.12.84”*. Він прибув на збори лекторів великого трудового колективу району як представник обласної організації

Портрет М.Н. Магери роботи художника Віктора Севця

товариства “Знання” – важливої просвітницької організації радянської доби, голова літературної секції, член президії, з увагою вислухав доповідь голови первинного осередку Е.С. Дайчман, виступив, розповів про досвід кращих лекторських колективів області, дав поради. Там вперше і потиснули один одному руку, обмінялися думками, домовились підтримувати контакти. Правда, я знав про Миколу Никаноровича і до цього, про його роботу учителем та директором школи у Віньківцях, а згодом, вже як завідуючий районним відділом освіти – і про його роботу на посаді завідуючого кабінетом української мови та літератури Хмельницького обласного інституту удосконалення кваліфікації учителів, інспектора шкіл обласного відділу народної освіти. Знав сестру Валентину Никанорівну – талановиту вчительку рідної мови міської школи №1, брата Михайла Никаноровича – авторитетного начальника ливарного цеху арматурного заводу. Микола Никанорович час од часу публікував свої оповідання, новели в періодиці. Дещо довелося прочитати ще до тієї пам’ятної зустрічі на суконній фабриці. Відчув неабияку спостережливість, властиву йому, уміння побачити в оточуючому те, що нашим оком не сприймалося, а, головне, вималювати його словом, відчув добру ауру, якою полонив він співбесідника з перших хвилин спілкування, а також багатство внутрішнього світу, до якого хотілося доторкнутись.

Його твори, опубліковані видавництвами “Каменярь”, “Веселка”, засвідчили появу зрілого письменника. У результаті ще 1983 року він був прийнятий до Спілки письменників України. Стати членом цієї поважної організації у той час було не просто – треба було досягти високого рівня майстерності, визнання. А він у радянські часи став першим дунаївчанином, прийнятим до поважного аеропагу українських письменників.

Нас єднала не тільки земляцька близькість, а, у першу чергу – любов до рідного краю, бажання досліджувати його, популяризувати, примножувати славу. Але кожен своїми засобами: я – на ниві освіти і краєзнавства, він – у царині красного письменства. Історичне тло характерне майже усім його оповіданням, повістям. Краєзнавчими мотивами пройняті твори “Діда спродують”, “З давніх літ”, “Зелені паляниці”, “Мати Божа” та інші. Найвиразніше проглядає воно зі сторінок повісті “Кам’янецькими стежками” (1989), присвяченої перебуванню 1846 року Тараса Шевченка, вже відомого поета, художника і співробітника Київської археографічної комісії, на Поділлі. Автор провів читача слідом за гостем кам’янецькими стежками то до хлоп’ячої гімназії, де працював Тарасів знайомий учитель Петро Чуйкевич, то до фортеці, а ще вулицями древнього Кам’янця, до Привороття Маківського на Кармалюкову гору, познайомив з багатьма

тогочасниками. Перегортаєш останню сторінку і жалієш, що автор так швидко позбавив тебе товариства тридцятидволітнього поета, залишив сам на сам з роздумами. Прочитавши повість, я зразу ж відгукнувся на неї, спочатку телефонним вітанням, а згодом і письмовою оцінкою внеску автора в подільську шевченкіану. Микола Никанорович не забарився з відповіддю, надіслав книгу з дарчим надписом: “Шановному Віктору Степановичу – письменнику, краєзнавцю, патріоту рідного краю з побажанням доброго здоров’я, творчої наснаги. Щиро – Автор. 11.04.1990 р.”. Водночас процитував відгук на повість Олеса Гончара: “Дякую за книжку “Кам’янецькими стежками”, за талановите відтворення тих місць, які і я колись мав щастя бачити. Сподіваюсь, що читачі належно оцінять Вашу працю, яка знайомить нас так переконливо з перебуванням Шевченка у Кам’янці-Подільському і з рідкісними піснями, що йому там відкрилися. Ол. Гончар. 31.03.1990”. Я щиро порадів відгуку на твір українського літературного класика.

Під час однієї із зустрічей, а скільки їх було очікуваних і приємних, заговорили про Тараса Григоровича Шевченка. Бо тільки що я повернувся з працівниками відділу освіти і директорами шкіл з Черкащини, де побували і в школах, і в Каневі, і в с. Шевченковому. Враження переповнювали. Проходили біля школи №1, де якраз готувалося місце під бюст Шевченка. Поволі і я, і мій співбесідник почали пригадувати все, що зв’язувало нас і в творчому, і особистому з Великим Тарасом. Зійшлися на тому, що в кожного – свій Шевченко, свій дотик, оцінки, сприйняття. А шевченкознавчий доробок Миколи Никаноровича потребує доопрацювання, упорядкування і видання окремою книгою.

Пройшов час, розмова забулася. Аж раптом – телефонний дзвінок. “Вікторе Степановичу, а я вже завершую книгу моїх напрацювань про Шевченка. Знайшов зошит періоду німецької окупації, а там вірш “Тарасе!”. Вмістив повість “Кам’янецькими стежками”, написав кілька оповідань – “Вимушена ночівля” про повернення Поета з Кам’янця на Волинь і ночівлю в Проскуріві, “На шхуні” – про часи заслання і дещо інше. Думаю назвати “Мій Т. Шевченко”. Напишіть вступне слово”, – попросив на закінчення. Я погодився, і в невеликій розвідці “З Т.Г. Шевченком у серці” повідав про шевченкознавчий доробок лауреата обласної шевченківської премії М.Н. Магери. А 2002 року в Хмельницькій міській друкарні книга вийшла колосальним як для нинішнього часу тиражем – 3 тис. примірників. Незабарився і подарунок – книга з черговим автографом:

Дорогому Віктору
Степановичу
з вдячністю за цю
книжечку,
бо Ваша ідея, наразі,
втілюється у життя!
Здоров'я Вам і гарного
завтра!

16.07.2002р. М. С. С. А. Р. І. С.

Микола Никанорович – справжній патріот України, рідного краю. Він не тільки проніс це почуття через усе життя, а й робив усе, аби наблизити незалежність, день, коли український народ нарешті матиме свою державу. Перші твори юнака, який тільки що встав з-за шкільної парти, не встиг зробити перші кроки в самостійне життя, як потрапив під чобіт окупанта, пройняті ненавистю до фашистів та їх місцевих поплічників. Зі своїм товаришем Веніаміном Кушніром розклеював написані від руки листівки, інформуючи дунаївчан про події на фронті, підтримуючи в такий спосіб їх дух. А після визволення зразу ж влився в ряди фронтовиків, був важко поранений, нагороджений орденом Слави III ст., медалями. Та й після війни, взявши в союзники художнє слово, став справжнім борцем за рідну мову, розуміючи її роль вгуртуванні суспільства навколо національної ідеї. І в час маланчукового наступу на творчу інтелігенцію, коли досить просто було отримати ярлик українського буржуазного націоналіста і розділити долю Стуса, Чорновола, викладач української мови і літератури Хмельницького педучилища М.Н. Магера був у перших рядах захисників українства, замість ідейної атрибутики обладнав навчальну аудиторію в стилі шевченкової світлиці. А в переломний для України час, ще до проголошення незалежності, почав гуртувати на Хмельниччині демократичні сили, 1990 року очолив Хмельницьке обласне товариство української мови імені Тараса Шевченка, зробивши у такий спосіб рішучий крок до відновлення “Просвіти”.

1996 року вийшла чергова художня книга, де Микола Никанорович заявив про себе як автора казок. Познайомившись згодом ще й з добіркою казок у “Вибраних творах”(1998), я звернув увагу на особливість “Казки про Хоробрих з Найхоробріших”. Вона, як і прийнято, розрахована на дітей. Але – не зовсім. Тут мовою алегорії йдеться про досить серйозні речі – роль мови в консолідації суспільства і відповідальність суспільства та кожного його члена за збереження мови. Мені стало ще більш зрозуміло, що боротьба з утискувачами мови за її чистоту й авторитет, то не просто обов’язок письменника, а глибоко усвідомлений вибір напряму боротьби за Україну, її національну ідентичність громадянина і патріота М.Н. Магери. Зважаючи на високу ідейність казки, її художню досконалість, в одній з розмов порадив Миколі Никаноровичу виокремити “Казку про Хоробрих з Найхоробріших” і видати максимально можливим тиражем, щоб донести до широкого кола читачів її великий патріотичний заряд. 1997 року казка, гарно проілюстрована відомим хмельницьким художником М.О. Андрійчуком, побачила світ півторатисячним тиражем.

А через кілька днів вона вже була в моїх руках. Зовсім несподівано Микола Никанорович присвятив видання мені. А на титульній сторінці залишив автограф: “Дорогий Вікторе Степановичу! Щиро вітаю Вас з виходом цієї книжки! Ви були ініціатором видання “Казки про Хоробрих з Найхоробріших” окремою книжкою. Ось вона! Ще раз вітаю! Ваш М. Магера. 25.02. 1997 р., м. Хмельницький”.

Автограф засвідчив екслібрисом: по колу – “Микола Никанорович Магера”, у центрі – герб України, слово – “Письменник”, під ним – аббревіатура “СПУ”. Звичайно, то було явне перебільшення мого скромного внеску в появу книжки. Але мені – автору багатьох книг був зрозумілий стан письменника, який тільки що побачив своє творіння. Таких автографів залишив Микола Никанорович кілька десятків,

вони – на книгах, листівках, у листах. За кожним своя мить, своя подія, нові грані його характеру.

Він по-особливому ставився до Дунаївців, рідної Могилівки, яка лише 1958 року втратила статус самостійного населеного пункту, об'єднавшись з Дунаївцями. Але саме це об'єднання нарешті дало містечку Дунаївці статус міста. Виступаючи на одній з науково-краєзнавчих конференцій зі спогадами про Дунаївці і Могилівку в роки окупації, він – уже Почесний громадянин м. Дунаївці, запропонував, швидше попросив, назвати одну з вулиць колишньої Могилівки “Могилівською”. У каскаді перейменувань, які відбулися на виконання Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, частина вулиці III-го Інтернаціоналу від Гончара (вул. МТС) у напрямку Мушкунтинців, свого часу центральна вулиця села Могилівка, рішенням сесії Дунаєвецької міської ради №5-1 /2015 р. від 18 грудня 2015 року отримала назву “Могилівської”.

Микола Никанорович поруч зі званням лауреата обласних премій імені Тараса Шевченка і Богдана Хмельницького з гордістю носив звання лауреата премії імені Мелетія Смотрицького, 1988 року встановленої Дунаєвецьким районним відділом освіти на відзначення педагогів гуманітарного циклу дисциплін за їх визначний внесок у навчання і виховання

75-річчя М.Н. Магери відзначали в приміщенні обласної філармонії. 1.09. 1997 р.

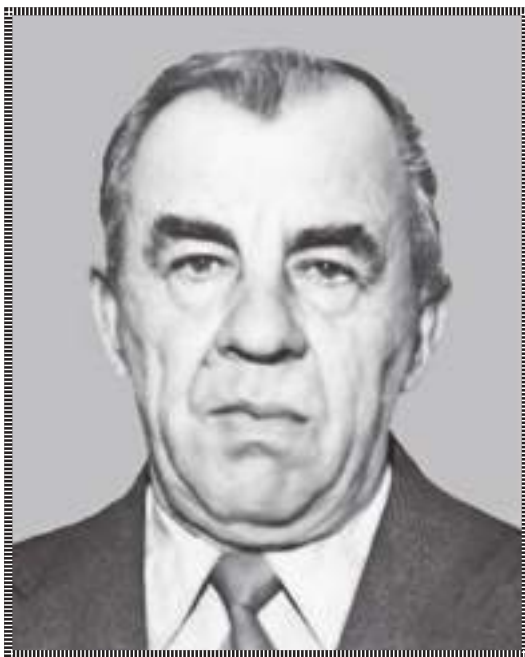

школярів району. Отримав цю відзнаку цілком заслужено, бо побував у більшості шкіл району, зустрічався з учителями та учнями на різних районних форумах, за його творами (“Читаночкою” (1995), “Маленькою хрестоматією” (1999, 2004 рр.)), внесеними Міністерством освіти і науки України до програми з позакласного читання, пізнавало життя й посилювало патріотичні почуття не одне покоління українських школярів.

Свою відданість рідному краю продемонстрував і в останні миті земного буття, заповівши поховати на Могилівському кладовищі. На пам’ятнику – він у вишитій сорочці з ручкою в руці за робочим столом, у глибокій задумі, а може й тривозі за долю України, яка й сьогодні бореться з царем Нелюдом – вічним гонителем не тільки української мови, а й свободи українського народу. Наш незабутній М.Н. Магера і сьогодні з нами – у своїх творах, експозиціях музею в міській публічно-шкільній бібліотеці, у граніті прекрасного пам’ятника, у назві вулиці, яка пролягає біля його рідної домівки.

А.М. Коляновський – педагог, письменник

Оглядаючи життєвий і творчий шлях А.М. Коляновського – педагога, члена Національної спілки письменників України, так і хочеться вжити

*Афанасій Миколайович Коляновський
(1925- 2013)*

образ “жалю”, свого часу придуманий і зафіксований у спогадах патріархом подільського краєзнавства Євфимієм Сіцінським на означення найскладніших періодів свого життя. Бо судилося зі своїм поколінням пережити найскладніші періоди історії, бути учасником, свідком історичних подій і, водночас – їх відзеркаленням.

Народився Афанасій Миколайович в с. Тернавці 6 серпня 1925 року в час крутих суспільно-економічних і політичних перемін. З появою колгоспу почалося переслідування, батька навіть ув’язнили за несплату завищеного податку.

А все тому, що не хотів землю, худобу і реманент до колгоспу перепроводити. Насильницькі методи колективізації викликали спротив. З травня 1931 року вибухнуло повстання в сусідній Тернаві, придушене силою зброї. До судової відповідальності були притягнуті кілька десятків осіб, а провідник – колишній офіцер армії УНР Анастасій Сорока розстріляний. За промахами колективізації не забарився й голодомор, своєрідний засіб розправи із свободолюбивим українським селянином. Все це сприймав малий школярик підсвідомо, не вміючи ні пояснити, ні оцінити.

У неповних шістнадцять побачив страшне обличчя війни. 1944-го пішов на фронт, отримав два поранення і контузію. Згодом і втрата ноги. О, скільки тих жалів випало Афанасію Коляновському.

Взяти хоча б шлях до освіти. Він почався з першого класу початкової школи в рідній Тернаві. *“Я завжди хотів їсти, – розповідав про ту пору. – У голодні 1932-33 роках їв, що хоч трішки було їстівним: осередок перемерзлої картоплі, липові бруньки, квасець, суцвіття акації, печених равліків, недостиглі зерна раннього колосся... У школі деколи паморочилася голова. І було невтямки, як мені вдавалося бути відмінником”*.

А потім – Тинянська семирічка, Удрівецька десятирічка. І образ учителя-інтелігента, охайно вдягнутого, коректного, начитаного. Він завжди пам'ятав їх, своїх учителів, і називав з вдячністю першу вчительку Броню Ліповну Підлісну, класного керівника Михайла Михайловича Задорожного, директора семирічки Івана Федоровича Смолка, мовників Надію Йосипівну Задорожну та Марію Іванівну Облавацьку, математика Станіслава Казимировича Бедрицького. Можливо, саме вони посіяли в душу Афанасія Коляновського любов до слова і до професії педагога.²

Війна зруйнувала всі плани. Залишився на окупованій території, випив по вінця арійських “щедрот”, як і всі 88 мільйонів громадян Радянського Союзу, що попали під п'яту фашиста. Досить скоро зрозумів, що в найближчому часі його чекала доля остарбайтера. Треба було або вчитися, або йти на роботу, отримати аусвайс, застрахуватися від поїздки до “німецького раю”. Хтось підказав, що в газеті “Український голос” є повідомлення Кам'янець-Подільського обласного відділу освіти та культури про набір до Інституту народної освіти.⁴ На факультети лінгвістики, історико-географічний, фізико-математичний, земельний.⁵

У сім'ї вирішили, що треба вчитися на агронома. А 13.09.1941 р. на міні підірвався брат Іван, 11 років було, а там і батька забрали до Німеччини. Не давали спокою шуцмани, а як порятуватись?... Очі матері не висихали від сліз.

Зібрав документи, витримав 4 іспити і восени 1941 року почав навчання на агровідділенні. Агрономію читав Нетреба, зоологію – Монастирський, механізацію викладав Марамон, хімію – Горденко. Гуртожитки в старому місті, де нині істфак, та за центральним корпусом прихистили перших студентів. А їх на початок листопада набралось 230.

У виші часто з'являлися німці. Нерідко солдати та й офіцери приходили на студентські вечори, тоді хлопці недружелюбними поглядами обстрілювали непрошених гостей. Директор інституту Іван Миколайович Бондаренко потягнувся до українотворчих осередків, зокрема – “Просвіти”, але у травні 1942 року був заарештований в числі 150 осіб з українських організацій і розстріляний.⁶

Тимчасово обов'язки директора були покладені на завідуючого кафедрою української мови Олександра Івановича Кільчевського. У червні 1942 року інститут очолив Володимир Михайлович Георгієвський.⁷ Після перемоги радянських військ під Сталінградом у сквері з'явилися листівки – студентство розправляло крила. Одну з таких листівок підібрав Афанасій, щоб “прочитавши самому, передати товаришу”. Але хтось доніс. Того ж дня за ним прийшли жандарми. Добре, що була якраз перерва, і знаходився в сквері. До вечора вже був у Тернавці – навчання закінчилося. А невдовзі, у січні 1943 року, був закритий інститут.

Знайомі допомогли влаштуватися на роботу в Гречанах. І все-таки поліцаї схопили А. Коляновського. З тюрми-табору в Кам'янці-Подільському він і його товариш Людвиг Павонський в серпні 1943 року втекли. Так дочекався визволення.

Польовий військкомат перепровадив новобранця до 177 армійського запасного полку, а через кілька тижнів рядовий А.М. Коляновський влився в ряди бійців 107-ої стрілецької дивізії. Бої на Тернопільщині, у Польщі. Одним з перших кинувся вперед через шосейну дорогу, що прострілювалася. Фашистський кулеметник буквально зрізав з плечей домашній заплічний мішок, куля влучила в руку Але за ним пішов увесь взвод. За це отримав першу фронтову нагороду – медаль “За відвагу”. А в Сілезії, вже на німецькій території, хоч і сам був поранений, все ж врятував важкопораненого офіцера, витягнув з поля бою. За цей бій удостоївся ордена Слави III ст. А ще була польська медаль “За вольносьць”, контузія, багато крutih і трагічних моментів, власне – війна.

Після демобілізації, 1947 року, вступив на історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського вчительського інституту. Вабила таїна слова, до якого не раз звертався за довгі роки війни і повоєнної служби, щоб укласти в його шати всі барви думок і почуттів. Друзі й родичі майже

в кожному листі знаходили римовані стрічки, словесні новотвори, образи. Не просто було солдату опановувати граматику, літературу. Добрим словом і настановами підтримували викладачі Євгенія Мойсеївна Гінзбург, Віктор Іванович Тищенко. Брав участь у літературних вікторинах, літературному, співочому й драматичному гуртках, випуску інститутської стіннівки. Доля звела з Галиною Юріївною Петровою, студенткою-філологинею. З нею ділили радощі й незгоди сімейного життя. 1949 року закінчив інститут з відзнакою. Згодом, 1953-го, заочно – історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського державного педінституту.

Становлення Коляновського-педагога було типовим. Постійно вдосконалював знання і методичні навички. Вправно послугувався словом – усним, як лектор, та письмовим, як поет. Діти любили уроки Афанасія Миколайовича. Броніслава Степанівна Ясінська, згодом головний бухгалтер Дунаєвецького райВО, пригадує, як рвалася на уроки до зональної Удріївецької середньої школи, сперечалася з мамою, якій донька потрібна була вдома, рвалася, бо саме цього дня мали бути уроки мови та української літератури А.М. Коляновського. Нині в музейній кімнаті Томашівської загальноосвітньої школи I-III ст., присвяченій життю, педагогічній і літературній праці Афанасія Миколайовича (у цій школі працював після Удріївців 21 рік), зберігаються випускні твори перших його десятикласників, багаті змістом й позначені знанням мови. То – його заслуги. За більш ніж 30 років педагогічної праці сотні школярів стали “дітьми його серця”.

В одній з телефонних розмов – а скільки їх у нас було! – згадував: “Поважав школярів, не принижував слабших у навчанні. Та й учились тоді охоче, тільки, учителю, старайся. Пробував новітні методи і форми викладання. І було моїм кредо – ніякого розриву між навчанням і вихованням. Кожен урок – це школа патріотизму, любові до рідного краю”.

У Томашівці читав історію, збирав матеріали з історії села, краю, використовував на уроках, хоча в 50-і, після репресій, яких зазнали краєзнавці, не кожен відважувався застосовувати на уроці елементи краєзнавства, цієї чомусь дуже небезпечної для тогочасного режиму науки. Діти любили екскурсії по рідному краю, які організовував разом з Станіславом Володимировичем Шевчуком. Краєзнавча тематика ставала тлом багатьох його літературних творів. З початком роботи над історією міст і сіл Хмельниччини почав давати цілі уроки з історії краю. Матеріалів не вистачало, допомагали методичні розробки краєзнавчих уроків, підготовлені І.С. Винокуром, Б.М. Кушніром, О.Д. Степенком.⁸ Саме тоді Афанасій Миколайович усвідомив, що учитель історії має бути

краєзнавцем, а краєзнавчі матеріали – важливою складовою уроків історії, виховних заходів.

Кам'янецький короткотривалий період життя став потужним стимулом літературної творчості. На становлення поета вплинула обстановка підвищеної уваги до слова, до літератури, заняття в гуртку і, звичайно – схвальні оцінки перших проб пера з боку Є.М. Гінзбург.⁹ У стіннівці, друкованих органах почали з'являтися вірші А. Коляновського. 1961 року в альманасі “Перший заспів”, виданому “Радянською школою”, були вміщені його поезії “Рідній землі”, “Щоб цвіли сади”, “В перший клас”. 1962 року до Хмельницького приїхав Павло Тичина, а з ним молоді Микола Вінграновський, Валерій Шевчук. Микола Скорський, який очолював літоб'єднання при редакції газети “Радянське Поділля”, зібрав відомих подільських майстрів слова. Афанасій Коляновський презентував лише одного вірша:

*Коли курличуть журавлі,
Збираючись у путь,
Вони, здається, від землі
з собою щось беруть.
Чи рідну пісню з даліни,
Чи теплий дух полів,
Щось все-таки вони беруть,
Щоб я за ним жалів.*

– О, як це чудово! Які свіжі образи! – не зміг сховати задоволення Павло Григорович.

І на пам'ять подарував збірку з автографом: *“Афанасію Коляновському з найкращими побажаннями бути одним з провідних під час невпинного зростання нашого пречудового світу”*.

Це було серйозне благословіння на подальшу літературну творчість. 1963 року вірш “Журавлі”, що так сподобався П.Т. Тичині, поезії “Весна”, “Молоді смерічки”, “Мені наснилися дні колишні” та інші ввійшли до збірки “Тобі одній”¹⁰, яка об'єднала 34 твори дев'ятох авторів – студентів і випускників Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту Петра Радавчука, Петра Фаренюка, Миколи Кльоца, Анатолія Суругого, Андрія Коника, Юхима Шмідта, Порфирія Шурмана, Валерія Кузнечикова. Сім віршів у збірці належали перу Афанасія Коляновського.

А надалі – стих поетичний спів Афанасія Коляновського, майже на 30 років... Ніби замулилось джерело творчості. Писав рідко, здебільшого – у стіл. Можливо, волю паралізувала спроба ідеологічно налаштованих “критиків” пришити йому ярлик космополіта за вірш

“Дорога”. А може – обстановка нерозуміння. Письменник – виразник духу свого покоління. Він бачить далі і глибше, боляче сприймає життєві недоречності. Сумління ж не дає мовчати. І він горить, виливаючи полумінь думки гострим словом. О, як нам не вистачає терпимості до їх нестандартних думок, різких оцінок, прогнозів. Нелегко було й Афанасію Миколайовичу. Додались інші негаразди. Дала чути себе фронтова рана – заболіла нога, роки лікування, нарешті – ампутація і перша група інвалідності.

Усвідомлював, що найнадійнішими залашилися дружина Галина та його давня улюблениця – поетична Муза. Я тоді очолив Дунаєвецький райвідділ освіти. Побував у Томашівці, відвідав Коляновських. Якось ніби неохоче, але все ж, вичерпавши набір банальностей, Афанасій Миколайович перейшов до головного.

– Ось послухайте, Вікторе Степановичу:

*Мов жайворонята з хлібного роздолля,
бралась на крилята вірші з мого поля.
Пробували знятись, досягнути висі
і звідтіль озватись мамі жайворисі.
І не пощастило, небо розверзлося,
пташенят побило, потовкло колосся.*

Це було своєрідне образне підсумування довголітньої мовчанки, пояснення її причин. Я зрозумів, що говорити тут більше нічого, треба шукати нитку Аріадни для виходу з кризи.

– Почитайте ще щось, – попросив:

Саме тоді почув низку віршів про війну (“Перший бій”, “На марші”, “Сапер”, “Балада про шинель”, “Було, було...”, “Прощання”) – вона не покидала фронтовика. А ще прозвучали акорди інтимної лірики, громадянської, патріотичної. Такого давно не чув! Порадив упорядкувати збірку, врахувати, що наближалось 45-річчя Перемоги. Доповнив її своїм переднім словом і досить скоро, у день 65-річчя від народження, вручив Афанасію Миколайовичу першу його поетичну збірку “Сльозою згірклою не змилось”.¹¹

А далі почали виходити збірка за збіркою щороку: “Повернення до себе”(1992), “На грані часу”(1993), “За словом слово”(1994), “Вибір”(1995). Вірші друкували “Дунаєвецький вісник”, “Подільські вісті”. їх помітили колеги – М.Н. Магера, Б.А. Грищук¹², М.Ф. Федунець, М.А. Мачківський, підтримав секретар Спілки письменників України Володимир Радіонович

Коломієць, який 30 березня 1995 року вручив Афанасію Миколайовичу квиток члена НСПУ.

Взята висота стала стартовим майданчиком для нових успіхів, удач, збірок “Підкова на щастя”(1996), “з дерева буття”(1997), “Велінням совісті”(1998), “Очима пам'яті”(1998), “Цвітовидь райдужна”(1999), “Літоспад” (2000), “Живу своїм”(2004) . Побачили світ три збірки новел та оповідань “Нерідний дід” (1999, 2002), “Квінтет”(2004). У них він показав себе вправним майстром прози, нерідко близької до білого вірша. 1998 року вийшов довідник обласної організації НСПУ і в ньому – стаття про члена Спілки А. М.Коляновського.¹³ “Літературна Україна” вмістила вінок сонетів “Колосок із серця”. Його твори змістовнішали й одягались в усе нові поетичні форми.

Своїм наставником Афанасія Миколайовича визнали молоді літератори Неоніла Вольська, Євгена Бучківська,¹⁴ Галина Бабляк, Віра Спірякіна, Володимир Захар'єв, Валентина Байталюк – члени дунаєвського творчого об'єднання імені В.С. Бабляка, віддавши почесне місце його творам у першому числі альманаха “Сонях”¹⁵. І хоч Афанасій Миколайович вже не виходив за межі власної домівки, все ж не поривав зв'язку з людьми, літературно-мистецьким світом. Цьому сприяли заступник голови Дунаєвської райдержадміністрації Леонід Петрович Танащук, відповідальний секретар “Дунаєвського вісника” Григорій Ілліх, журналіст і поет Микола Іщенко, сільський томашівський голова Віктор Саврацький, директор місцевої школи Анатолій Балух. Підставили плече представники Альма-Матері – І.П. Прокоф'єв, редактор “Студентського мередіана” І.А. Костевич. Валерій Куфльовський, видавець і просвітник, видав кілька книг письменника. Його вірші зазвучали зі сцен, з-за кафедр при читанні курсу “Література рідного краю, ” їх вивчали школярі Хмельниччини. Тридцять два вірші знайшли своїх композиторів і стали піснями. Час від часу добірки його віршів друкує “Літературна Україна”.¹⁶ За усім цим – важка праця Афанасія Миколайовича Коляновського – фронтовика, педагога, письменника. Праця, удостоєна Почесної відзнаки НСПУ, багатьох почесних грамот, звання лауреата премії ім. М. Годованця, а саме головне – визнання і любові читачів.

Поважних літами і заслугами батьків забрали діти в невелике сільце Ляпинці біля Чорного Острова Хмельницького району. Це відірвало Афанасія Миколайовича від друзів, односельців. Але – тільки територіального. 2004 року Томашівці, у першу чергу зусиллями Оксани Володимирівни Олійник, у кабінеті української мови і літератури, де колись і він водив дітей таїною мистецького світу, обладнали музейні експозиції:

на стенди, у вітрини лягли особисті речі, автографи А. Коляновського. Час од часу в трубці мого телефона звучало: “Це – дід Коляновський турбує...”. І починалася розмова про те, що хвилювало, чим жила Україна, нинішня освіта, література. А на прощання – один-два вірші:

*Мій Кам 'янець – доля і Мекка,
Яка ж ти дорого далека:
Випала карта така мені –
В болючу досвітню годину
До тебе лиш спогодам лину,
Квітко чудесна на камені.*

Список використаних джерел

1. Архів управління СБУ в Хмельницькій області. Спр. 12224.
2. Дивні метаморфози: колись найбільша в мікрореєоні Удріївцеька СШ спочатку була реорганізована в неповну середню, а 2010 року закрита.
3. Віктор Король, Володимир Удовик, Євген Козій. Історіографія німецько-фашистського окупаційного режиму на території України під час Другої світової і Великої Вітчизняної воєн // Історія в школі. 2003. №5-6. С. 1.
4. Український голос. 12 жовт.
5. Архів СБУ в Хмельницькій області. Спр. 25632. Арк. 39. Заарештована після визволення викладачка української мови і літератури Галина Євстафіївна Сивко твердила на допиті, що в інституті діяв саме земельний факультет. А Коляновський А.М. згадував, що у виші готували не тільки вчителів, а й агрономів, ветеринарів також медиків, був навіть III-ій курс.
6. Там само. Спр. № П-26701. Арк. 45.
7. Кільчевський О. І. і Георгієвський В. М. були заарештовані радянськими органами безпеки і засуджені до утримання у виправно-трудоxв таборах на 10 років кожен.
8. Винокур І. С., Кушнір Б. М., Степенко О. Д. Методичні вказівки для вчителів історії по вивченню матеріалу про рідний край в курсі історії СРСР (VII клас). Хмельницький, 1996. 10 с.; 1967 року вийшли методичні вказівки щодо краєзнавчих уроків у VIII-му, 1970-го – для наступних класів.
9. 24 лютого 1993 року, у розпал поетичної творчості Коляновської А.М., Євгена Мойсеївна в газеті “Проскурів” відгукнулася схвальною рецензією на його збірку “Повернення до себе”. Відносинами з Афанасієм Миколаєвичем, своїм учнем, скаліченим війною, дорожила і в наступні роки. Вони листувалися, з Томашівки до Хмельницького пошта несла нові вірші, нові збірки, а назад – листи, роздуми, в останні роки навіть писані друзями, сусідами під диктовку.
10. Тобі одній. Хмельницький, 1963. 48с.
11. Коляновський А. Сльозою згірколю не змилось. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. 84с.

12. Відомий в Україні письменник, літературознавець і критик Броніслав Антонович Гришук вступним словом “Право на поезію” благословив вихід третьої збірки Коляновського А. М. “На грані часу”, назвавши Афанасія Миколайовича “поетом обманутих надій”.

13. Літератори Хмельниччини: довідник обл. організації СПУ. Хмельницький: Доля, 1997. С. 17.

14. Євгена Іванівна Бучківська, свого часу директор Удріївецької ЗОШ І-ІІ ступенів, учителька української мови і літератури, ніби успадкувала від Афанасія Миколайовича право на викладання рідної мови, працю в школі його юності. 1997 року в науково-красознавчому збірнику “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій” вмістила статтю “Афанасій Коляновський – поет-земляк”.

15. Автор з приємністю зберігає це число літературно-мистецького альманаху творчого об’єднання імені В.С. Бабяка з дарчим надписом В.А. Захар’єва: “Шановному Віктору Степановичу Прокопчуку – хрещеному батькові дунаєвського літоб’єднання імені В.С. Бабяка – першопрохідцю дунаєвських альманахів, зокрема – “Тернавського грона” та інших, від вдячних сучасників – членів літоб’єднання імені В.С. Бабяка. 15.05.1998.”

16. 5 вересня 2002 року “Сторінку поезії” “Літературки” відкрив Афанасій Миколайович віршами “Жде Україна”, “Чужі вітри вистужують могили”, “Піднявся ранок із роси”, “Мамина мова”, “Збирачі земель”, “Біда лише на відстані чужа” та іншими.

Життєвий подвиг Тадеуша Адамовича Михайловського

Мова йде про цілком цивільну людину – журналіста, художника, редактора районної газети, громадського діяча. 2021-го ювілейного в історії незалежної України року Тадеуш Адамович відзначатиме свій, але порівняно з 30-річним ювілеєм країни – потрійний ювілей – 95-річчя від дня народження. І ті, хто знає його, може закинути мені: *“Та, мовляв, який він герой? Звичайна добропорядна людина, яка сумлінно пройшла всі етапи свого життя. А ось герой – це коли є подвиг, коли грудьми – на амбразуру чи літак – у скопище ворога...”*. Ще й досі героїзм, подвиг для нас – старшого покоління асоціюється в першу чергу з війною і винятковими бойовими діями, нерідко вчиненими ціною власного життя. Але ж є ще подвиг і героїзм трудовий. Пригадуєте, у радянські часи крім бойового ордена Слави трьох ступенів 18 лютого 1974 року указом Президії Верховної Ради СРСР був заснований ще й орден Трудової Слави трьох ступенів, і на плакатах можна було зустріти вислів: *“Из одного металла*

льот орден за подвиг и за труд”. І це був не тільки заклик до трудового героїзму, а й натяк на те, що подвиг і героїзм – це не тільки війна...

Давайте разом подивимось як трактує ці поняття, скажімо, “Великий тлумачний словник сучасної української мови”, під науковим керівництвом В.Т. Бусела підготовлений до 10-ої річниці незалежності України (Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. 1440 с.). “Героїзм – найвище виявлення самовідданості й мужності у виконанні громадського обов’язку” (с. 179). А тепер ще поглянемо, які характеристики узагальнило поняття подвигу: “Подвиг – важлива своїм значенням дія, вчинок, здійснюваний у важких, небезпечних умовах...”. І тут же: “Самовіддана діяльність, поведінка, викликана глибоким почуттям” (с. 821). Отже, критеріями подвигу є самовідданість, важлива своїм значенням діяльність, поведінка, викликані внутрішнім мотиватором, глибоким почуттям, у першу чергу громадянського обов’язку, а також любові до людей, до свого народу, до Батьківщини.

Отже, подвижництво можливе у сфері ратній і трудовій, на поприщі громадсько-політичному й духовному. Згадаймо класика, який твердив, що в житті завжди є місце для подвигу. А тепер, коли Ви, мій Читачу, крізь цю науково обґрунтовану призму поглянете на життя конкретної людини, зокрема героя мого нарису Тадеуша Адамовича Михайловського, думаю, погодитесь із задекларованою в його назві ідеєю. Життя людини в епоху тоталітаризму і репресій, повсякчасного страху, що супроводжував покоління 1930-х років, у роки війни, в якій довелося брати участь і йому, і батькові, важкого повоєння, суспільного зламу на межі 1990-х, життя праведне і самовіддане, що було і залишається прикладом для наслідування, то і є життєвий подвиг.

Пройдемо разом життєвими шляхами мого героя, поглянемо на відповідність його поведінки і дій критеріям подвигу.

Життєва стежка Тадеуша бере початок з Вихрівки, де народився він 8 жовтня 1926 року.

Тадеуш Адамович Михаловський

Батьки Адам Людвикович і Станіслава Михайлівна Михайловські були шанованими в селі людьми, старанними і вправними молодими господарями – хліборобами. Вихрівка в ході адміністративно-територіальних реформ нової влади опинилася на межі двох районів – відійшла до Дунаєвецького, а сусідні Пільний Мукарів, Татариська і Підлісний Мукарів – до Солобковецького. Його життєві університети почалися з участі в житті сім'ї – допомоги в домашньому господарстві батькам, зайнятим щоденними колгоспними роботами. У вільний час тягнувся до олівців – любив малювати. У передвоєнні 30-і пішов до школи. У Вихрівці закінчив 4 класи, 5-ий і 6-ий – у сусідній Гірчичнянській семирічці, щодня разом з іншими вихрівчанами долаючи по кілька кілометрів туди і назад.

1937 року родина зазнала важкого удару сталінської репресивної машини. Улюблений дідусь по мамі Михайло Іванович Драгомерецький, один із засновників першого у Вихрівці товариства спільного обробітку землі “Червоний плугатар”, 2 грудня 1937 року був заарештований, звинувачений в контрреволюційній діяльності, 5 грудня трійкою Кам'янець-Подільського обласного УНКВС засуджений до вищої міри покарання, а 10 грудня розстріляний. Якраз відбувалася чистка прикордоння від так званого польського елемента, і він – римо-католик, віруюча людина став жертвою свавілля, яке чинилося під час “великого терору”. Схоже, каральна машина новоствореної Кам'янець-Подільської області дуже спішила довести свою потрібність та, мабуть, не встигала виконати доведений ліміт по першій розстрільній категорії, бо на “правосуддя” стосовно М.І. Драгомерецького, а точніше на знищення ні в чому невинної людини, вистачило всього 8 днів. Згодом, 1990 року, він був реабілітований. Але якого болю і страху завдали карателі сім'ї, родині, та і всьому селу, цим жорстоким і нічим неоправданим актом. А хіба він був єдиним?

У Гірчичній Тадеуш закінчив шостий клас. А сьомий, завершальний на шляху до неповної середньої освіти – у Вихрівці вже під час окупації, коли директорував В.М. Баранов. Чимало знайомих хлопців і дівчат з Вихрівки та сусідніх сіл поступали в єдиний в районі середній спеціальний навчальний заклад – Голозубинецький зооветеринарний технікум. Пішов туди і Тадеуш, адже навчання було безкоштовним, гуртожиток і харчування теж, підібраний непоганий викладацький склад, за більш як десятирічний період існування закладу створена міцна навчально-матеріальна база. Мабуть, і здобув би там середню освіту й потрібну на селі спеціальність, якби не його величність випадок: хтось поширив у технікумі листівки з карикатурою на Гітлера, жандарми почали шукати “художника”, а Тадеуш на той час вже непогано малював, у тому числі й

дружні шаржі, тому змушений був покинути навчання, аби врятуватись від не менш жорстокої окупаційної каральної машини.

Він пам'ятає роки окупації і нерідко ділиться спогадами. Вони були наповнені тією ж нелегкою працею, але вже в загальному дворі, податками, страхом попасти в Німеччину на рабську працю. Він з товаришем побував у Дунаївцях на “оборі”, огороженій в районі колишнього автоприємства території, звідки машинами вивозили молодь на ст. Дунаївці, а далі – до Німеччини. І знову ж – випадок: односельчанин Паляниця, що працював, мабуть, на біржі, випустив їх обох на волю, сказавши німцю, що вони ще малі. Виконували й дорожню повинність – з кожного двору по дві особи з лопатами отримували ділянку шосейної дороги і чистили її від снігу. Бачив, як на стовпах у Дунаївцях висіло 19 повішених хлопців, які без дозволу покинули роботу на ст. Дунаївці... І в той же час було і кохання, і танці в сільському клубі – життя, як той пагінець, пробивалося крізь товщу труднощів і страху.

З визволенням краю на фронт пішов батько, а 12 квітня під Тернополем отримав важке поранення – осколком, наче ножем, зрізало праву лопатку. Лікувався в госпіталі в м. Києві. А після одужання його, римо-католика, направили до Першої армії Війська Польського. У її складі штурмував Берлін, здобув перемогу.

У Тадеуша – своя воєнна епопея. Він був призваний до війська 22 червня 1944 року, ще за три місяці до 18-ти. У Красноярську проходив школу молодого бійця. Потім перекинули ближче до фронту – у м. Киржач у Підмосков'ї, де в складі 27-ої авіадесантної бригади продовжив вишкіл, у першу чергу – стрибки з парашутом. На жаль, п'ятий виявився невдалим, сильний вітер не дав багатьом молодим бійцям успішно приземлитися – були втрати, поранення. У госпіталь потрапив і Тадеуш.

Новий 1945 рік зустрічав у запасному стрілецькому полку у м. Володимирі. Звідти – у Загорськ, де в навколишніх лісах дислокувався танковий полк. Жили в землянках, у холоді, при бідненькому харчуванні. І знову – лазарет. У наступні дні більшість однополчан відправилась на фронт, а близько 50 залишених, у тому числі й рядовий Т. Михайловський, були кинуті на допомогу залізничній міліції охороняти від диверсійних нападів військово майно і боєприпаси перед відправкою на фронт. Прочісували ліси, щоразу ризикуючи зазнати напад, доводилося застосовувати і зброю, аби вантаж дійшов до місця призначення. Про складність і важливість цього виду служби можна судити й з того, що командуючий

околом удостоїв охоронців Подяки, яку Тадеуш Адамович зберігає як першу військову нагороду і пам'ять про початок воєнних буднів.

Перемогу зустрів у складі танкового полку в Білорусії. Там, спочатку в Бобруйську, а потім – в Осиповичах, служив ще чотири роки. Там отримав медаль “За победу над Германией у Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.” Звідти 23 квітня 1950 року і був демобілізований.

Пам'ятаю один з літніх днів, коли в кабінеті редактора дунаєвецької районної газети “Ленінським шляхом” ми з Тадеушем Адамовичем радились, як краще висвітлити на сторінках газети процес підготовки до 40-річчя Перемоги. І тут хтось різко й настирливо постукав у двері. То був майор Кононенко з військкомату. Він приніс і за моєї присутності вручив Тадеушу Адамовичу посвідчення та ювілейну медаль. Якраз прийшла обідня пора, і ми приємну акцію завершили через дорогу, в одноповерховій будівлі ресторану “Колос”.

Хочу зазначити, що участь Т.А. Михайловського в Другій світовій війні відзначена й орденом Вітчизняної війни II ст., низкою ювілейних нагород, а в добу незалежності – орденом “За заслуги” III ст. Йому було присвоєно перше офіцерське звання, потім – наступні, а згодом вручені і погони полковника.

Тадеуш Михайловський (у першому ряду третій) серед однополчан. 1950 р.

У період військової служби сина сім'я Михайловських зазнала неабиякого удару з боку влади. На підставі указу Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 року “Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя” мама – Станіслава Михайлівна, що не виробила, як і багато інших жінок, мінімуму трудоводнів, була вислана до Сибіру на 8 років.

Вже 7 травня 1948 року в. о. прокурора Української РСР Петро Нощенко доповідав генеральному прокурору СРСР Григорію Сафонову про кричущі порушення в практиці виконання цього указу: висилали людей, старших 55 років, хворих, що не передбачав указ, було чимало фактів зведення у такий спосіб рахунків з неугодними та ін. Якраз останнє сталося з Станіславою Михайлівною, яка бачила, як голова колгоспу не раз зачинався в клуні з дочкою двоюрідної сестри, сказала про те батькам. Реакція голови була наступною: “Я їй скоро заткну пельку...”. Питання виселення тих, хто не виконував мінімуму трудоводнів, спочатку вирішували колгоспні збори. А голосування на зборах відбулося на кшталт: “Хто проти?”. Всі опустили голови і мовчали, аби самим не потрапити в немілість. “Отже – одногolosно...”.

Щоб зрозуміти, в яких умовах опинилися вислані, у тому числі й мати Тадеуша Адамовича, візьмемо у свідки все того ж генерального прокурора СРСР Г. Сафонова, який 23 березня 1949 року доповідав Раді Міністрів СРСР: 727 виселених, що працювали в Мутихинському, Вайському, Велсовському ліспромгоспах Красновишерського району, проживали в необладнаних землянках, хлівах, банях без даху і т. п. помешканнях в умовах антисанітарії, масової завшивленості. Як наслідок – масово хворіли. Із 387 осіб, обслідуваних санітарно-медичною комісією, було виявлено інвалідів I і II груп, зовсім непридатних до праці на лісозаготовках, 82 – 19%, тих, що за станом здоров'я могли виконувати тільки легку роботу – 187 осіб, або 48,5%, працездатних – 128 – 32,5 відсотки.

Щоб підтримати дружину, залишивши молодшого десятирічного Івана на сестер, з нею поїхав і батько, прихопивши з дому швейну машинку. Мама вміла шити, і ця машинка добре виручала їх там, на засланні. Дізнавшись про біду, яка спіткала сім'ю, Тадеуш забив тривогу. Полкове командування задресувало листа до М.М. Шверника, який у 1946-1953 рр. очолював Президію Верховної Ради СРСР, а він – у Дунаєвецький райвиконком. І справа була переглянута. Через три роки батьки повернулись у Вихрівку.

Трудове повоєнне життя Тадеуша розпочалося з посади завідуючого Іванковецьким сільським клубом. Дунаєвецький районний військовий

комісар Володимир Іванович Автомов, член бюро райкому партії, у зв'язку з потребою в кадрах мав доручення вивчати склад демобілізованих і допомагати районному керівництву в укомплектуванні ними колгоспів, підприємств, організацій і установ. Дізнавшись, що Тадеуш Михайловський на заключному етапі служби був художником полкового клубу, повідомив про це завідуючого районним відділом культури П. Магеру...

Почав з оформлення клубу, що розташувався разом із сільрадою в колишньому прицерковному будинку. Взявся за сцену, зовні і в середині приміщення з'явилися лозунги, плакати, стенди з малюнками та різними закликами, цитатами. Клуб набув ошатного вигляду. Запрацювали драматичний і хоровий гуртки. Їх основу склали учителі разом з директором І.М. Миндрою та завучем М.М. Дарманським. Вечорами молодь збиралася на танці, перегляд кінофільмів. Запрацювала редколегія стінної газети, з'являлись щоденні “Блискавки”, “Перчики”. Їм надавали привабливого вигляду малюнки та карикатури завідуючого клубом – вправного художника. Це помітили і достойно оцінили – на районному конкурсі іванковецька стінгазета виборола перше місце. Досвід роботи клубу знайшов відображення на сторінках районної та обласної газет “Ленінським шляхом”, “Радянське Поділля” й позитивну оцінку в доповіді першого секретаря на районній звітно-виборній комсомольській конференції, де довелося виступати й члену ВЛКСМ Тадеушу Михайловському.

Не раз бував у клубі завідуючий відділом культури. А якось, завітавши в черговий раз, почав майже зразу: *“За два дні передаш клуб – інструменти, костюми – секретарю комсомольської організації Володимирю Коротинському, і третього дня на 9 ранку з'явишся до мене: підемо в райком партії і будемо працювати разом – я завідуючим, а ти – інспектором. Зарплата більша, до Вихрівки ближче...”*. Однак на засіданні бюро все переіначилось. Після представлення, яке зробив зав. відділом культури, піднявся редактор районної газети Наум Борисович Гольберг і повідомив, що Т.А. Михайловський має газетярський досвід, в редакції стоїть у резерві, що якраз є вакансія інструктора-організатора матеріалів і координатора роботи редакторів стінгазет. Склалася делікатна ситуація, в якій бюро стало на бік редактора районної газети – органу райкому партії і райвиконкому. Так наприкінці січня 1951 року Тадеуш Адамович опинився на журналістській ниві, віддавши їй тільки в штаті редакції понад три десятки літ, а загалом – 70 років.

І почалося, як у пісні про журналіста: *“... трое суток шагать, трое суток не спать ради нескольких строчек в газете...”*. Пішки від села – до села, від поля – до поля, зустрічі з людьми, редакторами стіннівок,

нотування цікавих фактів, вражень, зустрічей. Спочатку важко вкладались зібрані матеріали у формат інтерв'ю, репортажів, замальовок. Були й невдачі. Але він терпляче йшов від успіху маленького – до більшого, спираючись на досвід старших колег, передовсім – Василя Пилиповича Павлова. Від інформативних матеріалів згодом перейшов до написання статей, фейлетонів, нарисів. Але саме на підйомі журналістської творчості довелося залишити колектив редакції.

17 березня 1955 року він так само несподівано опинився на посаді завідувачого відділом культури. На його заперечення секретар райкому партії відповів чітко і рішуче: *“Більш вдалої кандидатури у нас немає”*. Довелося знову починати спочатку – знайомство з базою підпорядкованих закладів, кадрами завідуючих клубами, бібліотеками, кіномеханіками, тоді теж підпорядкованими відділу культури, роботою провідних колективів художньої самодіяльності. Методичне керівництво роботою бібліотек успішно забезпечувала районна бібліотека, не підводили й кіномеханіки, з місяця в місяць виконуючи плани. Більше уваги віддавав добору і розстановці кадрів, їх навчання, зміцненню матеріальної бази, організації культурно-масової роботи. І вже через пів року на огляді колективів художньої самодіяльності, який тривав три дні, обласне журі дало району високу оцінку. Грамотами і преміями були відзначені колективи художньої самодіяльності – переможці, зокрема – блищанівський сільський хор під орудою учителя Василя Івановича Ірчишеного, знаний не тільки в районі, а й в області та столиці, де виступав на ювілейному концерті з нагоди 300-річчя, як тоді трактувалося, возз'єднання України з Росією. Грамотою обласного управління культури був нагороджений і завідувачий райвідділом культури.

У молоді роки події в житті Тадеуша Михайловського мінялися калейдоскопічно. Працюючи інструктором в газеті, за два роки закінчив вечірню школу робітничої молоді, яка під керівництвом директора-фронтовика П.Г. Перепелюка працювала в приміщенні колишнього капуцинського монастиря, й здобув повну середню освіту. Після року роботи на посаді завідувачого відділом культури – нове призначення, цього разу заступником редактора районної газети, оскільки вона перейшла на триразовий випуск, а кадрів не вистачало. Обстановка вимагала здобуття вищої освіти. 1 вересня 1957 року за направленням обкому партії розпочав навчання у Вищій партійній школі в Одесі, продовжив – у Дніпропетровську. А 1960 року, коли з'явилася можливість перевестись на журналістське відділення заочної Вищої партійної школи при ЦК КПРС, написав заяву і був зарахований її слухачем порядком переводу з Дніпропетровської

ВПШ. 1 лютого повернувся в рідний редакційний колектив на ту ж посаду заступника редактора.

Навчання, хоч і заочне, надало спраглому до знань Тадеушу Адамовичу можливість здобувати різносторонню наукову інформацію. Окрім чисто політичних дисциплін – історії КПРС, діалектичного та історичного матеріалізму, політекономії, низки курсів з основ управління промисловим, сільськогосподарським виробництвом опановував і журналістські дисципліни – “Історію журналістики”, “Історію і теорію партійної преси”, “Теорію і практику партійної радянської преси”, “Сучасну зарубіжну пресу”, а також – літературні і мовознавчі. Так поступово наповнював особисту професійну скарбницю актуальними теоретичними знаннями і практичним досвідом журналістської роботи, які дуже знадобилися.

31 березня 1961 року, після виїзду І.М. Теслюка за межі району, очолив редакційний колектив. І цього разу – вже надовго, на цілих чверть століття. Колеги сприйняли призначення із задоволенням, бо Тадеуш Адамович знав справу і міг вивести колектив на вищий професійний рівень. А ще при своїй вимогливості, насамперед до себе, був людиною й доброзичливою та інтелігентною в стосунках, користувався авторитетом у керівників району, голів колгоспів, директорів заводів, фабрики, що мало важливе значення для роботи журналістів, які відчували зміни в ставленні до їх появи в трудових колективах, почувались захищеними авторитетом редактора – члена бюро, депутата районної ради. Згадував Б.Л. Долинський, ветеран редакції: *“Він завжди був добрим порадиником, із честю виходив з різних складних і неоднозначних ситуацій”*.

За прикладом редактора, який не так давно здобув вищу освіту, почали навчатись і колеги: В.П. Павлов, А.Ю. Соколовський і Л.В. Данилевич – у Кам’янець-Подільському державному педінституті, Б.Л. Долинський, С.І. Шнайдерман і В.А. Захар’єв – у Львівському державному університеті ім. І. Франка, В.М. Лесик і Г.Д. Панков – у Київському державному університеті ім. Т. Шевченка. Знання, помножені на досвід, за вмілого керівництва з боку редактора почали приносити кращі результати: матеріали ставали і якіснішими, і актуальнішими, викликали читацький інтерес і підтримку. Вона виявлялася в зростанні кола дописувачів, так званих робсількорів, серед яких злободенністю інформацій і статей відрізнялися Р. Мельник і В. Мединський, Д. Тондій і В. Шаховець представники Смотрицького кореспондентського пункту, О. Матвійчук з Гірчичної, С. Колісник з Балина, О. Побожний з Міцівців, О. Садовський з Маліївців, Б. Блазій, І. Мельничук з Дунаївців, Г. Медведюк з Лисця та

ін. А головне – у передплаті часопису, тираж якого у кращі часи сягав 18 тис. примірників.

1962 року в умовах хрущовських реформ зі створення територіальних агропромислових колгоспно-радгоспних управлінь, чергових укрупнень – приєднання до Дунаєвецького населених пунктів ліквідованого Новоушицького району – газета стала міжрайонною. Колектив поповнився новими журналістами, отримав легкового автомобіля, зрослий тираж давав прибутки, за рахунок яких можна було стимулювати результативнішу працю. Після XX з'їзду і розвінчання культу особи Й. Сталіна в умовах “хрущовської відлиги” газетні матеріали помітно “посміливішали” – відрізнялися різноманіттям тематики, розкутістю думки й оцінок, географією публікацій. З'явилися нові рубрики та утаємничений, а точніше такий собі збірний член колективу – Дмитро Припарка, портрет якого з хвацько закрученими вусами явно намалював редактор, якого Бог наділив талантом художника.

На сторінках часопису в рубриці “Спадщина” почали з'являтися краєзнавчі матеріали, настільки страшні сталінському керівництву, що в роки “великого терору” були репресовані і члени Українського комітету краєзнавців – координатора краєзнавчого руху в республіці, і краєзнавці на місцях, та і увесь краєзнавчий рух, який почав відроджуватися аж у 1960-і, з початком кампанії з написання і видання двадцятишеститомної “Історії міст і сіл Української РСР”. На цьому етапі і я, тоді учитель історії Маківської СШ, почав надсилати до редакції краєзнавчі матеріали на допомогу колегам-історикам у проведенні після вивчення кожного періоду історії СРСР уроків про наш край (“Наш край у давнині”, “Наш край в епоху середньовіччя”, “Наш край у роки Визвольної війни 1648-1654 рр.” та ін.), і статті одна за одною почали з'являтися на сторінках газети. Поступово познайомився з колективом, а на одній з робількорівських нарад, які, як правило, проводились напередодні Дня преси – і з редактором. Сорокарічний, енергійний він умів огорнути увагою і запалити добрим вдало знайденим персонально для кожного словом. Думаю, що газета, увага й підтримка редакційного колективу стали ще одним потужним стимулом краєзнавчих пошуків, які згодом вивели мене на шлях наукового дослідництва.

Статус міжрайонної газети як раптово з'явився, так само і закінчився із завершенням хрущовського невдалого експерименту з утворення і короткого в часі функціонування промислових і сільськогосподарських партійних органів та укрупнення районів. 8 грудня 1965 року був відновлений Віньковецький, а 4 січня 1966 року – і Новоушицький райони. Але

набутий досвід зберігся і надав газеті свого обличчя, що помітили колеги по перу з вищих статусом обласних та республіканських газет і журналів.

Неодноразово досвід роботи колективу редакції і його очільника знаходив місце на сторінках обласної газети “Радянське Поділля”, про дунаєвецький журналістський колектив писали республіканські “Радянська Україна” та “Журналіст України”. На нарадах, семінарах, зокрема в Рівному, Полтаві, а 1973 року – у Києві, досвідом ділився і редактор Тадеуш Адамович. Його – члена Спілки журналістів України – з 1969 року обирали делегатом II-V з’їздів СЖУ. А 1971 року указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 червня Т.А. Михайловський був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Посипались й інші нагороди. 1972 року Українське товариство охорони природи відзначило редакцію Почесною грамотою за краще висвітлення проблем збереження природного середовища. 5 травня 1978 року газета удостоїлась Почесного диплома Спілки журналістів України, а її редактор – знака “Золоте перо”. Найвищою оцінкою творчої праці колективу редакції стала Почесна грамота Президії Верховної Ради Української РСР, якою газета була нагороджена у відповідності з указом від 30 квітня 1980 року “за багаторічну активну роботу по комуністичному вихованню трудящих, мобілізації їх на успішне виконання завдань господарського

Перший секретар райкому партії Е.С. Лазаркевич у Будинку культури вручає Т.А. Михайловському орден Трудового Червоного Прапора. 1971 р.

і культурного будівництва”. Її вручив редактору на урочистих зборах з нагоди Дня преси завідуючий відділом пропаганди і агітації обкому партії М.Д. Морський. А редактор журналу “Радянська жінка” Г.А. Литвинова вручила почесні грамоти правління Спілки журналістів редакції газети, окремим журналістам та робітникам. Пам’ятаю те засідання: звучало

немало теплих слів на адресу редакції і редактора від керівництва району, трудових колективів, були квіти й подарунки. Вітав і я від педагогічного колективу району та відділу освіти, який очолював. То був апофеоз в історії нашої районної газети, не знаний ні до, ні після того.

Т.А. Михайловський мав високий авторитет, який працював як на колектив району, так і редакції. Його сміливе й аргументоване слово не раз міняло ситуацію на засіданні бюро райкому партії під час обговорення важливих питань, особливо – під час розгляду персональних справ. А колектив у його особі мав не тільки наставника, а й свого захисника. *“Чим особисто мені найбільше запам’яталася співпраця з Т.А. Михайловським, так це тією, я б сказав, атмосферою цілковитої творчої захищеності, яка тоді панувала в колективі, – згадував В.М. Лесик. – Ми були під його опікою, наче близькі люди. Відповідальність за всі наші професійні дії він безумовно брав на себе...”*

1986 року, як тільки виповнилося 60, Тадеуш Адамович покинув редакцію, залишивши добре згуртований і професійно підготовлений колектив. Серед його учнів і послідовників є заслужений журналіст України і знаний письменник Володимир Шевченко, Микола Кусень, згодом редактор новоушицької районки, із залісецького колгоспного причіплювача до посади редактора піднявся Володимир Захар’єв – поет, археолог, пам’яткоохоронець, Семен Шнайдерман і Микола Іщенко, автори кількох книг поезії і прози. Гарний слід в історії часопису залишили Борис Долинський, Євген Карпович, Микола Осадчук, Лариса Данилевич, Борис Басистий, Григорій Ілліх, Роман Браташ, Віктор Лесик та ін.

Здавалося, на тому можна було б заспокоїтись – стільки пережито, а скільки зроблено, відпочинок – справді заслужений. Але такий стиль життя Т.А. Михайловському не підходить. Бо він – громадський діяч, активний учасник життя районної громади, знана людина і керівник, який все життя впливав на стан справ у районі. Насамперед – через газету, яка своїми публікаціями формувала світогляд, напрям думки і дій, відображаючи не тільки діяльність органів управління та їх перших керівників, а головне – стан справ у різних колективах, успіхи і невдачі, обставини, що їх спричинили. Газета популяризувала досвід передовиків виробництва, власне – у центрі її уваги завжди була людина. А як депутат районної ради та член бюро райкому партії, мав вагомий вплив на прийняття рішень, їх виваженість і відповідність об’єктивним потребам. Постійно перебуваючи в колективах, аналізував їх ефективність, через газету впливав на виконання.

Отож, як тільки постала Всесоюзна організація ветеранів війни та праці і виникла потреба створити районний осередок, керівники району і ветеранський актив звернули погляд у бік Тадеуша Адамовича. 14 лютого 1987 року на установчій конференції була створена Дунаєвецька районна Рада ветеранів війни та праці і першим головою обраний Т.А. Михайловський. На той час Рада представляла 25-тисячний загін ветеранів, серед яких було ще 3 тис. учасників бойових дій, координувала життя 45 первинних осередків. Спирався Тадеуш Адамович на підтримку ветеранського активу – В.М. Влагову, В.М. Брушньовського, А.Й. Барановського, П.Г. Перепелюка, А.С. Баб'юха, І.М. Теслюка, М.М. Негоду та ін. Започаткував низку форм роботи з популяризації трудових і ратних подвигів, вшанування представників ветеранської організації, надання конкретної допомоги тим, хто цього потребував у першу чергу. Пройшовши етап становлення і налагодження роботи новоствореної ветеранської структури, передав її наступникові Ф.Й. Будзінському.

А сам, як справжній син, сконцентрував увагу на Вихривці, де його допомоги все більше потребувала мати. Попри повсякденні турботи по домашньому господарству знаходив час побувати в конторі агрофірми “Козацька долина”, у сільраді. Відгукувався на зустрічі з молоддю як у школі, так і сільській бібліотеці. Вихривські ветерани обрали Тадеуша Адамовича головою ради своєї організації, і він у контакті з головою агрофірми В.М. Загородним вирішували чимало питань матеріальної підтримки пенсіонерів села.

Не ржавіло і журналістське перо. Його можна було бачити на тракторному стані, у полі, на току і фермах, у результаті в “Дунаєвецькому віснику” (так почав називатися районний часопис у роки незалежності) з'являлись його статті про стан справ у селі, в агрофірмі – кращому сільгоспколективі району (“Весняна напруга”, “Правду кажуть, хліб легко не дається”, “Врожай кличе, врожай не може чекати”, “Козацька долина” й цьогоріч на висоті”). Контактуював Тадеуш Адамович з Дунаєвецькою районною організацією Всеукраїнської спілки краєзнавців, що позначилося на тематиці його статей (“Там, де любила-кохала циганка Аза”, “Балинська скарбниця минушини і сьогодення”, “Доля, затьмарена війною” та ін.). Загалом тільки за останні 20 років “золоте перо” Тадеуша Адамовича видало нагора більше 40 помітних публікацій.

Рясніли “Дунаєвецький вісник” та обласні “Подільські вісті” і матеріалами про колишнього редактора. Писав Володимир Захар'єв (“На вістрі часу”, “Епоха Тадеуша Михайлоського”), Григорій Медведюк (“Чверть століття – редактор, 65 років-журналіст”), Микола Кусень (“Літопис історії”),

Віктор Лесик (“Коваль кадрів”, “Художник Слова”, “Дві родини – два надійних крила”), Анатолій Шевченко (“Людина, що створила свою долю”), Василь Горбатюк – у журналі “Журналіст” (“Невтомне перо ветерана”) та ін. Не забуває свого наставника і нинішній редакційний колектив, очолюваний Валентиною Байталюк, відгукуючись на дні народження, особливо –ювілейні. А 2016 року Тадеуш Адамович урочисто відзначив 90-річний ювілей. У Дунаєвецькій міській публічно-шкільній бібліотеці легендарного земляка вшановували Руслан Смолінський, перший заступник голови районної державної адміністрації, Ольга Михальська, голова районної ради, Веліна Заяць, голова Дунаєвецької міської об’єднаної територіальної громади, вихованці міської ЗОШ I-III ст. №2 і Школи мистецтв.

А родичі, друзі і колеги привітали Ювіляра у “Затишку”, одному з кращих кафе міста. На згадку залишилося пам’ятне фото.

Ще 2007 року портрет Т.А. Михайловського, народного обранця восьми скликань, занесли до книги “Почесні депутати Дунаєвецької районної ради”. А 6 вересня 2013 року рішенням президії районної ради йому присвоєно звання “Почесний громадянин Дунаєвецького району” і вручено посвідчення за №1.

У день 90-річчя Т.А. Михайловського. 8.10.2016.

Слід зазначити, що Тадеуш Адамович разом із смотричанкою Оленою Антонівною створив прекрасну сім'ю, яка розгалузилась у повноцінну родину. А відомо: міцна сім'я – міцна держава. І це не просто гарні слова, це – глибока філософія суспільного буття: члени родини, які все життя сумлінно трудяться, примножують суспільне багатство, а високоморальні діти та онуки – міцнять його духовні устої. Олена Антонівна була достойною сподвижницею свого легендарного чоловіка, бо зазнала випробувань, схожих на його. 1930-го, коли їй виповнився всього рік, батьків виселили аж у Читинську область. Там закінчила школу і два курси Читинського державного педінституту. А після війни, коли випала можливість, сім'я повернулася на батьківщину. Викладала німецьку мову в Гірчичнянській, Мушкутинецькій, Рахнівській, Чаньківській, Гутояцковецькій школах. Закінчивши курси, працювала бухгалтером на мебльовій фабриці, арматурному заводі, у Дунаєвському відділенні “Союздруку”. Вони дали життя двом дочкам – Валентині та Ірині. А згодом на родовому дереві Михайловських з'явилося чотири гілки онуків та шість відгалужень правнуків. І майже 95-річний прадідусь радіє тому, бо його досвід – прапор життя – у надійних руках.

Журналіст, письменник, краєзнавець

Володимир Станіславович Шевченко – вагома в Україні постать. Про нього чимало написано [2]. Його ім'я і внесок у розбудову української незалежності знайшли місце в книзі почесних жителів Дунаєвеччини [1].

Народився він 21 серпня 1940 року в хліборобській родині в подільському селі з милозвучною назвою Ганнівка на Дунаєвеччині. Навчання розпочав у важкому повоєнному 1947 році в місцевій школі, котра мала тоді статус початкової. Закінчив її успішно, про що свідчить перша нагорода: збірка дитячих оповідань Юрія Германа з пам'ятним написом “За відмінне навчання та зразкову поведінку”, вручена на скромних випускних урочистостях 3 червня 1951 року.

Але йому поталанило: восени того ж року відкрився п'ятий клас, і школа в Ганнівці піднялася на вищий щабель – стала семирічною. Навчався і далі старанно, ґрунтовно засвоюючи програму семирічної школи. Його інтереси були напрочуд широкими – 1954 року, на святі першого випуску Ганнівської семирічки, разом зі свідоцтвом про неповну середню освіту одержав не лише Похвальний лист, а ще й 550-сторінкову

книгу з кольоровими вкладками визначного вченого в галузі генетики та селекції І.В. Мічуріна “Итоги шестидесятилетних работ”, видану Академією наук СРСР. Це була відзнака редакції республіканської газети “Зірка” за активну участь в олімпіаді юних натуралістів.

Подальшу освіту здобував у сусідній Зеленчанській середній школі. По її закінченні працював вагарем Залісецької МТС, пізніше в колгоспі імені Калініна в Ганнівці – обліковцем рілничої бригади, з січня 1958-го по серпень 1959 року – завідувачем Ганнівського сільського клубу.

Довгий час не покидала мрія стати вчителем. Однак дві спроби вступу до педагогічного училища (Кам’янець-Подільського у 1954 р. та Хмельницького у 1958-му) успіхом не увінчались. То ж надбавши два роки трудового стажу, поступив до Кам’янець-Подільського технікуму підготовки культурно-освітніх працівників на бібліотечний відділ. Переважила велика тяга і глибока повага до книги, до друкованого слова. Навчався так само завзято. І в підсумку – 1961 року одержав диплом з відзнакою.

Після технікуму відмовився (бо ж очікувала служба в армії!) від престижної посади за направленням у смт Білогір’ї, на півночі Хмельниччини, повернувся додому і впродовж чотирьох місяців завідував Ганнівською бібліотекою.

Трирічну строкову службу відбував у Ленінградському та Білоруському військових округах.

Після неї – знову культосвітня нива, однак уже в Летичівському районі Хмельниччини: вісім місяців у Гблосківській сільській бібліотеці, ще три – завідувачем абонементу районної бібліотеки для дорослих.

Проте в подальшій трудовій ході сталися зміни, спричинені зачарованістю і вже незрадливою залюбленістю в друковане слово. Насідала мрія: от якби не лише зачитуватись чи всіляко популяризувати, а... творити його, те слово, самому! В армії дописував до військових газет, брався за ліричні поезії, віршовані гуморески і невеликі прозові твори. Деякі з них побачили світ у тодішній лети́чівській районній газеті “Колгоспна правда”.

У листопаді 1965 року запросили туди й на постійну роботу. Спочатку був літературним працівником, а згодом і завідувачем відділу. Той фаховий вибір став остаточним. У лети́чівській районці пропрацював сім років. За цей час заочно закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка. 1971 року став членом Співки журналістів України.

А 1972 року повернувся до рідного Дунаєвецького краю. Майже чотири роки пропрацював завідувачем відділу редакції районної газети “Ленінським шляхом” (нині – “Дунаєвецький вісник”).

Тут не менш інтенсивно, аніж у Лети́чеві, публікував оповідання, новели, котрі згодом увійшли до першої прозової збірки.

З червня 1976 року перейшов на роботу до обласного часопису “Радянське Поділля” (нині – “Подільські вісті”). Пропрацював там десять

Приємна зустріч з колишнім редактором “Ленінського шляху”

років: кореспондентом, старшим кореспондентом, заступником відповідального секретаря, завідувачем відділу. Володимира Станіславовича помітили в Києві – запросили на роботу в державне інформаційне агентство. До кінця існування СРСР був власним кореспондентом ТАРС-РАТАУ в Хмельницькій області. З 1992 року працював уже в перейменованих ДІНАУ та УКРІНФОРМі на тій же посаді власкора на теренах рідного Поділля. За всебічне і висококваліфіковане висвітлення життя області в лютому 2001-го був удостоєний почесного звання Заслуженого журналіста України.

Підготовлені В.С. Шевченком матеріали розміщувалися як у вітчизняних засобах масової інформації всіх рівнів, так і завдяки активному співробітництву УКРІНФОРМу з багатьма світовими інформаційними агенціями – у зарубіжних. В обов'язки власкора входило й широке висвітлення відвідин Хмельниччини високими державними посадовцями і зарубіжними гостями. За значний внесок у розвиток УКРІНФОРМу, якому віддав майже 22 роки наполегливої праці, 2008 року нагороджений Почесним нагрудним знаком агентства. А 2010-го за вагомий особистий внесок у розвиток вітчизняної журналістики, високий професіоналізм та багаторічну сумлінну працю – Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Паралельно з журналістикою Володимир Станіславович плідно працював і в царині художньої творчості. Як і більшість літераторів, розпочинав з поезій. До речі, першим опублікованим його твором якраз був вірш “Зміна чатових”, ще коли працював у Летичівському районі завідувачем сільської бібліотеки (районна газета “Колгоспна правда”, 4 вересня 1965 р.). І коли перейшов на постійну роботу до редакції, продовжував друкувати поезії та віршовані гуморески.

Водночас не полишав творчих спроб у прозі, що згодом набуло переваги. Почастішала публікація ліричних етюдів й особливо коротких оповідань. І не лише в місцевій пресі, а й у “Молоді України”, “Сільських вістях” та ін. 1977 року оповіданням “Зелений хліб” деб'ютував в альманасі “Вітрила” київського видавництва “Молодь”.

1979 року брав участь у республіканській нараді молодих літераторів у Києві, а 1984-го – у міжнародному літературному святі “Златен клас” (“Золотий колос”), що проходило в Болгарії.

Наступний дебют припав на той же 1984 рік: у престижному столичному видавництві “Радянський письменник” (нині “Український письменник”) вийшла друком прозова збірка “Глибока Долина”. Редактор відділу пропаганди цього видавництва Володимир Зленко, зокрема, наголошував (“Радянське Поділля”, 2 листопада 1984 р.): “*Більшістю*

вміщених оповідань і невеликою повістю книга свідчить: до читача прийшов цікавий спостережливий художник слова, якому є що сказати, який прагне знайти власний почерк... Колгоспники й робітники, студенти й військовослужбовці, сільські й міські інтелігенти – образи кращих оповідань Володимира Шевченка, наші сучасники. Він пише про красу людських відносин, викриває міщанство, користоловство, бездуховність. Показуючи наступальну боротьбу з негативними явищами в нашому житті, автор вселяє віру в неминучу перевагу високих моральних цінностей”.

Позитивні відгуки та рецензії на цю книгу дали також київський тижневик “Друг читача”, обласна молодіжка “Корчагінець”, районні газети Волочиська, Летичева, Віньківців та ін.

Автор і далі працює переважно над прозовими творами більшої епічної форми – повістями. 1987 року побачила світ книга “Біля Довгого мосту”, ще через три роки – “Весна в Яснозір’ї”. У першій простежується доля подільського села Вербки і його мешканців з повоєнних років, включаючи і часи хрущовської “відлиги”. Друга оповідає про діяння і настрої сільських жителів під час нашумілої так званої горбачовської перебудови. Відтворюючи наполегливу працю простих, скромних і багатих духовно сільських трудівників, автор водночас викриває міщанські принципи співіснування,

У Народній Республіці Болгарія. 1979 р.

виводить на чисту воду нахаб, крутїїв-бюрократів, пристосуванців, хапуг, інших антиподів. У їх числі – Данило Вороновський і Трохим Бляхарський, Антон Вівсяний і Франк Бичаківський, Катька-Пустодзвонка й Олександр Сливка (“Біля Довгого мосту”), доярка Варвара, завфермою Тихін, Семен Негрій, або ж Скиглій, керівник господарства Боценюк, бухгалтер Марфуша, партійний функціонер Глухій (“Весна в Яснозір’ї”).

Не полишає письменник поза увагою і менші форми, тобто оповідання. Новонаписані увійшли до чергової збірки “Стоптані калачики” (1991). Відгукуючись на неї, письменник-хмельничанин Микола Мачківський зазначив (“Подільські вісті”, 26 лютого 1994 р.), що автор значно наростив свою літературну майстерність. У книзі йдеться про невігадані події, про реальних людей. Колоритні, виразні описи природи, населених пунктів. Тепло і зворушливо розповідається про дітей і юнацтво, вміло вибудовується діалог. Автор – співець села, а коли й переноситься в міські умови, то задля того, щоб простежити, як там живеться сільській людині.

Приваблює читача серія невеликих сумовито-ліричних повістей, над якою автор працював більше десятка років. Це – “На чиему возі твоя доля?”, “Відшуміла пора солов’їних весіль”, “Не прийдеш крізь печалі і болі”, “Терпкі ягоди із пізньоквіту”, “Невідправлені листи до Мавки”, “Цвітуть фіалки не для всіх”, “Мліли чебрецеві роси”, інші. Окремі з них входили до книг вибраних творів “Соняхів спалахи в серпні” (1987) та “У погоні за козирним тузом” (2010). Анатолій Ненцінський, характеризуючи їх, свого часу писав: *“Є письменники, твори яких подужаєш читати щонайбільше до десятої сторінки і відкладаєш книжку: “Ух-х”. Все ніби є: і діалоги персонажів, і густа, як то кажуть, авторська мова, а читати не хочеться, бо нудота. А ось повісті Володимира читаєш, і читати хочеться. Бо є головне для читача: “А що ж далі?”. У кожній Шевченковій повісті “закручено” сюжет. Так само і в тих, що зібрані, скажімо, в книжці “У погоні за козирним тузом”. Хоч і інтригуюче, передбачається мало не детектив, але повість, що дала назву книзі, – сумна життєвська історія. Як і всі інші повісті. Цим і бере Шевченко: сюжети вихоплені з життя, ніякої надуманості, а тим паче – фальшування. Так було, письменник просто поклав життєвську історію на папір...”*

Окремі твори, крім рідної, публікувалися також білоруською та болгарською мовами.

Разом із тим автор впевнено освоював і документальну тематику. Наприклад, 1988 року опублікував повість “Не хвилюйтеся, я встигну!”. У ній йдеться про один з боїв у жовтні 1987 року під час непопулярної і нікому непотрібної війни в Афганістані. У ньому брала участь група

десантників на чолі із старшим лейтенантом Олегом Онищуком з Ізяслава на Хмельниччині, виконувала завдання перехоплення караванів, які доправляли в Афганістан із сусіднього Пакистану зброю з боєприпасами та іншим військовим начинням. Із 16-ти розвідників одинадцять, у тім числі й Онищук, тоді загинули.

Глибоко вникаючи в подробиці, письменник з'ясував, що ця трагедія сталася через злочинне недбальство, допущене командирами батальйону і вертолітної ескадрильї, які надали групі вогневу підтримку із запізненням... Полеглі удостоєні високих державних нагород – двоє з них посмертно стали навіть Героями Радянського Союзу. Але наскільки це рівнозначно із безглуздо загубленими життями молодих хлопців?

Скорочений варіант випущеної 1989 року іншої художньо-документальної повісті “Крізь кров і попіл” – про найтрагічнішу долю одного із 27-ми сіл на Хмельниччині, спалених фашистами під час Другої світової війни – Сьомаків, що в Старосинявському районі, до речі, увійшов до п'ятої книги із серії “Дзвони пам'яті”, у котрій оповідається про знищені ворогом села Вінницької, Тернопільської і Хмельницької областей і яка вийшла друком у київському “Радянському письменникові” 1990 року.

У доробку автора з питань воєнної художньої документалістики належне місце займають також книги-дослідження, написані і видані у співавторстві з М.П. Вавринчуком, про прославленого розвідника, командира партизанської бригади Героя Радянського Союзу Миколу Архиповича Прокоп'юка – уродженця села Самчики Старокостянтинівського району. Перша під назвою “Людина з легенди” побачила світ 2005-го – до 60-річчя Перемоги. Друге її видання, значно поглиблене і розширене, назване “Легендарний розвідник команданте Ніколас”, опубліковане п'ятьма роками пізніше, вже до 65-річчя Перемоги.

З плином років художня документалістика В.С. Шевченка набирала дедалі глибших дослідницьких аспектів. Це добре засвідчує випущена 2016 року книга “Чи всі трави хиляться за водою?” Розповідається в ній про події, які довго перебували під грифом суворої секретності, про спробу збройного повстання на початку 1930-х років проти сталінської колективізації на теренах теперішнього Дунаєвського району. Серед населених пунктів, причетних до цього, була й Ганнівка, де народився і виростав автор. Тож закономірно, що саме тут було влаштовано презентацію цього видання. Повідомляючи про неї, київська газета “Голос України” 5 листопада 2016 року зазначала, що автор майстерно вималював справжнє полотно драматичного життя обездоленого села напередодні Голодомору. Знання багатотомної архівної справи дало можливість не тільки правдиво

відобразити події, власне, не спокуситися на героїзацію вчинку земляків, а й дати аналіз помилок і перекручень, яких допустилися в публікаціях з цього питання попередники. Читацька громада одностайно визнала книгу своєрідним актом моральної реабілітації невинно убієнних земляків.

Та найважливішою дослідницькою для В.Шевченка стала і залишається Кармалюкова тема. Вивчення документальних матеріалів про незламного Подолянина він розпочав ще 1970 року, працюючи в Летичеві. Відтоді й почали з'являтися в місцевих та столичних періодичних виданнях його історичні нариси. 2002 року автор об'єднав їх у книжковий варіант і видав до 215-ої річниці від дня народження Кармалюка розгорнутий історико-біографічний нарис “Подільський лицар волі”.

На цьому, здавалося б, намітки щодо цієї величної постаті в історії України могли бути й вичерпані. Однак ще з кінця минулого століття спливали інші погляди на Устима Кармалюка. Він нібито був всього лиш “розбійником” та “зłodієм”, а народним героєм, мовляв, його зробили радянські ідеологи від історії. Тож довелося Володимирі Станіславовичу не на один рік засісти за поглиблене вивчення численних архівних, історичних та документальних джерел. І внаслідок цього 2013 року з'явилася фундаментальна книга “Ой, Кармелюче, по світу ходиш...”, в якій, роздумуючи над дослідженнями про Кармалюка, давніми і недавніми, автор узяв під захист улюбленця українського народу, ним же оспіваного. Зважаючи на викликаний нею інтерес і попит, 2017 року було додруковано тираж книги з принагідними для читацької громадськості не лише Хмельниччини, а й сусідньої Вінницької області й інших регіонів додатками.

Оскільки деякі дослідники з числа нової генерації, всіляко заперечуючи фольклор, брались навіть звинувачувати представників красного письменства, хто використанням у своїх повістях чи романах усної народної творчості надав надмірної романтизації Устимовому образу і цим нібито завдавав непоправної шкоди історичній правді, автор написав і 2017 року видав другу книгу-дослідження “Ой родився Кармалюка в селі на Поділлі...”. У ній проаналізовано художні твори більших епічних форм на предмет відтворення їх авторами історичної правди в змалюванні образу Кармалюка. Тим самим взято під захист звичайну працю авторів української літературної Кармалюкіани. Уважно прочитавши наукову рецензію творів класиків української літератури про Кармалюка, я подумав, що Володимир Шевченко, як письменник, не зможе не відгукнутися на такий багатий подіями життєвий шлях легендарного Месника в чисто художній формі. Вирішив при зустрічі запитати, чи бува не думає, а може й натякнути. Він не дав мені завершити думку. “Не тільки думаю, а й вже працюю”.

Всебічно “озброївшись” таким чином, В. Шевченко видав у формі цілої дюжини художніх оповідок третю книгу “Вийся, вийся, хміль листатий”. Свої міркування з приводу кармелюкіани В.С. Шевченка я вже висловив у вступному слові до неї [4], тому не буду повторюватися. Відмічу лише, що взявши на себе роль оповідача, у дванадцяти оповідках автор проводить читача страдницьким життєвим шляхом У. Кармалюка, на відміну від відомих досі художніх творів, відтворює життєпис Месника найближче до історичної правди, у своєму баченні, звичайно.

Книга оповідок про Кармалюка і, власне, загалом уся трилогія дістали високу оцінку під час презентації, влаштованої у Хмельницькій державній обласній універсальній науковій бібліотеці. Письменники, журналісти, краєзнавці, культосвітні працівники наголошували на актуальності цього видання і на тому, що автор наполегливою титанічною і фундаментальною працею здійснив справжній життєвий подвиг, повернув читачеві образ реального Кармалюка, яким він був за життя в своїх діяннях. Водночас цим дав гідну відсіч тим дослідникам, хто, очорнюючи окремі постаті народних месників, намагається тим самим дискредитувати і деякі сторінки української історії стосовно селянської боротьби проти ненависного кріпосницького гніту. Зважаючи на це, на цьому масовому заході прозвучала слушна пропозиція порушити клопотання про присудження авторові цієї унікальної трилогії Національної премії України імені Тараса Шевченка (“Подільські вісті”, 2019, 23 травня).

Ця пропозиція одержала належну підтримку і під час презентації трилогії в Летичеві, де знайшов свій вічний спочинок легендарний Кармалюк (“Летичівська газета”, 2019, 19 вересня), і в розлогій рецензії “Трилогія на захист Устима Кармалюка” завідувачки музею історії села Кармалюкове на Вінниччині Людмили Крайнік, опублікованій у трьох подачах “Жмеринської газети” 29 листопада, 6 і 13 грудня 2019 р. Висловився за це також і відомий вчений з міста Чернівців – доктор історичних наук, професор, член Національних спілок краєзнавців та журналістів України Петро Павлович Брицький: *“Така нагорода, на мій погляд, була б цілком заслуженою, оскільки таких фундаментально всеохоплюючих книг, здається, ще не створено досі про жодного з ватажків, які уособлювали в собі прагнення простого люду до волі”* (“Хмельницькі краєзнавчі студії”. Вип. 23. С. 224-226). Приємно було читати повідомлення, що матеріали на здобуття цієї престижної премії В.С. Шевченком Комітет прийняв до розгляду.

Загалом, більш ніж за 50 років літературної творчості побачили світ 26 його книг прози, поезій та художньої документалістики [3].

Володимир Станіславович бере активну участь у громадському житті, літературному процесі на Хмельниччині, зокрема – у заснуванні нового в Україні літературного формування – Всеукраїнської творчої спілки “Конгрес літераторів України”, створенні її хмельницького обласного осередку. 2016 року став членом Національної спілки письменників України, а 2017-го – і членом Національної спілки краєзнавців України. Він – лауреат п’яти літературних премій: міжрегіональної імені Володимира Сосюри (2008), Конгресу літераторів України імені Юрія Каплана (2015), обласних імені Івана Іова (2011), Василя Баженова та Дмитра Прилюка (2017).

Список використаних джерел

1. Заслужені працівники України – уродженці Дунаєвеччини: біогр. нариси / автор-упорядник Прокопчук В.С. Дунаївці – Кам’янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2019. С. 329-336.

2. Мацько В. Почуття господаря. Друг читача. 1984. 11 жовт.; Зленко В. До височин людської душі. Радянське Поділля. 1984. 2 листоп.; Мачківський М. У колі живих людей. Подільські вісті. 1996. 26 лют.; Кетяг сліпучого квіту. До 75-річчя заснування Кам’янець-Подільського училища культури. Кам’янець-Подільський, 2005. С. 57-59; Садомська Л. Людина-легенда, родом із Самчиків. Подільські вісті. 2010. 4 листоп.; Русанівська Т. Історія має відтворювати лише правду. Подільські вісті. 2014, 18 берез.; Павлинська Т. Його ім’я вкарбоване у пам’яті народній. Летичівська газета. 2014. 25 квіт.; Татарин М. “За Сибіром сонце сходить, хлопці, не зівайте...”. Жмеринський меридіан. 2015. 5 груд.; “Чи всі трави хиляться за водою?” Голос України. 2016. 5 листоп.; Блажевич Ю.І., Блажевич О.І., Ващук Н.І. Трилогія Володимира Шевченка про Устима Кармалюка: відновлення історичної достовірності про народного героя // Хмельницькі краєзнавчі студії. Хмельницький, 2019. Вип. 21. С. 172-175; Брицький П.П. Устима Кармалюка взято нарешті під захист // Хмельницькі краєзнавчі студії. Хмельницький, 2019. Вип.23. С. 224-226; Крайнік Л. Трилогія на захист Устима Кармалюка. Жмеринська газета. 2019. 29 листоп.; 6, 13 груд.

3. Глибока Долина. Оповідання та повість. Київ : “Рад. письменник”, 1984. 200 с.; Біля Довгого мосту: повість у двох частинах, з двома епілогами. Хмельницький : Цюпак А.А., 2017.272 с. (Перевидання випуску 1987 р.); “Не хвилюйтеся, я встигну!”: худож.-док. повість. Хмельницький : Цюпак А.А., 2014. 40 с. (Перевидання випуску 1988 р.); Крізь кров і попіл : худож.-док. повість. Хмельницький : Цюпак А.А., 2014. 32 с. (Перевидання випуску 1989 р.); Весна в Ясноз’ї: повість. Хмельницький : Цюпак А.А., 2012. 140 с. (Перевидання випуску 1990 р.); Стоптані калачики : оповідання. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1991. 128 с.; На чиєму возі твоя доля?: сумовито-лірична повість. Хмельницький : “Поділля”, 1995. 42 с.; Відшуміла пора солов’їних весіль: сумовито-лірична повість. Хмельницький : “Поділля”, 1996. 68 с.; Не прийдеш крізь печалі і болі: повість зі щоденника, оповідання. Хмельницький : Цюпак А.А., 2014, 136 с.

(Перевидання 1996 р.); Троянди в дуплі: поезія, проза. Хмельницький, “Сервіс-Друк”, 1996. 122 с.; Соняхів спалахи в серпні: вибрані твори. Хмельницький : “Поділля”, 1997. Кн. 1. 480 с.; Хмельницький : “Поділля”, 2001. Кн. 2. 480 с.; Подільський лицар волі: іст.-біогр.нарис. Хмельницький : “Сервіс-Друк”, 2002. 48 с.; Людина з легенди: іст.-біогр. нарис про Героя Радянського Союзу М.А. Прокоп’юка / Микола Вавринчук, Володимир Шевченко. Хмельницький : “Поділля”, 2005. 128 с.; Де сам ходив, де воду носять ріки: поетичні посвяти деяким струмкам, річкам і рікам подільського краю. Хмельницький : Цюпак А.А., 2013. 32 с. (Перевидання випуску 2006 р.); Терпкі ягоди із пізноцвіту: сумовито-лірична повість. Хмельницький : “Сервіс-Друк”, 2009. 52 с.; Невідправлені листи до Мавки: сумовито-лірична повість. Хмельницький : “Сервіс-Друк”, 2009. 76 с.; Легендарний розвідник команданте Ніколас: іст.-літ. дослідж. про Героя Радянського Союзу М.А. Прокоп’юка / Микола Вавринчук, Володимир Шевченко. Вид. 2-ге. Хмельницький : “Поліграфіст”, 2010. 272 с.; У погоні за козирним тузом: сумовито-ліричні повісті, оповідання. – Хмельницький : Цюпак А.А., 2010. 324 с.; Цвітуть фіалки не для всіх: повість-сполин. Хмельницький : Цюпак А.А., 2011. 32 с.; Ой, Кармелюче, по світу ходиш... Роздуми над дослідженнями про Устима Кармалюка – давніми і недавніми. Вид. 2-ге. Хмельницький : Цюпак А.А., 2013. 280 с.; Чи потрібна опудалу “швидка”? З Юрасикових пригод на дачі. Для середнього шкільного віку. Хмельницький : Цюпак А.А., 2014. 48 с.; Мліли чебрецеві роси: сумовито-лірична повість. Хмельницький : Цюпак А.А., 2015. 44 с.; Хто буває лиш інколи в людській подобі? Проза сьогоденного життя-буття. Хмельницький : Цюпак А.А., 2015. 148 с.; Чи всі трави хиляться за водою? Дослідження спроби повстання проти колективізації на прикордонній Кам’янецьчині. У 2 частинах. Хмельницький : Цюпак А.А., 2016. 184 с.; Ой родився Кармалюка в селі на Поділлі... Погляд на художню Кармалюкіану у співставленні з історичною правдою. Хмельницький : Цюпак А.А., 2017. 248 с.; Вийся, вийся, хміль листатий: дюжина художніх оповідок про Устима Кармалюка. Хмельницький : Цюпак А.А., 2018. 312 с.; Міханьо і Броня, або ж – Полонез Огінського: повість-пошук. Хмельницький : Цюпак А.А., 2019. 56 с.

4. Прокопчук В.С. “Непрофесійний історик” Володимир Шевченко і його кармалюкіана // Шевченко В.С. Вийся, вийся, хміль листатий: дюжина оповідок про Устима Кармалюка. Хмельницький : Цюпак А.А., 2018. С. 3-6.

Видатні художники з Дунаєвеччини

Дунаєвечинна, як і будь-який мікрорегіон Хмельниччини, дала багато творчих особистостей. Владислав Заремба, автор романсу “Дивлюсь я на небо”, прославив її у царині пісні, музики. Франц Лендер винайшов першу в Російській імперії 37-мм зенітну гармату, яка вже 1915 року охороняла небо Петербурга від нальоту німецьких літаків. Байкар, гуморист Іван Сварник, співець Великого Жванчика Володимир Бабляк, друг Олеся Гончара репресований поет з Нестерівців Леонід Лупан, знавець дитячої душі письменник Микола Магера, поет – фронтовик Афанасій Коляновський сказали вагоме слово в царині літературній, солісти Олександр Полянський і Олена Лебедева – у царині вокального співу. А що вже говорити про Данила, Герасима і Мелетія Смотрицьких, які стояли біля витоків української національної ідеї, зробили незгладимий слід на ниві освіти, літератури, книгодрукування, церковного служіння.

Дала Дунаєвеччина й когорту художників – іменитих і поки що не дуже, членів Національної спілки художників України і претендентів на участь у цій поважній структурі, заслужених і, навіть, народного художника України. Про них уже писалося на сторінках наукових збірників, у періодиці [10-12; 14-17]. Мета цієї статті – синтезувати наявні джерела, акумулювати інформацію, власні спостереження і подати консолідований продукт про тих художників – вихідців з району, хто уславив своїм талантом рідний край та нашу Україну.

А це, насамперед, член Національної спілки художників України (1972 р.), народний художник України (1996 р.)

Олександр Федорович Музика. Десь року 1999-го, перебуваючи в Києві у справах, пов'язаних з Українським фондом культури, до правління якого обирався

Народний художник України О.Ф. Музика
(1921-2001)

кілька разів, отримав пропозицію від Віктора Женченка, штатного працівника УФК, письменника, заслуженого артиста України, побувати в майстерні художника О.Ф. Музики. *“Дивовижна людина, – атестував його Віктор Васильович, – фронтовик-моряк, Народний художник України, та ще й твій земляк з Дунаєвеччини...”*

Наступного дня до нас долучився Юрій Васильович Телячий, який саме в ті дні у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України працював з документами та матеріалами для кандидатської дисертації, і ми відправились на вул. Перспективну, де в будинку №8 розміщалися майстерні українських художників. Нас зустрів сімдесятисемирічний невисокий, міцно збитий чоловік, привітний, інтелігентний. Кімната – десь на 30 квадратних метрів. У вікно заглядало сонце, надаючи розставленим закінченим і незакінченим картинам яскравого вигляду. Позналились. Дізнавшись, що я із Дунаївців, закидав питаннями: А як там мої Миньківці? А що робиться в школі? Хто очолює колгосп і сільраду? А чи не знаю я того чи іншого? Розмова зав'язалася жвава і невимушена. Намагався і я більше дізнатися про свого знаменитого земляка. Олександр Федорович охоче повідав про юність, фронтові роки. Витягував то одну, то іншу картини, розповідав, як виник задум, хто чи що на них.

Зразу ж зрозумів, що він, у першу чергу, мариніст. “Тут стояли на смерть” – картина з'явилася 1968 року після поїздки по місцях боїв, де в суворі 40-і обороняв Одесу, Севастополь, а згодом і визволяв їх та інші причорноморські міста. Не раз був у вогняному пеклі, отримав контузію. Груди моряка-фронтовика усіяні бойовими нагородами. На картині крутосхилий пагорб, на ньому – обеліск. Пагорб – у маках, що символізує пролиту кров. Мати з донечкою прийшли до пам'ятника поклонитись полеглим.

Це – картина про визволителів, що зупинились на набережній, скинувши ворога з останньої п'яді севастопольської землі. А “Причал часів минулої війни” – вихоплений поглядом художника куточок приміської природи, де про війну нагадують поржавілі корпуси залишених на міліні суден.

Олександр Федорович Музика у своїй творчості часто звертався до бойових дій на чорноморському узбережжі, адже в роки Другої світової війни брав безпосередню участь у боях на Перекопі, Керченському півострові, обороняв Кавказ, у 1943-1944 рр. був радистом командного пункту Чорноморського флоту, у представленні до медалі “За бойові заслуги” характеризувався таким, що “відмінно забезпечував зв'язком командування, показуючи зразки вміння і виключної уважності на вахті”. Був нагороджений також медаллю “За оборону Кавказу”, а 4 березня 1946 р. – орденом Червоної Зірки. Демобілізований у березні 1947 року.

Цій тематиці був вірним до кінця життя земного і творчого. На щастя, він не покидав пензля до останнього дня. У Спільці художників України очолював осередок митців – ветеранів війни, а ще – шефську комісію, водив групи художників на зустрічі з курсантами, моряками, об'їздив майже усі флоти, легко знаходив мову як з офіцерами, так і рядовими моряками. Бо знав справу не з книг. В результаті з'явилися – одна за одною – картини з життя повоєнного флоту “У далекому фіорді”, “Кораблі повертаються до бухти”, “Авіаносний крейсер “Київ”, “Гроза на морі” [17, с. 235].

Представив Олександр Федорович і свій пейзажний доробок – світлі, опоетизовані фрагменти природи. Картина “Сади цвітуть” – то прекрасний образок весняного буяння. Літом дихає його “Сонячний день”, у пейзажній замальовці “Ранок” вже золотиться осінь. Цікаві зимові краєвиди проглядають з картин “Перший сніг”, “Дорога”.

Віддав художник данину історичній тематиці. У картинах “Козацький пікет, тривога” (1991), “Провожала мати сина”, “Дума про козака Голоту”,

“Ми повернулись у Севастополь”

“Козаки в корчмі” звернувся до козацької звитяги, яка свого часу надихнула й Іллю Рєпіна на панорамне полотно “Козаки пишуть листа турецькому султану”. “Правду не закувати” (1964) – це з шевченкіани О.Ф. Музики. Пережитий школярем Сашком Музикою голодомор 1932-1933 рр. знайшов відбиток у картині “Незабутній 1933-ий” (1994).

О.М. Музика – вправний портретист. Про це свідчать картини “Іван Франко на березі Чорного моря” (1956), “Чайка: Леся Українка на березі Чорного моря” (1972). З його полотен постають образи фронтовиків Героя Радянського Союзу пілота, напарника О.І. Покришкіна полковника Г.Г. Голуб'єва, письменника П.І. Автомонова. Галерею жіночих образів відкривають портрети матері, дружини.

Власне, у Народного художника України Олександра Федоровича Музики – понад 400 полотен [17, с. 236].

Вже тоді, у ході розмови, чимало дізнався про життєвий шлях художника. Запропонував взяти участь в одній з науково-краєзнавчих конференцій, опублікуватись у наступному числі наукового збірника “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій”. А через кілька тижнів отримав листа з пропозиціями: про нього напише киянин В.А. Щербак, а із земляками, тобто дунаївчанами та

Козацький пікет, тривога

миньківчанами, планував поспілкуватись влітку 2001 року, влаштувавши свою персональну виставку. Попросив список цікавих осіб, образ яких надумав втілити на полотні. І такий список, погоджений з головою райдержадміністрації, я надіслав йому. До нього, звичайно, попали Герасим та Мелетій Смотрицькі, Владислав Заремба, Віталій Стеньгач і Марія Мазур – Герої Соціалістичної Праці та ін.

Почав шукати опубліковану інформацію про О.Ф. Музику. Із біографічного довідника “Мистецтво України” дізнався, що народився наш талановитий земляк 21 січня 1921 року в селянській родині в знаменитих Миньківцях, колись резиденції славнозвісного графа Ігнатія Сцібор Мархоцького, який перетворив Миньківці та ще 18 сіл свого маєтку в “Миньковецьку державу” з прикордонними стовпами, своїми законами тощо. Тут закінчив школу і за рік до початку війни був призваний на флот. Війна застала на Чорному морі. Важкі оборонні бої, не легші й за визволення Криму.

Демобілізувався 1947 року, став студентом живописного факультету Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва. Випускника з червоним дипломом прийняли на посаду заступника директора Львівського училища прикладного мистецтва. А через чотири роки обійняв посаду директора Кримського художнього училища в Сімферополі. 1961 року переведений на таку ж посаду до Республіканської художньої середньої школи імені Т.Г. Шевченка в місті Києві, де пропрацював більше 20 років [7].

Як встигав зайнятий адміністративною і педагогічною роботою О.Ф. Музика написати кількості полотен? – не раз задавався таким питанням.

Його ж задав молодшому віком колезі Олександра Федоровича Народному художнику України М.Н. Грохові, з яким познайомив мене все той же Віктор Васильович Женченко.

– *Ми з Олександром Федоровичем у Спілці тісно співпрацювали,* – повідав Микола Никифорович. – *Я очолював*

Бокараш. 1959 р. Полотно. Олія.

Пейзаж. Олія.

парторганізацію, а він – ветеранську. Не раз організовували зустрічі з школярами, трудовими армійськими, флотськими колективами. Він скрізь встигав завдяки своїй зібраності, відповідальному ставленню до справи. Був вимогливий, не терпів інертності, лінощів, бездумності, розхлябаності. Брав на себе чимало турбот колективних. Коли на зорі незалежності Спілку художників чомусь не включили до списків на отримання купонів, а без них гроші не ходили, неможливо було купити ні фарб, ні матеріалів, ні продуктів, ми втрюх – я, О. Музика і Я. Жоголь – пішли в ЦК компартії України, вимогливо поговорили, і на другий день купони з'явилися... А ще, знаєте, якось сталося так, що в день 80-річчя Олександра Федоровича я був відсутній і не привітав його. Надолужив, вибачаючись, через кілька днів. Побажав такої ж бадьорості, творчості, яка була йому притаманна, щоб останню свою хвилину зустрів за мольбертом...

На жаль, ці побажання виявилися пророчими. За кілька місяців після ювілею, затиснутий складними обставинами Олександр Федорович покинув світ земний.

Не був реалізований план проведення виставки на батьківщині, не побачили ми портретів славетних дунаївчан, які мріяв він написати. Залишилося кілька листів, низка відкриток з його картинами.

4 травня 1999 року, вітаючи з Днем перемоги, повідомляв: “... Яюсь у червні-липні буду у Вас і тоді, думаю, ми домовимось про мою виставку на батьківщині”. 26 березня 2000 року надіслав ще одного листа: “Посилаю Вам обіцяні фотографії своїх творів різних років, різних за жанром і тематикою. На ваш розсуд відберіть, що будете вважати за потрібне”. Він мав на увазі твори на майбутню виставку. Але – не судилося. З нашого ж боку обіцяна публікація про О.Ф. Музику за авторства В.А. Щербака побачила світ у другому випуску науково-краєзнавчого збірника “Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій” [17].

Дунаєвецькими вулицями – від Гончара до Ріжка, а так і до Міщан – не раз міцнив свою ходу **Веніамін Кушнір**, уродженець с. Рудка, аби згодом піднятися на Еверест образотворчого мистецтва – стати членом Співки художників України й прославити Дунаєвеччину в своїх колоритних полотнах.

Тяга до пензля з'явилася ще в шкільні роки. Цьому сприяв викладач Дніпропетровського художнього училища, який в роки окупації опинився в Дунаївцях. Після закінчення десятирічки попав до столиці, куди батько направив його опановувати кравецьку справу. Однак як кравець не встиг відбутися – забрали до армії. 1947 року, після демобілізації, вступив до Київського університету на фізико-математичний факультет. Зразу ж зрозумів, що то не його покликання. Про це поділився з другом – дунаївчанином Миколою Магеровою, який також навчався в університеті. З учнівськими малюнками пішли удвох до Київського художнього інституту, але... Вже було пізно, навчальний рік долав третій місяць.

Веніамін Володимирович Кушнір (1926-1992)

*Трембіти сумують.
Смерть. 1980.*

Матері. 1972.

Микола Никанорович згадував: *“Тоді Веніамін покинув навчання в університеті і поїхав у Дунаївці готуватись до вступу в художній інститут... Я йому позував у нашому саду в солом'яному брилі для конкурсної картини, яка, як згадував Веніамін, мала успіх під час екзаменів”* [4, с. 237]. Протягом 1948-1953 рр. у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва опановував станковий живопис і монументально-декоративне мистецтво. Учителями фаху були Роман Сельський та Іван Гуторів [12, с. 125]. Дипломною роботою була картина “Універсали Богдана Хмельницького”.

Трудове життя спочатку пов'язав з Дніпропетровськом, де викладав у місцевому художньому училищі, а 1956 року – з Києвом, без родинної опори, без прихистку. Благо, що в п'ятиповерхівці, на Лисій горі, дали майстерню, яка й стала водночас і квартирою. 1957 року став учасником виставки, 1961-го – всеукраїнського масштабу.

Його полотно “Трембітарі” – на тлі сірих хмар трембітають три гуцульських легені – дуже сподобалася Максиму Рильському. Про те з радістю повідав другові своєму Миколі Магері. А той якось, допізна засидівшись у Веніаміна, заночував у майстерні, а на ранок, незважаючи на відчинене вікно, ледь відкашляв випари масляних фарб. “Коли повернувся додому, написав листа депутату Верховної Ради СРСР М.Т. Рильському про життя-буття молодого обдарованого художника і попросив, щоби потурбувався про квартиру В. Кушніру, – ділився Микола Никанорович. – А той вже стояв на черзі, якій кінця-краю не було видно, бо Веніамін тоді був ще не одружений” [4, с. 238]. А через деякий час Веніамін Володимирович перебрався в однокімнатну квартиру в київській новобудові. З того часу життя набуло нового характеру. Працювалося легко, з іскринкою. З'явилися відомі його картини “Плотогони”, “Червоні маки”, “Дума про Довбуша”, “Кобза”, “Рапсодія”, “Зустріч на чужині” та ін. [14, с. 251].

Був відданий і малій батьківщині, у 1943-1947 рр. зробив чимало замальовок околиць Дунаївців, а після подорожі Поділлям 1965 року з'явилися його етюди “Нова Ушиця”, “Стара Ушиця”, “Кам'янець-Подільська фортеця”, працював над ескізами до картини “Устим Кармалюк”.

Окрім того, брав участь у громадському житті, у русі шестидесятників, підтримував творчу молодь – у Клубі творчої молоді “Сучасник” вів художню секцію. Спілкувався з Василем Симоненком, Аллою Горською, Іваном Світличним, Опанасом Заливахою та іншими шістдесятниками. Разом з іншими митцями став на захист збирача народних скарбів Івана Гончара. Власне, своєю творчою працею і патріотичною діяльністю наближав добу української незалежності. За якої, на жаль, не пожив. 1992 року, на 66 році життя, відійшов у вічність.

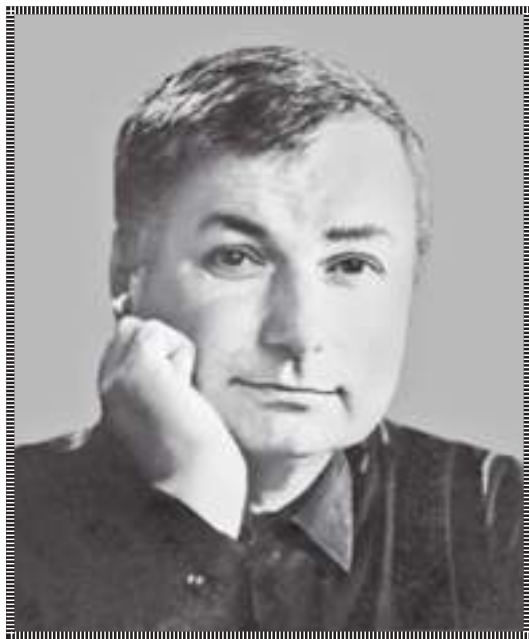
На III з'їзді Національної спілки художників України членом секретаріату був обраний уродженець Лисця **Михайло Васильович Мастикаш**. Він представляв на з'їзді Хмельницьку обласну організацію, до якої тоді входило 42 члени.

Талант, кажуть, від Бога. Але ж і від батьків, і, мабуть, від тієї красивої лисецької землі, покрайної ярами, вкритої лісами й фруктовими садами, де народився він 23 липня 1946 року. Дитинство супроводжувала праця на батьківському городі, в яблуновому саду, навчання в Лисецькій восьмирічці, а згодом – у Великопобіянській середній школі.

Саме в ту добу з'явилася тяга до пензля і визначила подальший шлях: 1963 року став студентом Одеського театрального училища, згодом закінчив Український поліграфічний інститут імені Івана Федорова у Львові.

Працював художником-графіком, з 1985 року – головним художником художньо-виробничих майстерень у Хмельницькому, з 1993 р. очолює мале підприємство “Творчість”. Уже понад 40 років творить у різних жанрах [6, с. 240]. Має чималий доробок у книжковій, прикладній, станковій графіці, живописі. Художньо оформив книги “Історія України”, “Під скіпетром Романових”, “Вихід Чорнобиля”, “Дружини Івана Грозного” [16].

Автору цих рядків не випало познайомитись з Михайлом Васильовичем, хоча у нас виявилось декілька точок дотику. У краєзнавчому нарисі про

Михайло Васильович Мастикаш

с. Лисець, який ми з Юрієм Васильовичем Телячим, теж лисичанином, підготували, автором обкладинки виступив М.В. Мастикаш. На зеленому фоні – елементи герба Лисця, автором теж є Михайло Васильович: той же синій фон, шістнадцятипроміне усмінене сонечко – символ Подільського краю, а ще – з яблука, відмітна ознака Лисця, жителі якого знаються на вирощуванні кращих сортів яблук, їх переробці і реалізації у тих місцях колишнього Радянського Союзу, а тепер у тих куточках України, де на цю продукцію чекає спраглий на вітаміни споживач.

З цього та, власне, селянської хліборобської праці, розживались лисичани, розбудовували красиві й затишні помешкання, які вигідно відрізнялися від, скажімо, жванчицьких, побіянських, а тим більше сокілецьких, уступаючи, можливо, тільки новобудовам Макова. На обкладинці книги ще кілька ознак Лисця – старовинний замок на Сон-горі, церква, звичайно, та ще дві оселі – старовинна, десь XVII-XVIII ст. хатина, і нинішня, висока, ошатна, у квітах і деревах. Така обкладинка надала книзі імпрезантності й кличе читача перегорнути хоча б кілька сторінок, аби зустрітися з цікавими подіями і постатями, поба-

чити, скажімо, будинок Лисецького волосного правління, де працював писарем Петро Затонський – батько майбутнього наркома освіти УРСР В.П. Затонського, помешкання колишньої церковно-парафіяльної школи, фото голови Лисецького колгоспу М.П. Мастикаша, який вивів село в число кращих у районі, приміщення сучасної одинадцятирічки, школярів і їх наставників, новозбудовану церкву Різдва Пресвятої Богородиці і, звичайно, портрет видатного художника-земляка – М.В. Мастикаша.

Була ще одна точка перетину. Я входив до Хмельницької обласної комісії, яка під головуванням заступника голови облдержадміністрації з 1993 року працювала над гербом і прапором області. До неї входили відомі науковці: І. Винокур, Л. Баженов, В. Степанков, О. Журко, М. Петров, В. Ільїнський. Було розглянуто більше 10 проєктів. Можливо, на одному із засідань був Михайло Васильович, здається, коли розглядали проєкти герба заслуженого художника України Бориса Негоди. Вагомою тоді була думка голови обласної геральдичної комісії В.М. Ільїнського, його пропозиції. Боролися кілька позицій: волиняни, вихідці з північної частини області, так званої Південно-Східної Волині, хотіли бачити на гербі ознаки Волині – на червоному тлі білий хрест, депутати – члени постійної комісії облради, що засідала 5 вересня 1997 року, ознаки сучасної

аграрно-промислової Хмельниччини. Михайло Васильович мав свою позицію. Він не мітингував на засіданнях, а, по-перше, висловив своє бачення з найбільшої трибуни – через газету “Подільські вісті” у статті “Із сонцем – у ХХІ століття” [5]. По-друге, його позиція була цілком логічною. Звинувативши в тому, що так надовго затягнувся процес герботворення, науковців, він справедливо відмітив, що в гербі неможливо відобразити всі ознаки краю, й запропонував повернутися до давнього символу Поділля – сонечка з людським усміхненим обличчям, 16 променів якого символізують “... великий спектр щедрот: силу, могутність, славу, багатство, доброту, злагоду, дружбу, єдність” [5]. Не погодитися з цим було неможливо. У кінцевому результаті його проєкт й був затверджений як герб сучасної Хмельниччини. Отже, він виявився герботворцем номер один – автором герба обласного центру і всієї Хмельницької області [2].

У цьому найбільш помітному і, водночас, вразливому жанрі він досяг високої результативності – понад 20 гербів і прапорів. Хоч він, цей жанр, не простий, бо вимагає і глибоких історичних знань, і розуміння особливостей того чи іншого краю, а також знання правил герботворення.

Ілюстрація до казки “Побратими”. 1990-і рр.

Критики брали під приціл і його праці, звинувачуючи у відступі від тих чи інших канонів [3]. А він, до речі, один із співавторів великого Державного герба України, був переконаний в іншому. Неможливо створити високомистецький твір тільки шляхом втискування в його тло запропонованих атрибутів. Герб має бути містком між нинішнім і майбутнім. Така позиція, втілена на папері, знаходила й знаходить підтримку.

Михайло Васильович – філософ. Його духовний світ наповнений своїм баченням буття – тільки добро і краса спасе світ, тільки добрі і красиві люди здатні змінити життя на краще. Тому й творить добро і красу. Його твори від тієї першої закордонної

виставки графіки 1978 року в чехословацькому Брно вже десятки разів експонувалися в Україні, Росії, далекому зарубіжжі. Талант М.В. Мاستикаша визнали колеги, обравши поводитирем своє спілчанської організації. Мав він що сказати спільноті художників у ранзі секретаря НСХУ. Свій внутрішній світ і сьогодні трансформує в полотна, засобами високого мистецтва, намагаючись змінити життя [1]. Його твори виставлялись в Україні, Чехії, Німеччині, Монголії, Австрії, Болгарії. Михайло Петрович – лауреат дванадцяти мистецьких конкурсів, у тому числі – обласної премії імені В. Розвадовського, регіонального рейтингу популярності “Людина року – 2004” у номінації “Громадський діяч”. Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України. Як член Національної спілки журналістів України, друкується в газетах “Літературна Україна”, “Культура і життя”, “Молодь України”, “Високий замок”, “Подільські вісті”, “Проскурів”, пише ліричні та гумористичні твори [15].

На Миколаївщині розквітнув талант вихідця з Нестерівців **М.С. Глевича**, члена Національної спілки художників України.

Він – однопіток Веніаміна Кушніра. Народився 24 серпня 1927 року, зазнав типової для свого покоління долі. Був голодомор 1932-1933 рр., який забрав із собою дідуся, міцного нестерівського господаря, а за ним і бабусю. Безвісти пропав десь у районі описаної Євгеном Долматовським “Зеленої брами”, на Кіровоградщині, а може й в Уманській ямі – концтаборі для бійців і командирів 6-ої і 12-ої армій, що попали в оточення і полон.

Після визволення вступив до Одеської мореходки. У травні 1945 р., під час практики на Миколаївщині, ходив у плавання по замінованому морю, бачив як із судна розстрілювали міни. На ньому ж таки сталася пожежа, під час якої отримав опіки, опинився в госпіталі. Але за цей час зробив низку художніх замальовок. Побачивши їх, директор мореходного училища

Микола Степанович Глевич

порадив Миколі вступити в художнє училище в Одесі. Так почався Глевич – Глевачов М.С. художник.

1948 року, після закінчення училища, заробляв на прожиття оформлювачем у комбінаті побутового обслуговування, згодом – у Миколаївському обласному відділенні художнього фонду СРСР. Успішним був у пейзажному жанрі, портретному, іконописному. Віддав данину краєвидам рідного Поділля. Відгукнувся на події Другої світової картинами “Журавлі”, “Живі і мертві”, “Десант ольшанців”, “Бойове завдання”, “А мама чекає”, “Солдатська вдова”.

Його, як і більшість художників, вабила історична тематика, яка втілилася в полотнах “Башта Кармалюка”, “Старий Хотин”, “Козацька сторожова башта на Дикому полі”, “Дозор”.

А в день свого 80-річчя звітував виставкою “Україна в серці моєму” в Миколаївському обласному художньому музеї імені Верещагіна. На ній експонувалося 89 полотен – славний дар талановитого митця рідному народові [9].

А **Цезарій Мар’янович Ганушкевич** народився 20 серпня 1954 року в с. Ярова Слобідка. Батько був теслею. Теслею став і старший брат Юзик, який міг хату від цоколя до гребеня сам збудувати. А дванадцятий у великій родині Ганушкевичів Цезарій змалечку любив малювати квіти,

городину, дари подільських садів, горби і долини Слобідки Ярової. 1971 року закінчив середню школу в сусідньому селі Морозів.

Навчався спочатку в студії образотворчого мистецтва при київському Жовтневому палаці, у 1979-1985 рр. – на факультеті книжкової графіки Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова, де здобув спеціальність художника-графіка, художнього оформлення друкованої продукції.

Працював за фахом у відділі художнього оформлення журналу “Наука і суспільство” (1990-1993), головним

Ц.М. Ганушкевич. Автопортрет

художником журналу “П’ята пора” (1993), головним художником журналу “Ukraine”, художним редактором журналу “Старт” (1995-1996), провідним художником видавництва “Педагогічна преса” (1997-2011). Тому багатьом відомий як ілюстратор книг, автор художніх листівок, книжкових обкладинок, художник журналів “Україна”, “Жінка”, газети “Освіта України” та ін.

Водночас він і майстер пейзажу. Багато його картин зафіксували красу Поділля, чарівного куточка природи, яким є його рідна Ярова Слобідка на Дунаєвеччині.

Не раз по дорозі з Морозова до Ярової Слобідки сідав на пагорбі і замальовував куточки природи – ліс, сад, річечку.

Згодом трансформував свої дитячі враження і замальовки в картини “Яблука на синьому тлі”, “Черешневий вирій”, а образи сільських красунь – у полотнах “Подільська Мадонна”, “Подільська Мадонна” [13].

Під час армійської служби в Києві замальовував столичні краєвиди, пам’ятки національної і всесвітньої культурної спадщини Софію Київську, Лавру.

Ярова Слобідка. Із серії “Дорога додому”

А під час навчання в Українському поліграфічному інституті імені Івана Федорова – історичні місця й будови центру Львова, які також занесені до Списку всесвітньої культурної спадщини.

Автору випало познайомитися з художником 1997 року, коли той привіз на батьківщину декілька полотен й успішно презентував їх у Дунаєвецькій районній бібліотеці. Зустріч була взаємно важливою: ми, земляки, відкрили для себе раніше не відомого художника високого рівня, а він був втішений дотиком до рідного краю, але вже в іншій ролі, в іншому вимірі. В альбомі записав: “Золота осінь, сонячний день, ось тим розпочалася зустріч з моїми милими та щирими земляками. Враженням немає меж! 16 жовтня 1997 року” [8, с. 240].

Член Національної спілки журналістів України Цезарій Ганушкевич – у розквіті творчих сил. Це засвідчує навіть регулярна демонстрація його творів у фейсбуці. Він ще не раз порадує нас цікавими полотнами, виставками, а можливо й альбомом “Дорога додому”.

Храм

Звичайно, цим не вичерпується панорама постатей українських художників – вихідців з Дунаєвеччини. Окремим сюжетом може бути життя й мистецька діяльність члена Спілки художників України нашого земляка **Абрама Наумовича Шістера** 1938 року закінчив Маківську СШ. З сімєю переїхав до Одеси, у 1938-1941 рр. навчався на історичному факультеті Одеського державного університету. Вищу освіту завершував в евакуації – на історико-філологічному факультеті Середньоазіатського державного університету.

Після війни жив і творив в Одесі: у 1948-1956 рр. працював старшим інспектором охорони пам'яток історії і культури Одеського обласного управління культури, з 1956 по 1974 рік – головним хранителем Одеського художнього музею, 1973 року став членом Спілки художників України, у 1974-1976 рр. – відповідальним секретарем Одеської організації Спілки художників України. Активно займався мистецькознавчими дослідженнями, опублікував понад 40 робіт, присвячених художнику К.К. Констанді та його учням, видав монографії про Кіріака Костянтиновича Констанді, з

Подарунок кращій учениці

1890 року главу Товариства південно-руських художників, про Олександра Борисовича Постеля, монографічні альбоми про одеських живописців М. Божія, В. Власова, О. Попова та ін. [18].

Малював натюрморти, портрети, пейзажі, любив квіти, особливо – троянди, які знайшли місце на багатьох полотнах, прикрашали виставки, що відбулися в Одесі, Феодосії, Севастополі, Москві, Києві, Варшаві, Токію, Генуї, у Болгарії, Венесуелі та ін.

Не забував і малу батьківщину, був у Шатаві та Макові, мав зустріч у школі, подарував школі, учителями та учнями 30 книг і брошур, 25 буклетів, написаних ним.

Побував і в районному музеї, де й сьогодні зберігаються подаровані ним картини “Червоний будинок” (1973), “Натюрморт з чайниками” (1975).

Тоді познайомився з ним і автор цієї замальовки. Абрам Наумович справляв враження людини інтелектуальної і високоморальної, справжнього інтелігента, патріота рідного краю. Його цікавило, чим живе Дунаєвеччина, чи підтримується творча молодь, зокрема – художники. Тоді я отримав запрошення побувати в Одесі, познайомитись з його полотнами. Була й

розмова про виставку в Дунаївцях і Макові. На пам'ять залишив зимовий пейзаж з дарчим надписом: *“Многоуважаемому Виктору Степановичу от автора. С уважением (підпис). Октябрь 1979 г.”*. Картину й досі зберігаю як пам'ять про талановитого земляка.

Виставка, на жаль, не відбулася – Абрам Наумович рано покинув світ земний.

Продовжило творчу справу попередників наступне покоління художників Дунаєвеччини: Костянтин Крамар, Антон Михайлов, Микола Шимко, Віктор Бабійчук, Анатолій Верстюк, Олександр Островський, Олег Башлій та ін.

Мистецтво відомих майстрів пензля і тих, хто повсякденною

*Зимовий пейзаж, подарований
А.Н. Шістером*

працею – оформленням класних кімнат, шкільних рекреацій, бібліотек, музеїв – робить життя барвистим, прославляє рідний край і служить українському народові.

Список використаних джерел та літератури:

1. Карась П. Бачити світ крізь призму краси // Подільські вісті. 2001. 6 верес. (№101).
2. Його. Хмельниччина має свій герб і прапор // Подільські вісті. 2002. 12 квіт. (№54).
3. Лисець (Хмельницька область): [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.patent.net.ua/intelectus/symbolism_and_nenardry?h3/47/ua.html
4. Магера М.Н. Художник Веніамін Кушнір (1927-1992) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. Вип. 2. С. 236-238.
5. Мастикаш М. Із сонцем – в ХХІ століття! // Подільські вісті. 1997. 18 верес. (№109).
6. Медведюк Г.В. Михайло Васильович Мастикаш – художник, наш земляк // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. Вип. 2. С. 239 – 240.
7. Мистецтво України: біогр. довідн. / ред. А.В. Кудрицького. Київ :УРЕ ім. М.П. Бажана, 1997. 700 с.
8. Олійник С.В. Розмаїття таланту художника Ганушкевича // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.- краєзн. праць. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. Вип. 2. С. 240 –242.
9. Палаш Р. Історія нестеровецького художника // Дунаєвечський вісник. 2009. 25 черв.(№49-50). С. 6.
10. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в іменах: бібліогр. довідн. / В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук, С.В. Олійник. Дунаївці: Оіум, 2006. Вип. 1. С. 79-81.
11. Його. Дунаєвеччина: край і люди: [монографія] / Віктор Прокопчук. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. С. 248-249.
12. Словник художників України / [відп. ред. Бажан М. П.]. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1973. 270 с. : іл.
13. Спірякіна В. Слово про земляка // Дунаєвечський вісник. 1997. 28 серп. (№64). С. 3.
14. Українські радянські художники: довідник / уклад.: Даскалова Р. О., Кучеренко З. В., Мальцева В. Ю. Київ :Мистецтво, 1972. 564 с.
15. Хмельницький в іменах. Прозаїки, поети, журналісти. Хмельницький, 2006. С. 86.
16. Хмельницький в іменах. Митці. Хмельницький, 2010. С. 102.
17. Щербак В.А. Народний художник України – миньківчанин О.Ф. Музика // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. краєзн. праць. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. Вип. 2. С. 234-236.
18. Шистер А.Н. Александр Пастель: каталог. Одесса, 1985.

ЗМІСТ

ПЕРСОНАЛІСТИКА ПРОФЕСОРА В.С. ПРОКОПЧУКА	3
ПЕРЕДМОВА	8
В ІМ'Я НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ	11
РОЗДІЛ I. З ЧАСІВ ДАВНІХ, ПРИЗАБУТИХ	29
Герасим Смотрицький у духовних і культурно-освітніх проектах князя Костянтина Острозького	29
Мелетій Смотрицький	41
Стефан Францішек Маковецький: роль і місце в історії краю	46
Природодослідник, дендролог і ботанік з Михайлівки	52
Сторінками одного життя	55
Спроба В.С. Завойка добитися Дунаївцям статусу міста (1904 – 1907 рр.)	66
Полковник П.Ф. Болбочан: трагічні сторінки життя	68
РОЗДІЛ II. ВІЙСЬКОВІ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ДІЯЧІ	82
Терниста стежка родини Богацьких	82
“Викликаю вогонь на себе...”	90
Макар Іванович Починок	94
Життя, віддане людям	99
З плеяди творців	112
Славний син селища Дунаївці	121
Голова Новодунаєвецької територіальної громади	128
РОЗДІЛ III. ПОСЛІДОВНИКИ НЕСТОРА-ЛІТОПИСЦЯ	144
Микола Іванович Яворовський: учитель Ю.Й. Сіцінського по Кам'янець-Подільській семінарії, соратник по краєзнавчій праці	144
Феномен краєзнавця Ю.Й. Сіцінського	162
Роль академіка М.Н. Тихомирова в установленні часу основи г. Каменця-Подольського	168
Академік НАН України П.Т. Тронько і Хмельниччина	175
Вшанування пам'яті Ф.П. Шевченка на його батьківщині в м. Дунаївці	187
Життя в ім'я освіти і науки	195
"Через терни – до зірок..."	210
Один з творців хмельницького тому “Історії міст і сіл Української РСР”	228
Професор Завальнюк О. М. – український вчений, управлінець і освітянин	236
Наукова школа професора Л.В. Баженова	252
Відданість освіті і науці	266

Дослідниця наукового спадку І.І. Огієнка.....	271
Педагог, учений, громадський діяч	281
І головний лікар, і краєзнавець	291
РОЗДІЛ IV. НА НИВІ ВИСОКОЇ ДУХОВНОСТІ.....	299
Трагічна доля творців Української автокефальної православної церкви в Дунаївцях (1924-1929)	299
Творці українського романсу “Дивлюсь я на небо”	314
Подвижники “Просвіти” з Дунаєвеччини.....	328
Організаційна і бібліотекознавча праця С.О. Сірополка, Л.Ю. Биковського, М.І. Ясинського у фундаментальній бібліотеці Кам’янець-Подільського державного українського університету	338
Берегиня духовних скарбів	347
РОЗДІЛ V. ОСВІТЯНИ.....	356
Творець духовної освіти на Поділлі	356
Ректор Кам’янець-Подільського ІНО Ф.А. Кондрацький	365
Математик з душею лірика.....	372
25 років на чолі освіти Дунаєвеччини	393
Яскраві постаті маківської учительської корпорації	401
З когорти педагогів-фронтовиків	401
Учитель учителів.....	405
Номінантка “Управлінського Оскара –2012”	407
Іван Семенович Кордонський	409
Штрихи до портрета Миколи Миколайовича Дарманського – педагога, освітнього менеджера, людини	414
VI. І СЛОВОМ, І ПЕНЗЛЕМ.....	429
Тарас Шевченко і Поділля.....	429
Польські письменники Раймунд Корсак, Зигмунт Красінський і Миколай Бернацький на Дунаєвеччині	439
Остап Вишня в Кам’янці-Подільському	449
Літературний процес другої половини 50-х рр. ХХ ст. на Хмельниччині крізь призму листів М.П. Годованця до М.А. Скорського.....	454
Недоспівана пісня.....	481
Автографи незабутнього М.Н. Магери	491
А.М. Коляновський – педагог, письменник.....	498
Життєвий подвиг Тадеуша Адамовича Михайловського.....	506
Журналіст, письменник, краєзнавець	520
Видатні художники з Дунаєвеччини.....	531

Довідково-історичне видання

ПРОКОПЧУК Віктор Степанович

Творці історії Подільського краю
Персоналії

Макетування, верстка,
дизайн обкладинки – Н. Кравець
Сканування фото – М. Сікора, В. Сікора

Здано в набір 24.03.2021. Підписано до друку 18.06.2021.
Формат 70x100 /16. Гарнітура Georgia. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 44,51. Обл.-вид. арк. 29,81. Наклад 100 прим. Зам. 602.

Видавець і виготовлювач ПП Зволейко Д. Г.
вул. Кн. Коріатовичів, 9; м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька обл., 32300; тел. (03849) 3-06-20; e-mail: abetka.svit@ukr.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серія ДК № 2276 від 31. 08. 2005 р.